!*'#

Mihail Sebastian

desen de Mac Constantinescu

IORDAN CHIMET

DOSAR

MIHAIL SEBASTIAN

Editura UNIVERSAL DALSI Bucureşti • 2001

SUGESTII PENTRU O NOUĂ LECTURĂ A *JURNALULUI*

Camarade, asta nu e o carte.

Cine o atinge, a atins un om.

WALT WHITMAN

„Fire de iarbă"

începând cu anul zero al deceniului posttotalitar - debutul unei noi ere mai demne, mai umane, cum am sperat, mult prea naivi, în primele săptămâni din 1990 - am crezut că vom vedea editat, în fine, misteriosul *Jurnal* al lui Mihail

Sebastian. Pentru mica lume a Bibliotecii Babei din spațiul valah *Jurnalul* devenise, de-a lungul anilor, un fel de legendă locală, un miraj, o Fata Morgana -şi puținii fericiți, prietenii familiei Hechter, care avuseseră şansa de a citi sau, măcar, răsfoi manuscrisul cu prilejul unei vizite în Occident, ne ațâțau curiozitatea cu cele o mie de revelații ale textului bine păstrat sub cheie, atâtea decenii, de către moştenitori. Vom fi cu toții de acord, cel puțin aşa sper, că aşteptarea ne-a fost răsplătită din plin.

încă din primele săptămâni, apariția *Jurnalului* s-a dovedit a fi nu doar un eveniment fast, printre altele, ci chiar *Evenimentul* cultural reprezentativ al primului deceniu de cvasilibertate din România. Au ținut să-şi spună cuvântul -pentru a-şi exprima surpriza, admirația, nu în puține cazuri tulburarea, acuzând şocul moral al revelării unor adevăruri mai mult decât incomode, insuportabile, pentru care nu se simțeau pregătiți - comentatori din toate generațiile, predominând însă vocile tinerei generații: semn bun. Am putut admira destule mărturii provenite din şocul primei lecturi, analize executate cu finețe şi simțul răspunderii, gesturi exemplare de conştiință care onorează atât pe semnatari cât şi pe noua clasa culturală.

N-au lipsit însă, trebuie s-o spun, şi destule inadmisibile excese şi simplificări, informații necontrolate, sentințe nedrepte. Nu dau nume: am dorit ca între cititorul tânăr de astăzi şi comentatorii *Jurnalului* şi lumea istorică la care se referă Sebastian să nu existe nici un intermediar, nici o instanță, proprietara unică a adevărurilor aflate în discuție. Ştim că tradiția cărții îi atribuie autorului care semnează *Cuvântul înainte* o omnisciență desăvârşită, acordându-i astfel privilegiul de a da note, penaliza sau absolvi de orice culpă, pe vii ca şi pe morți; prefațatorul de astăzi, pe lângă alte multe tradiții pe care le-a încălcat de-a lungul vremii, n-o va respecta nici pe aceasta. îşi va păstra doar dreptul uman şi cultural de a-şi exprima propria sa opinie, şi nimic mai mult. Tot ce poate spera este ca volumul de față să fie un mesaj al păcii, de calmare şi nu de exacerbare a conflictelor. Totuşi, îşi rezervă riscul de a trage un semnal de alarmă şi de a nu lăsa să planeze nici un dubiu asupra lumii şi adevărurilor în care crede.

Din fericire, nu este o poziție singulară. într-o situație destul de apropiată de cea pe care o trăim noi astăzi - o societate în derivă în care fanatismul îşi poate găsi cu destulă uşurință noi adepți - Thomas Mann, unul dintre reprezentanții cei mai autentici ai umanismului european, de la care se revendică şi Mihail Sebastian şi prietenii săi care i-au rămas fideli, îşi definea astfel identitatea culturală, în mijlocul anilor '30: „Eu am fost născut, mai curând, pentru a depune mărturie într-un climat de seninătate decât în martiriu, pentru a aduce lumii un

mesaj de pace, decât pentru a hrăni lupta şi ura..." Natura morală a intelectualului ar fi trebuit să-1 determine să se țină departe de arena însângerată unde se dezlănțuiseră pasiunile şi fundamentalismele epocii şi, cu toate astea, drama personală ca şi drama colectivă a Europei îi demonstraseră că e necesar să-şi amendeze convingerea inițială, pentru a urca pe scenă, locul de unde poate încerca să mobilizeze energiile umaniste, până atunci disparate, ale epocii: „în orice umanism, avertiza Thomas Mann, există un element de slăbiciune provenit din respingerea - automată - a oricărui fanatism, din spiritul de toleranță şi predispoziția sa pentru un scepticism indulgent, într-un cuvânt din bunătatea sa naturală. Ceea ce avem nevoie noi astăzi este, însă, un umanism militant care-şi va putea afirma virilitatea şi care va fi convins că principiul libertății, toleranței şi liberului examen al conştiinței n-are dreptul de a se lăsa exploatat de către fanatismul fără ruşine al inamicilor săi."

Realizatorul prezentei cărți s-a iluzionat la gândul că un *Dosar Mihail Sebastian,* conceput ca un fel de bilanț, o colecție a tuturor ecourilor apărute în presa literară de pretutindeni - Bucureşti, Iaşi, Cluj, Timişoara, Oradea, Craiova ca şi la Paris, Berlin, New York, Tel Aviv şi Ierusalim - ar fi nu numai necesară pe plan strict profesional, dar şi benefică pentru toată lumea cărții... E adevărat, n-am putut include în sumar toate comentariile semnificative - nereuşind a obține în timp util aprobările autorilor respectivi - dar, oricum, puțini lipsesc...

Nu credeți că e nevoie de o mică distanțare în timp pentru a ne verifica primele opinii exprimate mai întotdeauna foarte tranşant, după emoția primei lecturi? Cunoscând şi celelalte puncte de vedere apărute în varii publicații pe care rareori le urmărim în mod regulat, e mai mult ca sigur că viziunea pe care am avut-o la început despre *Jurnal* - ca şi despre Mihail Sebastian însuşi, despre epoca în care a trăit, despre personajele cunoscute sau necunoscute care au făcut istoria din care provenim cu toții - se va putea amplifica, de ce nu, îmbogăți... E posibil ca unii dintre comentatori să dorească a-şi reface textele inițiale stabilindu-le pe o temelie documentară mai sigură.

Şi mai există o speranță: ca după trecerea câtorva ani prea încărcați de pasiuni şi iritări grăbite să fi devenit cu toții mai înțelepți. Poate ca împreună să reuşim să îmblânzim relațiile colegiale, deocamdată atât de grav deteriorate în din ce în ce mai minuscula Republică a Literelor din Cetatea lui Bucur. Până acum, am privit cu stupoare cum fiecare afirmație, să-i spunem litigioasă, care ne-a deranjat, cine ştie cum, convingerile - habitudinile, stereotipurile de gândire -a devenit automat un *casus belii.* Ne-am putea reîntâlni, adversarii de astăzi, pornind de la tema reflecțiilor din ultimii ani, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian - sau de

ce nu, şi de la alte izvoare culturale demne de toată încrederea; şansa pe care ar trebui s-o visăm este următoarea: de a ne regăsi capacitatea de a ne suporta unii pe alții în cadru! ritualului intelectual, de a accepta ideea, eretică în această clipă, că interlocutorul poate greşi, că are chiar dreptul de a greşi - că nu numai el, dar şi eu însumi pot greşi -, că trebuie să ne demonstrăm tăria morală de a asculta adevărul interlocutorului, *altul* decât al nostru. Am putea accepta sugestia că *nu* totul ne desparte, că rămân unele valori, unele amintiri, unele experiențe, unele traume - care ne apropie, unele chiar ne unesc. Le-am putea, cumva, identifica şi pune în practică, înainte de a fi prea târziu? Există vreo şansă ca tânăra societate de astăzi - de fapt ar fi trebuit să spun: tânăra clasă culturală de astăzi - să înțeleagă şi să-şi asume în tot ceea ce gândeşte şi face, declarația Lordului Acton: „Voi lupta până la ultima mea picătură de sânge, ca să ai dreptul să nu fii de acord cu mine". Putem încerca?

Sper să nu fiu greşit înțeles: după o existență cvasisomnambulică de jumătate de veac, impusă cu forța României - întregii Europe Răsăritene - de către puterea imperială de la Moscova, rumorile, polemicile, diferendele, chiar şi neînțelegerile prelungite, chiar şi incompatibilitățile amintite de colegul nostru Norman Manea, pot fi, până la un anumit punct, explicabile. Exercițiul libertății -cu care nu fuseserăm obişnuiți - a acționat asupra tuturor ca un halucinogen. Am acceptat aceste excese ca un rău natural, sperând din toată inima că va fi pasager. Montesquieu - meditând la *Măreția şi decadența Romanilor* - sugera vremii sale şi pentru uzul generațiilor viitoare să se împace cu acest principiu, incomod pentru mulți, al libertății: „dacă în interiorul unui Stat nu se aude zgomotul nici unei bătălii, poți fi sigur că în acel Stat nu există libertate." Iar Tocqueville (gânditorul politic înțelept, căruia nu i s-a găsit, încă, locul meritat în programele şcolare, fapt mai mult decât regretabil: va fi foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de a transmite celor mai tinere generații din perioada actuală, spiritul şi, atenție!, etica democrației fără aportul clasicilor Montesquieu şi Tocqueville) extindea observația înaintaşului său la vremea sa - şi chiar la întreaga istorie modernă -când a spus: „Această lume aparține energiei: nu există nici o epocă în viață în care ai putea să te odihneşti".

Există totuşi un prag al decenței la care va trebui să ne oprim: sub acest nivel, libertatea se corupe transformându-se din energia benefică a vieții poliforme, a spiritului vital creator, într-o victorie a anarhiei pe toate planurile importante ale existenței: economic, social, cultural, moral... Mă tem că noi experimentăm, chiar acum, această metamorfoză malefică a libertății. Cum de s-a putut ajunge atât de departe, încât lectura unei confesiuni tulburătoare, venită de

dincolo de moarte - ca şi dezbaterile furtunoase care au urmat pe tema trecutului nostru apropiat - să poată divide, şi într-un mod atât de radical, mediile culturale, tocmai în clipa când am redevenit stăpânii gândurilor şi acţiunilor noastre? Cum de e posibil ca într-o simplă, totuşi, dezbatere, între opinii diferite, unii combatanţi să considere că pentru eliminarea adversarului sunt permise orice arme, inclusiv otrăvurile locale - verificate pe teren în alte epoci? Cum de şi-au făcut loc, şi cu atâta lejeritate, într-o neînţelegere pe teme istorice şi literare, insinuarea, suspiciunea colectivă, explorarea cu rele intenţii a biografiei adversarului, a familiei sale, a comunităţii din care face parte, a trecutului său îndepărtat sau apropiat, ba chiar a viitorului său? Vrem să concurăm, cumva, cu bizarul ritual al eschimoşilor groenlandezi - relatat de Johan Huizinga în *Homo ludens* - competiţie în insulte, devenită o întrecere în sine, diferendul iniţial fiind repede ignorat, bătaia tobelor împiedicând a se face auzite argumentele competitorilor? („Adversarii îşi cântă, rând pe rând, unul celuilalt, cu acompaniament de tobă, cântece jignitoare în care îşi reproşează reciproc delictele. Nu se face atunci nici o deosebire între învinuirile întemeiate, satira ilariantă şi calomnia laşă"... E adevărat că n-am ajuns deocamdată la acest final, dar aceasta pare să fie direcţia...) Dorim realmente să realizăm o adaptare valahă a duelului oral din Groenlanda tradiţională? Să amintim totuşi că în modelul sportiv eschimos, în pauzele de relaxare oferite atât publicului cât şi spadasinilor verbali, rivalii îşi vorbesc, se comportă dacă nu ca buni prieteni, cel puţin ca buni vecini, se privesc în ochi, îşi evaluează cu spirit critic performanţele şi eşecurile obţinute pe acea scenă paradoxală...

îngăduiţi celui ce scrie aceste rânduri să tragă un semnal de alarmă: s-a mers prea departe. îmi asum riscul de a face o profeţie: cred - şi sper - că nu peste mult timp vom regreta excesele comise acum, cuvintele aspre şi mai ales, sentinţele nedrepte. Nu mai târziu - cândva, nu ştim când - *acum* este momentul încheierii unui armistiţiu: să folosim prilejul unei noi lecturi a *Jurnalului* - sau orice alt prilej demn de încredere - pentru a ne regăsi, nu adversarii, de ce adversarii? am traversat doar împreună aceeaşi istorie malignă, ci interlocutorii. Provenim şi unii şi alţii din climatul ireal al Bibliotecii Babei - al cărui patrimoniu trebuie să fie, şi n-a fost decât arareori, spaţiul cărţii - al ziarului, al catedrei, obiecte şi sedii sacramentale într-un univers spiritual al toleranţei reciproce. Să încercăm să ne (re)întâlnim în *ţara nimănui,* pentru a ne umple bidoanele cu apă de la un izvor fără nume, să fumăm o ţigară împreună, chiar dacă, putem înţelege, nu poate fi vorba din prima clipă de pipa păcii.

Provine oare anarhia actuală şi atmosfera de intoleranţă evidentă din

resuscitarea spontană a fondului ancestral de ură, depozitat în subconştientul colectiv, în veacuri sau milenii obscure? Pentru a ne acorda, încă, o şansă, aş prefera să atribui exacerbarea relațiilor interumane din Republica Literelor şi Artelor delirului personalității pe care-1 manifestă, uneori, - să spun, cumva, *deseori* - Omul Cărții, creatorul aflat în centrul scenei către care publicul îşi îndreaptă automat privirea, mai ales în momentele de criză acută, precum cea de astăzi, aşteptând, fireşte în chip naiv, să i se calmeze tensiunile insuportabile şi să i se ofere soluția - direcția, sensul vieții - pe care nu le poate găsi singur.

Unul dintre maeştrii de gândire din prima jumătate a veacului, surâzătorul G. K. Chesterton definise astfel, cu ironia sa actuală - care a făcut deliciul generației noastre -, pe *directorul de conştiință,* mentorul, criticul de direcție, aflat într-o anumită perioadă, pe podium: „defectul criticului, este, nu de a critica lumea, ci de a nu se critica, niciodată, pe sine. El compară tot ce întâlneşte, tot ce vede prima oară cu idealul, dar el însuşi nu se compară niciodată cu idealul: mai curând el se identifică cu idealul".

N-aş vrea, însă, să rămânem doar cu imaginea Cărturarului surprins în ipostaza sa de *genus irritabile,* de personalitate tiranică, predispus să-şi domine supuşii, obligându-i să-i recunoască geniul... E vorba, în definitiv, de câteva excepții în fiecare generație doar prin spectacolul pe care-1 produc, pe care-1 regizează şi în care vor interpreta întotdeauna rolul de vedete, vom fi mereu tentați să rămânem fixați cu privirile doar pe aceştia, omițând să dăm cele cuvenite adevăraților Cezari, personalităților cu adevărat semnificative dar modeste. în deceniile dramatice de după 1920, incendiare, nu numai în sens metaforic, a apărut deseori întrebarea neliniştitoare: care este locul Intelectualului creator în istorie, ținând seama de totala sa vulnerabilitate socială şi naivitatea sa politică? Ar trebui să asculte cântecele ademenitoare ale sirenelor totalitare - cum, din păcate, au fost destui, renunțând astfel la statutul de *intelectual,* care presupunea neînregimentarea? Sau să urce pe scena cea mare pentru a-şi exprima fără ambiguități, refuzul tuturor doctrinelor bazate pe abandonul libertății, cu puținele mijloace pe care le are la dispoziție? în numele cărui ideal şi-ar mai putea exprima personalitatea Omul Cărții, Intelectualul în sens moral, în *Era Tiraniilor* - cum a definit Elie Halevy, secolul XX? în numele căror valori ar putea accepta să moară? Să se exileze? Să se sinucidă? Să renunțe la toate bunurile vieții?

Am intitulat considerațiile de față „Sugestii pentru o nouă lectură a *Jurnalului.* Ar fi trebuit, poate, să-mi nuanțez ceva mai mult ideea, spunând că sugestia mea se referă la o *altfel* de lectură a *Jurnalului:* extinzându-şi cât va fi

posibil, cât va fi necesar, orizontul, dirijându-şi atenția şi asupra altor personaje, conflicte şi evenimente din afara *Jurnalului,* dar situate toate în acelaşi timp de răscruce pentru a-1 înțelege mai bine: o explorare mai calmă - decât cea de acum -şi mult mai minuțioasă a debutului României în Lumea Modernă, plină de atâtea capcane, riscuri şi eşecuri fără a omite nici performanțele pozitive ale Trecutului, cele cu adevărat reale şi nu cele ce țin de imaginarul colectiv: fără o astfel de abordare cititorul de astăzi, criticul de astăzi, în absența surselor primare de documentare, prea puțin sau chiar deloc cunoscute, nu va putea obține decât o percepție destul de vagă a lumii pe care vrea s-o cunoască.

Şi alături de sursele obiective, devenite oficiale, accesibile tuturor, să nu ezite de a explora şi sursele cu un caracter mai pronunțat de subiectivitate. Secolul XX - cel puțin deceniile care ne obsedează - a fost o perioadă extraordinar de complexă, o adevărată moară a istoriei, în care realul s-a împletit cu irealul...

IX

Istoriografii, chiar cei care îşi vor depune toată buna lor credință, intuiția, şi dispoziția sacrificială de a-şi dărui timpul existenței pentru descoperirea adevărului, dacă îşi vor limita eforturile numai la munca de bibliotecă ori de cercetare a arhivelor, nu vor putea ajunge prea departe: în primul rând, pentru că nu tot ce s-a petrecut revelator în *secolul tiraniilor* a fost înregistrat: nici chiar arhivele S.S.-ului sau ale celorlalte servicii secrete ale Germaniei naziste, nici N.K.V.D.-ul-K.G.B.-ul sau celelalte sucursale oculte ale Imperiului Răului - nici Securitatea locală n-au reuşit să obțină toate informațiile pe care şi le doreau: instrumente ale dominației mondiale, au trebuit să funcționeze după principiile, întotdeauna aceleaşi, ale birocrației. Nuanțele nu le-au putut sesiza, multe adevăruri au putut fi ascunse de ochii infraumani ai mecanismelor puterilor totalitare.

Ne-a mai rămas doar o singură şansă, de a adăuga informației strict istorice, memoria acelor supraviețuitori, proiectați de istorie în focul evenimentelor şi care dețin multe secrete ale epocii. N-am folosit cum trebuie - indiferent din ce cauză: din necunoaşterea perfect motivată, de altfel, a istoriei, din indiferență, din spirit partizan - perioada de libertate a ultimilor zece ani; au fost lăsate să moară într-o tăcere nedreaptă câteva mari personalități, cu care ar fi trebuit să ne mândrim: fie Acasă, fie în Exil ne-au părăsit, cu sufletul amar, N. Carandino, Edgar Elian, Gigi Tomaziu, Emil Ghilezan, Ghiță Ionescu, pentru a mă referi doar la cei care mi-au fost prieteni sau pe care i-am întâlnit într-un fel oarecare, cândva. Sunt prietenii noştri şi azi, Lena Constante şi Barbu Brezianu, amintiți doar la vreo ocazie

festivă. Toți au făcut parte din istoria pe care dorim s-o cunoaştem, tuturor le datorăm recunoştinţă: cine îi frecventează cu caietul de notițe în mână?

Tineri colegi care încercați să reabilitați istoria, atâtea sumbre decenii maculată şi de demențialitatea dar şi de interesele sordide ale tiranilor: aveți toate îndreptățirile de a vă cunoaște trecutul real. Căutați-i pe ultimii supraviețuitori, înainte de a fi prea târziu. Nu pierdeți timpul: descoperiți-i pe ultimii martori şi extindeți-vă curiozitatea creatoare şi la celelalte planuri ale existenței sociale, pentru a vă putea apropia astfel de imensa complexitate a vremurilor. Cu puțin timp înainte de a muri, unul dintre marii gazetari democrați ai României inter şi postbelice, Nicu Carandino transmitea moştenitorilor săi din istoria viitorului această sugestie:

„Aş încerca un sumar elogiu al corespondentului de presă. Al doilea război mondial, cu preludiul războaielor din Spania şi din Albania, cu frământatele *avânt* şi *apres-guerre* au scos în relief valoarea morală şi istoric-ştiinţifică a testimoniilor de presă. Cu sacrificiul vieții adeseori, martorii profesionali, obligați să comunice adevărul, au asistat la toate fărădelegile totalitare şi au transmis. Fără denunțul lor, fără nobilul lor denunț, crimele fasciste ar fi fost greu, iar uneori imposibil de descoperit, fără ei manevrele lor politice n-ar fi fost adesea interceptate, fără ei Istoria ar fi trebuit să țină seama *numai* de documentele oficiale. Numai noi, care am avut experiența directă şi imediată a epocii,

X

ne dăm seama de valoarea neprețuită a mărturiilor culese şi depuse cu imense riscuri, numai noi am putut judeca, din cele trăite, caracterul aproximativ şi interesat al istoriilor mai mult sau mai puțin apologetice, al memoriilor scrise *post-rem,* al opurilor savante, redactate pe date false, la birou sau în bibliotecă.

Ziariştii timpului nostru, şi îndeosebi corespondenții de presă, au păstrat realitatea şi savoareayâpte/. Dar despre sacrificiul lor nu pomeneşte nimeni, aşa cum neluat în seamă rămâne numele lui Diomedon, cel care a murit aducând la Atena ştirea victoriei de la Marathon... Cine se mai gândeşte astăzi la onoarea şi dreptatea morților...?"

Şi Czeslaw Milosz, autorul, în fine descoperit în România, al admirabilei *Gândiri captive,* a meditat asupra acestei probleme când a dorit să scrie despre istoria pe care a trăit-o: de unde, şi cum să înceapă tratarea imensului material documentar pe care-1 avea la dispoziție? în calitate de istoric? De simplu memorialist? De la înălțimea unei catedre universitare în fața unui auditoriu tânăr dintr-o țară îndepărtată - Statele Unite - care nu a trăit experiențele

traumatizante ale regimurilor totalitare europene? Avusese şansa să combată atât nazismul cât şi comunismul, îşi făcuse datoria pe teren. A preferat cartea de memorii - *O altă Europă* - considerând că este util să explice cititorilor, încă de la începutul volumului, soluția pe care o alesese:

„în epoca noastră se vorbeşte mult despre istorie. Or, istoria, dacă nu o putem anima cu elemente personale... va rămâne întotdeauna mai mult sau mai puțin abstractă, plină de lupte anonime şi de scheme. Generalizarea, indispensabilă pentru o vedere de ansamblu, este fatală pentru detalii, care scapă prin definiție simplificărilor schematice. De fiecare dată când sunt distruse arhivele familiale, când arde un vechi carnet de socoteli, când zona de uitare se extinde, clasificările şi ideile generale se întăresc în detrimentul realului. Din secole întregi nu mai subzistă decât un vag rezumat de vulgarizare. Şi nimeni din zilele noastre nu scapă de acest pericol.

Dacă eu îmi menționez strămoşii, o fac fiindcă ei reprezintă pentru mine o forță. Grație lor, vechile haine, vechile mobile pe care pot să le ating, hârtiile îngălbenite, nu sunt, pentru mine, complet moarte. Sunt asemeni unei ancore al cărei lanț fixat în adâncime ne menține aproape de un punct de sprijin, or, fără un asemenea punct de sprijin orice intuiție istorică este, poate, imposibilă".

„No man is an island"

Dacă întâlnirea neaşteptată dintre Sebastian şi publicul tânăr de astăzi, pe care scriitorul nu şi-ar fi putut-o imagina nici în vis (confesiunea nefiind, în mod evident, destinată tiparului), a fost o surpriză pentru toată lumea, un bun, chiar admirabil, început al unei noi istorii - de ce s-au stins, parcă prea repede, vocile temerare ale celor puțini, şi prin aceasta cu atât mai demni de respect, care au încercat să exploreze, cu spirit critic labirintul trecutului, mai ales confuza,

controversata perioadă interbelică? De ce dezbaterea ulterioară cu un caracter mai general, care, în mod normal, s-a desprins de inventarul dramelor şi evenimentelor consemnate în *Jurnal* -după ce se spusese tot ce era semnificativ şi trebuia, oricum, de mers mai departe - apelând şi la alte surse, la alți martori, la alte planuri ale experienței istorice s-a metamorfozat mult prea repede într-o rumoare deloc onorabilă, o zarvă prelungită care anulează orice şansă reluării dialogului cultural, atât de necesar?

Eu cred că pentru a ieşi din actualul impas va trebui să relansăm discuția despre adevărurile interzise sau mistificate timp de 4-5 generații, pornind însă de la alte premise. Pot enumera câteva.

în primul rând nu putem să nu observăm confiscarea, încă o dată, a sentimentului naţional de către aceeaşi istoriografie improvizată care a făcut furori şi în timpul dictaturii precedente; a revenit vindicativă pe scena publică lansând din nou dictonul fundamentalist: naţiunea deasupra şi împotriva tuturor celorlalte naţiuni, din afara graniţelor dar şi din interiorul lor, *evreul,* chiar dacă astăzi absent din realitatea românească, fiind totuşi incriminat ca şi în secolul trecut pentru eşecurile istoriei locale. Să recunoaştem că retorica naţionalistă extremistă a avut în România o viaţă lungă şi onorabilă: nu s-a simţit niciodată obligată să dea socoteală societăţii ulterioare pentru dramele pe care le-a generat, a demonstrat că nu există nici o cauză întemeiată pe fanatism pe care să n-o poată sluji. Nu trebuie să ne întoarcem prea mult înapoi, pe firul timpului, pentru a ne aduce aminte cu cât entuziasm s-a identificat cu filosofia nazistă din anii '30-'40, uşor adaptată la condiţiile locale - maculând cu acel prilej şi ortodoxia-reuşind, dar ce funestă victorie!, să dea o lovitură mortală vulnerabilului sistem democratic din România interbelică. Şi-a oferit serviciile - bine primite deşi de scurtă durată - când s-a ivit ocazia, şi următorului regim totalitar: comunismul aflat în ultima sa fază, paranoia politică a naţionalismului delirant, pe timpul detestatului Ceauşescu. în toate aceste cazuri, o singură majoră justificare pentru ralierea sa la toate tiraniile epocii: ura viscerală împotriva Lumii Moderne, a ideii europene, a modelului democratic, a societăţii pluraliste.

Auzim, şi azi ca şi ieri, aceleaşi apeluri, aceeaşi interpretare partizană a trecutului, acelaşi delir, în prea multe cazuri, aceiaşi retori, observând totuşi că s-a produs şi schimbul de generaţii... Mai mult ca niciodată, *acum* este momentul de răscruce al Intelectualului creator, de a-şi preveni auditoriul că timpul eroic al *Iliadei* a trecut, rămânând în schimb în bibliotecă o capodoperă veşnic tânără. Că nu ne vom mai putea arunca solii în suliţe, conform tradiţiei locale, pentru a ajunge, astfel, cât mai repede în faţa zeilor, cu cererile noastre de ajutor. Mă tem că nu trebuie să mizăm în viitor prea mult pe generozitatea zeilor...

Ne-am obişnuit prea des să fixăm cadrul geografic al studiilor noastre - chiar şi cele de bună calitate - despre istorie, identitate, trecut, prezent şi viitor, rareori despre defecte şi mai mult despre virtuţile noastre, din când în când despre crizele de creştere, de adaptare, de care are parte fiecare naţiune la un moment

dat, - cu condiţia să le identifice cu ajutorul raţiunii şi evident, să şi le asume -într-o Românie solitară, abstrasă din contextul geografic (regional, european), istoric, cultural... în care a trăit; o Românie văzută ca o navetă

spațială, ca un meteorit cosmic, ca o plută flotând în derivă pe un ocean pustiu: România ca excepție, ca unicat sau, dacă dorim s-o stabilizăm, cumva, ca o insulă înconjurată de valuri şi stânci. Această Românie, România modernă care ne interesează în primul rând, n-a existat niciodată.

Mi-am amintit cuvintele poetului englez John Donne, de acum patru veacuri, care sunt actuale şi astăzi: „Nici un om nu este o insulă izolată: orice om este o parte a Continentului - uman -, un fragment din Tot... moartea fiecărei ființe umane mă împuținează pentru că mă simt solidar cu genul uman. De aceea să nu întrebi niciodată pentru cine bat clopotele - de înmormântare. Ele bat şi pentru tine."

Să înlocuim cuvântul om, din predica poetului englez, cu cuvântul *națiune* sau *popor* - pentru a ajunge, în fine, la noțiunea de *societate* -, şi vom reintra atunci în ceea ce ar trebui să fie spiritul moral al Lumii Moderne, vom spune astfel: „nici o națiune nu este o insulă izolată, fiecare națiune este o parte a Continentului - uman ... moartea fiecărei națiuni mă împuținează pentru că toți ar trebuie să ne simțim solidari cu genul uman..." Nici România - nu România imaginară, abstractă, proiectată ca model, ca vis, ci România reală pe care o cunoaştem, care trăieşte cu luminile şi umbrele ei în amintirea fiecăruia - nu a fost o insulă izolată, am împărtăşit cu vecinii noştri aceleaşi pericole, aceleaşi temeri, aceleaşi iluzii: nazismul, naționalismul xenofob, legionarismul, antisemitismul, comunismul stalinist au trecut ca nişte căruțe ale morții peste toți. A răspuns fiecare, mai bine sau mai rău, ne confruntăm toți cu problemele -extrem de dificile - ale unei alte ere, cu un salt în necunoscut. Depinde cum a fost pregătit fiecare în veacurile anterioare: ce gesturi memorabile, ce imagini, ce modele şi experiențe ale trecutului vor trebui a fi păstrate, la ce va trebui să renunțăm, pentru a ne păstra o mică şansă în Lumea Modernă.

Visăm, cumva, să resuscităm naționalismul paranoic al anilor '30? Nostalgia e deocamdată inoperantă pe plan politic, dar tema tronează în mass-media.

Mă înşel cumva? Aş fi fericit. *Miracolul românesc* situat în afara timpului şi spațiului, *insula,* nu situată într-o Europă oceanică, ci direct, în văzduh, mai aproape de cer? Va trebui, cândva să acceptăm ideea că orice națiune, nu numai a noastră, este un miracol, trebuind a fi respectată şi chiar celebrată, ca atare... Şi de ce nu, chiar înaintea națiunii, nu reprezintă cumva adevăratul miracol al existenței, taina bine păstrată a Creației, însuşi omul, ființa umană, de oriunde, fără identitate, care ne însoțeşte de aproape sau de departe către aceeaşi necunoscută destinație?

Oricum, în timpul marii campanii, declanşată imediat după primul război

mondial, despre totala puritate a spiritului - şi a stilului - național, Camil Petrescu, polemist redutabil care îşi apăra valorile nu prin intimidarea

adversarului, ci prin etalarea riguroasă a argumentelor şi prin exercițiile spiritului critic, observa, cu oarecare umor, cât de îndepărtată de realitate, şi ca atare labilă, era teza extazului patriotard:

„Ce ar fi, în fond, acest suflet național românesc? Ar fi gradul de intensitate, întinderea şi tonalitatea sufletească a majorității membrilor unei colectivități de oameni care sunt, se simt legați între ei, datorită unui principiu de polarizare şi de afinitate creatoare. Obiceiurile, tradițiile, faptul de a locui în cuprinsul aceloraşi hotare, trecutul comun şi nici chiar originea comună nefiind, în ultimă analiză, atribute cu necesitate comune tuturor membrilor unui grup național şi exclusive lui. Unele regiuni din Basarabia şi Moldova au fără îndoială o bună parte din tradiție influențată de apropierea rusească, cele din Muntenia de popoarele balcanice, cele din Ardeal de unguri. Muzica populară românească, afirmă G. Enescu, o regăseşti ca motive la unguri, sârbi şi slavi în general. Poezia populară românească are principale variante în sârbeşte şi bulgăreşte, costumul e de multe ori influențat. Limba e împestrițată de cuvinte împrumutate. Nu poate fi vorba deci de o rasă pură. Şi e de netăgăduit că mai toți scriitorii noştri mari, caracteristici, Eminescu, Alecsandri, Caragiale ca şi toți fruntaşii culturii româneşti n-au venit din zonele curat româneşti ale munților.

...Şi cine ştie ce surprize ne-ar putea rezerva o mai strictă cercetare a originilor marilor personalități ale istoriei şi culturii în general, cine ştie dacă nu s-ar dovedi că mai toate aceste personalități mari sunt produsul încrucişărilor de rase."

Voi încerca în considerațiile de față să îeintroduc temele - aşadar dilemele, grijile pe care le avem cu toții, fie că le mărturisim sau nu - şi dacă nu pe toate, măcar pe cele mai importante, pe cât va fi posibil în contextul european din care au făcut parte. Procedând astfel, există riscul să apar în ochii publicului drept pedant, atras de gesturile livreşti. Nu am ce face, e un risc care trebuie asumat, pentru a putea vorbi de România reală, de trecutul pe care l-am cunoscut şi de care mă simt legat, mă simt răspunzător. într-un text fatalmente sumar, de puține pagini, ca eseul de față, autorul nu va putea face altceva decât să întredeschidă câteva ferestre...

Chiar dacă aflați la marginea Continentului, chiar dacă ne-am angajat cu destulă întârziere în aventura Lumii Moderne, chiar dacă există prea multe foi

rupte din buletinul nostru de identitate, să luăm lucrurile, cu binele şi răul lor, aşa cum sunt: am recuperat în ultimele două veacuri din întârzierea anterioară cât s-a putut, deşi am fi putut mai mult. Recunoscându-ne toate limitele, să spunem că a existat o Românie - din cele mai multe care au existat şi continuă, de altfel, să existe - care a crezut, atât în chip nativ cât şi ca proiect intelectual asumat, în modelul european. Români, evrei, greci, armeni, saşi, mult timp despărțiți de blocajele medievale persistente şi în mentalul colectiv şi în realitatea economică, au putut colabora, cel puțin prin personalitățile reprezentative, pentru formarea unei societăți europene, şi au experimentat pe teren, în multe locuri, vocația

comunicării, a influențelor reciproce, a conviețuirii, în alte zone însă proiectul a eşuat... Să atârnăm pe pereții şcolilor declarația lui Montesquieu: „ *L 'Europe est un etat compose deplusieurs provinces ",* şi dacă-i vom putea înțelege spiritul, ne vom păstra o şansă pentru viitor.

Carte de vise ?

Făcând bilanțul ecourilor publicate în presă cu prilejul surprinzătoarei apariții a *Jurnalului,* constat că cititorii de astăzi - în marea lor majoritate compunând publicul tânăr care, din fericire, n-a avut nici o posibilitate de a cunoaşte direct perioada *horror* pe care a trăit-o Sebastian şi lumea lui - şi-au asumat, cu insignifiante excepții, drama autorului şi, bineînțeles, drama epocii; s-a spus, cred, tot ce era mai semnificativ despre tema respectivă: să fi scăpat, totuşi, ceva intuiției şi vigilenței critice a comentatorilor, care să merite a fi relatat chiar şi mai târziu? Aşa sper: nu vreau să renunț niciodată la iluzia că va rămâne mereu o uşă deschisă pentru oaspeții care au întârziat, cum e cazul cu autorul prezentelor reflecții... (are destule circumstanțe atenuante: aparține unei generații care a sosit indiferent unde, indiferent când, prea târziu; a trebuit să se împace, vrând-nevrând, cu această soartă). Au fost evenimente şi personaje - *Jurnalul* menționează în trecere destule - care s-au complăcut a trăi în anonimat, s-au retras în penumbră din înțelepciune, din modestie, din prudență - considerând că într-o epocă agitată e de preferat să ocoleşti lumina reflectoarelor... chiar şi lumina soarelui. Şi unele erau realmente importante: pentru a le surprinde secretele, pentru a le descifra semnificațiile, va trebui să recurgem şi la alte surse credibile, la alte mărturii ascunse în Biblioteca Babei sau în propriile noastre amintiri.

Am întâlnit în lectura *Jurnalului* câteva teme, în nici un caz de subsol, pe care le cunoşteam şi din alte surse. Sper că merită să mă opresc, pe câteva pagini asupra lor.

Să reflectăm câteva clipe asupra planurilor de existență pe care Sebastian a dorit să le păstreze intacte pentru mai târziu: planuri care evoluează paralel, se contestă, se ating, eventual, din nou, se separă, uneori, definitiv, îşi transformă identitatea cu sau fără justificări, conform legilor vieții - aceasta, întotdeauna mai complexă decât o dorim noi. Pentru cel ce vă vorbeşte acum, laitmotivul cel mai tulburător al *Jurnalului,* care a putut scoate la suprafața conştiinței semnificațiile cele mai bine ascunse, a fost ceea ce cred că putem denumi *cartea de vise* a lui Sebastian, Să-i acordăm mai multă atenție:

Diaristul a început foarte devreme consemnarea viselor sale, primul a fost înregistrat la 21 iulie 1935 şi va continua înregistrările până la 20 decembrie 1943. în tot acest răstimp - anul 1941, parcă, favorizat - Sebastian şi-a notat cu o scrupulozitate, oarecum inexplicabilă, tot ce i se întâmpla în planul oniric, în

timpul nopții: desena, cu risipă de detalii, spațiile bine cunoscute din existența reală: propria sa locuință din Bucureşti, liceul din Brăila, Universitatea, străzile pe care le parcurgea în cursul zilei, locuințele prietenilor săi, dar cu trecerea anilor şi pe măsură ce climatul istoric devenea tot mai sufocant, decorul urban, la început realist, tindea din ce în ce mai mult să se îndepărteze, să-şi releve o vocație fantastică, nebănuită până atunci, germinând ascunsă în inima realului. Şi tentativele de evadare din universul cvasicarceral diurn au fost tratate: Parisul în care s-a visat de două ori, cândva centru al libertății, i-a apărut fugarului o cetate nu numai stranie dar şi ostilă, supusă, fără să se poată opune, unor influențe malefice.

Autorul consemna intrările şi ieşirile (de fapt disparițiile, în tehnica suprarealistă a dicteului automat) personajelor din scene, înregistra fără să se mire, metamorfozele de tot felul, reda cu multă grijă dialogul între actorii scenariului - deşi în visele Iui Sebastian, primează acțiunea pură; ne-a surprins, uneori, regretele exprimate dimineața pentru interpretarea abruptă a filmului nocturn: puteam înțelege că se simțea responsabil, aşadar vinovat - față de cine? - pentru ruperea peliculei. Din câte îmi amintesc, nu şi-a permis vreodată un comentariu interior, o apreciere critică, o evaluare estetică la care ar fi avut tot dreptul: a preferat să rămână omul cu aparatul de filmat, operând în spațiul halucinatoriu nocturn. Putem presupune că mai târziu, când istoria se va fi calmat în vreun fel, permițând reîntoarcerea artistului imaginativ la proiectele sale literare, îşi va oferi voluptatea derulării materialului de viață trăit, depozitat la început în subconştient şi înregistrat, cu ajutorul visului, în *Jurnal,* pentru a-1 folosi ca

materie primă a unei viitoare opere.

Ne-a mărturisit disperarea de a fi trădat de memorie, neputând păstra în amintire decât o colecție de cadavre ale celor mai importante experiențe de viață, își regăsea din când în când statutul de artist-simbol, totuşi, al duratei umane -care e capabil a-şi transcende propriile drame - istorice, colective, personale pentru a se gândi la lumea de mâine, la creația posibilă, de mâine; din acest punct de vedere, e sugestivă reflecția pe care o consemna în chiar prima zi a anului 1941 - care se va dovedi pe parcurs, anul cel mai feroce, mai inuman, mai lipsit de speranță - despre infidelitățile memoriei: „totuşi am regretat de atâtea ori că n-am avut destulă vitejie ca să continui jurnalul meu în ultima jumătate de an. Trebuia să privesc cu ochii deschişi tot ce s-a întâmplat de atunci. Mă gândesc acum la lumile mele de «zonă» şi parcă nu regăsesc atmosfera lor de teroare... Poate ar fi trebuit să le scriu pe toate. Poate că ar fi bine sa le țin minte. într-o zi voi încerca să mi le amintesc, să le reconstitui. - şi îmi va fi greu să găsesc altceva decât imagini şterse, cuvinte uzate. Până şi cutremurul din noiembrie începe să se depărteze. Câtă vreme garsoniera mea păstra încă urmele catastrofei, pereți crăpați, cărămizile descoperite, molozul căzut, mai aveam imaginea acelei nopți cumplite. Dar acum, după ce s-a zugrăvit, s-a şters, s-a acoperit totul e ca şi cum n-ar fi fost."

XVI

Dar *Cartea de vise* a lui Sebastian reprezintă cu totul altceva decât programul conştient al diaristului, leacul aflat la îndemâna oricui, împotriva uitării. Visele nu sunt extrase ca actele de existență lucidă dintr-un ansamblu, se impun de la sine în ordinea apariției, frapează prin bizareria lor, prin amestecul agresiv de real şi ireal: nu-şi vor dezvălui natura dramatică decât retrospectiv. Soarta nu i-a oferit lui Mihail Sebastian - ci numai moştenitorului său, cititorul de astăzi -privilegiul de a surprinde astfel, prin intermediul scurt-metrajelor sale onirice, lupta terifiantă care se producea atunci în spiritul sensibil al ființei umane vulnerabile, ultragiate - ca Sebastian însuşi şi alte multe milioane de oameni asemeni lui - asaltată de demonii istoriei. Să notăm câteva secvențe, extrase la voia întâmplării, din sumar.

Aşadar, Sebastian menționează, la 21 iulie 1935, primul vis cu aceeaşi detaşare cu care şi-ar fi notat dramaturgul din el indicațiile de regie pentru o scenă dintr-o piesă aflată în lucru. E o metamorfoză dispusă pe mai multe etaje, observatorul alunecând - sau zburând - de la unul sau altul după logica incomprehensibilă a visului: se află la Dinu Brătianu acasă - cu care, presupun, nu întreținea nici o relație de amiciție în viața reală; în secvența de debut a

visului tocmai citise un articol în *Porunca Vremii* despre cunoscutul lider liberal, scris de mediocrul fanatic N. Crevedia. Episod consumat în câteva gesturi mondene aparent insignifiante, transformat vertiginos când intră în scenă o suită de nuntaşi cu câteva personalităţi prestigioase ale vremii în frunte: Puia şi Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Ionel Jianu... dar nu e vorba de nuntă, „ci de un botez sau amândouă în acelaşi timp"... şi botezul la rândul lui, preschimbându-se într-o scenă la cimitir derulată în cheie comică, căci „la cimitir s-au întâmplat o seamă de lucruri nostime cu o bătrână din familie care nu recunoştea pe nimeni, dar plângea cu foc rude depărtate , moarte acum zeci de ani"... Prea multe episoade care mizează pe şocul surprizei, prea multe metamorfoze - chiar şi pentru un vis -parcă pentru a travesti cât mai bine neliniştea, aceasta reală, pe care o trăieşte visătorul şi cu care nu vrea să se confrunte în timpul zilei: pericolul antisemit; *Porunca Vremii* citită de Sebastian în timpul visului a fost, poate, cea mai ignobilă publicaţie din istoria presei române: din nefericire, câteva personaje de prim plan ale literaturii - Octavian Goga, Brătescu Voineşti şi nu numai ei -şi-au maculat numele în paginile acestui ziar al ruşinii naţionale. Şi mai există un detaliu revelator în derularea scenariului oniric; când *omul din vis* iese din salonul lui Dinu Brătianu pentru a-şi corecta ţinuta vestimentară - gest de comedie burlescă - la înapoiere găseşte tăcere: „toată lumea asculta lectura unui raport asupra mişcărilor studenţeşti. Ton foarte antisemit. Sunt jenat".

Prea multă recuzită, prea multă scenografie, prea mult balet pe planul oniric; doar astfel ostaticul din timpul zilei era capabil să-şi neutralizeze autocenzura, putând să identifice, cu destulă discreţie totuşi, pericolul care părea iminent şi, cum ştim, nu greşea de fel: antisemitismul. Şi pe măsură ce trec anii, scenariile *horror* se înmulţesc şi se complică, agresorii de la lumina zilei sparg porţile

visului, avertizându-1 pe visător că nici în irealitate, aşa cum nici în realitate, nu mai dispune de un spaţiu de refugiu, sanctuarul mental i-a fost profanat şi a devenit un loc de tortură, victima a fost pregătită să-şi aştepte, dezarmată, călăul, când va crede acesta că a sosit clipa fatală de executare a sentinţei.

într-un vis din 1936, doi tineri mor, asasinaţi sau ucişi în camera lui Sebastian: „Eu sunt responsabil. Va trebui să fiu şi eu ucis sau să mă omor..." decide disperată fiinţa umană vulnerabilă care visează. în aceeaşi noapte, într-un alt vis, participă la o sărbătoare comemorativă în cinstea revistei *Nouvelles Litteraires,* întreruptă de un incident antisemit, un duel oratoric între un „ovrei bătrân care citeşte o rugăciune evreiască... şi un bărbat care citeşte o rugăciune

românească", într-un vacarm total în care nu se aude nimic: spectacolul oniric se termină cu o încăierare. *{19 sept. 1936).* Cu câteva luni înainte de asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu, Sebastian îi visase pe liderul legionar şi pe Nae Ionescu. în alte nopți, Nae Ionescu îl admonestează pe fostul lui discipol pentru faptul „de a fi denigrat Garda de Fier". Anul 1941 este anul coşmarurilor: la 18 martie 1941, împreună cu Nina Eliade îl vizitează în vis pe Mircea aflat într-o închisoare militară în Brăila natală: când a plecat de acolo se ridicau nişte drapele şi, printre ele, patru drapele negre „semn că executaseră patru condamnați", împarte aceeaşi cameră de hotel cu Octavian Goga şi Aristide Blank. Proiectat în trecut, se regăseşte din nou la Brăila, în clasa a V-a îmbrăcat foarte sumar, în timp ce în stradă izbucneşte o revoluție legionară, manifestație cu fanfară. Coborât în stradă, reluându-şi corpul adult, este oprit de o patrulă militară: „Sunt înspăimântat şi zgomotele revoluției cresc din toate părțile" *{18 octombrie 1941).* La 9 martie, în acelaşi an, este vizitat de Prințul Nicolae. Intră în ascensor şi constată mirat - nu înspăimântat -, că „zburăm printre case înalte şi necunoscute. Pe urmă, brusc, ne prăbuşim şi murim. Dar moartea noastră nu opreşte visul. Continuăm să luăm parte mai departe la toate câte se întâmplă, deşi ştim prea bine că suntem morți... La 3 iunie, ordin de mobilizare, sunt doi evrei în tot regimentul. Moment festiv, vine Regele... şi personajul din vis e îngrozit, se gândeşte: „eu sunt singurul civil în toată mulțimea asta în uniformă", „De nu m-ar vedea cineva. Fug înspăimântat, fug, fug, fug - şi mă trezesc..." O lună mai târziu, participă cu un prieten la o manifestație legionară, în primul rând. aflați în fruntea coloanei. O fată - simbolul fragilității umane şi al inocenței -îl recunoaşte şi—1 denunță: urmează o urmărire „ca-n filme" în centrul Bucureştiului.... Se visează la Paris, care a încetat să mai fie spațiul salvării, căci în vis Oraşul-Lumină îi apare ca un Megalopolis bizar şi amenințător, plin de pâini roşii şi negre de care nimeni n-avea voie să se atingă... La 5 decembrie 1941, participă la un banchet la care apare şi Hitler. Mânios, cere primilor şase comeseni să se ridice în picioare şi să-şi spună numele - printre aceştia şi Sebastian „încremenit de spaimă"... Află de condamnarea la moarte a unui coleg de liceu şi se duce la mama nefericitului pentru a o preveni de cele întâmplate *{13 decembrie 1941)...* în penultima zi a anului, se visează din nou la Paris „vis

XVIII

lung, în care bucuria de a mă găsi la Paris se amestecă straniu cu angoissa de a fi într-un Paris ocupat de nemți. Tot timpul mă simțeam amenințat, fugărit"... Face parte dintr-o delegație care prezintă felicitări soției mareşalului Antonescu

pentru căsătoria fiului ei: ambianță de lume bună, în salonul vecin se cântă englezeşte... în 1943, se visează la o întâlnire politică la care vorbeşte Goebbels _ şi încă cineva, un tip brun, înalt, parcă Dietrich). Asistența este solicitată să-şi declare identitatea ariană... (Dietrich: mai spune ceva acest nume? Pentru noi, generația - generațiile - care au cunoscut cataclismele războiului, Heydrich a fost un simbol al Apocalipsei: exact cu un an înainte de a fi apărut în visul lui Sebastian, Reinhard Heydrich, comandantul serviciilor de securitate hitleriene, cu prilejul conferinței de la Wannsee, propusese *soluția finală* pentru problema evreiască: deplasarea către Răsărit a populațiilor evreieşti şi exterminarea lor în lagărele pregătite dinainte cu acest scop). Şi Nae lonescu apare şi dispare mereu, fiind personaj principal în cele mai multe dintre vise, alteori personaj secundar, în toate, însă, exprimând o amenințare, fie aceasta explicită sau voalată.

Dar Mihail Sebastian nu este un unicat, el descrie procesul lent al dezagregării psihice al unei întregi categorii umane, componentă a societății româneşti a vremii. Nicu Steinhardt, colegul său de generație, şi totuşi, atât de diferit ca destin, îl confirmă, fără să ştie: în *Jurnalul fericirii* relatează un vis parcă tras la indigo după viziunile terorizante ale lui Sebastian. Vi-1 amintiți? Corneliu Zelea Codreanu este urmărit în noapte, - cunoscând astfel, pe viu soarta poporului nedreptățit - ... şi el evreul hulit îi deschide uşa pentru a-şi primi în casă adversarul, asigurându-1 că nu trebuie să-i fie teamă, că e la adăpost: amfitrionul evreu având propria sa experiență milenară a prigonirii.

Liniile din ce în ce mai subțiri care separă realul de ireal tind să se estompeze la presiunea continuă a unei istorii damnate, universul în care se mişcă fragila ființă umană se dematerializează, căpătând, parcă vaga corporalitate a unei pelicule transparente, ziua se confundă cu noaptea prin caracterul din ce în ce mai absurd al evenimentelor şi, ca într-un ritual de magie neagră, ființele şi făpturile se preschimbă în contrariul lor. Revelator mi se pare *cazul F. Aderca,* pe care Sebastian şi-1 notează cu scrupulozitatea sa obişnuită, fără să-şi exprime stupoarea la care ar fi avut tot dreptul. Mai puțin, sau chiar deloc, cunoscut astăzi, Felix Aderca era un nume de prim plan al literaturii din anii '30: îl cunoaşte desigur, pe Mihail Sebastian, speranța unei generații maj tinere de literați, şi în două ocazii îi face aceste declarații delirante care sugerează patologicul. Merită să le reproducem:

„Aderca, scrie Sebastian, pe care l-am întâlnit aseară la cercul sefard unde am vorbit amândoi despre Baltazar, într-un fel de şezătoare «festivă», îmi spunea că deploră moartea lui Codreanu, care a fost un mare om, o apariție genială, o forță etică fără seamăn şi a cărui «moarte de sfânt» este o pierdere ireparabilă". ...

însemnarea datează din 7 februarie 1939.

La 17 mai 1941, o nouă întâlnire cu un Aderca care i se confesează din nou: „E convins că el, Aderca, ar fi reuşit să obţină de la Codreanu un regim bun

pentru evrei. Crede că *Pentru legionari* e o carte istorică. Regretă că Garda este antisemită: fără de asta s-ar fi înscris acolo. Regretă că nu 1-a cunoscut pe Codreanu care era o mare personalitate (ca Sarah Bernhardt, ca Goga). îl crede pe Hitler o minte genială, egal cu Napoleon, ba chiar mai mare."

Harry Brauner, bunul meu prieten din alte vremuri, mi-a povestit şi el un episod înrudit, întrucâtva, cu experienţa onirică a lui Nicu Steinhardt, cu declaraţiile din viaţa diurnă a lui F. Aderca şi cu *cartea de vise* a lui Mihail Sebastian. întemniţat în anii '50 împreună cu soţia sa, Lena Constante, pentru culpa de a fi fost prietenii lui Lucreţiu Pătrăşcanu, Harry a fost coleg de celulă - sau într-o celulă învecinată - cu Radu Gyr, cel mai cunoscut poet legionar. Şi în anii de detenţie, el, evreul, a memorat câteva sute sau mii de versuri din poemele *rostite* de Radu Gyr în închisoare, pentru a le consemna pe hârtie imediat ce va fi eliberat, restituindu-le, fie autorului, dacă va beneficia şi acesta, cândva, de vreun act de clemenţă din partea Regimului Concentraţionar - chiar aşa s-a întâmplat - fie de a le preda instituţiilor culturale pentru ca o operă poetică importantă să nu se piardă. Ce superbă lecţie de umanitate a predat - în acel mediu infrauman - victima dintotdeauna semenului său care în viaţa normală anterioară îi refuzase dreptul elementar la existenţă...

Putem denumi fenomenul care transpare din *cartea de vise* a lui Sebastian şi din celelalte mărturii? Putem, desigur, s-a desfăşurat sub ochii noştri - incapabili fiind de a reacţiona în vreun fel - mai târziu i-am simţit şi noi efectele paralizante într-un context istoric schimbat... Numele fenomenului e SPAIMA: ceea ce fusese cunoscut dintotdeauna la nivel individual ca o dereglare majoră a echilibrului psihic, confruntat cu o ameninţare reală sau imaginară căreia nu i se putea găsi un antidot, a devenit, în zona sumbră a secolului XX, o tehnică a războiului psihologic - ca o armă chimică experimentată pe planul mentalului colectiv. O toxină proiectată în laborator de specialiştii în psihologia maselor, scopul fiind acela de a pregăti pentru sacrificiu victima aleasă - comunitatea evreiască - paralizându-i din timp toate mecanismele mentale, conştiente sau inconştiente, de autoapărare, reflexele de supravieţuire; o colectivitate umană scoasă în afara legii ştiind că e inutil de a mai schiţa cel mai mic gest de rezistenţă, că nu-şi mai aparţine, că a sosit clipa de a-şi aştepta sfârşitul... Ce imaginaţie detracată a putut

concepe o asemenea ştiinţă diabolică, un asemenea program de tortură, exercitat în mod direct asupra psihismului colectiv, fără a mai fi nevoie de prezenţa fizică a torturatorului. (Un asemenea fenomen aplicat la scara colosală a Europei ocupate nu putea să nu atragă atenţia specialiştilor: unul dintre primii cercetători, - primul poate - a fost Ernst Kohn-Bramstedt care şi-a intitulat volumul său de referinţă din 1945, aşadar scris în timpul războiului. *Dictatorship and Political Police: The Technique of Control by Fear).*

Există în *Jurnal* o splendidă notaţie, un poem în proză, un model literar obţinut în mod spontan, dacă putem spune aşa, fără asentimentul autorului. în anul de răscruce 1941, când triumful nazismului părea foarte aproape de final,

XX

ostaticul Sebastian nu mai dispunea de energia şi libertatea spirituală de a se lansa în noi exerciţii de stil; pur şi simplu înregistra cu o oroare nedisimulată alunecarea realităţii, până atunci familiare - chiar dacă supusă şi în anii anteriori vexaţiunilor şi umilinţelor de tot felul - într-o pararealitate de tip fantastic, fără a fi nevoit să recurgă la tehnicile ficţiunii: un univers cunoscut şi străin în acelaşi timp, dezincarnându-se sub agresori vizibili, de asemenea fără memorie, inaugurând nu infernul, ci neantul final: *„Marţi 14 ianuarie 1941.* Seară de nelinişte - fără să-mi dau seama de ce. Simt ameninţări nelămurite. Parcă uşa nu e bine închisă, parcă obloanele ferestrelor sunt transparente, parcă zidurile înseşi devin străvezii. De oriunde, în orice moment, e cu putinţă să năvălească de afară nu ştiu ce primejdii, pe care le ştiu, de fapt, prezente totdeauna, dar cu care mă obişnuiesc, până a nu le mai simţi. Şi deodată, totul devine apăsător imediat, sufocant. Ai vrea să strigi după ajutor - dar spre cine? Cu ce glas? Cu ce cuvinte?"

Carte de istorie?

Când am început să explorez *Jurnalul* în calitatea mea de cititor împătimit cum sunt, cum suntem cu toţii, am sperat să descopăr, înainte de toate, ceea ce mă interesa mai mult: unele răspunsuri despre marea şi confuza Istorie a anilor '30, în care eu şi prietenii mei am pătruns înainte de vreme, fiind obligaţi să-i sesizăm violenţele, incoerenţele şi injustiţiile care ne maculau copilăria. Cum privise, oare, tânărul scriitor Mihail Sebastian defilarea personajelor de prim plan, pe scena europeană, liderii marilor puteri care conduseseră foarte repede Lumea Veche la dezastru; cum se reflectaseră seismele politice ale anilor din anticamera războiului, în conştiinţa şi sensibilitatea unui tânăr intelectual -dar şi în existenţa sa concretă, în opţiunile sale, în planurile de viitor pe care ar fi trebuit să le gândească, pentru a-şi păstra intact dreptul la speranţă, la iluzie dacă vreţi, pentru

a găsi soluții de supraviețuire?

Dar Sebastian nu şi-a conceput *Jurnalul* ca o carte de istorie sau ca un ziar de informație curentă: doar în ultimii ani ai războiului a acordat ceva mai mult interes mutațiilor de pe front, evenimentele având, în acele clipe de răscruce, puterea absolută de a decide asupra vieții sau morții sale, şi a comunității din care face parte. Altminteri, scriitorul refuza să devină prizonierul istoriei imediate. Ori de câte ori a avut prilejul, a preferat să mediteze asupra Istoriei concepută ca un mister, încercând să descifreze inefabilul, marea provocare a necunoscutului: sensurile ascunse care prezidează aventura familiei umane. Din ce în ce mai des se surprinde reflectând asupra unui *alt* prezent diferit de cel cotidian, un timp fluid, străbătut deseori, de ecouri venite din afara epocii, de departe, de demult: observă uimit în derularea evenimentelor repetiții pe care spiritul critic e incapabil să şi le explice, să le recunoască, să le

înregistreze: analogii, *corsi e ricorsi,* mitul eternei reîntoarceri - despre care fostul său prieten Mircea Eliade va scrie peste două decenii o lucrare de mare succes.

E impresionant să-1 ascultăm pe Sebastian reuşind, dar cu câte eforturi vizibile, sâ-şi țină sub control neliniştile, de altfel perfect motivate, privind evoluția haotică a evenimentelor care-1 vizau direct, pentru a-şi regăsi, în intimitate ca şi în public, statutul de intelectual, singura identitate pe care şi-a asumat-o total. Din cât îl cunoaştem - din cărți, desigur, dar şi din declarațiile prietenilor săi - nu s-a dezis niciodată de acest statut: de a privi cu mefiențâ lumea concretă care te poate îndrepta, dacă nu eşti atent, în direcții nedorite, de a încerca să înțelegi, să descifrezi, să defineşti... A urmărit cursul războiului la radio - în casele prietenilor săi, căci legile rasiale îi privaseră pe evrei de dreptul de a avea aparate de radio - sau în paginile de politică externă ale ziarelor, dar şi cu cărțile de istorie antică ale lui Tucidide în mână, fiind frapat de similaritățile dintre „războiul peloponeziac şi războaiele europene din 1914 şi 1918, posibile până la suprapunere. Lipseşte doar din politica de război a cetăților greceşti, doar diversiunea antisemită" intervenea Sebastian în finalul notei, cu o ironie tristă, pentru a reveni în actualitate.

Şi *Război şi pace* este o lectură profetică: „episodul căderii oraşului Smolensk în august 1812 - şi chiar în momentul acestei lecturi - avea loc în fața aceluiaşi Smolensk, 129 de ani mai târziu, aceeaşi bătălie" (la 20 iulie 1941)... „Tolstoi e mai pasionant, mai instructiv şi mai actual decât mă aşteptam. Convorbirea lui Napoleon cu Bolohov, trimisul împăratului Alexandru, seamănă

uimitor cu ultima întrevedere a lui Coulondre (ambasadorul Franței la Berlin) cu Hitler, în august 1939. Iar atmosfera Moscovei în momentul începerii războiului (şoapte, zvonuri, preziceri, buimăceală) este atmosfera în care noi înşine trăim de doi ani...." Caută sursele represiunilor antisemite din vremea sa în *Istoria evreilor* de Dubnow pentru a observa în ce măsură delirul homicid care-1 viza în modul cel mai direct cu putință, respectă modelele arhaice petrecute cu multe veacuri în urmă. Compară cifrele morții, trăieşte tulburat atât asistând la ororile prezentului cât şi aducându-şi aminte de ororile trecutului: *nil novi sub sole.*

...N-am găsit însă în *Jurnal* ceea ce mă interesa: acele informații surprinse în priză directă, declarațiile unui martor ocular din anii demenți, istoria necunoscută, în cel mai bun caz obscură, dezvăluită nu în fotografiile de protocol de care, de altfel, nu am dus lipsă, ci în instantaneele luate de pe teren, fără voie, când actorii politici de prim plan îşi scoteau măştile convinşi că nu-i vede nimeni aşa cum sunt în realitate. Printre altele, poate în primul rând, aş fi vrut să aflu mai mult, pentru a înțelege mai mult, despre acea maladie mortală care mi-a însângerat copilăria, asasinându-mi primii prieteni, *noul antisemitism,* ajuns la apogeu în România în anii *Jurnalului:* tradiția tribală transmisă de la o generație la alta - fenomen discontinuu, totuşi, perpetuat la scară locală, satul românesc nefiind încă pregătit pentru a-şi asuma nici cele mai mici obligații ale lumii moderne, - tradiție metamorfozată, nu peste noapte, dar în prea puțini ani după primul Război

mondial, într-o ideologie de tip terorist, inspirată după modelul nazist; puteam înțelege cumva inexplicabilul, cel puțin într-o măsură oarecare, cum de au fost fascinați de terorismul legionar ațâți intelectuali cu o bună pregătire, acceptând să stea alături de impostorii notorii, comițând acte abominabile, renegându-şi nu doar statutul intelectual - bazat pe ideea de respect - nu doar tinerețea care presupune generozitatea şi iubirea, dar însuşi statutul de ființă umană? în ce fel, cu ce mijloace ne-am putea explica ceea ce s-a întâmplat în anii sumbri ai *JurnaluluP.* A fost o acțiune publică de hipnoză colectivă, extrasă parcă din mistica extrem-orientală? Putem accepta ideea că Europa a fost adusă în pragul neantului de o epidemie de tip nou, bazată pe un virus care acționează pe plan mental, alterându-i memoria culturală, fracturându-i, ceea ce am putea numi, organul moral? A existat în mentalul colectiv - nu strict național, căci programul totalitar nazist a avut o extensie internațională - puseuri homicide, în stare latentă, până în clipa când istoria le-a oferit condițiile cele mai bune activării lor? Greu de crezut, în orice caz, în mediul dunărean din care a provenit Sebastian însuşi, - ca şi cel ce

vorbeşte acum - forma aceasta de delir, putem depune mărturie, n-a existat. Cum spuneam, n-am găsit ce speram: făcusem greşeala să-mi imaginez *Jurnalul* ca pe o posibilă - sigură chiar- sursă documentară pe plan politic, *înainte* de a-1 citi. După prima lectură, am înțeles că Sebastian nu-şi propusese să transforme filonul său de notații zilnice într-o carte de istorie. Mai mult chiar, de îndată ce evenimentele au început să anticipeze o victorie a sistemului totalitar, în România ca şi în estul Europei, Sebastian a înțeles că nici la propria sa istorie nu se putea gândi, că ceea ce-şi permiseseră Jules Renard, Frații Goncourt, Andre Gide, corespondența lui Stendhal, Flaubert, Proust - fenomen literar care-1 fascinase şi despre care dorise să scrie un studiu - nu mai era posibil în Bucureşti în anii '30. îl pasionase în cel mai înalt grad Jules Renard, îl visase, a dorit să scrie un volum, 1-a considerat drept model pentru „curajul confesiunii... el are curajul vanităților lui, curajul invidiilor lui, curajul laşităților lui. Le mărturiseşte direct, fără a se scuza, cu un fel de cruzime ironică, pe care numai copiii o au..." A reuşit să-i urmeze exemplul în ceea ce priveşte viața sa personală, dar în fața istoriei politice a trebuit să se comporte cu înțelepciune, luându-şi precauțiile necesare de a nu-şi transforma *Jurnalul* într-o probă incriminantă, neexcluzând ipoteza de a fi confiscat de regimul de la putere, din ce în ce mai ostil. Nu i-a fost uşor să-şi păstreze simțul măsurii, să-şi filtreze - să-şi autocenzureze - impresiile selectate pentru *Jurnal,* ba chiar comite o imprudență vădită în ianuarie 1938 când îşi notează temerile pentru viitor: „Bag de seamă că încep să scriu cu o oarecare timiditate în acest caiet. Mă gândesc că nu e imposibil să mă trezesc într-o zi cu o percheziție acasă. Corp delict mai «scandalos» decât un jurnal intim nici nu se poate." Revine peste un an, căutând să se convingă - în scris? altă imprudență - că va trebui că recurgă la unele măsuri de protecție a gândurilor sale: la 23 martie 1939, va nota următoarele: *Jurnalul* meu îl opresc deocamdată aici. Cel mai cuminte lucru ar fi să-1 distrug. Nu mă lasă totuşi inima s-o fac. îl voi pecetlui bine şi—1 voi da lui Benu să-1 pună în casa de fier

a lui Nene Zaharia - sau, poate, mai curând, la biroul Roman. Tot acolo îi voi da să-mi ducă manuscrisele. Observ că sunt destul de calm pentru a crede încă şi astăzi că mai au o oarecare importanță. Poate că le voi regăsi într-o zi..."

Nu am uitat semnalele de prudență pe care şi le adresa singur Sebastian, avertizat fiind, de autorul însuşi, că nu vom găsi, cel puțin nu în mod integral, acea sinceritate totală pe care scriitorul o admirase la modelul său, Jules Renard; m-am reîntors la *Jurnal* pentru o a doua lectură, cu speranța că voi putea detecta astfel nu numai justificările a ceea ce a scris - de ce a preferat unele subiecte şi nu

altele - dar şi motivațiile a ceea ce a omis. Am făcut următorul test: am ales din deceniul comentat în *Jurnal* anul 1936: l-am considerat întotdeauna un an de răscruce, care va lăsa în urmă ezitările, iluziile, inconsecvențele şi, trebuie s-o spunem, laşitățile clasei politice europene a vremii, lipsită de curaj şi clarviziune, incapabilă să-şi asume responsabilitățile, fiind nevoită să accepte confruntarea globală şi mortală cu barbaria totalitară. Trăisem evenimentele chiar şi la nivelul de vârstă al generației noastre, dar cum le trăise Sebastian?

înainte de toate e necesar să selectăm din agitata cronică a vremii întâmplările cele mai şocante, cele mai încărcate de semnificații pentru momentul respectiv şi pentru viitorul imediat: Hitler reocupă Renania demilitarizată şi primeşte în referendumul pe care 1-a organizat o aprobare incredibilă: 99 % din sufragii; Anglia refuză să ia o atitudine militară împotriva agresiunii. Franța rămâne izolată pe scena marii politici europene, fără parteneri nu se poate angaja militar. Societatea Națiunilor se mulțumeşte cu o condamnare verbală; victoria repurtată de partidele de stânga din Spania - Frente Popular- la alegerile libere desfăşurate cu câțiva ani mai înainte, declanşează războiul civil; țara va fi divizată în două tabere: de o parte naționaliştii - susținuți de o mare parte a armatei, marii proprietari rurali, clerul catolic superior şi organizațiile de extremă dreaptă - de cealaltă parte structura politică republicană şi curentele de stânga. Războiul civil spaniol a debutat ca un prim avertisment adresat clasei culturale: asasinarea marelui poet Federico Garcia Lorca; victoria electorală în Franța a Frontului popular condus de Leon Blum care promulgă câteva legi cu mare impact social; Andre Gide, tovarăşul de drum al partidului comunist, face o călătorie în Uniunea Sovietică; la reîntoarcere publică *Retour de l'URSS care* are un efect devastator în mediile culturale ale Europei, ale lumii întregi; Franța şi Anglia adoptă principiul nonintervenției în războiul civil spaniol: Republica spaniolă este condamnată; proclamarea axei Roma-Berlin; primele procese ale contrarevoluționarilor la Moscova; jocurile olimpice la Berlin...

Or, n-am regăsit nici unul dintre aceste evenimente care au bulversat viața Europei din acel an traumatizant, veritabil prag al timpului, nu l-am găsit consemnat în *Jurnal,* nici ca simplă informație - cum va proceda, de pildă, în anii războiului - nici ca actuală sau viitoare temă de reflecție. Cum să-i înțelegem dezinteresul - doar aparent? fundamental? - arătat de Sebastian suitei de agresiuni politice prevestind, nu peste mult timp, declanşarea războiului. Or,

războiul aşa cum se configura în 1936, îl propunea pe tânărul scriitor drept

victimă sigură: şi ca evreu, în primul rând ca evreu, şi ca român - aparţinând însă României democrate contestate de cercurile locale ale extremei drepte, partidul legionar - şi ca cetăţean al Europei umaniste, proiectanta Lumii Moderne pluraliste şi, în fine, ca reprezentant al Republicii Literelor şi Artelor, inexistentă pe harta politică sau geografică a vremii, avându-şi sediul invizibil în conştiinţa liberă a personalităţii creatoare. Temerea de a nu se transforma *Jurnalul* într-un corp delict în faţa unui tribunal al fanatismelor dezlănţuite, în faţa unei noi Inchiziţii va apărea peste câţiva ani; în anul de care vorbim, 1936, putem crede că îşi putea, încă exprima convingerile, neliniştile şi, de ce nu, iluziile în deplină libertate. Aderase cumva la acea poziţie pacifistă, lansată în timpul primului război mondial de Romain Rolland şi Thomas Mann - dar pe care celebrii autori o vor dezavua ulterior? Ajunsese un apolitic tânărul şi sensibilul Sebastian -care-şi asumase toate riscurile posibile lansând pe scena literară românească tema-tabu a antisemitismului? Era o soluţie de a întoarce spatele istoriei, retrăgându-se în ultimele sanctuare ale libertăţii posibile, în eter sau în sala de concert a Filarmonicii pentru a-şi întâlni clasicii preferaţi - Mozart, Bach, Haendel, Beethoven - sau în biblioteca de acasă, căutând să surprindă secretele de fabricaţie ale titanilor care modelaseră conştiinţa omului modera, Shakespeare, Moliere, Balzac, dar şi Mallarme, Renard, Stendhal, Proust... bineînţeles continui să mă refer la anul 1936; pendularea dureroasă între irealul ideal şi realul de atâtea ori dezumanizat. Au fost mulţi, în Răsărit şi în Apus în acei ani - mai târziu, vom putea vorbi de decenii - care au trăit drama lui Mihail Sebasatian, recurgând la aceleaşi soluţii pentru a-şi prezerva statutul uman.

Dacă vom rămâne exclusiv la lectura *Jurnalului* - cum li s-a întâmplat unor tineri cititori pe care-i cunosc - voi putea răspunde doar printr-o negaţie la întrebarea pe care am pus-o în titlul acestui capitol: nu, *Jurnalul* nu este o carte de istorie, informaţiile politice, când apar, mai ales în primii ani, sunt întâmplătoare, nu luminează nici cadrul de ansamblu, nici scena din spatele cortinei. Dar a existat şi un alt Sebastian care merită a fi cunoscut, atent la tot ce se întâmpla în cancelariile europene dar şi în arenele sub cerul liber unde se mişcau şi unde vor muri, curând, masele şi intelectualii. Şi dacă i s-a oferit şansa de a-şi spune cuvântul despre controversatele probleme ale vremii, de a lua poziţie, de a-şi asuma riscurile unei atitudini tranşante, o va folosi în modul cel mai angajant cu putinţă, în calitatea de comentator politic: revista *Index* i-a oferit posibilitatea de a comenta evenimentele bulversante care se succed în 1936 într-un ritm ameţitor. Mihail Sebastian cronicar de politică externă, cine ar fi crezut? în articolele pe care le-a scris atunci - şi le putem citi astăzi -, tânărul Sebastian

nu şi-a permis respectarea nici unui tabu, a vreunei restricţii, a unui reflex de autoapărare: din sa - în care vom include atât pe evrei cât şi pe neevrei - el a fost singurul care s-a angajat total în gazetăria politică. Câteva teme din lunile februarie-martie 1936: *Conferinţa*

XXV

dezarmării, Convenţia Titulescu—Litvinov-Dl. Roosevelt, Criza socialismului francez, Europa Centrală şi Europa pur şi simplu, Anschluss, Alianţa franco-rusă?, Războiul din Etiopia, Alegerile din Spania, De la Stresseman la Hitler, Remilitarizarea Renaniei...

Au existat mai mulţi Mihail Sebastian - şi toţi merită a fi cunoscuţi, iar *Jurnalul* nu este singura lui operă...

Un brăilean la Curtea regelui Shakespeare

înţeleg prea bine că există riscul ca notaţiilor din *Jurnal* dedicate cunoaşterii dramaturgiei shakespeariene de către Sebastian, în paralel cu învăţarea accelerată a limbii engleze, să nu li se acorde decât o atenţie minimă. Temele incendiare care anticipează războiul şi apoi războiul însuşi e firesc să acapareze scena; pe prim plan de interes al publicului vor rămâne antisemitismul şi legile rasiale, cazul Nae Ionescu - dubiosul mentor al tânărului Sebastian şi al atâtor alţi camarazi de generaţie, fostul discipol luptând cu sine însuşi pentru a-şi redobândi libertatea integrală: a reuşit până la urmă? *Jurnalul* nu ne dă un răspuns ferm -de asemenea, cazul lui Mircea Eliade sau drama prieteniei trădate, defilarea în faţa istoriei a clasei culturale româneşti, prea puţine personalităţi înţelegând miza tragică a momentului.

Vor fi sacrificate acele teme şi notaţii care consemnează *micile ironii* - şi drame - ale vieţii, gesturi modeste, apariţii şi prezenţe, ieşiri şi intrări în anonimat, lucruri, emoţii, pauze, amintiri care devin semnificative doar pentru faptul de a face parte din simfonia unei existenţe: privitorul străin va aluneca deasupra lor, fără să le vadă, ca şi cum ar fi fost scrise cu cerneală simpatică. Să nu ne grăbim a le condamna pe nedrept ca pe nişte gesturi livreşti, simple curiozităţi sau mondenităţi efemere. Irelevantă pentru mulţi, ne surprinde totuşi insistenţa cu care Sebastian a înregistrat, deseori, cu lux de detalii, toate etapele dialogului său cu Shakespeare, chiar şi în acele momente când coloanele lumii şi ale civilizaţiei în care trăia se prăbuşeau sub ochii săi îngroziţi. Eu cred că *laitmotivul Shakespeare* ascundea, în acei ani ai dezastrului, un secret, de care nici Sebastian însuşi nu era conştient: el trăia fenomenul, lipsindu-i perspectiva necesară de a-i sesiza sensurile ascunse... cum ştim, destinul nu-i va oferi această perspectivă.

Să parcurgem, dacă veți fi de acord, într-o grăbită nouă lectură, câteva dintre notațiile lui Sebastian despre popasul său la Curtea Regelui Shakespeare: va trăi exultant condiția de spirit liber cu piesele marelui Will în gând, pe buze, la masa de scris, din nefericire pentru puține momente. Istoria, divinitatea răzbunătoare, somându-l de fiecare dată să revină cât mai repede la statutul său de prizonier într-o cetate străină. Iată ce scria la 27 mai 1942:

XXVI

„Tradusesem săptămâna trecută 5 sonete de Shakespeare... Simțeam un fel de aprindere entuziastă pentru toate sonetele care mi se păreau admirabile în original şi traductibile cu mari şanse de poezie. Era simplu ca un joc de cuvinte încrucişate - şi era îmbătător ca un val de lirism juvenil! Umblam pe stradă recitând versuri, căutând rime, numărând silabe. (Câtă lume m-o fi văzut pe stradă sau în tramvai, vorbind cu mine singur."

Dar tot pe aceeaşi pagină, nu uită să noteze:

„Trebuie să plătesc 500 (dar poate voi scăpa cu 1000) pentru 5 zile de zăpadă - deşi am lucrat 10. La început am fost furios, Rosetti şi Solacolu - cărora întâmplător le-am povestit - nu voiau să mă creadă, ziceau că-i o farsă. O farsă e - dar una serioasă. Acum m-am resemnat."

Reflectează în continuare, cu amar, asupra vizitei lui Nina Eliade care a sosit la Bucureşti, tară a-i da un semn de viață - încă un semn al distanței imense care îi separă:

„Foştii prieteni, familia Eliade acomodați cu *ordinea nouă,* ducându-şi existența în regiuni paradiziace, în timp ce el, evreul de Acasă, trage după sine o *existență mizerabilă de prizonier... cu triştii săi ani de umilință şi ratare."*

După două luni, la 11 iulie 1942, revine asupra temei:

„Citit aseară Two *Gentlemen of Verona...* am terminat *Henry IV* şi am citit primele trei acte din *Henry V.* Cu cât înaintez mai mult în Shakespeare, încântarea sporeşte. Mă gândesc cu plăcere la o carte despre Shakespeare..."

Dar, câteva rânduri mai jos, reintră în realitatea damnată:

„Nopți de insomnie cum n-am avut niciodată. Au fost câteva nopți în care n-am dormit nici un moment până la 6 dimineața. Mă dau jos din pat dimineața extenuat. Nu e numai din cauza marilor călduri din ultimul timp. E mai ales toată exasperarea acumulată de atâta vreme în mine -şi care se răzbună. Dar trebuie să mă stăpânesc. Mai am nevoie de nervii mei... în Rusia, războiul este într-una din cele mai intense faze. E miezul iadului..."

Sau la 4 octombrie 1943, seară de jubilație:

„Cetit aseară *The Merchant of Venice,* iar azi *As you like it.* Revin la Shakespeare după o întrerupere de aproape un an. Lectură fermecătoare. Nimic mai uşor, mai grațios, mai feeric. Chiar în *Merchant of Venice* figura lui Shylock este acoperită, trecută pe planul II, dominată de jocul luminos al basmului. Cât despre *As you like it* suntem în plină feerie. E ceva dansant într-o comedie de Shakespeare. Mişcări plutitoare, dezlegate de realitate - ca într-un balet."

Ca în secvența imediat următoare, să noteze lapidar:

„Evreii din Danemarca sunt nimiciți. O telegramă D.N.B. nu lasă nici o îndoială asupra soartei lor. Şi încă o dată mă înfior..."

XXVII

Cum ar putea privi cititorul neprevenit de astăzi - cel care, datorită vârstei, a avut marea şansă de a nu fi cunoscut, de a nu fi trăit experiența traumatizată a existenței într-o societate totalitară din secolul XX - neobişnuita sau, dat fiind contextul, paradoxala chiar afecțiune a lui Sebastian pentru universul Shakespeare? O va defini ca pe o încercare de evaziune spirituală. O sfidare explicită la adresa puterii, prin cursul despre Shakespeare - ca simbol al umanismului occidental şi al libertății de creație - pe care-1 preda audienților săi la excelentul „Colegiu al studenților evrei" condus de profesorul Marcu Onescu, ce a funcționat, totuşi, în Bucureşti în toți anii războiului... Un antidot împotriva spaimei care-i confiscase visele? Un drog cultural, cum, de altfel. recunoştea scriitorul însuşi, la 27 mai 1942: „Jocul ăsta e un nou narcotic care mă scoate puțin din «Jocul Vieții»". Avea dreptate Sebastian?, era vorba doar de un halucinogen cu o materie spirituală? Shakespeare - ca un simplu exercițiu de admirație - sau era mult mai mult decât atât: fără a uita nici efortul disperat de a-şi salvgarda normalitatea într-o societate şi un timp, amândouă anormale.

Toate acestea sau, oricum, cele mai multe dintre aceste ipoteze existau în stare latentă sau activă în conştiința lui Sebastian chiar şi înainte de război, fără a se coagula într-un program estetic şi moral. Au trebuit să apară anii teribilei negări de către Noua Ordine din anii '40 a intelectualului creator, acesta asumându-şi toate statutele identitare care-1 prezentau ca pe un inamic, ca *principalul* inamic al Statului totalitar: conştiință liberă, trestie gânditoare, refuzat de noua istorie şi scos cu toate pretextele, uneori fără nici un pretext, în afara legii, eretic, țap ispăşitor, vânat uman, regăsindu-şi demnitatea şi libertatea de *homo europeus* doar în Regatul Shakespeare - poate în Imperiul Shakespeare. (împotriva intelectualului din categoria Sebastian se adaugă şi agravanta

primordială de a fi evreu). Shakespeare, depăşindu-şi opera, Shakespeare ca simbol, ca himeră, ca ideal al aventurii umaniste a Lumii europene, aflată într-un moment de răscruce: Shakespeare ca alegorie a ceea ce s-a numit, mult timp, *Republica Literelor şi Artelor,* ca sanctuar al spiritului oferind membrilor săi toate justificările de a trăi, de a crea, de a rezista, de a muri.

în momentul când am citit *Jurnalul,* observasem, deja, *efectul Shakespeare* şi la alţi Sebastiani din Europa captivă, în Apus ca şi în Răsărit, de-a lungul anilor. Personalităţi creatoare de renume care au recurs la acelaşi simbol pentru a-şi exprima apartenenţa culturală, fără a se cunoaşte una pe alta. Mi s-a părut un fenomen demn de a fi reţinut, mai misterios - vreau să spun cu un caracter mai inexplicabil - decât o coincidenţă, mai frapant decât un exerciţiu telepatic, continui să cred că face parte din familia miracolelor. Oricum e o şocantă temă de meditaţie.

Să ne gândim, de pildă, la tânărul Czeslaw Milosz - în Varşovia ocupată, colaborând, cu riscurile inerente, la presa clandestină, traducând exact în acelaşi timp cu congenerul său de la Bucureşti, de aceeaşi vârstă, Mihail Sebastian, *As you like it,* pentru o trupă de teatru. „Această operă bucolică s-a dovedit a fi în

perioada noastră de sclavie o excelentă metodă de vindecare", va scrie mai târziu în volumul său de amintiri, *Cealaltă Europă,* viitorul laureat al Premiului Nobel (1980) după ce a ales libertatea... Războiul nu se terminase şi venerabilul Ungaretti, după ce-şi găsise un refugiu tolerat în Brazilia, cât mai departe de delirul mussolinian de după 1939, se va cufunda în traducerea sonetelor shakespeariene. Mult mai tânărul său confrate, insurgentul Elio Vittorini, încă înainte de începerea războiului reuşise să ocolească rigorile cenzurii, apelând la simbolul Shakespeare ca expresie a identităţii europene, în lucrarea sa *L'operaio e Shakespeare* („Muncitorul şi Shakespeare").

Şi în imperiul răsăritean al celeilalte utopii nocturne, spiritele temerare au recurs la emblema Shakespeare - iluzionându-se că cenzura oficială va ezita să-şi exercite funcţia morbidă în faţa operei unui asemenea titan. Meyerhold, unul dintre geniile avangardei teatrale a secolului, a avut mult de luptat cu inerţia oficială pentru a pune în scenă *Hamlet.* Nu a reuşit. Nu peste mult timp, industria morţii din Răsărit, neţinând seama de recunoaşterea internaţională a geniului său - dimpotrivă, i se va imputa ca o circumstanţă agravantă - îl va aresta pe nefericitul regizor care a refuzat să rămână în Occident când i s-a oferit ocazia: va fi torturat şi asasinat; vor supravieţui caietele de regie ale posibilului spectacol, *Hamlet,* care

nu a urcat niciodată pe scenă. Şi Boris Pasternak, căruia istoria spiritului liber în societatea carcerală sovietică îi datorează atât de mult, se va retrage din când în când în imperiul Shakespeare - de altfel şi nefericita Anna Ahmatova, autoarea inspirată a *Recviemului,* îşi găsea libertatea de câteva clipe în aceeaşi augustă operă.

Şi în România, Mihail Sebastian nu a fost singur: Alice Voinescu, mentorul autentic, de reverberaţie europeană, al tineretului estudiantin din preajma şi din anii războiului, şi-a axat cel mai important curs al său de istoria teatrului, la Conservatorul de Muzică şi Artă dramatică din Bucureşti, pe imaginea lui *Hamlet sau răspunderea Eroului în istorie* — temă subversivă, de negare a politicii culturale a Regimului militar, dacă ne gândim că distinsa Doamnă, exponentă a filonului umanist, luase atitudine publică la facultate împotriva asasinării lui Nicolae Iorga de către o echipă legionară în 1940, refuzând ulterior să includă în prelegerile sale orice trimitere la cultura clasică germană - pe care de altfel o admira - pentru a nu se considera că face, cumva, un gest de oportunism politic faţă de imperiul nazist care absorbise România; îi va reintegra pe Kant, Goethe şi Schiller imediat ce România se va retrage, la 23 August, din nefasta Axă Roma-Berlin. Apoteoza shakespeariană ca asumare ostentativă a identităţii culturale occidentale într-o ţară captivă a avut loc în 1941, în plină euforie nazistă, când se părea că balanţa războiului s-a înclinat definitiv de partea puterilor Axei - în care România se lăsase încorporată, din nefericire, fără a opune rezistenţă, ba chiar oferindu-şi, servilă, serviciile. Deşi regimul făcuse presiuni - e adevărat că fără prea multă convingere, mai degrabă în stilul balcanic de a-1 însoţi pe Noul Stăpân (pe orice Nou Stăpân) până în momentul favorabil când îl va putea

trăda - asupra tuturor teatrelor de a sprij ini cauza războiului printr-un repertoriu adecvat, Teatrul Naţional din Bucureşti s-a lansat într-un proiect de anvergură, spectacolul *Hamlet* în trei interpretări diferite cu marii actori ai vremii George Calboreanu, Valeriu Valentineanu şi George Vraca - eveniment cultural, la vedere, dar şi cu conotaţia politică subversivă care nu ne-a scăpat nouă, publicului tânăr de atunci: refuzul celui mai important sanctuar al spiritului autohton de a-şi trăda apartenenţa culturală...

Simbolul Shakespeare a continuat şi după război, în perioada 1945-1948. când a subzistat o minimă libertate folosită din plin de intelectualii temerari: Alice Voinescu, Ştefan I. Nenitescu şi alţi câţiva prieteni din Republica Literelor au lansat proiectul unei universităţi neoficiale, semiclandestină- tolerată timp de doi ani şi

ceva de poliția secretă interesată să afle care-i sunt adversarii - un fel de Fundație Dalles în miniatură. A putut funcționa, până în momentul interdicției finale de la sfârşitul anului 1947, ca un centru de raliere a intelectualității democrate din Bucureşti. Ieşind dintr-o dictatură pentru a i se impune o alta, încă şi mai feroce, elita culturală refuza să comită gestul de obediență cerut de Noua Putere, pentru a-şi salva existența: viața în lesă chiar şi cu acele firimituri de privilegii oferite de Putere, fiind considerată ca o maculare a condiției umane şi, ca atare, respinsă de conştiințele libere. La conferințele ținute în case particulare, în fața unui auditoriu distins, maeştrii spirituali ai momentului, extrăgeau lecțiile de demnitate din creația marilor clasici: Shakespeare şi afinii lui - Socrate, Dante, Goethe şi Kant... E mai mult ca sigur că Doamna Alice, Ştefan I. Nenitescu şi partenerii lor nu ştiau că inițiatorul unui centru de intelectualitate, situat în afara şi împotriva legii, în Era Tiraniilor, fusese Berdiaev în urmă cu un sfert de veac, în Moscova revoluționară, când gânditorul rus fundase - încă în 1919 - Academia Liberă de Cultură Spirituală, care va dura până în 1922 când va fi expulzat. (Prietenii noştri din Bucureşti nu aveau capacitatea profetică de a presimți că gestul lor nu va fi cu desăvârşire pierdut, o dată cu arestarea multor participanți. Peste un alt sfert de veac, cel mai important filosof al Răsăritului. Jan Patocka, directorul de conştiință al *Primăverii de la Praga* şi mai târziu, al *Chartei 77,* va relansa ideea unei universități particulare, fără a cunoaşte inițiativele anterioare: acțiune suicidară, pentru care va plăti cu viața.

Am asistat, de astă dată ca martor ocular, în anii 1945-1948, la traducerea lui *Hamlet* de către prietenul ceva mai vârstnic, Vladimir Streinu, prietenul lui Mihail Sebastian. în acei ani, presa oficială îi atribuia rolul de lider al opoziției culturale democratice din România, titlu de onoare ce-1 predestina, mai devreme sau mai târziu, gulagului autohton: într-adevăr va ajunge în temnițele Omului Nou, după zece ani de privațiuni şi boli care-i vor secera organismul firav. îmi citea, ca unui ascultător cuminte ce eram, fragmentele din piesă, considerate a fi traduse cu brio - în timp ce pe fereastră puteam zări *pândarii* din fața casei care-şi afirmau prezența în mod sfidător, notând pe cei ce intrau şi ieşeau din locuință. în aceiaşi ani, prietenul lui Vladimir Streinu, poetul ireproşabil Vasile

XXX

Voiculescu îşi definitiva capodopera sa lirică, *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare;* se vor regăsi în aceeaşi boxă a Tribunalului Militar, vor trăi ţmpreună calvarul *gulagului* românesc.

...Shakespeare, ca emblemă a identității spirituale, ca sanctuar în care până

şi roboţii poliţiilor secrete vor pătrunde cu greu - oricum, mult mai târziu -, ca prilej de mândrie a gândirii libere şi a sentimentului eternităţii, ca expresie, pentru a repeta definiţia lui Denis de Rougemont, „a aventurii occidentale a fiinţei".

Ca şi Winston Smith, eroul fără destin, în cele din urmă distrus, al profeticului George Orwell din *1984,* Sebastian şi toţi afinii lui din Europa totalitară încercau în visele lor - transformate atât de repede în coşmaruri - să elimine, fără succes, prezenţa demonică a lui Big Brother şi a Poliţiei Gândirii, pentru a „se trezi dimineaţa cu cuvântul Shakespeare pe buze".

DE AMICIŢIA

Quanquan Ennius recte:
Amicus certus cernitur
in re incerta.
(Cu dreptate - a spus - Ennius:
Un prieten sigur se cunoaşte
la o întâmplare nesigură.)
CICERO

S-a vorbit atât de puţin de prietenii buni ai lui Sebastian: meritau, cred, mai multă atenţie şi din partea lui Sebastian şi, de ce nu, din partea noastră, pentru a repara, măcar acum, o ingratitudine flagrantă. *Jurnalul* a consemnat doar *en passant* un nume sau altul din categoria fastă a partenerilor de drum lung care a reuşit să-şi păstreze căldura umană în mijlocul seismelor istorice, rarissimă performanţă. Va relata o întâlnire, un dialog - dar fără a insista - episoadele respective fiind şterse, aproape instantaneu, din memorie de succesiunea tot mai vertiginoasă, cu trecerea anilor, a evenimentelor de şoc politic, a stărilor de criză care-1 încep să-1 vizeze pe Sebastian în chipul cel mai direct cu putinţă: incriminat ca evreu îi va fi, în curând, refuzat statutul de simplă fiinţă umană, predestinat a fi aruncat în afara speciei, de a deveni un fel de fantomă, exclus şi ca identitate individuală, ca existenţă concretă dar şi ca semn, ca simbol, ca existenţă abstractă. Dar, chiar şi în cea mai sumară înregistrare a prietenilor fideli, prind totuşi contur câteva portrete de excepţie: Al. Rosetti şi Antoine Bibescu, Constantin Vişoianu, Emil Gulian, Anton Holban, Blecher, Titel Comarnescu, Radu şi Şerban Cioculescu, Lena Constante, Tudor Teodorescu-Branişte, Cella

XXXI

Serghi, Ioan Comşa, Nicu Carandino, Gheorghe Nenişor, Balmuş, femeile pe care le-a iubit, prietenii din teatru, nu-i putem enumera pe toţi... şi *nu* toţi prietenii au fost menţionaţi în *Jurnal.* Fascinaţi, sau doar uimiţi de numele

sonore ale prietenilor care l-au trădat, suntem tentați să-i ignorăm pe prietenii care i-au rămas fideli, în vremuri grele. Mulți ori puțini, câți au fost, câți apar în viață - dar Sebastian a fost, mi se pare, favorizat - ar fi *fair* din partea noastră să le păstrăm şi lor, *mai ales* lor, un loc în gândurile noastre: şi mă refer, desigur, atât la prietenii buni ai lui Sebastian, cât şi la prietenii buni ai fiecăruia dintre noi. Fără prezența lor, fără ajutorul lor, în timpul nazismului (experiența lui Sebastian) sau al comunismului ulterior (experiența noastră), supraviețuirea psihică ar fi devenit, poate, imposibilă şi recursul la suicid ca soluția salvatoare de a ieşi din infernul existenței s-ar fi impus mai curând.

Dar drama lui Sebastian a fost, în primul rând, trauma insuportabilă a prieteniei trădate. Judecând după confesiunile din *Jurnal,* infidelitățile feminine nu l-au tulburat peste măsură. Tema eternului feminin 1-a interesat, parcă, mai mult pe plan literar decât pe plan strict emoțional. în schimb, atenția noastră, observatorii indiscreți de mai târziu, s-a fixat, aproape halucinatoriu, pe evoluția sentimentelor dintre Sebastian şi prietenii săi - în curând, foştii lui prieteni -Mircea Eliade şi Nae Ionescu. Din acest unghi, *Jurnalul* poate fi privit ca un *lamenta* mereu reluat de solist, o temă cu variațiuni, un laitmotiv despre precaritatea ființei umane, mai ales a spiritului superior, incapabil să-şi obțină fericirea, bucuriile simple ale iubirii care are dreptul să viseze eternitatea.

Dintre toate personajele cunoscute din cronica vremii sau de mai târziu, care traversează *Jurnalul* într-un moment sau altul, numele lui Mircea Eliade a revenit cel mai des în cronicile, reflecțiile şi conflictele de presă contemporane. Unii comentatori, cei mai mulți colegii noştri mai tineri, au întâmpinat episodul Eliade cu calmul intelectual de care avem, acum, cea mai stringentă nevoie: de a verifica adevărurile despre o epocă ambiguă, apelând şi la sursele de care nu ne-am putut apropia o jumătate de veac, acceptând şi riscul clătinării unor ierarhii, renunțării la unele iluzii, până acum privite cu venerație. A apărut în dezbaterea care, iată, durează de câțiva ani, şi o tabără adversă, tot mai dinamică, tot mai numeroasă care a privit relatările lui Sebastian cu suspiciune, refuzând cu obstinație să accepte evidența faptelor. Adevărul este, ca întotdeauna în asemenea ocazii, undeva, la mijloc. Oricum, e momentul s-o mărturisim, lectura relației Sebastian-Eliade n-a fost deloc uşoară: ne-am strecurat prin efracție în spațiul sacru al unei intimități umane, am privit prin gaura cheii - culpabilă curiozitate -, am asistat la demolarea unei drame, fără a fi fost invitați... Dar am considerat cu toții, familia Hechter, editorii şi în egală măsură, chiar şi noi cititorii fără voie, că sunt situații în viața complexă a unei culturi când poate fi încălcată intimitatea unor personalități publice aflate în centrul scenei. Nu suntem^ absolviți de orice

răspundere, dar nu suntem lipsiți nici de unele circumstanțe atenuante. Trebuie să acceptăm ideea că *magister-u\,* personalitatea

XXXII

tutelară, monstrul sacru, hipnotizatorul care absoarbe gândurile auditorului, anulându-i spiritul critic, nu-şi mai aparține în mod exclusiv, nu-şi mai poate revendica aproape în nici o situație, dreptul, în general sacru, la intimitate. E o situație fără ieşire, ştie şi acceptă tacit că nu-şi va putea apăra în mod eficient imaginea - nici în viață fiind şi cu atât mai puțin după moarte - dar nu şi-a creat singur acest impas? Nu a lăsat să planeze asupra sa seducătoarea confuzie dintre ființa concretă cu virtuți şi defecte şi reprezentarea sa ideală pe care o propagă opera sa? Să-i concedem acest drept, chiar dacă litigios, publicului de a-şi folosi mijloacele de care dispune - e adevărat, nu prea rafinate - de a verifica soclul pe care tronează zeul uman: e Carrara veritabilă sau un ersatz local?

De fapt, relatările din *Jurnal* referitoare la Mircea Eliade pot fi asamblate pe două planuri distincte de lectură. în primul rând este planul intim, emoțional - îl putem considera general-uman, - al naratorului, ființa sensibilă care observă îngrozită cum cel mai bun prieten pe care-1 are, Eliade, se înstrăinează din ce în ce de dânsul, de la o lună la alta, la un moment dat, de la o zi la alta. Ce ar trebui să facă el, Sebastian, ca să-şi salveze prietenul, să-1 apere, să continue amândoi drumul vieții şi, bineînțeles, drumul artei? întreg *Jurnalul,* de la început până la sfârşit, este străbătut de laitmotivul durerii care însoțeşte întotdeauna inevitabilul: acceptarea morții. Ştim - dar la ce bun această ştiință când toate izvoarele vieții, bucuriei, speranței din noi o refuză? - că mai devreme sau mai târziu va trebui, într-un fel, să te împaci cu moartea, s-o priveşti ca pe o fatalitate, ca fenomen al naturii, ca mister: să găsim un *modus vivendi,* un pact tacit pentru a putea merge mai departe... Şi nu despre moartea fizică este vorba în relația Eliade-Sebastian din *Jurnal,* ci despre moartea spiritului, a fericirii visate, a rațiunii de a exista. Şi poate efectul cel mai insuportabil al dramei pe care a relatat-o Sebastian, - în toate dramele de acest fel - nu este moartea propriu-zisă, despărțire finală, ci agonia... Am găsit cândva, în opera marii poete chiliene, Gabriela Mistral -laureată a Premiului Nobel pentru literatură din 1945 - un fragment dintr-un poem care exprimă în universul liric bulversantă experiență general-umană a agoniei prieteniei, mărturisită de Sebastian în *Jurnal* - nu însă şi de Eliade -incapabil până foarte târziu de a renunța la speranță, dar la fel de incapabil şi de a opri procesul ireversibil care duce la despărțirea definitivă, pentru el echivalentul morții:

Cât de mult rău fac,

Şi cât ne fac să suferim

Lucrurile care au fost, cândva, divine:

Se plâng de moarte, refuză să moară,

Şi îşi descoperă măruntaiele, vii încă fiind.

Vom găsi prima însemnare despre relația dintre cei doi - încă tineri -scriitori, în chiar primul an al *Jurnalului.* O relatare de bun augur, deşi avem tot dreptul să presupunem că în anii anteriori avuseseră loc unele semne de alarmă privind viitorul prieteniei dintre ei. Totuşi, la sfârşitul lunii august 1935,

XXXIII

speranțele nu păreau totalmente pierdute, ingenuul Sebastian, căutând să-şj îngroape temerile trecutului, nota - aproape - entuziast: „Aseară o lungă convorbire cu Mircea şi Nina, cu Marietta şi Haig. Foarte bucuros de întrevedere şi totul mi se părea în acord cu dispozițiile mele optimiste".

Şi ultima însemnare din 7 decembrie 1944 - ultimul an al *Jurnalului* şj penultimul an de viață al lui Sebastian: încheierea unui mister, a unui ciclu de existență, a acelei revelații pe care o numim *prietenie,* o inscripție secretă pe o piatră tombală: „Aflu prin Marietta Rareş că a murit Nina Eliade. O telegramă de la Lisabona a anunțat vestea încă de acum zece zile. Un val de amintiri se ridică din trecut: odăița Ninei, de sus, maşina de scris la care a copiat, aproape în acelaşi timp, cartea lui Mircea, *Maitreyi,* şi cartea mea, *Femei.* Vizitele de seară în mansarda lui Mircea, neaşteptatul lor amor, fuga lui Mircea, disperările ei, pe care eu încercam dezarmat să le alin; întoarcerea lui Mircea, logodna, pe urmă. doi ani mai târziu, cununia lor civilă în taină, plimbările noastre pe munți, verile la Breaza, anii noştri de prietenie frățească - şi pe urmă anii de confuzie, de destrămare, până la ruptură, până la duşmănie, până la uitare. Totul e mort, dispărut, pentru totdeauna pierdut."

Singura atitudine decentă din partea noastră, intruşii, cititorii de astăzi, cred că e tăcerea: am asistat fără voia noastră la o dramă, cel puțin să n-o comentăm. Nu e nimic neobişnuit în tot ce s-a întâmplat pe plan strict afectiv între Eliade şi Sebastian - care dintre noi n-a trăit aceeaşi experiență sufocantă a prieteniei neterminate, a camaraderiei înşelate; chiar şi maestrul nostru, Cicero, care şi-a scris faimosul său discurs, *De Amiciția,* acum 2000 de ani, a trebuit să se închine în fața evidenței: incapacitatea ființei umane de a fi la înălțimea idealului la care aspiră. Dacă la început crezuse fericit că

După cum natura

nu se poate schimba,

De aceea adevăratele prietenii

sunt eterne.

a trebuit, câteva pagini mai departe, să coboare din vis pentru a recunoaşte realitatea umană aşa cum era - cum este, cum va fi - imperfectă:

Nimic nu e mai greu Decât ca prietenia să dureze până la capătul vieții

Adesea se întâmplă

ca interesele să se ciocnească,

sentimentele politice

să se deosebească...

...Şi astfel prietenia să ia sfârşit. Să repetăm şi noi adagiul antic, *nil novi sub sole.*

XXXIV

Nu vom găsi în *Jurnal* decât în trecere, ca simplu ecou, imaginea adolescentului Mircea Eliade, spiritul, în mod sigur, fermecător, promisiunea unei mari opere, cândva, risipindu-şi ca un Cresus bogățiile - nu numai atuurile vârstei fericite, a tinereții, dar şi incitantele capacități naturale cu care şi-a dominat partenerii de joc - evocate la început cu melancolie de fidelul Mihai Sebastian, dar din ce în ce mai stupefiat şi alarmat, cu trecerea timpului, văzând alunecarea tot mai vertiginoasă a prietenului său pe panta delirului ideologic. Nu are nici un înțelept în preajmă care i-ar putea înțelege dilemele sentimentale, se va confesa, ca de obicei, *Jurnalului:* „Pot uita tot ce este excepțional în el, generozitatea lui, puterea lui de viață, omenia lui, dragostea lui, tot ce e tânăr, copilăros, sincer în el? Nu ştiu... Voi face tot ce e posibil ca să-1 păstrez totuşi..." Sebastian îşi făcea iluzii, nu voia - sau nu avea energia - de a accepta ireparabilul - cine îl acceptă în situații similare? Ştia că era prea târziu şi, totuşi, continua să viseze: adolescentul Mircea Eliade de odinioară, spectacolul uman frumos de privit la premieră, partenerul de care fusese ataşat, de care nu se putea încă despărți, murise: nu-1 asasinase nimeni, în nici un caz, nu „teroarea istoriei" de care s-a temut i-a fost, întrucâtva, ostilă, dimpotrivă, aceeaşi istorie - într-adevăr demonică pentru cea mai mare parte a elitei culturale europene, expulzată din Academii, Universități, laboratoare şi biblioteci, hăituită pe drumurile fără destinație ale exilului, împinsă, deseori, la suicid, adunată în lagărele morții - a făcut o excepție în cazul Mircea Eliade, oferindu-i toate şansele pentru a-şi demonstra valoarea. Să aplaudăm actul de clemență al istoriei: un posibil martir mai puțin... Dar ce deplorabilă raliere a lui Eliade - considerată de mulți ca un veritabil suicid moral - la ideologia teroristă a legionarismului autohton: de ce nu şi-a onorat inteligența, de ce şi-a dezavuat

spiritul critic, şi încă într-o manieră programatică, într-o campanie publică, încercând, şi probabil reuşind, să-şi convingă simpatizanţii că aceasta este singura poziţie justă! De ce a crezut că performanţa strict culturală, aprobarea oficială, succesul sunt singurele motivaţii ale acţiunii omului de cultură superior în arena istoriei şi care merită toate sacrificiile - şi nu salvgardarea statutului moral, al intelectualului „cu faţă umană"? De ce l-am găsit pe Eliade acolo unde nu trebuia?

Cum de a fost, de asemenea, posibil ca, mai târziu, adultul Eliade aflat la vârsta de reflecţie calmă a *Memoriilor* să-şi justifice opţiunile demente ale tinereţii într-un mod atât de trist, atât de precar? E necesar să-1 citez: „într-un anume sens, *Oceanografie* inaugura un nou tip de eseu în literatura românească ■ •• încheiam volumul cu un articol, «Invitaţie la bărbăţie», care era de fapt o invitaţie la bucurie şi nădejde: «Există atâta moarte în jurul meu, încât nici nu Ştiu cum să-mi comprim sălbatica bucurie că din toate aceste cadavre va creşte mâine o altă lume...» într-un anume sens, era adevărat. Morţile şi cadavrele acestea le cunoşteam. Dar mai ales le prevesteam într-un viitor foarte apropiat. Nu uitasem sirena de la Atelierele «Griviţa»; nici gloanţele din noaptea de 30 decembrie pe peronul gării din Sinaia, care au costat viaţa Preşedintelui de

XXXV

Consiliu, I. G. Duca, nici studenţii şi jandarmii care invadaseră Sala «Fundaţiei Carol», nici sfărâmarea prieteniilor şi «despărţirea apelor», care puseseră capăt «experienţei Criterion». Unii dintre noi, destui dintre puţini de altfel (Camil Petrescu, Sebastian, Vulcănescu şi alţi câţiva) erau tulburaţi de venirea lui Hitler la putere.

Neliniştea şi teama mea nu erau legate numai de asemenea evenimente politice. Presimţeam de mult, din adolescenţă, că nu vom avea timp. Simţeam acum nu numai că timpul ne este măsurat, dar că va deveni curând un timp terifiant (timpul «terorii Istoriei»). încercam să mă apăr printr-o deznădăjduită, paradoxală răsturnare a tuturor valorilor; acceptam morţile din jurul meu, le acceptam şi pe cele care ştiam că vor veni, ca un sindrom al lumii care va trebui să se nască. Pentru mine, personal, asta însemna în primul rând că va trebui «să mă grăbesc», să apuc să spun ceea ce mi se va părea că trebuie spus cât mai e timp, cât mi se îngăduie să spun."

Cum, atâta tot? La vârsta venerabilă şi neiertătoare a bilanţului - aproape -final, de ce n-a scris, pentru sine sau pentru posteritate, un al doilea *apel la bărbăţie,* de vreme ce primul fusese ratat? De ce n-a găsit - dar a căutat într-

adevăr? - resursele de curaj intelectual de a-şi justifica dezastruoasele angajamente ale tinereții dar şi blamabila tăcere ulterioară? Să şi le asume, eventual, dacă rămăsese convins că proiectul *Lumii noi* în care crezuse nu-1 dezamăgise sau să-şi recunoască eroarea dacă înțelesese, oricât de târziu, că modelul *Lumii noi* totalitare fusese de la început un concept monstruos: un imperiu al sclaviei înconjurat de cimitirele anonime a milioane de inocenți, comunități, popoare şi rase a căror unică vinovăție a fost „faptul de a se fi născut"... Credeam că aveam tot dreptul în numele afecțiunii de odinioară, noi, cititorii de astăzi să auzim şi o altă idee, să ascultăm şi alte cuvinte, să întâlnim şi un *alt* Eliade... ei bine, această întâlnire nu a avut loc.

A lăsat în urma sa nu numai cărțile care-i exprimă valoarea culturală şi pentru care merită tot respectul, dar şi umbrele care-i maculează imaginea şi ecourile fanatismelor politice la care a aderat, aşezate ca nişte pulberi radioactive asupra memoriei sale. Nimeni nu va putea tranşa definitiv, ca într-o sentință solomonică, ambiguitatea Eliade. El a fost, ce a dorit să fie, un personaj dublu, cu două personalități ireconciliabile, distincte, vizibile de departe, proiectate pe scena publică, nu ne aparțin: nici Dracula, nici Sfântul Andrei, în nici un caz *nu* a fost, cum ni se sugerează cu obstinație să credem, modelul pur al trecutului la care va trebui să revenim pentru a ne regăsi, astfel, direcția salvatoare a destinului național. A fost, mai curând, un antimodel.

Cel mai bun diagnostic despre *controversa Eliade* - renăscută în cultura actuală - îi aparține, în mod sigur, lui Eugen Ionescu. Era în 1945, războiul se sfârşise, se încheiase o perioadă istorică, începea o altă perioadă, întâmpinată cu cele mai mari temeri, cum ne va demonstra fatalitatea istorică, perfect justificată: Eugen Ionescu - colegul de generație al lui Eliade şi Sebastian, dar numai pe

olan strict temporal, altminteri conştiință liberă, temerară, incapabilă să se lase sedusă de orice iluzii care ar fi presupus înregimentarea politică - îi scria orietenului său Tudor Vianu la Bucureşti, pentru a face bilanțul generației sale şi al confuziei generalizate în care trăise România în deceniile anterioare. Mihai Sebastian, prietenul pe care îl simțise cel mai apropiat de gândurile sale, de propria sa interpretare a ideii de om, de persoană, de conştiință morală, tocmai murise în acel accident absurd, şi Eugen Ionescu simțea nevoia de a trage o concluzie despre propriul său trecut şi al celorlalți tovarăşi de drum, presimțind că trebuie să-şi asume răspunderea de a trece peste acel prag al timpului, pentru a începe o viață nouă:

„Generația «Criterion», fudula noastră *tânără generație* de acum cinsprezece şi zece ani, s-a descompus şi a pierit. Nici unul dintre noi nu avem încă patruzeci de ani - şi suntem sfârşiți. Alții, atâția, morți.

Noi am fost nişte bezmetici, nişte nenorociți. în ce mă priveşte, nu-mi pot reproşa că am fost fascist... Şi Mihail Sebastian îşi păstrase o minte lucidă şi o omenie autentică. Ce păcat că nu mai este. Cioran e aici, exilat. Admite că a greşit în tinerețe. Mi-e greu să-1 iert. A venit, sau vine zilele astea, Mircea Eliade: pentru el, totul e pierdut, de vreme ce «a învins comunismul». Ăsta e un mare vinovat. Dar şi Eliade şi Cioran, şi imbecilul de Noica, şi grasul Vulcănescu şi atâția alții (Haig Acterian, Mihail Polihroniade) sunt victimele odiosului defunct Nae Ionescu. Dacă nu era Nae Ionescu... am fi avut, astăzi, o generație de conducători valoroasă, între 35 şi 40 de ani. Din cauza lui toți au devenit fascişti. A creat o stupidă înfiorătoare Românie reacționară. Al doilea vinovat este Eliade ... Eliade a antrenat şi el o parte din colegii lui de generație şi tot tineretul intelectual. Nae Ionescu, Mircea Eliade au fost îngrozitor de ascultați. Ce era dacă oamenii ăştia ar fi fost maeştri buni.

...Moartea lui Mihail Sebastian m-a decis. Eu mi-am făcut, aici, în Franța, o obişnuință de a trăi. Aş prefera să rămân aici."

Să adaug acestei sumare schițe de portret - fatalmente sumar, dat fiind spațiul redus de care dispunem - şi un post-scriptum dedicat nu timpului în care a trăit Eliade - şi Eugen Ionescu şi Mihail Sebastian şi congenerii lor -, ci comentatorilor de astăzi ce îşi pot exprima opiniile, pentru prima dată după multe decenii, în mod absolut liber - mirabilă şansă - despre generația '30 ca şi despre oricare altă generație... Ce se întâmplă însă? Nu recunoaştem, oricât am încerca, realitatea despre care se vorbeşte: personajele, evenimentele, relațiile dintre protagonişti, avatarurile istorice, dramele colective sau personale, sacrificiile - căci nici acestea n-au lipsit - au imaterialitatea unei ficțiuni, apar, mai curând, ca țesătura unui vis, aproape fără nici o contingență cu realul pe care unii dintre noi chiar l-au trăit. Asistăm, trebuie s-o spun, cu stupoare, la tentativele de substituire a portretului real a lui Eliade cu o legendă apocrifă, operație până acum aproape reuşită: editurile, revistele literare care în mod tradițional se contestă, deseori se devorează, dau dovadă acum de un bizar consens, ziarele de

informație, emisiunile literare radiofonice sau de la posturile TV, instituțiile fundamentale de cultură, Academia, Universitatea, Liceul, cursurile universitare, manualele didactice, Teatrul, Cinematografia tind să-1 înalțe pe istoricul religiilor la rangul de mit național: cine se atinge de semizeu, trebuie satanizat imediat şi expus

represaliilor colective, cu tot arsenalul ideologic din dotare, - e adevărat că revolverele, atât de prompte şi eficiente în anii '30, sunt deocamdată excluse ... Chiar asta aşteptăm? Să înlocuim interdicțiile politice de ieri, cu interdicțiile sacre - cum ar spune Eliade însuşi - de azi? Prin blamarea spiritului critic, prin sacrificarea întrebărilor neliniştitoare despre trecutul generațiilor precedente, prin abolirea dreptului la o altă opinie, prin bandajarea ritualică a rănilor şi erorilor trecutului cu brasardele tricolore atât de uşor de confecționat, după o veche cutumă locală, nu vom ajunge decât la acelaşi aberant rezultat, perpetuarea situației catastrofice prezente: absența personalității culturale autentice, a conştiinței morale ferme din criza endemică în care pluteşte, în derivă, - ca pe o plută istorică, expusă tuturor valurilor, fără cârmă - fragila noastră societate de astăzi.

Al doilea personaj de prim plan al *Jurnalului* a fost Nae lonescu, de fapt primul în ordinea vârstei şi a influenței maligne pe care a exercitat-o nu numai asupra timpului în care a fost destinat să trăiască, perioada interbelică, dar şi asupra deceniului actual. Aveam dreptul să sperăm că memoria culturală a unei societăți, atât de greu încercată în veacul XX, îşi va găsi în sinea sa, luciditatea, energia, inteligența critică, înțelepciunea - chiar şi disperarea motivată de erorile inadmisibile ale trecutului, ar putea fi de folos - şi nu se va mai lăsa manipulată de falşii idoli. S-a spus, dacă nu totul, în orice caz, extrem de mult, mai ales în ultimii ani, despre acest personaj adorat şi contestat concomitent, dar noua opinie publică - o foarte mare zonă a opiniei publice - refuză să ia în considerare atitudinile şi gesturile dovedite ca reprobabile din biografia eroului; se simte mai bine dacă se cufundă în acelaşi extaz mistic, ca în anii '30: un nou soclu îi este oferit imaginii *maestrului spiritual,* asupra căreia tragediile secolului, nazismul în primul rând, al cărui program homicid 1-a teoretizat cu atâta consecvență - singura ipostază politică în care a fost consecvent - n-a lăsat nici un rid.

A fost o personalitate care a făcut mult rău discipolilor, partizanilor şi epigonilor săi care l-au adorat şi urmat cu fidelitate, cu ochii închişi parcă, în „dedalul multelor sale metamorfoze", după opinia discret-ironică a lui Mircea Vulcănescu. Şi-a făcut nu mai puțin rău sieşi, existând şi supoziția, foarte plauzibilă în contextul de violență dezlănțuită a epocii, de a nu fi avut parte de o moarte naturală. A făcut, de asemenea, mult rău şi României, dezbinând-o şi agravându-i criza morală, perceptibilă în spațiul politic ca şi în cel cultural, prin funestul magnetism natural cu care a captat, mai ales, tineretul universitar. Adevărata figură a lui Nae lonescu, oricât am căuta-o, n-o vom afla în paginile *Jurnalului,* Sebastian, ferindu-se - sau neputând - să se angajeze într-o campanie

publică, vreau să spun, într-un proces public, ca martor al acuzării, deşi ocazii şi

XXXVIII

temeiuri morale au fost destule. E adevărat că în unele, destul de puține, momente, şi-a exprimat stupefacția - în virtutea iubirii pe care i-o purtase cândva, pe care, poate, i-o mai purta încă - pentru inițiativele profesorului care ftizau indecența, absurdul, descinzând în patologia socială, întotdeauna însă *în eând.* Nici cu Mircea Eliade, din aceleaşi motive, cum ştim, n-a putut avea o adevărată explicație, de la om la om, de la prieten la - fost - prieten: căpătase convingerea că era prea târziu, că nu se mai puteau auzi unul pe altul...; fireşte, avea dreptate. Am găsit în *Jurnal* notate câteva replici sumare din conversațiile avute cu prietenii fideli, Tudor Vianu, Eugen Ionescu, Mihai Ralea, Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, segmentul umanist al criticii şi istoriei literare, de-a lungul întregii perioade, despre tema aflată mereu, şi în chip scandalos de fiecare dată, la ordinea zilei, de provocatorul Nae Ionescu. Cadru intim, fără ecouri de presă, fără martori indezirabili. Cuvinte rostite cu durere, înmormântate în caietele scriitorului, nici un auditoriu posibil, la orizont, vreodată. Rufele murdare, potrivit cutumei tradiționale şi educației civilizate, se spală exclusiv în familie sau, şi mai bine încă, se lasă ca timpul să le înălbească în tăcere. Doar în textul autobiografic, *Cum am devenit huligan,* Sebastian s-a văzut în situația incomodă de a da unele explicații opiniei publice privind includerea ignobilei prefețe a lui Nae Ionescu la volumul său, *De două mii de ani.* S-a achitat de obligație cu maximum de discreție şi pudoare... /Woare-„pudicitia" din mitologia romană, divinitatea personificatoare a *Modestiei* - virtute fundamentală pentru Sebastian şi cercul său de gândire: discreția, pudoarea, decența, valori înrudite, componente ale unui stil de viață, ale unui model de sensibilitate, ale unei filosofii morale care situau în centrul relațiilor interumane respectul, toleranța, simpatia de a fi împreună... în 1941, când totul părea pierdut, Thomas Mann, refugiat în Statele Unite, deplângea într-o scrisoare adresată unui prieten, şi acesta aflat, fireşte, în exil, delirul naționalist practicat în Germania de acasă. II speria, în special, revendicarea supremației planetare a virtuții cunoscută sub numele de *profunzimea germană,* din toate punctele de vedere privită ca superioară față de pragmatismul şi raționalismul occidental. „Această profunzime, scria Mann, a fost într-o asemenea măsură alterată şi despărțită de orice legătură cu ideea de umanitate, încât Germania, astăzi grație acestei profunzimi, apare drept inamica genului uman. Goethe spusese într-o zi că ar trebui interzis germanilor, timp de cincizeci de ani, să pronunțe cuvântul *gemut,* suflet sensibil. Tot pentru cincizeci de ani, după

părerea mea, ar trebui să le interzicem germanilor să vorbească de *profunzime.* înainte de a avea dreptul de a fi din nou *profunzi,* ei vor trebui să redobândească un alt drept pe care l-au pierdut de mult, *decency,* decența. Atunci doar, poetul şi romancierul german îşi vor recâştiga dreptul de a apăra profunzimea germană contra raționalismului german..." E o paranteză, nu lipsită complet de orice atingere cu lumea lui Mihail Sebastian şi a lui Thomas Mann, şi nici cu lumea nouă care citeşte astăzi, în România, *Jurnalul:* problema *decenței* a rămas în continuare pe ordinea de zi, la

noi şi aiurea; la noi, din păcate, mai mult ca în alte părți, deplorabilă performanță de care suntem cu toții răspunzători, oamenii cărții, în primul rând. Şi deoarece nimeni în aceşti ani n-a ridicat până acum salvatoarea problemă a decenței, sper că nu vom fi penalizați prea sever dacă îl vom plagia pe Thomas Mann.

în fața caietului cu însemnări în care îşi notează cele mai frapante aventuri ale zilei, care merită a nu fi uitate, Sebastian schimbă lent, de-a lungul anilor, rolurile actorilor principali implicați în drama - sau bufonada - existenței sale. De pildă, uneori, el devine magistrul adult, fratele mai mare, confesorul tolerant, capabil să înțeleagă, să închidă ochii, să şteargă cu buretele isprăvile cele mai scandaloase ale „elevului" său - punându-le pe seama imaturității sale -, Profesorul Nae lonescu, provenit dintr-o altă realitate, dintr-un alt vis. în nici un caz, şi mă repet, nu va accepta statutul de acuzator public sau intim, atât de neconform cu temperamentul şi caracterul său, preferând să rămână apărătorul din oficiu predispus să minimalizeze gravitatea ilegalităților comise de pupilul său, chiar şi atunci când acestea scandalizau opinia publică. Episodul relatat la 30 aprilie 1938 este, cred, edificator. Sebastian, aflat la Balcic, îl vizitează pe profesor la vila sa. E o întrevedere derutantă când Nae îi spune oaspetelui său întâmplător multe enormități: înainte de a încredința caietului esența discursului ținut de gazdă, vizitatorul caută să-şi convingă cititorul de mâine - evident, tot el însuşi -că nu va trebui să acorde faptelor avizate o importanță excesivă, mai mare decât merită: „Neschimbat, etern Nae! - va şopti Sebastian acasă, în pledoaria sa, -Brusc, fără pregătire, fără tranziție, mi-a prezentat tot ce i-a spus lui Nicholson... Inimitabilul lui accent de modestie degajată! Cât e de copilăros, cât de mult vrea să epateze şi cât de multă plăcere îmi face să-1 ajut, cu aerul meu de admirație interzisă, de mirare perpetuă, de aşteptare surprinsă, intrigată. Copilăria asta a lui e unul din ultimele lucruri pentru care îmi este încă drag."

Episodul propriu-zis povestit de Nae lonescu era, însă, grav, cu reverberații politice îndepărtate, Harold Nicholson era unul dintre liderii laburişti al cărui cuvânt conta nu numai în Parlamentul britanic, dar şi pe scena europeană a momentului. Diplomatul, oaspete oficial al României, făcuse o'escală la Bucureşti în cadrul unui turneu mai vast în Europa Centrală şi Răsăriteană, interesat să afle punctul de vedere şi starea de spirit existente în acele țări aflate în prima linie, în fața potențialilor agresori, Germania nazistă şi U.R.S.S. în calendarul vizitei la Bucureşti omului politic englez îi fuseseră incluse, pe lângă convorbirile cu reprezentanții Puterii, şi dialoguri cu fruntaşii opoziției, printre aceştia Nae lonescu, directorul ziarului *Cuvântul,* recent interzis, nume prestigios în mediile presei, şi nu numai, spirit formator de opinie publică. Legăturile de notorietate pe care le avea Profesorul cu Mişcarea legionară, partid cu tehnică teroristă, adaugă un interes suplimentar convorbirii pentru demnitarul britanic. „Lui Nicholson - notează Sebastian cuvintele lui Nae lonescu - i-am spus că nu va înțelege nimic din România dacă va voi să o judece cu criteriul «libertății individuale». E o valoare pe care nu o cunoaştem, pe care am împrumutat-o de

aiurea şi peste care evoluția organică, firească, a neamului românesc trece nesocotind-o obligatoriu".

De astă dată, nu era vorba de un gest, mai mult sau mai puțin infantil, de cabotinism în registru polemic, cu intenția de a-şi uimi - şi umili - interlocutorul, ca multe, nenumărate alte acțiuni similare din anii precedenți cu care filosoful, sau ziaristul, Nae Ionescu îşi hrănise auditoriul şi publicul cititor, alterându-le grav, prin incapacitatea sa organică de a gândi moral, modul ascultătorilor săi fideli de a judeca realitatea, ca de altfel, şi irealitatea: în contextul internațional respectiv era o afirmație iresponsabilă menită să anuleze -sau măcar să îndepărteze - interesul arătat de Marea Britanie viitorului politic al României. în expozeul elaborat de renumitul ziarist al Bucureştiului, cunoscut şi în capitalele occidentale pentru ascendența pe care o avea asupra unei părți importante a opiniei publice, putându-i influența deciziile, România era definită ca o comunitate *răsăriteană* de tip tribal, cu o mentalitate africană, *dictatura* fiind prezentată drept unicul sistem accesibil naturii spirituale româneşti, cu care se poate acomoda, în care-şi poate pune în valoare fondul psihic originar. Ca bun şi responsabil cronicar ce era, Sebastian a înregistrat, fără să intervină, cuvintele amfitrionului: nici un comentariu privind fondul episodului care ar fi putut fi privit ca ireverențios. Putem doar presupune că, nefiind încă pregătit sufleteşte pentru despărțirea finală

de fostul profesor - şi nu va fi niciodată pregătit -, Sebastian a preferat să înconjoare centrul chestiunii, mutând dialogul pe un alt plan. Tot ce şi-a permis în *Jurnal* a fost o reprimandă destul de discretă - cel puțin aşa mi s-a părut - dar coborâtă într-un registru minor: opulența sfidătoare a lui Nae Ionescu, afişată pe scena publică, latura de arivism agresiv a personajului, sfidarea obsesivă în tot ce făcea a moralității comune. „Foarte bine, aş fi vrut să-i replic lui Nae - i-a răspuns, ca de obicei, în gând Sebastian. - Dar când spui asta de pe terasa unei magnifice vile la Balcic, sau din balconul unui somptuos palat din Băneasa, când te aşteaptă afară un Mercedes Benz, când hainele ți le aduci de la Londra, rufele de la Viena, mobilele de la Florența, articolele de toaletă de la Paris, toată istoria asta este teribil de reacționară. Nu cumva este un inconştient act de apărare?"

Dar nu numai paginile *Jurnalului* spun prea puțin despre influența pe care a exercitat-o Nae Ionescu în România interbelică, despre personalitatea reală şi imoralitatea sa - dar nu vom afla mai mult nici din cronica epocii.

Erau atât de slab informate - sau chiar ignorante - mediile culturale, presa, revistele literare ale anilor '20-'30? Evident că nu acesta este răspunsul exact, dimpotrivă erau prea bine documentate, dar Nae Ionescu devenise, prin imoralitățile sale repetate, un subiect tabu, o temă de discuție deloc onorabilă, *Omul negru* din folclorul poetic absurd anglo-saxon. La provocările sale de presă, rareori i se răspundea: va trebui să treacă alte decenii, pentru a afla mai multe din literatura memorialistică. E adevărat, George Călinescu - acesta însă, un profesor autentic - nu va respecta legea discreției şi va încadra portretul lui

Nae lonescu în marea sa *Istorie a literaturii* în termeni severi: „N. lonescu e un sofist, un balcanic, un cabotin superior".... „Pentru Ralea şi Vianu - îşi notează Sebastian în 1936, un dialog cu prietenii săi - Nae lonescu nu era decât un stâlp de cafenea, un bărbier, un farsor, un şef de bandă...". „Nae lonescu - îşi aducea aminte şi Ion Vinea, în postura nu de poet, ci de gazetar, care a cunoscut din interior cotloanele şi cafenelele presei româneşti interbelice - era o fire de conspirator, cum a descris-o Bakunin ... era legea tiranică a firii lui, să tindă irezistibil la dominația sufletelor şi lacrimilor. Dar îşi calcula sorții, îşi alegea mijloacele şi procedeele cu sânge rece, îşi fixa, îşi urmărea scopul cu o perseverență atentă şi lucidă. Totul, la început, în tăcere. Fără confidențe, fără complici..." Chiar şi Mircea Vulcănescu, care aparține prin vârstă generației '27 dar reuşind să-şi păstreze, într-o oarecare măsură, spiritul critic şi identitatea individuală, autorul singurei monografii dedicate controversatului mentor al

camarazilor săi, n-a renunțat la luciditate când şi-a pictat modelul: monografistul, spre cinstea sa, n-a ocultat adevărul, simțindu-se moralmente obligat să înregistreze şi volutele politice şi inconsecvențele personajului despre care scria şi care stupefiaseră opinia publică normală a epocii: „Rând pe rând, încearcă el - Nae lonescu - experiența ieşită din vreme a filosofului de casă, a curteanului, a căpitanului de industrie, a revoluționarului şi a surghiunitului, ca în vremile dinainte de 1848.".

Poate că gestul cel mai reprobabil, pe plan cultural, comis de Nae lonescu, cunoscut doar în mediul restrâns al elitei autohtone şi care n-a fost adus niciodată la cunoştința publicului - a fost confiscarea unor idei, uneori a unor texte întregi din opera unor filosofi occidentali de renume. Procedeul pirateresc, cunoscut şi bineînțeles blamat în lumea culturii, se numeşte *plagiat.* Chiar dacă profesorul luase toate precauțiile pentru a se pune la adăpost, interzicând stenografierea cursurilor, fenomenul nu putuse trece neobservat. încă din 1931, Camil Petrescu îşi notase o convorbire cu Profesorul Bagdasar: „Mi-a spus că o conferință a lui Nae lonescu era în întregime luată din Spengler, că a interzis cu furie ca vorbăria să-i fie stenografiată. Toată presa a tăinuit apoi adâncimea de gânduri a lui Nae lonescu". în 1936 - 14 martie - Tudor Vianu îi confirmă lui Sebastian obiceiul lui Nae lonescu de a nu-şi cita sursele din care se inspiră ba, chiar le copiază, fraudulos, alteori: „Duminica trecută, la nişte prieteni, Tudor Vianu mi-a făcut într-un ceas procesul lui Nae... îi contesta orice originalitate... îl crede un reprezentant al lui Spengler şi al încă vreo câțiva nemți actuali, pe care i-a utilizat din timp, fără să indice sursele. Se poate. Nu ştiu..." Abia cu câteva luni mai târziu, mai exact la 14 mai 1936, Sebastian va valida, cu recenta sa experiență de lectură, dezvăluirea anterioară a lui Tudor Vianu: „Citesc, nu ştiu de ce cu atâta întârziere, căci o aveam de mult în bibliotecă, *Annees decisives,* de Oswald Spengler. Surpriza de a găsi fraze întregi, formule, idei, paradoxe din cursul lui Nae. Tot cursul lui de anul trecut (politica internă şi externă, pace, război, definiția naturii) toate loviturile lui (Singapor, Franța care moare, Rusia

nutere asiatică, Anglia în lichidare), totul e în Spengler cu o înmărmuritoare asemănare de termeni ..." Şi George Călinescu menționase, în medalionul Profesorului inclus în *Istoria literaturii,* că „Nae lonescu îşi punea oportunismul în termeni din Hegel şi Dilthey..." Mai aproape de zilele noastre, după 1990, Alexandru George a indicat şi alte surse germane formative ale filosofului român, de exemplu, spune George, chiar lecția sa de debut la Universitate despre *funcțiunea*

epistemologică a iubirii, publicată de Vulcănescu, Noica şi Floru în *Izvoare defilosofie,* este o simplă parafrază după *Erkenninis und Liebe* de Max Scheler! în fine, dinamica noastră colegă doamna Marta Petreu a reuşit în ultimii ani să stârnească împotriva sa toate adversitățile cercurilor fundamentaliste locale, semnalând plagiatul pe scară largă comis de Nae lonescu, când a inclus în 1928, în cursul său de *Metafizică,* esența unui volum, faimos în Occident, *Mystik,* scris de filosoful englez Evelyn Underhill, profesor de istoria religiilor şi mistică de la Universitățile din Oxford şi Cambridge.

Explorând încă o dată epoca, cât am putut de metodic - apelând nu numai la baza documentară aflată - îngropată - în biblioteci, dar şi la amintirile ultimilor supraviețuitori, am fost uimit să întâlnesc în cele mai diferite cercuri opinia publică generalizată care-l designa pe Nae lonescu drept un spirit diabolic, *Omul diavolului:* prea multe voci, prea importante, ca să nu reflectăm asupra metaforei... Nu numai adversarii, a căror replici, în definitiv, le poți ignora, având dubii asupra bunei lor credințe - ceea ce nu e întotdeauna exact - dar şi unii discipoli, partizani o vreme sau simpatizanți de departe, foştii audienți ai cursurilor de la Universitate, tinerii care-l iubiseră cândva, cuceriți de farmecul pe care-l emana personajul, recurgeau în final, la aceeaşi definiție simbolică: Nae lonescu era *un spirit satanic.* Butadă? avertisment? intuiție? caricatură?... luate separat sau împreună? Oricum, consensul e neliniştitor.

Chiar şi discretul Sebastian, naivul fidel care a continuat să nege, uneori de o manieră absurdă, evidența fatală în care se complăcea fostul său mentor, când dezamăgirile s-au înmulțit şi agravat peste măsură, a fost nevoit să se recunoască învins, trebuind să accepte realitatea aşa cum apărea în ochii tuturor, renunțând la realitatea în care nimic rău nu se putea întâmpla: oriunde a avut dejucat un rol - la Universitate, în cariera jurnalistică, în viața politică, în cronica mondenă, chiar şi în viața particulară (de altfel şi aceasta expusă publicului), Nae lonescu a preferat să se expună într-o ipostază demonică. Fostul discipol, Sebastian, excedat, meditează asupra temei luând în serios demonismul etalat de Profesor, care necesită o abordare gravă şi nu aşa cum procedează prietenii săi (în primul rând, universitarii Vianu, Cioculescu, Ralea, Streinu, Pippide) care o coboară într-un registru derizoriu, al imposturii şi bufonadei balcanice - undeva, în spatele măştii de carnaval, vizibile, disimulată de imoralitățile de suprafață, de lipsa cronică de răspundere, de exotismul legii caracteristic cafenelei semiorientale, de moravurile şi insanitățile afişate agresiv, specifice unei societăți imature, se ascunde esența malignă a unui personaj capabil să comită răul din pură

gratuitate, ca joc: „e ceva *demoniac* în Nae - îşi nota în *Jurnal* Sebastian la 14 martie 1936 - şi eu nu pot crede că omul ăsta poate fi anulat printr-o critică universitară"... Iar peste câţiva ani, la 31 mai 1941, diaristul, complet lecuit, cel puţin aşa părea, revenea asupra ideii printr-o afirmaţie concluzivă: „Pentru mine, Nae Ionescu este diavolul".

Şi nonconformistul, *disperatul* Cioran audiase, cu toţi colegii lui de generaţie, cursurile directorului de conştiinţă, aflat încă la modă, în al cărui spirit nihilist îşi descoperise destule consonanţe cu propria sa viziune pesimistă despre condiţia umană, reuşind, totuşi, să-şi păstreze o oarecare distanţă faţă de discursul de la catedră. Oricum, în 193 7 Cioran îşi nota în propriul său *Jurnal* această observaţie destul de ambiguă: „De la Nae Ionescu am învăţat că o existenţă umană este o cădere - un eşec, o înfrângere - scopul vieţii fiind chinul, autotortura, voluptatea satanică..." Şi Petre Pandrea, bun portretist, altminteri cu multe bizarerii politice, greu de luat în serios în tinereţea sa, fusese frapat de caracterul alunecos, ambiguu al Profesorului; i-a dedicat un studiu destul de amplu în volumul său *Portrete şi Controverse,* publicat după război; îşi cunoscuse modelul şi de aproape şi de departe, s-a străduit să-i definească reacţiile, să-i înţeleagă motivaţiile, să-i pătrundă secretul: n-a reuşit, nimeni n-a reuşit pe deplin. Cu spirit sportiv Pandrea şi-a recunoscut eşecul: „Cu *zâmbet mefistofelic,* Nae Ionescu s-a pierdut în neguri, păstrându-şi enigma, deopotrivă, faţă de cei pe care i-a iubit, şi pe care i-a urât"... Pentru Pandrea, Nae Ionescu „a fost un cavaler al Apocalipsului, de o fervoare magnifică, prăbuşită în sânge, teroare, dezordine şi răzmeriţă. Apocalipsa lui Nae Ionescu s-a dovedit Apocalipsă de carton, Apocalipsă de cafenea - după un termen pus în circulaţie de şcolarul său Argintescu-Amza - fiindcă forţele clasei sale nu depăşeau orizonturile şi potenţialul cafenelei. Evident, în Sud-Est şi în Orient, cafeneaua se confunda cu *agoraua,* adică este însăşi piaţa publică".

Şi Nichifor Crainic s-a raliat opiniei comune privind *demonismul* lui Nae Ionescu: cine îl cunoştea mai bine ca dânsul? Ca director al revistei *Gândirea,* ca teoretician ortodox, ca profesor de „Teologie ascetică şi mistică" la Facultăţile de teologie din Chişinău şi Bucureşti, ca viitor ministru, Crainic se întâlnise cu directorul ziarului „Cuvântul" şi în agora şi în culisele scenei politice. Aderaseră amândoi - dar fiecare cu nuanţele sale - la proiectul de edificare a unei naţiuni totalmente omogene, purificate, reîntoarsă la izvoarele arhaice ale ortodoxiei. Şi unul şi altul orientaţi spre Orientul mistic, blamând Occidentul democratic bazat pe cultul raţiunii, dezagregat de vicii, fascinat de asemenea erezii ca individualismul, indiferenţa religioasă, societatea pluralistă, incompatibile, după părerea

amândurora, cu firea angelică a românului. Parteneri, dar în acelaşi timp şi adversari pe viaţă şi pe moarte, fiecare dorind să preia conducerea teoretică a principalei forţe fundamentaliste locale, aflată în anii '30 în plină ascensiune: Mişcarea Legionară. La început, Crainic părea avantajat, devenind, pentru o scurtă perioadă, consilierul de taină a lui Corneliu Zelea Codreanu, ulterior

XLIV

Fortuna 1-a favorizat pe Nae Ionescu, acesta din urmă mai bine dotat energetic în ambuscadele din culise, căci de dueluri nu putea fi vorba în fanatizaţii ani '30. Disputa dintre cei doi principali teoreticieni ai ideii totalitare în spaţiul românesc nu va înceta cu moartea lui Nae Ionescu. După război, Crainic, aflat în clandestinitate, pentru a-şi scrie memoriile - *Zile albe, zile negre* - nu va rata ocazia de a face un portret vitriolant al adversarului său: „Nae Ionescu stăpânea o inteligenţă sclipitoare şi rece, o judecată liberă, liberă mai ales de orice scrupul moral. Figură de ascuţişuri *mefistofelice* şi ochi străpungători, sub groase sprâncene turceşti, împrumutau acestei judecăţi accente de magie neagră"... Şi memorialistul a relatat şi avertismentul pe care i-1 dăduse lui Codreanu, în clipa când devenise evident că postul de eminenţă cenuşie a Căpitanului, la care râvnise, fusese adjudecat definitiv de Nae Ionescu: „Fii prudent... *spiritul diabolic* al lui Nae Ionescu, pe care nu-1 cunoşti, te va duce la pieire... S-a împlinit din nefericire, vorba mea."

Ar trebui invocată şi mărturia, prea puţin cunoscută, a doamnei Maruca Cantacuzino-Enescu, femeia pe care Nae Ionescu a iubit-o, - n-a fost singura. Nume distins în aristocraţia epocii, soţia compozitorului a avut o bună - dânsa a spus, o nefericită - experienţă şi o perspectivă traumatizantă pentru a face portretul fostului său adorator: „Şi deodată văzui cu repeziciunea fulgerului masca înspăimântătoare a *celui despre care nu se vorbeşte,* substituindu-i-se Profesorului Nae Ionescu.... Mă simţeam cuprinsă de o compasiune, de o milă nedesluşită pentru cel Blestemat substituindu-i-se trăsăturilor lui Nae ... Asupra căruia atârna groaznica fatalitate a Răului, pe care nu poate să nu-1 faptuiască, el însuşi fiind Răul..."

Ultimul martor care a considerat latura demonică a lui Nae Ionescu ca o problemă importantă, meritând a fi cunoscută de publicul de mai târziu, a fost Mircea Vulcănescu. Un nume care merită tot respectul - spirit excelent dotat (lider şi dânsul, alături de Eliade, dar parcă mai metodic şi mai puţin delirant decât congenerul său, al acelei aripi a *tinerei generaţii* din anii '30 care îşi făcuse un crez din contestarea modelului democratic în România, ca şi în întreaga Europă, de

altfel) şi-a petrecut ultimii ani de libertate, anii războiului, când a funcționat ca demnitar tehnocrat în Guvernul Antonescu, nefericită opțiune încheiată, totuşi cu o moarte de martir - a făcut şi el portretul lui Nae lonescu. Mi s-a părut greu de înțeles proiectul lui Vulcănescu: într-o perioadă de răscruce, când se hotăra soarta nu numai a României dar şi a Europei, poate chiar soarta lumii - în mod sigur, şi propria lui soartă şi a tuturor celor pe care i-a iubit -Vulcănescu considera că cea mai importantă misiune a cărturarului era de a descifra secretul profesorului: nu ştiu, poate că avea dreptate... Ceea ce e sigur, e că, din perspectiva publicului, de peste o jumătate de veac, misterul lui Nae lonescu nu mi se pare a fi fost pătruns, dar exercițiul de artă portretistică al exegetului, fostul audient al cursurilor sale, e mai mult decât onorabil: ne vom mulțumi cu ce am primit, vor conta chiar şi jumătățile de adevăruri, ipotezele, evenimentele petrecute în apropierea monografistului, întrebările cu sau fără

XLV

răspuns, indiscrețiile aflate din surse directe sau extrase din cronica orală a epocii. Poate că din actuala masă de detalii, la prima vedere, rebarbative, ireconciliabile, refuzând să colaboreze cu bunele intenții ale criticului ulterior, dornic să descifreze misterul unui destin, sfidând opinia publică şi după moarte, aşa cum a făcut şi în timpul vieții, va apărea, cândva, acel motiv, deocamdată încă ascuns în țesătura arabescurilor cotidiene - motiv care constituie adevăratul secret al unei existențe şi al unei opere... (Observația fină aparține lui Andre Maurois, excelentul biograf din anii interbelici care a considerat că profesia de scriitor nu poate renunța la conotația morală decât sinucigându-se).

Deşi îşi recunoştea apartenența la curentul de gândire inaugurat de Nae Ionescu şi Nichifor Crainic în 1927 - „spiritualitatea înțeleasă în sens tradiționalist şi ortodox, ca viață duhovnicească" - Vulcănescu s-a ferit ca de foc de a fi confundat cu vreunul dintre numeroşii epigoni ai Profesorului, a îndrăznit chiar să-i sancționeze unele excese din viața publică; n-a putut ignora în monografia sa nici trăsătura demonică a personajului - cunoscută, cum am văzut, de toată lumea, regretată de unii, aplaudată de alții - chiar dacă îşi punea modelul într-o postură dezagreabilă. Şi-a asumat şi obligația morală de a semnala conflictul existent între Nae Ionescu, exponentul ortodoxismului radical, asimilat în viziunea sa cu fanatismul, şi conducerea oficială a Bisericii Ortodoxe: era vorba de un adevărat război religios local care atinsese un asemenea grad de tensiune încât Patriarhul Miron Cristea, pentru a-şi expune adversarul oprobriului creştin, a comandat o nouă frescă în tinda Patriarhiei, cu Nae Ionescu „zugrăvit ca diavol". Mono-

grafistul a raportat evenimentul în felul următor: „Astfel, punând Patriarhul Miron să se zugrăvească din nou Biserica Sfintei Patriarhii şi, cedând ispitei obişnuite în Renaşterea italiană- potrivit căreia un Tizian se zugrăvea pe sine, în nunta de la Caana, la masă, printre nuntaşi, în vreme ce duşmanii lui erau închipuiţi ştergând vasele, pe de lături - Patriarhul Miron a pus de i s-a zugrăvit în dreapta chipul propriu, deasupra stranelor domneşti, sub trăsăturile Sfinţilor Mari împăraţi Constantin şi Elena...

Pe zidul din afară al Bisericii, lângă uşa de intrare din tindă, acolo unde e zugrăvită Judecata de Apoi, cu raiul în stânga uşii şi cu focul gheenei în dreapta ei, un diavol mare negru, aşezat vizibil în centrul de greutate al compoziţiei, în picioare, cu aripile desfăcute, atrage prostimea şi tineretul la pierzanie, îndrumând-o sub focul de veci.

Sub trăsăturile luciferice ale duhului întunecat, într-o zi în care mă aflam, ca subsecretar de stat, la o defilare în urma unui te-deum, am tresărit recunoscând - fără putinţă de înşelare - chipul zugrăvit al Profesorului Nae Ionescu. Nu-i lipseşte nici privirea ageră şi chinuită, nici fruntea lată în margini, pe care nu izbutea s-o acopere coarnele late: nu lipsesc nici sprâncenele stufoase, nici forma specifică a bărbiei şi nici nasul cel cu trei cocoaşe, caracteristic oamenilor din Renaştere, de care Profesorul vorbea deseori când încerca să-şi situeze înfăţişarea fizică într-o anumită epocă".

XLVI

Cele două Românii

Ştiu că această temă odată proclamată, în unele medii, trezeşte pe neaşteptate suspiciuni; uneori chiar şi prietenii nu te înţeleg imediat, atmosfera tinde să coboare sub 0°. Şi cu toate astea e realitatea evidentă, nu cred că am putea înţelege complexitatea istoriei - dinaintea noastră, dar nu cu mult timp înainte, ea rămânând domeniul de vânătoare al istoricilor profesionişti - dacă nu vom accepta realitatea celor *două Românii,* în mod sigur, de la intrarea României în Lumea Modernă. Putem lăsa deoparte pe o a treia, lumea rurală, prea puţin receptivă la mesajele civilizaţiei, o societate absentă, împietrită în ritualurile ei, incapabilă să-şi rezolve problemele acute de existenţă. Folclorul, etnologia, uneori arta literară sau plastica i-au evidenţiat frumuseţea, sociologia i-a semnalat somnul istoric, precaritatea economică, au existat şi generoşii care au sperat că pot cu ajutorul ştiinţei să-i găsească soluţii de supravieţuire şi adaptare la noul curs al vremurilor - *Astra,* şcoala Guşti, etc. Dar cele două Românii care au contat în ultimele două veacuri, care s-au contestat reciproc - uneori s-au ignorat - au fost România

modernă în conflict fatal cu România antimodernă. Două ideologii, două elite, două mentalităţi, două concepţii despre om, societate, două sisteme morale: în cele din urmă, două tipuri de organizare a statului: altfel spus, ideea democratică împotriva modelului totalitar.

De ce ne temem să ne recunoaştem diversitatea: e sub ochii noştri. Nu constituim o excepţie, toate statele europene care contează au cunoscut şi cunosc lupta dintre cele două modele. Pentru a înţelege fenomenul e necesar să ne punem întrebarea: cât de departe ne vom permite să coborâm în trecut pentru a identifica cele două concepţii care s-au confruntat în spaţiul cultural, ulterior şi politic, al unei naţiuni europene? Să punem câteva stegulețe pe hartă.

Aflat în exilul său american, în timpul războiului, Thomas Mann - unul dintre maeştrii spirituali ai secolului - a revenit mereu în articolele, conferinţele şi scrisorile sale asupra realităţii anilor treizeci. în august 1941, când viitorul european - şi al lumii întregi - era atât de sumbru, scriitorul german îi scria prietenului său, Contele Carlo Sforza, eminentă figură a elitei liberale, italiene şi acesta refugiat în Statele Unite: „Este greu de spus până la ce punct ar trebui să merg înapoi pe firul istoriei germane pentru a descoperi spiritul ajuns astăzi la ultimul nivel de degradare, amenințând să barbarizeze şi să stăpânească lumea. Cel puţin până în Evul Mediu. Căci Luther, trebuie s-o spun în mod deschis, avea deja trăsături tipic naziste. Şi câte orori nu vom găsi în Fichte. Câte ameninţări în muzica şi mai ales, în scrierile lui Wagner. Ce amestec de claritate Şi tenebre la Schopenhauer şi Fichte... Şi totuşi, ne este poate permis să credem că Germania lui Diirer, Bach, Kant şi Goethe, Germania care a creat *Ifigenia, Fidelio* şi *Simfonia a noua* are un suflu istoric care va merge mai departe decât nazismul şi rasismul."

XLVII

Scena cea mare în care s-au confruntat cele două concepţii a fost, cum bine se ştie, Franţa. Nu e nevoie să ajungem la punctul istoric de start, Revoluţia franceză, e suficient să amintim *Procesul Dreyfus,* şi acesta destul de bine cunoscut: exact acum un veac, anonimul ofiţer francez, căpitanul Alfred Dreyfus, un militar de bună-credinţă, unul dintre cei mulţi, a fost arestat şi condamnat pentru crimă de înaltă trădare; rechizitoriul îl acuzase de a fi vândut importante secrete privind securitatea Franţei inamicului, pe atunci tradiţional, Germania. Fusese un proces trucat, o eroare judiciară elaborată în birourile Marelui Stat Major. Alfred Dreyfus era, în calitatea sa de evreu, culpabilul din oficiu, vinovatul ideal. Nu insignifiantul ofiţer fusese, realmente, vizat, ci Franţa republicană, multiculturală, charta drepturilor omului, libertatea confesională, aşadar, societatea democratică.

Cealaltă Franță, Franța ocultă, resentimentară, nostalgicii vechiului regim monarhic găsiseră prin intermediul ritualului tribal - pedepsirea țapului ispăşitor - tehnica validată de toate tiraniile pentru a opri cursul schimbării istorice... Şi atunci s-a petrecut acest eveniment tulburător: noua clasă intelectuală - care şi-a afirmat public statutul, într-un manifest celebru - s-a mobilizat, avându-1 drept lider pe Emile Zola, pentru a restabili adevărul. Zola a simțit nevoia de a-şi motiva gestul - extrem de riscant, în conjunctura vremii - de a-şi fi părăsit masa de scris pentru a lua apărarea unui om necunoscut, şi pe deasupra evreu, Alfred Dreyfus.

„Eu pot vorbi despre Evrei - şi-a definit poziția într-o scrisoare publică Zola - cu sufletul perfect liniştit, eu nici nu-i iubesc, nici nu-i urăsc... Printre ei eu nu am nici un prieten care să fie aproape de inima mea; ei sunt pentru mine ființe umane, şi acest fapt îmi este de ajuns..." Şi într-un alt text: „am mai spus-o deja cât de indignate sunt nevoia de fraternitate şi pasiunea mea pentru toleranță şi emancipare umană. Reîntoarcerea la războaiele religioase, reînceperea persecuțiilor religioase, exterminarea rasială - toate acestea constituie un asemenea nonsens în secolul nostru de emancipare încât o asemenea tentativă îmi apare drept imbecilă..." Cum ştim, nonsensul nu a dispărut din istorie, chiar dacă Alfred Dreyfus a fost salvat. Nu facem acum bilanțul secolului, îl cunoaştem... Alături de Emile Zola, au iscălit *manifestul intelectualilor* numele mari ale inteligenței franceze: Charles Peguy, Anatole France, savanții Charles Richet şi Emile Durkheim, Jules Renard, tinerii Marcel Proust şi Andre Gide, Comtesse de Noailles, oamenii politici, Aristide Briand, Georges Clemenceau, Poincare, Barthou.

împotriva nu atât a lui Zola, pe care îl puteau ignora, cât împotriva Franței umaniste, s-au ridicat alte personalități şi acestea la fel de prestigioase - Maurice Barres (care îşi definea astfel orientarea: *„nu* există libertatea de gândire... eu nu pot trăi decât în concordanță cu morții mei; ei şi pământul natal *îmi comandă* o anumită activitate..."), funestul Charles Maurras, maestrul de ceremonii al fanatismului religios, publicația pe care a condus-o, *L'Action Francaise,* devenind tribuna oficială a antisemitismului european, Brunetiere, Leon Daudet.

pictorii Degas şi Renoir şi mulți alții. Să nu ne mirăm, răul va reuşi întotdeauna să capteze inteligențe captivante: pentru a fi slujit, a fost suficient să le anestezieze simțul moral.

Au existat şi cele *două halii:* cea fascistă anticipată de câtiva poeți deliranți de anvergura lui D'Annunzio şi Marinetti, spirite capabile să-şi domine auditoriul. D'Annunzio, retorul superior, obsedat de amintirea Romei imperiale pe care spera

s-o resusciteze Mussolini, cu ajutorul său, amestec de genialitate şi mascaradă, identificându-se cu mitul supraomului - preluat de la modelul său Nietzsche - situat deasupra legilor şi la o scară mai modestă; Marinetti, scandalosul herald al „războiului venerat ca singura igienă a lumii" care şi-a obţinut gloria cu asemenea petarde lirice: „noi îi vom învăța pe toți soldații înarmați de pe pământ cum trebuie vărsat sângele... eliberat prin fier din închisoarea arterelor". în fine, Giovanni Gentile, filosoful hegelian care şi-a suprasolicitat rolul de conducător al culturii şi demagogul oficial al fascismului... Aceasta a fost Italia care a funcționat ca model ideologic în confuza perioadă a anilor '30 din România, pentru personalități cu o bună dotare intelectuală dar acționând somnambulic: Mihail Manoilescu, autorul tezei despre corporatism în societatea contemporană, Nichifor Crainic, directorul *Gândirii,* şi Mircea Eliade.

Şi în fața Statului fascist omnipotent, omnivor - departe, însă, de a atinge delirul nazist pe care va trebui să-1 imite în ultimii ani - Italia europeană, de orientare liberală, refuzând să-şi accepte statutul de ostatic politic, inventând soluții de salvgardare a principiilor umaniste în care credea. Condusă de Benedetto Croce, de gloria muzicală a Italiei, Toscanini, obligat la exil, cu marii poeți ermetici refuzând orice compromis, Ungaretti, Sabba, Montale, cu Cesare Pavese, printre alții, încarcerat, cu Carlo Levi şi Italo Calvino luptând în mişcarea de Rezistență în munți în timpul războiului.

Au existat şi cele *două Rusii:* U.R.S.S din secolul nostru fiind moştenitoarea triumfătoare a Rusiei țariste, responsabilă de moartea câtorva zeci de milioane de inocenți - printre care peste 1200 de scriitori. Cifra era recunoscută oficial acum cinci ani; între timp, bilanțul morții operează cu cifre mai mari.

Tema existenței celor „două Românii" are o lungă tradiție în istoria noastră modernă; va fi intuită de Titu Maiorescu şi dezvoltată de urmaşii săi. Nu ne vom întoarce însă atât de mult înapoi, rămâne, cred, un obiectiv demn de luat în seamă în viitorul apropiat al istoricilor literari, al specialiştilor activând în domeniul ştiințelor istorice şi al politologiei autohtone, eventual al cercetătorilor sosiți din alte discipline ale cunoaşterii, de a explora spațiul, în mare parte virgin încă, al acestei probleme; aşadar, lupta dintre cele *două Românii:* la început conflict ideologic provocat de naşterea statului național modern, transformat la sfârşitul anilor '30 într-un război fratricid, pe viață şi pe moarte - noțiunile fiind înțelese în sensul lor primar. Identitățile celor *două Românii* erau evidente, vizibile cu ochii liberi, pentru oricine, pe harta epocii, chiar şi fără comentariile istoricilor profesionişti: România vremurilor noi, privind spre viitor, nevoită

să-şi improvizeze din mers, cu materialul uman aflat la dispoziție în acele clipe pe scenă, o nouă elită politică, capabilă să realizeze programul civilizației, împrumutat din revoluțiile democratice ale Occidentului, *România modernă,* aşadar, şi oponenta sa naturală, *România antimodernă,* incapabilă să renunțe la nostalgiile feudale, la stilul de viață, la cutumele, instituțiile şi filosofia trecutului - fără a uita nici privilegiile medievale aferente.

Am făcut parte concomitent din ambele Europe: şi din Europa, să-i spunem, bună - în mod sigur, normală - a secolului şi din Europa cea rea. Am îmbogățit şi martirologia veacului şi istoria cruzimii. Necutezând să privim în față adevărurile trecutului, demonii - complexele, frustrările, atavismele - României nefaste au renăscut şi în România zilelor noastre, disponibili să intre din nou în acțiune când li se va ivi o conjunctură favorabilă, ca şi cum am fi o cultură totalmente lipsită de memorie... în acelaşi timp, culpă la fel de impardonabilă, a devenit, pare-se, o lege a pământului, o reacție a spiritului național, ignorarea mecanică aproape a tot ce a însemnat actele de identitate, gesturile de onoare ale României bune, responsabile, decente - atâtea câte au fost, şi au fost destule - în nefericitul secol XX.

în însemnările de față nu putem face altceva decât să ne oprim, pentru puține clipe, la perioada care ne interesează cel mai mult, perioada interbelică, stăruind, atât cât va fi posibil, asupra versantului său nocturn, malefic, către care se îndreaptă, cu inexplicabilă obstinație, privirile admirative, parcă halucinate ale actualei clase culturale... Să nu fiu înțeles greşit: *nu* toată elita intelectuală - care a început tot mai mult să prindă forme stabile - se revendică din erorile anilor '30; există, din fericire, şi conştiințele liberale care continuă să clameze temerar- să predice, cumva, în pustiu? - adevărurile Istoriei: şi pe cele faste şi pe cele nefaste, considerând, cu perfectă dreptate, că e necesar să ni le asumăm şi pe unele şi pe altele... Dar de ce atât de puține voci onorează spiritul critic? Iată o întrebare care ar trebui să ne tulbure.

Tinerii furioşi ai epocii, Mircea Eliade şi, cu un plus de discreție față de exaltările partenerului său, Mircea Vulcănescu, au relansat, ca pe un strigăt de război, teza incandescentă a celor *două Românii:* România bună fiind, din perspectiva lor, cea care şi-a colecționat virtuțile din trecutul imemorial, meritând a fi beatificată şi oferită drept model tinerelor generații, iar cealaltă, România modernă, aşa cum a fost concepută de Mişcarea paşoptistă, pentru ei România nefastă, ostilă spiritului național. Nu numai ideea în sine dar şi personalitatea celor doi tineri autori contează, şi unul şi altul reuşind să capteze atenția auditoriului lor nu doar prin caracterul pasional al vârstei, dar şi prin inteligența şi

cultura bine conturate de timpuriu a fiecăruia, chiar dacă fără o operă în înțelesul strict al cuvântului, validată de critica onorabilă a vremii... E adevărat, opera încă nu conta, mai putea să aştepte, aveau tot viitorul în fața lor... Eliade şi Vulcănescu n-au fost nici primii, nici singurii care au contestat orientarea democratică a României Mari; să recunoaştem că a fost vorba de o democrație

L

cu destule păcate, cu ezitări şi soluții nefericite, cu slăbiciuni şi interese dezonorante - democrație, totuşi, prin personalitățile de mare anvergură politică, intelectuală şi morală care, deşi negate de veleitari şi impostori, au putut străluci pe cerul vremii. Contestarea României reale, poate imperfecte - dar alta nefiind posibilă în Europa imperfectă a vremii - nu a fost declanşată de noul val condus de Eliade şi Vulcănescu, terenul fusese pregătit cu mult timp înainte de dubioşii directori de conştiință Nichifor Crainic şi grupul său de la *Gândirea,* şi de Nae lonescu, gazetarul şi profesorul venerat al tineretului care nu-şi găsea locul în societatea aflată într-o continuă criză...

„Sunt două Românii deosebite - afirma foarte tranşant, Mircea Vulcănescu: „România satelor şi România din oraşe"... Pe de-o parte, „cu un termen consacrat: România modernă"... pe de altă parte, „România cum? Arhaică? pastorală? Nu, ca România românească"... „De o parte România modernă a oraşelor, a confortului şi a bunului-trai, a civilizației materiale a Occidentului, a industriei şi a maşinii, a opoziției dintre burghezi şi proletari, în fond, a României străine"... De altă parte, „România de la sate, România românilor, România configurației spirituale autohtone, care a durat acest neam: aceste *două Românii*-una autohtonă şi autentică, a satelor, cealaltă străină a oraşelor... rupte una de alta prin aproape două veacuri de evoluție divergentă"... Definiții categorice, turnate în bronz, nici o nuanță, o rezervă oarecare, o ezitare, o pauză de respirație, din când în când, o paranteză, de ce nu, o îndoială, evocarea acelui fond comun de amintiri, a unor influențe existente, totuşi, în trecut: *Satul,* fostul şi viitorul paradis terestru, şi *Oraşul,* prezentul infernal era diabolizat excesiv. Vulcănescu, istoric, din păcate improvizat, neobservând - nedorind să observe şi să recunoască public - urmele din trecut şi prezent, ale contactelor dintre sat şi oraş, semnele trecerii comune prin timp.

în nefericita şi simplificatoarea viziune a lui Mircea Vulcănescu, cele *două Românii* erau predestinate să trăiască străine una de alta, într-un perpetuum antagonism, şi în viitor, aşa cum au trăit, negându-se sau, cel puțin, ignorându-se în veacurile anterioare. Din unghiul său de vedere, *România modernă,* România

europeană era, în secolul XX, un hibrid istoric de import, construcție artificială care atenta la valorile perene ale originalității noastre spirituale - de sorginte rurală; România viitorului fiind, pentru dânsul, *România trecutului,* şi încă a trecutului arhaic, în care, se putea înțelege uşor, *neromânii* nu aveau ce a căuta...

Şi Mircea Eliade a reluat, peste câțiva ani, teza celor două Românii, titlul reflecțiilor sale fiind acelaşi, tratarea însă substanțial diferită, Pe de o parte, *România mistică,* dotată cu „o voință de creație nebunească... însetată de monumental... situată pe picior de egalitate cu Europa"... „revendicându-se de la spiritul tutelar Mihai Eminescu, continuat de Hasdeu, Conta, Iorga şi ultimul sosit în Olimpul carpatin, Nae lonescu"... gestul dominant al acestei Românii mistice în secolul XX fiind „un gest al Renaşterii: creație de mari modele, conştiința demnității umane, mesianism românesc"... „Dumnezeu era cu noi".

LI

în ceea ce priveşte România adversă, *România modernă,* Eliade nu era dispus să-i acorde nici o circumstanță atenuantă, o cât de mică atenție, o oarecare justificare a existenței, un gest chiar şi convențional de respect, măcar pentru numele încă prestigioase în vremea sa, care i-au prefațat geneza, „Titu Maiorescu, *Junimea,* Caragiale" fiind puşi cu seninătate la zid: bilanțul tuturor acestor spirite tutelare ale României moderne, credea cu fervoare exegetul, este dezastruos şi trebuie penalizat ca atare; în special, era incriminat în viziunea sa, pesimismul organic al nefastului trio, Maiorescu-Jyw/wea-Caragiale, incapabil de a percepe genialitatea autohtonă, capacitatea României mistice de a depăşi toate adversitățile, pentru a se impune plenar pe scena lumii. Erau reprobate cu indignare, mai ales, „sentimentele de inferioritate", lansate de marii exponenți ai curentului democratic din secolul trecut: „cu o asemenea conştiință", afirmă sentențios Eliade, „că suntem o țară mică şi un popor de oameni necăjiți - nu se poate crea nimic; şi nici nu s-a creat nimic".

Dar Eliade avea şi destule motive de optimism - mai mult chiar, de exaltare -descoperind în istoria deceniului al treilea încurajatoare semne de speranță, şansa de a transforma mentalitatea vremii sale, atât la nivelul publicului larg cât şi la cel al elitelor creatoare: înainte de toate, evenimentul semnificativ major i se părea a fi apariția *tinerei generații,* al cărei lider s-a autoproclamat de la început, primind ulterior şi adeziunea unui segment important din auditoriul de aceeaşi vârstă cu cel care frecventa cursurile lui Nae Ionescu. Era cu totul altceva decât firescul sentiment de solidaritate al componenților unei tinere generații, obligați de legile firii să între în existența adultă, dar şi traumatizați de societatea instabilă a

vremii, instabilă din punct de vedere economic şi meschină din punct de vedere cultural. Ei îşi investeau speranțele în caracterul mesianic al tinerei generații din care făceau parte, fiind asigurați de liderul lor că „intra în arenă tumultuos, conştientă de o mare misiune, optimistă, necritică, într-un cuvânt mistică".

în special i se pare lui Eliade ca cel mai bun augur pentru viitorul - şi victoria -României sale aşa cum şi-o imagina, în anii tinereții, era compromiterea spiritului critic şi desprinderea de spiritul operei lui Titu Maiorescu şi al şcolii sale: „Dacă nu-mi pot pierde încrederea în misiunea istorică a României şi în vigoarea ei intelectuală - este mai ales pentru că, de douăzeci de ani, ne depărtăm necontenit de Titu Maiorescu. Niciodată n-a fost mai departe, mai străin şi mai indiferent Titu Maiorescu decât astăzi. Indiferența - această primă instanță a Istoriei...".

Avem astăzi distanța temporală şi experiența - şi, poate, cine ştie, chiar înțelepciunea - de a defini cele două Românii reale, singurele importante, care s-au confruntat pe scena istoriei: România toleranței şi România intoleranței. *Jurnalul* lui Mihail Sebastian este din acest punct de vedere, o foarte bună temă de meditație fără a fi fost conceput vreo clipă a fi o dare de seamă globală asupra epocii, un bilanț, o stație finală, nici evident *unica* sursă de informații; vom

ajunge în mod sigur mult mai departe în cercetările noastre dacă vom privi *Jurnalul* ca preambulul unui trecut încă misterios, complex, fluctuant, dificil de înțeles. Moştenitoarea lumii de mâine, noua generație culturală de astăzi - tinerii critici, tinerii istorici, tinerii scriitori de ficțiune - va afla acum că investigarea lumii pluraliste a trecutului nu e cu nimic mai prejos, mai puțin şocantă ca explorarea lumilor virtuale ale imaginației. în momentul de față este un obiectiv niai presant, ar putea fi o condiție a supraviețuirii. E un proiect de drum lung, sper să nu-1 ratăm.

Mâ opresc aici. Tot ce a rămas nespus, dar meritând a fi reamintit, se va regăsi în cartea viitoare... Şi în timp ce fac ultimele retuşuri ale acestei cărți, evenimente recente îi conferă mărturisirii lui Mihail Sebastian o traumatizantă actualitate. Istoria ca divinitate demonică a intrat cu furie, dacă nu în viața concretă, în mod sigur, în conştiința fiecăruia dintre noi, pentru a ne aduce aminte că răul absolut cu care s-a confruntat lumea tânărului Sebastian nu a dispărut; că recenta tragedie americană de la 11 septembrie ar trebui s-o privim ca pe o tragedie a lumii întregi, o tragedie a ființei umane, cel puțin în ipostaza sa occidentală. Sigur, nu este vorba de o egalitate totală între cele două expresii ale

barbariei dezlănțuite împotriva civilizației. Terorismul de astăzi diferă în multe privințe de nazismul de acum o jumătate de veac, se revendică de la un alt Dumnezeu, de la alți zei, de la alte modele, îşi are originea într-un alt spațiu geografic şi cultural, cu alte amintiri şi simboluri, dar esența răului e aceeaşi: anihilarea totală a instinctului de libertate, anularea identității personale, a dreptului ființei umane de a-şi valorifica cum crede, cum poate mai bine, aptitudinile, pentru a-şi construi viitorul. Societatea modernă - îngăduiți-mi să mă repet, *lumea noastră,* ca proiect asumat, ca opțiune istorică - îşi va redescoperi energiile creatoare pentru a rezista şi în fața tribalismului contemporan, terorismul, aşa cum a rezistat şi în fața nazismului şi comunismului de ieri, din clipa când îşi va readuce aminte de valorile în care a crezut şi cu care a pornit la drum: e vorba de *adevărurile de la sine înțelese* pe care Thomas Jefferson le-a înscris în Declarația de Independență a Americii, acum două veacuri că „toți oamenii sunt creați egali, că sunt înzestrați de Creator cu anumite drepturi inalienabile, că printre acestea se numără dreptul la viață, la libertate şi căutarea fericirii..."

București, octombrie 2001

Iordan Chimet

LEON VOLOVK)

PREFAȚĂ LA *JURNALUL* LUI MIHAI SEBASTIAN

IN u e deloc sigur că Mihail Sebastian şi-ar fi publicat jurnalul, netransfigurat literar, cum apare astăzi, la peste cincizeci de ani de la moartea scriitorului. Aşa cum mai făcuse la începutul carierei literare, e de presupus că l-ar fi folosit pentru un nou roman de tip confesiv sau, mai curând, pentru un proiectat eseu-mărturie, menționat într-o însemnare. E încă un motiv, pentru cel (sau cei) care-1 editează postum, să nu depăşească rolul unui regizor tehnic la un spectacol de teatru, adică acela de a face toate pregătirile pentru ca „spectacolul" să ajungă la public, întreg, nealterat, cât mai aproape de spiritul şi intențiile celui care 1-a creat.

La nici 28 de ani, când începe acest jurnal (februarie 1935), Sebastian se află într-un „ceas greu". Criza fusese declanşată cu un an în urmă de scandalul în jurul romanului *De două mii de ani* şi al şocantei prefețe a lui Nae lonescu, care justifica teologic antisemitismul. Atacurilor de toate nuanțele şi din toate direcțiile, vizând romanul şi acceptarea prefeței, Sebastian le-a răspuns într-un eseu magistral, *Cum am devenit huligan,* încheiat în decembrie 1934. Aici va face, cu obişnuita lui luciditate, şi bilanțul de după catastrofa:

De două mii de ani a fost un act riscat de sinceritate. Pe urma lui, rămâne o casă pierdută, un simbol căzut, o mare prietenie săgetată. Puțin scrum, atâta tot. [...] E o

numărătoare tristă: nu mai este una deprimantă. îmi spun tară să bravez pe nimeni şi, mai ales. fără să mă bravez pe mine însumi, că nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, tară jumătăți de adevăruri.

Ziarul *Cuvântul* („casa pierdută"), în redacția căruia lucrase din 1928, fusese suspendat mai înainte, în ianuarie 1934, după asasinarea lui I.G. Duca. Oricum, ținând seama de noua orientare politică, progardistă, a directorului (Nae lonescu), prezența sa în redacție nu ar mai fi fost posibilă. Scriitorul se simte însingurat, cu sentimentul, care se accentuează în anii imediat următori, că acel climat intelectual în care se formase, la *Cuvântul* şi în gruparea „Criterion", ambele dominate de personalitatea lui Nae lonescu, începe să se destrame, erodat de politizarea excesivă şi radicală a mentorului şi, sub influența lui covârşitoare, a câtorva buni şi străluciți prieteni.

Sebastian fusese, până atunci, o prezență distinctă şi apreciată în publicistica şi viața literară, activ în polemici şi dezbateri de idei, în spațiul culturii, ca

şj în cel politic, mânuind floreta argumentului cu o siguranță a convingerilor şi gustului sporită de sentimentul că aparține unui grup solidar de intelectuali şi scriitori care îşi propun să aducă un suflu nou în viața literară românească şi în mişcarea ideilor. Incidentul „prefeței", cu toate consecințele sale, a fost numai un prim cutremur şi Sebastian va mai continua în următorii patru-cinci ani să se implice în viața literară „ca şi cum nimic nu s-a întâmplat". El menține în acelaşi rritm activitatea publicistică la *Revista Fundațiilor Regale* (unde a fost şi redactor, din 1936 până în 1940), la *Rampa, Viața Românească, l'Independance Roumaine* şi altele.

în spiritul şi moda vremii, nu puțini scriitori din generația lui Sebastian țin jurnale, cu mai multă sau mai puțină consecventă şi convingere. Nici Sebastian nu făcuse până atunci excepție, cochetând cu jurnalul de tip gidian. Acum însă -scriitorul o simte aproape de la început - e vorba de *altceva;* e mai curând sentimentul că viața lui, traiectoria lui intelectuală au ajuns la un punct critic. Marea în care navighează e plină de stânci primejdioase; un Jurnal de bord" îl poate ajuta să evite naufragiul, iar dacă nu - poate rămâne, pentru cei ce vor veni, mărturia unui eşec care semnifică mult mai mult decât o înfrângere individuală. De aici, dorința vădită de a nota *tot,* în ciuda momentelor, nu puține, de oboseală şi descurajare. Dacă se poate vorbi de un model literar în acest ultim

jurnal, el poate fi găsit mai curând în jurnalul de introspecție de tipul celui ținut de Jules Renard, pe care Sebastian îl comentează entuziasmat în 1936:

Jules Renard este sinceritatea însăşi. *Jurnalul* lui consemnează, fără ipocrizie, tot ceea ce o conştiință de om poate cunoaşte de-a lungul unei vieți care nu e totdeauna făcută din eroisme. El ne dezarmează prin curajul confesiunii. Puțini oameni au luat vreodată condeiul în mână pentru a fi atât de necruțători cu ei înşişi. [...] Examenul său intim este fără menajamente. El are curajul vanităților lui, curajul invidiilor lui, curajul laşităților lui. Le mărturiseşte direct, fără a se scuza, cu un fel de cruzime ironică, pe care numai copiii o au.

Există câteva niveluri ale *Jurnalului* lui Sebastian, deseori atât de distincte încât însemnările lui ar putea fi împărțite în câteva Jurnale". E mai întâi un *jurnal intim,* al stărilor interioare, al experiențelor sentimentale, al relațiilor de familie - cu mama şi cei doi frați ai lui -, transcrierea unor vise, câteodată de o transparență stupefiantă, numeroase impresii de lectură, multă muzică clasică ascultată cu frenezie la radio sau în sala Ateneului.

Este apoi un *jurnal de creație.* Sebastian mai ținuse şi publicase (în 1929, în *Cuvântul,* din nou în 1932, în revista *Azi)* asemenea notații de laborator scriitoricesc, devenite, în literatura dintre cele două războaie, mai cu seamă în Franța, o adevărată specie literară. Perioada cuprinsă acum în jurnal, de criză şi izolare, este, constatăm, fertilă literar. Sebastian scrie eseul despre corespondența lui Proust (apărut în 1939), reface şi publică romanul *Accidentul* (1940). După succesul piesei *Jocul de-a vacanța* (montată în 1938), compune în anii războiului alte două piese de teatru care l-au consacrat ca dramaturg *{Steaua fără nume* şi *Ultima oră),* traduce şi prelucrează mai multe piese pentru a se putea întreține.

LV

Toate aceste scrieri, ca şi proiectele rămase nefinalizate, capătă în jurnal, *în* contrapunct, un comentariu paralel, într-o măsură autonom, alcătuit din subtile notații privind treptata elaborare a textului literar, mărturii despre pătrunderea unor întâmplări şi situații reale, ca şi a unor ființe reale, în țesătura ficțiunii, ilustrări ale modului în care forma finală a textului e influențată de datele exterioare sau de părerile prietenilor, exprimate pe parcurs, în repetate lecturi în grup.

In zona jurnalului intim se află, la început, şi cel „evreiesc", evoluând însă, datorită schimbării statutului evreilor, spre o mărturie nu numai a propriilor trăiri şi dileme, ci şi a dramei evreieşti care se desfăşoară în aceşti ani. După scandalul romanului, Sebastian era, şi în mediile intelectuale evreieşti, „rățuşca cea urâtă",

atacat violent pentru apartenența sa la grupul de la *Cuvântul,* aflat din 1933 în derivă politică extremistă. De prin 1937, jurnalul înregistrează efectele discriminării şi marginalizării evreilor. Aceste pasaje devin parcă o continuare firească, mult mai dramatică însă, a frământărilor eroului din *De două mii de ani.* După ce trăise, aproape un deceniu, euforia acceptării şi consacrării în mediul literar românesc, Sebastian a cunoscut apoi şi dureroasa experiență a respingerii legiferate şi a treptatei ostracizări. El e cu deosebire sensibil la formele tot mai groteşti de persecuție, notate cu stăpânită resemnare şi ironie. Cu toate diferențele, uneori radicale, pe terenul ideilor, Sebastian menține relații amicale cu nu puțini intelectuali evrei, fie că e vorba de liderul şi ideologul sionist A.L. Zissu, fie de comunistul Belu Zilber, fie de scriitorii Felix Aderca sau Camil Baltazar, readuşi cu toții, prin forța noii legislații, la situația umilitoare pentru ei de a se limita la un spațiu cultural exclusiv evreiesc, creat în jurul instituțiilor comunitare (Teatrul „Baraşeum", liceul şi colegiul evreiesc etc).

Jurnalul intelectual şi politic ocupă cel mai mare spațiu, incluzând aici şi notațiile privitoare la mediile literare şi intelectuale frecventate de Sebastian, în special „foaia de temperatură" a relațiilor cu prieteni apropiați: Mircea Eliade, Camil Petrescu, Al. Rosetti, Petru Comarnescu, Eugen Ionescu, Antoine Bibescu, Radu Cioculescu, C. Vişoianu, Teodorescu-Branişte şi a celor din lumea teatrală bucureşteană - regizori, cronicari teatrali, actori şi tumultuoase actrițe. Relații complexe şi sinuoase, marcate nu o dată de tensiuni, decepții, alteori de expresii tulburătoare de solidaritate fraternă.

Publicarea numai a unor fragmente din aceste însemnări poate deveni (cum s-a şi întâmplat uneori) o sursă de deformări sau intenționate mistificări. Ca în cazul multor autori de jurnale de scriitor, şi la Sebastian o apreciere dură despre un prieten apropiat este adesea expresia unei umori de moment, a unei mânii sau frustrări trecătoare. Cât de uşor ne putem înşela (sau, mai grav, putem înşela pe alții) alegând, de pildă, câteva însemnări depreciative sau zeflemitoare despre Camil Petrescu. Numai totalitatea referirilor, inclusiv corespondența şi numeroasele pagini pe care le-a publicat Sebastian despre activitatea literară şi publicistică a lui Camil Petrescu, dă adevărata imagine a unei prietenii de o rară forță şi longevitate în capricioasa lume literară.

Jurnalul mai aduce o mărturie, poate surprinzătoare: nici criza teribilă provocată de prefața lui Nae lonescu şi nici chiar „convertirea gardistă" a lui nu duc la ruperea relațiilor dintre ei. Are loc, vedem din jurnal, numai o inevitabilă și netă

despărțire pe terenul ideilor politice. Mâhnirea discipolului decepționat de cel care i-a fost, şi lui, „director de conştiință" alternează cu irepresibila distanțare ironică, generatoare de situații şi replici caragialiene. Poate că neverosimila persistență a contactelor cu el şi ceilalți prieteni „convertiți" (Mircea Eliade, în primul rând) are o explicație afectivă, dar poate e mai curând vorba de o încăpățânată convingere că, în ciuda abisului apărut între ei, va mai fi posibilă cândva refacerea excepționalei ambianțe intelectuale pluraliste create de aceiaşi prieteni, în etapa „Criterion".

Evoluția de după război a unora dintre prietenii lui Sebastian (Eliade, Noica, Cioran), felul cum s-au referit ei, peste ani, la relația lor cu Sebastian ne îndreptățesc, cred, să presupunem că, în împrejurări normale, legătura dintre ei s-ar fi restabilit, nu înainte însă ca Sebastian, aşa cum promitea, să facă, din perspectiva sa, analiza catastrofalei crize politice prin care acei prieteni au trecut.

în fața procesului de radicalizare politică a prietenilor săi şi a generației sale, „măcinată de ideologii" (cum notează Petru Comarnescu), Sebastian se pomeneşte de două ori handicapat: ca evreu, contestat de o ideologie care vede în evreu principalul duşman, şi ca intelectual, rămas, precum Beranger, eroul piesei lui Eugen lonescu, singur în fața unor opțiuni totalitare şi colectiviste care îi contestă dreptul de a exista ca individ. încă în 1934, la începutul acestui proces, Sebastian scria: „Nu e pentru prima oară când mă aflu la mijloc, între mitralierele ideologice ale extremei drepte şi ale extremei stângi." Refuzul extremelor revine şi în jurnal: „Dar eu? Eu care nu cred nici într-unii, nici într-alții?" Dintre prietenii apropiați, Eugen lonescu a fost, descoperim şi în acest jurnal, mereu alături de Sebastian, amândoi decişi, fiecare în felul lui, să facă față „rinoce-rizării". Despre relația lor în aceşti ani, Eugen lonescu va scrie în 1946: „îl iubeam aşa de mult... Mihail Sebastian îşi păstrase o minte lucidă şi o omenie autentică... Era acum un prieten, un frate... Se maturizase. Devenise grav, profund."

Maturizarea era şi un efect al sentimentului tot mai apăsător de izolare şi naufragiu. Jurnalul înregistrează cu precizie acest dureros traseu interior ce poate fi perceput, uneori, de cei foarte apropiați: senzația că toți cei din jurul lui s-au înscris pe o altă orbită, lăsându-1 tot mai singur, dar *simulând* cu toții normalitatea de dinainte. Prietenii obişnuiți cu stilul său epistolar, confesiv dar discret, de o delicată şi sceptică ironie, sunt şocați, în răstimpuri, de patetismul unor mesaje, îi poți ghici vulnerabilitatea şi sentimentul de paria şi în aceste rânduri scrise dintr-o concentrare militară prietenului Camil Petrescu:

„Vremea trece încet şi viața pe care o duc cere nervi mai tari decât ai mei. Am clipe de exasperare, când aş vrea să urlu. într-un fel, mă sperie, lipsa mea de rezistență nervoasă. Ştiu eu ce îmi rezervă viața de aici încolo? [...] Schimbările de la *Fundație* mă

neliniştesc. Noul secretar literar a fost instalat? Nu-mi fac iluzii asupra şanselor mele acolo, dar, dacă sunt dat afară, aş dori ca cel puţin lucrul să nu se publice în ziare şi să nu se dea la radio. Mi-ar face rău aici, unde şi aşa, din acest punct de vedere, situaţia mea este foarte grea."

(Scrisori către Camil Petrescu, II, ediţie îngrijită de Florica Ichim, Bucureşti, Minerva, 1981.)

înştiinţarea de concediere, scrisă cu inimitabila politeţe birocratică, nu a întârziat să vină. O reproduc din substanţiala monografie a Dorinei Grăsoiu *(Mihai! Sebastian sau ironia unui destin): „ A vem onoarea a vă încunoştiinţa că, în baza Decretului Lege din 9 august 1940, sunteţi licenţiat din serviciu pe ziua de 7 septembrie ac, fiind evreu. "*

în anii războiului, în postura inedită de profesor de literatură, ţinea să arate elevilor săi acelaşi chip senin şi discret, atent să-şi ascundă destrămarea interioară. Iată-1 reflectat în privirea acută a unui elev de 18 ani - viitorul istoric literar Paul Cornea - aşa cum apare într-o sugestivă evocare:

„L-am întâmpinat pe Sebastian cu o imensă curiozitate şi speranţă: voiam să ştim, eram flămânzi de adevăr şi nu găseam pe nimeni înjur să ne arate, cu deget de lumină, încotro trebuie s-o apucăm. Noul nostru profesor nu aparţinea oamenilor care te câştigă de la primul contact. Era de statură potrivită, mai degrabă mărunt după etalonul manechinelor de azi. Fizionomia sa gânditoare, cu ochi adânci şi buze senzuale, avea un aer copilăresc, reprimat parcă de o încruntare nefirească: se temea să-şi dezvăluie lumea lăuntrică? Voia să-şi cenzureze printr-o severitate impusă spontaneităţi pe care şi le socotea vulnerabile? Părea un «puer senex», un tânăr îmbătrânit precoce, zidit nu atât din elanuri, cât din eşecuri, alcătuit dintr-un aliaj straniu de prospeţime şi oboseală, de sensibilitate hăituită, dar ţinută în frâu. N-avea nimic dintr-un învingător, căci îi lipseau aroganţa şi siguranţa de sine, dar nici nu semăna a învins: dincolo de anxietatea privirii frapa în chipul lui o tresărire încremenită de orgoliu, mândria încăpăţânată a unui neam bătrân. Aşeza între el şi ceilalţi o distanţă politicoasă, dar ferm păzită, încât mi-au trebuit luni de zile de asediu şi câteva vizite în casa pe care o locuia în strada Antim, spre a sparge gheaţa."

(Aro, 1995.)

Cu deosebire după invadarea Poloniei de către armatele germane şi sovietice, apoi căderea Parisului, jurnalul *politic* e predominant, şi la înălţimea gravităţii perioadei. în afara înregistrării evenimentelor, el devine o meditaţie asupra aceloraşi teme care străbat eseul *Cum am devenit huligan:* intelectualii şi

politica, tentația totalitari stă, condiția evreului şi dilemele intelectualului evreu. în anii războiului, când un deznodământ tragic era o posibilitate de fiecare zi (primejdia deportării, a unui pogrom de proporții), jurnalul, scris de un om „care merge, zi de zi, ceas de ceas, cu gândul morții lângă el, în el", capătă o finalitate mai limpede: să adune elementele unei noi cărți, o esențială mărturie despre experiența ultimilor ani, experiența sa şi a generației lui, a evreilor români, a societății româneşti.

Jurnalul lui Sebastian e în bună măsură un jurnal de scriitor, dar nu şi unul „literar", din categoria celor scrise cu gândul la viitorii cititori şi calculând, în

consecință, efectele. Dimpotrivă, autenticitatea şi sinceritatea gândului exprimat au mereu prioritate. De aici, însă, şi neîncrederea în jurnal, în posibilitatea de a capta semnificații şi stări esențiale numai din consemnarea clipei. în realitate, acuitatea observației zilnice, coerența şi adâncimea introspecției au ca rezultat alcătuirea lentă a unei *opere* în care constructorul se zideşte pe sine, folosind propria viață ca unic material de construcție. Moartea atât de neaşteptată şi absurdă - într-un accident, la 29 mai 1945 - a dat acestei ultime creații aura unui mesaj din pragul morții.

Jurnalul se încheie la sfârşitul anului 1944 şi mai înregistrează câteva luni de la răsturnarea totală a regimului din România, inclusiv prezența trupelor sovietice în Bucureşti. Dincolo de satisfacția încheierii războiului şi gândul supraviețuirii, Sebastian intuieşte, neliniştit, semnele instalării unor noi forme de represiune, care îl privesc şi pe el direct, dar nu ca evreu de data asta, ci ca individ sub un regim care, de pe acum, începe să-şi creeze instrumentele de exercitare exclusivă a puterii. O dată cu primele semne de manipulare şi mistificare politică, Sebastian percepe de pe acum începutul noii rinocerizări, de sens opus, prosovietic, care va afecta nu puțini intelectuali, români sau evrei. Scurta experiență în redacția *României libere* („terorizată de conformism") este edificatoare: „Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură şi simplă."

Absurditatea sfârşitului prematur nu e comparabilă decât cu teribila ironie a epilogului „romanului" politic în care Sebastian a fost implicat, post-mortem, ca „personaj". Ultimele pagini ale jurnalului, luminate intermitent de speranțele de după ieşirea din război şi eliberarea de spectrul morții, înregistrează, în decembrie 1944, şi bucuria reîntâlnirii cu muntele, într-o proiectată excursie la Diham, împreună cu câțiva prieteni (printre ei, Lucrețiu Pătrăşcanu, Belu Zilber,

Lena Constante, Harry Brauner), ajunşi acum protagonişti ai dramaticelor răsturnări politice din vara acelui an. Peste numai câţiva ani, prietenii lui se aflau pe banca acuzaţilor, în faţa unor anchetatori şi judecători eminamente „de tip nou". Printre multele „crime" mărturisite e menţionată şi acea euforică excursie la Diham, devenită acum un element într-un scenariu al „devierilor" şi „comploturilor" împotriva noului regim.

La numai câţiva ani de la naufragiul şi al acestui „nou regim", instalat cu , forţa după război în România, ultimul mesaj al lui Sebastian iese la lumină întocmai cum 1-a lăsat scriitorul, integral şi nedeformat. Dacă el va găsi acum cititorul receptiv, ar însemna că Mihail Sebastian a intrat, măcar postum, într-o zodie mai norocoasă, justificând, poate, abia acum optimismul „ultimului cuvânt" al eseului din 1934:

„încredinţez aceste foi unui om tânăr, care le va primi cu bună-credinţă şi le va citi aşa cum ar sta de vorbă cu el însuşi. Nu-1 cunosc pe acest tânăr şi nu ştiu unde este. Dar sunt convins că este."

GABKIEL LUCEAM

SEBASTIAN MON FRERE

M -aţi invitat în faţa dumneavoastră, a Comunităţii evreieşti din România, pentru a vorbi despre un evreu şi un scriitor român şi despre mărturia pe care el ne-a lăsat-o, prin chiar viaţa lui şi prin scrisul lui care mărturiseşte despre această viaţă. Dar nu voi putea vorbi despre el decât făcând din mărturia lui *o provocare* şi parcurgând astfel, la nivelul vieţii mele, ipostazele evreităţii lui. Voi sta, de aceea, cu viaţa mea în faţa vieţii lui Sebastian, voi suprapune aceste două vieţi ca două palme care se ating, se măsoară, se aşază una peste alta şi sfârşesc în încleştarea unei recunoaşteri. De altfel, cum ai putea să masori viaţa unui om fără măsura pe care ţi-o dă propria ta viaţă?

Voi vorbi în aceste pagini despre evreitate *aşa cum m-a făcut Sebastian să o înţeleg* şi voi fi liber în toate sensurile, neatârnat nici de dumneavoastră- adică de neliniştea întrebării „ce gândeşte celălalt?" -, şi nici de teroarea etichetei care pândeşte desfăşurarea oricărui discurs. Voi uita, scriind aceste pagini, de orice dihotomie facilă, voi încerca să trec chiar şi peste severitatea binomului antisemit-filosemit şi nu voi fi preocupat nici o clipă nici să vă flatez, nici de gândul că v-aş putea leza.

Voi vorbi dinăuntrul fiinţei *mele* şi al biografiei *mele,* în care cărţile lui

Sebastian vor pătrunde ca într-un spaţiu de rezonanţă, umplându-1 de acorduri, ecouri şi rumori. Voi face din cărţile lui lespezi risipite în apă, pe care păşeşti pentru a-ţi traversa viaţa, pentru a o parcurge, pentru a ajunge pe acel mal imaginar de unde-i poţi contempla traseul.

A fi proscris în numele unei categorii

Iată, pentru început, trei episoade răzleţe din biografia mea.

în 1960 am dat examen la Facultatea de Filosofie a Universităţii din Bucureşti. La concurs erau scoase 100 de locuri: 97 erau la „cu dosar", 3 la „fără dosar". „Cu dosar" însemna „cu origine sănătoasă", „fără dosar" însemna „burghez" sau cu „origine nesănătoasă". Pentru cele 97 de locuri,

concurenţa (tineri aduşi de pe ogoare şi din uzinele patriei) era de 2 pe un loc, pentru ceie 3 locuri, de 16 pe un loc. Am intrat pe unul dintre cele 3 locuri, deşi am observat la examenul oral că sistemul de notare în cazul meu, al celui „fără de dosar", era altul, penalizant şi părtinitor. Din clipa aceea am înţeles că stăteam sub un semn, că aveam, la rândul meu, un dosar, unul nevăzut, care urma să mă însoţească o viaţă întreagă. Pe scurt, purtam o insignă care mă anula ca ins şi care mă transforma într-o categorie. Intram în viaţă, la 18 ani, sub rigoarea unui *numerus clausus.* Păcătuiam - şi păcatul nu era uşor - de a fi avut o mamă-Z>«rg/jeză-profesoară-de-matematică şi un tată-Awg/jez-inspector-de-finanţe. Stăteam, atunci am aflat prima oară, sub blestemul *clasei.* Nu-1 citisem pe Sebastian şi nu ştiam astfel că în fond eram şi eu, în felul meu, evreu.

Apoi a venit anul 1975. Institutul la care lucram - Institutul de istoria artei al Academiei - a fost epurat. Nu eram „membru de partid" şi am fost dat afară la o jumătate de an după ce fusesem angajat. Eram un bun cercetător? Nu eram? Nu asta conta. Nu mai păstrez hârtia prin care eram înştiinţat de demiterea mea şi mă întreb chiar dacă această hârtie a existat cu adevărat. în schimb, am căzut recent peste textul concedierii lui Sebastian de la *Revista Fundaţiilor Regale:* „Avem onoarea a vă încunoştiinţa că, în baza Decretului Lege din 9 august 1940, sunteţi licenţiat din serviciu, pe ziua de 7 sept. a.c, fiind evreu". în lumina acestor rânduri am fost din nou confruntat cu evreitatea mea, cu deosebirea că partidul din care nu făceam parte nu se ostenea să consemneze motivul licenţierii mele şi nici, făcând-o, nu cred că ar fi tratat problema în termeni de „onoare".

în sfârşit, 13 iunie 1990. Este dimineaţă, ora 9. Ajung la serviciu, la Casa Scânteii. în dreptul corpului stâng al clădirii, unde se afla sediul Editurii Humanitas şi al ziarului *România liberă,* sunt masaţi câteva sute de oameni,

majoritatea femei, tipografe coborâte sub îndrumare de la etajele II şi III ale clădirii. Traversez mulțimea, făcându-mi drum spre intrare. Simt vibrația oamenilor strânşi laolaltă, freamătul ațâțat al animalului colectiv. „Moarte lui...!" Nu disting numele. Paler? Băcanu? Apoi, răspicat, numele meu. Tresar, ca şi cum aş fi fost surprins în timp ce-mi făceam loc printre oameni, şi mă pomenesc întrebându-mă de ce îmi vor oamenii aceştia, care nu ştiu nimic despre mine, moartea. Iată, nu mă cunosc şi totuşi îmi cer moartea. De fapt, vor să omoare *abstracția* care am devenit între timp sau, dimpotrivă, *anecdota* care sunt, anecdota de prost gust (căreia i s-a anexat acum numele meu), fabricată de-a lungul anilor şi strecurată în inconştientul lor colectiv, pus acum pe vânătoare şi crimă. într-adevăr, traversez mulțimea aceasta şi simt frisonul vânatului şi - de ce nu? - al pogromului. Pentru că de câte ori o mulțime strigă bezmetic şi epidemic „Moarte!", fără să ştie prea bine cine e cel căruia vrea să îi ia viața şi de ce, este reiterat strigătul - care prin trecerea vremii a devenit transcendental -„Moarte jidanilor!" O oră mai târziu (darplecasem de 10 minute), sunt căutat în biroul meu de cinci indivizi înarmați cu bâte. Către ora prânzului, ajuns acasă, aflu cum în Piața Universității minerii i-au bătut pe toți trecătorii care purtau barbă sau ochelari. Intelectualii deveniseră evrei. Şi începuse pogromul.

4

Iată, aşadar, prima ipostază a iudaității, cea mai răspândită şi cea mai banală" şi pentru care Sebastian mărturiseşte, cu acel formidabil patetism reținut, peste tot în *Jurnal,* dar deopotrivă în *De două mii de ani* şi în *Cum am devenit huligan:* este evreu oricine este proscris nu pe temeiul gesturilor sale, ci al categoriei din care face parte. Iuda renaşte cu fiecare individ răstignit pe o abstracție. Eşti vinovat prin simpla distribuție a unui concept în tine, în toți, în fiecare în parte, eşti vinovat în stilul participației platoniciene, eşti *ontologic* vinovat, atârnând, ca exemplar, de maiestatea Ideii care te ține în brațe şi nu te mai slăbeşte din strânsoarea ei. Şi eşti *apriori* condamnat, în numele aceluiaşi general care s-a cuibărit în tine şi care ți-a ştampilat ființa din adânc.

Şi totul se termină cu un aer *de firesc:* era firesc, nu?, ca Sebastian să plece, în România şi în Europa de atunci, de la *Revista Fundațiilor,* „fiind evreu". Era firesc ca eu să nu am loc în cercetare, în 1975. în Estul Europei, nefiind membru de partid. Era firesc, de vreme ce Sebastian nu se botezase, iar eu refuzasem să intru în partid. Drept care, fiind dați afară, nu ne-am mirat, la drept vorbind, nici el, nici eu.

Lista şi inclasabilul

„Nu e pentru întâia oară când mă aflu la mijloc, între mitralierele ideologice ale extremei drepte şi ale extremei stângi", scrie Mihail Sebastian în *Cum am devenit huligan.* „Aşteptându-le pe celelalte: mitralierele pur şi simplu." în aceeaşi carte, Sebastian spune cum în furorul marxizant al anilor '30 era taxat de „burghez", iar în cel gardist al anilor '34, de „bolşevic". Recitesc pasajele şi îmi aduc aminte de acelaşi an 1975. Venisem de puţină vreme la Institutul de istoria artei, când mă cheamă într-o zi directorul Institutului, Ion Frunzetti. „Dragă, îmi spune, a venit la mine ofiţerul de securitate care se ocupă de Institutul nostru. M-a întrebat ce face cu dumneata, pentru că îi apari pe două liste care se bat cap în cap: pe una eşti cu legionarii, din cauza lui Dinu Noica, iar pe alta eşti «vândut jidanilor», din cauza lui Ricu Wald."

Mă gândesc apoi la anii din urmă, la aventura „Humanitas". Marin Sorescu şi Radu Florian în România, Tismăneanu în America, Edgar Reichmann la Paris în *Le Monde* mă denunţă ca editor al extremei drepte: Eliade, Cioran, Noica... Primesc apoi scrisori de la cititori; plin Humanitas de autori evrei: Eisenberg, Grosmann, Glucksmann, Sebastian, Volovici... „Ba văd, din programul Editurii, îmi scrie un cititor indignat prin 1991, că vreţi s-o publicaţi şi pe ovreica Nadejda Mandelstam."

Şi iarăşi îl simt pe Sebastian aproape: năzuinţa **lui** spre inclasabil, pornirea firească de a fi - întotdeauna la momentul potrivit - „fiinţa pe dos", insul în răspăr, care rupe ritmul turmei şi refuză tropăitul univoc în direcţii prestabilite, care face doar ca *el* şi de obicei împotriva bătăii vântului, a „spiritului vremii" şi a calculului cu istoria. Sebastian, inclasabilul, hulit de „ai săi" pentru prietenia **cu**

Nae, Camil sau Mircea, întâmpinat cu o ridicare din umeri şi cu tăceri jenate, în anii '40, de Mircea, Camil, Haig sau Marietta. Ce poate fi mai minunat decât să nu poţi fi pus pe lista nimănui, să fii propria ta listă!

Eu şi **„ai mei"**

Pe toţi oamenii care mi-au fost aproape i-am privit cu ochiul neîndurător al iubirii mele pentru ei; iar când a fost vorba de poporul meu, am crezut că se cuvine, spre beneficiul lui, să pun în locul sentimentului limita extremă a asprei judecări de sine. Ce poate fi mai dăunător şi mai lipsit de gust decât privirea care tăinuieşte defectul, iubirea flatulentă, care sfârşeşte într-o uriaşă pupătură colectivă şi care pretinde să închidem ochii unii asupra altora în numele singurului lucru care contează: faptul că, până la urmă, toţi suntem români?

Sebastian nu şi-a modificat rigoarea criteriilor când a fost vorba despre ai

săi. Era, omeneşte, prea bine croit pentru ca să nu rămână obiectiv în iubire. (Vă aduceți, de altfel, aminte de un splendid pasaj din *Jurnal,* în care o vede pe Leni Caler cu ochii iubirii şi totuşi, *urâtă.)* Undeva în *Cum am devenit huligan,* Sebastian pune în seama evreității un „efort de umilință" care merge uneori până la teribile flagelări: „Sunt evreii un neam orgolios? Evident. [...] Şi totuşi, nici un popor nu s-a biciuit pe sine însuşi cu mai multă sălbăticie, nici un popor nu şi-a mărturisit cu mai multă cruzime păcatele reale sau imaginare, nimeni nu s-a pândit mai aspru şi nu s-a pedepsit mai rău."

Şi iată-1, apoi, în *Jurnal.* E31 august 1944: „Mă felicit că experiența mea la *România liberă* s-a terminat repede, înainte de a-mi fi angajat acolo semnătura. Ar fi fost imposibil să lucrez sub un regim de comitete secrete. Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură şi simplă [...] în trei zile, după năvala lui Graur şi a bandei lui, am înțeles că intru într-o redacție terorizată de conformism. Nu, nu. Şi a doua zi, 1 septembrie 1944: „Am făcut azi-dimineață greşeala idioată de a mă fi dus la d-rul Dorian, unde eram convocat la o «consfătuire scriitoricească». Am asistat dezarmat la constituirea «sindicatului scriitorilor evrei», cu Benador, Călugăru şi Dorian în frunte. Figuri necunoscute, nume inexistente - un amestec de rataj disperat, de mediocritate care răbufneşte, vechi ambiții, vechi mizerii, toate reînviate cu obrăznicie, cu ostentație. Nu-mi iert laşitatea de a nu le fi strigat în față tot ce meritau."

Ce-ar fi făcut Sebastian dacă, rămânând în viață, ar fi asistat la progresul „imbecilității îndoctrinate" care avea să cuprindă toată țara şi, cum spune la un moment dat, pe „evrei şi români de-a valma"? Codul *Jurnalului* nu lasă loc pentru nici o îndoială în această privință: Sebastian ar fi continuat să fie victimă. Infracțiunea, de astă dată, nu ar fi fost evreitatea lui, ci pur şi simplu gândirea, gândirea pe cont propriu, şi pretenția de a se considera, mai presus de orice, un ins. Iată, profetică, remarca scrisă în 1935: „Omul în sacou este supus erorilor.

Omul în uniformă este infailibil. Rareori umanitatea a avut înaintea ei atâtea comodități de a-şi rezolva problemele interioare. O cruce cu cârlige, un mănunchi de nuiele, un ciocan şi o seceră rezumă, rezolvă şi suprimă totul." *(Cum am devenit huligan)* Evreul Sebastian - nu e nici o îndoială - ar fi rămas „omul în sacou" vânat de „omul în uniformă", de astă dată în uniforma altei epoci, pe care o puteau îmbrăca la fel de bine un Alexandru Graur sau un Victor Eftimiu. Ar fi apucat însă, din nou cu gustul morții în gură, să noteze în *Jurnal* (de „strigat în față" nu mai putea fi vorba): cum de e cu putință ca acela care, într-un ceas al

istoriei, purtase uniforma victimei să o îmbrace acum pe cea de călău? Căci cel ce mersese cel mai departe în suferință nu devenise oare o garanție pentru faptul că de-acum tocmai suferința nu mai era cu putință? Când parte dintre fostele victime ajunseseră, iată, în situația stranie de a face cu putință o altă calamitate a istoriei (sau măcar de a profita de pe urma ei), nu rataseră ele şansa de a fi pus definitiv capăt suferinței tocmai prin extrema lor suferință? Cum mai puteau ai săi, care ştiau totul despre durere, să participe la un nou scenariu al provocării durerii?

Sebastian a murit înainte de a ajunge să noteze toate acestea. Dar tocmai *Jurnalul* rămas ne face să credem că le-ar fi gândit şi le-ar fi notat.

Polaritatea ființei şi vocația pentru durere

In anii '65, când îmi terminasem facultatea şi începusem să lucrez cu Henri Wald la Institutul de filosofie, eram preocupat, în vederea unei teze despre tragic, de ceea ce numeam atunci, cu o sintagmă care îmi dădea unele certitudini, deşi nu foarte multe idei clare, „filosofia afectului". Făceam cu Wald lungi promenade din Piața Victoriei, unde se afla Institutul (fosta casă a lui Iorga), şi până în Cotroceni, unde locuiam amândoi, şi îmi amintesc de discuțiile noastre pasionate, în care eu încercam să apăr logica inimii şi dreptul ei de a se instala în teritoriul speculației, în vreme ce Wald mă combătea în numele rațiunii universale, speriat de perspectiva alunecării mele în „trăirism" şi de amintirea a ce dăduseră „filosofiile vieții" în epocă. Ca tânăr aspirant la filosofie, care aveam să-mi construiesc teza despre tragic în jurul „limitei" şi a „finitudinii umane", credeam din răsputeri că o adevărată ontologie a umanului, oricât de rațional ar fi construită, nu se poate lipsi de intuiția originară şi întemeietoare a morții, care stă împlântată din capul locului, ca un pumnal, în miezul ființei noastre. Credeam că viața noastră, purtând din prima clipă în ea sămânța propriului sfârşit, era fatal alcătuită din regiuni de foc şi de răceală extremă, era împletită simultan din două substanțe, una speculativă şi distantă, marcată de prestigiul eternității, cealaltă patetică - adică suferitoare -, hrănindu-se copios din orizontul implacabil al finitudinii noastre. Singura gândire onestă mi se părea a fi aceea placată pe condiția noastră de ființe dedicate sfârşitului şi, prin aceasta chiar, interesante, sublime şi puternice. Iar izvorul acesta de durere care rezulta

din întâlnirea cu extrema nu era deopotrivă şi cel al tuturor împlinirilor noastre? Nu eram mari tocmai prin iminență şi amenințare?

Apoi au trecut anii şi nu mai ştiu dacă Henri Wald a apucat între timp să-mi dea sau nu dreptate. Dar în anii din urmă am căzut peste un pasaj din *Cum am*

devenit huligan, pe care aş vrea să i-l citesc acum, ca un corolar la discuția noastră din urmă cu 30 de ani. Iată pasajul:

„Conştiința iudaică închide în sine o antiteză pe care nu o va rezolva vreodată, pe care în orice caz până azi nu a rezolvat-o. Ea întruneşte într-un paradox fără soluție inteligența în formele ei cele mai reci şi pasiunea în formele ei cele mai despletite. Cerebral şi patetic, iudaismul oscilează între luciditatea şi febra lui, una exasperată de vecinătatea celeilalte, una încercând s-o anuleze pe cealaltă, amândouă prinse într-o luptă care nici nu le suprimă, nici nu le împacă." Şi Sebastian încheie: „Este acesta un destin deprimant? Nu cred. E un destin mare, de zbucium şi de nelinişte, care aruncă umbre şi lumini până departe, în fundalul veacurilor.

Popoarele fericite n-au istorie, spunea cineva. Poate că au, dar n-o simt, n-o trăiesc, n-o transfigurează. [...] «Iuda trebuie să sufere» înseamnă probabil «Iuda trebuie să creeze». De ce vorbiți despre «frig» şi «întuneric»?"

Tot Henri Wald mi-a spus într-o zi: „Poporul ales! Mersi de aşa alegere! Am obosit de 2000 de ani să tot fiu ales! Să mai fie şi alții!". Alegerea la care se referea Wald era „alegerea în suferință", aceeaşi despre care vorbea Nae Ionescu în faimoasa sa *Prefață* („Iuda trebuie să sufere") şi pe care Sebastian o comentează aici, dându-i un alt înțeles.

Şi acum să ne întoarcem la *Jurnal.* Anii '41-'42 în special sunt marcați pentru Sebastian de o vibrație insuportabilă a ființei sale, alcătuită din teroare, speranță şi iminența sfârşitului. *Orice* e posibil. „Orice" înseamnă întreruperea vieții de zi cu zi, ieşirea din matca ei familiară şi călduță şi dispariția pur şi simplu în orice direcție imaginabilă a Răului: recluziunea, deportarea, moartea. Sebastian trăieşte, ca toți ai săi, cu îngerul morții pe umăr. Moartea părăseşte dimensiunea vagului şi orizontul lui „încă nu" şi, din relegată într-o depărtare liniştitoare cum era, devine la pândă, prezentă şi la îndemână. Sebastian descoperă pe cont propriu ceea ce poporul său aflase aproape cu fiecare generație a sa: evreul potențează în asemenea clipe şi trăieşte sub altă densitate, precipitând-o până la esență, condiția umanului. Moartea e transformată, prin însăşi istoria poporului evreu, în *askesis,* în „exercițiu", şi din condiție general-ontologică trece într-una existențială, se absoarbe în noi, ne locuieşte, devine mediu intim al ființei umane. E ca şi cum umanitatea a hotărât, nu se ştie cum şi când, să-şi specializeze o parte a ei (întrebând-o, oare?) şi să o trimită în recunoaştere pe un tărâm care, până la urmă, e lotul nostru al tuturor. Evreul devine un *Vorläufer,* un „înaintemergător", un premergător în propria noastră condiție. Sebastian foloseşte la un moment dat în *Jurnal* cuvântul „iminentism". Moartea rămâne să fie, ca la

noi toți, trăită proiectiv, numai că de astă dată *în imediat.*

8

Ce rezultă de aici, din această suferință a iminentismului? Au existat şi alte popoare care au suferit şi vor mai suferi în istorie. Toate popoarele îşi au în fond propriul lor capital de suferință şi dreptul lor la memorie. La nici unul însă suferința nu a pătruns din istorie în gene. De ce? Sebastian pare să dea o cheie: nici un popor nu s-a grăbit în asemenea măsură să convertească suferința în creație şi astfel să *o fixeze.* „«Iuda trebuie să sufere» înseamnă probabil «Iuda trebuie să creeze»", spune Sebastian. în orice creator se poate desluşi zvonul evreului care *se grăbeşte* să spună ce are de spus, de vreme ce *ştie* că se află cu un pas înainte în moarte.

Şi acum, *finalul.*

Am recitit în aceste săptămâni *De două mii de ani, Cum am devenit huligan* şi *Jurnalul.* Când le închizi pe toate şi încerci, ca un degustător de vinuri, să reții nota lor predominantă, cuvântul care-ți vine în minte este „neodihnă". Toate trei sunt cărți polemice, cărțile unui om aflat în permanență în arenă, care împarte lovituri, parează, răspunde în toate direcțiile. Uimitor este că nu cade şi nu oboseşte. Şi atunci te întrebi: cu cine sau cu ce se luptă de fapt Sebastian, luptându-se cu toată lumea? Ce are această lume, cu care el se luptă, în comun? „Război cu toată lumea" sună şi titlul unei pagini a lui Eugen lonescu. Şi acolo aceeaşi întrebare: ce este acel lucru miraculos care-i strânge pe toți laolaltă şi îi transformă în front compact pentru un singur combatant? Iar răspunsul, în ambele cazuri acelaşi, e greu de găsit pentru că este prea la îndemână. Acest lucru care se ascunde fiind prea la îndemână şi care din când în când îl face pe câte un ins în istorie, într-o epocă, într-o țară să se ridice împotriva tuturor şi să înceapă cu ei un război pe care nu-1 poate pierde, dar pe care nici nu-1 poate câştiga şi pe care, tocmai din această cauză, îl reîncepe pe urmele lui un altul -acest lucru este *prostia.*

Nu prostia vulgară, previzibilă şi eternă a mulțimii care poate scanda la un moment dat „Pleacă trenul din Galați, / Cu jidanii spânzurați", ci prostia rafinată şi imprevizibilă a lui Nae din „logica colectivelor", a cronicarilor care îi comentaseră *De două mii de ani,* prostia alor săi, care nu-i iertau episodul „Cuvântul" - pe scurt, prostia tuturor celor care *nu l-au lăsat să fie.*

Dar ce înseamnă „să fii" şi „să fii lăsat să fii"? într-un loc din *Cum am devenit huligan,* Sebastian spune: sunt evreu, român şi om de la Dunăre. Prostul ripostează în numele prostiei, care e logica reductivă a lui „ori/ori", şi spune: Hotărăşte-te: eşti sau evreu sau român sau dunărean. La care Sebastian răspunde:

M-am hotărât: sunt evreu-român-dunărean.

Şi lupta începe. Sebastian se luptă cu românii care nu-1 lasă să fie evreu şi o face pentru că în epocă ăsta era chipul pe care-1 luase prostia. Dacă îşi poartă evreitatea cu panaş, o face provocat de prostia numită antisemitism şi o face doar în momentul precis când această parte a lui îi este retrasă şi contestată agresiv. „Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu", scrie Sebastian în *Jurnal* pe 17 decembrie 1941. „Dar aici, acum, nu pot fi

altceva." „Aici" şi „acum" însemna acum când prigoana era în toi şi când se zvonea că Papa le oferise evreilor şansa salvării prin trecerea la catolicism. Sebastian redevine evreu de atâtea ori de câte ori „ceilalți" - adică agenții prostiei colective care se exprimă periodic ca antisemitism - îi *dez-integrează* ființa, lăsându-1 să înțeleagă că trebuie să renunțe la acea parte a ei de care între timp el nici nu mai era conştient. „Dar eu sunt dunărean!", ar fi ripostat Sebastian, dacă ar fi început prigonirea celor de la Dunăre. „Dar eu sunt român!", a răspuns prostiei evreilor care nu-1 lăsau să fie român. Sebastian a sesizat că aproape fiecare om e prost în felul acesta, al încleştării în categoria care îl conține şi în numele căreia el nu suportă *diferența.*

Iar diferența, adevărata şi suprema *diferență,* nu e până la urmă nici evreul, nici românul, nici dunăreanul - ci *individul.* Iar „a fi" şi „a fi lăsat să fii" are. pentru Sebastian, mai presus de orice, în vedere abstracția numită „individ". Mai presus de orice eu sunt dreptul meu la singurătate, la mine însumi, dincolo de toate categoriile înglobatoare ale lumii acesteia. La 30 martie 1935, Sebastian notează în *Jurnal:* „Toată erezia lui Nae Ionescu porneşte de la o abstracție grozavă, sălbatică: «colectiv». Mai rece, mai sumară, mai artificială decât abstracția «individ». Uită că vorbeşte despre oameni. Uită că oamenii ăştia au pasiuni, au, orice ar spune, un instinct de libertate, au conştiința existenței lor individuale."

Acesta este mesajul de inteligență al individului-Sebastian: feriți-vă de logica colectivului, de certitudinea marelui număr! Iar corolarul lui este: pentru a fi, fiți dintre cei puțini, la limită dintre cei singuri.

Sebastian s-a salvat aşa şi *Jurnalul* nu este numai mărturia salvării sale, ci şi mijlocul realizării ei. „Omjil care ține jurnal" este omul care nu poate fi confiscat de certitudinea marelui număr, ci este omul care îşi dă singur, scriindu-1, certificatul de ființă şi de singurătate: *certificatul existenței lui individuale.*

Acestea am simțit nevoia să le spun despre cartea lui Sebastian de lecuit

prostia.

Conferință ținută la sediul Comunității evreiești din România în 13 aprilie 1997; publicată în revista *„22"* nr. 17, 29 aprilie—5 mai 1997

JUICHAEL FINKENTHAL

SCRISOARE DESCHISĂ FRATELUI GABRIEL

Am citit cu interes articolul „Sebastian, mon frere". M-a atras imediat titlul, care, el însuşi, îmi părea a sugera o ambiguitate şi în acelaşi timp o aluzie. Permite-mi să-ți împărtăşesc foarte pe scurt câteva gânduri iscate de implicația ipocriziei fratelui.

Dincolo de simetria de bază, trivială, există o simetrie ascunsă între antisemitismul „grăit" şi respingerea lui. (în paranteză; trebuie să distingem între antisemitismul „ciomagului şi al bâtei" şi cel gândit şi exprimat în cuvinte, „antisemitismul metaforic". Pe de altă parte, metafora fiind un fel de a spune fără de a spune, dacă i se adaugă calitatea inteligenței, ea poate să producă aceeaşi amețeală la care, în mod direct - şi dureros -, ne aduce lovitura brutală a ciomagului.)

înainte însă de a continua această idee, o precizare a termenilor este, cred, necesară: antisemitismul este un fenomen legat exclusiv de definiția *exterioară* a individului ca evreu - *indiferent de cum se autodefineşte el* -, şi nu de definiția lui ca „exclus" sau „respins". într-un anumit tip de societate, homosexualul poate fi respins sau leprosul exclus; nici unul însă nu este victima antisemitismului, îmi vei spune: *„ Ce importanță are, din moment ce rezultatul este acelaşi? Mai mult, sentimentul celui lezat este acelaşi".* Da, dar tocmai aceasta este problema: simetria creează întotdeauna iluzia echivalenței. Spui că a fi evreu înseamnă sau a fi integrat nolens-volens într-o categorie a respingerii, sau a fi pur şi simplu exclus. Aşa ai devenit „evreu" fără să trebuiască să-ți pui o pălărie pe cap: ți-au pus-o alții. Intrând la facultate, ai devenit, în felul dumitale, „evreu". Dar *mfelul dumitale* ai devenit evreu, după definiția dumitale, nu a lor. „Ei" te-au exclus, te-au transformat într-o ființă „fără dosar", te-au redefinit, dar nu te-au *transformat* într-un evreu.

Evident, toți suntem puțin „dunăreni" sau „dâmbovițeni", puțin intelectuali, puțini sarcastici sau puțin dezabuzați; pentru un antisemit însă, întrebarea este dacă suntem şi puțin... evrei. Nae Ionescu 1-a condamnat pe Iosef Hechter, şi nu pe dunăreanul Sebastian. El îi spunea în faimoasa prefață mult mai mult decât că poartă o stigmă sau o misiune: îi spunea că este condamnat şi că nu are nici o ieşire. Nici una. Opțiunea lui Sebastian nu era între a trăi marginalizat sau a se

răzvrăti. Singura lui opțiune reală într-o lume dominată total de Nae Ionescu ar fi

11

fost cea întrupată de „soluția finală". Iar *Jurnalul* e martor că el era pe deplin conştient de faptul acesta.

înlocuirea antisemitismului cu teorii ale marginalizării sau „deconstrucțij" în care evreii ca grup, națiune sau religie devin evrei ca simbol nu este chiar nouă. Un bun exemplu, chiar dacă parțial, este Lyotard în *Heidegger et Ies „juifs".* (Evreii înşişi au încercat ideea, de la Heine la... Daniel Cohn-Bendit.) Adevărul simplu, atât de simplu încât e permanent uitat, este însă că „vocația durerii", chiar dacă este impusă din afară, de circumstanțe personale sau de istorie, *este,* şi *trebuie să rămână,* o opțiune pe care individul sau un grup sunt liberi să o aleagă (sau să o respingă). Sebastian nu a vrut s-o aleagă, a fost forțat. Nu ştiu în ce măsură ți-ai descoperit o „vocație a durerii" prin marginalizare, dar îmi închipui că nu ți-ai pierdut prietenii apropiați nici când ai fost acceptat la facultate pe o listă de „numerus clausus", nici când ai fost concediat „fără onoare" de la Institutul Academiei. Dimpotrivă, îmi închipui că concedierea a devenit un fel de certificat de înscriere în clubul exclusiv al opoziției la domnia prostiei luminate. Dar hai să presupunem că totalitarismul ceauşist ar fi avut vreun dram de sinceritate ideologică şi ai fi fost expus la un anumit „oprobriu privat" (în opoziție cu cel public), în urma căruia ai fi pierdut câțiva prieteni. La Crăciun, de Paşti sau... la 1 Mai totuşi ai fi putut să stai la masă cu alți amici, liberi ca şi dumneata să participe la activitatea comună, reuniți printr-o calitate comună, *nesupusă oprobriului,* aceea de a fi români! Sebastian, la rândul lui, a trebuit, împotriva voinței sale, să intre în Ghetou, şi împreună cu Ghetoul să aştepte îmbarcarea spre Hades, unicul loc rezervat lui, şi alor săi, de Nae Ionescu.

Mulți au încercat în acei ani de război „ *teroarea, speranța şi iminența sfârşitului,* evrei şi neevrei. Când eşti infinitezimal de aproape de acel „sfârşit". poate că nu mai are nici o importanță cum ai ajuns acolo; dar pe drum, pe lungul drum spre el, una este să fii „sub scut", alta e „pe scut". A fi un „Vorlaufer" când cei ce te urmează se uită cu admirație la tine este una, a fi batjocura satului fugind urmat de o bandă dezlănțuită este alta. Evreul nu a fost chemat în lume pentru a deveni un explorator al morții, nici pentru sine, nici pentru alții. A-l defini ca atare este deja un act de agresiune (în ciuda aparenței de act de admirație); şi el are dreptul să creadă că are o misiune, cum are românul, sau japonezul, sau oricare altul. Dar nimeni nu are dreptul de a *impune* o misiune altuia, fie ea şi cea mai nobilă din lume. Nici *apriori,* nici *aposteriori.* Fiindcă în ambele cazuri „misiunea" este o

justificare a prigoanei. Toate metaforele despre „trăirea sub o altă densitate" sau precipitarea mizeriei întru esența condiției umane sunt sau vorbe lipsite de noimă, sau manifestări ale unui antisemitism latent.

în fine, finalul. Prostia, vulgară sau rafinată, este într-adevăr impenetrabilă: împotriva ei, spunea poetul, până şi Dumnezeu e neputincios. Ea este sâmburele răului fizic şi metafizic. De acord. Dar răul şi răutatea sunt două lucruri diferite. Răul este o categorie metafizică cu care trebuie să trăim. Cu toții trăim sub

imperiul răului, mai mult sau mai puțin conştienți, cu toții învățăm să ne apărăm împotriva lui, să-1 evităm, să-1 amânăm uneori. El este ca o boltă deasupra noastră, şi o mare parte din efortul nostru fizic, cât şi cel metafizic sunt cheltuite în această continuă bătălie. Marginal sau în plin consens, fiecare are partea lui de luptă. Alta este însă *răutatea.* Răutatea e o dihanie antimetafizică, e un animal de pradă care te urmăreşte, care te vrea şi te revendică total, care nu te lasă, literalmente, să trăieşti. Este întruparea perversă a răului. Este omul conştient, care ştie să distingă între *rău* şi *răutate* (observă, nu am spus „între bine şi rău") şi care alege deliberat răutatea. Mă gândesc din nou la Nae Ionescu: căci înțeleg că prostul vulgar cânta *„Pleacă trenul din Galați... ",* dar crezi într-adevăr că „prostul rafinat", care scrisese o *Istorie a logicii,* nu ştia că există o logică în care se poate include contradicția sau că ierarhizarea valorilor este un act cultural şi deci relativ? De ce atunci nu-1 lăsa el pe Hechter/Sebastian să fie evreu-român-dunărean?

Frate Gabriel, am ajuns la liman: sunt de acord că *„ adevărata şi suprema diferență este individul".* Dar individul ca „suprema diferență" poate exista numai ca un Sisif în permanentă bătălie cu răutatea. Cu răutatea care face simetric ceea ce ştim că nu este simetric, cu răutatea care compară ceea ce ştim că nu este comparabil.

Ierusalim, 17 mai 1997

Articol apărut în revista *„22",* nr. 25, din 24-30 iunie 1997

AMDREI CORNEA

CINE E FRATELE CUI?

Scrisoare deschisă către Michael Finkenthal

Care este „familia" mea?

Îmi mărturisesc neputința de a explica adecvat şi clar sentimentele amestecate, chiar confuze pe care mi le-a stârnit scrisoarea deschisă pe care i-ați

adresat-o „fratelui Gabriel", alias Gabriel Liiceanu, ca replică la textul acestuia. „Sebastian, mon frere". Căci, după impresia mea, spuneți destule lucruri adevărate şi grave, dar amestecate până la limita distincției cu altele discutabile sau chiar false, dar care şi ele, vorba lui Hesiod pusă în gura Muzelor, „sunt asemănătoare adevărurilor", ceea ce le face pe toate anevoie de cântărit şi de judecat.

Confuzia în care mă aflu este mărită involuntar, poate, chiar de poziția mea: originea, „secularizarea", asimilarea la cultura română, toate cam în felul lui Mihail Sebastian. Şi atunci, pentru a relua cuvântul-cheie utilizat atât de Gabriel Liiceanu, cât şi de dumneavoastră, Michael Finkenthal, anume cel de „frate", simt mai înainte de orice nevoia să întreb: *cine cui îi e frate?* Sau chiar (cu o licență gramaticală): cu cine ar trebui, ar fi bine, cuvenit etc. să mă simt, „mai frate"? Sunt eu, în felul în care sunt eu, mai aproape, „mai frate" cu dumneavoastră, cu Liiceanu, cu Sebastian, cu evreul ortodox din Mea Shearim, cu asasinul lui Rabin, cu Rabin însuşi, cu Martin Buber, cu Freud, sau cu Ana Pauker ori cu Ernst Jiinger, care, în uniforma sa de ofițer al Wehrmacht-ului, îi saluta pe evreii ce purtau steaua galbenă? Cine este, prin urmare, fratele meu? Cel cu care mă asemăn prin sânge, ori cel cu care împărtăşesc istoria, ori cel cu care împărtăşesc majoritatea convingerilor, ori cel ale cărui gânduri le înțeleg mai bine, ori cel care este solidar cu mine?

Bănuiesc ce veți spune: această indecizie nu-şi mai are rostul din moment ce Holocaustul (şi implicit antisemitismul) ne-a clasificat fără apel pe unii dintre noi, trimițându-ne direct în camerele de gazare fără să se preocupe de considerațiile noastre existențiale şi de dilemele noastre identitare. Şi totuşi: lăsân-du-ne clasificați numai în termenii propuşi de antisemiți şi de legile rasiale, nu le oferim acestora o întârziată, dar solidă victorie? Spuneți, pe bună dreptate:

nimeni nu are dreptul de a impune o misiune altuia, fie ea şi cea mai nobilă din "lume "■ Dar a perpetua o clasificare, fie şi pentru a nu uita de cea mai oribilă crimă din lume, nu înseamnă tocmai mai întâi a crea o misiune, şi apoi, implicit, [3] o impune? Când inima, judecata, memoria, tradiția, sângele sunt tot atâtea *membra disiecta,* aşa cum se întâmplă la mulți dintre noi, nu comiteți o violență somându-ne să le prindem strâns pe toate într-un indistinct mănunchi?

Empatia

Prin urmare, când nu poți preciza cine ți-este „mai frate", cum ai putea învinui de ipocrizie, ba chiar de un antisemitism mascat pe cel ce, venind înspre tine din „partea cealaltă", te caută şi îți spune, simplu: *„tu eşti fratele meu"?*

Dar cum se poate petrece această apropiere? Cum reuşeşte „celălalt" să vină? De ce se simte cineva solidar cu oameni diferiți, chiar foarte diferiți de el însuşi? Există, pentru aceasta, două căi, deloc exclusive: el poate recurge la rațiune, la cunoaştere rațională, istorică, analitică, la o dreaptă judecată; sau poate face apel la *simpatie:* el simte atunci *împreună cu* celălalt; mai mult, el face apel la *empatie:* simte *în* celălalt, se transpune în el, trăieşte cumva experiențele aceluia. Ambele căi sunt prețioase, dar ultima are, poate, un avantaj: e mai caldă, mai directă, mai vie. Pe această cale păşeşte, de exemplu, Gabriel Liiceanu înspre Mihail Sebastian.

Numai că simpatia sau empatia se nasc numai atunci când există o experiență personală comparabilă sau compatibilă; comparabilă şi nu identică, compatibilă şi nu uniformă. Funcționează aici asemănarea, analogia, aproximația; fireşte, experiențele unor persoane diferite nu sunt şi nu pot fi echivalente. E însă destul ca ele să aibă un aer de familie. îi reproşați lui Gabriel Liiceanu că, discriminat fiind la intrarea în facultate din pricina dosarului (origine „burgheză"), se simte „evreu" şi deci „frate" cu Sebastian. Spuneți: „ *intrând la facultate ai devenit, în felul dumitale, «evreu». Dar în felul dumitale ai devenit evreu, după definiția dumitale, nu a lor".* De acord, între „evreul" Liiceanu şi evreul Sebastian persistă o diferență, de intensitate, de grad, de calitate chiar. O neagă cineva?

Şi totuşi, cum poate un neevreu să se solidarizeze afectiv, empatie cu un evreu altfel decât invocând o experiență personală a excluderii şi a umilinței care 1-a făcut să se simtă, undeva, cândva, un moment, „evreu"?

Şi apoi - mă întreb - cine mai sunt „ei", cei ale căror definiții lipite asupra oamenilor s-ar părea că *le luați în seamă,* cine sunt ei, antisemiții de azi? De pe vremea lui Nae Ionescu, s-au schimbat şi ei întrucâtva: pe la noi, ca şi în Polonia, de pildă, există acum specia „antisemiților fără evrei". Nu prea mai au la dispoziție evrei, şi atunci creează „evrei"; pentru noii Nae Ionescu nu mai trebuie să te cheme neapărat Iosef Hechter ca să fii condamnat; ajunge, eventual, şi dacă te cheamă Liiceanu. Ce le vom spune unora ca aceştia? Pardon, ați greşit adresa

invectivelor, ați ofensat anapoda, insultele voastre au căzut la vecini? Cutare nu e evreu, iertați-1 pe el, luați-ne, vă rugăm, numai pe noi!?

Dar dumneavoastră, fiindcă suspectați empatia suspect-unificatoare sosită din partea unor neevrei, veți consimți să ne unească mai degrabă ura antisemiților?

Unicitate şi ireductibilitate

Aveţi totuşi, pare-se, şi un argument mai puternic: unicitatea şi ireductibililatea antisemitismului (implicit a Holocaustului). Nu e totuna - scrieţi - a suporta marginalizarea, persecuţia, pe de-o parte, şi a îndura antisemitismul, de partea cealaltă, tot aşa cum nu este totuna să fii persecutat, închis, ucis ca evreu şi să cunoşti toate acestea ca disident sau ca simplu „marginal" într-o societate tiranică. E nu doar o ipocrizie, ci şi o sumbră răutate - afirmaţi - să compari incomparabilul, să aşezi alături ceea ce nu are măsură comună. Şi adăugaţi: „ *a fi un* Vorlâufer *când cei ce te urmează se uită cu admiraţie la tine este una, a fi batjocura satului fugind urmat de o bandă dezlănţuită este alta ".*

Ce înseamnă aşadar a fi unic? Unicitatea admite sau exclude comparaţia, relaţia? Da, le exclude, dar numai în cazul lui Dumnezeu: el este unic şi, deopotrivă, incomparabil cu creatura. Antisemitismul este unic în alt sens: nu e incomparabil, e doar ireductibil. Antisemitismul nu e pur şi simplu antiiudaism, dar e în el mult antiiudaism, nu e doar rasism, dar cuprinde rasism, nu e egal cu marginalizarea, dar conţine componenta marginalizării, nu e doar şovinism, dar conţine şovinism, nu e numai prostie, dar e în el şi multă prostie. Iar dacă este aşa, atunci comparaţiile, relaţiile sunt nu numai posibile, dar devin chiar dezirabile. Altminteri, antisemitismul ar fi incomprehensibil pentru cei ce nu l-au îndurat.

Comparaţiile lui Liiceanu vi se par, totuşi, o enormitate: observaţi că nu alegi să fii evreu, dar să fii „evreu", la modul simbolic, să asumi „vocaţia durerii" poţi oricând să alegi. Or, alegerea, indiferent de consecinţe, rezervă totuşi omului o anumită demnitate, ceea ce nu se întâmplă atunci când altul alege în numele tău şi când îţi formulează, el, destinul tău. De aceea, în termenii antisemitismului evreul rămâne o fiinţă destituită, decăzută din demnitatea sa umană, şi chiar expulzată din umanitate; ceea ce nu se întâmplă cu alte specii de „paria", care au avut, cândva, într-un fel, şansa opţiunii.

Aşa este, şi totuşi: *diferenţa nu anulează asemănările, aerul de familie nu conduce la identitate, la uniformitate.* Marginalul, persecutatul nu devin automat echivalenţi cu un evreu, dar există unele asemănări între condiţia lor şi cea a evreului, şi el adesea marginalizat. Cei respinşi pe bază de „dosar" nu ajung nici ei evrei, dar, măcar parţial şi limitat, simt şi ei atunci ceva din condiţia iudaică. Nici intelectualii fugăriţi de mineri pe 14 iunie 1990 nu au devenit evrei în sensul propriu. Dar dacă ce s-a întâmplat atunci a fost un început de pogrom - şi a fost. credeţi-mă -, atunci şi ei au reprezentat un „început de evrei". De fapt, cel respins

pe bază „de dosar", ca şi studentul bătut de mineri, ca şi cel discriminat azi sau

ieri pentru culoarea pielii sale (de exemplu, ţiganul, la noi), nu a putut nici el opta, nici el nu a avut de ales, nu *„şi-apus nici el, cu de la sine putere, pălăria".*

Cât despre asumarea unei misiuni, sau unui destin, tragic ori celebru -trebuie să recunoaşteţi că evreii au păşit pe acest drum primii, pentru ei, ca şi pentru ceilalţi. Greu atunci să te mânii când şi alţii speculează pe aceeaşi temă. De altminteri, s-ar părea că însăşi ideea de misiune istorică, cât şi de istorie ca misiune este, bine-rău, tot născocirea lor. Dar dumneavoastră vă temeţi, desigur, că, speculând asupra misiunii unui popor, dezlegaţi o fatalitate - de tipul „Iuda trebuie să sufere" - a lui Nae lonescu, care justifică nimicirea unor destine individuale ori colective. Fals: o speculaţie metafizică nu justifică nimic de acest fel.

Căci, chiar dacă, în temeiul nu ştiu cărei speculaţii metafizice, admitem că evreul are o predispoziţie către suferinţă, că este „un explorator al morţii", cum spuneţi, de aici nu rezultă nicidecum că evreul individual, sau evreii concreţi ar putea fi persecutaţi cu o anumită, ori chiar întemeiată justificare de către creştinul individual sau de către stat. La fel, propoziţia metafizică „omul trebuie să sufere (în urma păcatului originar, de pildă)" nu poate servi drept invitaţie la cruzime sau la sadism, iar din propoziţia, nici măcar metafizică, „omul trebuie să moară" nu putem extrage o legitimare a crimei. „Trebuie" acesta, din toate asemenea propoziţii, are o formă impersonală ce pune în joc destinul universal de care este responsabil numai Dumnezeu. A le substitui, tu ins, sau tu stat, destinului sau istoriei este nu numai profund imoral, dar este şi o blasfemie, o formă abjectă de idolatrie. Nimeni, sub sancţiunea blasfemiei, nu are justificarea să asume acest „trebuie" impersonal în nume personal, grăbind sau crezând că împlineşte destinul. Pentru noi, oamenii, rămâne accesibil numai un alt „trebuie", individualizat acesta, personalizat, adresat nouă tuturor şi fiecăruia în parte: poruncile Decalogului.

Oricine poartă steaua galbenă este fratele meu

închei: Refuz să accept, acum şi pururea, verdictul clasificatoriu al persecutorilor. Refuz să accept că „fratele meu" este numai cel care „trebuie", atunci când „trebuie" şi în felul în care „trebuie". Adevăratul meu frate este regele Christian al Danemarcei, care, în timpul ocupaţiei naziste, a purtat de bunăvoie steaua galbenă şi i-a invitat şi pe supuşii săi creştini să-i urmeze exemplul. Atâta vreme cât vor mai exista stele galbene de prins în piept şi cât vor mai exista oameni care, în semn de solidaritate, de înţelegere, de compasiune, le vor ridica din praf şi le vor prinde singuri, nesiliţi, în piept, *familia* mea va fi mare. în ea -nu vă fie teamă - rămân încă multe deosebiri, iar identitatea şi echivalenţele simetrice nu formează

deloc regula: suntem doar frați, nu clone!

„ 22 "nr. 25, 24-30 iunie 1997
17

NORMAN MANEA

INCOMPATIBILITĂTILE

înainte-înapoi

/\

In dificila tranziție spre democrație, țările din Estul Europei sunt supuse la două solicitări majore, într-o simultană mişcare *înainte-înapoi.* Mişcarea *înainte* priveşte contractul cu viitorul: adaptarea la cerințele economico-sociale ale lumii capitaliste, acreditarea internațională. Mişcarea *înapoi* ține de re-evaluarea istoriei dinaintea şi din timpul comunismului, manipulată şi falsificată de ideologia şi interesele Partidului unic al statului totalitar.

După 1989, această tensiune a fost frecvent resimțită în viața cotidiană a Europei de Est. In România, chestiunea admiterii fostelor țări comuniste în *NATO* a produs o pasionată angajare *pro-NATO* a aproape întregului spectru politic. Trecutul traumatic al țării, văzut mai curând ca rezultatul agresivității vecinului de la Răsărit şi al trădării Occidentului, decât al carențelor vieții politice româneşti, părea să fie, brusc, vindecabil, prin promisiunea viitorului integrat, stabil, în comunitatea occidentală. Acest euforic moment politic, legat de viitor, s-a suprapus unuia cultural, ținând de trecut. Perspectiva înnoită a viitorului României confrunta o complicată retrospectivă: publicarea *Jurnalului (1935-1944)* scriitorului român-evreu Mihail Sebastian.

Evreul asimilat

Cronica anilor negri ai nazismului revitaliza dezbaterea asupra antisemitismului şi Holocaustului românesc, subiecte pe care unii ar fi preferat să le ignore. Importantul volum al lui Sebastian - în curs de apariție în unele țări europene şi meritând a fi publicat şi în Statele Unite - reconstituie deceniul diform în care fiecare devenise „ *o rotiță în imensa uzină antisemită care era statul român".* Domesticitatea monotonă a vieții de fiecare zi cu lecturile, amorurile, sărăcia, întâlnirile amicale pune acut în evidență brutalitatea şi spaima. în lumea descrisă de Sebastian, cotidianul pare gata în orice moment să anime vaste rezerve de ferocitate. Din acest punct de vedere, *Jurnalul* lui Sebastian (Editura Humanitas, Bucureşti, 1996) seamănă cu masivul jurnal al anilor 1933-1945 al lui Victor Klemperer *{Ich will Zeugnis ableggen bis zum letzten,* Aufbau Verlag, 1995), a cărui publicare a produs un puternic impact în Germania. Aceste mult

întârziate evenimente editoriale ale Europei de Est, unde perioada nazistă a rămas înghețată în clişeele epocii comuniste, depun mărturie asupra existenței de fiecare zi a evreului „asimilat", aşteptându-şi moartea de la lumea căreia a crezut că îi aparține. Sebastian, un elegant stilist, de o admirabilă mobilitate tematică, probează o expresivitate literară superioară iui Klemperer. *Jurnalul* său oferă o analiză lucidă şi nuanțată a vieții erotice şi sociale, un jurnal evreiesc, unul de lectură, un extraordinar jurnal de meloman. Este, însă, mai ales, jurnalul „rinocerizării" unor importanți intelectuali români pe care Sebastian îi considera prieteni, printre care Mircea Eliade, E.M. Cioran, Constantin Noica, Camil Petrescu, scriitori şi gânditori hipnotizați de naționalismul extremei drepte şi de delirul „revoluției reacționare" nazisto-fasciste din Europa.

Rinocerizarea

Ciudatul termen provine din celebra piesă *Rinocerii,* a lui Eugen Ionescu, o farsă alegorică despre incubarea şi apariția fanatismului, despre *„naşterea totalitarismului care creşte, se propagă, cucereşte, transformă o întreagă lume şi, fireşte, fiind totalitar, o transformă în întregime".* Dramaturgul îşi defineşte piesa drept istoria unei *„ contagiuni ideologice ".* El este unul dintre puținele personaje admirabile ale *Jurnalului* lui Sebastian, un prieten cu care, şi în vremurile grele, autorul a consimțit în refuzul tentației totalitare, de stânga sau de dreapta. Eugen Ionescu a descris el însuşi, memorabil, atmosfera Bucureştiului acelei perioade. *„Profesori universitari, studenți, intelectuali deveneau nazişti, membri ai Gărzii de Fier, unii după alții... Din când în când, câte unul dintre prietenii noştri spunea:* «Nu-s deloc de acord cu ei, dar trebuie să recunosc că în unele privințe, în chestiunea evreilor, bunăoară...» *Era şi ăsta un simptom. După trei săptămâni, ori după două luni, omul devenea nazist. Odată prins în angrenaj, accepta totul, se prefăcea în rinocer ".*

Sebastian detaliază, în secvențe pregnante, gradația acestui *„angrenaj",* ca şi contextul istoric al abrutizării. Astăzi, la mai mult de jumătate de secol de la redactare, *Jurnalul* său se afirmă drept unul dintre cele mai importante documente umane şi literare despre climatul pre-Holocaust în România şi Europa de Est, despre condițiile în care s-a putut dezlănțui genocidul antievreiesc.

„De două mii de ani"

Mihail Sebastian (pseudonim al lui Iosif Hechter) s-a născut în 1907, într-o familie evreiască de clasă socială mijlocie, în portul dunărean Brăila, un oraş pe care 1-a iubit cu statornicie; el a murit în primăvara lui 1945, la nici un an după

intrarea trupelor sovietice în Bucureşti. (Se grăbea, în acea zi, la lecția de inaugurare a *Universității Populare* din Bucureşti, unde urma să vorbească despre Balzac, şi a fost călcat de un camion. Unii au încercat, recent, să lege accidentul de demisia lui Sebastian de la ziarul comunist „România liberă", la care lucrase pentru scurt timp în 1944). în perioada interbelică, Sebastian s-a afirmat prin piesele sale de teatru lirico-ironice *{Steaua fără nume, Jocul de~a vacanța, Ultima oră),* ca şi prin romanele sale psihologice şi citadine *(Femei, Oraşul cu salcâmi, Accidentul),* de o melancolică fervoare.

Activitatea lui Sebastian ca ziarist s-a desfăşurat în jurul „Cuvântului", al lui Nae lonescu, ceea ce 1-a pus adesea în conflict cu presa de stânga şi cea evreiască. Fără să fie autorul vreunei cărți importante publicate, Nae lonescu era un vivace gânditor minor, preocupat de metafizică, logică, religie. Un personaj charismatic, un fel de *guru* pentru tinerii intelectuali ai timpului, devenit, în cele din urmă, adeptul Gărzii de Fier, o mişcare naționalistă, de extremă dreaptă, care se proclama „creştin-ortodoxă". Mulți ani după aceea, în 1967, Mircea Eliade scria despre mentorul său, pe care îl indusese, în mod straniu, în *Enciclopedia Filosofiei* (Harper Collins, New York): „ *Dumnezeu pentru Nae lonescu este prezent în istorie prin Întrupare... existența umană se împlineşte doar în moarte, moartea ca transcendență".* Un cititor român va recunoaşte în cuvintele lui Eliade mai mult decât o evaluare strict academică.

în 193 5, când debutează *Jurnalul,* puterea Germaniei naziste era în creştere, antisemitismul exuberant, primejdia războiului acutizată. Scriitorul Mihail Sebastian confruntase chiar în anul dinainte, în 1934, imensul scandal al publicării romanului său *De două mii de ani.* Construit ca un pseudojurnal, stilistic îndatorat, cumva, existențialismului, cu ecouri din Gide, romanul urmăreşte criza de identitate a unui tânăr intelectual evreu din România, într-o perioadă când țara însăşi trecea prin criza modernizării. Naratorul, arhitect ca profesie, scrutează ucenicia în prietenie, dragoste, cultură, şocul descoperirii antisemitismului.

Personajele din jurul său sunt hipnoticul profesor Ghițâ Blidaru, ascuțit şi pătimaş critic al valorilor modernității (creionat după Nae lonescu), nihilistul Pârlea (avându-1 ca model pe Cioran), „europeanul" arhitect Vieru, sionistul Sami Winkler, marxistul S.T. Haim (inspirat de Bellu Zilber, un pitoresc membru al Partidului Comunist Român, aflat în ilegalitate), omul de afaceri englez Ralph T. Rice. Ultimele rânduri ale romanului sunt ale resemnării. Este eroul un român? Un evreu? Cine este el, de fapt? Contemplând vila pe care a proiectat-o şi

construit-o pentru mentorul său „român", Blidaru, eroul pare a fi devenit indiferent la aliajul rădăcinilor sale. Moment al despărțirii senine; acceptarea, împăcată, a moştenirii bimilenare, ca intrus. Imobilul este chiar ceea ce acest constructor-pribeag şi-a dorit, el însuşi, dintotdeauna, să fie: *„simplu, curat şi calm, cu o inimă egal deschisă tuturor anotimpurilor".*

20

Anul huliganic

Cadrul romanului este antisemitismul tradițional, care nu luase încă forma extremă a *„Soluției Finale".* Catastrofa se afla, însă, în premise şi precedente, cum avea s-o sugereze prefața lui Nae lonescu. Sebastian solicitase prefața în 1931, când începuse lucrul la roman. Prefațatorul îi călăuzise primii ani de jurnalism şi, ca profesor de filosofia religiei, era un bun cunoscător al iudaismului. Deşi cu opțiuni politice de dreapta, Nae lonescu respinsese, cu doar câțiva ani în urmă, „ *teoria statului național",* cu „ *absurditățile sale polițiste* ".

Când romanul a fost terminat, Europa lunecase deja puternic spre dreapta, în România, anul 1934 era nu doar un an „antisemit", ci, cum spune Sebastian, un an *„huliganic".* în acord cu meteorologia politică, profesorul Nae lonescu devenise, între timp, unul dintre ideologii Gărzii de Fier, numită şi Legiunea, organizația extremistă de dreapta care profesa antisemitismul ca principala armă în cadrul unui fel de „fundamentalism" creştin ortodox, de tendință teroristă.

încrezător în fidelitatea de „conştiință" a vechiului prieten, Sebastian a reiterat, cavalereşte, în 1934, cererea formulată cu trei ani în urmă. Nae lonescu, noul *„Socrate legionar",* şi-a respectat, la rândul său, promisiunea. Despre reacția lui Sebastian la citirea textului avem mărturia prietenului său Mircea Eliade, în *Memoriile* sale, care îşi aminteşte că Sebastian apăruse, într-o după-amiază, la el, palid, tras la față, cu aceste cuvinte: *„Nae mi-a dat prefața. O tragedie, o veritabilă condamnare la moarte ".* Nu era o exagerare.

Prefața lui Nae lonescu susține că valorile evreieşti şi cele creştine sunt ireconciliabile. Limbajul devine cu adevărat violent în final, când conflictul iudeo-creştin este considerat „rezolvabil" doar prin dispariția cauzei: evreul. Definiția pe care ideologul Gărzii de Fier o dădea în acei ani identității româneşti *{„Suntem ortodocşi pentru că suntem români şi români pentru că suntem ortodocşi* ") nu era chiar nouă, fusese susținută şi în trecut de prestigioşi intelectuali români, dramatic era doar contextul istoric în care apăreau asemenea incendiare declarații.

Cu deosebire o anume porțiune a prefeței lui Nae lonescu era greu de uitat, aceea în care „Iuda", cel care „ *a refuzat să-l recunoască pe Cristos-Mesia ",* este

declarat un vrăjmaş esențial, ireductibil, *„dizolvant al valorilor creştine".* Inculparea este absolută, necondiționată: *„Iuda suferă pentru că l-a născut pe Cristos, l-a văzut şi nu a crezut. Iuda suferă pentru* că *e Iuda... losifHechter, tu eşti bolnav. Tu eşti substanțialmente bolnav, pentru că nu poți decât să suferi... Mesia a venit - losifHechter -şi tu nu l-ai cunoscut... Sau nu ai văzut -pentru că orgoliul ți-a pus solzi pe ochi... losifHechter, nu simți că te cuprinde frigul şi întunericul? ".* Sebastian era desemnat nu cu numele său de scriitor, ci prin cel al familiei sale evreieşti (Hechter) şi prin simbolul Iuda.

Anului huliganic 1934 i se oferea un scandal pe măsură. Publicarea acestei instigări la genocid drept prefață a romanului a părut unor comentatori, în epocă, perversă şi laşă. Autorul, violent atacat de fascişti şi marxişti, de creştini şi evrei,

de liberali şi extremişti, răspunde prin eseul *Cum am devenit huligan,* apărut în volum în 1935, anul de debut al *Jurnalului.* Antisemitismul, care *„canalizează spre evrei diversiunile de ură ale organismelor în criză",* i se pare lui Sebastian la *„periferia suferinței evreieşti".* Adversitățile exterioare el continuă să le înregistreze, şi în eseul din 1935, cu anume condescendență, drept rudimentare şi minore în comparație cu ardenta *„ adversitate interioară ",* care asediază evreii.

Colectivitate *vs.* **Individ**

în pofida amenințărilor venind de peste tot, scriitorul persistă a accentua *„autonomiaspirituală" a* suferinței evreieşti. Iudaismul este văzut ca o poziție tragică în fața existenței. *„ Nici un popor nu şi-a mărturisit cu mai multă cruzime păcatele reale sau imaginare, nimeni nu s-a pândit mai aspru şi nu s-a pedepsit mai rău. Profeții Bibliei sunt cele mai năprasnice voci care au răsunat vreodată în lume ".* Sebastian localizează *„ rana vie "* a iudaismului, *„ nervul ei tragic ",* în tensiunea dintre *„ o sensibilitate tumultuoasă şi un simț critic neîndurător",* între *„ inteligența în formele ei cele mai reci şi pasiunea în formele ei cele mai despletite ".*

Pe sine însuşi, *„un evreu de la Dunăre",* cum îi plăcea să se numească, scriitorul se defineşte limpede: *„Nu sunt un partizan, sunt mereu un disident. N-am încredere decât în omul singur, dar în el am foarte multă încredere".* Pentru Sebastian, individul primează, nu colectivitatea, cum era la modă. *„Moartea individului este moartea spiritului critic"* şi, în final, *„moartea omului".* Adversarul său este *„ omul în uniformă ". „ Vrei o religie? Iată o carte de membru. Vrei o metafizică? Iată un imn. Vrei o pasiune? Iată un şef".* însetat de dialog şi prietenie, el reafirmă, totuşi, mereu, elogiul solitudinii: *„Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, fără*

jumătăți de adevăruri", afirmase autorul în *Cum am devenit huligan.*

Incompatibilitatea

Față de țara pe care nu încetează s-o iubească pentru paradoxurile, contradicțiile şi excentricitățile ei, Sebastian nu este dispus la flaterie. *„Nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zâmbitori. Mai ales, nimic nu este incompatibil... Compromisul este floarea violenței. Avem de aceea o cultură de brutalități şi tranzacții.* " Formularea surprindea, în profunzime, vremea când complicitățile şi compromisul pregăteau violențele viitoare. Sebastian îşi reaminteşte surpriza unui francez, în vizită la Bucureşti în 1933, față de „coabitările" intelectuale româneşti. Un gardist notoriu, *„prins în flagrant delict de tandrețe intelectuală "* cu un marxist notoriu,

22

se explică astfel: *„Noi nu suntem decât prieteni. Asta nu angajează la nimic".* Acest *„ decât",* scriitorul îl consideră un *„ breviar de psihologie bucureşteană ".* Psihologia unor stupefiante mixaje şi metamorfoze. *„O noțiune care lipseşte total vieții noastre publice, pe toate planurile ei: incompatibilul".* Formularea revine şi în *Jurnal: „Incompatibilitatea e un lucru necunoscut la Dunăre".*

Noile imperative

însemnări ca acestea se vor dovedi încă mai profetice pe măsură ce situația din România devine tot mai extremă. în 1937, succesul în alegeri al legionarilor (susținuți şi de prietenul Mircea Eliade) nu lasă loc vreunei iluzii. *„ Totul este pierdut",* notează Sebastian la 21 februarie. Guvernul antisemit condus de poetul Octavian Goga introduce în discursurile oficiale „energia", nu doar lingvistică, a noilor imperative: *„jidan", „jidănime", „dominația lui Iuda".* Revizuirea cetățeniei evreilor, eliminarea lor din barouri şi presă este urmată de alte îngrădiri şi umilințe.

Pericolul creştea. Antisemitismul oficializat devine, treptat, o ieftină distracție populară, la îndemâna tot mai multora. Rebeliunea legionară din ianuarie 1941 desfăşoară întreg arsenalul de orori într-un oraş terorizat de lupte de stradă şi ucigaşi cântând imnuri religioase. *„ Un mare număr de evrei au fost ucişi în pădurea Băneasa şi aruncați - cei mai mulți goi - acolo. Se pare însă că un alt lot au fost executați la abator, la Străuleşti",* notează Sebastian la 29 ianuarie 1941. După doar câteva zile, în vreme ce citea capitolele despre pogromurile antisemite medievale din *Istoria Evreilor* de Dubnow, revine asupra celor întâmplate. *„ Ceea ce te încremeneşte mai ales în măcelul de la Bucureşti este ferocitatea absolut bestială cu care s-au petrecut lucrurile... evreii măcelăriți la abatorul Străuleşti au fost atârnați de cârligele abatorului, în locul vitelor tăiate. Pe fiecare cadavru se*

lipise o hârtie «carne cuşer»... Nu găsesc în Dubnow întâmplări mai cumplite ".

Coşmarul

Presimţirile catastrofice se împlinesc. Chiar înainte de izbucnirea ororilor, premoniţiile nu lipseau. *„Seară de nelinişte -fără să-mi dau seama de ce. Simt ameninţări nelămurite. Parcă uşa nu e bine închisă, parcă obloanele ferestrelor sunt transparente, parcă zidurile înseşi devin străvezii. De oriunde, în orice moment, e cu putinţă să năvălească de afară nu ştiu ce primejdii, pe care le ştiu de fapt prezente totdeauna, dar cu care mă obişnuiesc, până a nu le mai simţi. Ai vrea să strigi după ajutor - dar spre cine? "* Sunt rândurile unui asediat *(marţi, 14 ianuarie 1941).*

într-adevăr, prietenii se aflau, în majoritate, în tabăra ostilă. înfrângerea rebeliunii legionare îi înfurie şi îi înveninează. *„ Legiunea se şterge la cur cu ţara asta",* spune Cioran, imediat după eşec. Sebastian îşi aminteşte, cu acest prilej, că, într-o împrejurare similară, Mircea Eliade exprimase aceeaşi reacţie, în termeni mai academici: *„România nu merită o mişcare legionară".* Instaurarea în 1941 - încuviinţată de Fuhrerul de la Berlin - a. dictaturii militare a generalului *„obsedat de ordine şi lege",* Ion Antonescu, fostul aliat al Legiunii, nu previne crima antisemită. Vara lui 1941 înseamnă nu doar intrarea României în războiul antisovietic, ci şi noi atrocităţi. Are Ioc masacrul de la Iaşi şi, cu mult înaintea camerelor de gazare naziste, sinistrul experiment al „trenului morţii" ucide, prin sufocare, în vagoane sigilate şi într-o interminabilă călătorie fără altă ţintă decât moartea, sute şi mii de evrei.

„ Simpla relatare a faptelor ce se povestesc despre evreii ucişi la Iaşi sau despre cei transportaţi cu trenul... este dincolo de orice cuvânt, sentiment sau atitudine. Negru, sumbru, nebun coşmar", notează *Jurnalul* la 12 iulie 1941.

Cu câteva luni înainte, la 5 aprilie 1941, Antonescu, dictatorul militar al ţării, le comunicase miniştrilor săi: *„ Dau drumul mulţimii să-i masacreze. Eu mă retrag în cetatea mea şi, după ce îi masacrează, pun iarăşi ordine".* Iar în septembrie 1941, după masacrul de la Iaşi şi după intrarea României în război de partea Germaniei, Antonescu explica unui colaborator apropiat că războiul nu era purtat, de fapt, contra slavilor, ci contra evreilor. *„ Trebuie să se înţeleagă de toţi că nu se luptă cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viaţă şi pe moarte. Ori învingem noi şi lumea se va purifica, ori înving ei şi devenim sclavii lor. "*

în toamna lui 1941, începe deportarea populaţiei evreieşti din Bucovina în Transnistria. La 20 oct. 1941, Sebastian scrie: *„ O demenţă antisemită pe care nimeni nu o poate opri, nu e nicăieri nici o frână, nici o raţiune... Văd pe feţele*

evreieşti paloarea spaimei. Îngheață surâsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare ". Jurnalul consemnează, în continuare, recensământul locuitorilor de *„sânge evreiesc", „carnagiul din Bucovina şi Basarabia ",* obligația evreilor de a preda statului haine şi a Comunității de a plăti o uriaşă sumă de bani autorităților, interdicția evreilor de a târgui în piețe, confiscarea... schiurilor şi bicicletelor de la evrei. *„ E uneori în antisemitism ceva diabolic... când nu înotăm în sânge, ne bălăcim în bălării",* scrie Sebastian la 12 noiembrie 1941. Pentru un raționalist ca Sebastian cuvântul „diabolic" dă măsura bestialității „vulgarului" antisemitism al timpului.

Steaua minorității captive

Pe măsură ce *Jurnalul* avansează, între sânge şi murdărie, *„optimismul* I *atavic "* şi *„ ironia consolatoare "* pălesc, fireşte. Dar *„ adversitatea interioară"* evreiască, *„ autonomia ei spirituală* "? Acestea nu sunt decât, cum o dovedesc chiar paginile lui Sebastian, premise fireşti şi, am zice, obligatorii ale omenes-

cului, nicidecum vreo aberație autodevoratoare. Chiar în condițiile în care adversitatea exterioară este ubicuă, iar cea interioară pare un lux deopotrivă nepermis şi neglijabil, introspecția critică rămâne semnul, şi încă unul esențial, al supraviețuirii spiritului.

Când individul devine doar membrul anonim al unei comunități amenințate, singurătatea prin care se definea Sebastian îşi modulează altfel valențele, chiar dacă nu îşi modifică substanța. *„Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri"* - sună, sub asediu, ca o frivolă subevaluare. „Prețul" solitudinii unei colectivități, a unui întreg popor, sfidează obişnuitul parametru al suferinței. Intima asociere dintre solitudine şi solidaritate produce, treptat, o sumbră compasiune. Singurătatea „veche", privată, se lasă găzduită de izolarea comunității persecutate, într-o rănită, constrânsă mutualitate.

Sub presiunea urii şi a ororii, scrisul lui Sebastian păstrează „grația" inteligenței, pe care răul nu izbuteşte s-o anuleze. Identificat prin steaua minorității captive, căreia i-a fost restituit, scriitorul însuflețeşte golul aşteptării. Audiază muzică, citeşte, scrie, revede prieteni. O amplă şi tulburătoare *partea Jurnalului* focalizează asupra prieteniei, mai ales cu Mircea Eliade, *„prietenul prim şi ultim ".*

Mircea Eliade

După *„condamnarea la moarte"* oferită de Nae Ionescu, *„huliganul"* Hechter-Sebastian nu părea să mai revendice decât dreptul la o perfectă solitudine, *„fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, fără jumătăți de adevăruri".* în

condițiile puternic agravate ale anilor următori, el se dovedeşte, totuşi, dureros înlănțuit de Eliade, persistând într-o prietenie caracterizată tocmai prin jumătăți sau sferturi de amintiri, afecțiuni, adevăruri. în timp, criza prieteniei cu Eliade se adâncise. încă în 1936, angajarea politică a lui Eliade nu mai putea fi ignorată. *„Aş vrea să eliminăm din discuția noastră orice aluzie politică. Dar e posibil? ",* se întreba Sebastian. Răspunsul vine curând: *„ Strada urcă până la noi vrând-nevrând, şi în cea mai anodină reflecție simt spărtura mereu mai mare dintre noi... Sunt între noi tăceri jenante... acumulez mereu deziluzii - între care prezența lui la «Vremea» antisemită".* („Vremea" - un săptămânal mai curând liberal până la mijlocul anilor '30 - „evoluase" în acord cu spiritul timpului.)

Sebastian desluşeşte deja opțiunea politică a lui Eliade, deşi luciditatea sa este mereu deviată de sentimentalitate şi de o viziune esențial apolitică. în 1937, o *„lungă discuție politică cu Mircea"* duce la trista constatare: *„A fost liric, nebulos, plin de exclamații, interjecții, apostrofe... Din toate astea nu aleg decât declarația lui, în sfârşit leală... că, iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei".* în acelaşi an apare, în ziarul legionar „Buna Vestire", faimoasa profesiune de credință a lui Eliade, intitulată *„ De ce cred în biruința mişcării legionare ",*

conținând întrebarea: *„ Poate neamul românesc să-şi sfârşească viața... surpat de mizerie şi sifilis, cotropit de evrei şi sfârtecat de străini? ".*

întrebarea îşi află prea curând un răspuns în umilințele şi amenințările pe care fostul său amic, străinul Sebastian, născut Hechter, le îndură, gata a fi, în orice clipă, sfârtecat de „patrioții" locului. Un nou dialog nu duce decât la altă confirmare. *„ l-am spus că mă gândesc la o plecare din țară. A aprobat, ca şi cum într-adevăr e un lucru de la sine înțeles",* scrie Sebastian la 16 ianuarie 1938. Un lucru de la sine înțeles, într-adevăr: „curățirea" țării de evrei era un ideal pentru care Mişcarea Legionară nu încetase să militeze.

„Ar fi suficient să intru pe uşă, pentru ca dintr-o dată să se facă tăcere. " Se vorbeşte într-un fel când evreul este de față şi cu totul altfel după ce acesta părăseşte încăperea. La 7 decembrie 1937, tristețea de a fi mințit i se pare încă mai copleşitoare lui Sebastian decât chiar teribilul adevăr care i se ascunde, anume că Eliade parcurgea ca „propagandist", şi chiar ca potențial candidat al Legiunii, satele, în campanie electorală pentru Garda de Fier. Stupefiante relatări parvin despre ceea ce Eliade spune în absența sa. în martie 1937, Sebastian află că prietenul său este revoltat de *„spiritul iudaic"* al unui balet. în 1939, Eliade comentează astfel invazia germană în Polonia: *„Rezistența polonezilor la Varşovia*

este o rezistență iudaică. Numai jidanii sunt în stare să şantajeze cu femeile şi copiii aruncați în prima linie, pentru ca să abuzeze astfel de scrupulele germane ". Exemplul Poloniei, cu *„şantajul"* evreiesc şi *„scrupulele"* germane, motivează şi considerațiile sale la fel de înțelepte privind România: *„Numai o politicăprogermană ne poate salva... Decât o Românie încă o dată invadată de jidani, mai bine un protectorat german ".*

Relația lui Sebastian cu Eliade continuă, totuşi, cu intermitență, până la plecarea acestuia, în 1940, la Ambasada Română de la Londra unde martori oculari îl descriu ca pe un propagandist al Gărzii de Fier. Ulterior, Eliade este trimis ca diplomat la Lisabona, unde convingerile sale legionare îşi caută alte forme, mai mult sau mai puțin disimulate, de expresie. Sebastian scrie despre perioada portugheză a lui Eliade: *„ E mai legionar decât oricând"* (27 mai 1942). După război, Eliade se va referi doar în treacăt şi echivoc, la vinovăție (vezi eseul meu *Felix Culpa,* TNR, 5 august 1991, publicat în româneşte în volumul *Despre Clovni,* Editura Apostrof, 1997).

Ambiguitățile lui Mihail Sebastian

Cum de a păstrat, aşadar, Sebastian prietenia cu un om cu care devenise „incompatibil?" Cum de a devenit el însuşi un exemplu al ambiguităților pe care le condamna? Nu îşi făcea, cu siguranță, iluzii că prietenia l-ar putea proteja de primejdiile din jur. Explicația este, presupunem, alta. Pentru firea lucidă şi resemnată a lui Sebastian, iluzia prieteniei era, mai curând, o încurajatoare reminiscență a trecutului, a normalității... Amintirile rămân, se pare, *„unicul*

paradis din care nu putem fi alungați", cum spunea poetul german Jean Paul. Sebastian avea, de asemeni, un calm şi resemnat dispreț față de tot ce era ideologic şi tribal. Avea şi curiozitatea scriitorului față de surprizele ambiguității, din el însuşi şi în cei din jur, deci şi față de prietenul legionar. încă din 1936, când *„în cea mai anodină reflecție"* simțea deja *„spărtura"* tot mai mare în relația cu prietenul *„prim şi ultim ",* se întreba: *„// voi pierde pe Mircea pentru atâta lucru?"* (s. N.M.)

„Atâta!"... Extraordinara formulare conține tot disprețul față de mediocritatea politicii, ca şi iritarea față de deplorabila „eroare" a lui Eliade. Candidul va arăta lumii - şi îşi va dovedi sieşi, împotriva lumii - că îl poate salva pe vinovat, ca interlocutor şi prieten. El nu poate admite că mediocritatea a învins, din nou, până şi în cel mai neaşteptat dintre cazuri, cel al strălucitului şi dragului Eliade, aşa cum nu poate admite că între intelectual şi uniformă nu este doar „

incompatibilitate ", ci o mai adâncă, subtilă relație de atracție-respingere, avidă de impulsurile şi compensațiile vitalității, ale mistificărilor şi supliciului, ale exceselor de tot felul.

Perfect conştient de prăpastia dintre el şi Eliade (o prăpastie ideologică, plină deja de cadavre), Sebastian înregistrează, totuşi, surprinzătoarele momente de afecțiune care persistă în muribunda prietenie. El nu ezită să se gândească la riscurile pe care le confruntă prietenul în mizera sa aventură, deşi simte în viața sa de fiecare zi *frigul* şi *întunericul* amenințărilor care vin dinspre „camarazii" în uniformă ai acestuia. Tocmai tonul calm şi afectuos al relatării, amestecul de oroare şi ingenuitate fac ca portretele lui Eliade, Cioran, Nae Ionescu şi a prea multor intelectuali români seduşi de delirul naționalist să devină, cu adevărat, devastatoare.

Deceniul obscen

în contextul istoric, prietenia Sebastian-Eliade devine simbolică pentru tot ce a însemnat teroare şi speranță, ambiguitate şi spaimă, laşitate şi şansă în relația evreu-creştin în Europa obscenului deceniu 1935-1945. Evazivele, stupefiantele „compatibilități" româneşti, dublu-triplul lor târg cu complicitatea şi compromisul şi-au avut rolul în spulberarea certitudinilor morale, şi nu doar morale, oferind surprize teribile sau, dimpotrivă, generoase. Aşa s-ar putea explica atât atrocitățile, cât şi salvarea, până la urmă, a unei mari părți a populației evreieşti din România.

Jurnalul lui Sebastian înregistrează, cu îngrijorare şi amărăciune, specificele travestiri şi trucaje. După înfrângerea Rebeliunii legionare din 1941, el vede foşti fanatici ai Legiunii acomodându-se, grăbiți, la noua situație: *„ de la o zi la alta reneagă, modifică, atenuează, explică, se pun de acord, se justifică, uită ce nu le place, îşi amintesc ce le convine ".* El află, îngrozit, cum formulează fostul prieten Mircea Eliade - care se prezentase la Londra ca un viitor demnitar

al Legiunii - bilanțul acelui an teribil, în care avuseseră loc înspăimântătoarele masacre antievreieşti de la Iaşi şi Bucureşti. *„Două lucruri au fost extraordinare pentru mine anul acesta",* scrie Eliade unui prieten comun, anume: *„ uluitoarea slăbiciune a aviației sovietice şi lectura lui Camoens* ".

Eugen Ionescu

Chiar şi în această atmosferă coşmarescă, *Jurnalul* nu uită, totuşi, cele câteva figuri luminoase. Peste şi înaintea tuturor, Eugen Ionescu. Ascultând în parcul Cişmigiu un discurs radiodifuzat al lui Hitler, acesta se ridicase, sufocat de ceea ce auzea. *„Erapalid, alb.* «Nu pot! Nu pot!» *Spunea asta nu ştiu cu ce disperare*

fizică... Aş fi vrut să-l îmbrățişez" (3 oct. 1941). Sebastian notează şi mesajul unei prietene: *„ Mi-e ruşine de tine, Mihai, mi-e ruşine că tu suferi şi eu nu ".* îşi aminteşte, după măcelul antisemit de la Iaşi, de reacția a doi profesori universitari din capitala Moldovei. Unul îşi acoperise fața cu *„un gest de neputință, de spaimă, de dezgust",* celălalt rostise doar câteva cuvinte: *„ cea mai bestială zi din istoria omenirii".*

La sfârşit, în 1944, la intrarea Armatei Roşii în Bucureşti, schimbarea la față nu este rară. *„ Toată lumea se grăbeşte să ocupe poziții, să valorifice titluri, să stabilească drepturi... gustul de pamflet alternează în mine cu un fel de silă dezarmată",* scrie Sebastian, fată cu *„toată impostura, toată neruşinarea, toată sinistra comedie care se joacă ".*

Ținutul iubit de la Dunăre

Odiseea lui Sebastian se încheie în locul în care pornise. Proclamându-se, în 1934, *„ evreu de la Dunăre ",* eroul romanului *De două mii de ani* declara, în numele autorului: *„Aş vrea să cunosc legiuirea antisemită care va putea anula înființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre şi de a iubi acest ținut... Gustului meu iudaic pentru catastrofe intime, fluviul i-a ridicat împotrivă exemplul indiferenței sale regale".* în 1943, scriitorul se întreba: *„Mă voi întoarce la oamenii ăştia? Războiul va fi trecut fără* să *rupă nimic? Fără să aducă între viața mea «dinainte» şi cea de «mâine» nimic irevocabil, nimic ireductibil?"* în 1944, se pregăteşte să părăsească *„eterna Românie, în care nimic nu* se *schimbă".* Felul cum descrie întâlnirea cu un căpitan evreu din armata americană ar putea sugera destinația aventurii la care se gândea: *„ un tânăr plin de vitalitate, simplu, preocupat de noi ca evrei, preocupat de democrație şi de realitatea ei. Un om. O figură nouă. Cineva".* Speranța de a se despărți, în sfârşit, de *„ținutul de la Dunăre"* a fost spulberată, însă, de accidentul mortal din 29 mai 1945. Mihail Sebastian avea 38 de ani. Moartea 1-a scutit de eventualul experiment postbelic al *„fericiriiobligatorii",* în captivitatea comunistă a propriei sale țări.

28

„Catharsis"

Publicarea *Jurnalului* lui Mihail Sebastian a produs o puternică reacție în România. Mai multe ediții au fost epuizate şi comentariile continuă. Textul pare să fi produs un adevărat „catharsis", într-o societate care ezită să-şi recunoască propria contribuție la Holocaust şi unde critica tradiției naționaliste în cultură este uneori considerată un act antipatriotic, dacă nu chiar o blasfemie. *„ Citindu-l, e imposibil să rămâi acelaşi. Problema evreiască devine problema ta. O imensă ruşine se întinde*

peste o întreagă perioadă din cultura şi istoria naţională, iar umbra ei te acoperă şi pe tine ", scrie Vasile Popovici, un scriitor din Timişoara, oraşul unde s-a declanşat revolta anticeauşistă din 1989.

Cei dispuşi să facă din tragedia evreiască propria lor problemă nu sunt, totuşi, prea mulţi. Pentru un semnificativ număr de voci publice, Holocaustul pare a rămâne un „ *detaliu "* (cum spunea Jean-Marie Le Pen) al ultimului război mondial. Chiar şi cei care recunosc dimensiunea catastrofei nu par totdeauna pregătiţi să admită ceea ce această tragedie revelează. Faptul este evident mai ales în dezbaterea despre mareşalul Antonescu, dictatorul militar din timpul alianţei României cu Germania nazistă, pe care *Parlamentul României* 1-a omagiat în 1991 şi care este onorat, astăzi, în multe locuri publice din România. Când un distins intelectual român cu tendinţe democratice intervenise, acum câţiva ani, în dezbaterea asupra reabilitării lui Ion Antonescu, el susţinea că accentuarea *„exclusivă, acaparantă",* a politicii antievreieşti a dictatorului ar „ *împiedica ştiinţa, în cazul de faţă istoria, să-şi facă obiectiv şi onest datoria ".* în polemica stârnită de apariţia *Jurnalului* lui Sebastian nu au lipsit vocile „agasate" de această nouă mărturie de greutate în ceea ce pare multora excesiva prelungire a discuţiilor despre Holocaust. Deloc neaşteptat, s-au exprimat dubii asupra autenticităţii textului, s-a speculat asupra subiectivităţii oricărui jurnal. Toate acestea, pentru a nu confrunta evidenţa celor scrise de Sebastian. N-a mai surprins că şi identificările, nu foarte frecvente, cu suferinţa evreiască se exprimă într-un mod curios. In primăvara 1997, directorul Editurii Humanitas, care publicase *Jurnalul* lui Sebastian, a ţinut la Comunitatea Evreiască din Bucureşti o prelegere intitulată, emoţionant, *„Sebastian, mon frere":* O declaraţie de simpatie faţă de suferinţa evreiască, pe care conferenţiarul o motiva prin ceea ce suferise el însuşi sub comunişti şi ulterior. O analogie care nu mai lăsa loc pentru o reală condamnare a antisemitismului şi Holocaustului sau pentru o analiză onestă a „fericitei culpe" a unor intelectuali ca Eliade, Cioran, Nae Ionescu, Noica.

Iar într-un editorial intitulat „ *Vânătoarea de vrăjitoare",* directorul importantei reviste „România literară" deplângea oprobriul public prelungit împotriva lui Celine şi Hamsun, deplora campania „ *israeliană"* contra lui Eliade, recenta dezbatere din Franţa în legătură cu trecutul legionar al lui Cioran, ca şi *„exagerările"* din *Jurnalul* lui Sebastian. Aceasta deşi condamnarea publică (deloc unanimă) a lui Celine şi Hamsun nu a împiedicat recunoaşterea distincţiei

lor literare, iar vinovăţia nici nu era necesar atribuită scrisului lor, ci

colaborării cu naziştii. Descriind comentariul critic într-o societate deschisă drept o *vânătoare de vrăjitoare "* şi comparându-1 cu represiunea comunistă a vieții intelectuale, editorialul din „România literară" promova o şocantă confuzie de termeni.

în contrast cu astfel de derapări şi ambiguități, am putea cita un text datorat altui proeminent intelectual român. Petru Creția afirma, în 1997, că *„cel mai monstruos, după Holocaust, este persistența, fie şi minimală, a antisemitismului".* Referindu-se, în acest context, la *Jurnalul* lui Sebastian şi la vechile-noi compatibilități, Petru Creția scria: *„Cunosc personaje publice care, afişând o etică fără cusur, o ținută democratică impecabilă, oponderație înțeleaptă şi, la unii, însoțită de o anume pompoasă solemnitate, sunt capabili, în privat, uneori chiar şi altfel, să facă spume la gură împotriva evreilor, aici şi acum. Am văzut dovada irecuzabilă a furiei stârnite de* Jurnalul *lui Sebastian şi a sentimentului de pângărire a unor valori naționale provocat de dezvăluirile atât de calme, atât de îndurerate şi atât de iertătoare ale acestui martor nepărtinitor, adesea angelic ".* Textul a apărut cu câteva zile înaintea decesului acestui distins om de litere şi bun creştin, nu într-o revistă de largă circulație, ci în ziarul „Realitatea | Evreiască" al Comunității Evreieşti din România.

Terapia adevărului

¡Ce am putea conchide din lectura lui Sebastian şi din cariera sa postumă? Măcar atât: mişcarea „înainte" a Europei de Est trebuie evaluată nu doar prin capacitatea de a moderniza structurile politice şi economice, ci şi prin aceea de a clarifica istoria recentă şi a adresa întregul adevăr. Nu este o sarcină uşoară, dar este, mai ales şi înainte de toate, menirea intelectualilor, nu a politicienilor. Premisa viitorului stă în calitatea şi probitatea înțelegerii trecutului.

Text apărut în „The New Republic", Washington DC, la 20 aprilie 1998 şi reluat în „ *22* ", nr. 23/1998

00R1N TUDORAN

GIMNASTICA DE ÎNTREȚINERE SAU PRETEXTUL SEBASTIAN

Aberațiile extremei drepte româneşti şi nefastele amprente pe care aceasta şi le-a pus asupra vieții politice şi sociale într-o anumită perioadă constituie o veche preocupare a colegului nostru Norman Manea. Lovit încă la vârsta copilăriei de atrocitățile comise împotriva comunității evreieşti din România, confruntându-se mai apoi cu antisemitismul național-comunistului Nicolae Ceauşescu şi al haidamacilor săi de stat, de partid şi de presă, scriitorul, exilat la mijlocul anilor '80, continuă să-şi manifeste starea de veghe. Cântăreşte neiertător ce a fost şi

estimează încontinuu recrudescențe neliniştitoare. Rădăcinile acestei preocupări sunt adânci, dureroase şi de nevindecat. Obsesia şi-a făcut loc. Pe plan artistic, decantată de filtrele proprii artei, ea 1-a ajutat pe autor să scrie pagini remarcabile. Aceeaşi obsesie însă pare a submina parțial efortul eseistului, prin apariția unor accente discutabile, generalizări stridente şi verdicte nedrepte.

„The New Republic", influentă revistă de grup din Washington, D.C., strângând în jurul ei un anume nucleu al intelighenției americane de stânga (eşichierul politic american nu este identic cu cel vest-european) îi deschide larg paginile lui Norman Manea. In numărul ei din 5 august 1991, revista publică eseul *Happy Guilt,* în care colegul nostru analizează simpatiile de extremă dreaptă ale lui Mircea Eliade, sprijinul acordat de celebrul nostru conațional ideilor Legiunii. Dacă în esență demersul eseistic al lui Norman Manea este unul absolut firesc, unele accente ale textului au nedumerit pe cei care cunosc, cel puțin la fel de bine ca Norman Manea, cazul în speță. Unul dintre motive era felul în care cititorul american putea să rămână cu sentimentul că Mircea Eliade a fost şi, *mai ales,* a rămas până la moarte un antisemit. S-a discutat destul de mult despre „bizareria" sau „paradoxul" situației când un om ca Mircea Eliade, îmbrățişând doctrina legionară într-un anumit moment al vieții sale, nu a fost un antisemit. Sau, *mai ales,* nu a sfârşit astfel. Este o chestiune ce poate fi dezbătută fără a conduce la un consens de opinii. Norman Manea nu mi se pare a face efortul de a judeca o perioadă politic nefastă în perspectiva unei vieți şi a unei opere. în felul acesta, durata opțiunii condamnabile pare a se extinde de-a lungul întregii existențe şi opere a lui Eliade. Chiar dacă Norman Manea nu a intenționat aşa ceva, felul în care sunt plasate accentele în acel text exact asta poate induce în conştiința cititorului.

Revenind la „The New Republic", semnificativ pentru politica de grup (în româneşte i se mai spune şi de gaşcă) a constituit-o în cazul eseului semnat de Norman Manea refuzul dialogului. Un intelectual american, ceva mai cunoscut în SUA decât Norman Manea, şi el evreu originar din România, autor al unei cărți despre ororile prin care i-a fost dat să treacă în țară înainte ca familia sa să se expatrieze, a trimis o scurtă scrisoare revistei. In ea nu se nega, din câte îmi amintesc, blamabila opțiune a lui Eliade dintr-un anume moment. Se ridica, iarăşi dacă nu mă înşel, întrebarea dacă un fragment din viața unui om ne dă dreptul să lăsăm a se înțelege că întreaga lui viață continuase a se afla sub acel semn nefast? Dacă e drept să neglijăm cercetarea operei acelui om spre a

descoperi care au fost, până la urmă, convingerile lui fundamentale? Autorul scrisorii mărturisea că îl cunoscuse foarte bine pe Eliade, îi fusese student la Chicago şi îi devenise prieten. Că niciodată, în anii petrecuți în apropierea lui Eliade, nu putuse detecta vreo nuanță antisemită în comportamentul profesorului. Că, atunci când a scris acea carte despre teroarea suferită în România, Eliade s-a oferit cu dragă inima să-i scrie prefața. Pricepută în a incrimina intoleranța altora, invocând valorile democrației, revista a refuzat publicarea scurtei scrisori. Verdictul fusese dat şi devenea definitiv. Norman Manea nu putea (şi pare a continua să nu poată fi în asemenea publicații) contrazis nici măcar în chestiuni de detaliu, de dozare a unor accente. Situația rămâne deconcertantă întrucât eminența cenuşie (intelectual vorbind, nu financiar) a grupului de la „The New Republic", Leon Wieseltier, este şi autorul unei superbe cărți de aforisme (tradusă şi prefațată în româneşte de Mircea Mihăieş) intitulată *împotriva identității.* In ea se pot citi şi asemenea cugetări: *„Prin breşele identității pătrunde democrația. Oricare ar fi premisele filosofice ale democrației, premisa existențială a democrației e aceasta: cineva ca mine şi diferit de mine se află aici cu mine.* [...] *Identitatea e redusă destul de repede la loialitate.* [...] *Dacă nu are loc o ruptură a identității, se va face dreptate, însă nu va fi linişte.* [...] *Cel mai crud lucru pe care-l poți face oamenilor in lumea modernă e să se simtă ruşinați de complexitatea lor."*

în numărul său din 20 aprilie pe acest an, revista lui Martin Peretz publică un alt eseu semnat de Norman Manea. Analizând *Jurnalul* lui M. Sebastian, colegul nostru se reîntoarce cu minuție la contextul perioadei în care a fost scris acest jurnal. Sunt puse din nou în pagină realități ale anilor marcați de proliferarea extremei drepte în România. încă o dată, nu toate accentele analizei sunt puse cu suficientă rigoare. M-aş opri fie şi numai la partea finală a eseului. Ea poate crea cititorului impresia că apariția cărții lui Sebastian a cam fost trecută cu vederea în presa românească, când, ştim bine, adevărul este cu totul altul. Cuvântul rostit de Gabriel Liiceanu în 1997, *Sebastian, monfrere,* la Centrul Comunității Evreieşti din România, i se pare lui Norman Manea lipsit de suficientă empatie. E un punct de vedere.

Dar atunci când, pentru faptul că Liiceanu şi-a exprimat solidaritatea cu suferința evreilor invocând propriile-i greutăți din timpul dictaturii comuniste,

Norman Manea scrie că *„ Este o analogie care nu lasă spațiu evocării, aşa cum se cuvine, a antisemitismului şi Holocaustului sau analizei oneste a «vinovăției fericite» a unor intelectuali ca Eliade, Cioran, Nae lonescu şi Noica ",* avem de-a face,

cred eu, cu o enormă nedreptate făcută editorului acestui *Jurnal.* Şi mi-e teamă că, în asemenea cazuri, Sebastian, suferința lui şi jurnalul apărut la Editura Humanitas devin simple pretexte pentru exprimarea altor nemulțumiri. De pildă, publicarea *Jurnalului* nu a declanşat câteva lucruri la care sperau, poate, Norman Manea şi alți colegi ai noştri. Primul - deşi un eveniment editorial, comentat pe măsură, această carte nu a reuşit să facă din Sebastian un scriitor mai mare decât este. Al doilea - apariția *Jurnalului* nu a determinat intelighenția românească să-şi asume, în mod colectiv, responsabilitatea pentru erorile şi crimele administrației Antonescu, pentru climatul huliganic al unor ani.

în demersul său de a semnala recrudescențe ale antisemitismului în România, multe dintre ele foarte reale, Norman Manea greşeşte grav lăsând să plutească asemenea vinovății asupra „României literare", a directorului ei de azi. Norman Manea ştie foarte bine că această revistă a fost, ani de zile, învinuită de oamenii dictaturii național-comuniste a lui Ceauşescu de filosemitism. S-a spus despre ea că este, jidovită". Asta pentru că „România literară" a scris pozitiv despre cărțile unor autori ca Norman Manea. Există, probabil, o iritare absolut întemeiată a colegului nostru. Aceea că succesul său în America nu a fost semnalat cum se cuvine de presa românească. Este, într-adevăr, o eroare, căci orice succes de acest fel ar trebui să fie o bucurie pentru cultura română. Pe de altă parte, acest succes (minuțios orchestrat, susținut de eforturi financiare şi publicitare incredibile) nu poate face din Norman Manea un scriitor mai important decât este. Succesul ar trebui să fie o sursă de seninătate, o pavăză împotriva resentimentelor. Inventarea de falşi adversari, demonizarea unei întregi societăți ori a întregii intelectualități româneşti, inapetența pentru dialog şi patima verdictelor definitive îmi par exerciții la care unii dintre noi au început să se preteze aproape sistematic.

Majoritatea doctorilor de familie recomandă celor de care au grijă *o gimnastică de întreținere,* simple exerciții zilnice ori săptămânale, benefice pentru păstrarea tonusului muscular şi a bunăstării fizice generale. Unii dintre noi mută această gimnastică de întreținere pe alt plan, pentru a-şi consolida şi menține, probabil, un anume sprijin, sinecuri pe viață, publicitate cu orice preț. La începutul anilor '80, îmi asumam dreptul de a afirma public că antisemitismul în România nu este problema evreilor, ci a românilor. Azi, observând tensiunile pe care încearcă să le creeze unii sau şantajul cu antisemitismul practicat de alții, îmi vine foarte greu să nu mă întreb dacă nu se va fi aflat, totuşi, un grăunte de îndreptățire, fie ea şi doar conjuncturală în replica rostită de cineva într-o clipă de amărăciune, replică pe care nu am înțeles-o multă vreme - „Dacă nu sunt antisemit, este meritul meu, nu al lor." Iată un „merit" nu lipsit, cel puțin pentru

mine, de o profundă tristețe. Cum va fi fost, înțeleg abia acum, şi cazul celui care-şi declina acest „merit".

„România literară", nr. 22, 10-16 iunie 1998

GEORGE (/OKU

REACȚIA DE PRESTIGIU

Reflecţii pe marginea unei polemici

„ Dar consider şi voi considera până la capăt că holocaustul, despre care, în cursul anilor, am ajuns să am o cunoaştere adâncită, este şi va rămâne în istorie ceva special. *Ceva care face ireversibile anumite procese, sacrilege anumite cuvinte, imorale anumiterăsfăţuri ale omului față de om, ca imagine despre sine. "*

PETRU CREȚIA

O polemică încâlcită

In ultimele luni s-a dezvoltat în presa noastră culturală un conflict de idei pe cât de acut, pe atât de surprinzător, cel puțin pentru un cititor neprevenit. Intelectuali care păruseră solidari în multe privințe s-au perceput deodată ca adversari în câteva chestiuni extrem de importante în care politicul, istoricul şi culturalul se întrepătrund până la indistincție.

Cele două „tabere" aflate în conflict pot fi identificate ca atare mai mult retrospectiv, căci nu sunt decât vag structurate şi, în câteva puncte, „hotarul" care le separă se dovedeşte mobil. Totuşi, după felul în care sunt poziționați şi după reacțiile lor de până acum, mai mulți actori ai acestei dispute pot fi identificați şi grupați. Există, pe de o parte, mai multe voci individuale, care s-au făcut auzite pe canale dintre cele mai diverse, din străinătate şi din țară, şi care, departe de a forma un front comun, par să fie împreună doar datorită faptului că împărtăşesc aceleaşi valori, când într-un chip explicit polemic, când într-unui implicit. Am în vedere pe Norman Manea, Z. Ornea, Vladimir Tismăneanu, Radu loanid, Alexandra Laignel-Lavastine, Michael Shafir, Stelian Tănase, Leon Volovici, Andrei Cornea, Mircea lorgulescu, Vasile Popovici ş.a., care formează o grupare eminamente simbolică, în sensul că îi percepem laolaltă doar în virtutea ideilor pe care le susțin, nu a unui liant preexistent sau prefabricat, independent de natura litigiilor aflate în joc. Există apoi o altă grupare, şi ea în general dispersată, cu o extensie largă, dar cu un *esprit de corps* sesizabil, câteodată pronunțat, chiar cu câteva nuclee în care solidaritățile necondiționate

sunt evidente; mă gândesc, de pildă, la Gabriel Liiceanu (cu intervenţii rare, ne-reactiv, aparent solitar, dar, după toate indiciile, real lider ideologic al acestei grupări), la Nicolae Manolescu, Dorin Tudoran, Monica Lovinescu, Alex. Ştefănescu, Constantin Ţoiu (într-un cuvânt, la redactori şi colaboratori de la *România literară,* la Ioan Buduca, la redactori şi colaboratori ai *Jurnalului literar* sau ai *Academiei Caţavencu* etc. Unii participanţi la acest conflict de idei au fost oscilanţi, trecând dintr-o „tabără" în cealaltă pe măsură ce polemica s-a acutizat; este cazul, de pildă, al Gabrielei Adameşteanu (şi, într-un fel, al lui Gabriel Andreescu) de la *„22",* care într-o primă fază a părut să se situeze de partea primei grupări, pentru ca apoi să basculeze decis - prin poziţia adoptată faţă de unul dintre subiectele aflate în dispută - spre cea din urmă.

Dacă această polarizare a punctelor de vedere s-a făcut pe deplin vizibilă doar în ultimul timp, semne de neînţelegere puteau fi detectate mai demult, disputa în cauză nefiind, la o adică, o surpriză, ci „împlinirea" unor puseuri ideologice sensibil mai vechi, rezultatul final al unor acumulări imperceptibile de tensiuni. Faptul că toate acestea au fost „citite", la vremea respectivă, ca accidente neînsemnate, şi nu ca indicii ale unei evoluţii spre conflictul deschis, s-a datorat nu numai „lecturii" prudente, pe care faptele şi împrejurările o impuneau ca adecvată, ci şi unor interese de etapă congruente, ambele părţi împărtăşind atunci credinţa că mai important era ceea ce le unea decât ceea ce le deosebea, în speranţa - reciprocă, desigur - că timpul va lucra în sensul armonizării punctelor de vedere. Cele două părţi credeau, pare-se, în virtuţile unui *modus vivendi,* şi nicidecum în declanşarea ostilităţilor ca soluţie de clarificare, în circumstanţele politice de după 1989.

Alegerile generale din 1996 au pus în linii mari sfârşit acestui „contract", care, în noua configuraţie politică, nu mai avea raţiune de existenţă. Dar întreaga polemică avea să se ţească în jurul altui eveniment, editorial de data aceasta, care a urmat acestui moment electoral: apariţia *Jurnalului* lui Mihail Sebastian. Chiar dacă astăzi polemica este arborescentă şi, în unele privinţe, fără o legătură vizibilă cu ceea ce dezvăluie *Jurnalul* scriitorului româno-evreu, germenii ei sunt totuşi în această carte şi în reacţiile şi atitudinile pe care ea le-a stârnit. Coincidenţa a făcut deci ca schimbarea politică din toamna anului 1996 să fie secundată de apariţia acestui document răvăşitor, în măsură să arunce o cu totul altă lumină asupra unui trecut şi a unor figuri intelectuale puternic idealizate în conştiinţa publică românească. *Jurnalul* punea în chestiune, cumva fără intenţie, dar cu o forţă persuasivă cu atât mai puternică, o moştenire care constituie mândria culturii româneşti. Excelenţa culturală a generaţiei interbelice, netăgăduită de Sebastian

(dimpotrivă, confirmată sau - mai bine zis - anticipată de el într-un moment în care ea nu era totuşi o evidenţă), este dublată de mărturia sa tragică privind „convertirea gardistă", în proporţii endemice, a străluciţilor săi colegi.

Forţa mărturiei conţinute în paginile acestui *Jurnal* a părut a fi, pe moment, irezistibilă, recepţia de care s-a bucurat - atât din partea criticii, cât şi din partea publicului - promiţând parcă, aşa cum observa Norman Manea, un veritabil

catharsis „într-o societate care ezită să-şi recunoască propria contribuţie la Holocaust şi unde critica tradiţiei naţionaliste în cultură este uneori considerată un act antipatriotic, de nu chiar o blasfemie"[1]. în câteva cazuri, sensibilităţile critice au atins acest prag, fără a fi în vreun fel contestate sau chestionate. Relativizările de acest tip s-au produs însă mai târziu. *Catharsisul,* s-a putut constata după un timp, a fost mai curând o proiecţie decât o evaluare riguroasă a impactului real al acestei cărţi inegalabile. Desigur, în câteva cazuri individuale, fenomenul în discuţie are acoperire, dar de aici şi până la scara unei întregi culturi, distanţa este mult prea mare. Astăzi se vede limpede că *Jurnalul*'în cauză a întâmpinat dintru început rezistenţe acerbe, iniţial tăcute sau abia rostite, dar cu timpul devenite manifeste. Deficitul de cultură şi formaţie democratică al multor lideri de opinie din ţara noastră, altminteri intelectuali de indiscutabilă valoare în domeniul lor, şi-a spus finalmente cuvântul, depoziţia lui Sebastian fiind treptat redusă la un punct de vedere oarecare, minimalizată şi, în consecinţă, acor-dându-i-se o relevanţă în cel mai bun caz limitată. Chiar multe judecăţi critice pozitive adoptă azi un ton condescendent şi convenţional, lăsând un spaţiu amplu pentru rezerve (deocamdată?) inavuabile".

Aşadar, polemica Ia care asistăm acum a avut ca motiv declanşator, după toate indiciile, *Jurnalul* lui Sebastian, chiar dacă temele pe care ea s-a desfăşurat până acum s-au depărtat mult de la acesta. Neînţelegerile sunt de altfel destul de greu de enunţat, disputele alunecând de la un subiect la altul, aparent fără legătură. Astfel, au fost puse în chestiune - şi tratate şi apreciate diferit - când angajamentul de extremă dreaptă al multor intelectuali români (al celor extrem de prestigioşi cultural) din perioada interbelică, când - ca răspuns - colaboraţionismul intelectual al altora (mai numeroşi) cu regimul comunist; când noţiunea de fascism, când - în replică - cea de comunism; când Holocaustul, când, prin aceeaşi simetrie -Gulagul; etc; de la acestea, s-a trecut la altele, colaterale, dar care marchează actualitatea noastră politică, nu lipsite însă de legătură substanţială cu cele dinainte: puseurile rasiste, xenofobe, antisemite din societatea românească; chestiunea

reabilitării mareşalului Antonescu (şi a unor miniştri din cabinetul său); raportarea la Occident etc. Chiar din această înşiruire dezordonată se poate însă întrevedea miza capitală a acestor dezbateri, în joc fiind experiențele politice tragice ale secolului pe care-1 încheiem şi modul în care societatea românească înțelege -prin intelectualii săi de frunte - să se raporteze la ele şi, implicit, să se edifice, răspunzând sfidărilor contemporane de aceeaşi sorginte radicală precum cele din perioada interbelică. De interpretarea aceasta, a istoriei şi a culturii româneşti şi a ceea ce se întâmplă sub ochii noştri, depind valorile care ghidează societatea românească şi, în ultim moment, chipul acestei societăți.

Paralelisme păgubitoare şi tropisme simptomatice

Desigur, astăzi nimeni nu-şi mai asumă deschis antisemitismul ca ideologie, aşa cum se întâmpla între cele două războaie mondiale şi pentru care

jurnalul lui Sebastian depune sfâşietoare mărturie. După Holocaust, antisemitismul este perceput de cvasitotalitatea intelectualilor români ca o ideologie compromițătoare, care trebuie negreşit blamată (chiar şi antisemiții notorii refuză să se considere astfel; în cazul acestora, trucul este însă îndeajuns de evident pentru a nu convinge pe nimeni). Cu toate acestea, atitudini, idei, procedee intelectuale cu potențial antisemit sunt depistabile, astăzi, la sfârşit de mileniu, chiar în eşaloanele de elită ale culturii româneşti. Sunt numeroase semne că discernământul multor intelectuali prezintă încă destule carențe, că formația lor democratică nu este lipsită de fisuri, că examinarea antisemitismului românesc este încă departe de ceea ce ar trebui să fie, că sunt încă vii vechi clişee antisemite, că în locul celor apuse apar altele noi etc. Cultura românească „înaltă", formal corect poziționată, este încă impregnată de prejudecăți şi stereotipuri, probă că în interiorul ei sunt încă multe lucruri de pus la punct.

Toată disputa pe tema Holocaustului se constituie într-o probă în acest sens. Intelectualii români de astăzi ignoră, într-o proporție zdrobitoare, *specificitatea* Holocaustului, *singularitatea* sa istorică, *trăsăturile sale ireductibile.* Nicolae Manolescu, Dorin Tudoran, Gabriela Adameşteanu, Gabriel Andreescu, Gabriel Liiceanu ş.a. procedează în acest chip egalizator în publicistica lor. Instituind un paralelism total între Holocaust şi Gulag, care merge până la nediferențiere, asemenea demersuri nu fac altceva decât să oculteze unicitatea şi a unui fenomen, şi. a celuilalt. Când un Norman Manea, un Michael Shafir sau un Vladimir Tismăneanu atrag atenția asupra acestei păgubitoare paradigme, gestul lor este interpretat ca o tentativă - similiconspirațională - de a „confisca suferința", ceea ce

nu poate fi, eufemistic spus, decât uluitor, având în vedere cât au făcut cei trei în ordine intelectuală pentru radiografierea totalitarismului comunist, pentru a pune în evidență ororile, infernul dintr-un asemenea sistem politic.

Apoi, apelul atâtor intelectuali români (Cristian Tudor Popescu, Nicolae Manolescu, Dorin Tudoran, Ioan Buduca etc.) la R. Garaudy ca la o autoritate în „chestiunea" Holocaustului este unul dintre cele mai stupefiante şi mai triste lucruri întâmplate în această perioadă în cultura română, cu atât mai mult cu cât în nici o altă țară numele fostului membru al CC al PCF, convertit apoi la islamism, nu se bucură de o apreciere atât de deferentă. Dar ideile lui R. Garaudy sunt adesea şi contrafăcute. A susține, cum o face Nicolae Manolescu, că Garaudy „nu neagă" Holocaustul înseamnă a falsifica chiar esența mesajului *Miturilor fondatoare ale politicii israeliene.* în fapt, pentru cine a citit cu minimală atenție această carte de propagandă antisionistă, nu e deloc greu de văzut că miza sau ținta ei o reprezintă tocmai negarea Holocaustului. Pentru Garaudy, Holocaustul este reductibil - şi calitativ, şi cantitativ - la şirul de crime ordinare care brăzdează istoria umană, neexistând nici un motiv pentru a percepe şi evalua distinct acest fenomen. Minimalizarea şi banalizarea sunt însă - nu e deloc greu de sesizat - chiar tehnicile negării. Garaudy este un negaționist, aşa cum exact şi răspicat a spus-o Michael Shafir[4]. Mai mult, şi lucrul acesta pare a-i scăpa complet directorului *României literare* şi celorlalți utilizatori români ai

tezelor lui Garaudy, raționamentele din *Miturile fondatoare* se potrivesc ca o mănuşă şi pentru o altă negare: cea a Gulagului. Finalmente, nu numai Holocaustul este supus demolării intelectuale, ci şi crimele comuniste. La o lectură atentă a textului fostului ideolog al PCF, se poate vedea că acest efect pervers există, capcană pe care suporterii români ai tezelor lui Garaudy nu par a o întrevedea în nici un fel (deşi chiar „amănuntul" biografic e suficient pentru a antrena îndoiala). Iată de ce, a-1 invoca pe autorul *Miturilor fondatoare ale politicii israeliene* ca pe o autoritate, chiar prin răstălmăcire, trădează o lipsă de discernământ cel puțin îngrijorătoare în domeniul ideilor şi valorilor politice. O cultură democratică, atât în sens intelectual, cât şi în sens sociologic, nu se poate construi pe asemenea baze. Nu fără temei deci, Andrei Cornea, Michael Shafir, Z. Ornea, Victor Neumann ş. a. au sancționat prompt textele în care numele lui Garaudy era tratat ca unul de autoritate sau de referință.

Desigur, intelectualii români care găsesc în Garaudy un aliat de idei nu au mers până la capătul logic al „demonstrației" făcute în *Miturile fondatoare.* Ei s-au

oprit, dacă pot spune aşa, undeva la jumătatea drumului. N-au pus deci la îndoială existenţa Holocaustului sau amploarea sa tragică (ci numai unicitatea sa). în acelaşi timp, în lipsa spiritului critic, ceva din mistificarea existentă în textul lui Garaudy - care e de fond general, difuză, truvabilă la tot pasul - se transmite prin modul în care e făcută citarea... Cu asemenea referinţe „lămuritoare", imaginea Holocaustului apare câteodată ca rezultat al unui „teribil lobby"[5], cum scrie Nicolae Manolescu, lăsând să se înţeleagă că în absenţa acestuia Holocaustul n-ar fi ceea ce se socoteşte îndeobşte că este. Aceeaşi idee e cultivată, încă mai stăruitor, de Dorin Tudoran[6] sau, într-o formă agresiv-vulgară, de Ioan Buduca[7] sau de Cristian Tudor Popescu[8]. Asemenea afirmaţii sunt, oricum le-am lua, „teribil" de grave, căci ele răstălmăcesc sensul, rostul pedagogiei politice pe care această mare tragedie a secolului a făcut-o imperativă. Slujirea unor valori într-o lume liberă nu este urmarea unor influenţe terifiante şi oculte. De-ar fi aşa, ar însemna că şi democraţia în care credem are în spate tot un „teribil lobby", căci - ar putea cineva să conteste? - şi pentru ea se face risipă de energie şi chiar se cheltuiesc mulţi bani. Şi mai e un paradox pe care scriitorii mai sus citaţi nici nu par a-1 bănui: dacă vom minimaliza învăţătura Holocaustului, prin asemenea consideraţii suprarealiste, nu vom putea impune nici învăţătura Gulagului. în plus, „teribilul lobby" denotă şi o gândire de tip conspiraţional, până acum truvabilă în alte medii. De aici şi până la a aprecia Holocaustul ca pe o stratagemă prin care evreii îşi asigură „un profitabil monopol al suferinţei" - aşa cum susţin Radu Theodoru sau Corneliu Vădim Tudor - nu e decât un pas.

Echivalenţa aceasta păgubitoare între Holocaust şi Gulag ar trebui să fie, odată ajunsă în acest punct, abandonată. Dar nu e, pentru că nu consecvenţa logică animă această idee. Dimpotrivă, echivalenţa de mai sus este întărită printr-o alta, mai largă, ideologică: cea între fascism şi comunism. Dincolo de similitudinile structurale pe care toate regimurile totalitare, fasciste şi comuniste

deopotrivă, le au, numeroase şi importante (să ni le amintim pe cele puse memorabil în evidenţă de Friedrich şi care vizează instrumentele de încapsulare completă a societăţii de către stat: ideologie oficială, partid unic, monopol guvernamental asupra armelor, monopol guvernamental asupra mass-media, poliţie politică), ideologiile în cauză, ca şi - prin forţa lucrurilor - practicile politice aferente lor, comportă totuşi deosebiri calitative majore, pentru că au origini, paradigme şi, mai ales, escatologii diferite (toate totaiitarismeie seamănă între ele şi, în acelaşi timp, fiecare este unic, spunea acelaşi C. Friedrich). Rasismul,

bunăoară, nu se găseşte în ideologia comunistă, încât a scrie, cum o face Nicolae Manolescu, că „Stalin a fost rasist, ca şi Hitler"[9] înseamnă a anula literalmente orice distincție între cele două totalitarisme şi, implicit, a produce o pierdere analitică substanțială. Nu e vorba că Stalin ar fi în felul acesta absolvit de crimele de care este responsabil, ci că determinarea lor stă în altceva, nu în rasism.

Un alt clişeu, vechi şi totuşi - prin obstinația cu care apare - nou, este „participarea evreiască" la instaurarea regimului comunist şi la exercițiul terorii totalitare, apreciată când capitală sau decisivă, când (doar) „esențială", dar transformată regulat - prin „morala" pe care o antrenează, fie deci şi numai implicit - într-un cap de acuzare colectivă la adresa evreilor. Ideea aceasta se întâlneşte, oricât ar părea de surprinzător, cu relativă frecvență în mediile noastre intelectuale respectabile; chiar dacă fără brutalitatea din presa extremistă, dimpotrivă, uneori cu rafinament, alteori esopic, acuza poate fi totuşi detectată fără nici un fel de dubiu. De altfel, această „participare evreiască" ar explica „minimalizarea" Gulagului: evreii se ştiu vinovați - se insinuează adesea - şi în consecință au tot interesul să reducă gravitatea faptelor care-i acuză. Cum se explică atunci că atâția evrei s-au numărat printre cei mai tenaci acuzatori ai regimurilor comuniste? întrebarea rămâne, evident, fără răspuns.

Alteori, chestiunea „contribuției evreieşti" este pusă în termeni metafizici şi etici ultimativi, cu o finalitate justițiară căreia nu-i scapă nimeni. Când Gabriel Liiceanu se-ntreabă retoric, într-un text de la care se revendică mulți intelectuali din România de azi, „cum e cu putință ca acela care, într-un ceas al istoriei, purtase uniforma victimei, să îmbrace acum pe cea de călău?"[10], referindu-se la ceea ce s-a întâmplat cu evreii după Holocaust în societățile comuniste, domnia-sa alunecă într-o generalizare care subminează întregul exercițiu intelectual de fraternizare cu Sebastian, pentru că încearcă să-1 anexeze propriilor sale marote. Metamorfoza aceasta presupusă de Gabriel Liiceanu este o ficțiune organicistă - subtilă în formă, dar rudimentară în conținut - care pleacă de la un fel de „evreitate substanțială", căreia nici un evreu nu-i poate scăpa, asemenea unui blestem, şi care, finalmente, îi face interşanjabili pe toți evreii, individualitatea fiecăruia fiind doar aparentă. Nu atât analogia biografică propusă de filosoful român stârneşte rezistențe din partea unor intelectuali (au reacționat astfel Michael Finkenthal, Norman Manea, Leon Volovici, Radu Ioanid şi Alexandra Laignel-Lavastine, Michael Shafir, Victor Neumann), metodă

empatică legitimă atunci când comparația respectă coordonatele

circumstanțelor (ceea ce nu se întâmplă întotdeauna în textul lui Gabriel Liiceanu), cât această reprezentare esențialistă a evreității, care riscă să facă din evreu, oricare ar fi acela - o *altfel* de ființă, *fundamental* diferită, ca o enclavă umană. Iată de ce fraternizarea propusă nu reuşeşte să convingă: ei i se opune acest (pre)concept al evreului, cu care filosoful român operează în textul său la un palier mai puțin vizibil, şi care exclude apropierea pentru care pledează extrem de călduros, trebuie recunoscut - la palierul de suprafață.

Exemplul de mai sus nu este însă un unicat. Probe de aceeaşi factura pot fi găsite şi la alți publicişti importanți, şi încă într-o manieră şi mai elocventă. Când Dorin Tudoran, bunăoară, oferă - într-un chip brut, dar extrem de expresiv - o listă neagră 100% evreiască", nu poți să nu încerci impresia amară de *deja vu.* Oricât de temeinice ar fi acuzațiile aduse celor ce figurează acolo, criteriul strident selectiv cu care a fost întocmită (căci sunt destule nume şi dintre majoritari care ar fi putut fi aşezate pe lista neagră, fără nici o căutare specială) îi arată limpede scopul: să arunce un blam de natură etnică. Zadarnic încearcă Dorin Tudoran să o justifice prin aceea că toate numele - cum scrie domnia sa -„s-au autopropus"[12] pe lista neagră, pentru că nu vinovăția a stat la baza ei, din moment ce lipsesc atâtea altele, ci apartenența evreiască. Selectivitatea aceasta este un tropism simptomatic. Asemenea liste sunt de altfel publicate frecvent în *România Mare* sau *Politica,* scopul lor antisemit nefiind un secret pentru nimeni, nici măcar - vreau să cred - pentru Dorin Tudoran.

Ciudățenia este că domnia sa, negăsind un argument care să-i justifice gestul, apelează la binecunoscuta stratagemă a atacului ca apărare, atribuind o intenție... rasistă unui text care îndrăznise să semnaleze criteriul care stătuse la baza întocmirii acelei liste negre. Când Dorin Tudoran îşi intitulează articolul de răspuns la obiecțiile ce i s-au adus *Lectura de rasă,* asistăm la un trucaj, pentru că falsifică mesajul critic avut în vedere (articolul *O tragicomedie în desfăşurare?* al lui Michael Shafir). în fața unui asemenea procedeu de contrafacere, singura ipoteză explicativă nu poate fi decât aceea a unui mecanism psihologic proiectiv, prin care obsesiile subiectului sunt atribuite obiectului. Este un mecanism de autoinocentare de care extremiştii abuzează (a se vedea, de pildă, „antisemitismul produs de evrei", „antisemitul Moses Rosen" sau „antisemitul Elie Wiesel", sintagme abundente, şi simptomatice, în presa antisemită).

Toate aceste puncte de vedere tarate sunt (şi) urmarea unei metode inadecvate. Am în vedere, în acest sens, inadecvarea criteriilor de analiză şi de evaluare. Acolo unde relevante sunt criteriile calitative (pentru a distinge fascismul de comunism, Holocaustul de Gulag), literații români aplică exclusiv criterii

cantitative (bilanțul crimelor). Acolo unde esențială este ideea, ea fiind mărul discordiei, aceiaşi polemişti, literați fiind, vin cu criteriul... estetic, reproşând preopinentului... lipsa talentului literar, astfel voindu-se delegitimarea adversarului. Dar „talentul literar" n-are nici o relevanță într-o discuție de acest gen, căci un „talentat" poate greşi prăpăstios acolo unde nu e vorba de literatură şi un

„netalentat" poate avea dreptate. Ideile lui Norman Manea, de pildă, sunt „combătute" cu asemenea „argumente" stupefiante. Nicolae Manolescu, bunăoară, alunecă într-un asemenea sofism când scrie: „Reacția d-lui Manea este aşadar una de scriitor enervat de critică. Deduc că iritarea d-sale se datorează mai mult bănuielii că aş avea o părere mediocră despre literatura pe care a scris-o [,..]"[13]. „Deducția" criticului literar n-are însă nici cea mai firavă bază în textul lui Norman Manea. Mai mult, chiar „părerea mediocră" pare o „găselniță" de ieşire din situație, o sentință inventată ad-hoc, pentru că atribuie o altă determinare ideilor lui Norman Manea în scopul de a le discredita *de plano,* de a Justifica" lipsa unui răspuns la obiect. Este un sofism tipic *{ignoratio elenchi).* Şi pentru că procedeul acesta incorect, de retragere a „legitimității" ideilor printr-o execuție estetică sumară şi improvizată, nu era parcă îndeajuns de limpede la directorul *României literare,* Alex. Ştefănescu îl reia cu o brutalitate uluitoare: „Norman Manea (de altfel, un scriitor lipsit de talent, judecând după cărțile filosofarde şi prolixe pe care le-a publicat în România) are o atitudine de megaloman agresiv, acuzând de peste ocean întreaga noastră societate."[14] E limpede că în fața acestei Judecăți critice" aiuritoare, fără drept de apel, nici un dialog nu mai e posibil.

O cultură cu idoli şi tabuuri

Clivajele acestei polemici sunt, cum se observă, polimorfe, ireductibile, aparent, la o cauză. Paleta punctelor de vedere disputate este atât de diversă, încât fiecare litigiu punctual pare să aibă o determinare specifică, independentă şi exclusivă. Fiecare ar fi, dacă pot să zic aşa, o „boală" cu manifestări şi etiologie distincte. Mă tem că toate acestea sunt aparențe înşelătoare, că ele sunt o pistă falsă, care, urmată, nu face decât să multiplice confuziile. Impresia mea este că toate aceste neînțelegeri au, la rigoare, o aceeaşi cauză, nu întotdeauna vizibilă şi nici conştientizată de fiecare dată, o cauză profundă, cu rădăcini adânc înfipte în cultura română. Altfel spus, toate aceste „boli" nu sunt decât simptome ale uneia şi aceleiaşi maladii care s-a insinuat în corpul culturii noastre cu multă vreme în urmă şi care s-a cronicizat. O maladie care a fost îndelung ignorată sau, când

-rareori - s-a întâmplat să fie recunoscută, a avut parte de o „terapie" inadecvată sau incompletă, cu rezultate care au dus la modificarea în timp a simptomelor până într-acolo că vechea „boală" nu mai putea fi recunoscută în noile manifestări simptomatologice. Medicii ştiu că sunt cazuri în care tratamente incipiente pot crea pentru un timp impresia că maladia este învinsă, pentru ca, mai apoi, să se constate o recurenţă a ei în forme greu recognoscibile, dând impresia - înşelătoare de la un punct încolo - că avem de-a face cu altceva, complet nou. Noutatea este însă de formă, nicidecum de conţinut.

Care este deci cauza acestor neînţelegeri? Este chiar cauza ignorată - sau, în cel mai bun caz, minimalizată - de cei mai mulţi intelectuali români de astăzi:

41

tentaţiile antidemocratice, xenofobe, antisemite ş.a.m.d, irezistibile pe care le-au manifestat mulţi intelectuali români încă din perioada de formare şi până în cea de aşezare a culturii române moderne. Un eşalon strălucitor de oameni de cultură români - pornind de la „poetul naţional" şi ajungând la marile figuri interbelice -s-a poziţionat ostil, resentimentar faţă de valorile care ghidaseră procesul de modernizare politică a României, faţă - în general - de valorile democraţiei. Tema aceasta a fost considerată de mulţi intelectuali români, mai ales de la cel de-al doilea război mondial încoace, în general *tabu;* iar când s-a întâmplat să fie totuşi abordată, ea a fost *deformată,* situare culturală cu urmări la fel de nefericite. Derapajele politice grave ale unora dintre cele mai influente figuri culturale române nu constituie nici azi o temă serioasă de meditaţie, aşa cum s-ar cuveni să fie într-o Românie care-şi caută un destin democratic, ele constituind cel mult un motiv de pudibonderie intelectuală; tăcerea intelectualilor faţă de aceste rătăciri triste devine, Ia rigoare, un mod de a le cauţiona „învăţătura" şi chiar de a o legitima.

Aşa se face că, în general, antisemitismul istoric al românilor nu constituie o temă de meditaţie şi de cercetare decât pentru intelectualii de origine evreiască, nu şi pentru intelectualii majoritari. Studiile dedicate acestui subiect sunt de regulă semnate de autori evrei, intelectualii români considerând pesemne - sau lăsând să se înţeleagă acest lucru - că antisemitismul intelectual tradiţional din România este o chestiune strict... evreiască, asupra căreia au a se pronunţa numai evreii, nu şi românii. Or, *antisemitismul intelectual al românilor este o problemă a culturii române, nu o „ chestiune evreiască "; şi nu e nicidecum o problemă secundară, ci una esenţială.* Cei ce au datoria de a o cerceta, de a o evalua, de a o soluţiona sunt în primul rând intelectualii români, de răspunsul lor depinzând, crucial, chiar

valorile care orientează societatea românească în această etapă de schimbări radicale. Este şi mesajul din „O tragicomedie în desfăşurare?"; Michael Shafir, contrariat în aşteptările lui, trage aici un semnal de alarmă către cei în care crezuse că au o autentică orientare democratică şi care l-au dezamăgit, implorându-i într-un fel să realizeze gravitatea situației în care s-au pus. Apelul lui dramatic n-a fost însă primit nici măcar cu o tresărire. Dimpotrivă, i s-a răspuns generalizat, cu o furie exclusivistă ieşită din comun, pigmentată pe alocuri cu băşcălie, rănind încă o dată o sensibilitate deja ultragiată. O „reacție de prestigiu" multiplicată, simili-gregară, menită - prin tirania ei majoritară -să-şi apere idolii şi să întărească tabuul.

Câtă vreme intelectualii români vor considera această problemă ca secundară, pitorească, irelevantă, jenantă sau, şi mai grav, ca antinațională sau ca falsă, temându-se că abordând-o ar comite un sacrilegiu, atâta vreme cultura română se va afla sub apăsarea unor complexe idolatre, care o vor trage înapoi, într-un ev revolut. România va fi astfel condamnată la un statut periferic şi exotic, prea puțin permeabil, riguros judecând, la valorile culturii europene sau occidentale. Numai examenul intelectual lucid şi curajos - operație migăloasă şi, desigur, dureroasă, chinuitoare - poate fi în măsură să elibereze cultura română de

complexele ei grave şi să pregătească societatea românească pentru mileniul ce va să vină.

Note:

'Norman Manea, „The Incompatibilities. România, the Holocaust and a rediscovered writer", în *The New Republic* (April 20, 1998); „Incompatibilitățile", în revista„22" (nr. 23, 9-15 iunie 1998).

* A se vedea, spre exemplu, Dorin Tudoran, „Gimnastica de întreținere sau pretextul Sebastian", în *România literară,* nr. 22, 10-16 iunie 1998.

3 Nicolae Manolescu, „Holocaustul şi Gulagul", în *România literară,* nr. 9, din 11-17 martie 1998.

4 Michael Shafir, „O tragicomedie în desfăşurare?", în *Sfera Politicii,* nr. 61, iulie-august 1998.

5 Nicolae Manolescu, *art. citat.*

6 Dorin Tudoran, „Nepoții gorniştilor" (II), în *România literară,* nr. 12,

din
1-7 aprilie 1998.

[7] Ioan Buduca, „Care-i buba?", în *România literară,* nr. 15, 22-28 aprilie 1998.

[8] Cristian Tudor Popescu, „Condamnarea lui Garaudy", în *Adevărul, 2* martie 1998.

[9] Nicolae Manolescu, „Ce înseamnă să fii rasist", în *România literară,* nr. 19, din
20-26 mai 1998.

[10] Gabriel Liiceanu, „Sebastian, mon frere", în *„22",* 29 aprilie—5 mai 1997.

[1'] Dorin Tudoran, *art. cit.*

[12] Dorin Tudoran, „Lectura de rasă", în *România literară,* nr. 32, 12-18 august
1998.

[13] Nicolae Manolescu, „Răspuns la răspuns", în *România literară,* nr. 23-24, din
17-23 iunie 1998.

[14] Alex. Ştefanescu, „Protest", în *România liberă,* 17 iunie 1998.

Sfera politicii nr. 63, octombrie 1998

LEON V0L0V1C1 în dialog cu GABRIELA ADAMEŞTEAMU ***JURNALUL*** **LUI MIHAIL SEBASTIAN Şl „TEROAREA ISTORIEI"**

Mihai! Sebastian şi Nae Ionescu

G.A. Există la adresa lui Mihail Sebastian reproşuri pentru că a lucrat în redacția „ Cuvântului" (opublicație care, de la un moment dat, a afişat evidente simpatii legionare şi din acest motiv avea să şi fie suspendată de Carol al II-lea). Cum explici prezența sa până târziu în această redacție şi prietenia cu grupul respectiv?

L. V. Orientarea legionară a directorului, Nae Ionescu, începe în noiembrie 1933, iar suspendarea *Cuvântului* a urmat după numai două luni, după asasinarea de către legionari a primului-ministru I.G. Duca. Explicația pe care o dă Mihail Sebastian însuşi (în *Cum am devenit huligan)* mi se pare convingătoare, chiar dacă el idiliza spiritul de „omenie" şi „dreptate" (sunt vorbele lui) al gazetei. Cred că s-a înşelat, dar să nu uităm că Nae Ionescu este „naşul" publicistic al lui Sebastian. El 1-a remarcat încă pe când Sebastian era licean, el 1-a adus în redacția *Cuvântului* şi 1-a îndemnat să scrie despre tot ce doreşte. Asemenea gesturi sunt decisive

pentru un tânăr de douăzeci de ani şi marchează pentru mult timp o traiectorie intelectuală. Nu e de mirare că a rămas legat afectiv de Nae Ionescu şi de câţiva - străluciţi! - colegi de redacţie, chiar şi atunci când între el şi ceilalţi a apărut **o** prăpastie pe terenul ideilor şi al opţiunilor politice.

Nu o mişcare democrată, ci un climat intelectual-estetic pluralist

G.A. In acest timp „ Cuvântul" se afla în polemici cu publicaţii situate pe poziţii democrate (Adevărul *etc). A existat în perioada interbelică în România o mişcare democrată (în jurul lui Eugen Lovinescu, dar nu numai al lui), care este puţin luată în seamă acum, mai ales de către comentatorii occidentali, care îi cunosc doar pe intelectualii care atunci aveau simpatii pentru extrema dreaptă -Mircea Eliade, Emil Cioran -, pentru că ei au dobândit notorietate internaţională. Cum explici că Mihail Sebastian nu a optat pentru această mişcare?*

L. V. Eugen Lovinescu a fost într-adevăr un intelectual profund democrat, dar nu cred că a existat „o mişcare democrată" în jurul lui, decât în sensul unui

climat intelectual-estetic pluralist, ceea ce, desigur, nu e puţin, într-o perioadă de radicalizare politică excesivă a multor intelectuali. Dar acest climat e „bruiat" de militantismul politic care invadează şi presa culturală. Sebastian era convins, până în noiembrie 1933, că ziarul *Cuvântul* e un spaţiu al exercitării libertăţii de opinie - antiliberale, dar democratice, totuşi. Iar după scandalul romanului *De două mii de ani* (1934), el a devenit şi ţinta atacurilor ziarului *Adevărul,* ceea ce excludea o aderare la opţiunile politice ale ziarului, cu care, de altfel, nu o dată, nici nu se identifica. Cred că pentru un scriitor „neangajat", precum Mihail Sebastian, mai revelatoare decât prezenţa lui în redacţia *Cuvântului,* până în 1934, este publicistica lui, pe teme sociale şi politice, începând din 1928. Recitită acum, e remarcabilă prin consecvenţa apărării drepturilor şi libertăţii individului, alergia la fascism şi nazism, neîncrederea totală în marxism sau în colectivismul de tip sovietic.

Democraţia românească în cădere liberă după uciderea lui I.G. Duca, din 1933

G.A. Impresionant în Jurnalul lui Mihail Sebastian este modul în care poţi să percepi cum dimensiunea politică înstrăinează oameni care nu se mai recunosc, deşi afectiv sunt încă legaţi. Deci ei vorbesc, însă comunicarea nu se mai produce şi rămâne nostalgia după ceva ce nu mai poate fi prins. Acest lucru se vede în modul în care Mihail Sebastian aşteaptă să se reîntâlnească cu Mircea Eliade, după război. Ca şi după modul în care ei, în cursul mai multor reîntâlniri anterioare, nu mai

reuşesc să comunice. Dar sentimentul de prietenie n-a dispărut, sau cel puțin aşa pare. Sentimentul persistă, umilința socială la care Sebastian este supus, ca reprezentant al unei categorii puternic marginalizate, nu ajunge ca să stingă ataşamentul față de Cuvântul *sau fată de foştii prieteni. Asta este impresionant. In al doilea rând, impresionant este că mulți dintre aceşti oameni sunt în parte purtătorii unui destin tragic, pe care nu şi-l ştiu şi pe care îl împlinesc sub ochii tăi în paginile* Jurnalului. *Şocantă mi s-a părut şi reacția lui Mihail Sebastian după ce sunt executați legionarii (după uciderea lui Armând Călinescu). Află că M. Polihroniade este unul dintre cei ucişi undeva în provincie (represaliile după asasinarea lui Armând Călinescu) şi este şocat că a căpătat un destin tragic, deşi omul părea croit pentru un destin mediocru. A fost, de asemenea, pentru mine (şi nu numai pentru mine), şocant să descopăr că epoca interbelică, la care ne-afost multă vreme interzis accesul, pe care am cunoscut-o incomplet, pe care am idealizat-o cape o adevărată „ epocă de aur ", arată îngrozitor de rău. După moartea lui Brătianu, în 1927, eplină de asasinate.*

***L.** V.* Nu ştiu dacă are vreo legătură cu moartea lui Ionel Brătianu. Mişcarea legionară e cea care a introdus asasinatul în viața politică românească, justificat ideologic şi mistic. „Pedepsirea trădătorilor" şi „arderea putregaiului" au fost nu

mai sloganuri sinistre, ci şi un program pus în aplicare. **Regimul lui** Carol al lea a reprimat mişcarea legionară printr-un fel de terorism de stat, răspunzând asasinate cu alte asasinate. Dar şi un om politic precum l.G. Duca, care a :ercat să oprească, pe cale legala, ascensiunea unei mişcări esențial antidemo-itice, a plătit cu viața. După uciderea lui (pe peronul gării din Sinaia, în 1933), poate spune că democrația românească e în cădere liberă, accelerată de voluția" nazistă în Germania şi de consolidarea dictaturii lui Mussolini. Scena litică românească din anii '30 „arată rău", într-adevăr, dar nu şi cea culturală şi istică - excepțională sub multe aspecte -, datorită unei evoluții autonome, ia când politicul şi fascinația unui regim totalitar, care să „rezolve" toate)blemele României, au invadat şi viața intelectuală, într-o măsură consi-■abilă.

Mistificarea istoriei

G.A. Există o istorie oficială distorsionată - pe care noi am învățat-o la >ală -, există nişte cărți pe care am apucat să le citim în anii comunismului, 'te cenzurate, parte întâmplătoare - şi există o istorie pe care am învățat-o de isă, dar care este insuficientă, plină de tăceri, parțială, distorsionată într-un mod, de experiența traumatizantă a familiilor. Din orice familie veneai, de \ulă, tot purtai, ca un bagaj

mai greu sau mai uşor, o experienţă traumatică, i am venit de acasă cu istorii diferite, cimentate în falsa istorie oficială; de '.ea acum înaintăm greu, pe un sol plin de goluri. Şi ne este foarte greu să '.eptăm ceva ce n-a fost niciodată bine explicat. Multe lucruri din istoria ustră ar fi trebuit să le ştim, să le înţelegem, să le acceptăm până la vârsta a, nu să constituie acum noutăţi pentru noi. Desigur, descoperiri ori nterpretări există permanent în istoria modernă, dar la noi aproape totul este itestabil, interpretabil.

L. V. Mistificarea şi crearea de mituri false a început înaintea experienţelor imatice de care pomeneai. Ele au însoţit mereu ideologia naţionalistă, dar, în idiţii de normalitate socială, ele erau într-o anumită măsură temperate, xaminate, contestate de cei care reprezentau spiritul critic, alergic la retorica ionalistă. Lucrurile s-au agravat atunci când a dispărut libertatea de expresie, i Antonescu mai întâi, când o anumită percepţie a istoriei naţionale a căpătat acter de ideologie de stat, exclusivă şi consfinţită de politica oficială a :ului. Regimul comunist a inaugurat o formă mai sistematizată şi totală -itru că avea toate mijloacele de control - de rescriere şi mistificare a istoriei. 1 două mistificări, de sens contrar, au rezultat imagini mereu schimonosite şi nipulate ale unei perioade dramatice şi, aş zice, decisive din istoria modernă omâniei. Mai grav este că procesul de deformare a istoriei a fost atât de ne, atât de pervers, încât a provocat un fel de maladie a spiritului public, în sul slăbirii voinţei reale de a cunoaşte adevărul şi mai ales de a cunoaşte acele

episoade care contrazic imaginea creată de ideologia naţionalistă oficială, ca şi imaginea, nu mai puţin contrafăcută, din perioada comunistă, care a afectat câteva generaţii. *„Nu foloseşte la nimic* - scrie undeva Freud - *să spui adevărul celuia care nu e pregătit să-l afle ".*

G.A. E mai blocat discursul pe teme istorice în România decât în alte ţări din centrul Europei?

LV. Evident. în sensul unui refuz mai persistent de a aborda deschis anumite capitole din istoria politică românească, de a examina, cu calm şi fără prejudecăţi, evenimente şi personalităţi. Nu e de mirare, de aceea, că puţinii istorici ai acestei perioade care dovedesc o dorinţă sinceră de a examina faptele, fără un model de interpretare care să întărească neapărat un „consens", par un fel de disidenţi.

Rescrierea istoriei în două sensuri contrare

Revenind la imaginea perioadei incluse în *Jurnalul* lui Sebastian, anii treizeci şi anii războiului, aş spune că prima rescriere falsificată a acestui capitol îi

aparţine lui Antonescu însuşi. în discursurile şi declaraţiile lui din anii '43-'44, când se schimbase cursul războiului, el neagă pur şi simplu, fără să clipească, masacrele împotriva populaţiei evreieşti de dincolo de Prut, pentru care era răspunzător şi care (vedem şi din jurnal) erau un subiect frecvent printre ofiţerii reveniţi la Bucureşti în permisie. Procesul lui Antonescu şi primii ani de regim comunist au rescris în sens contrar perioada, propunând un scenariu în care vinovăţiile reale, pentru crime împotriva populaţiei civile, se amestecau cu vinovăţii discutabile sau cu vinovăţii inventate - cele urmărind compromiterea liderilor politici (precum Iuliu Maniu), acuzaţi de coresponsabilitate în tot ce priveşte politica şi acţiunile administraţiei Antonescu. Etapa Ceauşescu aduce un nou scenariu, dintr-o perspectivă „naţional-ceauşistă", urmărind, mai abil, selecţia tendenţioasă şi manevrarea „recuperărilor". Accentul trece spre „imaginea României" (socialiste, fireşte) şi a unui popor care, de veacuri, a evoluat firesc şi sărbătoresc, spre un comunism naţional. în noul scenariu, rolul lui Antonescu a rămas negativ, dar mai „nuanţat", iar capitolul politicii faţă de evrei şi mai ales proporţia masacrelor şi a deportărilor e redusă la dimensiunea unor „excese" (eufemism ipocrit care mai face şi astăzi o frumoasă carieră), pentru a nu afecta „imaginea naţiunii" şi a nu tulbura scenariul istoric pastoral. Mai grav este, cum spuneam, că scenariile deformatoare şi tendenţioase înfloresc şi astăzi, doar că s-au „privatizat", sunt mai multe. Folosirea lor de către noile, grupări politice naţionaliste e... în firea lucrurilor, dar ele persistă cu vigoare şi în discursul istoricilor, explicabil prin acele deprinderi de gândire, ale istoricului-diplomat-avocat, care vede scrierea istoriei ca o instituţie de propagandă şi de apărare a bunului renume. Asta presupune şi justificarea necondiţionată a oricărei personalităţi care, la un moment dat, „reprezintă" politica sau ideologia

naţională. Examinarea critică a comportamentului politic al unei personalităţi, considerată model infailibil, este percepută neapărat ca o denigrare sau impietate. Aici e şi una dintre explicaţiile dificultăţii enorme cu care e acceptată orice discuţie privind angajamentul politic al intelectualilor în anii '30 şi „convertirea legionară", cum o numeşte Sebastian.

Explicaţii pentru fenomenul legionar

G.A. Pentru generaţiile postbelice a rămas greu de înţeles de ce mişcarea legionară a fost „ seducătoare ", la un moment dat, pentru atât de mulţi tineri. S-ar părea că în rândul studenţilor ea era majoritară. Cum a putut, câţiva ani, să-i ducă în eroare pe cei pe care noi n-avem cum să nu-i admirăm? Mă refer la Mircea Eliade,

la Emil Cioran şi la destui alţii.

L. *V.* O explicaţie (dacă se poate folosi singularul pentru o problemă atât de complexă) am încercat să dau în eseul meu despre ideologia naţionalistă şi antisemitism în anii treizeci (apărut la Humanitas, acum doi ani). E un fenomen care ţine mai întâi de un plan general european - succesul fascismului italian şi al nazismului în Germania, al „naţionalismului integral" în Franţa şi, de sens contrar, modelul şi primejdia dictaturii sovietice. Apoi, de un plan românesc: erodarea democraţiei, corupţia politică, sentimentul de impas şi disperare al multor tineri care, în căutarea unei „salvări", au văzut în „revoluţia legionară", cum i se spunea atunci, o cale radicală şi rapidă de „mântuire", de rezolvare a tuturor problemelor sociale şi naţionale, inclusiv obsesiva „problemă evreiască", în ceea ce priveşte elita intelectuală, şocantă este frenezia cu care a fost îmbrăţişată o ideologie colectivistă, fundamental antiintelectuală. Mai e şi un plan al relaţiilor personale - fascinaţia personalităţii lui Nae lonescu asupra acestor tineri şi influenţa lui enormă şi în privinţa ideilor şi gesturilor politice. E de înţeles de ce, după război, Eliade, Qoran sau Noica au devenit pentru mulţi tineri intelectuali modele culturale şi umane absolute şi puncte de sprijin în faţa pervertirii comuniste. Cred că ei vor fi mereu modele culturale, urmate sau contestate, dar modelul angajamentului lor politic este catastrofal. E mai greu de înţeles, însă, idolatria, refuzul de a accepta dezbaterea ideilor şi opţiunilor lor politice, motivat prin mereu alte - sofisticate sau rudimentare - pretexte: diversiune, campanie, complot şi, fireşte, inevitabilul „nu e acum momentul". în cazul fiecăruia, există un plan al creaţiei, al operei, şi un plan al ideilor, al comportamentului public, intelectual, politic. Cu toată interdependenţa între cele două planuri, relaţia nu e directă, deterministă, şi niciodată simplă, când e vorba de oameni de mare complexitate intelectuală şi afectivă. Poţi discuta planul public, sub toate aspectele şi judecând oricât de riguros - fiecare după priceperea şi înţelegerea lui -, tară ca aceasta să pună sub semnul întrebării valoarea operei şi importanţa autorului. O judecată critică negativă, făcută cu bună-credinţă, nu „condamnă" şi nu „denigrează", nu „culpabilizează", după expresia noii limbi de

lemn. Cine nu **face** această distincţie practică obiceiuri neintelectuale: idolatria, reprimarea spiritului critic, judecă totul „tribal", prin prisma percepţiei de grup -„noi" şi „voi" -, şi abordează o dispută de idei ca un litigiu penal: sau „condamni" (ca procuror), sau „aperi" (ca avocat). Este exclusă astfel posibilitatea dialogului, a polemicii, a efortului comun de înţelegere şi explicare. Desigur, cea mai

inflamabilă e discuția în jurul lui Mircea Eliade, apărat de orice „pată", cu prețul contestării evidențelor şi a faptelor. Uite, de pildă, înverşunarea cu care dl Mircea Handoca, piosul şi harnicul bibliograf al lui Eliade, compune liste negre de „detractori" ai lui Eliade de pe toate meridianele, convins că a fost învestit ca paznic al unui templu în care se află idolul infailibil. Dar sarcofagul e gol, Eliade nu e acolo; el e un scriitor şi gânditor viu - admirat, analizat, amendat, contestat, re-citit altfel de fiecare generație, sub toate aspectele, inclusiv sub cel al ideilor şi angajamentelor politice. Aşa cum se întâmplă cu fiecare mare personalitate într-o cultură care evoluează normal, care nu suprimă, ci cultivă spiritul critic şi revizuirea, nu creează tabuuri şi idoli. E ceea ce s-a întâmplat în ultimii ani cu Jung, cu Heidegger şi alții şi aşa mi se pare normal să fie. Poți fi de acord sau nu cu contestatarii şi criticii, importantă este acceptarea legitimității discuției, ca pe o atitudine firească şi binevenită.

Lipseşte ceva din jurnalul lui Mihail Sebastian?

G.A. Există, la această oră, deja exprimate îndoieli cu privire la integralitatea manuscrisului lui Mihail Sebastian. Martori ai epocii şi prieteni ai fratelui lui Sebastian ştiu că el îşi scria jurnalul cu mult înainte de anul 1935, de când el este publicat. Ce ne poți spune în această privință?

L. V. Ca să vezi cum se nasc legendele... Nu e nici un secret că Sebastian a mai ținut un jurnal, din care a şi publicat fragmente în 1929 şi, din nou, în 1932. Era, după moda vremii, un jurnal de tip gidian, destul de literaturizat. în 1935, însă, probabil după o pauză mai lungă, el începe un *nou* jurnal, fără îndoială ca un refugiu şi o formă de a „distila", în singurătate, teribilul şoc provocat de scandalul romanului. Aşa s-au născut nouă caiete cu însemnări, pe o durată de nouă ani. Gabriela Omăt, excelenta îngrijitoare a ediției, a explicat pe larg, într-o notă introductivă, avatarurile celor nouă caiete. Să mai adaug că în discuțiile preliminare cu regretatul Harry From (cel care a creat Fundația Sebastian şi a convins familia scriitorului să-i încredințeze jurnalul spre tipărire), am condiționat participarea mea la realizarea ediției de reproducerea integrală a textului, fără nici o excepție, condiție inclusă, la cererea mea, în contract. Benu Sebastian, fratele mai mic al scriitorului, susținea, într-o scrisoare către un prieten, în 1990, că până să ajungă caietele la el, s-ar fi pierdut câteva pagini. E *t* posibil. N-am însă nici o îndoială, oricâte insinuări şi legende se vor pune în circulație, că nimeni nu a distrus sau sustras pagini din j urnal sau că cineva şi-ar fi amestecat condeiul cu al scriitorului. De-a lungul anilor, Benu Sebastian a fost

criticat de mulţi că nu publică jurnalul. închipuie-ţi ce ar fi fost dacă apărea înainte de **'89! Câte cenzurări inevitabile şi distorsiuni politiceşte** sau personal interesate...

„Efectul Sebastian"

G.A. Te aşteptai la această recepție a Jurnalului?

L. V. Nu. Mă aşteptam să trezească interes, să provoace discuții aprinde, dar nu am prevăzut amploarea impactului asupra cititorilor şi comentatorilor. Recunosc că sunt impresionat de intensitatea şi calitatea intelectuală a multor comentarii. însuşi acest „efect Sebastian" va deveni într-o zi, nu mă îndoiesc, obiect de studiu psiho-sociologic şi cultural. E un semn bun, cred, pentru viitoarea evoluție a climatului intelectual românesc. Stridențele sau „opintirile" (cum le numeşte dl Z. Ornea) nu lipsesc, dar ele țin de un inevitabil zgomot de fond.

G.A. Ce părere ai despre conferința lui Gabriel Liiceanu „Sebastian - mon frere", *publicată în revista „22" nr. 17 (din 29 aprilie 1997)?*

L.V. E o lectură patetic-filosofică a *Jurnalului,* foarte incitantă, dar nu împărtăşesc nici reacțiile superlative pe care le-a stârnit, nici cele de indignare, cu atât mai puțin acuzațiile de „fanatism de dreapta", „elitism feroce" etc. La partea confesivă, autobiografică a conferinței, pot să adaug şi eu un detaliu, pentru pitorescul (şi melancolia) întâmplării. Dl Liiceanu povesteşte că securitatea îl trecuse, pentru a-1 compromite, printre cei „vânduți jidanilor". în '88, când reveneam la Iaşi la patru ani după plecare, vorbind cu prietenii despre „mişcarea literelor" la Iaşi şi Bucureşti, cineva m-a întrebat, pe neaşteptate: *„Ştii orobabil că Liiceanu e evreu? ".* Ştiam că *nu* e, dar mai ştiam şi rostul acestui zvon trimis spre provincie: ce! vizat urcase încă o treaptă a compromiterii, ^cum, dl Liiceanu şi-a schimbat porecla în renume şi îşi asumă, poate cam Dripit, o „evreitate", pentru a sugera o identitate şi o solidaritate în suferință cu Sebastian. Dar numai marginalizarea şi persecuția nu justifică simetria propusă. Dezacordul meu e, însă, în ceea ce priveşte felul de a aşeza iudaismul şi „evreul" n câteva paradigme metafizice discutabile - evreul ca „înaintemergător" pe ărâmul morții, evreul-victimă, devenit, eventual, evreul-călău... Dincolo de iceste paradigme se află stereotipul *evreului-exponent,* o străveche creație sim->olică a culturii europene, *Evreul,* având mereu un rol transcendental, demonic au divin, sau pur şi simplu unul etern *reprezentativ.* Un evreu încetează de a mai I un individ; orice ar face el, el „semnifică", reprezintă „evreitatea", are un „rol" ti diverse scenarii, filo sau anti, impus de ceilalți. Realitatea concretă a indi-'idului sau realitatea concretă a istoriei unei colectivități nu contează, pentru că vreul-exponent e mereu responsabil de tot

ce fac „evreii", fie ei religioşi, atei, omunişti sau chiar convertiţi. Este şi în această interpretare propusă de îl Liiceanu o cădere în stereotip, care contrazice, în fond, mesajul filosofului,

O

extras din experienţa lui Sebastian: *„feriţi-vă **de logica colectivului!"...*** **Şi de** logica colectivului simbolic, aş adăuga eu.

Tragismul culturii române

G.A. Citindu-l cape un roman, aşa cum ajungi să citeşti un jurnal de care te ataşezi, n-am avut cum să nu mă gândesc ce s-ar fi întâmplat cu personajele mai departe, după ce se termină cartea. Şi, din punctul acesta de vedere, m-am gândit care ar fi fost destinul lui Mihail Sebastian dacă trăia şi care ar fi fost destinul lui Mircea Eliade dacă rămânea în ţară, ori al lui Cioran. Dar m-au interesat mai mult Mihail Sebastian şi Mircea Eliade, pentru că erau ca un fel de cuplu. M-am gândit că Eliade putea să aibă destinul lui Mircea Vulcănescu, să moară în închisoare, şi nu e exclus ca Mihail Sebastian să fi avut şi el destinul celor din grupul Pătrăşcanu. Totuşi, s-au născut şi au trăit într-o epocă foarte tragică. Şi nu prea văd lumea aceea „normală", în care s-ar mai fi întâlnit vreodată, decât dacă plecau toţi „dincolo ".

L. V. Ipotezele pe care le faci privind scenarii posibile după război sunt foarte plauzibile, dar nu putem decât specula pe această temă. Unii dintre ei au avut un destin tragic, alţii s-au salvat prin exil, înscriindu-se într-un tragism al culturii române, la care se gândea şi Culianu, exasperat că atâţia oameni de valoare au trebuit mereu să părăsească România ca o condiţie a realizării lor. De prea multe ori, de la Dinicu Golescu încoace, intelectualul român e silit să constate că normalitatea e „dincolo", în Occident. Aş spune, totuşi, că şi în perioadele tragice, care îşi înghit sau strivesc eroii, există un spaţiu al responsabilităţii individuale, în care propriile opţiuni şi decizii au importanţa şi semnificaţia lor. „Teroarea istoriei" - explicaţia preferată a lui Eliade - mi se pare prea fatalistă şi prea lesne de folosit pentru a ne scuti de orice responsabilitate individuală.

„22", nr. 27, 8-14 iulie 1997

<D

I

, ***PETRU CREȚIA***

DESPRE ANTISEMITISM

lngăduiți-mi să nu vorbesc despre xenofobie în genere, ci să mă mărginesc, cu hotărâre, cu pietate şi cu durere, la antisemitism. Şi să renunț la orice referire istorică, afară de una: HOLOCAUSTUL.

Ca orice om cu o informație normală, ştiu prea bine că secolul XX a fost şi este pângărit şi de alte forme, unele atroce, de genocid. Dar consider şi voi considera până la capăt că Holocaustul, despre care, în cursul anilor, am ajuns să am o cunoaştere adâncită, este şi va rămâne în istorie *ceva special.* Ceva care face ireversibile anumite procese, sacrilege anume cuvinte, imorale anume răsfățuri ale omului față de om, ca imagine despre sine. Până şi excesul de exploatare retorică a acestei prezențe a iadului printre noi mi se pare imoral. Trebuie doar să ştii, să suferi şi să plângi la marele Zid al Plângerilor pe care veacul nostru a ştiut să-1 înalțe din adâncul naturii umane. Cei care neagă Holocaustul ştiu foarte bine ce fac şi poate încercarea lor este cea mai elocventă mărturie că ceva ireparabil s-a produs în istoria omenească. Ceva ce edulcorează citirea *Infernului* dantesc, unde în fond e vorba de pedeapsă pentru nişte vini determinate în cadrul unui sistem de referință strict determinat. Dar a construi cu luciditate, cu deliberare, cu sistemă, cu o hotărâre de fier un sistem penitențial *fără culpă* este monstruos şi dovedeşte că în natura noastră de oameni sălăşluieşte, ascuns, ceva monstruos.

Ne putem întreba dacă aşa ceva mai este cu putință. Răspunsul, atâta cât mă pricep eu să-1 dau, este că, aşa cum a fost, *nu.* Dar asta nu face decât să agraveze prezența, reală şi activă, printre noi a unor forme mai mult sau mai puțin vehemente de antisemitism. Voi spune, cu toată fermitatea, că lucrul cel mai monstruos după *Holocaust* este persistența, fie şi minimală, a antisemitismului.

Cunosc personaje publice care, afişând o etică fără cusur, o ţinută democratică impecabilă, o ponderaţie înţeleaptă şi, la unii, însoţită de o anume pompoasă solemnitate, sunt capabili, în privat, uneori chiar şi altfel, să facă spume la gură împotriva evreilor aici şi acum, în România de azi. Am văzut dovada irecuzabilă a furiei stârnite de *Jurnalul* lui Sebastian şi a sentimentului de pângărire a unor

înalte valori naţionale provocate de dezvăluirile atât de calme, atât de îndurerate şi atât de iertătoare ale acestui martor nepărtinitor, adesea angelic. Am văzut şi excesul contrar, acela al celor care îl ceartă pe Mihail Sebastian că a mai păstrat relaţii cu cei care se dovediseră, începând cu Nae Ionescu, antisemiţi (şi încă pe socoteala nefericitului memorialist). Aceştia din urmă uită că atitudinea Iui Sebastian este dovada că există naturi exemplare pentru absenţa oricărei forme potenţiale de resentiment, fie el de un sens sau de altul.

Revenind la posibilitatea persistenţei antisemitismului. Da, evreii (ca reprezentanţi ai mitului evreităţii) vor fi în continuare victimele privilegiate ale unor forme mai declarate sau mai latente, mai brutale sau mai moderate de resentiment *atâta vreme cât în corpul social va mai fi nevoie de practici diversioniste.* Lucru destul de sinistru. Cu atât mai mult cu cât constat tot mai limpede că pentru operaţia aceasta, nici nu mai e nevoie de evrei. Doar de „evrei".

Nefiind, nici în fapt, nici în principiu, capabil de vreo formă de ură, nu mă gândesc cu ură la antisemiţii de azi. Dar om fiind şi, ca atare, simţindu-mă solidar cu victimele, nu mă pot împiedica să le urez acestor troglodiţi nimic mai râu decât nişte coşmare, nişte bune coşmare bine regizate, în care victimele să fie ei. Şi să se creadă (ceea ce în cazul lor este fals) că nu au altă vină decât aceea de a fi oameni.

Realitatea evreiască, aprilie 1997

ADRIAN MARINO

DOUĂ ROMÂNII IDEOLOGICE

ll/videnta ascensiune a ideologiei de „extremă dreaptă" stimulată şi consolidată de reeditarea masivă, sistematică şi ostentativă a reprezentanţilor săi dintre cele două războaie (Nae Ionescu, Mircea Eliade, C. Noica), precum şi a unor clasici naţionalişti ca M. Eminescu *{Chestiunea evreiască)* denaturează în mod evident o realitate istorică. Se ajunge - explicit sau implicit - la concluzia total greşită că *singura* tradiţie ideologică românească ar fi doar cea etnicistă, naţionalistă, şovină, antisemită, iraţionalistă, anticriticistă, antijunimistă *{Adio,*

domnule Maiorescu). Ceea ce nu corespunde deloc adevărului. Să spunem chiar lucrurilor pe nume: ea este complet falsă.

S-a vorbit - din puncte diferite de vedere - de existența a „două Românii". După 1989, devine tot mai necesară demonstrarea energică, riguros documentată şi a unei alte mari şi fundamentale realități istorice, încă puțin valorificate: ideologia de tip iluminist, liberal, democratic, pro-europeană, raționalistă are nu mai puțin o veche tradiție românească. Ea este mult anterioară extremismului ideologic actual de toate nuanțele. Unele titluri traduc în mod explicit: *Spiritul dreptei, Exerciții de „ reacționarism "* etc. etc. Deci, încă o dată, se confruntă deschis „două Românii": o Românie *antidemocratică, intolerantă şi mistică,* o Românie *fundamentalistă,* opusă României *liberale şi raționalist-critice,* pentru a reduce la ultima expresie această opoziție esențială devenită tradițională. Şt. Zeletin are dreptate când afirmă că marea eroare a partidului liberal istoric -în secolul XIX - a fost, după cucerirea puterii, doar realizarea programului şi nu şi legitimarea sa ideologică, teoretic-sistematică. De unde o regretabilă slăbire a tensiunii ideologice specific liberale. De altfel, „liberalismul" - ca doctrină -este una, iar „partidul liberal" - ca formație politică - este total altceva. Urmările acestei grave erori se mențin până azi. O altă serioasă carență este lipsa studiilor istorice despre apariția şi evoluția ideilor şi ideologiilor româneşti. Ele ar demonstra câteva adevăruri fundamentale, în general prea puțin cunoscute şi popularizate.

Gândirea iluministă-raționalistă are o tradiție românească de peste două secole. Ne revendicăm de la „Europa luminată" încă de la sfârşitul secolului XVIII. Studii foarte precise, cu zeci de citate şi exemple, demonstrează această realitate.

Trebuie neapărat subliniat şi faptul că o astfel de orientare are - în acelaşi timp -o direcție politică şi națională, în sensul „regenerării", „democratizării" şi „liberalizării" Țărilor Româneşti. „Luminarea" avea - pe atunci - un sens integral: cultural, patriotic, național şi democratic. Primele proiecte de „constituții" româneşti, de la începutul secolului XIX (a „cărvunarilor", de pildă), sub influența evidentă a Revoluției Franceze, sunt cea mai evidentă dovadă. Gheorghe Şincai, scria, mai înainte, atât o *învățătură firească spre surparea superstiției norodului* cât şi *Cronica Românilor.* Aceeaşi orientare, după aproape două generații, şi la G. Barit. El combate - în egală măsură - superstiția, *Credința deşartă,* fanatismul religios. *Ce este barbaria, Autodafe.* Dar luptă toată viața şi pentru „cauza română", contra iobăgiei, pentru recunoaşterea drepturilor națiunii române din Transilvania, contra lui *Unio trium nationum.* Deviza „libertate, egalitate, frățietate" este invocată

adesea. Ca şi ideea „drepturilor omenirii". într-un text din 1869, el vorbeşte chiar de „aşa-numita republică literară (ce) se întinde peste omenirea întreagă, fără nici una diferenţă de naţionalitate şi confesiune". Avea deci limpede ideea „literaturii universale", care este - în acelaşi timp - suma şi esenţa literaturilor naţionale. Ideea unităţii şi solidarităţii umanităţii universale, fără nici o discriminare este de pe acum bine definită.

Proclamaţia de la Islaz, de la 1848, *Proclamaţia partidei naţionale din Moldova, Dorinţele partidei naţionale in Moldova* cer egalitatea drepturilor politice, libertatea absolută a tiparului, „emancipatia clăcaşilor", o „Adunanţă generală extraordinară" etc. Toate principiile democraţiei moderne, liberale, se regăsesc la toţi paşoptiştii noştri: N. Bălcescu, A. Rosetti, I. C Brătianu, M. Kogălniceanu, Cezar Bolliac, lamuiţi alţii. Noi nu am afirmat şi apărat ideea liberal-democratică doar prin descoperirea politologiei moderne după 1989. Foarte necesară, nimic de spus. Dar care - la noi - nu cade touşi, pe un pământ total gol. Faptul că această tensiune ideologică iniţială nu numai că a slăbit, dar a şi fost practic eliminată începând cu sămănătorismul şi naţionalismul primelor decenii ale secolului XX, ne face să uităm că au existat - chiar şi în această perioadă de „arhangheli", „legiuni" şi admiratori ai hitlerismului - şi ideologi români de orientare liberală. C. Antoniade, D. Drăghicescu, P. Andrei, M. Ralea, Paul Zarifopol sunt nume încă insuficient subliniate sub acest aspect. între cele două războaie, în plină eflorescentă etnicistă şi antidemocratică, C. Rădulescu-Motru a editat revista *Ideea europeană* (1919-1928). S-a ţinut de asemenea ciclul de conferinţe despre *Doctrinele partidelor politice* (1923), la iniţiativa „Institutului Social Român" condus de D. Guşti. Trei texte au ca temă *Liberalismul economic* (G. Taşcă), *Doctrina liberală* (1. G. Duca) şi *Neoliberalismul* (M. Manoilescu). *Neoliberalismul* lui Şt. Zeletin datează din 1927. *Istoria civilizaţiei române moderne* de E. Lovinescu, în trei volume (1924-1925), rămâne până azi o carte clasică a liberalismului românesc. Serioasa lucrare a lui P. P. Negulescu (comparabilă cu clasica lucrare, în epocă, a lui Robert Michels, tr. fr. 1914), *Partidele politice,* a fost publicată în 1926.

Este deci imposibil să se susţină că ideologia românească se reduce doar la tradiţia şi epigonii „generaţiei bombastice" (G. Călinescu), la „năisme" „ciorănisme" şi „noicime". Şi, în general, la confiscarea conştiinţei ideologice româneşti doar de extremism etnicist, „românismul metafizic" de totalitarismul antidemocratic şi antieuropenismul de extremă dreaptă sau de extremă stângă.

Este doar una dintre fețele celei „două Românii". De altfel şi cea mai sumbră. A fost chiar riguros necesară reeditarea articolelor net „legionare" ale lui Mircea Eliade? Să ne cunoaştem *întreg* trecutul? De acord. Dar *tot* trecutul, în *integralitatea* sa, tară nici o discriminare, nu în mod unilateral şi în spirit partizan. La zece volume de un anumit tip, edităm - doar pentru salvarea aparențelor - şi un K. Popper, de pildă, într-un mic tiraj. O tactică evidentă, cusută cu ață albă. România luminoasă, încă departe de a fi bine cunoscută, urmează să fie pusă în valoare. O istorie a ideii de „libertate" şi de „cenzură" în România, de pildă, explorată în adâncime, abia acum este în curs de elaborare. Ca şi definirea precisă a celui de-al „treilea discurs", ca formulă de sinteză între „autohtonişti" şi „occidentalizanți".

Până atunci, criticii extremismului de dreapta, printre ei Alexandru George, Marta Petreu, George Voicu, Lucian Boia, dar şi L. Volovici, V. Tismăneanu, Z. Ornea, Norman Manea, pentru a nu aminti decât pe cei mai cunoscuți (dar pot fi citate şi lucrări ca *Ideea care ucide,* de Radu Florian şi colaboratorii, 1994, sau *Despre exegeza extremei dreptei româneşti* de loan Constantinescu, 1998), ajută la restabilirea adevărului istoric: nici înainte, nici după 1989, România n-a fost exclusiv naționalistă, mistică şi extremistă. O tradiție liberală, democratică şi de gândire critică a existat totdeauna, în proporții variabile, şi în cultura noastră. De cel puțin două secole. N-o putem supraevalua, dar nici ignora cu suficiență. în spirit polemic, intolerant, antieuropean, anti-NATO, fundamental ist sau neo-totalitar.

Inedit

N1C0LAE MANOLESCU

UN DOCUMENT PSIHOLOGIC Ş1 DE EPOCĂ

f ragmentele din *Jurnalul* lui M. Sebastian, pe care le publică „Manuscriptum", se referă la perioada 30 decembrie 1935-22 martie 1937 şi sunt inedite, cu excepția unui foarte scurt pasaj care a mai fost reprodus de Vicu Mândra în volumul al doilea al ediției de *Opere alese,* „Editura pentru literatură", 1962. De altfel, Vicu Mândra a ales spre publicare câteva pagini care acoperă în mare cam aceiaşi ani (mai exact: 7 septembrie 1935 - 4 aprilie 1937), ceea ce ar putea însemna că M. Sebastian a ținut jurnal doar în această perioadă a vieții lui sau, mai probabil, că atunci însemnările lui personale au avut continuitate şi insistență. Fac această supoziție, fiindcă nu cunosc cu exactitate întinderea manuscrisului, iar datele de care dispun în momentul de față sunt puține.

în revista „Azi" din 1932, de exemplu, s-au tipărit mai multe pagini din

jurnalul parizian al scriitorului (17 ianuarie 1930-14 ianuarie 1931), ce vor furniza unele elemente pentru episodul francez al romanului *De două mii de ani.* Cartea de de debut a lui M. Sebastian din 1932, *Fragmente dintr-un carnet găsit,* are de asemenea caracter de jurnal (uşor romanţat). E evident din toate acestea că Jurnalul" lui M. Sebastian durează cam tot atât cât viaţa autorului: uneori sub formă nemijlocită, alteori deghizat în romane. Ceea ce nu pot preciza este însă dacă, paralel cu acestea din urmă, autorul a ţinut mereu şi un jurnal propriu-zis, care ar putea fi dat cândva la iveală ca atare.

Asupra caracterului de jurnal subiectiv al prozei lui M. Sebastian nu există discuţii. Ca şi Anton Holban sau Mircea Eliade, el impune la noi un tip de roman autobiografic şi eseistic totodată, mult deosebit de acela al generaţiei anterioare, anunţat doar de cărţile lui Camil Petrescu. Dar jurnalul propriu-zis cum este? Prin forţa lucrurilor, despre el s-a discutat mai puţin (ca să nu zic deloc): rămânând în cea mai mare parte necunoscut. Există în general trei tipuri de jurnal: jurnalul personal, document moral şi psihologic despre autor; jurnalul unei creaţii, document despre naşterea şi problematica unei opere; şi jurnalul unei epoci artistice, document despre viaţa artistică în special, dar nu numai atât, despre medii, relaţii scriitoriceşti etc. Tolstoi, Flaubert (în corespondenţă) şi fraţii Goncourt ilustrează aceste tipuri care, fireşte, nu se găsesc decât rareori în stare pură, de obicei un element ori altul prevalând într-un amestec hibrid. Dar e

clar că, de pildă, *însemnările zilnice* ale Iui Titu Maiorescu ne interesează mai puţin ca jurnal al creaţiei critice proprii decât ca document psihologic (referitor la autorul însuşi, în prima parte, şi la scriitorii sau oamenii politici contemporani în rest). *Jurnalul* lui M. Sebastian, judecând după fragmentele citite, este hibrid, amestecând observaţii despre autor, despre creaţia proprie şi despre epocă. Mi-e greu să-mi dau seama din atât de puţine pagini unde cade accentul principal. De aceea este poate util să trec în revistă cele trei aspecte, cu meritele şi particularităţile lor.

„Jurnalul personal" e cel mai puţin consistent, ceea ce pare destul de curios la un scriitor atât de interesat de proza subiectivă şi care a urmărit mai mult să se confeseze în romanele sale decât să creeze o lume şi personaje viabile în sine. Este de notat şi că tonul general al mărturisirilor seamănă cu acela din romane. Ca şi Anton Holban, M. Blecher, M. Eliade, C. Fântâneru etc, M. Sebastian transcrie aproape pretutindeni în operele sale stări de spirit. Nu pur şi simplu idei: ci atitudini. O generaţie, care contează în literatura noastră printr-o „reformă" a

prozei în numele lucidității şi al ideii, numără mai ales scriitori cu structură sufletească a unor mari afectivi. Aproape toți sunt febrili, nervoşi, pătimaşi, aparținând de temperamentul pe care Aldous Huxley 1-a numit cere-brotonic şi 1-a asociat cu un fizic ectomorf. Timizi, inhibați, reflexivi, introvertiți, ei „se apără" tocmai prin afirmarea drepturilor minții asupra sufletului: luciditatea lor este masca pentru o afectivitate excesivă. Ca toți timizii, ei au reacțiuni violente: ca toți sentimentalii îşi neagă sentimentalitatea. Liviu Rebreanu, M. Sadoveanu sau Hortensia Papadat-Bengescu erau naturi creatoare: spontani, productivi, creând impresia de masivitate fizică şi sufletească. La ei ne atrage atenția un fel de pondere a personalității ce rezultă din alianța greu de desfăcut a spiritului creator cu o materie sau, mai bine, din întruparea spiritului într-o masă materială. La M. Sebastian sau la Anton Holban materia aceasta se subțiază până la a se desface de spiritul pe care-1 poartă: de aceea la ei ni se şi pare că forța creatoare ține de o inteligență pură, acută, de o spiritualitate oarecum în sine. Dar această inteligență continuă a se exprima afectiv, ca şi cum ideea n-ar avea totdeauna limbajul propriu, împrumutându-1 pe acela al emoției. Luciditatea lor nu înseamnă numaidecât idee: mai curând un fel de palpit emoțional al ideii, ca şi aerul fierbinte de vară deasupra unei pajişti cu flori; o atmosferă şi nu o substanță. Inteligența curată produce cinici (ca Huxley); ei sunt doar sentimentali. Ei nici nu scriu (cu excepția *Şantierului* lui M. Eliade ori a părții finale din *De două mii de ani)* romane curat ideologice, romane-eseu, ci mai mult romane-confesie.

în latura lui intimă, jurnalul lui M. Sebastian traduce acest climat afectiv al ideii, e plin de stări de spirit, de o intelectualitate deci mai mult emoțională decât analitică. Anxietăți, salturi de umoare, jubilație, nehotărâre, teamă: iată o parte din teme. Un limbaj uşor precipitat, scurtime şi trepidație a frazei: iată scriitura. Cititorul le poate identifica oriunde. Voi cita doar câteva rânduri: „Trebuie să plec neapărat. Poate că e o simplă prejudecată, dar acum prea s-a înrădăcinat: nu

pot să scriu aici. Am încercat şi astă-seară, dar nu merge. Ce e mai stupid este că întreg actul întâi îmi este clar în minte, frază cu frază. Totuşi nu merge. Mi-am consultat agenda şi cred că dacă am puțină voință pot pleca miercuri seara şi să rămân până luni dimineața. Ar fi patru zile de lucru. Nu trebuie să le las să se piardă. Dar nu am bani, mama trebuie să plece, sâmbătă am proces. Totuşi, totuşi". *(Duminică 17 mai 1936).*

„Jurnalul de creație" priveşte scrierea primei piese de teatru: *Jocul de-a vacanța.* (Aşa cum paginile din „Azi" se refereau, dacă mi-aduc bine aminte, la

geneza *Oraşului cu salcâmi).* El e minuţios, ocupând cea mai mare parte din text. Pentru istoricul literar e util: pentru cititorul obişnuit mai puţin. Dezavantajul este nu atât caracterul „tehnic" sau strict legat de textul piesei, cât faptul că piesa însăşi nu e o operă de primă mână. Felul cum a scris Flaubert *Madame Bovary* ne interesează, fiindcă naşterea unei capodopere e totdeauna exemplară (chiar dacă e vorba de un exemplu gratuit, în sensul că nu poate fi urmat): în plus, la Flaubert, referinţa la procesul de creaţie se împănează permanent de reflecţii estetice generale şi acestea sunt oricând valabile în sine. Deşi critic, M. Sebastian menţine jurnalul creării *Jocului de-a vacanţa* la un nivel teoretic minim, în puţine împrejurări experienţa propriu-zisă de creaţie interesând dincolo de amănuntele concrete pe care ni le furnizează. Teoreticianul e şters.

în fine, deşi limitat ca pagini, Jurnalul epocii" conţine câteva lucruri extrem de necesare pentru cunoaşterea epocii 1936-1937 (în medii artistice), a relaţiilor dintre scriitori, a atitudinii lui M. Sebastian însuşi faţă de problemele politice ce se puneau cu violenţă şi faţă de rătăcirile unora dintre colegii de generaţie şi prieteni personali. Pe scurt, e vorba de ruptura definitivă de Nae Ionescu şi de gruparea de la „Cuvântul" şi de la celelalte gazete scoase de discipolii acestuia: ruptură începută mai demult, practic îndată după publicarea romanului *De două mii de ani* (1934), însoţit de prefaţa profesorului şi cu răspunsul lui M. Sebastian din *Cum am devenit huligan.*

Nu încape nici o îndoială că, în 1936-1937, M. Sebastian devenise pe deplin conştient de consecinţele funeste ale doctrinei lui Nae Ionescu şi de pericolul pe care îl reprezenta creşterea valului de xenofobie şi antisemitism pe fondul fascizării ţării în pragul războiului mondial. „La trahison de clers" era prea evidentă spre a lăsa vreo iluzie autorului *Steleifără nume* care consemnează în caietul său în ziua de 11 octombrie 1936:

„Sărbătorirea lui Stelian Popescu la Arenele Romane. Perpessicius îmi spunea aseară: «O zi de doliu». Şi adăuga: «cea mai ruşinoasă zi din România de după război». Poate că n-ar trebui să fiu trist. Poate că, dimpotrivă, ar trebui să fiu mulţumit că toată dreapta românească, tot «naţionalismul», se grupează în jurul lui Stelian Popescu. Este definitoriu, infamant şi - în anumit sens, privind foarte de sus lucrurile, - consolator.

Nae Ionescu i-a telegrafiat ieri, felicitându-1 în numele lui şi al «Cuvânt»-ului. Trebuie să fiu deprimat? Mai degrabă nu. Ar trebui să-1 văd şi să-i spun: acuma, domnule profesor, nu mai e nici o îndoială că politica dvs. este o eroare...

Triste, triste timpuri! Ce val de trivialitate, în care se îneacă toți din ipocrizie, din laşitate, din interes!

Va veni o zi în care se va putea vorbi deschis despre aceste negre zile? **Sunt** convins, sunt absolut convins. Aş vrea să mai fiu atunci de față."

Din nefericire, n-a mai apucat să fie de față.

Rămâne însă meritul de a fi înțeles înaintea altora ce se întâmplă şi de a se fi dezis de o ideologie cu care n-avea nimic comun. Pentru raporturile cu Nae Ionescu şi pentru colaborarea la „Cuvântul" unele lămuriri ne oferă romanul *De două mii de ani* şi pamfletul *Cum am devenit huligan.* O frază din cel dintâi este, între altele, edificatoare pentru iluziile tânărului de nici douăzeci de ani care vedea în „filosofia" lui Nae Ionescu (în roman Ghiță Blidaru) o salvare de la individualismul neliniştit în spiritul căruia se formase: „în ce mă priveşte, obosit de a fi crezut prea mult în dreptul meu de a spune vieții «eu!» cum i-aş fi spus «stai!» - gândirea aceasta de lene, de supunere, de renunțare a fost şi o lecție de modestie şi o chemare la pace!" Ce eroare! Şi unde a dus lecția de modestie şi de pace! Ceea ce în 1927 M. Sebastian nu ştia (deşi E. Lovinescu avea dreptate: „Furtunile nu s-au dezlănțuit deodată; ele mugeau de mult în peştera lor eolică şi criticii ar fi trebuit să se organizeze demult pe un front comun împotriva adversarului care se arăta la orizont"), avea să descopere, cu prețul unor deziluzii şi privațiuni dureroase, zece ani mai târziu. *Jurnalul* e plin de amărăciunea acestor (de ce n-am spune-o) tardive revelații. Cel care în *De două mii de ani* mai credea bunăoară că problema antisemitismului este pur metafizică va trebui să se convingă foarte curând că substratul social-economic şi politic joacă rolul principal, aici, ca şi în celelalte manifestări de care s-a însoțit, în ascensiunea lui, fascismul. Discuția (pe larg transcrisă în *Jurnal),* avută cu Nae Ionescu în ultima zi a anului 1936, este edificatoare nu doar pentru grandomania şi cabotinismul (cum zice G. Călinescu) fostului lui profesor, dar şi pentru iresponsabilitatea întregii lui gândiri sociale: între „obiectivitatea" cu care eroul-narator din *De două mii de ani* încearcă să prezinte mistica unui autohtonism pur şi anistoric, sub care se deghiza critica „de la dreapta" a instituțiilor burgheze din România interbelică, profesată de Ghiță Blidaru cel imaginar şi consemnarea delirului verbal al lui Nae Ionescu cel real este distanța de la o iluzie periculoasă la o certitudine care-1 onorează pe M. Sebastian. Căci nu e totul de a nu greşi: cine nu greşeşte? Totul e de a înțelege că ai greşit şi de a te îndrepta. Sub acest raport, jurnalul conține o dovadă emoționantă.

Manuscriptul nr. 1/1978

Z. ORNEA

UN EVENIMENT: *JURNALUL* LUI SEBASTIAN

Aştept să citesc acest *Jurnal* al lui Sebastian de peste patru decenii. Mă mulţumisem, până acum, cu lectura unor fragmente. Prof. Al. Rosetti îmi dăduse, prin 1958, vreo 150 de pagini aflate în arhiva sa. Două fragmente apăruseră în „Revista Fundaţiilor Regale", altele în revista „Manuscriptum" din 1976 (provenite din arhiva Perpessicius), altele în ediţia din 1956 de *Opere* Sebastian, îngrijită de dl Vicu Mândra. Rămăsesem, din aceste lecturi, care mi s-au părut răscolitoare, cu impresia că familia, mai ales fratele său mai mic, Beno, dactilografiase dacă nu tot jurnalul, oricum porţiuni masive din el, numai aşa explicându-se fragmentele deţinute de Al. Rosetti şi Perpessicius. Destinul acestui jurnal a fost sinuos şi complicat. în 1961, înainte de a pleca din ţară, fratele său 1-a depus la ambasada Israelului din Bucureşti (cum fosta soţie a lui Lovinescu, d-na Bălăşoiu, procedase cu *Jurnalul* lui Lovinescu, depus la ambasada Franţei la Bucureşti), ajungând în arhiva muzeului Yad Vasem din Ierusalim. Acolo, se pare, a cam fost cenzurat, încât, prin anii şaptezeci, familia 1-a recuperat, păstrându-1 la Paris. Pe la sfârşitul anilor şaptezeci, am avut o discuţie cu fratele mai mare al lui Sebastian, doctorul, rugându-1 insistent (împreună cu regretatul Aurel Martin, directorul de atunci al Editurii Minerva) să ne încredinţeze jurnalul pentru a-1 publica. Se temea de tăieturi şi nu prea aveam cum să-1 asigur că nu se vor şi opera. Proiectul a rămas baltă, deşi oarecare promisiuni primisem. Din 1990 încolo, am tot scris familiei Sebastian la Paris, stăruind să ne încredinţeze caietele-jurnal (aflasem că sunt nouă la număr). M-am izbit de refuz. Distinsul meu coleg de breaslă, dl Leon Volovici, a avut norocul întreg. A pus la cale o Fundaţie Sebastian, un om cu dare de mână din SUA, originar din România, a oferit o sumă de bani familiei şi, iată că jurnalul a apărut, într-o excelentă ediţie îngrijită de dna Gabriela Omăt la prestigioasa Editură Humanitas. Cu publicarea acestui extraordinar document care este *Jurnalul* lui Sebastian, Editura Humanitas îşi consolidează bunul renume de care se bucură. în sfârşit, după mai bine de cincizeci de ani de la moartea scriitorului (în mai 1945, în urma unui stupid accident de maşină), respectându-se, astfel, şi termenul decis de familie pentru publicare, acest extraordinar jurnal poate fi citit.

L-am citit, fără oprire, în câteva zile (are 575 pagini), şi mărturisesc, emoţionat, că lectura e efectiv răvăşitoare de-a lungul întregului traiect (1935—deceinbrie 1944). Şi tensiunea creşte continuu, atingând cotele de sus ale

suferinței şi exasperării din 1938 până în august 1944. Se pot distinge aici - are dreptate dl Leon Volovici - câteva secțiuni ale acestei scrieri: un jurnal al creației, cel al intimității subiective, cel al experiențelor sentimentale, al relațiilor de familie, al războiului. Sigur, ele pot fi chiar şi detaşate din text, căpătând individualitate (aşa a procedat dl Vicu Mândra când a reprodus, în ediția amintită, paginile din însemnările despre *Jocul de-a vacanța).* Dar, dincolo de aceste niveluri ale mărturisirilor, jurnalul se percepe ca un întreg, cu arhitectonica perfect desenată şi realizată, copleşind prin simplitate, scriitură şi franchețe. Mă grăbesc să spun de pe acum - şi nu la sfârşitul cronicii -, ştiind bine opera lui Sebastian, cu împlinirile şi denivelările ei, că acest jurnal, scris nu întotdeauna cu plăcere, este capodopera creației sale. Ba mai mult - şi ştiu să-mi măsor bine cuvintele -, cred că e una dintre creațiile cele mai rezistente din memorialistica românească, adaug, din acel gen al literaturii subiective romaneşti care este jurnalul. Şi, lucru ciudat, în 1 ianuarie 1941, după o întrerupere de şase luni de însemnări în caietul său, i se părea că „este ceva artificios în însuşi faptul de a ține un jurnal intim. Nicăieri scrisul nu mi se pare mai fals. îi lipseşte scuza de a fi un mijloc de comunicare, îi lipseşte necesitatea imediată". îl contrazic pe autor. Jurnalul lui, departe de a fi artificios şi a-i lipsi necesitatea imediată, e, dimpotrivă, extraordinar de viu şi e chiar un mijloc de comunicare, adică radiografiază, uneori aproape fără comentarii, o realitate adesea terifiantă. Ca într-o bună piesă de teatru, atmosfera şi acțiunea au o gradație care e a realului consemnat. Totul începe, în 1935, senin şi limpede, cu amorul cu Leni Caler, cu atmosfera congregației confraterne care continuă să fie gruparea de la „Cuvimtul", în frunte cu Nae Ionescu. Sunt, fireşte, şi acum suferințe: iubita îl înşală, ca o altă Emilia Răchitaru, e aspru nemulțumit că-şi iroseşte serile în recepții, are dificultăți cu lucrul la *Jocul de-a vacanța,* se plânge că e singur şi neînsurat, dar, în comparație cu ceea ce va urma, suferințele de-acum sunt un mic joc de copil răsfățat. Cea dintâi suferință, care îl răneşte enorm în ființa sa intimi^ este despărțirea de prietenii generației sale. Mai ales de cel mai bun prieten al său, Mircea Eliade. Acesta şi ceilalți, surprinşi în procesul legioriarizării lor, îi devin, treptat, străini, neputând să-i mai frecventeze. Sunt numei-oase episoadele caracteristice ale acestei stări de fapt, care ar trebui citate integral, dar n-am spațiul necesar. Să amintesc una, cumva concluzivă, din 25 martie 1937: „Suntem în plină disoluție a prieteniei noastre. Nu ne vedem zile de-a rândul - şi, când ne vedem, nu mai avem ce să ne spunem". Şi, mai înainte cu ex^ct o lună, după o mică recepție la el cu Eliade, Noica, Marietta Sadova, Haig Acterian, Gh. Racoveanu, toți din constelația „Cuvântului": „Mă întreb dacă nu e ultima oară când îi mai chem. Situația devine mereu mai penibilă. Nu mă sirnt în

stare să suport jocul de duplicitate pe care amiciția noastră îl impune de câiid cu convertirea lor gardistă. Ultimele articole din «Vremea» ale lui

65

Mircea au fost din ce în ce mai „legionare". Pe unele am evitat să le citesc. Pe cel din urmă l-am citit abia azi-dimineață - deşi a apărut de vineri şi toată lumea îmi vorbea despre el. E posibilă o prietenie cu nişte oameni care au în comun o întreagă serie de idei şi de sentimente străine - aşa de străine încât ar fi suficient să intru eu pe uşă, pentru ca dintr-o dată să facă tăcere, ruşinați şi stingheriți? Pe la Mircea n-am mai fost de vreo zece zile. Pe la Marietta, de mai bine de-o lună. Poate că ne vom cruța o despărțire violentă - dar vom lăsa să se destrame singure lucrurile, cu timpul".

Şi, totuşi, deşi se lămurise că Nae Ionescu e gardist şi un farsor (scena discuției din tren a profesorului cu doi colonei e efectiv antologică), continua să-1 pretuiască şi chiar să-1 iubească. Scena din 15 martie 1940, când intră în casa profesorului după ce acesta a murit, trebuie, negreşit, transcrisă: „Plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri-dimineață, intrând în casa lui Nae Ionescu, două ore după ce a murit. Se duce cu el o întreagă perioadă din viața mea, acum - acum de-abia - definitiv închisă. Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit, nerealizat, învins şi - dacă nu mi-ar fi greu să spun - ratat. Mi-e atât de drag tocmai pentru că a avut aşa de puțin noroc". Ca şi scena care descrie cum a vizionat, la câteva luni de la premieră, *Iphigenia* lui Eliade şi sentimentele încercate. A fost, cum se vede, o rupere, o destrămare inevitabilă de prietenie care nu putea uita ceea ce fusese odată şi nu mai putea fi. Din dezastru rămăsese aproape numai cu Eugen Ionescu (până ce, în 1942, acesta pleacă în Franța), cu Petru Comarnescu şi cam atât. Restul, adică totul, se pierduse în ceață, când şi când, de aici venind semnale pâlpâinde, care îl sensibilizau.

Dar din 1938 însemnările capătă altă înfățişare. Mai gravă, mai tensionată, aproape disperată. N-aş spune că descoperă că este evreu. Dar trăieşte acut condiția sa iudaică, supusă atâtor prigoniri. Consemnează tot, niciodată rece sau calm, ci cu tristețe resemnată, deşi e zbuciumat şi rănit în demnitatea sa de om şi de scriitor. înregistrează, ca o jignire, legiuirile rasiale din ianuarie 1938 dictate de guvernul Goga-Cuza, cu care ocazie îşi pierd cetățenia o treime dintre evreii din România, instalarea statului național-legionar e consemnată cu efectiva înfricoşare, mai ales că află despre promisele măsuri antisemite anunțate de Hitler şi ai lui. E dat afară din slujba de redactor la „Revista Fundațiilor Regale", şi, fireşte, i se interzice dreptul de avocatură şi de a mai publica sub semnătură. O

vreme e şomer şi chinuit de lipsa banilor (asta va fi o suferință continuă şi progresiv jenantă), devine profesor de literatură română la un liceu evreiesc şi roboteşte fără să-i placă dăscălia. Trăieşte, acut şi înspăimântat, pogromul rebeliunii din Bucureşti şi consemnează totul cu teamă şi dezgust. La 27 martie 1941 afla, la radio, noaptea, despre decretul de expropriere a imobilelor evreieşti. E, scrie amar, legalizarea antisemitismului, apărat, acum, de stat. Notează îndârjit: „îmi repet că singurul lucru care contează e să rabzi, să rezişti, să aştepți. E o chestiune de timp. Dacă eşti viu, dacă rămâi viu - tot restul va trece". Dar mizeriile se aglomerează, împresurându-1 până la sufocare. în aprilie 1941 e obligat să părăsească garsoniera din cauză că legea chiriilor dădea proprietarilor

libertatea să pretindă sume exorbitante evreilor. Apoi i se confiscă (asemenea tuturor evreilor) aparatul de radio (la care se delecta, serile şi nopțile, ascultând la diferite posturi europene, ca meloman ce era, concerte şi aflâ ştiri). E consternat, dar se supune, convins că se va obişnui şi cu această nedreptate. în iunie 1941 află ştiri despre abominabilul pogrom de la Iaşi: „Nu ne rămâne decât să primim moartea ca pe o moarte de război. Cazi sau rămâi în picioare, după noroc, după o simplă întâmplare. Sunt mai puțin dezarmați decât noi oamenii care mor pe front? Orbecăim cu toții într-o imensă, tristă, întunecată mulțime

- milioane, milioane, milioane - şi moartea nu alege, nu aşteaptă. Cine va rămâne

va rămânea". Are, totuşi, în plin război, şi cu mintea la pândă, „exaltări literare", adică proiecte de a scrie o piesă de teatru, chiar două (pentru una, despre 1848, citeşte, avid, volume de documente şi, mai târziu, scrie *Steaua fără nume,* care i se joacă, în februarie 1944, sub pseudonim). Asta deşi, în mai 1941, nota sfârşit: „Nu mai am nimic cu cărțile pe care le-am scris". Dar, vină iremediabilă, în iunie

1941 mărturiseşte că îl chinuie ideea unurroman, deşi se confesează mustrător în jurnal ca unui prieten: „Nu, nu sunt un inconştient, crede-mă. Literatura e un narcotic prea slab pentru toate câte se întâmplă". Dar în iulie al aceluiaşi an 1941 strigă aproape: „Din nou, din senin, un sentiment de exasperare, de neputință, de oboseală. Până când? până când, până când?... Aş vrea să strig, să urlu". Pentru a se întrema sufleteşte, citeşte, în plină conflagrație, *Război şi pace* (pentru a conveni că e o carte esențială şi tot comparând războiul din 1812 în Rusia cu cel de azi), apoi opera lui Balzac, învață englezeşte. I se închide în septembrie 1941 telefonul, rupându-i-se, astfel, şi puținele contacte cu lumea. Apoi, face zece zile muncă obligatorie, ca evreu, de care apoi scapă pentru că e profesor. Află de

trimiterea în Transnistria a evreilor din Bucovina (județul Suceava), mărturisind neliniştit: „Dumnezeu ştie ce ne aşteaptă şi pe noi în cursul acestei ierni", apoi e încunoştiințat de tragedia coreligionarilor săi din Basarabia şi Bucovina de Nord. Cum demența antisemită lua proporții, în octombrie 1941 Al. Rosetti, cu care continuă să se vadă, îl sfătuieşte să plece, legal, din țară, cu un paşaport pentru Istanbul. Ideea începe să-1 obsedeze. Dar, curând, îşi dă seama de imposibilitatea proiectului şi renunță. Trăieşte însingurat, văzându-se, rar, cu Rosetti, Branişte, câteodată cu Vianu, Ralea, D. Pippidi şi Antoine Bibescu, care îl şi invita la moşia Corcova. Un ordin al Ministerului Propagandei dispune - în noiembrie 1942 - scoaterea din librării şi biblioteci a tuturor cărților scriitorilor evrei şi într-o librărie îşi vede numele pe un mare tabel: „De doi ani nu mă duc la teatru, nu intru în restaurante, evit să mă plimb prin centru, nu văd mai pe nimeni, nu caut pe nimeni, încerc să mă țin cât mai departe, cât mai singur, cât mai uitat - şi acum, numele meu în toate librăriile".

Din 1940, jurnalul său devine unul de front, cu însemnări, detaliate, despre mersul operațiunilor în Occident, în Rusia, în Africa, în Asia. Paginile acestea - multe! - nu obosesc şi nici nu diminuează atenția la lectură. E, evident, nu numai preocuparea lui Sebastian, dar chiar viața lui absorbant legată de soarta războiului, pe care îl urmăreşte ca un naufragiat într-o lume în vâlvătaie. Iar

finalul jurnalului e extraordinar. Ultima însemnare e din 31 decembrie 1944, notând despre o călătorie de vacanță la Diham cu L. Pătrăşcanu, Lena Constante, Harry Brauner şi Herant Torossian. E o menționare premonitorie. Pentru că, de n-ar fi fost ucis în 29 mai 1945 de acel camion şi rămânea în viață, sigur e că, peste câțiva ani, intra în lotul Pătrăşcanu, în acel proces sinistru şi înfunda puşcăria, ca prietenii înainte amintiți. Pentru că, la procesul Pătrăşcanu, această excursie din decembrie 1944 a fost citată ca un moment al „complotului antistatal" organizat de Pătrăşcanu.

Din păcate, notele d-lui Leon Volovici sunt cu totul subțiratice (ele trebuiau să fie multe, informate, conferind cărții calitatea de instrument de lucru) şi, într-un loc (p. 306), o notă e de-a dreptul falsă. Cioran a fost, în fapt, chiar numit ataşat de presă de către ministrul de externe, legionarul Mihail Sturdza (cu acordul lui Horia Sima), numire reconfirmată, după rebeliune, benefic, de Mihai Antonescu. N-a funcționat decât vreo trei luni, intrând în conflict ireconciliabil cu şeful sau ierarhic. Actele din arhiva Ministerului de Externe sunt concludente. Acribia dnei

Gabriela Omăt a salvat efectiv acest impresionant jurnal, având grijă, cu marea ei experiență de editor, de transcrierea corectă a textului şi de calitatea unor lecțiuni. Să-i felicităm mult pe editori şi Editura Humanitas că ne-au dăruit, la început de an 1997, acest jurnal care nu dezvăluie numai destinul sfâşietor al unui remarcabil scriitor, dar reconstituie efectiv o epocă, aiuritoare, a lumii româneşti.

„România literară" nr. 5, din 5 februarie 1997

RADU COSAŞU

17 IULIE 1941

In iulie '41, - la o lună după declanşarea războiului şi a pogromului de la Iaşi - Alexandru Rosetti îi dă lui Mihail Sebastian, epurat de 10 luni din Fundație „ca evreu", şpalturile articolului care analizează creația acestuia în *Istoria literaturii...* a lui G. Călinescu, care urma să apară la sfârşitul anului. Lectura şi reacția - aşa cum le consemnează „Jurnalul" - sunt dintr-acelea decisive pentru un caracter, „de destin" pentru un talent. Romanul literaturii române nu cred că mai cunoaşte o asemenea scenă de taină, suferință şi pudoare intelectuală; o transcriu cu o voluptate specială:

„77 *iulie.* Am citit ieri în corecturi (date de Rosetti) pagina dedicată, mie în «Istoria literaturii» a lui Călinescu. E probabil cel mai sever lucru ce s-a scris împotriva mea. Nici un talent artistic, nici o aptitudine de scriitor. Cu prima observație începe, cu ultima termină. Am fost agasat, dar nu mai mult. E plictisitor să se afle o asemenea pagină într-o istorie literară, care prin caracterul ei monumental este un fapt irevocabil. O asemenea carte de 1000 de pagini in quarto se scrie o dată la 30^10 de ani. Trebuie deci să aşteptăm 4 decenii pentru ca să obținem o rectificare. Dar, după prima iritare, lucrul a încetat să-mi mai apară important. Cel mult sâcâitor. Nu pot lua în serios astăzi plictiselile sau chiar dramele literare. îl s'agit de vivre. Moartea e posibilă în fiecare zi, în fiecare ceas. Ceea ce s-a petrecut lâ Iaşi (şi încă nu mă pot decide să scriu aici tot ce am aflat între timp) se poate oricând repeta aici. Şi atunci? «Cariera» mea de scriitor nu m-a obsedat niciodată: acum nici nu mă interesează. Voi mai fi scriitor după război? Voi mai putea? Mă voi lecui vreodată de atâta dezgust acumulat în aceşti groaznici, bestiali ani?"

Sunt aici - „lucrând" cu cea mai atentă şi sinceră delicatețe, oximoron impus de text - câteva noduri de desfăcut; mai întâi la nivelul strict al expresiei; sunt cele câteva adjective minimalizatoare în fața „dezastrului": agasant, plictisitor, „cel mai sâcâitor". Spiritelor normale, istețe în a pricepe tot şi mai ales orgoliile, nu le va fi greu să surâdă superior: Sebastian încearcă să bagatelizeze obiecțiile crude. E o

reducere la comun, la îndemâna oricărui alfabetizat în sentimente mai populare decât chiar „Actualitățile". Spiritelor ceva mai subțiri (dar şi mai tinere) din aceeaşi speță a „InteleActualităților", le va putea apare suspectă şi recurgerea la istoria imediată, ca o manevră a orgoliului profund, lezat. Pentru un talent oricât de puțin încrezător în sine, orgoliul nu e problema cea mai serioasă, mai serioasă decât orice

război sau măcel din jur? Ce înseamnă „ii s'agit de vivre" fără a mai lua în considerare scrisul? Nu e aici o paletizare străveziu şi stângaci de vicleană, „une fuite en avânt" pentru a nu te mai uita înapoi, la eşecul creației, singurul eşec care doare mai mult decât moartea semenilor tăi? Dacă, pentru un scriitor, „ii s'agit de vivre", atunci nimic nu poate ocoli sau amâna o „dramă literară" ca aceea a contestării talentului său de către un critic de autoritate.

Menținând sincerităţile celor prea lămuriți cu mersul caracterelor, de parcă ar fi unul al trenurilor, nici ultimele cuvinte ale notei nu sună convingător: „cariera" de scriitor nu 1-a obsedat niciodată şi nu-1 interesează? Nu sună prea resemnai, prea „căutat", nu-i o automistificare la un scriitor atât de controlat în a evita melodrama, fie ea şi inteligentă? Sebastian se înşală pe sine, ceea ce nu i se întâmplă în fiecare zi şi, oricum, nu în actul critic (în amor, da, cu prisosință, dar o ştie!). Totuşi nici ce i se întâmplă azi, 17 iulie 1941, nu e o întâmplare de fiecare zi. Isteții de toate vârstele se pot duce la culcare; de aici, ei nu mai au acces.

Orgoliul lui de om talentat (într-o altă direcție decât aceea unanim acceptată de ideile timpului, dar şi de el şi de criticul său!) nu e doar rănit mortal, e şi intimidat, speriat, panicat. De cine? De ce? Cea mai stranie, cea mai stridentă frază din toate acestea e bine înfiptă în centrul întregii argumentații, între minimalizarea estetică şi maximalizarea nenorocirilor pe cât de universale, pe atât de justificative: „Trebuie deci să aşteptăm 4 decenii pentru ca să obținem o rectificare." E singura frază la persoana întâi plural! E persoana unei majestăți sau a avocatului care face cauză şi corp comun cu clientul? E şi a unuia, şi a altora, a tuturor trei. Ea survine după ce se recunosc două calități covârşitor de serioase ale *Istoriei* călinesciene: caracterul impunător al efortului în timp. („asemenea carte se scrie o dată la 30-40 de ani"), şi caracterul monumentul care conduce instantaneu la o sentință irevocabilă în imediat. Sebastian - profesionist al tribunalului, al criticii literare (altă magistratură!) - se simte în instanță, în proces, sub acuzație. El simte (aproape) exact autoritatea şi puterea Judecătorului său. Pamfletarul tace. (Evreul nu recurge nici o clipă la nenorocit de facila şi „normala" replică: „George Călinescu nu-mi acordă talent, fiindcă e antisemit!"). Talentul lui e prea demn ca să nu-şi ştie vulnerabilitățile.

Demnitatea lui - pudică precum e toată construcţia lui sufletească - nu poate apela în faţa unei asemenea severităţi autorizate de grandoarea monumentului decât tot la :imp, „alte 4 decenii"..., singura Justiţie care lucrează încet, onest şi impasibil. Fraza î sfâşietoare prin lipsa ei de trufie, prin fineţea tristeţii, prin eleganţa autoironiei, prin \at\ixz\eXeafair-play-w\\x\, rar întâlnite în această „Ţară a Amorului propriu", cum o lumea, de Ia 1600, La Rochefoucauld, foarte rar percepute în Ţara lui „Ştii cine sunt ;u?" care-1 îngrozea pe Ionesco în 1945. Din cauza acestui plural emoţionant de just, htreaga notă din 17 iulie 1941 capătă o seriozitate care va fertiliza toate celelalte irgumente mai mult sau mai puţin precise în tremurul lor. Abia în lumina acestor viitoare 4 decenii care vor rectifica verdictul - războiul, pogromul, cariera capătă cea nai gravă consistenţă, iar *Jurnalul* în „inconştienţa" lui, o forţă de expresie a dramei ntelectuale, necunoscută în literatura română.

„Dilema" nr. 210, 31 ianuarie-6 februarie, 1997

'0

RAM COSAŞU

DE 1999 DE ANI

Sebastian şi secretarul general Ceauşescu

Recomand cu insistenţă - la încheierea acestui război mondial - deschiderea jurnalului lui Mihai Sebastian, de la „măsura 6 aprilie 1941", precum o partitură muzicală: bombardarea Belgradului de către hitlerişti, după ce au ocupat Polonia, Norvegia, Belgia, Olanda şi au proclamat dreptul lor de a stabili ordinea în Balcani. E nu numai pasionant în sensul strictelor „Actualităţi" suprapuse până la cele mai stranii coincidenţe; dar şi cât de cât liniştitor, da, mai liniştitor decât se poate închipui, adică în sensul Ecleziastului: nimic nu începe cu noi, ci continuă, ceva mai complicat, dar şi din ce în ce mai comic.

La pagina 410, măsura ‚joi 30 octombrie 1941": „Seara cu Vişoianu, Branişte, Aristide, la Alice (Alice Theodorian, prietena lui Aristide Blank, bancher evreu şi mecena, Vişoianu şi Branişte, democraţi impecabili, o lume în care Sebastian, deja dat afară, ca evreu, de peste tot, se simte bine... *n. mea).* Mereu şi mereu aceleaşi discuţii care ne obsedează, ne obosesc, ne strivesc. Trăim cu două-trei idei fixe. Nimeni din noi nu ştie mai mult decât ceilalţi; nimeni nu poate privi sau spune ceva nou. Nici nu e loc pentru nimic nou. Războiul va mai dura doi ani, zice Aristide. Doi ani şi jumătate, adaugă Vivi. Ba poate numai un an, spun eu. Şi poate nici atât, spune Branişte. Mâine vom da alte termene, certându-ne stupid pentru lucruri pe care nu le cunoaştem. Dar viaţa noastră e angajată în aceste lucruri şi simţim în fiecare zi că o pierdem."

„Eu sunt obiectiv" - îi spuneam ieri lui Camil care era din nou într-un acces antisemit. „Obiectiv e un om prost. Simt că tot războiul ăsta nu mă priveşte... vorbesc ca de dincolo de viaţă. Ca şi cum n-ar fi vorba de războiul din 1941, ca de un război intrat de mult în istorie, terminat, uitat." (Aşa se vorbeşte cu un antisemit, chiar dacă îl cheamă Camil Petrescu? - l-ar întreba azi intransigenţii etici; *n. mea.)*

Peste două pagini şi alte 10 zile, „măsura 9 noiembrie 1941": „Comunicatele germane din ultimele zile nu mai menţionează frontul de la Leningrad şi nici cel de la Moscova... încă un semn că ofensiva **e** oprită... Moment de recrudescenţă anglofilă. Astă-seară şi Camil şi Rosetti şi Tuţubei erau de acord

că nemţii au pierdut partida. Va fi de ajuns ca peste câteva zile să avem un nou atac german şi un nou succes pentru ca toţi trei să fie de acord că englezii sunt pierduţi. *E un pendul psihologic, de o regularitate mecanică. "* (Subl. mea, tară multe explicaţii, doar cu o propunere de întoarcere cu trei săptămâni în urmă, măsura „22 oct. 1941": „Rosetti îmi spune că nemţii au câştigat războiul, că ruşii nu mai pot opune nici o rezistenţă, că Anglia nu mai are nimic altceva de făcut decât să încheie o pace de compromis. încerc să-1 remontez, dar e zadarnic".)

Măsura „ 17 noiembrie 1941": „Odaia lui Pippidi (am trecut câteva clipe pe la el, să-i dau nişte cărţi) e un fel de insulă în care mi-ar fi plăcut să trăiesc. O masă de lucru, o bibliotecă, singurătate, lumină, linişte. Lucrează la un studiu despre data urcării pe tron a lui Tiberiu."

Măsura „18 noiembrie 1941": „... Dejunat cu Ghiţă Ionescu, la Gina". (Economist şi politolog, colaborator la „Rev. Fundaţiilor Regale" şi „Viaţa Românească"- *nota ediţiei).* „Am impresia că e în curs de a face mai mult decât carieră, avere. îmi povesteşte că a fost într-o seară la «Melody» şi că erau acolo toţi «şperţarii de la Economic». Spune asta ca să braveze?"

Peste o săptămână şi două pagini, *mărfi 25 noiembrie,* întrebarea capătă un început de dezlegare, sub semnul unui nume care - geniul involuntar al numelui la români! - ne deschide gura a mirare şi ne închide într-un destin, comic, cum altfel?: „Aseară, la Ghiţă, Ceauşescu, secretar general la Economic (!!!, adică şeful «şperţarilor» de la Economic - *n. mea),* asculta cu nesaţ buletinul francez de la Londra, la 11 şi un sfert (oră radiofonică obsesivă pentru tot ce e „Actualitatea românească..." şi peste 40 de ani, la „Europa liberă" - *n. mea).* Fericit că s-au făcut în Libia 15 000 de prizonieri germani şi italieni. Aşteaptă şi el victoria engleză. Dar până una-alta, i se pare că poate ocupa o demnitate publică în regimul de azi -

fără ca situația să-i apară ciudată. *Incompatibitatea e un lucru necunoscut la Dunăre, {subl. mea).* Dar Ghiță e inenarabil. Am băut un vin bun şi «nu prea scump», eram cu toții de acord. «Mi 1-a adus Ghiță de la „Românizare"», zice Gina". Pur şi simplu. Pur, simplu şi inenarabil ca toate compatibilitățile lui de evreu, de român, de brăilean, de snob bucureştean inteligent care ştie că a fi obiectiv înseamnă a fi prost şi ce înseamnă un vin bun, dar nu prea scump. Urmează imediat - anticipând frumusețile montajului din jurnalul lui Hergot al „Bietului loanide" - în aceeaşi zi, „Strigăt auzit azi la 1 pe stradă: «Unirea! Unirea!» Noul decret cu românizarea evreilor. Citit ieri cu surpriză «Le Colonel Chabert». Mică gravură de Daumier, puternică, rece, precisă. Terminat al treilea volum Balzac din Pleiadă". Fără patima pentru Balzac, nimic nu se poate înțelege din Comedia umană şi română a lui losif Hechter, proustianul care duminică 19 iulie 1942 deschide *Eseurile* lui Montaigne:

„Nu ştiu exact ce se întâmplă pe fronturi... spre nord, nemții au ocupat Voroşilovgradul şi acum atacă Rostov. O altă direcție ofensivă vizează Stalingradul... Deschis ieri din întâmplare Montaigne (căutam un vers latinesc de care aveam nevoie) şi nu l-am mai lăsat din mână. Ce încântare! De mult, de

mult - poate niciodată - nu mi s-a părut atât de viu, atât de fermecător, atât de direct, atât de familiar... Totul, fiecare rând, aproape, mi se pare azi subversiv, cenzurabil..." Subversiv, cenzurabil, Montaigne în Bucureştii anului 1942... La fel de cenzurabil va suna Sebastian, acela de la măsura „9 iulie 1942", peste 57 de ani; la 1999, în Bucureşti: „conformismelor «la zi» din ultimul an al obsedanților 2000..."

Alte observaţii de nuvelist

„Nabokov, ca toți scriitorii importanți, are un ținut, un imperiu al lui cum ar fi genunchiul julit al unei fetițe, un fluture; el mă face mândru ca sunt un scriitor rus, căci el este singurul rus care a scris câteva mari romane americane..." - toate acestea le declara, ieri (la ARTE), Andrei Bitov, unul dintre cei mai buni scriitori ruşi; el s-a întâlnit târziu cu literatura lui Nabokov: „Generația mea a avut privilegiul ignoranței". La noi, cine vorbeşte aşa despre Ionesco, Cioran? Cioran, Ionesco ne fac, dimpotrivă, să ne simțim tot mai adânc ruşinea de a fi scriitori români la Bucureşti, lamentându-ne şi autocompătimindu-ne.

Nu exista victorie mai proaspătă şi mai plină a lui Cioran, în țara sa -victorie, nu „succes", el detestă succesul - ca această transformare a insomniei într-un criteriu nobil pentru a defini înaltele responsabilități ale omului politic.

„Cum puteți dormi, noaptea, când...?" e întrebat Preşedintele țării, tocmai Domnia-Sa, care a lansat fericita formula în campania electorala împotriva rivalului său. E foarte bine, în curând se va putea scanda: Insomnia salvează România!

Despre puterea amorului: un tip foarte simpatic, dezinvolt, 60 şi de ani, înalt pensionar cum există înalți funcționari - către o doamnă, după ce a aşteptat ca ea să se închine în fața bisericii Boteanu: „... şi cum îți spuneam: o iubesc pe Marga de 42 de ani, dar ne certam zilnic ca şi cum am avea, în față, o eternitate."

„Zdrobit" de vulgaritatea unei teleemisiuni de varietăți, m-a ținut în viață un singur gând: tot în oraşul acesta, Bucureşti, se zvoneşte că primul tiraj al *Jurnalului* lui Sebastian s-a epuizat. Există şi zvonuri bune, tonice!

Nimic, dar absolut nimic, nu se poate înțelege din *Jurnalul* lui Sebastian fără acest diagnostic din cronica lui Eugen lonescu la *De două mii de ani,* din 5 august 1934: „Primele 40 şi ultimele 40 de pagini ale acestui roman sunt admirabile: dureroase, vii, acute, dramatice, copleşitoare, scrise extrem de pregnant, de adevărat. însă, mijlocul cărții, adică cele mai bine de 300 de pagini, sunt pur şi simple sarbede... De ce această carte este mediocră timp de 300 de pagini? Pentru că eroul, losef Hechter, este poltron şi mediocru el însuşi... Oriunde losef Hechter trăieşte dens, oriunde drama lui morală şi istorică are maximum de acuitate şi intensitate. în momentele de laşitate, de fugă, de abatere de la destinul său care este suferința, losef Hechter devine lipsit de orice interes şi simpatie... Numai catastrofa ne poate releva natura noastră intimă, s-a zis. Iată de ce, de câte

ori Iosef Hechter nu stă în catastrofa, în catastrofa care este destinată să-i releveze natura lui intimă, e inautentic, mort, fals, neinteresant..." *Jurnalul* nu este altceva decât instalarea - de nimic abătută - în catastrofa, trăită în toată densitatea ei. Totul e „dureros, viu, acut, dramatic, copleşitor, extrem de pregnant şi adevărat" - toate adjectivele ionesciene „de bine" sunt la locul lor, de altele n-am nevoie pentru această carte despre care el, lucidul, n-a ştiut, putând la 11 decembrie 1943 să scrie: „Jurnalul ăsta devine absurd. O proastă obişnuință, nimic mai mult." Nici o luciditate nu rămâne nepedepsită. Dezmințirea ei e, aici, somptuoasă.

Paginația unei ştiri externe într-un cotidian bucureştean de mare tiraj şi creier puțin. Cu majuscule, ca supratitlu: PE CINE NU LAŞI SĂ MOARĂ... Şi titlul propriu-zis: „Târguiala cu Rusia pentru extinderea NATO". O, dacă li s-ar lăsa pe mâna externiştilor noştri - pe cât de isteți, pe atât de antimuscali - nu soarta lumii, cum

visează fiecare dintre ei, ci măcar politica Departamentului de Stat...

Cel mai plăcut repondeur telefonic, din câte mă enervează în Bucureşti: pe fondul unui blues clasic al anilor '30, aceste cuvinte: „Lăsați mesaj - nu veți regreta."

Macroimperceptibilul: Sticla de apă minerală „s-a făcut, aici, în colț", 1100 de lei de la 600. Un nenorocit doarme, noapte de noapte, sub caloriferul de pe sala etajului meu, al patrulea din bloc. De ce nu se duce la 3, la 2, la 8? „Fiindcă numai D-voastră, la 4, țineți un bec aprins toata noaptea, la uşă... Are şi el nevoie de o lumină până pune capul pe ciment" - îmi explică, logic, administratorul. Campionul mondial de şah Kasparov devine managerul politic al generalului Lebed.

Havel se recăsătoreşte, la un an de la moartea soției sale, la o lună după operația de cancer; scandal printre femeile virtuoase şi puritanii bărbați; ia o artistă de 40 de ani - dacă vrea să lase şi unui om ceva, nu numai unei țări? O pensie, de pildă. Ar fi foarte frumos din partea lui.

Din nou „Jidanii la Palestina!"? Preşedintele Comunității afirmă în „Adevărul" că în 15 ani nu vor mai fi evrei în România. E - printre antisemiți - o lipsă de răbdare care ar putea să compromită cauzele cele mai presante. Şi o lipsă uimitoare de humor: căci odată ajunşi în Israel, toți jidanii sunt numiți şi considerați „români"! Antisemitului x român îi lipseşte tocmai umorul; s-ar putea ca asta să-1 piardă.

O vorbă chinezească - aşa mi se spune, că-i chinezească, dar eu cred că ar putea fi a oricărui popor la curent cu mersul lumii: „Ferească Dumnezeu să te naşti când se scrie istoria!"

„Dilema" nr. 211, 7-13 feb. 1997

l/ASILE POPOVIO

EVREITATEA MEA

iiiditura Humanitas a dat la iveală un inedit excepțional, timp de o jumătate de secol necunoscut- *Jurnalul* Iui Mihail Sebastian din perioada 1935-1944. Cu asemenea apariții, ce altădată ar fi fost cu desăvârşire de neimaginat, ai în sfârşit sentimentul că libertatea de expresie nu s-a dovedit zadarnică pentru scriitorul român surprins fie cu sertarul gol, fie într-o postură de imobilitate descumpănită. Jurnalul acesta nu e însă o pagină de literatură, încă una. E, pentru a folosi expresia lui Mircea Mihăieş, o carte crudă: un document tulburător, în stare să te zguduie cu sărăcia dramatismului cotidian reluat şi amplificat timp de un deceniu.

Mihail Sebastian aduce în paginile sale mărturia evreului din perioada cea mai neagră a extremismului românesc de dreapta şi a războiului al doilea. Citindu-1, e peste putinţă să rămâi acelaşi. Problema evreiască devine problema ta. O imensă ruşine se întinde peste o întreagă perioadă din cultura şi istoria naţională, iar umbra ei te acoperă şi pe tine. Nu puteai bănui, în ciuda atâtor cărţi parcurse despre holocaust, că răul a fost atât de adânc şi că, din traversarea tunelului, oameni şi autori pe care i-ai admirat au ieşit maculaţi, cu un aer de jalnică vină despre care nu ştii niciodată dacă a fost până la capăt asumată. Mari autori naţionali îţi apar azi, după *Jurnalul* lui Sebastian, împuţinaţi. Am certitudinea că se vor găsi destui avocaţi care să apere, să justifice, să inocentizeze ce nu se poate apăra, justifica şi nici inocentiza. Putem bănui, de pe acum pregătită, şi cealaltă campanie: denigrarea lui Sebastian, minimalizarea mărturiei sale, denunţarea inexactităţilor, căci vor fi, cu siguranţă, şi inexactităţi în acest jurnal. Pentru aceasta, însă, în perpetuitate, documentul crud nu va înceta să acuze. Omul care 1-a scris te absoarbe în drama sa, destinul său devine al tău: eşti, alături de acest om, evreul prins în maşinăria gigantică a statului român ultranaţionalist. Deşi român, sau poate tocmai de aceea, îţi descoperi, alături de Sebastian, rădăcinile fricii dezumanizate, umilinţa nimicitoare, oboseala de a lupta, dezgustul pentru inconsecvenţa prietenilor şi solidaritatea cu victima absolută. Parcă lui Camus îi aparţine declaraţia că, între victimă şi călău, el e întotdeauna de partea victimei. Acum încerci pentru două, trei, patru zile, cât durează lectura jurnalului, adevărul profund al acestei vorbe şi resimţi până în adâncul sufletului cât de mult poţi trăi alături de victimă condiţia ei de victimă.

75

Trebuie spus răspicat: acest jurnal nu impresionează fiindcă aparţine unuia dintre scriitorii de seamă ai literaturii române. Această circumstanţă e, fireşte, de natură să adauge un plus de acuitate şi de expresie paginilor, ca şi un plus de simpatie instinctuală faţă de soarta unui apropiat prin lecturi, audiţii muzicale, formaţie, preocupări. Dar, în mod cert, nu paginile de scriitor, în sine, trezesc marele, adâncul interes. Ele sunt doar argumente în plus la dosarul evreului din România acelor ani. Ele agravează sălbăticia celorlalţi, fac vizibilă insensibilitatea chiar şi a celor mai sensibili dintre prietenii cu nume sonore: Mircea Eliade, Camil Petrescu, Cioran şi alţii, mai puţin importanţi.

Aceste pagini monotone, ce consemnează mereu şi mereu aceeaşi agonie, prilejuiesc o recitire a istoriei româneşti şi europene din unghiul special al unui evreu din România - acesta este motivul esenţial ce ţine trează lectura şi o

colorează intens: ridicarea lui Hitler, impunerea legionarilor, „rinocerizarea" treptată a mediului bucureştean, dezertările dintre prieteni, legislația antisemită, deportările, violențele, teroarea, mersul fronturilor de război, psihologia celui prins în cursa evenimentelor, toate acestea dau o imagine nouă asupra dezastrului românesc ce venea să anunțe dezastre viitoare.

Fireşte, putem medita încă o dată, dar cred fără prea mult folos, asupra fundăturii în care istoria i-a împins pe toți şi i-a obligat să adopte poziții false, nefireşti; ar fi insă o inadmisibilă diminuare a responsabilităților, un transfer al lor pe seama unei abstracțiuni (istoria). Apariția răului absolut a determinat împărțirea tuturor în două tabere între care nu mai încăpeau nuanțe: erai pro sau contra. Micşorează această polarizare opțiunea individuală? Mă îndoiesc. Cum a putut fi Mircea Eliade „prins" de istoria legionară? Cât era aici convingere, interes personal (realizat în cele din urmă în diplomația română a guvernului Antonescu), slăbiciunea în fața presiunii generale?... Nimic însă nu ar mai putea să treacă drept scuză, fiindcă barbaria luase de mult formele cele mai evidente. Toți ştiau ce se petrece, Mircea Eliade, Constantin Noica, Cioran, Camil Petrescu, Ion Barbu, toți ştiau. Aşa cum azi, după alte atrocități, mulți au spus că nu au cunoscut, şi atunci ignoranța simulată *după* ce lucrurile luaseră o întorsătură dramatică a funcționat ca o scuză. *Jurnalul* lui Sebastian arată că, de fapt, totul era cunoscut pentru toți. Se ştia de deportări, de execuții sumare, de lagărele de concentrare, nimic nu era neştiut. Şi, cu toate acestea, ura continua să producă discursul urii, de atâtea ori chiar în prezența evreului Mihail Sebastian -fără menajamente, fără înțelegere pentru evreul Sebastian, prietenul şi intelectualul Sebastian. Aceste momente de obnubilare a sensibilității şochează la lectură şi se rețin obsesiv, mai cu seamă când vin de la persoane pe care niciodată nu le-ai fi putut bănui de cruzime.

Pe de altă parte, polarizarea produce şi dincoace, în câmpul victimei, mutații ciudate. Un singur exemplu care pune pe gânduri - un eveniment atât de grav cum e ocuparea Basarabiei şi Bucovinei de ruşi nu-şi găseşte locul între însemnările lui Sebastian. Tăcerea acoperă o încuviințare? Cu siguranță că Sebastian a putut să-şi închipuie - ce iluzie! - că numeroşii evrei de dincolo de

Prut, măcar ei, au şanse să se salveze. Sub Stalin! înțelegi, dacă adânceşti puțin ironia istorică, în ce măsură evreul nu avea scăpare.

Dincoace sau dincolo, altădată sau în preajma războiului, el rămâne un prizonier, țintuit, controlat, suspectat, hăituit. O dramă teribilă, ce nu încetează să ne umple de revoltă şi stupoare, formează subiectul veritabil al *Jurnalului* lui

Sebastian. Din acest punct de vedere, acest document este o scriere atipică, fiindcă nu se constituie în jurul unui Eu, ci *-prin el-* în jurul unei comunități şi a unor probleme ce depăşesc cu mult atenția întotdeauna limitată a scriitorului de jurnal. Lumea întreagă, de la Londra la Moscova şi de la Tunis la Copenhaga, jocul alianțelor, soarta bătăliilor din cele mai obscure locuri, paginile „Monitorului Oficial" fac obiectul unui interes *personal,* fiindcă toate aceste lucruri disperate, îndepărtate şi incontrolabile privesc direct ființa numită Mihail Sebastian. Soarta lui se joacă prin soarta lor. De aceea, fluxul şi refluxul nebuniei generale devin o afacere individuală. Mai mult, iau locul oricărei alte preocupări. Primele o sută, două sute de pagini, omul Sebastian are încă dispoziția de a mai iubi, de a suferi, de a face dragoste, de a fi gelos. Pe măsură ce răul se intensifică, funcțiile omului se împuținează şi se reduc la singura, marea întrebare: ce se va întâmpla mâine?

Avansând spre final, ai o strângere de inimă. Va sfârşi Sebastian prin a se bucura naiv de intrarea ruşilor în țară, crezând că, astfel, izbăvirea a şi avut loc? O teribilă capcană, un ultim dar otrăvit al istoriei stă în fața scriitorului convins că răul pare a fi nimicit. Accidentul fatal care îl va răpune în mai 1945 îi mai dă totuşi posibilitatea să vadă cum fauna bucureşteană se recompune, se reacomo-dează, cum ocupantul sovietic fură, violează, cum se reinstaurează un nou primitivism. Ultimele pagini, tulburătoare, prea repede venind, îl împing pe Mihail Sebastian din zona primejdioasă a polarizărilor şi îl fac, încă o dată, să vadă exact: „Singurul lucru după care am tânjit a fost libertatea. Nu o nouă definiție a libertății - ci libertatea. După atâția ani de teroare nu mai avem nevoie să ni se explice ce înseamnă să fii liber. Asta ştiam - şi asta nu se înlocuieşte cu nici o formulă". Ce vine nu e însă libertatea, ci o nouă barbarie.

Curmat brusc, jurnalul dă din nou glas aceleiaşi înzestrări evreieşti de a profeți. Ceea ce ne uimeşte încă o dată, fiindcă poeticul, visătorul, inadaptatul Sebastian părea să fie cel din urmă dintre evreii predestinați să poată întrezări realitatea şi adevărul crud, aşa cum se pregătesc să vină.

„Orizont" nr. 2/15 febr. 1997

ALEKANORU GEORGE

SUFERINȚELE TÂNĂRULUI HECHTER

Intr-un scurt articolaş pe care Camil Petrescu 1-a publicat în 1947 în *Revista Fundațiilor Regale* despre *Insula* lui Mihail Sebastian (anul XIV, nr. 10/11), Camil Petrescu se exprima destul de sever despre teatrul scriitorului dispărut, care înregistra notabile succese pe scenele de atunci, *Steaua fără nume* cunoscând chiar un adevărat triumf. Scriitorul şi dramaturgul mai vârstnic vedea

în piesele confratelui său mai curând nişte agreabile şi abile făcături, menite să înlocuiască adevărata imagine a scriitorului („o puternică personalitate ancorată în real") cu o „suavă caricatură", păstrând pentru sine însuşi nu egotismul adevăratului mare scriitor, ci o „ironică tandreţe pentru ceea ce ştia că îi constituie trăsătura esenţială nerealizată". Venite din partea unui „prieten", oricum, de la cineva care-1 cunoscuse, de mult şi bine, reproşurile autorului lui *Danton* surprind desigur un adevăr, dar conţin şi o mare exagerare, care-1 anulează în parte. Sebastian s-a proiectat în piesele sale, în anumite personaje, printr-un proces de contrafacere având la bază „pudoarea"? - este o întrebare la care *Jurnalul* său pare a răspunde, lăsând totuşi destulă ambiguitate asupra realităţii mai profunde şi a explicaţiilor.

Mă voi întoarce la această problemă, dar mai înainte vreau să semnalez că, într-un necrolog scris în aceeaşi revistă cu doi ani înainte, acelaşi Camil Petrescu îl mustra cu aspre cuvinte pe G. Călinescu pentru paginile pe care le închinase în *Istoria sa...* lui Sebastian şi care conţin erori atât de imense, încât ea va fi „grav amendată în viitor" pentru aceasta. Aici, prietenul scriitorului dispărut avea hotărât dreptate, paginile lui Călinescu (alături de cele închinate lui Zarifopol, Dan Borta, Blecher şi Radu Tudoran) sunt un lung şi penibil şir de erori. Sebastian nu e prizat ca prozator, e ignorat ca dramaturg (deoarece în genere Călinescu nu se ducea la teatru), nesocotit în esenţă ca eseist. Numai polemistul din *Cum am devenit huligan* îi smulge istoriografului un accent mai favorabil, deşi îl face un „neînţelegător" al sofisticei subţiri desfăşurate de Nae Ionescu.

Sebastian a trăit cât să ia act de „execuţia" aceasta, trăgând unele concluzii pesimiste în jurnalul său; dar s-a înşelat, textul lui Călinescu (autor cu care polemizase pe vremuri) nu a jucat nici un rol în destinul său antum şi postum, el fiind un autor dramatic de succes, un prozator apreciat (dar nu prin romanul său

realmente slab, neconvingător, *De două mii de ani)* şi un eseist de primă mână, abia acum revelat la adevăratele-i dimensiuni. Ediţia de *Opere* pe care a început s-o dea la iveală d-na Cornelia Ştefănescu, rectifică integral imaginea pe care unele aspecte ale scrisului lui Sebastian o impuseseră şi pe care le confirma volumul cuprinzător, selectiv, dar mai mult expurgat, pe care aceeaşi editoare îl publicase în 1972, *Eseuri-cronici-memorial.* Volumul în chestiune putea întări chiar şi afirmaţia lui Călinescu după care estetica autorului este aceea „tipică la criticii evrei, anume: iubirea. Criticul este sau prea generic amical, sau incredul şi ceremonios" (p. 964): Nimic mai fals, cunoaşterea reală a scrisului lui Sebastian

te pune în fața a ceea ce văzuse dintru început E. Lovinescu, un scris de surprinzătoare maturitate, pe un fond de remarcabilă cultură şi de uşor scepticism, care sporeşte aerul de superioritate a unui scriitor abia ieşit din adolescență. Ulterior, el a făcut o critică sumară, nu de specialist, ci de amator luminat, cu totul în afara perspectivei istorice, pentru care cred că-i lipsea cultura. Era un om cu informația, mai ales franceză, la zi, dar şi cu lecturi clasice, atras de cei mari: Balzac, Proust, Shakespeare. Scria cu accente tăioase, cu un umor stăpânit, într-un stil de perfectă urbanitate. Unde or fi cele descoperite de Călinescu nu se poate şti...

Destinul său l-au făcut scriitorul şi cronicarul celor aproape două decenii de activitate; meritele lui l-au impus peste capul detractorilor, în rândul cărora, după ştiința mea, s-a aflat şi caricatura lui Călinescu, Al. Piru, care i-a minimalizat sistematic importanța. Actualul succes al *Jurnalului* vine să încununeze cariera unui scriitor mai mult popular decât just considerat. El putea fi prevăzut din cele câteva eşantioane apărute în *Revista Fundațiilor* şi în *Lumea,* care edificau pe cei dotați cu minimă perspicacitate. în fond, şi romanele lui Sebastian, dar şi multe dintre paginile sale eseistice verificau vocația sa pentru stilul consemnării, al notației fragmentare, ce speculează mai puțin reflecția şi mai mult spontaneitatea. E o caracteristică a generației sale „trăiriste", de oameni care au exercițiul expresiei subiective, impudoarea dezvăluirilor intime şi a reducției la drama personală. Şi Mircea Eliade şi Cioran şi C. Noica, dar şi Oct. Şuluțiu, Blecher, Const. Fântâneru, Ion Biberi au exploatat virtuțile stilului confesiv, dreptul la subiectivism şi disprețul la adresa „construcției" româneşti proprii generației precedente. Eu am numit această generație cea a „neisprăviților", pentru că într-adevăr a promis intens şi şi-a luat aere de superioritate, înainte de a realiza o operă efectivă. Unul a murit de morbul lui Pott, altul a înnebunit, unul a sucombat pe masa de operație, altul a fost călcat de o maşină etc, etc. Doar câțiva s-au realizat prin plecarea oportună în străinătate, salvându-se totodată chiar şi fiziceşte (ultimul din serie a fost Mihail Villara, dar nu trebuie uitați Eugen Ionescu şi Anton Holban, ultimul izbutind să-şi clarifice profilul artistic în ciuda morții premature). Pe lângă ei, M. Sadoveanu şi T. Arghezi, Hortensia Papadat-Bengescu şi E. Lovinescu, dar şi Ion Agârbiceanu şi Liviu Rebreanu par nişte trenuri cu zeci de vagoane mergând sigur pe un drum sigur, ştiut şi verificat, fără nici un accident.

Mihail Sebastian pare a fi fost cel mai dotat să scrie jurnale; era un intelectual cu o privire permanent critică şi selectivă, de un sentimentalism

cenzurat, dar de o aderență afectivă, pentru oameni, cărți, fenomene de cultură şi pentru viața de lume, remarcabilă. In plus, era un om care exersase îndelung practica ziaristului; ştia să surprindă momentul semnificativ, întâmplarea care depăşeşte cotidianul, deşi pare de toată ziua, avea talentul notației rapide, cu un creion totdeauna sigur. Textul său pare a nu avea ştersături, reveniri, intervenții ulterioare, de om care se reciteşte; exercițiul său literar este cu totul remarcabil.

De aceea, meritul autenticității este cel dintâi care ar trebui semnalat, deşi nu este cel mai important, desigur. *Jurnalul* lui Sebastian poate o fi având retuşuri, supresiuni operate de cei care l-au avut în mână şi au crezut că au dreptul să facă aşa ceva, dar este totuşi altceva decât o contrafacere dispusă calendaristic precum *Jurnalul fericirii* al lui N. Steinhardt, jurnalele cu multe titluri ale lui Radu Petrescu, sau cele numite aşa şi apărute recent ale lui M. Zaciu şi Paul Goma (ceea ce nu le împiedică pe primele două să fie nişte remarcabile opere literare). Aici avem de-a face cu notații zilnice, mai mult sau mai puțin susținute, ale unui om care se adresează sieşi ca într-un aparteu de comedie; departe de a se idealiza sub vreo formă, el se dezvăluie direct şi indirect cu limitele, păcatele dar mai ales iluziile şi decepțiile sale, ale unui om care-şi gândeşte viitorul în perspective întunecate, neîncrezător în talentul său, în capacitatea de creație, de realizare intelectuală.

Pentru a-1 înțelege pe scriitor, trebuie în primul rând să-i citeşti destăinuirile, de maximă luciditate, realiste dar aproape premonitorii cât priveşte adevărata sa vocație: „Condeiul meu e plin de obstacole, plin de scrupule, plin de ezitări. Nu aşa se scrie un roman. De altfel, trebuie să convin că nu sunt un romancier. Pot scrie lucruri delicate de reflecție, de reverie interioară, de solilocviu - dar nu pot să mă avânt cu uşurință între mai multe personaje pe care să le las să trăiască." ... Şi iată şi soluția care i se impune, pentru a-i încununa încă o dată excepționala înțelegere de sine: „... mi se pare că aş putea foarte bine scrie teatru... Sunt anumite tipare mecanice în teatru, care mă ajută pe mine, care sunt aşa de lipsit de imaginație." *(8 ianuarie 1937).*

Jurnalul său începe după ce omul de litere şi de gândire ajunsese erou de scandal din cauza romanului *De două mii de ani,* o carte căreia Nae Ionescu, la cererea autorului, îi făcuse o prefață scandaloasă, în sensul că-şi dăduse pe față sentimentele antisemite, după ce până atunci se manifestase altfel, cu o toleranță plină de bunăvoință la adresa evreilor (La *Cuvântul* se aflase în redacție şi Ion Călugăru, dar şi ziarişti evrei de mai mică importanță). Prefața mentorului său nu e«urprinzătoare decât prin brutalitatea ei; conținutul era în perfectă consecvență cu gândirea „religioasă" a profesorului. Căci el nu procedează sofistic, cum zicea

Călinescu, ci aduce chestiunea pe plan teologic, care justifică şi nu antisemitismul. Biserica consideră că de două mii de ani Sinagoga e în eroare şi deci e în suferință: e vorba de o suferință metafizică, a celui condamnat să nu găsească niciodată calea Adevărului. Dar asta nu înseamnă că ea şi-ar îndemna adepții să

80

dea foc sinagogilor, şi să spargă capetele urmaşilor lui Abraham. (în fapt, adevărata noutate e că Nae Ionescu refuză soluția sionistă, pe care nu numai că o admiteau mulți „creştini", dar pe care o şi recomandau pentru „rezolvarea problemei evreieşti" majoritatea naționaliştilor români.)

Consternarea lui Mihail Sebastian care, între acestea, nu mai era Iosef Hechter, este imensă văzând cum creşte valul antisemitismului în toate sectoarele vieții publice, dar şi că aderă la el câțiva dintre prietenii săi cei mai buni, Mircea Eliade, Marietta Sadova şi Haig Acterian, Camil Petrescu. El se simte trădat, deşi aceştia continuă să-i arate simpatie, să-1 invite acasă, să-1 frecventeze. De fapt, el, care avea ampla experiență de acasă, din Brăila lui natală, oraş cosmopolit şi „deschis" când era vorba de afaceri, dar foarte blocat când era vorba de separația etnică, aproape în ghetouri, nu îşi dă seama că antisemitismul nu e întotdeauna o ură generală şi indistinctă față de evrei, ci împacă acest sentiment cu amabilitatea şi prietenia față de exemplarele evreieşti în parte. Pentru aceştia, evreii sunt admirabili, utili, simpatici, inteligenți, luați în parte, dar îngrozitori şi foarte nocivi în grup, în totalitate. Prietenii lui Mihail Sebastian fuseseră dintotdeauna asta, el nu-şi dăduse seama. Aproape că nu există legionari care să nu fi avut buni prieteni evrei, să nu fi simțit o atracție specială față de evreice, şi să nu fi ajutat pe câte un năpăstuit la nevoie. Dar antisemitismul este o pornire irațională, care nu poate fi explicată, în ciuda atâtor „înțelepți" care s-au aplicat, aşa că nu eu o voi face aici.

[...] De ce s-au întâmplat toate acestea? Pe cât de acut observator al imediatului se dovedeşte scriitorul nostru, pe atât este el de lipsit de perspectivă istorică şi de sentimentul solidarității pe spații sociale mai largi. Oare de ce multă lume începuse să încline spre Germania, căuta o înțelegere cu monstrul care se ridicase spectaculos în picioare şi amenința să ne pună în discuție situația ca națiune şi întreg câştigul României Mari? Pentru că democrațiile din Vest, aşa-numitele noastre „aliate tradiționale", se dovedeau gata să ne sacrifice, aşa cum s-a întâmplat, scandalos, la Miinchen, în 1938, cu Cehoslovacia, considerând că e mai de preț pentru ele alianța ulterioară cu Rusia bolşevică, decât „garanțiile" arătate

unei țări slabe şi cu un regim democratic din ce în ce mai şubred. în perspectiva aceasta sumbră, ce e de mirare că țara noastră alunecă treptat dar sigur spre extremism, aruncă peste bord democrația şi parlamentarismul, începe să cocheteze cu Hitler, pe care destui politologi ai momentului îl vedeau ca pe un salvator al Europei, reproşând politicii externe româneşti, de obicei aşa de inteligentă şi de elastică, grava subestimare a acestuia şi acceptarea unei „consecvențe" păguboase, grație politicii catastrofale a lui Titulescu.

Mihai Sebastian a trăit această tragedie, lui refuzându-i-se putința de a-şi urma mulți prieteni care au cârmit-o decis spre extrema dreaptă, ori au arătat ciudate aderențe mai târziu, în timpul războiului, la efortul de a se stăvili tăvălugul sovietic (E. Lovinescu, Şerban Cioculescu, Camil Petrescu). Spre cinstea lui, Sebastian trăieşte ca un moment tragic deopotrivă asasinarea lui

Armând Călinescu, dar şi dispariția (care a fost tot un asasinat) a prietenilor săi legionari. Ce ar mai fi zis el în fața crimelor de diferite culori care au urmat?

Scriitorul nu era făcut pentru asemenea şocuri; în momentul în care lumea lui era pe punctul de a se nărui sub ocupația rusească, el scrie aceste rânduri definitorii pentru C. Vişoianu, care se întorsese distrus după contactul cu Molotov, la Moscova (sept. 1944). „El este un occidental. Un om pentru care confortul, bunăstarea, buna-cuviință sunt deprinderi vechi, necesități de viață. Dar în Rusia e un regim pentru muncitori şi țărani, pentru oameni care abia acum învață să citească, să se spele, să mănânce. Milioane, zeci de milioane de oameni care urcă greu din mizerie spre oarecare civilizație elementară. E o lume rară rafinament. Tot ce am iubit, discreția, eleganța morală, ironia, respectul ideilor, sentimentul estetic al vieții sunt imposibile într-o asemenea lume, care rezolvă alte probleme mai imediate, foamea, frigul" (p. 566). Sebastian se cunoştea pe sine, dar nu-şi cunoştea resursele încă mai profunde; peste un om care iubea civilizația, rafinamentul, inteligența, petrecerile cu prietenii, disputele intelectuale şi distracțiile necăutate cu femeile, s-a abătut o nenorocire.

în jurul vârstei de treizeci de ani, adică atunci când nazismul e la apogeu, legionarii sunt la putere, iar perspectivele evreilor întunecate, scriitorul nu era nici măcar confirmat în vocația sa artistică. Publicase un roman care trezise doar un scandal pe o chestiune în afara artei, un altul, *Accidentul,* reconstituit cu trudă, nu se bucurase de succes, iar *Jocul de-a vacanța,* o piesă cu adevărat realizată şi rezistentă (în tot cazul, poate cea mai caracteristică, pentru ceea ce era el însuşi), recoltase un real succes de critică şi de stimă, dar nu şi de public şi de casă. Omul

avea multe îndoieli şi *Istoria* lui Călinescu parafase aceste incertitudini. Era vizibil un produs de lux al unei culturi, care prin el şi prin alţii, impunea acum alt tip scriitoricesc decât poetul-vates, agitatorul politic, spiritul angajat în bătălii, în slujba „celor mulţi". De aceea cred că adevăratul ethos al lui Sebastian se lasă surprins în încercarea supremă, încordată şi în final încununată de succes, de a-şi salva condeiul. A scris în condiţii improprii, ignorat de cei pe care i-ar fi dorit apropiaţi, într-o atmosferă de permanentă hulă şi ameninţare.

Jurnalul lui consemnează treptat acest proces, chiar dacă marile sale izbânzi (premiera *Stelei Jară nume)* nu sunt cuprinse în pagini de text şi, se pare, nici nu au fost intuite de el la justa proporţie.

Jurnalul lui nu e atât unul de creator, deoarece alunecă treptat în comentariul situaţiei militare, pe toate fronturile europene, de unde era de aşteptat izbânda. Viziunea lui este mult pesimistă, strategul din el văzându-se permanent confirmat în prezicerile lui sumbre. (Se vede că, probabil datorită posturilor de radio străine, pe care le urmărea înfrigurat, el posedă o informaţie cu totul surprinzătoare.) A început să se înşele abia atunci când, după victorie, în toamna lui '44, a adoptat optimismul, începând să nu vadă evidenţa şi să caute scuze şi explicaţii pentru ceea ce alţii vedeau a fi nenorocirea viitoare a ţării. Pe mulţi comentatori tot finalul jurnalului lui Sebastian i-a indispus; jafurile armatei sovietice, aspectul ei lamentabil, reducerea până la zero a tuturor libertăţilor trec

aproape neobservate, deşi pentru cei din jurul lui sunt nişte sinistre premoniţii. Inversarea situaţiei este desăvârşită, şi având a opta, scriitorul o face în contra prietenului său Vişoianu şi în favoarea unuia mai proaspăt, Pătrăşcanu.

Primul va conduce lupta disperată a României împotriva subjugării ruseşti, recte comuniste; celălalt va înfiinţa Tribunalele revoluţionare, va „epura" magistratura, va desfiinţa justiţia...

Spre regretul tuturor admiratorilor lui Sebastian (şi în primul rând al iscălitorului acestor rânduri) el 1-a urmat pe Pătrăşcanu. Nu mai este nici un dubiu în această privinţă, chiar dacă jurnalul lui nu consemnează faptele, ultima parte a vieţii lipsind din actuala versiune. F. Aderca a lăsat o mărturie capitală (pe care, în linii mari, mi-au confirmat-o şi alţii): „Cuprins deodată de o frenezie cu caracter obştesc, nu-1 mai recunoscui. La o lectură a Luciei Oemetrius [...] în locuinţa mea, M. S., care picase pe neaşteptate, stingher, privind pieziş. Apoi sări de pe un scaun enervat şi zise cu glas îngroşat: - Revoluţia aleargă pe stradă şi aici se face literatură... - Literatura, când e originală, iubite S., tot e un fel de revoluţie! îi

răspunsei. M. Seb. plecă repede, scoborând scările, într-o fugă neaşteptată.

Nu-1 mai înțelegeam! Unde era omul de gust, prețuitorul de artă, cântăritorul de valori, prințul cu nobleți înnăscute, ale cărui blazoane le exprima distincția naturală a gesturilor, a privirii, calitatea şi nuanțările simțirii? Ridicarea maselor muncitoare prin educație, cultură şi trai larg, înăbuşirea privilegiilor medievale, [...] erau țeluri de supremă noblețe morală, desigur. Dar, pentru a le sluji, M. S. trebuia să facă jertfa propriei nobleți... Cu o grabă febrilă, M.S. a intrat în rândurile luptătorilor sociali. Ținea conferințe în noul mediu, conciliabule politice cu prieteni necunoscuți. Uitase cu desăvârşire vechile-i somptuoase năzuințe etc, etc.

Nu mai încăpea îndoială: era în M. S. o dualitate care nu se unificase. Un fulger îl spintecase." {*Secretul lui Mihail Sebastian* în *Rev. Fund Regale,* nr. 4, dec, 1945, apud *Contribuții critice,* II, ed. Margareta Feraru, 1988, p. 490-491.)

Lamentabil, se va putea spune. întrucât mă priveşte, sunt mai puțin sever şi voi încerca să continui, înțelegând şi explicând.

[...] Avea dreptul la aceasta? Sebastian care, copil fiind, fusese singurul cetățean al Brăilei care plânsese la intrarea trupelor germane în oraş în 1916 (asta în timp ce familia Polihroniade, în casa căreia se vorbea curent greceşte, a prosperat cu morile ei şi cu afacerile, sub „călcâiul" inamic, pentru ca lui Mişu, gazetar de oarecare vioiciune şi veleitar literar fără convingere, să-i fie oferită putința nu doar de a intra în Mişcarea Legionară, dar şi de a deveni martir al cauzei, fiind asasinat de poliția lui Carol al II-lea, spre stupoarea amicului său din copilărie), avea dreptul să se bucure naiv la intrarea ruşilor în Bucureşti şi să se mire că amicii lui „creştini" erau mai curând consternați? Ce situație istorică, ce răsturnare dramatică!

Am citit textul lui Aderca la vreun an după apariție, deci în adolescență; am fost consternat de el şi am continuat a fi îmbătat de farmecul pieselor de teatru pe

care Sebastian le scrisese în acele ticăloase vremi, pentru o lume pe care ajunsese aşa-zis să o deteste. (Nu am o părere clară despre *Insula* pe care nici nu am văzut-o, iar *Ultima oră* mi se pare o farsă uşurică, dacă nu va găsi un interpre't-poet care să dea altă consistență lui Alexandru Andronic). Am continuat să-1 iubesc pe Sebastian şi am vrut ca tot ceea ce a spus Aderca - şi nu poate fi pus la îndoială, deoarece mai mulți martori ai momentului mi-au confirmat în linii mari întorsătura lui neaşteptată - să nu fie chiar adevărat. Dar abia anii trecuți am putut întreba o scriitoare, fostă prietenă a sa, dacă într-adevăr virajul lui neaşteptat

s-a comis, dacă omul şi-a schimbat atitudinea, sub alibiul omului „de stânga". Ea mi-a răspuns în treacăt, vizibil plictisită:

— Da, canoi toți!...

Numai că aceşti „noi" nu au fost chiar „toți". în sfera lui Sebastian, mentorul său politic, Vişoianu, care îi promisese nu ştiu ce posturi, în diplomație, a rămas pe baricada democrației şi a salvării țării. Foştii prieteni ai lui Sebastian, camarazii săi de generație, care nu muriseră (Acterian, Gulian, Polihroniade) au fugit unii (Eugen Ionescu, Mircea Eliade, Cioran), deşi nu au fost cu toții legionari. O serie de oameni de stânga sau de structură liberală s-au salvat în ultimul moment (M. Villara, Al. Ciorănescu, Şerban Voinea, Ştefan Baciu). Aderenții la noul regim au reprezentat o adunătură foarte divers compusă, de oportunişti lamentabili, deşi nu au de ce să fie deplânşi. Aceşti „noi toți" nu cuprinde nici pe Anton Dumitriu nici pe N. Carandino, nici pe Comarnescu sau I. Biberi, sau H. H. Stahl, ca să nu mai vorbesc de Noica, pentru ca un Petre Pandrea, apropiat al lui Pătrăşcanu, să împărtăşească cu acesta detenția, scăpând în cele din urmă pentru a-şi sfârşi existența prematur în dezolare şi obscuritate.

Spre deosebire de toți aceştia, dar mai ales de ultimul, Sebastian nu părea apt convertirilor; părea un spirit cristalizat şi cumpănit, ascunzându-şi clocotul sensibilității sub carapacea destul de dură a unui stil de maturitate şi de rațiune, de scepticism şi criticism ironic. Afirma o certă noblețe a spiritului, fără nici o definiție socială, o permanentă preferință pentru stilul civilizației, al rafinamentului şi gratuității culturii. „îşi părăsise oare, pentru noul ideal, toată armura estetică?... se întreabă în continuare Aderca. Creațiile de artă erau privite acum în latura lor utilă, propagandistică. I-am surprins o cuvântare la radio, asupra teatrului sovietic, zămislit de frământarea războiului. Ce meticuloasă documentare! Ce adâncă şi înțelegătoare analiză, ce intuiție a unor situații şi psihologii atât de diferite de ale teatrului celorlalte națiuni!... Dar, în acel scurt şi magistral studiu lipsea parcă ceva - sau mi s-a părut? Oricum, vocea nu mai era a lui. îi pierise acea dulce asprime, acea catifelare uşor zgrunțuroasă. Era o voce fără substanță, glasul translucid al unei năluci" *(idem,* v. *supra,* p. 491).

Ar fi de examinat pe baza unor date documentare mai sigure demiterea lui Sebastian. Ar fi urmat el drumul unui Bogza şi Ion Călugăru, unui Virgil Teodorescu şi Aurel Baranga, care, de la suprarealism şi excentricitate epatantă, au trecut la slujirea lozincilor de Partid şi la distrugerea propriilor perspective de realizare? în fine, ca să mergem până la capăt, am putea presupune că Sebastian

ar fi căzut la nivelul lui Ludo? Dacă nu-1 izbăvea moartea - stranie soluție care-ți şterge nu chiar toate erorile, şi în nici un caz nu te readuce la punctul de unde ai plecat...

Sebastian a avut desigur multe motive de nemulțumire în viața sa şi, până la triumful *Stelei fără nume,* ele erau justificate mai ales de puțina lui recunoaştere ca scriitor. Dar lumea în care trăia era lumea lui, la care se întorsese după etapa pariziană a studiilor universitare şi din care până la război, cât a putut, nu s-a gândit să se desprindă. (în deosebire de coreligionarul său B. Fundoianu, care a plecat din România, țara sa de baştină, deoarece i se urase cu sentimentul propriei lui superiorități). Criticul social care se străvede abia în *Ultima oră,* deşi nu lipseşte din *Jurnal,* nu are în vedere revoluții, distrugeri, răsturnări. Neadaptat unor vremuri convulsive, cu soluții sociale mereu crunte, el este totuşi omul acelei lumi. Sciziunea ce s-ar lăsa surprinsă în consemnările zilnice este a unui om care frecventează lumea, profită de toate bunurile vieții, pe care le acceptă cu blazare, după ce le-a râvnit deliciile, un om care se situează într-un punct moral de perspectivă, surprinzător pentru adevărații rigorişti, - care îl citesc acum, dar n-au trăit pe atunci.

Omul nu a fost în nici un caz un singuratic, nici un încrâncenat; poziția lui, mai apropiată de a lui Mateiu Caragiale decât s-ar bănui, e a unui om contrariat de o lume pe care n-ar dori-o schimbată decât în sensul care i-ar conveni lui. Mihail Sebastian a fost un produs de lux al societății intelectuale româneşti, dara prins momentul prin care a ajuns aproape un paria (bucurându-se totuşi în continuare de largi răgazuri şi excursii, lecturi pe alese şi audiții muzicale de calitate excepțională, pe care inconştienții Bucureşti le puneau la dispoziție publicului), pentru ca mai apoi, doar supraviețuind, să se trezească în situația de a putea deveni călău sau spirit răzbunător, dar mai ales un Bradamante. (încă din 1934, el îi mărturisea aceluiaşi Aderca: „Cinci minute, înțelegi? cinci minute aş dori să fiu şi eu un huligan, să mă simt Stăpân! Trebuie să fie o voluptate nietzscheiană!"). A uzat el de această ultimă calitate? Nu se ştie, dar un anume spirit vindicativ străbate paginile lui de jurnal din felurite epoci, dar mai ales după 23 August, când crede că noi românii am scăpat prea ieftin din eroarea alianței cu Hitler şi a acceptării regimului antonescian. Nu fusese un om bogat, nici măcar nu dusese o viață prea înlesnită, ci una nesigură de liber profesionist, ca avocat mediocru, om de teatru, gazetar şi scriitor, dar se consideră perfect integrat lumii sale. (Dacă bătrânul Hechter i-ar fi lăsat şi avere, Mihail Sebastian ar fi avut situația lui Swan, pe care o realizează cam tot pe atunci, în paralel, N. Steinhardt, şi acesta un european sută în sută, care va face la un moment dat un viraj aparent

senzațional.)

El a fost, însă, în primul rând un scriitor şi, atunci când îşi biciuie contemporanii, inclusiv coreligionarii, care organizaseră la „Baraşeum" o antrepriză de distracții, cu rentabilitate excepțională, pentru că-i atrăgea şi pe „creştini", în timp ce evreii erau exterminați în toată Europa ocupată de nazişti, el face o judecată strâmbă: căci tot atunci, el asculta zilnic torente de muzică germană la

85

Radio şi la Atheneu, interpretată de cei mai mari artişti din lume şi schița povestea dramatică (eu zic: nemuritoare) a unui profesoraş cam aiurit care, cu capul în nori şi cu privirea la stele, trăieşte o prea frumoasă şi tristă poveste de iubire. Să fie această „activitate" o sfidare, față de realitatea crudă a momentului, şi să fi fost mai bine ca autorul ei să lase cât colo piesele de teatru şi să pună mâna pe bâtă, să organizeze atentate cu bombe sau atacuri cu arma împotriva persecutorilor evreilor?

Ținând acest jurnal, care se încheie într-un regretabil echivoc, el şi-a mai asigurat un titlu de nemurire; cronica aceasta e mai valabilă prin ceea ce surprinde decât prin ceea ce denunță; ca orice autentic jurnal, perspectiva lipseşte în folosul imediatului, pe care fără aceste consemnări nu l-ar mai putea reconstitui nimeni.

[...] Poate că spiritul cel mai apropiat de el a fost Eugen Ionescu, asta pentru a nu mai vorbi de Anton Holban, I. Biberi, C. Fântâneru, Oct. Şuluțiu. Sebastian era mai ales un spirit disociativ, care a debutat în *Cuvântul* în 1927, cu o apologie a lui Remy de Gourmont, de fapt, un atac împotriva lui Mircea Eliade, pe care venise de la Brăila ca să-1 cunoască, - fapt caracteristic acelor vremuri, când stilul dezbaterii intelectuale îngăduia asemenea prieteneşti dueluri. Sub aspectul „ideilor" jurnalul său decepționează; e al unui voluptuos cerebral, a cărui deviză se pare că era „Soare şi iubire", viața scurgându-se lent şi îngă-duindu-i toate voluptățile în acelaşi spirit hedonist şi estet. (Muzica, apărută surprinzător de târziu în spectrul lui voluptuar, câştigă teren şi sfârşeşte în anii de restrişte ai războiului să-i devină principala alinare, principalul drog.)

Ca şi în cazul lui Gourmont, din etica lui Sebastian nu se exclude aventura erotică, urmărită ca o „experiență" strictă, fără implicații mai înalte. După o simplă criză, care nu e de durată, pentru o actriță cu grații aproximative şi cu o generozitate universală, el rămâne să fie interesat de relațiile sexuale, fără a se mai angaja şi sufleteşte, parcă dintr-un simplu instinct, sportiv şi salubru, menit să-i risipească marile melancolii, care nu vor ajunge în final niciodată la densitatea

tragediei. Aceasta a venit peste bietul de el ca o calamitate, dar sub forma Istoriei, căreia a trebuit să-i facă față un deceniu. Nenorocirea nu intra în programul acestui om şi totuşi aceasta 1-a răpus, dar numai prin accident.

Moartea 1-a desfiinţat şi 1-a absolvit, aşadar, într-un moment în care intrase într-o ecuaţie fără soluţie: să se dezică de sine şi să renunţe la literatură, neopunându-se Ciumei roşii, ba oferindu-şi chiar alibiul că asta era singura soluţie pentru a combate Ciuma brună, sau să continue a scrie teatru şi literatură, în consecvenţă cu adevărata lui structură de om şi intelectual. Un camion sovietic, având un şofer probabil beat, 1-a redus la neant în câteva secunde. A plătit „eliberarea" cu viaţa şi a fost pedepsit crunt pentru entuziasmul cu care îi primise pe eliberatori, pentru orbirea cu care văzuse în ei cu totul altceva decât erau. Plata aceasta nu ştiu dacă poate fi echivalată cu ceea ce au pătimit ceilalţi, pe care Mihail Sebastian îi dorea în unele momente (dar, să sperăm: numai în unele

momente) pedepsiţi pentru că au supravieţuit uşuratic în mijlocul calamităţilor războiului.

Trebuie precizat că, de la această osândire generală, el nu-şi excludea coreligionarii; el se miră că, în timpul prigoanei antonesciene, o mulţime de oameni de afaceri evrei prosperau cu neruşinare (zice el); de fapt: în modul cel mai firesc (zic eu). Asta dovedeşte inanitatea oricărei soluţii „totale", pe care o oferă totalitarismul de orice nuanţă; viaţa e mult mai puternică în orice nenorocire, firea omenească este programată adaptărilor, soluţiilor de compromis, aranjamentelor fructuoase. Etica negustorului nu este alta decât aceea a moralistului şi omului de litere, deşi nici măcar acesta nu e bine să se prefacă în judecătorul cel mai sever. Sebastian a trăit momentul în care vechea lume a lui Caragiale, care, după primul război mondial începuse să alunece spre aceea a lui Tudor Muşatescu, a intrat în criză, s-a prefăcut parţial lăuntric şi a fost invitată să dispară de diverşii absolutişti pe care i-am avut pe cap. (în mod curios, această specie de om nu a dispărut nici în clipa de faţă, de unde se vede că românii au găsit în „etic" o perfectă vocaţie abstractă, poate tocmai pentru că le e mai uşor să vorbească de ea cei ce nu o experimentează.)

Deci Sebastian petrece o noapte întreagă la un restaurant în care o pipăie pe Leni Caler, sub ochii indulgenţi ai bărbatului acesteia, pe care, nu pentru asta, îl blamează în fel şi chip, deşi depinde financiarmente de el; primeşte vizitele Dorinei Blank, dar are gura plină de reproşuri împotriva soţului ei, marele bancher, de la care beneficiază de împrumuturi repetate; îl priveşte cu ură pe avocatul Zissu, dar

nu ezită să se lase ajutat de acesta la tot pasul. A. Zissu a fost o mare personalitate a evreimii româneşti în timpul războiului; faptul că era şi foarte bogat nu face, după mine, din el un tip blamabil. Să mai adaug, pe un Seni, pe un Bercowitz sau Finkels, doar pentru a întregi seria celor care nu cred că meritau pedeapsa divinităţii pentru că ştiau să facă bani. Vor fi pedepsiţi până la urmă, dar nu de „fascişti" şi de Antonescu, ci de comunişti, care-i vor băga în închisori pe diferite termene, îndeajuns ca să iasă de acolo ca nişte umbre (cu excepţia lui Seni, inginer constructor de mare anvergură căruia Capitala noastră îi datorează câteva falnice blocuri în centrul ei).

Dar cu asta ajungem pe alt teritoriu, poate nici întrevăzut de autorul *Jurnalului:* ce au păţit atâţia eroi pe care el i-a încondeiat cu luciditate şi cu o cerneală acidă, după „eliberarea" de la 23 August; ar fi o temă infinită, de un tragism ce nu mai comportă nici o ironie. Pe scurt, în cel mai bun caz, în final, comuniştii i-au expediat pe evrei peste hotarele ţării, punându-i în plus să şi plătească pentru acest mult dorit favor. Au realizat ceea ce-şi propuseseră, în teorie, cuziştii de dinainte de primul război mondial prin lozinca: „Jidanii la Palestina!" Totul pare o farsă, dar nu poate fi considerată aşa nici măcar de autorii de comedii teatrale. A fost o tragedie cu efecte pe plan naţional care nici în clipa de faţă nu pot fi evaluate.

în continuare, deci, nu poţi rezista să faci comparaţie între cele două totalitarisme şi să nu reduci mult din suferinţele tânărului Hechter. împotriva lui

s-a edictat (fără a putea fi aplicat) principiul lui *numerus clausus,* generaţiei mele i s-a aplicat cu stricteţe şi ferocitate excluderea din şcoli, universităţi, servicii publice de oarecare importanţă. în timp ce „fasciştii" au practicat rasismul biologic, comuniştii l-au aplicat pe cel „de clasă", pedepsind oameni pentru simplul fapt că s-au născut din anumiţi părinţi (burghezi, moşieri, chiaburi, adversari politici), obligându-i să amuţească, să coboare în subsolul societăţii sau, în cel mai bun caz, să emigreze. Confiscarea unor averi evreieşti sub pretextul „românizării" a fost extinsă la scară generală prin aşa-zisele „naţionalizări"; deportările nu au lipsit nici ele, chiar dacă noul regim nu mai avea la dispoziţie Transnistria; s-au descoperit Bărăganul, Balta Brăilei, zona Canalului. Zilele cu munci umilitoare efectuate de evrei la „zăpadă" generaţia mea le-a efectuat ierni întregi desfundând străzi şi căi de acces. Pentru cei de categoria mea serviciul militar, care pentru Sebastian reprezentase câteva săptămâni sâcâitoare, a însemnat trei ani de muncă silnică în unităţi speciale, în regim aproape de

deținuți. In fine, dacă el a stat în frig două zile pentru că i s-a stricat caloriferul blocului, eu am stat douăzeci de ani numai la serviciu, alături de mulți funcționari. Şi dacă el a putut asista cu oroare şi cu o dureroasă participare la distrugerile efectuate de aviația anglo-americană în 1944, noi am apucat distrugerea sistematică a Capitalei de buldozerele comuniste care țineau să ne asigure fericirea în „noile blocuri".

Mihail Sebastian este probabil primul scriitor român de sertar, capul de serie al unei specii care a proliferat; nu doar jurnalul său, dar şi câteva piese de teatru şi traduceri au fost scrise în clandestinitate. Dar într-un regim care îți îngăduia măcar aşa ceva: să te exprimi liber despre alde Hitler, Antonescu, Filderman sau Horia Sima, Radu Lecca şi Winston Churchill. (Numai asta măsoară distanța dintre cele două epoci: în cea comunistă nu se putea scrie jurnal; decât eventual cu riscul de a avea în jurnal soarta inginerului Ursu.) Ba mai mult, omul şi-a văzut jucată capodopera sa *Steaua fără nume* la un teatru românesc, o piesă pe care şi-a mai văzut-o şi reluată după triumf. Dar nu la dispreţuitul Baraşeum, unde se înghesuia, spre indignarea moralistului Sebastian, toată bucureştimea ca să vadă exhibițiile lui N. Stroe şi ale consoartei sale, ale lui Willy Ronea şi ale atâtor altora (şi unde autorul acestor, rânduri, elev de liceu, asista în primele rânduri zgâindu-se la picioarele surorilor Gamberto şi ale lui Jeni Şmilovici).

Se vede astfel, încă o dată, că Iadul e imposibil, că oamenii, dacă nu se pot ridica pe deasupra unor nenorociri oricât de grave, le evită, luând-o pe alături, însăşi mărturia lui Sebastian o atestă: el s-a mântuit prin literatură, oricât ar fi fost de nedrept, de miop sau de pornit împotriva unora, fără a se vedea pe sine. Tot ce a înregistrat el formează acest vast dosar, care e de citit cu toate deformările subiective şi lipsa lui de perspectivă. în literatură, istoria totalitarismului românesc, cu o durată mai mult de o jumătate de veac, începe cu această carte, opera unui om care nu era făcut să înfrunte asemenea situații şi care păruse, prin literatura sa de imaginație, un personaj cu contururi de acuarelă.

Dar să închei totuşi amintind un amănunt destul de curios, puțin cunoscut: Sebastian se indignează de numărul mare de evrei care s-au botezat în grabă în toate riturile creştine, dar mai ales s-au făcut catolici, în speranța că „Papa îi salvează!". Martor al evenimentului, am constatat şi eu că mai ales o serie de fete cunoscute de mine au trecut la catolicism (ce să facă, bietele de ele!), fapt ajutat şi de educația pe care o primiseră în pensioanele patronate de Biserica Romană. Ei

bine, în ultimii ani ai regimului comunist din România am putut vedea la Marele Templu din Bucureşti un afiş care reteza multora speranţa de a putea scăpa din ţară schimbându-şi oportunist religia:

„Sub nici un motiv nu se primesc treceri la mozaism".

„Luceafărul", nr. 16, 17, 18, 19, aprilie-mai 1997

B. ELVIN

CUM L-AM CUNOSCUT...

Îmi amintesc că într-o zi ploioasă din toamna anului 1941 tutorele meu spiritual mi-a înmânat două ample dosare. Intre copertele lor mov se aflau strânse şi rânduite cronologic cea mai mare parte a articolelor scrise de Mihail Sebastian în deceniul al patrulea. „Uită-te peste hârtiile astea, mi-a spus el cu o umbră de zâmbet sub mustaţa castanie. S-ar putea să te intereseze. Eu le socotesc pasionante. Şi asta nu numai fiindcă m-am împrietenit la Paris cu autorul lor. Cred că e una din minţile cele mai luminate din zilele noastre. In orice caz, sunt curios să-ţi aflu părerea."

Aşa l-am cunoscut pe Mihail Sebastian. Mi-am petrecut luni de zile mai întâi în tovărăşia paginilor de atitudine morală şi de critică literară, iar apoi în compania romanelor sale. Şi asta la vârsta neliniştită, nesigură, plină de întrebări a adolescenţei, când cărţile te pecetluiesc ca o revelaţie, transfigurând totul. Realitatea e că mă îndrăgostisem de opera sa. Mai mult: aveam simţământul că această iubire mă face mai inteligent, mă ocroteşte şi mă scoate din rânduri. Iată de ce scrierilor lui Sebastian mă adresam în zilele când singurătatea mea mi se părea fără nici un martor şi tară nici un recurs, şcoala încă o zădărnicie, iar viaţa o cauză dinainte pierdută.

Nu-mi părea însă rău că nu mă număram printre elevii săi, fiindcă mi-era frică să nu-1 dezamăgesc. Odată, în primăvara lui 1943, l-am întâlnit pe bulevard, în dreptul grădinii Cişmigiu. Siluetă ştearsă, de trecător oarecare. Mai degrabă scund decât înalt. Purta un pardesiu gri şi-un fular bleumarin cu pătrăţele albe. Chipul său, cu trăsături nesigure şi comune, nu atrăgea în nici un fel atenţia. Avea treizeci şi şase de ani, părul castaniu începuse să i se rărească şi, cel puţin mie unuia, nu mi-a dat acea impresie de bărbat elegant şi seducător pe care neîndoielnic ar fi vrut s-o lase. Mergea zorit şi arăta absent. O clipă am fost ispitit să-i aţin calea şi „să-i spun totul", începând, fireşte, cu admiraţia mea necondiţionată. Dar, paralizat de emoţie, m-am mulţumit să-1 salut cu un intimidat şi brusc gest al capului. Mihail Sebastian a tresărit, a ieşit pentru o fracţiune de secundă din indiferenţa sa fără de expresie şi mi-a răspuns cu o

fluturare a mâinii. A fost singura oară când l-am văzut şi nu semăna deloc cu cel :are-mi surâdea ironic şi plin de viață, pe fundalul Sorbonei, dintr-un instantaneu

JO

aflat în albumul de fotografii al celui ce mi-a călăuzit tinerețea. Am rămas dezorientat în forfota străzii şi m-am reîntors acasă, adică la scrierile sale, care nu păreau să aibă nimic comun cu omul pe care-1 văzusem. Mărturisesc că nu eram decepționat. Probabil, deoarece atunci când un băiat nemulțumit de înfățişarea sa descoperă că nu toate valorile sunt neapărat şi foarte arătoase se simte mai puțin vitregit şi dobândeşte o mai mare încredere Injustiția lumii. De altminteri, eram de mult înclinat, datorită împrejurărilor vremii, să mă consider un coleg de soartă cu Mihail Sebastian. Problemele romanului *De două mi de ani* erau şi ale mele. Antisemitismul n-are început şi sfârşit? Va rămâne „universal şi etern"? A aduce argumente pentru sau contra, a căuta o explicație e pierdere de vreme? Să fie, cum pare a accepta protagonistul cărții, un rău misterios, fără nici o dezlegare logică, o fatalitate? Uneori, când după orele de muncă obligatorie la grădina „Velodrom" mă uitam în nicăieri, găseam în roman un reazem. Sau o mustrare înțeleaptă pentru întrebări zadarnice. înțelegeam şi hotărârea lui Sebastian de a edita *De două mii de ani* cu prefața lui Nae lonescu. Nu exista altă soluție decât să încredințeze viitorului judecata prefeței. Singura răzbunare demnă de un scriitor. Alteori mă răzvrăteam însă împotriva volumului. Surâsul, fie el şi exasperat, în fața unei stări de lucruri mai mult sau mai puțin suportabile prin anii '20-'30, nu mai putea fi o soluție când ne aştepta „soluția finală". Pe scurt, raporturile mele cu Sebastian n-au fost doar de supusă admirație. Au traversat şi momente de crispare. Ceasuri de reproşuri. Explozii de revoltă. Totuşi, de ce admisese să-şi publice volumul cu prefața lui Nae lonescu? Mai cu seamă că mi-era dat să surprind ideile prefeței asupra faptului. Pe de altă parte, calitatea propriu-zisă a prefeței şi armătura ei logică mi se păreau dubioase. Dacă asta era adevărata statură intelectuală a celui în care Sebastian crezuse, atunci el însuşi... Abandonam cartea. Dar după un timp, ca să dau de lucru minții înclinată s-o ia mereu pe aceeaşi cale care se întrerupea brusc într-un anume punct, mă reîntorceam spre Mihail Sebastian. Mă apropiam de roman cu iritare, ori cu o privire tocită, însă recitindu-1 rezistențele cedau. Rutinei îi lua locul o atenție încordată. Redescopeream ceea ce fusese cât pe ce să uit. N-ai voie să te laşi pe seama disperării. Lamentația e impudoare.

Patetismul, acest flagrant delir al simțirii, nu adaugă, ştirbeşte şi întinează.

Să-ți interzici iluziile dar să nu excluzi nădejdea. Fie ea cât de firavă. Dovadă discuția în şoaptă pe care o auzisem nelămurit şi incomplet într-o seară din martie 1944, când uşa spre sufragerie rămăsese întredeschisă. Era vorba de câțiva oameni care săriseră în ajutorul lui Sebastian. O conspirație benefică. Numele de cod: „Steaua fără nume". în 1944, deşi împlinisem şaptesprezece ani, aveam o mentalitate infantilă. întocmai celor mici, îndrăgeam în primul rând operele pe care le ştiam. Probabil că e o satisfacție să mergi pe-un itinerar cunoscut, străjuit de câteva certitudini. Iar una dintre aceste certitudini, desprinsă din scrierile lui, era că fascismul n-are cum birui, oricâtă brutalitate şi violență ucigaşă ar folosi. Fiindcă-i potrivnic structurii umane. Deoarece de-a curmezişul său se află imprescriptibilele noastre nostalgii de libertate, de înțeles, de lumină. Dacă-mi

plăcea să citesc, adoram în acelaşi timp să călătoresc prin ținuturile necunoscute mie ale culturii. Iar cărțile erau un paşaport spre largul lumii şi al semnificațiilor care se contrazic şi se întregesc. Trei erau marii mei scriitori. Camil Petrescu, pe care mi-1 închipuiam ca pe-un nedreptățit al societății, războindu-se cu mizeria şi insultele, trădat de cele pe care le iubea, dezamăgit de prieteni, solitar, neînțeles şi magnific. Altul se chema Marcel Blecher- şi mi-era cu neputință să-1 despart de carcera lui de ghips de unde o suferință atroce protestează, întreabă şi reclamă un sens universului şi durerilor ce ni le pricinuieşte. Al treilea iscălea Geo Bogza. Deşi nu dădusem niciodată fața cu el, mi-1 imaginam ca un flăcău voinic, cu judecata de-o admirabilă vigoare morală, cuceritor prin năzdrăvana ireverență cu care trece dincolo de pragul conveniențelor. Mihail Sebastian mi-a întărit credința în aceşti scriitori şi m-ai inițiat în opera multor altora: Caragiale, Arghezi, Stendhal, Anton Holban, Jules Renard, Proust, Pavel Dan, Brăescu, Sadoveanu, Virginia Woolf. îi datorez lui Mihail Sebastian nu doar o parte a educației mele intelectuale, dar mai cu seamă o anume cale de a percepe cultura şi pe autorii ei. După ce i-am parcurs filele de critică, am priceput că lectura e o participare. Mi-am dat seama că, dacă te apropii aşa cum se cuvine de o carte, te apropii de tine însuți. Tot Mihail Sebastian mi-a deschis gustul pentru dramaturgie şi pentru miracolul spectacolului, instruindu-mă asupra amestecului de durabil şi de efemer, de exorbitant şi de infim, de măreție şi de pestilentă al teatrului. îl cataloga uneori „artă a grosolăniei", alteori „serile de feerie în lumina cărora toate celelalte se şterg, pier", dar de care totdeauna a fost atras.

Evident, fascinația exercitată asupra mea de Mihail Sebastian s-a însoțit şt de reflexul ei: năzuința de a-i descifra enigma. M-am pus pe treabă. Deci fratele lui

geamăn din proză şi eseuri e un ins vulnerabil, împărțit între un elan şi o reticență şi încercând să țină cumpăna dintre speranță şi luciditate. E o ființă despre care s-ar zice că nu vrea ceea ce ştie şi ştie că-i cu neputință ceea ce vrea. Bineînțeles, nu acceptă să se lase păcălit, dar nu-şi reprimă necesitatea de dăruire. Ca să țină balansul între aceste tendințe, pe care nici nu le suprimă nici nu le împacă, a optat pentru un permanent şi sever examen. Probabil fiindcă analiza constituie una dintre strategiile predilecte ale celor divizați lăuntric.

Socoteşte că indiferent ce naționalitate ai avea „este de-ajuns să fii om pentru a fi umilit", iar câteodată se făptuiesc mai multe crime sub imboldul „nobilelor idealuri decât al instinctelor josnice". în fine, e un marginal fie prin poziția socială sau etnie şi care-şi caută un loc într-o superioară familie de valori emancipată de prejudecăți. Cât priveşte arsenalul literar, dacă autorul nu e totdeauna ispitit să se aplece asupra conflictelor decisive, el descoperă fără greş ceea ce-i decisiv într-un conflict. Are oroare de cuvintele mari şi, întrucât consideră „adevărurile absolute ca pe un permis de port-armă", caută umbrele şi îndoielile oricăruia dintre ele, ferindu-se de simplificări şi cultivând calitatea fragilă şi impopulară numită îndeobşte nuanță. De asemenea, desluşeşte de îndată sâmburele ridicol al multor situații şi pune mare preț pe ironie, apreciind-o ca revanşa minții.

92

După ce-am crezut c-am descifrat misterul lui Mihail Sebastian, mi-am spus că nu-i din cale-afară de greu să fac şi al doilea pas care, desigur, îl determinase pe primul: să scriu întocmai lui. Dar pe filele mele au ieşit la iveală numai manierismele şi automatismele scriitorului. Totuşi, n-am regretat eşecul. Dimpotrivă. A reprezentat o lecție despre necesitatea de a discrimina între tehnică sau procedee şi ceea ce rămâne ireductibil într-un talent.

Trei ani mai târziu, relațiile mele cu Sebastian s-au modificat. Eram convins că toate împilările vor dispărea. Poate nu chiar azi, dar mâine sigur. Trebuia doar să pui şi tu umărul ca să zoreşti primeniri, rezolvări, împliniri tot atât de certe ca legile ştiinței. De altfel, poate că dacă Mihail Sebastian n-ar fi pierit la 29 mai 1945 sub roțile unui camion, şi el şi-ar fi preschimbat scepticismul pe entuziasm. Vocea scrierilor sale continua să-1 urmărească pe tânărul de douăzeci de ani, dar o auzea din depărtare şi o asculta cu o bunăvoință distrată.

Când am prins să mă dezmeticesc, i-am recitit cărțile. Cea mai importantă idee pe care am reținut-o a fost aceea că în regimurile despotice - care pedepsesc orice împotrivire, retează orice interogație, încearcă să uniformizeze gândirea -eşti

dator să-ți aperi individualitatea. Cuvântul „eu" nu-i un orgoliu deşert. Poate fi o formă de opoziție. „Comuniştii şi fasciştii fac din spiritul de cazarmă axul acțiunii lor politice. Mai mult decât atât, justificarea lor morală. Cămăşile negre, brune, albastre, verzi simplifică violent ideile, atitudinile, sentimentele reducân-du-le la un semn, la o culoare, la un strigăt [...] O formidabilă presiune nivelatoare. Nu rămân în joc decât două-trei adevăruri nebuloase asupra cărora nimeni n-are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară. Da, nu - alb, negru. Atât." Redescoperirea lui Sebastian a însemnat regăsirea primei iubiri. Aş fi dorit să mi-o mărturisesc public. Cum să dai însă pe față esențialul dintr-o creație la data aceea incendiară? Aşa se face c-am scris un eseu doar despre dramaturgia sa. Unde situațiile, eroii, dialogurile înfățişează doruri şi dezamăgiri care nu țin de sistemul social, de presiunea istoriei. Personajele se prefac - pentru două ceasuri - că habar n-au de neliniştile unui timp sălbăticit, scos din minți. îşi îngăduie un scurt răgaz în zona melancomicului. In peisajul teatral al epocii saturat de opreliști, imperative, somații, într-o vreme când lumea fusese încuiată cu cheia, piesele lui aduceau îmbărbătarea tristeții şi a umorului. Sugerau zidurilor o fereastră.

De aceea, deşi dramaturgia sa era jucată, nu se cuvenea s-o apreciezi prea mult. Alta trebuia să fie „tematica literaturii". Eseul meu avântat, sumar şi stângaci ca o declarație de amor, păcătuia şi din pricina strădaniei de a nu divulga vinile autorului în fața autorităților. De aici prisosul de justificări politice în apărarea pieselor. Nu cumva să rezulte ce gândeşte Sebastian despre extrema dreaptă şi extrema stângă. Pentru păcate mult mai puțin grave alții zăceau în puşcării sau - ca să folosesc o expresie din vocabularul acelei perioade -fuseseră smulşi fiziceşte din viață".

Ca să nu lungesc vorba, din teroarea de a nu-1 trăda ajunsesem până la eroarea de a-1 înregimenta. Imediat după apariția studiului mi s-a părut că

făptuisem o ispravă. Prima carte despre Sebastian! Ce-i drept, câteodată mă prindea din urmă câte o remuşcare. O alungam zicându-mi că ăsta este destinul operei de pionierat. însă remuşcările sunt tenace. Nu numai că-i înşelasem încrederea lui Sebastian răstălmăcindu-1, dar ratasem şi prilejul de a-i dovedi că penița mea merită din partea lui până şi cea mai vagă încurajare. Evident, redactasem eseul panicat de ideea că mâine nu voi putea spune nici măcar puținul pe care-I strecurasem. Numai că în universul hârtiei tipărite funcționează alte criterii.

A urmat o lungă perioadă de tăcere ruşinată. Din care n-am ieşit nici în

1971, când profitându-se de o crăpătură luminoasă în întunericul ce fusese şi avea să revină, a apărut volumul Mihail Sebastian, *Cronici, eseuri, memorial.* Cartea mi s-a părut o justificată şi severă acuzaţie a paginilor mele din 1955. Purta girul unui critic ale cărui sentinţe înfruntau anii. Talentul său rămânea indiscutabil. Volumul confirma vocaţia de a discerne sunetul personal, aparte, al fiecărei cărţi. Era mărturia unui spirit înzestrat cu harul admiraţiei şi puterea de a o transmite cititorului. Din nou am reînnodat o veche relaţie de dragoste.

De-a lungul anilor reflectasem de multe ori la circumstanţele în care sfârşise Mihail Sebastian. O moarte care nu dovedeşte nimic? La început mi-am închipuit-o în cuvintele uneia dintre scrierile sale: „Ţinea ochii mereu deschişi, dar era prea mult soare ca să vadă ceva. Căderea o simţi ca o deviere de zbor. Avea senzaţia violentă că-i smuls de pe traiectoria lui şi aruncat în altă direcţie, ca un proiectil ricoşat". îmi spuneam doar că exact când se afla în zorii consacrării, i-a fost dat să constate cam cât te poţi bizui pe făgăduinţe, proiecte şi bucurii. Ulterior însă am fost nevoit să accept suspiciunile care mă asaltau. Accident? Crimă? Sinucidere? Iar în 1980, într-o carte de ficţiune, am încercat să numesc enigma, fireşte, fără a mă preda unor ipoteze neguroase, ci doar dezvăluind oboseala, decepţia, exasperarea unui om la capătul puterilor şi care face tot mai greu faţă obligaţiilor şi solicitărilor, până când o întâmplare îi încheie violent destinul. Opt ani mai târziu, în alt roman, am povestit traiectul unui intelectual care constată cum mulţi dintre prietenii lui trec de partea Gărzii de Fier, n-are nici o îndoială încotro împinge fascismul lumea, dar nu-şi face nici o iluzie în privinţa singurei forţe care pare a i se opune şi cu care de fapt seamănă leit prin consecinţe. Personajul meu face parte dintre puţinii ce „rezistă dublei somaţii care terorizează astăzi lumea" considerând că sunt „anumite refuzuri care valorează cât o acţiune", pentru a cita cuvintele lui Sebastian dintr-un articol publicat în „RFR" (Nr. 1, 1937). Poate că în aceste pagini am răscumpărat ceva din datoria pe care o am faţă de Mihail Sebastian.

în ultimele luni am reflectat adesea la Mihail Sebastian. Prima oară, când maeştrii gânditori au propus pe câţiva dintre doctrinarii extremei drepte în rolul de stegari ai democraţiei. Pe urmă, când unele minţi ne-au făcut oferta avantajoasă de a cugeta pentru noi toţi şi s-au ivit profesorii de libertate. Mai încolo, deoarece în disputele intelectuale nu era loc decât de opinii definitive, de „idei dintr-o bucată" şi nu se îngăduiau rezerve sau reticenţe. Adevărul, numai

adevărul, tot adevărul se afla fie la o adresă, fie la cealaltă, unde era

proclamat cu aceeaşi intransigenţă şi intoleranţă, iar opiniile separate deveniseră imprudente, în sfârşit, pentru că dezbaterile se purtau între conştiinţe fără prihană şi fără memorie, câteodată complici notorii ai dictaturilor de ieri şi de alaltăieri apărând la rampă ca justiţiari. Toate astea mi-au adus aminte de zâmbetul pe care trebuie să-1 opui atâtor lucruri ce nedumeresc sau indignează. Un surâs, care nu stinge „vehemenţa vieţii interioare" şi nu ştirbeşte simţul critic. Face parte din tehnica sporturilor de autoapărare.

P.S. Acest text din septembrie 1990 (destinat unei emisiuni radiofonice şi tipărit cu neînsemnate modificări în „Litere" nr. 2/1991) nu vorbeşte despre întâlnirile mele cu *Jurnalul* lui Sebastian. întâia dintre ele a avut loc în 1955. Aflând că lucrez la un eseu despre opera dramaturgului, fratele său - Benu - mi-a încredinţat treizeci de pagini din însemnările scriitorului. Ele scoteau la iveală poziţia critică a lui Mihail Sebastiam faţă de adeziunea unor cărturari şi actori la ideile extremei drepte, precum şi distanţa mereu mai subliniată între el şi Nae lonescu sau Mircea Eliade ca urmare a orientării lor politice. Extrasul era menit să mă încurajeze în ceea ce la acea oră părea un act riscant. Nu l-am folosit nici atunci, nici mai târziu. Bănuiam că selecţia deformează adevărul în privinţa raporturilor lui Mihail Sebastian cu cele două personalităţi de care se ataşase. Relaţiile nu puteau fi atât de tranşante. Scutite de orice echivoc. Le bănuiam incomparabil mai complicate şi mai dramatice. Presupunerea s-a confirmat când, în 1969, însoţind „Teatrul de Comedie" în Israel, am parcurs în trei dimineţi *Jurnalul.* Oricât de zorită ar fi fost lectura, mi-am dat seama că, dincolo de disensiunile şi tensiunile adunate în ani, Mihail Sebastian nu le-a retras preţuirea, uneori chiar afecţiunea, fie ea contrariată sau rănită. în orice caz itinerarul lor nu i-a fost niciodată indiferent. L-a urmărit descumpănit, reprobator, îndurerat, dar din apropiere. Iar o mare capacitate de dăruire mereu disponibilă i-a însoţit. N-aş putea preciza de ce, dar am avut impresia că totul semăna cu o parabolă. Dar care anume? Cea despre un om de o fidelitate exemplară în prietenie şi îndârjindu-se s-o apere dintr-o necesitate lăuntrică mai puternică decât atâtea câte i se opuneau? Cea despre un om care, deşi limpezit de ceea ce sfârşise prin a-1 despărţi de doi dintre protagoniştii culturali din vremea sa, deveniţi adepţii unei ideologii pe care o respinge din toată fiinţa lui, nu-i părăseşte din teama că astfel s-ar exclude din elita intelectuală, unde, în ciuda originii etnice, dobândise un loc însemnat? Sensul alegoric nu-mi era clar. însă cred că orice parabolă este ambiguă.

Evident, după mai bine de două decenii, nu mai am cum fi sigur de o sumedenie dintre circumstanţele şi notaţiile din *Jurnalul* lui Sebastian. Aşa că ar fi imprudent să mă refer la o trăsătură sau alta a acestei scrieri pe care o socotesc,

alături de cronicile literare, vârful creației sale. Printre puținele lucruri pe care le pot spune este că am încercat sentimentul unei desăvârşite sincerități. Autorul nu pozează în fața posterității, nu-şi expune „profilul avantajos", nu țintește să obțină efecte artistice. Este în *Jurnal* o spontaneitate şi o libertate de expresie pe

95

ire doar o foaie *scrisă pentru tine însuți* o deține. De aici convingerea că :stăinuirea constituie în primul rând un sprijin, un refiigiu, o consolare pentru îtorul ei. Şi că îndeplineşte funcția unui examen de conştiință. Dar dacă nceritatea e neapărat necesară într-o mărturisire, ea nu e şi unicul merit care igură calitatea unui jurnal. După cum nu este destul interesul documentar al emorialisticii, chiar dacă în cazul de față el mi se pare de prim ordin, iar forța obantă a faptelor şi comportărilor consemnate devine una dintre sursele de inoaştere ale epocii. Altfel zis, ce ne emoționează şi ne seduce în *Jurnalul* lui îbastian rămâne vibrația distinctă a unei inteligențe şi a unei sensibilități de o ră acuitate. Ea nu-şi atribuie altă superioritate decât aceea de a încerca să teleagă şi să se înțeleagă. Mai presus de orice se află, aşadar, *valoarea umană* a :estui scriitor care nu-şi ascunde vulnerabilitatea, derutele, înfrângerile şi nu-şi inuieşte vanitățile, alarmele, snobismul. Iar toate astea în timp ce „dorul de a fi ricit" păleşte şi reînvie sub chipul unei vagi nădejdi în fiecare zi dezamăgită, în ;care zi refăcută, dar în mod vizibil dispunând de tot mai restrânse resurse de generare. Dacă memoria nu-mi joacă un renghi, cel ce ne părăseşte pe ultima ă nu-i defel sigur de ce-i rezervă viitorul. Prididit de griji, nedescurcăreț în anul practic al existenței, refuzând astăzi o propunere ce i se pare jignitoare, iziluzionat mâine de nerespectarea unei promisiuni, edificat asupra regimului se instaurează, aşteaptă dezorientat. Aşteaptă împărțit între amintirea unei nilințe necicatrizate: lehamitea în fața noului conformism instaurat după 1944 o nelinişte ce-i ține calea.

Din *Jurnal* mi s-au întipărit în minte observațiile despre bizareriile şi tfecțiunile de caracter ale lui Camil Petrescu. Pe unele dintre ele le ştiam din emoriile lui Eugen Lovinescu. De altele luasem cunoştință când, ca redactor al Editurii Tineretului", stabilisem termenii contractuali pentru *Un om între imeni.* însă mă străduisem, izbutind aproape deplin, să le uit dată fiind stima ce purtam prozatorului şi dramaturgului despre care scrisesem o carte. Dând din iu cu ochii de carențele persoanei - ce-i drept de unele dintre ele habar aveam - am fost uluit. De parcă aş fi descoperit ceva absolut stupefiant. Un c amortizat în cele din urmă de faptul că scăderile omului nu afectează nici un oment în *Jurnal* aprecierea de care se bucură creația lui Camil Petrescu. Neta limitare între accidentele unei

biografii şi însuşirile operei nu-i un aspect alat. Este o atitudine menţinută consecvent. De altfel, nu cred să fie în cele opt ÎU nouă?) caiete vreo abatere de la acest criteriu. Mi se va riposta că-i acord o iportanţă excesivă. *Jurnalul* avea toate şansele să fie la fel de relevant prin ntestările chiar nedrepte şi argumentaţia chiar discutabilă. O dovadă ar putea fi deşi altul este substratul şi ţelul negaţiilor - sfidătorul *„Nu"* al lui Eugen nescu, un scriitor de care Sebastian se simte legat prin aceeaşi oroare faţă de nomenele gregarităţii, prin comuna adversitate faţă de tipul uman promovat de iscările totalitare, dar şi prin obsesia ratării, uzurii, bătrâneţii, ca şi prin ioritatea acordată jurnalului ca gen literar.

Totuşi, consider refuzul lui Sebastian de a subordona principiul valorii, iprejurarea că simpatiile şi antipatiile sale nu-i clintesc judecata estetică (mai

|t decât atât, nici nu-mi amintesc ca atitudinile incriminate ale unuia ori altuia a fie vreodată puse în raport cu operele elogiate sau respinse în cronici) ca fiind semnul unei probităţi ce n-o găseşti pe toate drumurile (Saint-Beuve, întrebat într-un rând de ce fusese atât de zgârcit şi de circumspect în exegeza lui Stendhal, a răspuns: „Dacă l-aţi fi cunoscut ca mine..."). De altminteri, Sebastian subliniază în repetate rânduri că respectul valorii este unica justificare, „ce poate da autoritate şi sens activităţii critice".

Aşa se explică şi reacţia scriitorului (singura filă din *Jurnal* transcrisă în caietul meu) la citirea rândurilor din George Călinescu despre cărţile sale în *Istoria literaturii române*. Oricât ar fi de sever verdictul, el nu recuză instanţa. După cum nu-i trece prin cap să-i pună la îndoială buna-credinţă. Recunoaşte caracterul grandios al „Istoriei..." E convins că o astfel de carte se naşte o dată la trei, patru decenii. De aici şi simţământul că va trebui să ispăşească sentinţa lungă vreme înainte ca procesul să fie judecat în apel şi să obţină eventual o reparaţie. Ziua în care află opinia lui Călinescu nu-i o zi oarecare în calendarul lui Mihail Sebastian. Din orgoliu, din pudoare, nu dă pe faţă suferinţa. Afirmă că, după un moment de iritare, a dat dramei literare proporţiile cuvenite în şirul grozăviilor care se succed şi al ameninţărilor care-1 pândesc. Pretinde că nici în trecut nu 1-a preocupat cariera de scriitor, iar după pogromul de la Iaşi nu-i mai pasă deloc de victoriile sau eşecurile lui artistice. Războiul, persecuţiile rasiale, iminenţa unei morţi brutale, oricând posibilă îi furnizează un alibi cât se poate de credibil. Credibil dar insuficient, deşi câteva luni mai târziu revine asupra detaşării faţă de orice altceva decât evenimentele de pe fronturile de luptă care suspendă celelalte nefericiri, revolte şi anxietăţi. Desigur n-avem dreptul să ne îndoim de adevărul numeroaselor ceasuri în care Sebastian nu vede nici o scăpare, ci doar scurte amânări ale unui sfârşit inevitabil, autenticitatea

lor rămâne mai presus de orice dubiu. Insă dacă ne gândim că eliminat din presă, eliminat din barou, eliminat din circuitul vieții literare, fără vreo prietenie reală, ducându-şi viața de pe o zi pe alta şi plătind-o cu vexațiuni greu îndurate, toată existența lui se susține pe conştiința meritelor scriitorului, întrezărim ecoul trezit de pagina din *Istoria...* lui Călinescu. De altfel, cred (din nou sub rezerva că memoria nu mă înşală) că undeva în *Jurnal* Sebastian notează ceva despre războiul ca un cataclism care uneori îl ține departe de vechi insatisfacții, dar alteori le adânceşte. Să fie deci prea repede temperată tulburarea la citirea obiecțiilor radicale ale lui George Călinescu, una dintre „simulările" de care pomeneşte în „Notă despre *Jurnalul* lui Jules Renard"? Oricum, o chemare la demnitate.

Nu îndrăznesc să comentez amănunțit cea mai împlinită carte a lui Sebastian (devenită text de testament, de rămas-bun) pe temeiul unei lecturi în grabă. Mai ales că se zvoneşte o posibilă apariție în viitorul imediat. Poate o voi analiza atunci. Cum va fi receptat *Jurnalul?* Greu des pus. Ştiu doar că paginile lui sunt edificatoare pentru istoria unui scriitor tare bătrân şi tare ostenit de câte a trăit, de câte a priceput încă la vârsta vitalității. îi va dărui tipărirea *Jurnalului* o tinerețe postumă cu orizonturile arcuindu-se până departe?

Iunie 1991

97

GHEOKGHE GRIGURCU

MIHAIL SEBASTIAN SAU OMUL VULNERABIL

Jurnalul lui Mihail Sebastian, faimos încă înainte de a fi integral publicat,
e un produs al dificultății, al îndoielii (ca jurnal pus în oglindă): „Trebuie
oarecare energie, anumită încăpățânare pentru a ține un jurnal - cel puțin la
început, până te deprinzi, până găseşti tonul just. în definitiv, este ceva artificios
în însuşi faptul de a ține un jurnal intim. Nicăieri scrisul nu mi se pare mai fals. îi
lipseşte scuza de a.fi un mijloc de comunicare, îi lipseşte necesitatea imediată.
[...] Scrisul, dacă nu mă ajută să comunic cu cineva (printr-o scrisoare, sau
printr-un articol, sau printr-o carte), începe să mi se pară, cel puțin la început, un
lucru absurd, lipsit de intimitate". Incontestabil, prin această neîncredere în sine

i speței diaristice se transmite neîncrederea în sine a autorului. El își împinge
dubiile la paroxism (răstoarnă încredințările obștești conform cărora o asemenea
.criere favorizează autenticitatea, se „așterne" relativ ușor, e comunicativă prin
;hiar dezgolirea „intimității" etc), existențializându-și textul. își pune propriile
ui probleme, transferându-le în contul acestuia. întrucât constatăm că însăși
data sa i se pare scriitorului, mort într-un accident, la doar 38 de ani, „ceva
irtificios", „fals", „lipsit de scuză" și de o „necesitate imediată", „un lucru
ibsurd". O stare de *taedium vitae* îl macină aproape permanent. Are o părere cât
e poate de proastă despre el însuși. încearcă senzații caracteristice de „silă,
lezgust, descompunere", socotindu-se „o epavă", „un ratat". Se autocaracteri-
;ează astfel: „Tot ce mi se întâmplă trece undeva dincolo de mine, fără aderență
■ ca și cum nu m-ar privi. Am senzația că sunt șifonat, prăfuit de drum și că
ștept să ajung undeva, pentru ca să mă schimb, să mă perii, să iau o baie, să mă
■ansform. Și, în fond, nu mă duc nicăieri, nu aștept nimic, nu mă așteaptă
imic". I se pare refuzat de orice activitate, golit de energie, dezgustat: „Ade-
ărul e că nu izbutesc nimic. Nici măcar să citesc disciplinat o carte de Ia început
i sfârșit. Sunt sălciu, somnoros, descompus, dezgustat de mine însumi. Aștept
e undeva puțină grație". Se simte prins, „într-o neverosimilă cursă", care-1 poate
uce fie la „salvare", fie la „dezastru". Așadar, avem a face cu un exemplar
Decific, am spune: de rasă, al inadaptabilului, al individului care nu-și găsește
a rost nici în afară și nici în sine. Mai e nevoie de a sublinia însemnătatea
:estei ipostaze în câmpul creației? Faptul că, substanțializată atât de modern,

sub pana acestui autor fin, inteligent, sensibil ca un seismograf, ea se află la antipodul „artificiului", al „falsului" de care îi era teamă? Că realizează, paradoxal, adică străbătând precum un deşert aprehensiunea inautenticității, tocmai strălucirea autenticității, prin care întrezărim profunzimile condiției umane?

Dacă în romanele şi mai cu seamă în piesele de teatru ale lui Mihail Sebastian intervine o anume diluție, o edulcorare „spirituală" şi „amabilă" a materiei violent confesive de care dispunea, paginile de jurnal, în schimb, ne-o restituie în puritatea sa originară. Avem aci ocazia de a ne întâlni cu veritabilul erou al acestei literaturi ce, poate, nu şi-a găsit marea împlinire, adăstând în anticamera operei de maturitate. Ca în cazul lui Gide, *Jurnalul* covârşeşte producția romanescă. împrejurarea că autorul nu şi-a evaluat corect posibilitățile, îndoindu-se, e drept, în unele momente, de virtuțile scrierilor sale publicate, dar subevaluând confesiunea nudă a *Jurnalului* îi sporeşte semnificația şi, evident, puterea de seducție. înrudit, prin accentele urgenței, prin stilul nervos, brizant, mai cu seamă cu publicistica scriitorului, *Jurnalul* său ne îngăduie a-i reconstitui personalitatea printr-un joc de suprapuneri între literatură şi viață, joc de transparențe emoționale ce suprimă aproximația, reduc artificiul la un minim expresiv, înnobilându-1 prin utilizarea sa în calitate de receptacol al „adevărului" faptic şi sufletesc. Mihail Sebastian ni se revelă ca un personaj din drama epocii sale. Dar este totodată inexplicabil prins în angrenajul dramei sale subiective, ultima incluzându-se în cea dintâi, deşi având propria sa linie de evoluție, propriul său text. Fixând, spre a ne folosi de cuvintele lui Mircea Eliade, referitoare la condiția jurnalului, „fragmente dintr-un timp concret", diaristul fixează „absolutul unei trăiri", care e, îndeobşte, cu atât mai vie, cu cât prezintă raporturi mai tensionate cu timpul ce-o circumscrie. Şi e cu atât mai impresionantă, cu cât nu ocoleşte slăbiciunile, şovăielile, dilemele, golurile lăuntrice, recunoaşterea erorilor proprii, sugerând ceea ce Nietzsche numea „Simțământul Ființei".

Mihail Sebastian e un mare suspicios. Reacțiile de lectură ale unor cunoştințe de vază, la apariția *Accidentului,* reprezintă un grafic al acestei stări, transcrise cu obiectivitate: „Cartea nu-i place lui Rosetti. Până aseară citise vreo 250 de pagini - dar mai mult decât atâta nu mi-a spus. Azi-dimineață (deşi între timp o va fi terminat) nu mi-a spus nimic, nimic. Tăcere cu atât mai semnificativă din partea lui R., care, de obicei, abundă în elogii scrise, telefonate, transmise şi reiterate". Nici măcar vorbele cele mai favorabile nu i se par scriitorului îndeajuns de convingătoare: „Mircea Eliade a citit cartea şi mi-a dat un telefon care mi s-a

părut mai mult inimos decât entuziast. «Cea mai bună carte a ta», «un roman modern», «foarte interesant», «o carte cu multă natură» -toate astea spuse repede, apăsat, cu o căldură parcă silită, nu ştiu nici dacă înseamnă mare lucru şi nici măcar dacă reprezintă exact impresia lui. Mi se pare că sub această volubilitate amicală se ascund foarte multe reticențe". Angoasa e irepresibilă. Ea se manifestă contrapunctic cu peisajul solar, liniştitor-citadin: „E o minunată zi de toamnă, plină de soare. Stau pe terasă, pe chaise-longue, şi mă uit la oraşul ăsta, care se vede aşa de frumos, de sus. Străzile sunt animate,

automobilele circulă, sergenții circulă, prăvăliile sunt deschise - nimic nu pare deranjat din mecanismul acestui oraş, şi totuşi, undeva, în însuşi centrul acestui mecanism, s-a dat o lovitură teribilă, lovitură care nu se simte încă". Deşi se vrea activ, laborios, autorul *Oraşului cu salcâmi* apare mereu iritat de activitatea sa, copleşit de conştiința „limitelor", aspirând la fără-de-țelul reveriei: „Traduc mereu din Jane Austen, mecanic, dar fără mult spor. Când faci un lucru definit, precis, te dezolează limitele tale apăsătoare. Atâta poți, mai mult nu. Cu cât e mai uşor, mai îmbătător să gândeşti, să visezi!" Meditația sa e blând-catastrofică, obsedată cu grație de sfârşit (la fel se manifesta un spirit congener, Florin Mugur): „îmi spun uneori dimineața, când alerg pe câmp cu ranița în spinare, gâfâind, transpirat, cu răsuflarea tăiată, cu inima gata să se spargă - îmi spun că moartea în război trebuie să fie nespus de odihnitoare - moartea care te opreşte în loc, moartea care te dispensează să te mai ridici la viitoarea comandă de «salt înainte!», moartea care te lasă în sfârşit să dormi...". Emoțiile estetice ies din matca lor, revărsându-se într-o acută emoție existențială, de irosire, de incorigibilă zădărnicie: „Am ascultat aseară, târziu, *Simfonia a IX-a şi Concertul al treilea branderburghez.* Ascultam cred mai mult decât cu o emoție muzicală: era în tot acel concert, pentru mine, tristețea atâtor lucruri pe care le pierdeam în modul cel mai stupid, mai criminal, mai dement. Şi eu continuam să scriu". Fireşte, erosul e aci frământat, contradictoriu, plin de gustul eşecului şi, cu toate acestea, tentant, cum o atracție de dincolo de voință, maree psihică provocată de o lună halucinantă: „Jocul meu de dragoste e una din cele mai stupide torturi. E umilitor, e primejdios, e zadarnic, este fără sens - şi totuşi nu-mi pot impune odată pentru totdeauna o definitivă renunțare. Ştiu că nu duce la nimic, că nu poate duce la nimic, că totul e dinainte sortit celui mai grotesc deznodământ - şi totuşi, de fiecare dată mă îmbarc în aceeaşi ridicolă farsă, cu nu ştiu ce amestec de impostură şi bună-credință, ca şi cum ar fi o încercare pe care o fac pentru prima oară. E greu

să fii om sfârşit - şi să accepţi cu seriozitate acest fapt". Cât de departe suntem de aparenţa unor comode împliniri, a unor acuplări „simple", pe care ne-o sugerează reputaţia de monden a scriitorului, întreţinută de atâtea aspecte ale creaţiei sale antume (el însuşi îşi recunoaşte „figura de «homme â femmes»")! Firii sale secret-complicate, tortuoase, i-au fost interzise - ne mărturiseşte el însuşi, spre stupoarea noastră- asemenea fericiri făcute din senzualitate şi nepăsare. Sau într-o concluzie de-o grea amărăciune existenţialistă: „toată viaţa mea mi se pare greşită, stupidă, încordată fără sens".

Cu toate că, înrădăcinate în fiinţa morală particulară a lui Mihail Sebastian, atari deznădejdi, atari umori dizolvante de viaţă au şi un temei istoric. Trebuie mai întâi să luăm în considerare originea iudaică a scriitorului şi apoi antisemitismul tot mai dezlănţuit al epocii pe care a străbătut-o, culminând cu holocaustul nazist şi cu reflexele lui tragice pe solul românesc. Dacă fondul ancestral explică, într-o bună măsură, neliniştea, spaima, teroarea surdă cărora le dă glas Sebastian în nenumărate rânduri, sentimentul său de a fi „de prisos", de a nu se putea acomoda cu nimeni şi cu nimic, cu siguranţă atari note au fost

agravate de oribilele experienţe trăite, alături de coreligionarii săi, în anii '40. Ni se prezintă de la început un amestec de presentiment şi de certitudine a neşansei. Spirit pacifist, om sensibil la ridicol, la brutalitate, ca şi la brutalitatea ridicolului, Mihail Sebastian nu se poate împăca nici măcar cu o viaţă de cazarmă, pe care o detestă şi în care desluşeşte, *avânt la lettre,* o structură concentraţională: „Mă zbăteam prin regiment ca o umbră chinuită [...] Viaţa în regiment este zdrobitoare. Atâtea umilinţe, atâtea batjocuri, o atât de stupidă teroare [...] numai într-o puşcărie se pot îndura. Am mereu sentimentul că sunt într-un lagăr de concentrare". Sunt apoi înregistrate fără ocol fărădelegile prigoanei evreilor, cu o adâncă înfiorare în faţa absurdului lor instinctual, în afara oricărui cadru de raţionalizare, ca o ţâşnire a ororii pure, ca o apocalipsă coborâtă în chiar miezurile vieţii curente, blocându-i micile consolări, decimând deopotrivă trupurile şi sufletele: „E o demenţă antisemită, pe care nimic nu o poate opri. Nu e nicăieri nici o frână, nici o raţiune. Dacă ar exista un program antisemit - încă ar fi bine. Ai şti până la ce limite se poate merge. Dar nu e decât o pură bestialitate, fără control, fără ruşine, fără conştiinţă, fără scop, fără ţintă. Orice, orice, absolut orice e posibil. Văd pe feţele evreieşti paloarea spaimei, îngheaţă surâsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare". Autorităţile adoptă măsuri antiumane, îndreptate împotriva unei ample categorii de oameni aidoma

nouă, tuturor. Evreii se văd tratați cu o rea-voință cinică, supuşi, cu învederat sadism, la tot soiul de corvezi şi interdicții, bunăoară obligați a „dona" statului o cantitate de obiecte de îmbrăcăminte, a căror valoare ar depăşi întreg venitul multora dintre ei. O ordonanță a primăriei le interzice să târguiască în piață, în afara unor anumite ore (10-12), şi prescrie sancțiuni pentru oltenii ce le-ar vinde, totuşi, la alte ore; „Te întrebi în fiecare zi ce se va mai născoci împotriva noastră. Trebuie multă imaginație ca să se gândească ceva nou. De altfel, de când cu exproprierea imobilelor, de când cu deportările şi asasinatele - tot restul devine grotesc, pueril, stupid". Se cuvine remarcat faptul că, sub acest condei lucid, atât de „european", de comprehensiv, de deschis, tragedia populației evreieşti îşi pierde, în largă măsură, caracterul special, închis comunicării afective cu restul lumii. Ni se dă a înțelege - foarte bine - că nu avem a face cu un „ghetou al jertfei", ci cu o jertfa la scara întregii omeniri. Când se produc asemenea crime monstruoase, pentru omul civilizat deosebirile etnice nu mai au însemnătate. Declarând că încetează a-şi „pune ordine" în „condiția sa iudaică", Mihail Sebastian ne descrie, până la urmă, suferința uriaşă a omului fără determinări, suferință ce frizează coşmarul. De altfel, în chip simptomatic, *Jurnalul* cuprinde transcrierea a numeroase vise „asortate": „Două visuri teribile astă-noapte. într-unui eram cu Hitler, care vorbea româneşte şi mă amenința îngrozitor. în celălalt eram la Paris, în acelaşi Paris ocupat de nemți, pe care l-am mai visat de câteva ori. Simțeam o groază, o nelinişte care mă sufoca".

Care sunt reacțiile de defensivă ale acestui mare vulnerabil, care a fost Mihail Sebastian? Să consemnăm, pentru început, una ciudată, în răspăr cu delicata sa natură morală: de insensibilizare. Aidoma unui ins care, fiind supus

unui zgomot prea puternic, îşi pierde auzul, autorul *Accidentului* ajunge a nu mai percepe cruzimea şi chiar a o scuza. Demonizare vindicativă? Află, de pildă, că soldații sovietici, intrați în Bucureşti, violează, pun mâna pe maşini, jefuiesc magazine şi case particulare. în fața acestei barbarii evidente, judecata sa e surprinzător conciliantă: „Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele. Mi se par normale. Chiar juste. Nu e drept ca România să scape prea uşor. La urma urmelor, Bucureştiul ăsta îmbelşugat, nepăsător, frivol e o provocare pentru o armată care vine dintr-o țară pustiită. [...] Ruşii sunt, în definitiv, în dreptul lor". într-un registru relativ mai inofensiv, nu ezită a aproba cenzura *Istoriei* călinesciene, operată de D. Caracostea - „prima măsură luată de Caracostea la Fundație: scoaterea capitolelor privitoare la scriitorii evrei din

Istoria lui Călinescu, care se afla sub tipar. Nu m-am gândit mai de aproape să-mi analizez ciudatul sentiment de satisfacție cu care am primit acestea. Fapt e că am râs sincer şi că - fără să ştiu de ce - am considerat că mi se face un serviciu". într-un registru ce atinge terifiantul, recomandă el însuşi, aidoma unui mânios profet din *Vechiul Testament,* cruzimea exterminatoare: „Numai exterminarea totală a Germaniei ar putea răscumpăra - pe o balanță ideală a justiției - tot, sau măcar o parte din ce s-a întâmplat". Citind atari însemnări, antisemiții ar putea socoti că primesc apă la moară! Deşi nu trebuie uitată împrejurarea că avem a face cu un text literar, elaborat în intimitate, iar nu cu unul pragmatic şi cu caracter public, cu exaltări, prin urmare, de ordin stilistic, hiperbole ale unei umori de indignare legitimă în sine, ele însele având un caracter de gratuitate... O altă reacție, de sens contrar, accentuează sensibilitatea etică a lui Mihail Sebastian, care alcătuieşte fundamentul real al ființei sale. Acesta îi observă scrutător pe cei din jur, în speță pe confrații săi, cărora le consemnează comportările, inclusiv (şi poate cu predilecție) pe cele meschine, oportuniste, laşe, demagogice, într-un ecorşeu portretistic şi anecdotic ce ar putea părea scandalos, dacă rândurile în cauză ar fi fost publicate în momentul în care au fost scrise. Istoria se repetă! Oare se va mai revolta cineva peste cinci-şase decenii, citind *Jurnalul* lui Paul Goma, care este execrat la ora actuală, aproape prin consens? Oare are rost a pune în paralelă cele două scrieri, în multe privințe consubstanțiale, spre a-1 osândi pe contemporanul nostru? Oricum, timpul discerne. Luând cunoştință de corosivele, implacabilele notații, legate adesea de scăderile omeneşti şi de procesul, aşa de extins în epocă, de „rinocerizare", pe care ni le oferă Mihail Sebastian, nu avem impresia că s-ar fi săvârşit o „demolare", o „defăimare", un „atentat estetic", ci doar că s-a exercitat dreptul imprescriptibil al diaristului (devenit, în optica noastră, memorialist) de a-şi consemna impresiile, conform conştiinței, criteriilor, temperamentului şi dispozițiilor sale. Statura scriitorilor vizați nu se modifică, desigur, în urma unor astfel de mărturii programat subiective. De fapt, ele nici nu-şi propun a se substitui criticii sau istoriei literare, reprezentând simple schițe „pe viu", exerciții de asemănare cu realitatea a unor propuneri de fizionomii morale. Sfera lor nu e cea a unor judecăți sintetice, globale, „definitive", ci a unor aproximări în

concretul psihologic, în imaginea instantanee. A ne inflama disproporționat în fața unor fişe ce intersectează intimitatea subiectului cu cea a obiectului nu mi se pare înțelept. Să recunoaştem, totuşi, că un Paul Goma sau un Ion Caraion folosesc un limbaj mai crud decât introspectivul autor al *Femeilor.* Reținem, azi,

ceea ce poate fi reținut, sub regimul unei detaşări pe care distanța temporală o amplifică (şi ar fi bine s-o impunem şi prezentului!).

Un personaj central e, în *Jurnalul* de care ne ocupăm, Camil Petrescu, scriitor a cărui valoare nu e contestată, dar altminteri megaloman, pururi interesat, versatil, aşa cum îl ştim din alte surse: „Anişoara Odeanu îmi trimite romanul ei: «O carte care ar fi trebuit să aibă cel puțin zece motouri din *De două mii de ani*». în realitate, manuscrisul ei cuprindea, e drept, nu zece, dar două motouri. A trebuit însă să le suprime după cererea lui Camil. «Nu e bine să fie prea multe motouri» - zicea el. într-adevăr, unul ajunge - mai ales că e din *Ultima noapte...* Delicios, Camil...". Sau: „Bietul Camil! Simte un fel de spaimă confuză. Nu ştie exact de ce anume să-i fie frică, dar îi este. Dac-ar putea opri lucrurile în loc, aşa încât să se eternizeze un război în care el, C.P., are un apartament, o slujbă, oarecari bani şi oarecare securitate personală, ar face-o bucuros". Sau un Camil panicat, în septembrie 1944: „Camil Petrescu, livid, înspăimântat, se agață cu naivitate de mine, de Belu. Mi-e milă de el. E sperios până la descompunere. Ar vrea să demonstreze, să se justifice, să se apere. Alții în locul lui, nu mai puțin «fascişti», au destulă insolență pentru ca să facă profesiune de democratism şi de intransigență. El, bietul Camil, se disculpă. Asta a făcut mereu, şi sub Carol II, şi sub legionari, şi sub Antonescu: s-a disculpat". Despre C. Noica: „Dinu Noica îi trimite, de la Paris, lui Comarnescu, o scrisoare prin care îl anunță că, în urma uciderii lui Codreanu, el s-a decis să devină legionar şi că, în consecință, consideră reziliate toate contractele pe care le are cu Fundațiile Regale, fiind gata să înapoieze în cel mai scurt timp sumele luate ca avans. îl recunosc foarte bine pe Dinu Noica". Despre M. Ralea: „Aseară, dineu la Ralea. îl văd a doua oară de când e ministru. Din nou discuție asupra plecării lui de la național-țărănişti. Explicațiile lui mi se par insuficiente pentru a acoperi o trădare, chiar din bună-credință, din convingere". Sau: „Aristide îmi arată într-o carte a lui Eftimiu, apărută zilele acestea, câteva rânduri împotriva mea. [...] într-o zi, Eftimiu va fi un campion al extremei democrații, iar eu tot un huligan". Rânduri cu un aer vaticinar, deoarece tocmai pe acest teren al labili-tăților din timp manifestate s-au configurat cunoscutele compromisuri din perioada totalitarismului comunist. Putem admira sagacitatea lui Mihail Sebastian, care le-a surprins fără greş premisele.

Viața Românească, nr. 7-8/1997

VALERM RÂPEANU

***JURNALUL* LUI MIHAIL SEBASTIAN**

M -am întrebat nu o dată în lunile care au trecut de la apariția *Jurnalului* lui

Mihail Sebastian (Editura „Humanitas", text îngrijit de Gabriela Omăt, prefață şi note de Leon Volovici) în ce măsură interesul stârnit de paginile celui ce a fost deopotrivă prozator, dramaturg şi eseist se datorează revelațiilor privitoare la atitudinea extremistă, sau mai precis a angajării legionare a celor trei prieteni ai săi: Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica. Revelații? Nu, deoarece faptul că cei trei au nutrit asemenea convingeri exprimate în publicistica lor - este cunoscut.

E drept, publicul larg nu are - încă - la îndemână toate articolele scrise de cei trei pentru a-şi face *chiar el* o imagine asupra cauzelor care i-au făcut să îmbrățişeze, să propage şi să susțină de la un moment dat ideologia extremei drepte româneşti. Nu peste multă vreme, datorită operei ştiințifice întreprinse de Editura „Humanitas" le vom avea. Primele două volume ale seriei complete ale publicisticii lui Constantin Noica au apărut, cel dintâi al unei serii ziaristice, şi anume scrierile de o extremă precocitate ale lui Mircea Eliade, a văzut şi el lumina tiparului. Citindu-le, avem certitudinea că atât Mircea Eliade, cât şi Constantin Noica au pornit la drum ca apolitici, că „adolescentul miop" era mai întâi de toate pasionatul ştiințelor naturii şi al cărții ca obiect, realitate spirituală şi ideatică, iar prietenul său vădea o curiozitate intelectuală marcată. O adevărată frenezie a scrisului cultural îi unea pe amândoi. în consecință - suntem nevoiți să repetăm ceea ce am spus în articolul publicat în paginile ziarului nostru cu prilejul împlinirii a 90 de ani de la naşterea lui Mircea Eliade - „absolvirea" de acest „episod" prin considerarea lui ca un „păcat al tinereții" ar fi de-a dreptul pueril, o explicație dată fără cunoaşterea operei. Mircea Eliade şi Constantin Noica *au ajuns* acolo unde au ajuns în momentul în care şi-au dat seama că în România se practică o politică politicianistă, că între un partid sau altul nu există deosebiri de structuri, ci apropieri dictate de interese personale şi lupte ca aceste interese să fie cât mai rentabile. „Jurnalele" apărute în ultima vreme, cele ale lui Carol II, Victor Slăvescu, de pildă, aduc în acest sens dovezi „dinăuntrul" sistemului. Am citat în articolul amintit câteva din numeroasele pagini ale lui Mircea Eliade în care acesta îşi striga revolta împotriva sistemului politic

interbelic. Cât îl priveşte pe Constantin Noica nu s-au luat în considerare, aşa cum s-ar fi cuvenit, două articole ale sale aflate în volumul al doilea al seriei publicistice la care ne-am referit şi anume „Legenda partidelor mari" (5 iunie 1934) şi „Ce face tineretul" (10 iunie 1934), o adevărată placă turnantă a gândirii politice a lui Constantin Noica, care conține germenii a ceea ce avea să exprime mai

târziu cu nedisimulată vigoare.

Acum, în 1934, îşi încheia astfel primul articol „Democraţia e foarte bună, perfect. Dar democraţia românească s-a înfundat în cele două mari partide de guvernământ. Cine e mulţumit cu ele, să fie mai departe teoretician democrat. Dar ţara adevărată mi se pare că nu e prea încântată". Finalul celui de-al doilea articol este şi el concludent în acest sens: „Sunt oameni buni, desigur printre cei vechi, dar cine crede că mai e ceva de aşteptat, chiar de la aceştia? Tineretul n-are nimic de făcut decât să asiste la câteva înmormântări - dincolo de care stă viaţa sa". La şapte ani de la publicarea primului său articol într-o revistă de liceu, C. Noica vădea o înţelegere a vieţii sociale româneşti dintr-o perspectivă care conţinea gândirea extremei drepte româneşti. Dacă pentru Emil Cioran angajarea totală a coincis cu perioada studiilor în Germania, când a avut ca o adevărată revelaţie imaginea Reichului nazist, pentru ceilalţi doi confruntarea cu viaţa politică autohtonă, împotmolită în intrigi şi afaceri vădind o sfidătoare lipsă de moralitate, un egoism şi o lipsă de preocupare pentru tineret, a fost determinantă.

Jurnalul lui Mihail Sebastian nu spune ce nu se ştia. Toate acestea se ştiau aici şi peste hotare. Şi despre Mircea Eliade, şi despre Emil Cioran. La moartea celui din urmă, acum doi ani, ziarul „Le Monde" a publicat câteva fragmente pe care autorul le-a eliminat din ultima ediţie a *Schimbării la faţă a României,* iar acum se anunţă apariţia unei cărţi despre Emil Cioran în România la cea mai importantă editură franceză, „Gallimard".

Jurnalul lui Mihail Sebastian vine să confirme ceea ce uneori era spus doar oral, ceea ce circula, mai ales verbal, aducând mărturii şi probe concludente. Generaţiile mai tinere ştiu puţin sau deloc cine a fost Marietta Sadova, regizoare şi artistă cu un drum atât de sinuos în viaţa politică. Soţie în tinereţe a lui fon Marin Sadoveanu, de care divorţase din pricina colosalei avariţii a acestui erudit om de cultură şi romancier, Marietta Sadova se va căsători cu mai tânărul decât ea, eseist şi om de teatru Haig Acterian, care a iubit-o cu o patimă devoratoare, aşa cum rezultă din scrisorile publicate cu câţiva ani în urmă de Editura „Arta Grafică". Toţi cei pe care i-am cunoscut - scriitori, oameni de teatru dintre cele două războaie - mi-au spus că Marietta Sadova a fost geniul rău al lui Haig Acterian. Ea 1-a dus în mişcarea legionară, 1-a făcut să devină directorul Teatrului Naţional din Bucureşti după 6 septembrie 1940, ca la 15 iunie 1941 să fie condamnat la 13 ani închisoare. Fapt consemnat fără comentarii şi în *Jurnalul* lui Mihail Sebastian. Haig Acterian avea să aleagă - în 1943 - între un deceniu şi mai bine de închisoare, soluţia mareşalului Ion Antonescu: frontul în linia întâi. De unde îi trimitea patetice scrisori de dragoste soţiei sale, Marietta Sadova. Şi unde avea să moară în 1943.

Citind *Jurnalul* lui Mihail Sebastian, nu mai putem avea nici o îndoială de rolul nefast pe care 1-a avut această femeie fanatică asupra unui intelectual ca Haig Acterian. Era într-adevăr fanatică precum a fost şi soţia marelui nostru istoric P;P. Panaitescu, Silvia Panaitescu, despre care vorbeşte Ioan Hudiţă în *Jurnalul* său, şi aceasta având un rol tot atât de nefast în drumul politic al marelui istoric. însemnarea lui Mihail Sebastian din 6 decembrie 1937 este concludentă pentru Marietta Sadova. Fiind la masă la Mircea Eliade, acesta întors din campania electorală a „Gărzii de fier": „Marietta care a venit mai târziu în casă cântând imnul gardist «Ştefan Vodă...»". Nu puţini cititori ai *Jurnalului* lui Mihail Sebastian şi-au pus întrebarea: cum prietenii lui - Mircea Eliade în primul rând - puteau să vorbească în faţa lui ceea ce vorbeau. în faţa evreului Mihail Sebastian, care prin originea sa era inamicul numărul unu al „Gărzii de fier". Petru Comarnescu, prieten apropiat şi sufletul grupului „Criterion", a vorbit nu numai o dată despre intenţia lui de a scrie un roman al acestei generaţii. *Jurnalul* Iui Mihail Sebastian dovedeşte că realitatea este mai puternică decât imaginaţia, că invenţia artistică e săracă faţă de ceea ce ne oferă viaţa de fiecare zi.

„E **un înspăimântător spirit de conformism nou ca orientare, vechi ca structură psihologică"**

Sunt rânduri scrise de Mihail Sebastian în ziua de 16 septembrie 1944, când nu trecuse nici o lună de la 23 August! Pentru că *Jurnalul* său - cu unele sincope - dacă nu acoperă o perioadă foarte mare (1935-1944), îmbrăţişează o perioadă de schimbări şi cotituri radicale în viaţa poporului român. Nu întinderea în timp este ieşită din comun, ci răsturnările care au avut loc în acest timp, când nu puţini se lepădau zgomotos de ceea ce au fost, de ceea ce au făcut înainte, îşi confecţionau la iuţeală un trecut pe măsura noilor vremi, lepădându-şi noua înfăţişare la următoarea cotitură. După câteva luni doar, *Jurnalul* se încheia pe 31 decembrie 1944. Dar în seara zilei de 22 decembrie 1944, Mihail Sebastian, după o „recepţie la externe", notează: „Dezgustător ca spectacol politic. Aceiaşi oameni, care cu cinci luni înainte trinquau cu Killinger". întâlnirile după 23 August 1944 cu Camil Petrescu, Ion Barbu sunt instructive. Camil Petrescu avea dreptate să-i spună lui Mihail Sebastian că: „Alţii în locul lui, nu mai puţin «fascişti», au destulă insolenţă pentru ca să facă profesiune de democratism şi de intransigenţă". Iar cât îl priveşte pe Ion Barbu este evident că Mihail Sebastian spunea adevărul, ca în toate cazurile de altfel. Ar fi util în acest sens să se compare scrisorile de disculpare pe care poetul le trimite lui Victor Eftimiu, preşedintele Societăţii Scriitorilor Români,

după 23 August, publicate de criticul Z. Ornea în paginile „României Literare". S-ar vedea cum se transformă opiniile oamenilor în funcție de interese, cum - subit - își amintesc de existența şi de caracterul celor pentru care până atunci nu aveau nici cel puțin dispreț.

106

Jurnalul lui Mihail Sebastian este opera unui moralist. Citit cu înfrigurare pentru cantitatea de revelații, el trebuie înțeles ca un tot, ca o perspectivă asupra oamenilor prinşi în vârtejul istoriei. Reprezintă un subiect de meditație. De meditație amară, mai ales. Şi nu o dată ne întrebăm ce ar fi spus Mihail Sebastian, el, care consemnase atâtea renegări şi atâtea apostazii, când ar fi văzut, după 23 decembrie 1989, atâtea prietenii desfăcându-se instantaneu şi altele ridicându-se din cenuşa indiferenței; ca să nu mai vorbim de atâtea biografii de „disidenți" şi „opozanți"!

Jurnalul lui trece, din punct de vedere al semnificației morale, dincolo de ceea ce a trăit el însuşi, dincolo de ceea ce a cunoscut el, dincolo de ceea ce i-au spus alții, dincolo de speranțele şi înfrângerile lui, dincolo de oamenii în care a crezut şi l-au dezamăgit sau care au avut un comportament admirabil față de el. Fără îndoială, când vom vorbi despre cei „prezenți" în *Jurnalul* său nu vom mai putea face abstracție de mărturia lui. Nae Ionescu, pe care atunci când îl vede fără suflare izbucneşte într-un „plâns nervos, imposibil de stăpânit", deoarece „se duce cu el o întreagă perioadă din viața mea, acum de abia - definitiv închisă", ne apare, mai degrabă, ca un vantard dând şuete în dreapta şi în stânga, spunând exact invers de ceea ce spusese, mândru de sfaturile date oamenilor politici de peste hotare. E o dimensiune mai puțin cunoscută a celui care la patruzeci şi nouă de ani „moare neîmplinit, nerealizat, învins şi - dacă nu mi-ar fi greu s-o spun - ratat".

Dar nu numai despre Nae Ionescu - cel căruia Mihail Sebastian îi datora atât de mult, cu care legăturile nu se rupseseră nici după episodul prefeței la romanul *De două mii de ani* - mărturiile lui Mihail Sebastian sunt importante.

Lectura *Jurnalul* său simultană cu „jurnalele" lui Ioan Hudiță, C. Rădulescu-Motru, Victor Slăvescu, Carol II ne demonstrează cât de evidentă era fractura societății româneşti din acea vreme.

„O lume care trăieşte parcă în altă planetă"

Scrie Mihail Sebastian după o seară - duminică 15 iunie 1941 - petrecută la „Pescăruş" cu un cuplu din protipendada vremii: „Ieşirile în oraş, în localurile elegante, mă deprimă. O lume care trăieşte, parcă, în altă planetă. Eleganți,

nepăsători, bogați, fără griji în afară de obsesia războiului, în afară de mizerie". Peste exact o săptămână, România intra în război! Mihail Sebastian se revolta. Ioan Hudiță asistă, cu strângere de inimă, la frenezia cu care oamenii aparținând aceleiaşi societăți - în 1944 - petreceau, fără să bănuiască ce îi aşteaptă. Din „Jurnalele" tuturor celor citați ne apare o lume nu numai nepăsătoare, ci şi de-a dreptul inconştientă. O lume care n-a avut legătură cu acea Românie reală, o lume care nu trăia decât cu gândul la ea însăşi, o lume care nu se gândea câți ostaşi mor pe front în fiecare zi şi câți se întorc invalizi pentru toată viața. Ostaşi care fuseseră trimişi să lupte în condiții deplorabile, pe seama înzestrării cărora

se făcuseră afaceri fabuloase, despre care **ne vorbesc revoltați, în „Jurnalele" lor,** Carol II şi omul politic Victor Slăvescu.

Spiritul de toleranță al poporului român

Jurnalul lui Mihail Sebastian este grăitor şi pentru altceva. Din 1938, omul şi scriitorul aveau să trăiască tot şirul legiuirilor rasiale care, după 6 septembrie 1940, aveau să-1 excludă din viața publică. Neliniştile, îndreptățite sunt prezente, ştirile despre ce se întâmplă în alte țări sau la noi, în timpul rebeliunii legionare, îi creează o stare de spaimă. Din nou trebuie să evidențiem una dintre trăsăturile *Jurnalului* său: *sinceritatea.*

Dacă Mircea Eliade, în scurtul său periplu bucureştean din 1943, îl ocoleşte pe prietenul său, găsind apoi, în „Memorii", o explicație deloc plauzibilă, de-a dreptul jenantă, în schimb o mulțime de mulți alți prieteni, mai apropiați sau mai îndepărtați, s-au dovedit a fi oameni în adevăratul înțeles al cuvântului. Nu s-au sfiit să calce legile şi să-i ceară colaborarea, să-i împrumute numele ca să-i reprezinte piesa *Steaua fără nume,* iar actorii să joace într-o piesă scrisă de un exclus. Mulți intelectuali au ieşit cu el în localuri publice, l-au invitat la ei acasă etc.

Sunt fapte grăitoare, concludente pentru spiritul tolerant al poporului nostru, care ne fac să înțelegem mai bine şi în adevărata lumină o perioadă tristă, în care n-au existat numai fanatici şi laşi, falşi prieteni şi ipocriți? ci şi oameni în adevăratul sens al cuvântului. Şi nu au fost puțini.

Din toate punctele de vedere, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian constituie o mărturie grăitoare asupra autorului şi asupra societății româneşti din vremea lui. Nu putem înşirui aici toate punctele obscure, la lămurirea cărora acest *Jurnal* contribuie. Istoria literară şi istoria socială vor folosi aceste prețioase pagini de adevăr.

„Curierul național", 7 iunie 1997

fLOMN M1CHĂILESCU

PROCESUL UNEI GENERAȚII

Dacă orice carte poate fi în principiu abordată din diferite puncte de vedere, cu atât mai mult un jurnal intim se pretează la cele mai diverse comentarii. Căci dacă îndeobşte cărțile sunt „construite" cu intenție de autorii lor, înregistrarea periodică a existenței face ca un diarist să fie el în ultimă instanță construit de scrisul său. Dacă în opera de ficțiune sau meditație sau cercetare lucrează o anume coerență finalistă, într-un jurnal avem de-a face fatalmente numai cu unitatea exclusivă a personalității celui care scrie. în opera de creație, pe lângă elementele de ordin referențial, primează permanent interpretarea, în timp ce un jurnal încearcă înainte de orice să consemneze, iar consemnarea duce inerent la o diversitate care intră în rezonanță cu imperativul coerenței. însă datele înregistrate nu ocupă decât rareori întregul spațiu al unui jurnal. Nici Maiorescu şi nici chiar Lovinescu nu se pot abține de a-şi nota reacțiile, atitudinile şi aprecierile ireductibil personale, iar alții le aşază pe acestea mai presus de toate, încât jurnalul lor devine, cum se întâmplă la Camil Petrescu, confesiunea unui eu destul de dilatat, când nu de-a dreptul hipertrofiat.

în astfel de condiții, este evident că, pe măsură ce subiectivitatea se accentuează, făcând apel, chiar şi fără s-o ştie sau s-o vrea, la sprijinul imaginației, sporesc şi şansele jurnalului de a fi considerat operă de literatură, după cum, invers, consemnarea (şi ea act de selecție desigur personală!), ori o anume rezervă sau discreție a eului diaristic, contribuie la consfințirea statutului de depoziție, de mărturie şi de reconstituire a unei epoci şi a unei vieți de om. Jurnalele sunt aşadar fie introvertite, fie extravertite, fie portrete în oglindă, fie imagini ale unei experiențe umane surprinse pe fundalul irepresibilei mişcări a istoriei. Adevărate şi specifice, corespunzând adică propriei condiții, iar nu celei literare, sunt fără nici o îndoială cele care consemnează - şi mai puțin, sau uneori deloc, acelea care deformează prin interpretare.

Apariția *Jurnalului, 1935-1944,* inedit până în prezent, al lui Mihail Sebastian, se produce parcă întocmai ca o ilustrare a celor spuse mai sus. El întruneşte, după opinia noastră, însuşirile cele mai distinctive ale unei autentice opere diaristice, prin sinceritate, realism, sobrietate şi refuz al oricăror efecte de calofilie. El pare a dovedi că adevăratul jurnal e cel care nu se scrie cu gândul la

public. Şi chiar dacă viața e adeseori ca un roman, autorul nu-i urmăreşte coerența romanescă şi ca atare estetică, ci îi reține şi îi reproduce mai cu seamă inevitabila ei varietate. De unde şi putința de care vorbeam de a aborda un astfel de jurnal în cele mai nenumărate şi mai deosebite perspective.

Sebastian evoluează astfel în mai multe planuri, dezvăluindu-ne fațete noi, ascunse, dar complementare în fiecare dintre aceste ipostaze. Se poate aşadar discuta cu cel mai mare interes şi în chipul cel mai profitabil despre avatarurile lui erotice, expuse într-un stil direct şi frust şi ferm, dar şi nimbat alteori de indicibile reverberații sufleteşti, se poate imediat apoi lărgi discuția la sfera amicițiilor lui statornice (Nae Ionescu, Mircea Eliade, Camil Petrescu) şi în genere a tuturor relațiilor personale, se pot comenta în multiple feluri tribulațiile lui materiale, în primul rând băneşti, iar în ce-l priveşte pe intelectualul de elită care a fost Sebastian, *Jurnalul* ne oferă documente revelatorii pentru preferințele lui muzicale, pentru lecturile sale, pentru proiectele şi frământările legate de elaborarea câtorva dintre operele lui cele mai populare: piesele de teatru *Jocul de-a vacanța, Steaua fără nume, Ultima oră, Insula* şi romanul *Accidentul.* Toate aceste întâmplări şi traiectorii existențiale sunt fixate decis în cadrul celei mai patetice etape din istoria contemporană a României, ale cărei evenimente politice au marcat adânc şi dramatic existența omului şi scriitorului Sebastian. Căci el a fost dintre aceia care n-au rămas indiferenți la zbuciumul istoriei, ca de atâtea ori Jeni Acterian în altfel admirabilul său *Jurnal al unei ființe greu de mulțumit.* I-ar fi fost de altfel şi imposibil să nu o ia în seamă, condiția sa de evreu implicându-l în mod obligatoriu în angrenajele sale devastatoare, din care nu fără dificultăți şi riscuri s-a putut totuşi salva prin calitatea sa omologată de intelectual şi de artist.

Jurnalul începe foarte semnificativ după şocul produs de apariția romanului *De două mii de ani,* cu faimoasa prefață a lui Nae Ionescu, care l-a contrariat şi l-a îndurerat pe autor, dimpreună cu comentariile care au urmat, şi de la dreapta, şi de la stânga, şi cărora le-a răspuns prin fulminantul eseu *Cum am devenit huligan.* El se sfârşeşte în atmosfera de speranță, de jubilație în fața libertății redobândite, dar şi de nelinişte rău-prevestitoare din lunile de după 23 August 1944 şi până în ultima zi a anului. Peste puțină vreme, în primăvara lui 1945, Sebastian avea să moară în urma unui accident stupid ca toate accidentele. Se înțelege de ce, acoperind un asemenea interval, mărturia lui Sebastian, ca victimă a unei tragice aberații istorice, dobândeşte o însemnătate mai cuprinzătoare şi o semnificație mai profundă decât a altora. Autorul *Accidentului* s-a aflat şi el atunci în situația cobaiului experimental, aşa cum avea s-o denumească alt autor al altui jurnal, Miron Radu Paraschivescu, într-o altă epocă, tot aberantă, a istoriei care avea să-

i succeadă curând aceleia a lui Sebastian. Momentele sau punctele de culminație ale întregului periplu sunt prigoana antisemită tot mai pronunțată pe parcursul anilor, ascensiunea extremismului de dreapta, declanşarea războiului de către Hitler, rebeliunea legionară din ianuarie 1941, măsurile lui Antonescu împotriva evreilor şi, în fine, schimbarea de la 23 August 1944, eliberarea de spaimă şi presentimentul stenic al victoriei apropiate.

110

Deşi ar fi mai mult decât ispititor să comentăm aspectele de ordin literar ale *Jurnalului,* să completăm portretul scriitorului cu datele pe care el ni le oferă privind cultura şi procesul de creație, cu mult mai importantă şi chiar mai actuală ni se pare o altă latură a depoziției lui Mihail Sebastian. *Jurnalul* întreprinde cea mai amplă şi mai edificatoare punere sub acuzație a unei generații. E însăşi generația scriitorului, o strălucită promoție de intelectuali, elevi, cei mai mulți ai lui Nae Ionescu, e „tânăra generație", cum s-a numit ea singură, aceea care pornind de la cele mai frumoase intenții a sombrat în cel mai teribil prăpăd al istoriei noastre din acest secol, nu atât războiul, cât totalitarismul politic care 1-a pregătit, 1-a însoțit şi avea să-1 urmeze din direcția, şi mai plină de catastrofale consecințe, a celeilalte extreme, căci, fără doar şi poate, de la fascism la comunism n-a fost şi nu e niciodată decât un singur pas. Sebastian 1-a trăit doar pe primul dintre ele şi cine ştie cum l-ar fi traversat şi pe al doilea, mai ales dacă ne gândim la ambiguitatea poziției sale, aşa cum şi-a descris-o în *Cum am devenit huligan.*

Altfel spus, *Jurnalul* ni se înfățişează ca o tulburător de lucidă radiografie a evoluției politice şi ideologice a unor intelectuali, nu numai tineri, sub presiunea unui destin istoric, căruia nu i-au făcut față, ori s-au asociat din oportunism sau cel puțin din naivitate. Nenumărate sunt scenele, episoadele, atitudinile prin care oameni de cultură, scriitori etc. apar într-o lume variabil compromițătoare şi nu le vom putea aici reaminti pe toate. Căci mai presus de orice alte legături, sunt semnificative bineînțeles cele pe care autorul însuşi le privilegiază şi le prețuieşte. Sebastian a rămas până la sfârşit discipolul lui Nae Ionescu şi prietenul sincer al lui Mircea Eliade şi al lui Camil Petrescu, fără a-şi pierde însă nici un moment luciditatea şi acuitatea spiritului critic. Pe primul îl priveşte cu rezervă, delimitându-se de ideile lui ori semnalându-i fie inconsecvențele, fie actele de cabotinism intelectual, dar nu se poate hotărî să nu-1 admire pentru eminența personalității sale charismatice. Pe Eliade îl urmăreşte în evoluția lui tot mai accentuat extremistă, de simpatizant al Gărzii de Fier, de spirit radical şi intransigent, dar îi conservă o afecțiune nealterată în aşteptarea unei dezmeticiri

pe care el o crede nu numai posibilă, dar chiar şi inevitabilă. Lui Camil Petrescu îi notează toate manifestările simpaticului său orgoliu, dar şi oscilaţiile şi justificările de atitudine politică, permanentele gesturi de disculpare sofistică, subliniindu-i însă nu mai puţin inteligenţa şi vocaţia incomparabilă de scriitor. Trebuie să ne reprimăm plăcerea de a da exemple pitoreşti şi concludente, pe care însă fiecare cititor le va culege singur din volum, ghidându-se de excelentul indice de nume întocmit de editori (Leon Volovici şi Gabriela Omăt).

Pasager apar şi alţi cunoscuţi, în ipostaze foarte expresive, ca Ion Barbu, retractându-şi eroarea adeziunii gardiste, Octav Onicescu, perseverând în ea, sau Eftimiu, G. Macovescu şi Al. Graur, profitori ai schimbării de la 23 August, pe care Sebastian îi încondeiează cu aceeaşi oroare faţă de orice formă de oportunism. Ceea ce dă credibilitate şi autenticitate mărturiei este detaşarea cu care ea e formulată, absenţa încrâncenării, a tonului vindicativ, siguranţa revenirii la

normalitate, încrederea aşadar în triumful spiritului şi al bunului-simţ. Deşi pune sub acuzare în chip implicit, Sebastian nu e totuşi un procuror, cu atât mai puţin un inchizitor, el e mai curând un martor, desigur câtuşi de puţin indiferent, însă în primul rând un martor eminamente obiectiv în acest proces al generaţiei sale. Un alt prieten al său, Eugen Ionescu, va fi mult mai sever şi mai necruţător în diatribele la adresarea unor confraţi, scriindu-i lui T. Vianu la 19 septembrie 1945 (v. *Scrisori către Tudor Vianu,* voi. II, Ed. Minerva, 1994, pp. 269-279). Tot el va fi, cu acelaşi prilej, omul care îi va recunoaşte lui Sebastian alesele calităţi prin care acesta şi-a depăşit pe mulţi dintre contemporani: „Noi am fost nişte bezmetici, nişte nenorociţi. în ceea ce mă priveşte, nu-mi pot reproşa că am fost. Dar lucrul ăsta se poate reproşa aproape tuturor celorlalţi: Mihail Sebastian îşi păstrase o minte lucidă şi o omenie autentică. Ce păcat că nu mai este."

Dar dacă vehemenţa stilului acuzator îi aparţine lui Eugen Ionescu, materialul probator în procesul tinerei generaţii naţionaliste interbelice se află în cea mai mare parte în *Jurnalul* lui Sebastian. Iată motivul care ni se pare cel mai îndreptăţit să facă din această apariţie editorială evenimentul literar dominant şi aproape spectaculos al ultimului an, interpretat de altfel şi de editori, ca şi de cititori în consecinţă, drept „nu numai una dintre cele mai captivante scrieri memorialistice ale literaturii române moderne, dar şi un extraordinar document de istorie culturală şi politică a anilor '30-'40" (v. coperta 4). Nu putem fi, desigur, decât cu totul de acord!

„Steaua", Cluj, nr. 4-5-6 (587-88-89)/!997

DAM PETRESCU

SEBASTIAN, ELIADE, CULIANU

M -am încumetat, pe la începutul verii, să formulez câteva obiecții în revista ieşeană „Timpul", cu privire la editarea *Jurnalului lui MihailSebastian* la Editura Humanitas, fapt care s-a bucurat de un ecou, aş zice, internațional, de vreme ce, mai apoi, Joseph Croitoru mă ia în seamă în *Frankfurter Allgemeine Zeitung* din iulie a.c, unde sub titlul de *Zujfucht im Metaphysischen {Refugiul în metafizică),* se face o trecere în revistă (incompletă) a relațiilor lui Mircea Eliade cu Garda de Fier, aşa cum au fost ele puse în discuție de la Norman Manea încoace (adică de la articolul acestuia, *Felix culpa,* apărut la 5 august 1991 în *The New Republic).*

Joseph Croitoru este o persoană cu care eram în relații amiabile, fără să ne cunoaştem personal, el cerându-mi cărți editate de Nemira, despre care să scrie în cotidianul de la Frankfurt; bineînțeles, i-am trimis de fiecare dată, pe cheltuiala editurii, tot ce-mi solicitase, rugându-1 doar să-mi facă şi mie cunoscute reflecțiile pe care i le vor fi inspirat cărțile noastre - lucru care nu s-a întâmplat niciodată însă (ultimul nostru schimb de faxuri în acest sens datează din 5 mai a.c).

Din articolul publicat în „Frankfurter Allgemeine Zeitung" de către Joseph Croitoru reiese că, urmând linia Culianu, eu m-aş erija în apărătorul cu orice preț al reputației politice a lui Mircea Eliade, puternic şifonată în ochii publicului larg de revelațiile cuprinse în *Jurnalul* lui Sebastian, şi chiar că aş întârzia nepermis de mult, ca editor, publicarea corespondenței dintre Culianu şi Eliade, care ar fi intens aşteptată de publicul nostru cititor (şi nu numai). în plus, dl Croitoru sugerează o legătură între nu ştiu ce „secret de la Berlin" (unde călătorise Eliade prin 1935-37) şi „ucigaşul de la Chicago", în sensul că asasinarea lui Culianu s-ar putea datora faptului că acesta ştia „prea multe despre Eliade", adică, în speță, despre simpatiile sale legionare.

Iată o suită de fapte cu pronunțat caracter politic, toate insuficient elucidate, după opinia mea, ceea ce înfierbântă multe spirite şi le face să-şi proiecteze asupra lor nu puține obsesii şi fantasme; discutarea lor depasionalizată pare de aceea himerică deocamdată, iar eu, orice aş spune, sunt categorisit din pricina înrudirii cu familia Culianu, ca parte interesată, deci necreditabilă întru lămurirea lucrurilor. Precizez totuşi că nu aspir defel la onoarea de discipol al lui Culianu

şi nici nu cred că am toate datele necesare ca să-mi fac din el un model, aşa

cum s-a spus.

Pe de altă parte, toată discuția prezintă o latură foarte delicată, în măsura în care atinge problema antisemitismului - fireşte, cu privire la Eliade în primul rând, dar, sugerează dl Croitoru, şi cu privire la aceia ce şi-au asumat, într-un fel sau altul, moştenirea lui ori ascendența-i spirituală, precum Culianu şi eu însumi, mai ales dacă aceştia nu s-au delimitat de alunecările politice din tinerețe ale magistrului lor. Culianu, cred n-a mai avut pur şi simplu timp s-o facă, iar eu, în afară de faptul că am scris o teză de licență despre proza zisă fantastică a lui Eliade, nu mă revendic în nici un fel de la „învățătura" sau „modelul" Eliade.

Mai mult, dacă dl Croitoru ar fi avut răbdarea de a citi toate articolele mele din „Timpul", ar fi văzut că, în contra lui Z. Ornea, de pildă, eu cred că episodul legionar al tinereții lui Eliade n-a trecut fără să lase urme în opera sa. în rest, mă văd silit să declar că, pentru mine, antisemitismul n-are nici o semnificație, pentru că linia de fractură ce-mi determină simpatiile şi antipatiile nu trece în nici un caz prin determinații de tip rasial, etnic ori confesional. Cu alte cuvinte, cred că sunt mai mult prețioase însuşiri ca inteligența, educația, caracterul, iar acestea sunt egal distribuite la toate semințiile pământului (la fel ca şi prostia, lichelismul şi alte tare curente). Cei care gândesc altfel o fac pe riscul lor şi ei nu mă interesează - recunosc însă că îi privesc ca pe un soi de infirmi şi cred că trebuie tratați de aceea cu anumite precauții. Cum am mai spus, rațiunea de a fi a individului nu stă pentru mine în apartenența lui la vreo colectivitate, oricare ar fi ;a, ci în el însuşi. Dincolo de acest nivel, începe tribalismul şi un miros de sânge întunecă orice judecată clară.

O dată acestea spuse, să reiterăm efortul unei explicații, fiindcă e limpede :ă amestecul nu explică nimic, fiind el însuşi un semn al confuziei mentale sau al diverselor *partis-pris* mai mult sau mai puțin evidente.

Obiecțiilor mele la *Jurnalul* lui Sebastian încă nu li s-a răspuns în mod convingător; în esență, reamintesc, ele sunt două; nu avem de-a face, în ediția de a Humanitas, 1996, cu întregul jurnal, iar notația de la data de 17 decembrie 1937 (p. 133) mi se pare suspectă, adică, mai exact, interpolată, cel puțin în)arte.

Asupra celei dintâi obiecții cred că nu mai este cazul să insist, din moment ;e Leon Volovici (alcătuitorul prefeței şi al notelor la Sebastian) recunoaşte, ntr-un interviu cu Gabriela Adameşteanu; „Nu e nici un secret că Sebastian a nai ținut un jurnal... în 1935, însă, probabil *(sublinierea mea)* după o pauză mai ungă, el începe un nou jurnal..." *(22,* nr. 27/8-14 iulie 1997, p. 13). Se înțelege le aici că ediția de la Humanitas reprezintă „Noul jurnal", care începe în mod cu otul arbitrar, la o dată nesemnificativă (12 februarie 1935) şi care, după mine, nu :uprinde tocmai

evenimentele cele mai importante din viața autorului, petrecute nainte de această dată (episodul „Criterion", scandalul legat de prefața lui Nae onescu la *De două mii de ani,* eseul *Cum am devenit huligan,* care-i răspunde etc). "Iu avem, prin urmare, de-a face cu o „publicare integrală a jurnalului", cum

14

stă scris pe coperta a IV-a, decât dacă ne referim la cele nouă caiete reproduse, cu oarecari aproximații, de ediția de la Humanitas. Chiar şi aşa însă, rezultă limpede din „Mențiunile asupra ediției" redactate de Gabriela Omăt că nimeni n-a văzut, de fapt, originalul celor nouă caiete. Aşadar, obiecția mea nu e că „ediția ar fi fost manipulată de editori", cum spune dl Joseph Croitoru, ci aşa cum scriam în „Timpul", că a fost „bricolată - probabil chiar înainte de editare". Iar cât priveşte faptul că a existat şi o manipulare, nu văd cum altfel am califica folosirea unor pasaje din *Jurnalul* lui Sebastian încă din 1972, când nici vorbă nu era că acest jurnal să se fi publicat, întru alcătuirea unui dosar împotriva lui Mircea Eliade.

„Național", anul I, nr. 117, miercuri 29 octombrie 1997 - prima ediție

GABRIELA OMĂT

UN RESENTIMENTAR PARADOXAL

-i cer vieții decât dreptul de a o privi cu totală sinceritate în față. Acest lucru, astfel spus, poate părea grandilocvent sau pretențios. Nu mă interesează. Vi-l repet şi îl mențin. De aceea scriu. De aceea sunt."'

„M-am ferit mereu de adevărurile absolute, pe care le pui în buzunar cape un permis de armă. Am încercat să-mi păstrez dreptul modest, dar tenace, de a înțelege lucrurile în nuanțe şi în distincții. Nu sunt un partizan. Sunt mereu un disident. N-am încredere decât în omul singur, dar în el am foarte multă încredere."

{Cum am devenit huligan)

O experiență de lectură recunoscută de mulți cititori ai *Jurnalului* lui Mihai 1 Sebastian a fost deschiderea comprehensivă pe care mărturia lui o activează. E o comprehensiune sensibilă, dar şi cerebrală, un mod reflexiv al compasiunii, o treaptă a neliniştirii care nu mai e reflex primar, ci - provocat de somația unui mesaj - exercițiu al implicării. Avem sentimentul că am devenit apți să „ne punem în locul" celui ce se confesează, ştiind că am reacționa probabil ca el, suferind şi - în condițiile date -, dând curs aceloraşi opțiuni, aceloraşi ataşa-mente, aceloraşi adversități. *Jurnalul* e una dintre puținele cărți care - numai pentru că *arată* pe viu un suflet rănit, singur în vulnerabilitatea lui incurabilă -animă reflexul

solidarității. Fără stereotipe agasante de discurs. Fără maniheism. Fără culpabilizare insolvabilă. întotdeauna la Mihail Sebastian cei care-1 dezamăgesc sau îi fac rău par să mai aibă o şansă de acces în zona fastă a omenescului, întotdeauna în sufletul lui se păstrează o rezervă recuperatoare.

Mărturiseam într-o anumită împrejurare că nu am devenit editor din proprie alegere, ci în urma unui concurs de împrejurări care s-a dovedit până la urmă de nemodificat. Strădania de a transfera cât mai mult din pasiunea pentru istoria şi critica literară în travaliul de îngrij ire şi editare a textelor nu a înlăturat un anumit sentiment de exil într-un domeniu pentru care nu simțisem chemare. Şi spuneam atunci despre *Jurnalul* lui Mihail Sebastian că este singura carte, dintre cele la care am „trudit" în câteva decenii de meserie, pe care nu regretam că o recitesc, a patra, a cincea, pe alocuri şi a şasea oară, cu lupa, silabisind, presupunându-i (dincolo de accidentele de grafie) şi nu o dată empatizându-i comunicarea. Nu

m-am simțit decât privilegiată prin accesul din interior la o experiență umană-reper. *Jurnalul* provocase, atunci, în 1996, o *aşteptare record,* fiind de departe cea mai solicitată apariție a anului literar, şi zvonurile că va apărea duseseră, încă vreun an înainte, la asaltarea editorilor de către mulți nerăbdători. îi cunoşteam conținutul ca fiind de cea mai acută actualitate potențială în materie de radiografie a mentalității. Şi am crezut atunci, înainte ca el să-şi înceapă periplul printre simpatiile sau mefiența, buna sau falsa conştiință a cititorilor lui, că are toate însuşirile pentru a deveni o prezență binefăcătoare în timpul nostru cu toate mentalitățile bulversate, cu răvăşitoarea lui criză de convingeri. Pentru că, în ce mă priveşte, acordam acestei confesiuni credit moral, îmi imaginam posibil un consens cvasiunanim de receptare terapeutică.

Realitatea impactului public s-a dovedit prodigioasă, dar nu până într-atât de idilică. Pe piața cărții, deşi suprasaturată, *Jurnalul* a evoluat într-adevăr triumfal, ca un *best seller* tipic, cu *record de audiență şi accesibilitate* la un public larg şi divers. A fost probabil nu doar cartea cea mai cumpărată şi mai des trecută din mână în mână a anului, dar şi cea mai citită. Pe nerăsuflate, nu pe sărite, ci filă cu filă, provocând un alt incontestabil *record: de eficiență a mesajului.* Cine-şi aminteşte comentariile orale sau le răsfoieşte pe cele scrise vede numaidecât că majoritatea constau în repovestirea, în antologarea celor mai izbitoare secvențe anecdotice, care abia dacă sunt interpretate, pentru că sunt elocvente prin simplă enunțare. în plus, *Jurnalul* şi-a adjudecat şi *recordul de validare critică.* într-o vreme când cărți şi autori notorii aşteaptă cu lunile spre a fi măcar semnalați, el a

ţinut mai bine de jumătate de an capul de afiş al publicaţiilor scrise şi nu numai din România, cu statutul de text-eveniment. în sfârşit, a obţinut şi (al cincilea din cele şase pe care am avut la un moment dat curiozitatea să i le contabilizez) *recordul de incitare a opiniei:* a declanşat controverse şi chiar contestări de autenticitate, a ofensat idei preconcepute, sau admiraţii pioase, a suscitat adeziune, dar şi reprobare. Astfel încât a fi imaginat eventualitatea unei concordii amiabile şi a înţelepţirii multnecesare s-a dovedit o iluzie.

Un fapt încurajator s-a putut totuşi sesiza. întreaga dispută a decurs pe fondul unei atitudini pe care poate nu greşesc considerând-o drept încă un *record: de respect şi cordialitate.* Nici o confruntare de poziţii n-a decurs în afara consideraţiei indenegabile pentru omul Mihail Sebastian, aşa cum se dezvăluie din paginile cărţii. Nici aceia care l-au citit cu rezerve sau prejudecată, nici polemiştii sau comentatorii lezaţi în modul cel mai serios de conţinutul notaţiilor nu au negat oportunitatea publicării cărţii, nimeni nu i-a contestat lui Sebastian dreptul moral de a da expresie experienţei lui traumatizate. (S-a procedat mai degrabă la tentativa de a-i discredita pe realizatorii ediţiei, care ar fi practicat, ei, diverse moduri de contrafacere a textului...) Toată lumea s-a străduit să întâmpine relatările neconvenabile din filele acestei cărţi cu *argumente,* unele

mai ingenioase, altele mai trudnice, însă important este că o normă a rezonabilului a predominat, iar substanţa competenţei morale a autorului este prima explicaţie a acestui fenomen cu totul remarcabil. Buna-credinţă nu i-a pus-o nimeni la îndoială lui Mihail Sebastian şi numai subiectivitatea sau complexele lui intime au putut fi invocate spre eventuala deconstruire a probatoriului mărturiei lui. E cu atât mai semnificativ aceasta cu cât spusele din carte sunt câteodată de o gravitate şi o forţă de şoc considerabile pentru conştiinţa intelectualităţii româneşti de azi. N-au lipsit voci care să facă publică o penibilă stare de ruşine pentru ceea ce au aflat despre zona sumbră a sufletului colectivităţii româneşti într-un ceas derezonat, manifestă la unii dintre cei mai remarcabili exponenţi ai ei.

Ce anume degajă în această carte sentimentul de credibilitate morală? Mă gândesc în primul rând la efortul vizibil al autorului de a fi cinstit cu el însuşi. Multe opere memorialistice au drept miză acreditarea unei imagini convenabile despre sine a celui care scrie. Nu este şi cazul *Jurnalului.* E drept că noi îl cunoaştem sub forma lui originară, total neprelucrată în vederea publicării. Iar din puţinele file apărute antum în presă e greu să deducem cum ar fi arătat

secvențele cu subiecte fierbinți sau cu intimități crude, căci unele semne ale cenzurii discreției s-au făcut, la tipărire, văzute. în tot cazul, omul care scrie acest text se luptă vizibil pentru *a nu-şi degrada sufletul atunci când se simte lezat.* Reiau o afirmație făcută sub asediul suspiciunii de a fi editat un text contrafăcut al *Jurnalului:* indiferent dacă i-am împărtăşit optica şi trăirile, confesiunea lui Mihail Sebastian mi-a impus prin probitatea ei intimă. Lăsând la o parte seducția literaturii de bună calitate pe care o face, acel romanesc psihologic cuceritor pe care-1 suscită decupajul, tematica notațiilor, nu se poate rămâne indiferent la strădania pas cu pas consemnată a unei conştiințe pentru a-şi păstra cumpăna şi identitatea sub repetate şocuri sufleteşti, cu efecte ireparabile. Dincolo de complexul social şi etnic, de idei şi înclinații politice - când nu şi impregnându-le - cred că *etosul specific acestei cărți se relevă în câteva mari iubiri rănite şi incapabile să se răstoarne în ură.* Sebastian consumă energie, nu puțină, pentru a-şi domina resentimentele, de care, precum oricine dintre noi, nu este ferit.

Am auzit nu o dată obiecția *că Jurnalul* este *cartea unui resentimentar.* (Să fie oare mai puțin resentiment în jurnalul lui Petru Comarnescu, aşa cum îl cunoaştem din fragmentele publicate acum câțiva ani, fără a irita atâta lume?) Nu cred că diagnosticul trebuie combătut. Sunt chiar destule semnale în text că lucrurile aşa stau: resentimentul este activ şi nedisimulat în destule şi, de altfel, binecunoscute pagini. încep prin a reaminti două, mai puțin citate, din 30 august şi 2 octombrie 1944: „E o îmbulzeală (de ordin moral) pretutindeni. Toată lumea se grăbeşte să ocupe poziții, să valorifice titluri, să stabilească drepturi. Nu pot. Nu mă interesează. Nu vreau. Cel mai bun lucru e aşteptarea. Acum nu se poate vorbi. Cel mult urla. E drept că *ani de zile am aşteptat clipa în care să pot în*

sfârşit scoate un țipăt de răzbunare după atâta scârbă, după atâta dezgust. "Şi: „Nimic nou pe fronturi, nimic nou în politica internă. Rezistența germană e disperată, dar încă fermă. Iar aici, la noi, vechiul stat reacționar românesc opune o rezistență obtuză, tenace. Nu e serios, desigur. Totul se va duce dracului. Şi nemții pe fronturi, şi legionarii în interior. *între timp, puțin dezgust pentru eterna Românie, în care nimic nu* se *schimbă.* "

A admite că unul dintre generatorii cei mai activi ai textului din jurnal este resentimentul nu echivalează însă cu un verdict reprobator, căci nu orice resentimentar se comportă ca un agent al ostilității. Alchimia existențială, morală şi artistică a resentimentului poate fi, cum ştim de la Nietzsche şi Max Scheller, una diversă, cu eufemizări dintre cele mai nobile, mai eroic sublimate. Dar nici aceasta

nu este situația la Mihail Sebastian. De regulă, personajul *Jurnalului* nu dă curs vreunui proces de convertire a pornirilor mizantropice în atitudini generoase, automăgulitoare, de ins superior, care domină şi iartă răul produs de ceilalți. El aşterne, în cuvinte răspicate pe hârtie, starea de spirit în care se află. Niciodată însă fără amărăciunea de a-i fi cedat.

Din rațiuni polemice, textul din *Cum am devenit huligan* recurgea la ironie şi spirit de detaşare (se va vedea ceva mai jos, într-un extras). Jurnalul însă nu-şi reprimă generalizări amarnice: oamenii sunt falşi, neoneşti, fac compromisuri oportuniste, se învârtesc, se aranjează, se comportă deseori ca nişte lichele, sunt farisei: „Ce rizibilă, ce cumplită, ce groaznică afacere, în care toată lumea pontează, inclusiv Nae!" (Notă din *18februarie 1935.)* Cineva scurtcircuitat în mod repetat cu astfel de revelații - şi încă prilejuite de persoane ca Mircea Eliade, Emil Cioran, Nae Ionescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, Marietta Sadova etc, etc. - poate ceda ispitei de a se prezenta, măcar în propriii ochi, ca unul ce se află singur integru pe o lume în derivă morală. Ceea ce Sebastian nu face, în schimb îşi acuză nu o dată infirmitatea pragmatică drept sursă a atâtor handicapuri şi ratări: „Sunt eminamente un om care «nu se aranjează». Sunt, în cel mai prost înțeles al cuvântului, un «poet». Nu ştiu să discut cu proprietarul, nu ştiu să mă cert cu un vecin care îmi face mizerii, nu ştiu să mă descurc la comisariatul circumscripției. Tot ce doresc e să fiu lăsat în pace. Pierd, cedez, înghit, suport - dar vreau să fiu lăsat în pace. E absurd şi e ruşinos. Sunt, la 37 de ani, dezarmat ca un copil." *(26 septembrie 1944.)* După ce îşi înfrânează proasta dispoziție când Emil Cioran îl anunță că a fost numit ataşat cultural la Paris, lăsând perceptibilă în pagină numai o oarecare acidulare a tonului: „Nu vreau să fiu rău cu el. (Şi mai ales nu aici - la ce ar servi?)" *(2 ianuarie 1941),* se recunoaşte deschis muşcat de invidia de a-1 vedea pe Mircea Eliade beneficiind de privilegiile unor slujbe în diplomație, aşa cum el însuşi a râvnit mereu, dar nici după 23 August '44, când a fost la un pas de reuşită, nu i-a fost dat: „Să recunosc că am avut un moment de revoltă, de scârbă şi de tristă invidie când am aflat toate astea. în timp ce el duce o existență de magnat, în regiuni paradiziace, de viață, de pace, de lux, de confort, de visare - în timp ce el trăieşte din plin «ordinea nouă» - eu trag aici după mine o existență mizerabilă de prizonier. Iar

după război - presupunând că voi scăpa şi că ne vom întâlni - anilor tui de înflorire eu nu le voi putea opune decât triştii mei ani de umilință şi ratare. Ratarea nu se scuză niciodată cu nimic. Izbânzile - chiar când sunt rodul infamiei

morale - tot izbânzi rămân." *(27 mai, 1942.)* Un fapt neobişnuit pentru logica resentimentului este de a-1 vedea pe Mihail Sebastian, sub şocul opţiunii nete de dreapta a celor mai buni prieteni şi ultrasensibil, cum era, la fiece inflexiune antisemită din comportamentul cuiva, aflând resurse de a-şi întreţine multă vreme efortul să-i „păstreze", năzuinţa chiar de a-i regăsi, cândva, într-un timp al expierii. Când ultima şansă de salvare a unei prietenii pare că s-a epuizat, cuvintele cad surd sacadate, inoculând şi cititorului martor senzaţia extenuantă de progresie infinită a deznădejdii: „... anii noştri de prietenie frăţească - şi pe urmă anii de confuzie, de destrămare, până la ruptură, până la duşmănie, până la uitare. Totul e mort, dispărut, pentru totdeauna pierdut." (13 decembrie 1944.) în autoexplicarea din *Cum am devenit huligan* se află pasaje desprinse parcă din jurnal. (Deşi n-a rămas nici o urmă din jurnalul pe care-1 va fi ţinut şi pe atunci Sebastian, nu este exclus chiar să fi fost transcrise de acolo, dacă ţinem cont că în numeroase texte de publicistică se regăsesc teme ale jurnalului -precum a demonstrat doamna Cornelia Ştefănescu, dar cum am putut constata şi personal, citind, mai târziu, în varii cronici muzicale din *L'Independence roumaine,* extrase *tel quel* din caietele lui.) *Cum am devenit huligan* şi *Jurnalul* sunt două texte în relaţie de vase comunicante. *Jurnalul* s-ar putea prefaţa cu fraze ca următoarele, din *Cum am devenit huligan,* care transmit felul de a privi în jur, sau de a reacţiona la agresivitate al lui Mihail Sebastian, atât în plan moral, cât şi intelectual: „Cine a fost vreodată între atâtea focuri nu se poate să le fi primit fără un just sentiment de orgoliu. Nu bănuiţi ce excelent exerciţiu de singurătate este o asemenea întâmplare. Dintr-o dată se restabilesc distanţele, se lărgeşte în jurul tău câmpul de vedere, se detaşează pe un ecran circular siluetele oamenilor - prieteni, cunoscuţi, inamici, camarazi -, fiecare verificat în laşităţile, în curajul, în dezertările, în loialitatea şi în compromisurile lui. Este o comedie amplă, cu infinite aspecte, cu involuntare revelaţii, cu scene, fapte, replici şi gesturi pe care niciodată nu le-ai fi cunoscut, dacă scandalul n-ar fi aruncat asupra lor o bruscă lumină. Datorez cazului *De două mii de ani* o lecţie de viaţă foarte vie şi foarte complexă. Ea răscumpără un pumn de deziluzii. Şi mai e un lucru care mă opreşte să iau în tragic acest război publicistic: cunosc oamenii care i-au purtat. Ii ştiu pe toţi, cu mica lor biografie culturală, cu micile lor aşteptări, cu micile lor combinaţii, cu micile lor şantaje, cu micile lor «pile», «învârteli», «chestii». în şapte ani de gazetărie am ocupat un bun loc de observaţie în această lume de idealişti, pentru a nu primi astăzi cu un surâs subita lor criză etică.[...] îi regăsesc azi cu piatra în mână şi îmi spun că viaţa n-ar avea haz fără ei." A convoca, sub ploaia de injurii, orgoliul de a fi agitat spiritele întregului spectru ideologic este probabil un mecanism al

conversiunilor resentimentului. A invoca însă, cum o face în altă parte, libertatea de spirit a jocului intelectual - „Cine nu e în stare să citească detaşat un pamflet sângeros

120

scris împotriva lui şi să surâdă citindu-1 n-are nici gustul, nici sensul jocului intelectual." - şi a reuşi inventarul atâtor nuanțe în galeria psihologică a beligeranților împotrivă-i atestă un cu totul alt nivel al prelucrării insultei sau brutalităților. Sunt, acestea, indicii ale unei superioare înzestrări pentru experiența morală. Va trebui să se analizeze cândva o stare de fapt foarte importantă pentru înțelegerea cazului Sebastian: mă gândesc la deosebirea netă şi extrem de bogată în subtext moral între omul cotidian, aşa cum se relevă în jurnal, cu puțin obişnuita lui predispoziție iubitoare, cu păgubosul lui deficit de agresivitate, cu surplusul paralizant de nuanță în raportarea la ceilalți - un dat cert al generozității -, cu iertările, cu întâmplările lui de dragoste nefericită, cu exilul lui interior în situații când alții se apără lovind şi - iată! - gazetarul, polemistul nu o dată nemilos Mihail Sebastian (din păcate cunoscut astăzi puținora), cu asprimea aceea inconcesivă şi răspicată, cu execuțiile lui fără menajare, cu ambiția evidentă de a câştiga disputa, pe scurt, cu un spirit ofensiv redutabil, *activ pe măsura energiei intelectuale, iar nu pasionale care-lpropulsează.* Am avea, în acest test, măsura totalitarei, aş spune, anverguri existențiale a ,.jocului intelectual" la Mihail Sebastian, categoric unul dintre acele spirite pentru care „tout le monde existe pour aboutir â un livre". E greu de găsit o metamorfoză mai purificatoare a resentimentului decât în regimul ludic, oricât de tăios, al inteligenței. „într-o zi voi scrie o carte, notează Sebastian la 30 august 1944, în plină furie a evenimentelor. E încă cel mai bun lucru pe care-l am de făcut. [...] Ce am de spus voi spune la timp. în nici un caz astăzi, când nu se mai aude nimic de atâtea țipete." Câtă vreme, prin urmare, personajul *Jurnalului* nu-i un pacient fără reacție al crizei morale, cât luptă pentru a nu se lăsa descumpănit în conjuncturi dezastruoase, cât are destulă lărgime de spirit pentru a sesiza nuanțe în gradul de implicare nocivă a celorlalți (cazul lui Mircea Eliade şi al lui Constantin Noica, bunăoară) şi mai ales câtă vreme imaginația „revanşardă" îl conduce la nimic altceva decât reveria unei... cărți pe care o va scrie cândva despre „toate astea" (o astfel de carte fusese şi *Cum am devenit huligan),* el este - exprim, desigur, un punct de vedere personal - creditabil moralmente şi inspiră respect.

Mihail Sebastian aparține acelei categorii de intelectuali cu deschidere umanitară, pacifistă, de stânga democratică, noncomunistă însă, căci se arată

condus de valorile individualității, ale elitei spirituale, de competiția inteligențelor superantrenate. Nu iau acum în calcul gesturi sau reflexe determinate de conjunctura ulterioară, când, după cum nu s-a întârziat a se semnala, s-ar fi „dat cu comuniştii", dacă ar fi avut vreme, asemeni altor remarcabili conaționali de-ai săi. îl judec în atitudinea lui de fond, sesizabilă în infrastructura confesiunii sale, în câte o exclamație de genul: „Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură şi simplă". Deşi destul de cunoscut, e util de reîmprospătat în memorie extrasul următor din *Cum am devenit huligan,* care nu e o profesie retorică de credință, ci expresia unui mod de a gândi pe care Mihail Sebastian a năzuit să-1 răsfrângă într-o atitudine coerentă: „De la o realitate se ajunge uşor la o abstracție: moartea individului. O anunță cu mult entuziasm şi

extrema dreaptă, şi extrema stângă, această moarte care poate foarte uşor deveni un asasinat. Comuniştii şi fasciştii îşi fac din «spiritul de cazarmă» axa acțiunii lor politice. Mai mult decât atât: justificarea lor morală. «Omul în uniformă» este tipul de grandoare umană pe care experiențele extremiste de dreapta şi de stânga încearcă să-1 impună timpului nostru. Cămăşile negre, brune, albastre şi verzi simplifică violent ideile, atitudinile şi sentimentele, reducându-le la o culoare, la un semn, la un strigăt. Se retează astfel toate îndoielile posibile, se strivesc nuanțele, se teşesc sub o formidabilă presiune nivelatoare pozițiile personale de gândire. Nu rămân în joc decât două-trei adevăruri absolute şi nebuloase, asupra cărora nimeni n-are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară. Da, nu - alb, negru. Atât. Restul e suprimat, şters din conştiința noastră. Cu o cămaşă, cu un imn, cu un salut şi cu o insignă, ai rezolvat toate problemele, ai găsit toate răspunsurile. Vrei o religie? Iată o carte de membru. Vrei o metafizică? Iată un imn. Vrei o pasiune? Iată un şef." Să recitim şi câteva rânduri din *Jurnal* (la *20 septembrie 1944)* în care pendularea către stânga prosovietică este vizibilă, dar cu aceeaşi fidelitate față de nuanță, cu nescăzută cinste interioară: „E o lume fără rafinament. Tot ce am iubit, discreția, eleganța morală, ironia, respectul ideilor, sentimentul estetic al vieții sunt imposibile într-o asemenea lume, care rezolvă alte probleme mai imediate: foamea, frigul. Poate că ne şi amăgim să credem că setea noastră de libertate este una şi aceeaşi cu a marilor mulțimi. Nouă ne trebuie libertatea lui Montaigne: o libertate de intelectual care-şi apără singurătatea."

Să ne gândim la grupul căruia i-a aparținut Mihail Sebastian, promoția grupării „Criterion", înlăuntrul căreia exista o emulație efervescentă şi care şi-a trăit starea de grație în anii când marile obsesii ideatice ale secolului conviețuiau la

noi complementare, neantagonizate încă de extremism. Că mulți dintre criterionişti sau dintre colegii de la *Cuvântul* au exaltat, de la un timp, valorile dreptei, crezând în ele şi ispăşindu-şi sau nu faptele nu e locul să discutăm. Ce ne interesează este traseul specific al lui Sebastian care, de atunci înainte, nu mai putea fi de partea lor. El avea toate determinările pentru a fi, după punctul de ruptură, de cealaltă parte. Şi a optat fără echivoc. Dar niciodată absolutiştii n-au trecut peste sacrilegiul comis de Sebastian cel care a împărtăşit un timp valori, gusturi şi idei comune cu cei de la *Cuvântul,* sau cu discipolii lui Nae lonescu, dar mai ales investind într-acolo - oroare! - sentimente de iubire *necurmată,* iubire filială sau iubire frățească şi chiar iubire pentru gazeta în care şi-a început profesia de publicist, pe sub ale cărei ferestre n-a trecut niciodată fără emoție, ale cărei vicisitudini le-a trăit ca pe restrişti personale. Starea de comprehensiune indusă de filele jurnalului, despre care am început prin a vorbi, tocmai asta ajută să se simtă: că un caracter loial nu poate fi asimilat trădătorilor decât judecat cu lipsa de nuanță pe care Sebastian o detesta. Cartea face pe un neevreu să *simtă* din interior determinările unui evreu , pe un noncomunist, să vadă rațiunea de a

Şi ar fi admirabil dacă ea ar reuşi performanța de a-i face pe cât mai mulți dintre evreii înşişi să simtă caratele evreității atât de special asumate a lui Sebastian.

acționa a unui protocomunist. Şi, într-adevăr, iată-1 pe Mihail Sebastian, după calvarul din anii războiului, când apogeul dreptei pe scena politică - nu numai românească - a adus persecutarea evreilor, pogromuri ş.c.l., aplaudând pe stradă intrarea ruşilor în Bucureşti, în 31 august 1944, şi taxându-i încruntat drept „nedezmeticiți" pe cei care nu se livrează entuziasmului la vederea tropăitului sfidător al armatelor ruseşti pe Bulevardul Carol, apoi a camioanelor cu soldații diviziei de trist renume „Tudor Vladimirescu". Este, cred, unul dintre momentele de tensiune maximă pentru starea de spirit a cititorului *Jurnalului.* Dintre români, cei mai mulți revăd cu durere şi umilință acele scene, abătuți de neputincioasă disperare retrospectivă. Dar ceea ce a reuşit etosul aparte al acestei cărți a fost să producă în alte conştiințe starea de spirit aptă să *vadă* că exultarea *celorlalți* îşi avea rațiunile ei, nu lipsite de temeiuri. Martori la o experiență consemnată zi de zi, în file devastate de obsesia morții iminente, de revolta de a se simți mereu amenințat, degradat prin frică, muşcat de regretul că lăcomia lui de fericire pulsează în gol, am devenit apți - destui dintre noi - să înțelegem că Sebastian are *dreptatea lui* să scrie aceste rânduri greu de suportat: „Lumea în stradă e încă buimăcită. Mari explozii de entuziasm, dar şi anumită rezervă. Mulți

trecători se uită cruciş la «jidanii care aplaudă». Dezmeticirea României va veni când se va pune serios problema răspunderilor. Fiindcă altfel, prea ar fi ieftin. [...] Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele. Mi se par normale. Chiar juste. Nu e drept ca România să scape prea uşor. La urma urmelor, Bucureştiul ăsta îmbelşugat, nepăsător, frivol e o provocare pentru o armată care vine dintr-o ţară pustiită." Pentru el, atitudinea aceasta era probabil unica posibilă. Oricât de suspecte şi contrariante sunt noile stări de lucruri, în ceasul timpuriu al mutaţiei el *alege* (notă din *16 septembrie 1944)* să nu-şi lase opţiunea destabilizată: „Nu sunt dispus să am decepţii. Nu-mi recunosc un asemenea drept. Nemţii şi hitlerismul au crăpat. E de ajuns. Am ştiut totdeauna, până în adâncul inimii, că aş fi murit bucuros, ca să grăbesc măcar cu o fracţiune de milimetru prăbuşirea Germaniei. Germania e prăbuşită - şi eu trăiesc. Mai mult ce pot cere?"

Acest probatoriu *pro altera pars* este creditabil, întrucât e plătit cu suferinţă, cu zbaterea de a se păstra de partea mai puţin întunecată a tumultului. Despre întunericul ce asaltează şi acel liman iluzoriu în care credea zilele acelea, Mihail Sebastian va afla foarte curând şi jurnalul ni-1 arată refuzând a mai colabora la *România liberă* căzută sub dictatul unor „iacobini dogmatici", le spune el, cum se profilau a fi un George Macovescu sau un Alexandru Graur.

Cartea oferă o veritabilă radiografie sociologică a intelectualului român la răscruce de istorie, operată din interior, de un martor ager, cu condeiul expresiv, în primul rând (judecând cantitativ, căci jurnalul se curmă înainte de a avea vreme să detalieze, după degringolada anilor '30-'40, pe aceea a anilor '50), e analiza spectrală a mentalităţii elitei intelectuale contaminate de extrema dreaptă, cu acel comportament care a decurs de aici în timpul Legiunii, al dictaturii antonesciene, al războiului. La ora actuală mărturia aceasta nu poate fi con-

fruntată cu o alta, opusă, de egală încărcătură. Nimeni dintre cei amintiţi de Sebastian nu a făcut publice note memorialistice care să lămurească geneza opţiunii lor, ci poate numai deziceri retrospective. Cazul cel mai ilustru este al lui Mircea Eliade. Jurnalul publicat de el ocoleşte problema. Iar Eliade este unul dintre miturile culturii româneşti care a suferit probabil cea mai gravă punere în discuţie tocmai datorită informaţiilor răzbătute, pe diferite căi, din jurnalul lui Sebastian, încă înainte de tipărirea lui „integrală". Un alt caz este acela al lui Constantin Noica, apoi al lui Emil Cioran. Cazul lui Nae Ionescu nu a surprins pe nimeni ca revelaţie ideologică, fiind însă uimitor dacă îl privim prin reacţia afectivă a discipolului care n-a încetat nici o clipă să recunoască în profesor pe autorul

simbolic al destinului său intelectual şi literar. Şi care n-a încetat a-1 iubi dureros, dar loial, ca pe un părinte spiritual.

Vehemența unor reacții la afirmațiile din jurnal o explică astăzi remanenta psihismului mitizant, fie prin idolatrie, fie prin demonizare, al unor chipuri culturale de marcă. în anii apogeului regimului comunist, când refugiul în cultură şi în mitologia ei era cultivat în chip patetic de români, numele unor Eliade, Cioran, Noica erau aproape sacralizate, ca o constelație compensatorie ideală pentru mizeria în care se trăia. Umbrirea acestor nume cu informații despre opțiuni fascizante echivala, pentru mulți, unei profanări. Oficialitatea întreținea chiar ea, în mod diversionist, tendințele idolatre, în binecunoscuta manieră a confiscării şi răstălmăcirii valorilor, astfel că, în jurul zvonurilor tulburi provenite din sursa Sebastian s-a dus o luptă surdă, în care felurite moduri ale distorsionării informației s-au înfruntat în culise, spre paguba opiniei clare a publicului de rând. Interesant mi se pare că nimeni n-a avut ideea, pe atunci, de a face să transpire penibile detalii pe care le dă jurnalul despre un Felix Aderca sau Camil Petrescu - nu cel mai puțin compromis moralmente din paginile lui, în vreme ce un Ion Barbu nu a fost uitat. După cum, astăzi, toată lumea vociferează apropo de defecțiunile spre dreapta revelate de jurnal, uitând cu desăvârşire cutare viraje alienate la stânga, de conjunctură sau din vocație, semnalate în aceleaşi pagini, cu aceeaşi acuitate şi câteodată cu aceeaşi reprobare: „Sunt mizerii, sunt comedii, sunt imposturi. [...] Sunt mii de incidente sau întâmplări care te ofensează. E un înspăimântător spirit de conformism, nou ca orientare, vechi ca structură psihologică." *(16 septembrie 1944.)* în altă parte citim: „Aseară, recepție la Externe. [...] Agreabil ca mondenitate, dar dezgustător ca spectacol politic. Aceiaşi oameni care cu cinci luni mai înainte trinquau cu Killinger!..." *(22 decembrie, 1944.)* Sau: „Camil Petrescu îmi citeşte două articole de adeziune la «stânga». Un atac violent împotriva nemților şi un altul împotriva lui Gide. Pe dracu'! Până la 23 august n-a avut timp să le scrie?" *(2 octombrie 1944.)*

Am convingerea că relele umori răscolite de *Jurnalul* lui Mihail Sebastian cad nu în răspunderea autorului, ci în a lungului şir de practici manipulatorii, de colportare şi selecție neinocentă a detaliilor „demascatoare", care au devansat cu mulți ani tipărirea cărții. Aşa stând lucrurile, nu e de neînțeles nici că, dintre

apărătorii imaginii canonizate a marilor lezați de scrisele din jurnal, mulți par încredințați că aducerea acestei cărți la lumină nu a avut alt rost decât macularea memoriei lor şi sabotarea prestigiului culturii româneşti în lume.

Numărându-mă printre cei care au năzuit ca *Jurnalul* să fie un agent salubru al accesului la adevăr, propagând un mesaj de *fair-play* şi acea *intransigență care nu e intoleranță,* exemplară în filele lui, cred şi acum că malversațiile, montajele tendențioase de informații rămân în seama interpreților de text, iar culpa de /âse-adevăr conştiinței fiecărui comentator.

Vreau să revin cu un plus de accent asupra tonului şi calității spovedaniei lui Mihail Sebastian, pentru ca, în legătură cu sunetul ei integru, să-mi reafirm o anumită supoziție privind autenticitatea textului din jurnal ajuns până la noi. Cel care 1-a scris se întreba dacă va avea şansa să trăiască ziua când un vechi prieten va roşi pentru cuvintele proferate cândva; îl chinuia gândul că tot ce se întâmplă cu congenerii lui nu-i dă dreptul să le întindă mâna şi să le mai intre în casă. Suportase năruirea sufletească după cinica prefață antisemită a lui Nae Ionescu la romanul *De două mii de ani* şi intoxicarea crescândă cu dezamăgirea de a-1 descoperi pe magistru cabotin, „combinard" şi ratat, dar izbucneşte în plâns la moartea acelui personaj. Pentru dânsul, după propria-i mărturisire, Nae Ionescu fusese Diavolul. Totuşi, plânge în hohote şi scrie câteva fraze de o iubire nealterată pentru cel despre care ştia de mult că e un stigmat pe care nu-1 va mai putea şterge de pe viața sa. Văzându-se necurmat urmărit de incriminarea de a fi fost „unul de la *Cuvântul",* un participant la mediile de dreapta din jurul mentorului, şi ca atare hulit deopotrivă de conaționali şi de antisemiți („n-a rămas piatră nearuncată, n-a rămas injurie nerostită"), Mihail Sebastian a ştiut că ceasul euforic al întâlnirii lor a fost una dintre marile farse pe care destinul neprieten i le-a jucat. Şi a plâns totuşi, cu o iubire bolnavă de moarte, dar nedisimulată. Sunt mulți cei care nu l-au înțeles - şi nu l-au iertat - pe Mihail Sebastian pentru relația sa cu Nae Ionescu. Unii acuză fibra slabă, nedemnă a sufletului său, natura lui dependentă, „feminină". Ne aflăm însă în plin paradox. Slăbiciune, sau tărie morală? Ştim cu toții prea bine că se poate pleda la fel de seducător într-un sens şi în celălalt. Prefer totuşi să invoc *insondabilul* paradoxului, pe care moraliştii cei mai arguțioşi nu l-ar elucida. Citit însă prin lentila ireductibilă a iubirii, straniul sacrilegiu imputat lui Mihail Sebastian n-ar mai necesita explicații sau disculpări. Coarda „feminină" a sensibilității lui 1-a situat în zona iubirii care nu decade din esența ei iubitoare. Sub coroziunea indignării, a ranchiunei, a umilinței şi blasfemiei, iubirea lui a rămas iubire.

Citind reproşurile de odinioară sau de-acum, la care Sebastian a fost supus de apărătorii demnității de evreu față cu scandalul întregii lui relații cu Nae Ionescu, nu mi-am putut reprima niciodată un frison de panică în fața dovezii descurajatoare că ura îndoctrinată este un fenomen de amploare incomparabilă în

raport cu firava raritate a câte unei iubiri spontane, ce nu se dezminte şi nu se alterează. în pofida destulor contrarietăți pe care le-am resimțit citindu-i lui Mihail Sebastian această carte şi nu numai, prețuiesc formula netrucată a speciei

125

de resentiment pe care el o ilustrează - atunci când dă expresie resentimentului, şi când resentiment este obida lui astenic revoltată -, o specie descriptibilă cu fidelitate prin patologia iubirii, iar nu a duşmăniei devenite ritual.

Am scris mai-nainte cuvântul *integrală* între ghilimele de suspiciune, referitor la versiunea completă pe care o constituie ediția *Jurnalului* pusă în circulație de „Humanitas". Cine a sesizat lacune de cronologie în suita însemnărilor, ca şi cei care au bănuiala că s-au comis felurite intervenții falsificatoare în text nu pot efectua, în actuala stare de lucruri, necesara *expertiză filologică a autografului,* care nu e pus la dispoziția criticii de specialitate. Precum se ştie, editorii au folosit o copie xerox a caietelor şi, dincolo de cutare ruptură de cronologie, se poate presupune orice, dacă numerotarea originală (de mâna lui Sebastian) sau vreo mențiune a sa despre întreruperea notelor nu le atestă integritatea. Rămâne, fără discuție, pe seama filologilor de mâine şansa de a lămuri atari eventuale accidente de lacună, repet, de lacună - căci despre intervenția unui scris străin neremarcat de ochiul profesionistului (cum a presupus cineva la un moment dat) nu poate fi vorba. Reînnoiesc, prin urmare, afirmația că, de se va fi produs vreo agresiune asupra acestui text, ea n-ar fi putut consta decât în îndepărtarea, „pierderea" unor secvențe ale lui. Lucrul e, la ora actuală,, cu neputință de probat, excepție făcând mărturia dintr-o scrisoare a lui Benu Sebastian către avocatul şi prietenul Ion Comşa, datată Paris, 24,25 iunie 1991, unde aflăm despre „pierderea a câtorva pagini" în timpul peripețiilor deplasării caietelor din România în Franța, *via* Israel. (Documentul e în posesia destina-, tarului.) Ce înțelegea Benu Sebastian prin *câteva* pagini şi unde era locul lor în text a rămas nespus. în mențiunile de editor ale volumului am susținut ipoteza că filele „pierdute" *{câteva,* oare?) s-ar situa, potrivit unor indicii infratextuale, chiar la începutul jurnalului care „sună" în mod evident ca şi cum ar *continua.*; Nu cred în ipoteza unui romanesc *incipit ex abrupto,* care nu era modul lui Mihail Sebastian de a-şi organiza însemnările, căci îl vedem atent să precizeze de câte ori (re)începe să scrie într-un caiet. Pentru cineva care a ținut jurnal din prima tinerețe şi chiar a debutat, în 1932, ca prozator „autenticist", cu *Fragmente dintr-un jurnal găsit,* aparținând, precum Mircea Eliade, unei generații acaparate de moda jurnalelor - modelul era Gide - şi facându-şi din scrierea

zilnică în jurnal o adevărată disciplină, mi se pare greu de crezut să nu fi existat caiete dinainte de 12 februarie 1935, când începe textul cunoscut de noi astăzi. Şi cum oare să fi abandonat Sebastian orice însemnare pe toată durata anului 1934, un an, cum se ştie, teribil pentru el, în care s-a consumat scandalul romanului *De două mii de ani* şi redactarea dosarului documentar *Cum am devenit huligan?*

Să recapitulăm. în primul rând este aproape sigur că Mihail Sebastian a avut, chiar de la începutul anilor '30 (poate şi mai devreme), un jurnal în care se prea poate să fi scris cu intermitență, dar nu pare verosimil să-1 fi abandonat cu totul până la brusca notă din acel 12 februarie 1935, 10 seara, când aşterne pe prima (?) filă a unui (nou?) caiet, la care nu pare deloc a se întoarce după ani

126

întregi de tăcere, aceste plutitoare rânduri: „Radioul e deschis la Praga. Am ascultat un concert în G-dur de J. S. Bach..." A păstra tăcerea asupra inițierii, continuității şi ritmului notelor intime nu-i este în obicei. Cu atât mai puțin plauzibilă ar fi supoziția că, de şi le-ar fi distrus singur, sau de s-ar fi pierdut în diversele tracasări domiciliare, n-ar fi lăsat să scape nici un cuvânt despre asta în noul caiet. Episodul pierderii la Paris a însemnărilor dintre aprilie şi octombrie 193 8 (împreună cu manuscrisul *Accidentului)* îl dezechilibrează sufleteşte pentru luni întregi. Sinistrat după bombardamentul din august 1944, când locuința din strada Antim cade sub bombe, Sebastian consemnează anevoința salvării „câtorva lucruri" de acolo şi continuă: „Ar fi fost imposibil să țin un jurnal regulat al întâmplărilor. A fost delirant - şi pe urmă oribil." Caietul în care scrie e acelaşi de dinainte de bombardament, şi din nou, nici o vorbă de vreo rătăcire a jurnalului.

Avem, prin urmare, la ora de față, *versiunea integrală a caietelor care s-au păstrat din jurnal,* dar sigur nu întregul jurnal scris de Mihail Sebastian, înainte de 12 februarie 1935 şi poate şi după 31 decembrie 1944, când se încheie textul cunoscut astăzi. *Dacă vreun accident nefericit ar fi compromis mai vechile caiete pe când scria paginile de jurnal pe care astăzi le avem sub ochi, o mențiune ar fi existat în acestea, cu siguranță.* Rămâne de presupus eventualitatea ca informații de acest fel să se fi aflat într-o altă parte „pierdută" a lui, de la începutul lui 1945... Luând în calcul cantitatea de informație incomodă ce s-ar fi putut găsi în caietele anului 1934 bunăoară, anul erupției enormului val de hulă şi pornire distructivă abătute asupra solicitatorului prefeței lui Nae Ionescu, dinspre dreapta şi stânga, dinspre „ai lui" la fel de virulent ca şi dinspre ceilalți, nu-i greu să se înfiripe suspiciunea că s-ar fi putut găsi (chiar în familie, dar nu numai) instanțe care să considere liniştitoare o „pierdere" fără urmă. Dincolo însă de jocul imaginației,

stimulat de coincidența mult prea precisă între „începutul" din mers, de la 12 februarie 1935, şi consumarea vacarmului *De două mii de ani / Cum am devenit huligan,* nimic concret nu susține asemenea teză pentru statutul de afirmație certă. Dar dacă amputarea vinovată a acestui document excepțional e numai o speculație incidentală, dispariția unei însemnate părți din el, în condiții rieelucidate, o consider o certitudine. Bizar mi se pare detaliul că, deşi atâtea spirite s-au arătat bănuitoare în diverse privințe legat de jurnal, pe această temă a tăcut, după câte ştiu, cam toată lumea, ca şi cum nimic n-ar nedumeri în decupajul incipit-ului şi finalului, care par totuşi atât de atent secționate. Intervine pesemne, la cei ce-şi vor fi pus problema, sentimentul precaut că o demonstrație nu se poate face, iar, fără probe, postura de cârcotaş subversiv nu-i este nimănui convenabilă. în ce mă priveşte, nu mă declar decât interesată de a vedea şi alte opinii în marginea acestei curiozități pure şi simple.

Inedit

GEORGE PRUTEAAJU

MARTIRIUL UNUI SEBASTIAN

Chinei sunt „temele" acestui jurnal, unul dintre cele mai unitare şi mai impresionante din câte are literatura română:

- muzica;
- literatura proprie (zămislire şi retrospecție);
- antisemitismul;
- iubirile;
- războiul.

MUZICA. Relația lui Mihail Sebastian cu muzica e una de quasi-dependență. O atestă şi vocabularul pe care-1 foloseşte apropo de audițiile sale: *„singurul lucru consolator din ultimul timp'*[1] (p. 96), *„liniştitor"* (p. 135, 315), *„ un fel de narcotic "* (p. 148), *„ salvare de la angoissă "* (p. 226), *„ o consolare, un stupefiant"* (p. 271), *„ calmant"* (p. 275), *„ un ceas de uitare "* (p. 403), *„ un moment de uitare"* (p. 410). Dar, nuanță!, e vorba de un abandon catalizant. Muzica nu-1 „scoate din priză", nu-i dă abisale „transporturi", ci îi amplifică disponibilitățile, călcâiele vulnerabile. De aceea, în eseul despre muzică pe care intenționa să-1 scrie, îşi propune să combată teza lui Thomas de Quincey, din *Confesiunile unui opioman englez:* extazul, ataraxia leşinată sunt, crede Sebastian, *„forme inferioare de sensibilitate muzicală"* (p. 404). Notația din 5 ianuarie 1940 e acut relevantă din acest unghi: ar vrea să asculte cutare bucată „măsură cu măsură" (p. 254). în 11 august 1939 aude, în *Simfonia a IX-a* şi *Concertul al treilea brandenburghez*

„ tristețea atâtor lucruri pe care le pierdem în modul cel mai stupid, mai criminal, mai dement" (p. 218). Uneori, muzica îi înlocuieşte pur şi simplu viața empirică: *„în afară de muzică nu mise întâmplă nimic"* (p. 100). în acei ani siniştri, punctul de interferență dintre existențial şi muzical (la Sebastian) e dramatic: *„E oare posibil să am uşurința, lipsa de scrupul/ seriozitate de a mă duce la un concert nemțesc, în zilele astea amare!" (19 octombrie 1941,* p. 403). în asemenea dispoziții, receptarea e distorsionată „politic" şi Sebastian abhoră, e.g., în ultima parte din *Simfonia a IX-a* a lui Beethoven, *pasaje „deo violentă vulgaritate... operetă... Kalman" (11 februarie 1941,* p. 304) sau decelează, acru, în *Simfonia a IV-a* a aceluiaşi, uşurătăți de Rossini *(19 octombrie 1941,* p. 404).

Mai e de observat, în raporturile lui Sebastian cu muzica, enormul *libido habendi,* înclinația sa constantă şi migăloasă de a-şi apropria, a lua în posesie patrimoniul sonor, notând exhaustiv, ani la rând, cu o conştiinciozitate de învățăcel, titlurile pieselor ascultate, ca pentru a le conserva, a le încrusta în răbojul ființei sale, în arhiva devenirii.

LITERATURA PROPRIE. Cronică de atelier a unui profesionist îndârjit *(„şase ore pe zi nu mă mişc de la masa de scris"),* a unui spirit care nu-şi patetizează grandilocvent meseria, jurnalul lui Sebastian e presărat de pasaje autoreferențiale în care scrierea textelor sale e pusă în lumina „balzaciană" a cursei contra-cronometru pentru obținerea unui onorariu, a valorificării unei (exterioare) sugestii lucrative, care-1 scoate pe autor, provizoriu, din perpetua criză financiară. Deşi invariabil strâmtorat, Sebastian „fuge" aproape cu regularitate din Bucureşti, la Balcic, la Sinaia, la Ghilcoş, la Breaza, la Predeal, la Mogoşoaia, la Corcova, la Stâna de Vale, la Timiş, la Bran etc, în genere pentru a scrie. E, în această habitudine, un principiu benefic, cel al alternanței tensiune-destindere. Evadarea prin şi întru scris. Străbătând realmente un *diirftiger Zeit,* într-o teroare generalizată şi mereu crescândă, Sebastian duce totuşi o intensă *viață literară:* scrie teatru, roman, studiu critic, citeşte în engleză pe care o învață din mers, traduce sonete, romane, piese, face lectura producțiilor sale în grupuri de amici, se reciteşte cu anume ritmicitate... O inefabilă candoare vitală şi parfumul unui alt fel de timp (față de cel de azi) se degajă din acest mod de existență. Ce e literatura pentru Sebastian? *O insulă? Un joc de-a vacanța?* O tentativă de a ieşi din *accidentele vieții* în spații de o claritate structurală asemănătoare mereu-invocatei *Eine kleine Nachtmusik?* Atent, zi de zi, la fiecare meandră a marii conflagrații şi la toate atrocitățile ori mizeriile impuse evreimii din România, Sebastian se izolează

totuşi şi scrie lucruri suave. într-o lume care miroase a carne de om arsă, Sebastian creează microuniversuri liliale (fără, însă, dulcegăriile teodoreniene). Numai *Jurnalul* (în afara publicisticii, din prima parte a activității sale, când îi era îngăduită) e mărturia, zguduitoare, a perfectei prize la real pe care o avea teoreticianul iluziei.

ANTISEMITISMUL. Hazardul editorial a făcut ca, simultan cu excepționalul *Jurnal* al lui Sebastian, să apară şi un altul, consacrat aproape exact aceleiaşi perioade, de o factură intelectuală şi de o profunzime desigur mai reduse, dar cu o problematică vertebrală similară: *Jurnal (1937-1944)* al lui Emil Dorian (ediție de Marguerite Dorian, cu o prefață de Z. Ornea, Ed. Hasefer, Buc, 1996). Dacă în privința atmosferei generale din perioada escaladei legionare şi a legislației rasiste, valoarea documentară şi emoțională a mărturiilor şi a consemnărilor lui Emil Dorian e comparabilă cu cea a *Jurnal-ului* lui Sebastian, în materie de „gros-planuri", de transfocare pe câțiva protagonişti ai rinocerizării (temporare!), acesta din urmă este senzațional şi inegalabil, lăsându-ne un gust oribil de amar. Chiar dacă nu aflăm lucruri cu totul noi, chiar dacă le mai

i

discutaserăm nu de mult, cu ocazia cărții lui Z. Ornea, *Anii '30,* şocul e real. De această dată nu mai e vorba de citate din articole de ziar, de „bibliografie probatorie", ci de ființe concrete, prieteni apropiați, în care Sebastian descoperă zona de abrutizare. Acum 60 de ani, în 2 martie 1937, Mircea Eliade îi declară lui Mihail Sebastian că el *„ iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei";* că lui Gogu Rădulescu *„ i-arfi scos şi ochii*"; că *„ toți cei care nu sunt gardişti, toți cei care fac altă politică decât cea gardistă sunt trădători de neam şi merită aceeaşi soartă ".* Cu o stupefacție magistral stăpânită (ca de-a lungul întregului jurnal) şi cu o egalitate de umoare admirabilă, Sebastian notează în continuare: *„S-ar putea să recitesc cândva aceste rânduri şi să nu-mi vină a crede că ele rezumă cuvintele lui Mircea... N-am făcut decât să redau întocmai vorbele lui"* (p. 115). Mircea Eliade al acelei primăveri publică articole *„din ce în ce mai legionare"* (p. 114) în *Vremea,* îl repetă papagalic pe Nae Ionescu (v.p. 123), e revoltat de *„spiritul iudaic"* al baletelor Joos (p. 120). Trece un an. în aprilie 1938, *„mi-e greu să nu-mi fie drag",* scrie Sebastian, deşi *„nu există scuză pentru degringolada lui politică"* (p. 157). După încă un an şi jumătate, Eliade a evoluat în rău: *„ Mircea, mai filogerman decât oricând, mai antifrancez şi antisemit decât totdeauna. «Rezistența polonezilor la Varşovia - zice Mircea — este o rezistență iudaică... Decât o Românie încă o dată*

invadată de jidani, mai bine un protectorat german»... Iată, iată cum gândeşte fostul tău prieten Mircea Eliade " (20 septembrie 1939, pp. 231, 232).

Exclamații asemănătoare îi smulge Camil Petrescu (o surpriză, recunosc): „ *«ovreii poartă răspunderea... ovreii provoacă»... Spune asta Camil Petrescu. Camil Petrescu este una din cele mai frumoase inteligențe din România. Camil Petrescu este una din cele mai delicate sensibilități din România. Cum ar putea România să trăiască vreodată o revoluție?" (25 iunie 1936,* pp. 67-68). Şi Camil nu spune numai asta. Camil e de acord să li se interzică evreilor profesiunea de ziarist (p. 138), Camil *„n-a ezitat... să scrie... lamentabilul memoriu din septemvrie, în care arăta că el totdeauna a fost legionar... " (4 februarie 1941,* p. 300), Camil se vaită că nu i se dă nici una din casele înşfăcate de la evrei *(28 martie 1941,* p. 319). în schimb, pe 5 septembrie 1944, *„Camil Petrescu, livid, înspăimântat, se agață cu naivitate de mine... Ar vrea să demonstreze, să se justifice, să se apere. Alții în locul lui, nu mai puțin «fascişti», au destulă insolență pentru ca să facă profesiune de democratism şi de intransigență. El, bietul Camil, se disculpă" (p. 561).* Peste o lună, *„Camil Petrescu îmi citeşte două articole de adeziune la «stânga»... Pe dracu'! Până la 23 august n-a avut timp să le scrie? "* (p. 568).

Un filon mustos este cel asupra egolatriei camilpetresciene, gâlgâind de la ridicol până la grandios: Sunt doar trei cărți profunde în literatura română, „ *De două mii de ani, Patul lui Procust şi Ultima noapte... (p. 46); Valery, idee, e frumos. Dar nu e mai frumos decât versurile mele "* (p. 55); în 6 noiembrie 1936, „ *un singur scriitor este astăzi capabil să dea un roman mare — şi acela sunt tot eu " (p. 94); „ nimeni, nici un regizor n-a putut face descoperirile mele în teatru.*

Sunt cel mai mare regizor, «zâmbim, dar motivația care urmează, citită azi, e validă», pentru că am pentru asta şi o profundă cunoaştere a textului şi o extraordinară cultură filosofică şi o sensibilitate nervoasă excepțională" (7 decembrie 1937, p. 132); în septembrie 1939, vrea *„săplece de la Teatrul Național pentru a lua conducerea operațiilor tehnice de apărare antiaeriană. E convins că singur el poate să ne salveze de la un dezastru "* (p. 229); trei zile mai târziu, „ *îi deplânge pe francezi şi englezi că nu au un Camil Petrescu "* (p. 231) ş.a.m.d.

In 1942, şi Ionel Teodoreanu îl dezamăgeşte: *„am răsfoit la întâmplare ultimul — sau penultimul - roman al lui Ionel T. şi am găsit un pasaj de aşa abject antisemitism, încât dezgustul a fost mai tare decât cinismul meu principal" (22 decembrie,* p. 489). Nici Ghiță Ionescu, viitorul autor al fundamentalei lucrări *Comunismul în România,* nu e fără de pată: „ *l-am auzit pe Platin spunând că (G.I)*

i-a pretins şi a luat 40 000 de lei pentru nu ştiu ce formalitate. Dar şi mai mult m-a amuzat faptul... că, în calitate de agent al Oficiului de românizare, a dresat şi semnat procesul-verbal de expropriere a vilei lui Sacha Roman de la Sinaia, vilă pe care - lovitură delicioasă - o locuieşte acum el" (29 iulie) 1941, p. 365). Dar ce să te mai miri, când însuşi Felix Aderca (evreu!) *„regretă moartea lui Codreanu..., care era o mare personalitate (ca Sarah Bernhardt, ca Goga). îl crede pe Hitler o minte genială, egal cu Napoleon, ba chiar mai mare"* (16 mai 1941, p. 335).

RĂZBOIUL ŞI CARTEA. începând din 22 iunie 1941 şi până la capăt, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian devine, cu incomparabil mai multă insistență decât de la 1 septembrie 1939, o „cronică" a războiului. Aproape nu e zi fără o notație despre front şi evoluția operațiunilor. Simptomatică e propoziția din 16 august 1942: *„Războiul ne urmăreşte ca propria noastră umbră"* (p. 465). Acesta e fundalul mare; contextul imediat, de la fața locului, sunt umilințele şi teroarea impuse de legislația şi atmosfera antisemite. De aici, fireşte, un *„sentiment continuu de apăsare, de angoissă".* (p. 353). însemnările lui Sebastian despre mersul conflagrației au o notă de răceală obiectivă, cel mult fatalistă, sunt lipsite de panică şi isterie. Aceste trăsături, plus laşităţi, replieri, oportunisme, apar în opiniile altora, inserate cuviincios, în aceeaşi dominantă de contemplativitate stăpânită; de pildă Camil Petrescu: „... *o frază de antologie camiliană (cum de i-a scăpat?): Am să joc şi eu pe cartea victoriei engleze, când o să fie absolut sigură"* (13 noiembrie 1942, p. 483).

Cum se apără Sebastian de presiunea psihică în care trăieşte? Mie mi se pare că prin trei scuturi: erosul, muzica, lectura. Despre eros va fi vorba în numărul viitor, muzica a intrat în economia primei părți a acestui comentariu; cele ce urmează focalizează cititul.

Lectura e, la Sebastian, un refugiu sedativ predilect: „ *doar lectura mă mai ajută să-mi stăpânesc neliniştea "* (29 iunie 1941,p.353).E locul aici să privim ce zid de cărți îl protejează pe scriitor de agresiunile realului. Ce citeşte în timpul

războiului Mihail Sebastian? Chiar la începutul campaniei din Est - Tucidide: *„analogiile dintre războiulpeloponeziac şi războaiele din 1914 şi 1940 sunt posibile până la suprapunere"* (29 iunie 1941, p. 352). în aceleaşi zile (iulie '41), „ *citesc cu interes* Război şi pace, *mai mult pentru analogiile istorice posibile decât pentru opera în sine "* (p. 358); „ *atmosfera Moscovei (în Război şi pace) în momentul începerii războiului (şoapte, zvonuri, preziceri, buimăceală) este atmosfera în care noi înşine trăim de doi ani"* (p. 360). Trec peste Thibaudet (iulie '41),

Tristram Shandy (aug. '41), Priestley (sept. '41), Shaw (id.), Taine (oct. '41), Thomas de Quincey (id), Moliere (nov. '41), Gide (dec. '41), Galsworthy (martie '42), Dreiser (iulie '42), J. Austen(dec. '42-febr. '43), Racine (martie '43), şi chiar peste fundamentalul Montaigne („ *Ce încântare! De mult, de mult-poate niciodată -numi s-apărut atât de viu, atât de fermecător, atât de direct, atât de familiar... Totul, fiecare rând aproape, mi se pare azi subversiv, cenzurabil* "-19 iulie 1942, p. 461) - şi mă opresc la cei doi autori pe care Sebastian îi parcurge în aceşti ani, pasionat şi metodic, cu o tendință spre exhaustivitate: Shakespeare şi Balzac. Teatrul şi Romanul. Din toamna lui '41 şi până-n iarna lui '42, şi apoi, din nou, în toamna '43, Mihail Sebastian citeşte Shakespeare quasi-integral, cu multe însemnări „de meserie" („Much Ado about Nothing, *ce copilărie, ba chiar, pe alocuri, ce stupiditate! Dar sunt unele lucruri, unele versuri încântătoare. Peste tot în Shakespeare dau de lucruri memorabile, pe care aş vrea să le pot folosi, cita, ține minte "* - p. 401; „As you *like it... Nimic mai uşor, maigrațios, maifeeric... E ceva dansant într-o comedie de Shakespeare. Mişcări plutitoare, dezlegate de realitate - ca într-un balet"* -p. 526; *„Terminat aseară* Titus Andronicus. *Este în Shakespeare... cea mai absurdă îngrămădire de atrocități. Uneori e aproape grosolan şi pueril, când nu mai poate fi tragic. Mâini tăiate, limbi scoase, capete retezate, cadavre căzând cam la fiecare scenă, dacă nu la fiecare replică. E un oribil şi haotic muzeu Grevin. Şi totuşi, sub, sau deasupra acestei maşinării sângeroase: fiorul poeziei care trece pe alocuri şi transfigurează totul"* - p. 530; „«Antoniu şi Cleopatra» *e, teatral vorbind, destrămat, risipit, fără consistență dramatică"* - p. 531). în Balzac se afundă cu voluptate în toamna lui '41 şi de-a lungul întregii perioade dintre ianuarie '43 şi aprilie '44; lectura *Comediei umane* e un prilej de exersare a excepționalei sensibilități critice: „«Le colonel Chabert», *mică gravură de Daumier, puternică, rece, precisă"* (p. 418); „ *Citesc Balzac din nou şi mult... Uneori mă irită stilul, anumit sentimentalism melodramatic, anumită grandilocvență... "* (p. 496); „«La Rabouilleuse». *Mă întreb dacă Dostoievski nu-i datorează ceva pentru* «Posedații». *Alternanța de expunere lentă şi precipitare bruscă... "* (p. 515); „«La muse du departement», *roman de mâna a doua, dar de o tehnică pe alocuri ingenioasă... "* (p. 518); „ *Citit ieri şi azi* «Le Cabinet des Antiques», *scurt roman viu, rapid, ironic, robust... Prima parte a povestei încă are anumită lentoare - dar deznodământul... e parcă un excelent act trei dintr-o comedie construită perfect"* (p. 530); *„M-a frapat cât de înrudit e Parisul lui* (Baudelaire) *cu o anumită*

imagine a Parisului în Balzac: un Paris murdar, fetid, funebru - un amestec de splendoare şi mizerie, puţin teatral... " (p. 542) ş.a.

Mihail Sebastian practică lectura ca „scaun pascalian" de escamotare a haosului bestial ambiant, dar şi ca o cantonare încăpăţânată în profesie, adică în acţiune împotriva neantului *(„e încă un noroc capot ceti. Epoate un semn de bună rezistenţă nervoasă"* - p. 355); cititul e o repudiere a alienării, a alterării fiinţei sub şocurile marasmului, o respingere a scufundării sub linia de plutire spirituală, în abisul trivial al purei „supravieţuiri". într-o lume îmbâcsită de subuman, lectura alimentează rezervele umanului.

IUBIRI ŞI CONCLUZII. Să nu uităm, luaţi cu „războiul", „antisemitismul", „muzica" şi „lectura", că aceste 9 caiete, editate* de Gabriela Omăt şi Leon Volovici, sunt jurnalul unui om între 28 şi 37 de ani, în plin clocot al vitalităţii sale masculine.

Preocuparea de femei are o frecvenţă categoric mai mare în prima jumătate a *Jurnalului,* până în septembrie 1939 (mai marcat; iunie '41); ceea ce dă cărţii un fel de structură camiliană, bipartită, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război...*

Am scris „preocuparea de femei", dar trebuie imediat să nuanţez. Cu excepţia „Leni Caler" (şi, mult mai puţin, Zoe Ricci), textul lui Mihail Sebastian nu lasă deloc impresia unui bărbat subjugat erosului, cu atât mai puţin a unui *coureur,* ci, parcă, mai curând dimpotrivă, pe cea a „bărbatului asediat de femei". Aproape toate „fiicele Evei", cu care Sebastian consemnează o relaţie sentimental-senzuală, au ele iniţiativa. Binevoiască cititorul să privească doar câteva exemple:

„Ieripe la 1 a venit Leni să mă ia de la redacţie... - Nu ştii dumneata ce meriţi şi ce nu... " (14 apr. '35).

„Dorina Blank... m-a invitat din senin... i s-a făcut de mine... n-a încercat deloc să mascheze acest beguin... m-a sâcâit interminabil la telefon... (18 sept. '35) *Se oferă fără* nici *un ocol...* (4 nov. '35) *A fost ieri aici, după nenumărate telefoane şi insistenţe... O femeie nu poate să-ţi spună mai limpede că vrea să se culce cu tine"* (28 ian. '40).

„(MaryseNenişor)... *emoţionant de delicată, sensibilă, spunând o seamă de lucruri care mă dezarmează... — Nu ştii cât te iubesc "... (26 oct. '35) - „ Voiam samă culc neapărat cu d-ta. Mă obsedai... Mă hotărâsem să vin într-o zi la d-ta, să mă dezbrac, să mă culc în pat şi să te aştept... "* (17 dec. '35).

„(Mărie Ghiolu)... *ar fi vrut să-mi vorbească, dar n-a îndrăznit...* (27 oct. '36) *îmi spunea lucruri copilăros admirative... — Aş vrea aşa de mult să fiu prietena d-tale... Vrei să fim prieteni? "* (16 nov. '36).

„(Wendy)... *îi promisesem să rămân cu ea. Evident, n-am rămas - şi am lăsat-o tristă... Wendy mă iubeşte..."* (21 nov. '36).

133

„Lucrurile se *vor aranja cu Cella Seni {Serghi; n.n., GP), prin lenea mea suverană. - Eşti prea infect - pentru ca să nu sfârşesc prin a te iubi, mi-a spus alaltăseară... "* (21 nov. '36).

„(Nevasta maiorului)... *Mă mângâia, mă săruta, eu refuzând elanurile ei... Aseară.... îmi vorbea despre pasiunea bruscă pe care nu se poate opri să o facă «pentru mine» "* (30 apr. '38).

„Alice Teodorian telefonează de zece ori pe zi {ba chiar şi noaptea), mă cheamă mereu la masă, e insistentă, eplină de subînțelesuri, eprovocatoare..." (15 oct.'38).

„Zoe vine mereu. Aseară, sâmbătă seara - şi eu nu am curajul să n-o primesc " (7 mai '40).

„Nu am destulă energie să-i spun Madeleinei că trebuie să-şi vadă de drum. îmi pare sincer rău că am consimțit joi noaptea să rămână la mine" (13 apr. '41).

„ Nevasta lui Zissu... mi-a mărturisit că a avut anul trecut - şi mai are încă - un puternic beguin pentru mine. Dacă aş fi vrut, dacă aş fi înțeles - dacă aş vrea, dacă aş înțelege... " (27 iun. '44).

Dacă am absolutiza grosier cele de mai sus, ne-am putea crede în plin vodevil. Ar fi o prostie, pentru că, în ciuda câtorva notații mai bărbăteşte crude, Mihail Sebastian e un ins de o labirintică delicatețe. Ceea ce am citit este partea vizibilă a aisbergului; din alte însemnări, însă, nu e greu de dedus cât de mult rămâne nespus: *„Am o manieră insuportabil gravă de a mă comporta cu femeile"* (16 febr. '37)... *„Există oare o viață mai complicată, maistupid, mai fără sens complicată decât a mea? "* (17 ian. '39)... *„Jocul meu în dragoste e una din cele mai stupide torturi. E umilitor, e primejdios, e zadarnic, este fără sens - şi totuşi nu-mi pot impune o dată pentru totdeauna o definitivă renunțare... E greu să fii un om sfârşit - şi să accepți cu seriozitate acest fapt"* (30 oct. '42). Se amestecă în Jocul", în mentalitatea şi în tribulațiile erotice ale lui Sebastian, componente de tot soiul: ETICUL - *„sunt atât de frivol" etc. să fac şi figura de homme a femmesl* (15 oct. '38); ESTETICUL - *„oroare, dezgust, ceva murdar, obscen" etc.* (20 ian. '39); POLITICUL - *„Zoe..., când pleca noaptea de la mine, aproape niciodată nu uita să-mi aducă aminte că nimeni nu trebuie să ştie că ne vedem. «înțelegi, frații mei sunt legionari...» Dar astăzi... mă roagă să vin la ea şi, la plecare, când eu ezit să trec prin camera fratelui ei..., ea mă îndeamnă să trec liniştit: - Treci, dragă, treci. Ce*

importanță are?" (4 febr. '41); LITERARUL - *„Jeni a păstrat ticuri stilistice în urma colajului cu el"* (v. 7 aug. '36) *etc.*

Jurnal-ul conține şi un romanț de dragoste integral, „Leni Caler", cu un Sebastian parcurgând (şi reluându-le, vai, ciclic) toate treptele: freamătul adolescentin (pp. 27, 39, 195), exaltarea tandră (pp. 44, 194, 528), luciditatea dezgustată (pp. 47,80,94,103), nepăsarea înflăcărat-„eminesciană" („Spuneți de ea tot răul de vreți să-nnebunesc: / Că-i heteră, că-i monstru, că-i Satan - o iubesc!"), (p. 103), indiferența deplină (p. 452). în planul amoros, Sebastian e o

structură stendhaliană, un anatomist al sentimentelor, a cărui inteligență nu face decât să-i amplifice vibratilitatea. în zigzagata relație cu Leni, e conştient de postura de „Ladima" (14 apr. '36) sau de „Swann" (15 sept. '36) în care se află, ca şi de momentele ca în *Climate* al lui Maurois prin care trece.

O apariție extraordinară. O admirabilă mărturie de conştiință morală, intelectuală, politică. (Unui scriitor serios şi grav cum e Gabriela Adameşteanu i-a schimbat perspectiva asupra unei întregi epoci: e un fapt şi un simptom). O captivantă seismogramă sentimentală. Un text de o splendidă flexibilitate şi consistență stilistică. O carte montaigneesc de umană.

„Dilema", nr. 211, 212, 213, 214, februarie-martie 1997

LWIU ANTONESEl

***JURNALUL* LUI SEBASTIAN**

Apariția, după o lungă aşteptare, a *Jurnalului* lui Mihail Sebastian este, probabil, marea apariție editorială a sfârşitului anului 1996. O „carte" despre care se bănuiau multe, despre care se vorbea, din care se tipăriseră de-a lungul anilor câteva fragmente a devenit, în sfârşit, chiar o carte. în *Jurnal,* poate mai mult decât în orice altă carte, îl avem pe Sebastian în cea mai bună formă a sa de observator, dar şi de autoobservator. în ce-1 priveşte şi în ce priveşte lumea în care a trăit, autorul *Accidentului* duce, de fapt, observația până la radios-copie şi chiar până la autopsie. Probabil, nicăieri nu am citit rânduri mai lucide despre cea mai dramatică perioadă din istoria României - 1935-1944 -, deci perioada prăbuşirii treptate a societății democratice româneşti interbelice şi perioada războiului. în fapt, cartea lui Sebastian este, în acelaşi timp, un jurnal intim scris fără menajamente, un jurnal de creație literară, un jurnal de meloman, dar şi un jurnal de observație socială şi politică a unei lumi intrate în derută şi descompunere. Mihail Sebastian era, cum ne aşteptam şi ştiam, antifascist, dar

în egală măsură şi anticomunist - îi displăceau toate formulele totalitare, detesta toate formele de abolire a libertăţii şi demnităţii individuale. Notaţiile din anul 1944 ne pot face să gândim mai puţin simplist circumstanţele în care a avut loc accidentul de circulaţie ce i-a frânt viaţa. Pe de altă parte, este limpede că, dacă accidentul nu ar fi avut loc, nu ar fi avut o viaţă uşoară într-o Românie comunizată, cum nu a avut nici în cea legionară ori autoritară. Sebastian era un ins căruia nu i se potrivea decât democraţia, dar care nu a reuşit să trăiască într-o asemenea lume decât copilăria şi prima tinereţe. A murit, de altfel, cu nostalgia revenirii la democraţie, atunci când Armata Roşie ne ocupase.

Mai mult decât oricare membru al generaţiei sale de scriitori, Sebastian a avut un adevărat cult al prieteniei. Şi cele mai multe dintre prieteniile sale au fost contrariate. Notează cu scrupulozitate toate abdicările, derapajele şi trădările prietenilor săi - de la Eliade la Nae Ionescu, de la Cioran la Camil Petrescu -, dar se fereşte să-şi judece prietenii. Or, dacă îi judecă, acolo în jurnalul său intim, este primul care le găseşte scuze, oricât de grave ar fi fost faptele

colegilor. Până la urmă, din toată generaţia „criterionistă", doi oameni par să poată fi primiţi fără rezerve, doi oameni atât de diferiţi într-o mulţime de privinţe, dar atât de asemănători în această fidelitate pentru valorile prieteniei şi în aderenţa neştirbită la principiile respectării demnităţii individuale a tuturor persoanelor - Mihail Sebastian şi Mircea Vulcănescu. Primul a murit într-un accident cel puţin ciudat. Cel de-al doilea în închisorile comuniste. Oricând, lucrurile s-ar fi putut petrece şi invers!

„Timpul", nr. 2 (43), februarie 1997, Iaşi

OAN C. M1HĂILESCU

ADEVERIREA UNUI MIT

De **două...** zeci de **ani**

Nu cunosc în ce măsură ideea existenţei şi publicării *Jurnalului* lui Mihail Sebastian a preocupat scriitorimea bucureşteană a anilor '50-'70, dar ştiu sigur că, de ia tulburătoarele pagini prefaţate de Nicolae Manolescu în nr. 2/1976 al revistei *Manuscriptum,* această carte a căpătat în ochii aşteptărilor noastre pur şi simplu proporţii de mit. Fragmentele - accentuat literaturizate, în moda gidiano-autenticistă a momentului - tipărite de autor în *Cuvântul* (1929), *Azi* (1833), cele apărute în octombrie 1945 în *Revista Fundaţiilor Regale,* la câteva luni după moartea autorului, prin grija - crede Leon Volovici - Iui Al. Rosetti, şi chiar paginile

cuprinse de Vicu Mândra în ediția de *Opere alese* - M. Sebastian, din 1962, nu au putut rivaliza nici pe departe, ca ecou în conştiința literară, cu extrasele din *Manuscriptum.* Acolo, Mircea Eliade legionariza orbeşte, în spiritul anilor 1934-1941, iar studentul Gogu Rădulescu (înaltul demnitar comunist de mai târziu) era bătut cu funia udă de studenți gardişti în căminul mediciniştilor de pe cheiul Dâmboviței.

Cel puțin de atunci, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian s-a înscris în mintea celor atraşi de farmecul sulfuros al Generației '27 ca un document extraordinar, nu atât al autorului, cât al epocii în sine, drept mărturia cea mai vie şi, poate, mai fidelă - chit că adesea controversabilă şi, oricum, imperios supusă nuanțărilor contextuale - asupra opțiunilor politice antinomice (roşu/verde) ale generației „Criterion". Ba chiar îndrăznesc să spun că, dacă nu public, în orice caz la nivelul vieții literare „din subterană" (bârfa, şuetele, cotloanele obştii, lumea telefonică ş.a.m.d.), publicarea acelor pagini din *Manuscriptum* a reeditat - în chip specific, desigur - scandalul romanului *De două mii de ani.*

Naționaliştii, aflați în ofensivă la acea dată, au văzut în apariția din *Manuscriptum* o contraofensivă a stângii europenizante, un atac al partidei liberale-Gogu Rădulescu. Unele cercuri evreieşti de esență sionistă condamnau readucerea în prim-plan a renegatului Sebastian, atât de înfocatul admirator al antisemitului Nae Ionescu, eseistul fascinat de personalitatea lui Mircea Eliade, „trădătorul cauzei" ş.a.m.d., deşi, pe de altă parte, se bucurau de resuscitarea, fie ?i numai în lumea literară, a cauzei respective. Alte cercuri evreieşti, de orientare

asimilistă, exultau în fața redeschiderii dosarului dreptei româneşti interbelice, cu toate că, în particular, fascinația lui Sebastian față de tot ce a însemnat pentru scriitor ziarul *Cuvântul,* din 1927 până la uriaşul scandal culminat în volumul *Cum am devenit huligan,* însemna o pată de neşters pe obrazul etnic. Una echivalentă, dacă vrem, cu trecerea lui N. Steinhardt la schimnicia ortodoxă: dacă un gest precum creştinarea lui Savin Bratu nu a mai produs nici un zgomot, dată fiind ca-şi-marginalizarea autorului, urmată „oportun" de dispariția fizică a acestuia la cutremurul din 1977, devenirea lui Steinhardt întru monahul Nicolae de la Rohia continuă să fabrice în egală măsură satisfacție şi adrenalină în fundamentalismul ambelor tabere. Fiecare parte se consideră când trădată, când slujită, cu egală îndreptățire!

Câştigând din pierdere

Cum să vezi în Sebastian un învingător? Proza lui, în afară de romanul *De*

două mii de ani, cu totul altfel inseriabil - respectiv *Oraşul cu salcâmi, Accidentul, Femei* -stă, oricât de mult am nuanța lucrurile, la umbra verdictului călinescian din *Istoria literaturii: „sensualism rece, lucid, cultivat cu exactităţi de geometru. Talentul artistic pare a lipsi, totuşi ca prozator scriitorul posedă o ritmică vie şi o frază echivocă, de o maliție imperceptibilă ".* Definit îndeobşte ca *„ autorul piesei «Steaua fără nume» ",* Sebastian nu mai poate face (nici cu *Jocul de-a vacanța* sau *Ultima oră)* săli pline decât, poate, grație vreunei distribuții formidabile.

Şi atunci? Să căutăm locul real al lui Sebastian în cultura română doar în... prefața lui Nae lonescu la *De două mii de anilM* Ei bine, tot pierzând la capitolul estetic, Sebastian a câştigat sistematic, în istoria ideilor româneşti, la morală şi în plan eseistic. Am mai spus-o, în urmă cu vreo zece ani, când am comentat cartea Dorinei Grăsoiu, *M. Sebastian sau ironia unui destin:* registrul ideilor, fie ele „gingaşe", fie agreste, este zona tare a scriitorului, jocul confluențelor, de la Proust la Zarifopol, de la Gide la Mircea Eliade şi Anton Holban. Amestec de cronică sobră şi eseu sprințar, de rece verdict profesional şi sensibilitate asociativă, publicistica lui Sebastian (la *Cuvântul, Rampa, Revista Fundațiilor Regale, Viața Românească, Vremea, LTndependance Roumaine, Azi, Reporter, Tiparnița literară* etc.) vorbeşte atrăgător spiritului postmodern, pasionat, acesta, de mixajul genurilor şi stilurilor. Din acest unghi, un singur mare rival: Mircea Eliade.

Esențial *ca personaj literar* în cuprinsul generației '27, unde face figură teribilă, ca *„hârtie de turnesol", „soluție revelatoare"* şi *„țap ispăşitor",* Sebastian îşi va cuceri definitiv locul în literatura română abia (şi numai) o dată cu tipărirea integrală a jurnalisticii sale (vor fi cam şapte volume, primul tom a apărut la Minerva, sub îngrijirea Corneliei Ştefănescu, în 1994, şi cuprinde anii 1926-1928) şi după consumarea tuturor efectelor posibile ale *Jurnalului* de

acum. Steaua lui Sebastian e în creştere, în paralel cu steaua lui Eliade şi Cioran, a lui Noica şi Eugen Ionescu, cu toate că unii dintre aceştia... pierd prin tocmai ceea ce câştigă, adică prin postumul discipolat păgubos, ori prin înrolarea lor fără voie sub flamuri ce se vor triumfale, dar sunt de mult roase de molii.

Sâ mizezi totul pe roman şi teatru pentru a te vedea reprezentat în postumitate, în primul rând prin scandal spiritual şi doctrinar, iar în al doilea rând prin ceea ce ai considerat a fi un simplu *gagne-pain* efemer (publicistica) şi o sumă de fişe pentru o eventuală răzbunare estetico-etică (jurnalul) - iată un destin deloc singular, dar deloc obişnuit. *„Ironia"* acestui destin, cum i-a spus Dorina Grăsoiu, continuă.

Mistere, presupoziţii, realităţi

De ce apare abia acum această carte, scoasă din țară, aflăm acum, încă din 1961 şi ajunsă la loc sigur, în Israel? Legenda, aşa cum am apucat-o eu, spunea că Benu, fratele scriitorului, refuza cu încăpățânare publicarea (în străinătate, fireşte, în România comunistă aşa ceva fiind de neimaginat) din două motive. Primul: excesul admirativ al tânărului Sebastian față de Nae Ionescu, până în ultima zi de viață a acestuia (să ne amintim şocul pe care îl generase continuarea colaborării lui Sebastian la *Cuvântul,* după schimbarea de macaz, filolegionară, din noiembrie 1933, a Profesorului; *De două mii de ani* avea să apară în 1934). Şi al doilea: criticile aduse atât conducerii comunității evreieşti, cât şi cercurilor sioniste, pentru unele atitudini din anii războiului, de coabitare umilitoare cu regimul antonescian. Unii erau speriați că familia scriitorului va jumuli textul original, ceea ce - dacă ne uităm la ce-a mai rămas din înseninările lui Carol al II-lea - ar fi fost curată barbarie, condamnând aproape la inutilitate lectura. Alții incriminau accesul selectiv la text şi circulația trunchiată, „pe ochi dulci" a acestuia. (Eu însumi am văzut nişte pagini dactilografiate la Ov. S. Crohmălniceanu, după cum am auzit, de la B. Elvin, Z. Ornea sau Radu Cosaşu, tot felul de lucruri desprinse cu dichis din *Jurnal.)*

Ce rămâne din toate aceste temeri? Pe cine şi de ce mai supără acum notațiile lui Sebastian? Făcând neapărata mențiune că *mitul* se relevă a fi într-adevăr o *realitate* valorică indiscutabilă (lectura cărții nu conduce nicidecum la tradiționala dezumflare generată de publicarea unui manuscris interzis zeci de ani, ci dimpotrivă), trebuie spus că ambele spaime sunt aproape lipsite de suport.

întâi, că din fascinația resimțită față de Nae Ionescu la modul cvasivisceral, în anii debutului, aici n-a mai rămas decât atracția față de un personaj demonic, ludic şi imprevizibil. Nici vorbă de atracția „victimei" pentru „călău" ş.a.m.d., de cine ştie ce complexe freudiene corectate prin anume teorii ale lui Jung ori de faimoasa „ură de sine" iudaică!

Pentru Nae Ionescu, pictorul sebastianic rezervă exclusiv rama cabotină *(„combinard. şmecher"),* oportunismul politic versatil *(„da, aşa era atunci, a*

răspuns el imperturbabil. Acum e cu totul altfel. Atunci era un moment spiritual - acum e unul politic ", p. 40), mângâiat nostalgic în amintire (*„ vechiul meu Nae Ionescu, limbut, abil, copilăros şi din când în când şmecher",* ianuarie 1938). Şi totuşi: *„Este fără îndoială cel mai interesant şi mai complex om pe care l-am cunoscut. Asta în ciuda tuturor celor ce s-au întâmplat şi se vor mai întâmpla -în*

stare să mă edifice asupra valorii lui morale, dar nu şi să mă dezamăgească în ce priveşte calităţile lui de inteligenţă " (iunie 1935). în plus, când T. Vianu îi face *„într-un sfert de ceas procesul lui Nae, cu extremă violenţă {nu de vocabular). Ii contestă orice originalitate. II crede un reprezentant al lui Spengler"* ş.a.m.d. (14 martie 1936), Sebastian parează exact: *„Se poate. Nu ştiu. Dar e ceva demoniac în Nae - şi nu pot crede că omul ăsta poate fi anulat printr-o critică universitară ".*

In fine, rândurile din 16 martie 1940: *„Plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri dimineaţă, intrând în casa lui Nae Ionescu, două ore după ce a murit. Se duce cu el o întreagă perioadă din viaţa mea, acum - de abia - definitiv închisă. Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit, nerealizat, învins şi - dacă nu mi-arfi greu s-o spun - ratat. Mi-e atât de drag tocmai pentru că a avut aşa de puţin noroc. Ce insolent, ce jignitor mi separe succesul altora! Şeicaru e sănătos, bogat şi triumfător. Manoilescu va fi ministru. Tătărescu e prim-ministru. Herescu este profesor definitiv şi preşedinte la S.S.R. Corneliu Moldovanu are premiul naţional de literatură şi dă şuete la cafenea. Victor Eftimiu dă recepţii... Dar Nae Ionescu moare la 49 de ani, neluat în serios, înfrânt".*

Nimic deplasat, nimic „fanatic" în acest sobru, delicat şi precis regret al fostului învăţăcel, la moartea mentorului! Cine condamnă sentimentul în numele doctrinei, cine confundă recunoştinţa cu orbirea şi elogiul întemeiat cu encomiastica seacă, acela n-are ce căuta în relaţiile Nae Ionescu-Mihail Sebastian.

Cât despre anume, posibile, încordate raporturi ale scriitorului cu comunitatea condusă de Zissu şi Filderman, nici o grijă. De altminteri, aşa ceva ar fi fost de un absurd atroce în România anilor 1940-1943, când măsurile antie-vreieşti nu ţineau cont de diferenţele de credinţă, profesie şi tactică (poate numai de diferenţele socio-financiare!). Ici şi colo câte-o împunsătură, la rabinul Alexandru Safran predicând în templu *{„stupid, pretenţios, eseistic, gazetăreşte, fără adâncime, fără seriozitate, fără patimă. Dar lumea plângea - şi eu însumi aveam lacrimi în ochi",* 22 sept. 1941), la familia Zissu (p. 408), la spiritul gregar şi obraznic al imposturii care se iluzionează că etnicul dă valoare şi impunitate nonvalorii estetice (1 sept. 1944: *„Am asistat dezarmat la constituirea «sindicatului scriitorilor evrei»,* cu *Benador, Călugaru* şi *Dorian în frunte. Figuri necunoscute, nume inexistente - un amestec de rataj disperat, de mediocritate care răbufneşte, vechi ambiţii, vechi mizerii, toate reînviate cu obrăznicie, cu ostentaţie* "). Şi câte-o indignare - exagerată, zic eu - cum e cea faţă de spectacolele de revistă date la Baraşeum în 1942 *{„am fost umilit de vulgaritatea textului şi a publicului. E oare posibil ca evrei care au trăit şi*

trăiesc atâtea crâncene tragedii să scrie, să joace, să asculte şi să aplaude asemenea mizerii?", p. 444 şi din nou, la p. 473, în septembrie acelaşi an: „ *Moartea e lângă noi - şi noi avem un teatru evreiesc, cu fete decoltate, cujazz, cu cuplete, cu bancuri, cu goange. Unde e realitatea? Spectrul trenurilor plecate spre Transnistria mă urmărea mereu ").* în sfârşit, de notat neapărat reacția de instinctiv dispreț față de „imbecilitatea îndoctrinată" a comuniştilor de la *România liberă,* în 31 august 1944, la *„năvala lui* (Alexandru) *Graur şi a bandei lui, am înțeles că intru într-o redacție terorizată de conformism. Nu, nu. Mai bine scriu piese de teatru ".*

Acestea fiind zise, putem intra liniştiți în labirintul cu figuri al *Jurnalului.*

Trei etaje, sau mai ales subsolul?

Cum bine observă Leon Volovici, partitura *Jurnalului* are trei registre: un jurnal intim, *„al stărilor interioare, al experiențelor sentimentale",* un *„jurnal de creație"* şi *Jurnalul intelectual şi politic".* Acesta din urmă este centrul de greutate al cărții. Nu atât eul în sine reprezintă coeficientul de interes, insolit şi atracție, cât imaginea celorlalți, jocul de răsfrângeri, cu sau fără mască, ale mediului în oglinda povestitorului. în ciuda voinței autorului, *Jurnalul* (plănuit cu autoexpresivitate şi autenticitate *literară)* ajunge să capteze preponderent prin *relațiile* psiho-sociale; prin ceea ce se află *în afara* Personajului-narator.

Este un paradox şi e, desigur, o nedreptate ca într-un jurnal să interesezi prin ceea ce notezi despre alții şi nu prin ceea ce deconspiri despre propria-ți ființă. Câtă lume citeşte *Jurnalul lui* Mihail Sebastian, în primul rând pentru Mihail Sebastian? Dar - s-ar putea ricana pe bună dreptate -, în ce măsură ne mai preocupă *literatura* lui Mihail Sebastian, ca să fim preocupați, în consecință, de imaginea eului din *Jurnal?* Relația este direct proporțională. Cei mai mulți citesc *Jurnalul* cu dorința de a înțelege „cât mai pe viu" cum s-a petrecut „rinocerizarea" vârfurilor spirituale ale generației '27 (vor fi dezamăgiți profund: procesul, devenirea, nu există; există doar efectele propriu-zise, în deplina lor nuditate). Alții caută în special relația lui Mihail Sebastian cu Nae Ionescu sau cu cercurile evreieşti. Cineva mi-a mărturisit că spera să afle aici dovada relațiilor lui Mihail Sebastian cu... *Intelligence Service* („ *că nu degeaba l-au călcat ruşii cu camionul ăla în 1945!").* Altcineva opinează că ar lipsi din *Jurnal* perioada 1930-1935: „ *cum să explici începutul brusc, fără obişnuitele formule incoative, mai ales în cazul cuiva care şi-a publicat fragmente de* Jurnal *încă din 1929?!"* (De ce şi cine să fi distrus caietele cu pricina?) în sfârşit, la o tarabă cu cărți, vizavi de Spitalul Municipal, am văzut *Jurnalul* lui Mihail Sebastian (exemplarul oferit spre consultare cumpărătorului potențial) canonit şi hărtănit, exact la paginile lunii ianuarie

1941, semn că aşteptările vizează numaidecât zonele de scandal istoric. N-o fi drept, însă este o realitate.

142

Şi totuşi, cuvine-se eului biletul de favoare! Săptămâna trecută mi-am încheiat pripit articolul: nu cu „labirintul de figuri" vom începe, ci cu însăşi imaginea autorului.

„Superstiția sincerității"

Un psihanalist grăbit şi (cum altfel de nu) reducționist va decreta fascinația exercitată de „demonicul" Nae Ionescu şi tumultuosul Mircea Eliade asupra lui Mihail Sebastian drept indicii ale unui deficit de personalitate. Mai corect, un exces de *anima,* în febrilă căutare de *animus.* Dacă adăugăm atât de adânca familiarizare a lui Mihail Sebastian cu proza lui Proust, estetizarea melomană a existenței şi frecventarea asiduă (în compensație) a literaturii lui Balzac, rezultă un tip feminoid, de mare combustie artistică, un melancolic bovaric şi cu accent narcisiac, sorbit de mirajul virilității. *„Citesc Balzac",* scrie el în 14 ian. 1943: *„ uneori mă irită stilul, anumit sentimentalism melodramatic, anumită grandilocvență - dar până la urmă vigoarea creației biruie".* Sau în 30 iul, 1942: Dreiser, *The Financier, „puternic, solid, larg".*

Nu ar fi, evident, o viziune fără temei, dar cu siguranță că a ne opri aici ar fi o greşeală. Adevărul e că omul Mihail Sebastian stă bine la mijloc de drum, la mijloc de *animus* şi *anima.* Are o intuiție, sensibilitate încordată şi puseuri melodramatice, dar şi logică, impetuozitate şi apetit donjuanic; citeşte senzual realitatea, dar o înscrie în tipare de o luciditate fără cruțare. Iar de bovarizat bovarizează în special pe coordonatele creatoare, într-un soi de virilitate estetică pentru care „superstiția sincerității", cum foarte nimerit i-a spus cineva, reprezintă deopotrivă un crez şi o patimă.

De exemplu, câți autori şi-ar conferi atât de onest, fie şi în *Jurnal,* satisfacția secretă față de un act de cenzură la adresa altcuiva (în speță, un neprieten)? Iată cât de iute şi natural (aproape cu candoare infantilă) notează Mihail Sebastian *„prima măsură luată de Cacaprostea* (Caracostea, n.n.) *la Fundație: scoaterea capitolelor privitoare la scriitorii evrei din* Istoria *lui Călinescu, care se afla sub tipar. Nu m-am gândit mai de aproape şi n-am încercat să-mi analizez ciudatul sentiment de satisfacție cu care am primit acestea. Fapt e că am râs sincer şi că -fără să ştiu de ce - am considerat că mi se face un serviciu"* (28 mai 1941).

Interesant este aliajul de impulsuri narcisiace (ale *scriitorului)* cu lehamitea de sine a *omului.* Cel dintâi îşi reciteşte în mai 1936 romanul din 1934: *„cu excepția*

câtorva pasaje, care au un prea accentuat aer evreu, restul mi se pare excepțional". Şi din nou în aprilie 1939: *„am citit astăzi prima parte din* De două mii de ani *şi mi s-a părut foarte frumos".* Sau în aprilie 1942: *„recitit aseară* Oraşul cu salcâmi. *Cartea m-a încântat. Ce tânără e".* în fine, în iulie 1941: *,^4m terminat aseară* Război şi pace [...] *Ce ridicolă a. fost încercarea*

143

mea de a face în De două mii de ani *o cronică a unor drame care erau încă la începutul lor. Mă va lăsa viața să-mi iau cândva, mai târziu, revanşa? "*

Omul, în schimb, se autoflagelează adesea: *„arta de a-mi complica la maxim viața asta nefericită"* (30 dec. 1935); *„încă o dată a trebuit să deplor temperamentul meu alarmist"* (4 apr. 1937); *„E oare posibil să am uşurința, frivolitatea, lipsa de scrupul de a mă duce la un concert nemțesc în zilele astea amare! Mii de evrei sunt în lagăre de muncă, în fiecare zi, în fiecare ceas alte orori, alte umilinți ne înconvoaie, ne doboară — iar eu mă duc la Filarmonică!"* (19 oct. 1941). A se vedea şi lamentările („ *suntem - din partea Hechter-ilor - o familie care are gustul lamentației,* frecvente pe tema timpului de creație irosit ori a hedonismului autodistructiv (pp. 155, 249, 252, 426 ş.a.)

O situare dramatică ,

Dincolo de omul Mihail Sebastian în sine, *Jurnalul* reliefează *categoria* umană - atât de captivantă socio-psihologic - a intelectualului dilematic. Ezitând între antipozi, el este mereu ispitit de contrariul propriei voințe, atras de tot ce va să zică excepție, abatere de la normă, erezie. Mihail Sebastian nu se sfieşte să-şi prefigureze ecorşeul.

Drama situării lui în lumea ideilor politice şi literare din România anilor treizeci se întemeiază pe o serie de polarități pe care nu mai e cazul să le înşirăm. Destul e să ne amintim că a fost demolat deopotrivă de Nicolae Roşu şi I. Ludo şi să evocăm încă o dată scena întâlnirii dintre Mişu Polihroniade şi Belu Zilber sub ochii unui intelectual parizian, relatată în *Cum am devenit huligan,* acea *,frăție între doi oameni pe care, teoretic, ar fi trebuit să-i despartă zece lumt.* Această situare dramatică a lui Mihail Sebastian se poate citi laconic şi limpede în notația din *Jurnal* de la 17 sept. 1939: *,Jeri ruşii au încheiat un acord cu Japonia* [...] *Fericiți oamenii cu idee fixă! Pentru comunişti, chiar pentru ăştia de la noi, lucrurile sunt încă în ordine şi «revoluția în mers». Orice ar face Sovietele, bine fac. Pentru legionari victoria germană e acum asigurată şi la umbra ei se poate trăi perfect. Dar eu? Eu care nu cred nici într-unii, nici într-alții şi încerc să judec nu cu premise, ci cu fapte? Nu trebuie să-ți pierzi mințile? Nu trebuie să disperi? Nu eşti obligat să-ți*

spui că de aici încolo într-adevăr totul, totul epierdut? " Sunt rânduri absolut memorabile pentru orice încercare de analiză a raportului politică-intelectualitate în spațiul interbelic.

Aici se deschide filonul profund, pe cât de dureros omenește, pe atâta de revelator spiritual, acea zonă tulbure, chinuitoare şi totuşi irepresibil fecundă, a neputinței de a opta o dată şi definitiv pentru o unică *situare. „ Din momentul în care renunți să fii singur, totul e pierdut",* exclamă Mihail Sebastian (7 apr. 1935) - cuvinte cu valoare de autocondamnare.

Apropo de eterna, proverbiala adaptabilitate evreiască, în septembrie 1941, invariabilul inadaptabil notează: *„ în jurul meu sunt atâția oameni (Ficu Pascal,*

Willy Şeianu, Nene Zaharia, Nene Moritz, Manolovici, Ficu Cahane, Iosi Rosen...) care sub aceleaşi adversități, cu aceleaşi piedici, reuşesc totuşi să-şi facă loc, să câştige bani, să trăiască. Eu singur mă dau la fund, dezarmat, învins, resemnat, incapabil de un gest, de o sforțare. De prea multă scârbă, de prea multă silă, ca să uit, ca să rabd, ca să mă amețesc, mă refugiez în tot felul de ridicule visuri, pe care le urmăresc zile întregi cu ochii deschişi". Pentru ca, la 9 decembrie 1942, pe fondul legislației antiiudaice, al războiului, sărăciei şi umilințelor de tot felul, spectrul eşecului (temă arhifamiliară... vitaliştilor generației!) să se contureze simplu şi pregnant: *„Niciodată poate n-am simțit mai acut, şi în acelaşi timp, sentimentul că sunt un om sfârşit şi dorința deznădăjduită de a reveni la viață. Erau în mine - sunt încă în mine - aptitudini de fericire - un anumit elan, nu ştiu ce lirism, o 'mare încredere în lumină, în seninătate, în viață, o anumită căldură, o nesfârşită putere de a iubi... şi toate, toate au fost înăbuşite, ruinate, pierdute. E un blestem care mă urmăreşte de departe. Războiul e o catastrofă care uneori copleşeşte - şi mă face să le uit -nefericirile mele vechi, dar alteori le adânceşte, le subliniază, le menține treze, cape nişte răni mereu sângerânde".*

Fixat inexorabil între hotare, Mihail Sebastian deploră atrocitățile soldaților ruşi în Bucureştii lui septembrie 1944, însă exclamă cumplit, ca un Iahveh răzbunător: *„Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele. Mise par normale. Chiar juste. Nu e drept ca România să scape prea uşor. La urma urmelor, Bucureştiul ăsta îmbelşugat, frivol, e o provocare pentru o armată care vine dintr-o țară pustiită.* [...] *Ruşii sunt, îndefinitiv, în dreptul lor. Dezgustători sunt localnicii - evrei şi români de-a valma ".* Pe de altă parte, intuieşte bine că *„în tabăra lor* (a legionarilor, n.n.) *este mai multă orbire decât farsă şi poate mai multă bună-credință decât impostură",* iar în septembrie 1939, după executarea a peste 250 de

legionari ca represalii pentru asasinarea lui Armând Călinescu, notează aiurit: *„Nu pot judeca politic drama asta. Sunt omeneşte îngrozit. Ştiu bine că toți oamenii ăştia, toți laolaltă şi fiecare în parte, ar fi asistat nepăsători la o teroare legionară şi ne-ar fi ucis cu cea mai mare nepăsare. Totuşi, totuşi, mă simt trist; bătut, cuprins de un dezgust amar".* Insă acelaşi om ajunge să exclame înfiorător, la 8 septembrie 1944, cu tonul imprecațiilor profeților biblici, o grozăvie precum aceasta: *„ Numai exterminarea totală a Germaniei ar putea răscumpăra -pe o balanță ideală a justiției - tot, sau măcar o parte din ce s-a întâmplat".* Ai zice că ai în față un Cioran în plină ieremiadă, pledând însă pentru un absolut pe invers...

Alte piste

înainte de a ne livra cu voluptate cazuisticii repertoriate în *Jurnal,* suntem datori a semnala încă o direcție fertilă a acestuia. Ea vizează - în ciuda accentului pur *existențial* - tensiunea *literară* ce caracterizează paginile strict

evreieşti şi pe cele integral dedicate mersului războiului (mai ales analizele geopolitice).

Toată acea înşiruire de măsuri antiiudaice, făcută cu sufletul la gură sub obsesia deportării, a lagărului, a morții (toți evreii la curățatul zăpezii, încă un tren cu deportați, evreii nu au voie să angajeze servitori, sunt obligați să plătească atâtea miliarde despăgubire, să-şi predea schiurile pentru vânătorii de munte etc, etc), ca şi Jurnalul de front imaginat", ca să-i zic aşa, compun un fel de carte în carte, de foarte amară expresivitate. Legată de acesta din urmă este pista analistului politic Mihail Sebastian. Cine doreşte poate să vadă (şi) aici influența stilului Nae Ionescu, dar nu e neapărată nevoie să ne angajăm în comparații. Doar două exemple pentru a dovedi sagacitatea comentatorului: nota de la 23 aug. 1939, pactul Hitler-Stalin („ *Dacă partida europeană care se joacă acum ar fi o piesă de teatru, intriga ar fi excelent condusă. Ruşii plătesc un an mai târziu lovitura de la Miinchen - şi o plătesc cu reversul monedei. Totul e de o simetrie perfectă. In septembrie 1938, Anglia şi Franța se înțelegeau cu Hitler peste capul Rusiei şi împotriva ei. In august 1939, se înțelege Rusia cu Hitler peste capul Franței şi Angliei. In septembrie 1938, prețul imediat pe care-l încasa Hitler era Cehoslovacia. Acum e Danzigul..."')* - şi cea din 13 apr. 1941 (citez doar finalul: *„La Moscova, două fapte, interesante, mai mult cu semnificație ascunsă decât prin ele însele: protest oficial împotriva intervenției maghiare în Iugoslavia şi pact de neutralitate cu japonezii. Un război germano-rus devine posibil").*

în sfârşit, istoricul literar va extrage proiectele literare eşuate ale autorului

(un volum despre *Romanul românesc,* v. pp. 52 şi 169, *Culise,* p. 62, piesa de teatru *Libertate,* pp. 321, 328, un „mare roman" care, să cuprindă viața socială românească din 1927 în 1941, v.p. 419, ori un eseu *Shakespeare,* v.p. 531), după cum istoricul propriu-zis va regreta laconismul de la 23 august 1944: *„noaptea de miercuri spre joi-petrecută cu Pătrăşcanu, Belu şi atâția alții, imediat după lovitura de stat, în casa din Strada Armenească {«casa istorică») - a fost noaptea de delir ".* Dar va şi închide un ochi, cu duioasă tristețe, citind la 19 nov. 1944: *„Azi-dimineață am trecut cam 10 minute prin expoziția lui Siegfried. Lemnaru, Comarnescu, Muşatescu, Argintescu! Vorbeau despre tot felul de «chestii» de redacție, de culise. E un balcanism grotesc. E o lume care nici măcar nu mă amuză. Nu, nu, nu, nu. Trebuie altceva, altceva, cu totul şi cu totul altceva ".* (Din păcate, avea să aibă dreptate, o dată mai mult.)

Am vorbit până acum despre *Jurnalul* lui Mihail Sebastian ca „legendă" a lumii literare şi despre figura - autorului aşa cum, voluntar sau inconştient, se desenează ea în carte. Acum, la final, avem a ne delecta cu făpturile pe care -coleric sau flegmatic, înverşunat, plictisit, amuzat sau cu gând răzbunător -Mihail Sebastian le aşază în bătaia puştii.

Dar, înainte de toate,

Un avertisment

Mi 1-a impus o experiență avută în ultima săptămână. Este vorba de o cerință elementară a receptării literaturii memorialistice: cea de a nu absolutiza niciodată nici o afirmație a autorului, ci de a lua totul *cum grano salis.* De a nu hiperboliza anecdoticul, de a nu generaliza întâmplătorul, a nu decreta ca regulă excepția.

Un tânăr la care țin mult şi care până acum îmi împărtăşea admirația față de Mircea Eliade, ca geniu publicistic al tinerei generații interbelice, mi-a declarat cu aprigă tristețe că „a lichidat" cu Eliade: *„ cine-lfacepe Eminescu legionar şi-l vede pe Ştefan cel Mare ca precursor al lui Codreanu n-are-a face cu marea cultură".* (Se referea la nota din 2 mart. 1937: *„Lungă discuție politică cu Mircea, la el acasă* [...] *iubeşte Garda, speră în ea, aşteaptă victoria ei. Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Ştefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hasdeu - cu toții au fost la timpul lor gardişti. Mircea îi cita de-a valma ".* Intre paranteze fie spus, ideea nu era deloc nouă, circula bine mersi încă din epoca iorghismelor de la 1906, ca şi în pledoariile lui A.C. Cuza, la Paulescu etc. Ea reitera în chip specific în Bucureştii anilor '30 obsesia precursorilor, corelată cu cultul eroilor, pe care o avea la acea

dată toată Dreapta europeană, de la Wotan-ul Walhalei naziste la Vercingetorix-ul lui „Action francaise".)

Sunt de citit în afirmația tânărului nostru o nedreptate amarnică, un reducționism atroce şi o flagrantă încălcare a *legii relativului şi contextualizării,* ce constituie esența abordării corecte a oricărui act memorialistic, fie tăcut, acesta, sub imperiul clipei prezente, fie prin aburii nostalgiei evocative. Cel care extrage o afirmaţie de moment a cuiva dintr-o mulțime de reacții subiective ale altcuiva, ridicând-o la rangul supremului adevăr obiectiv, cade în ridicola eroare a celui pentru care, de pildă, „ *Luceafărul"* eminescian este un monument de agramatism, datorită pleonasmului „ *cobori în jos ".* Totul, absolut totul dintr-o operă memorialistică trebuie luat cu precauție, cu cât mai mulți bemoli la cheie, trebuie coroborat cu alte şi alte date şi lucrări mai mult sau mai puțin asemănătoare. Fiecare parte trebuie gândită, în funcție de întregul evenimentului, de întregul personalității respective, în funcție de momentul istoric precis etc, pentru ca, în final, oricât de ispititor s-ar îmbia afirmația tranşantă, ea să fie privită prudent, pipăită cu mefiență, înregistrată cu atenție, desigur, însă *niciodată în numele definitivului.*

Un Eliade inconfortabil

Chiar eşti în stare să părăseşti un munte, de frica unei trecători pe lanțuri? să renunți la urcuş din cauza unei ploi trecătoare? l-am întrebat pe tânărul de care vă spuneam. Chiar aşa se aruncă un autor extraordinar, un savant, o erudiție, un sistem, o lume de idei, o voință excepțională de construcție spirituală- din cauza unei juvenile rătăciri întru impetuozitate şi autoafirmare? Eliade apare aici biciuit

de o neînțelegere aproape direct proporțională cu iubirea pe care i-o purta Mihail Sebastian, cu toate că prietenia acestuia din urmă abia dacă se alterează pe firul evenimentelor. De acord că reacțiile lui Eliade erau departe de ce-ar fi fost de presupus din partea unui campion al „primatului spiritual", dar Mihail Sebastian nu vrea - şi, practic, nu putea, n-avea cum - să le judece la rece, să le dezumfle virulența de circumstanță şi să le curețe păienjenişul umoral.

Nu trebuie să uităm nici o clipă *singularitatea* poziției lui Mihail Sebastian în contextul de atunci al Generației; să fii evreu în plină nazificare a conştiințelor; să nu alegi calea comunistă a atâtor coreligionari şi să aştepți lagărul sau moartea, în vreme ce toți prietenii tăi aşteaptă să fie numiți sau aleşi pe culmile succesului - iată o condiție deloc invidiabilă. Mihail Sebastian relatează totul la cald, sub imperiul emoției şi în dezinteresul (legitim) față de ceea ce era un dozaj aproape

indiscernabil de oportunism, nebunie a clipei, convingere doctrinară, tactică electorală, avânt gerontofob de *„ selfmade man "* plini de virilitate, poftă de afirmare şi schimbare socială ori pură vanitate.

Dar ceea ce nu avea cum să facă Mihail Sebastian suntem obligați să facem noi, dacă, fireşte, vrem să înțelegem pe dinăuntru lucrurile, şi nu să vituperăm din principiu. De exemplu, afirmația lui Eliade cum că *„toți marii creatori sunt de dreapta"* (27 nov. 1935) e catalogată de Mihail Sebastian ca „o *pură enormitate ",* cu toate că nu puțină lume bună şi-a dat osteneala să argumenteze această poziție. Ca să dăm doar un exemplu, relativ recent şi la îndemână, Leon Volovici tocmai un astfel de „inventar" în cultura română face în volumul său despre *Ideologia naționalistă şi „problema evreiască" în România anilor '30* (Humanitas, 1995). Cu minime excepții, literatura română, de la Maiorescu, Alecsandri, Kogălniceanu, Eminescu, Creangă şi Slavici, până la Iorga, Pârvan, Rebreanu, Eliade ş.a.m.d, a lucrat în spiritul Dreptei. Nu-i locul acum să insistăm şi nici să începem nuanțările. Important este să subliniem caracterul notei lui Mihail Sebastian la respectiva aserțiune a lui Eliade: *„Dar nu voi lăsa ca asemenea disensiuni* să *umbrească nici măcar cu o impresie dragostea mea pentru el. Voi încerca pe viitor să evit «controverse politice» cu el".* în acest sens, a se vedea şi reacțiile de la 2 mart. 1936, 25 sept. 1936 („// *voi pierde pe Mircea pentru atâta lucru? Pot uita oare tot ce e tânăr, copilăros, sincer în el? Nu ştiu. Simt între noi tăceri jenante, care ascund numai pe jumătate explicațiile de care fugim "),* din 2 mart. 1937 *(„Nu e nici farsor, nici dement. Este numai naiv. Dar există naivități aşa de catastrofale!"),* 17dec. 1938,25 sept. 1939, ori atitudinea temperată de la vizionarea *Iphigeniei (6* mart. 1941), față de neguroasele aşteptări notate la 12 febr. 1941.

Aureolaţi fără aură

Surprinşi în stop-cadre semnificative sunt Petru Comarnescu, în duios mercantilism (7 sept. 193 5) şi jubilație politică (*„ crede că ruşii vor fi învinşi, că*

englezii vor încheia o pace de compromis şi că germanii vor organiza Rusia. Mi-a vorbit despre primejdia slavă, de care numai Hitler nepoate salva", 19 sept. 1941), Radu Cioculescu (11 oct. 1936), Max Blecher (20 dec. 1936), M. Ralea (plecarea lui de la țărănişti: *„ explicațiile lui mi separ insuficiente pentru a acoperi o trădare",* 12 apr. 1938; *„oribile vremuri trăim ",* se lamentează el în 17 oct. 1938 - *„numai că jena asta nu-l împiedică să fie complice",* adaugă, lucid, Mihail Sebastian), F. Aderca (*„ deplora moartea lui Codreanu, care a fost un mare om, o apariție genială, o forță etică fără seamăn",* 7 febr. 1939, v. şi 17 mai 1941 sau, la

19 mai 1941: *„afirmă că {Dumitru) Groza şi (Viorel) Trifa sunt comunişti şi se află la Moscova").* Mai putem vedea, între alții, un Pamfil Şeicaru *„dezgustător, porcin. Mi-e silă şi scârbă că am stat de vorbă cu el"* (5 iun. 1944), un Petre Țuțea mofluz, dar *cufairplay,* la 4 iun. 1943 *{„simtecă partida lui a pierdut şi atunci se refugiază în metafizică: «Europa e un coteț. Mi-e scârbă de europeni»,* o Martha Bibescu *„ mare actriță "* (22 mart. 1943) sau un Dragoş Protopopescu, onest în gri ca şi în verde („ *Un legionar laudă spiritul Angliei în fața unei săli de studenți - şi ei legionari în fapt, sau numai virtual -dar acest lucru nu înseamnă pentru ei nimic. Nu simt nevoia nici să se revizuiască, nici să renunțe, nici să reziste",* 17 nov. 1943).

în ce-1 priveşte pe Paul Zarifopol, aici apare negru pe alb ceea ce bârfa literară colportează de mult, cum că *„separe că a murit în brațele unei femei — Lisette Georgescu "* (24 iun. 1936). Memorabilă este scena cu Marietta Sadova şi Zelea Codreanu, de la 22 oct. 1936, ca şi episodul financiar cu A.L. Zissu (21 şi 25 dec. 1941, plus 15 ian. 1942), doi versanți cu umilințe echivalente.

în fine, istoricul generației '27 va conspecta negreşit fericirea unui Cioran corect (deşi cam simplist) rezumat la acea oră („ *un om interesant, remarcabil de inteligent, fără prejudecăți şi cu o dublă doză de cinism şi laşitate, amuzant reunite"),* proaspăt numit ataşat cultural la Paris (2 ian. 1941), prezența unui Eugen lonescu, inutil ciupit pentru preocuparea *„de a fugi cât mai repede din țară, ca să fie la adăpost"* (8 ian. 1941) şi o serie de scene cu C. Noica, de un pitoresc tragicomic. în 30 ian. 1937, Noica îl aşteaptă pe Mihail Sebastian pe peronul gării din Sinaia. Portret suspect de pozitiv („ *extraordinara lui delicateță, gestul lui onctuos, vorbirea lui măsurată: ce admirabil exemplar de om. Mă simt grăbit, vulgar, insensibil lângă el")* pentru a nu-i simți pulsând maliția sub piele. O lună mai târziu, stupoare: Noica îi livrează lui Mihail Sebastian, sosit *just in time,* o proaspătă cucerire erotică, din două motive: „ *decizia de principiu de a nu o înşela pe Wendy {şi) faptul că în acea zi are loc la Bucureşti înmormântarea lui Moța şi Marin, fapt prea grav pentru ca el* - Dinu Noica - *să-şi permită a fi în aceeaşi zi aşa de frivol".* La 17 dec. 1938, Mihail Sebastian notează laconic, dar comprehensiv în subtext: „ *Dinu Noica îi trimite de la Paris lui Comarnescu o scrisoare prin care îl anunță că, în urma uciderii lui Codreanu, el s-a decis să devină legionar şi că, în consecință, consideră reziliate toate contractele pe care le are cu Fundațiile Regale. îl recunosc foarte bine pe Dinu Noica".*

Câteva bufonerii şi acelaşi avertisment

Cine „iese" neaşteptat de rău din *Jurnal* este Camil Petrescu.

Lasă că nici în *Agendele literare* ale lui E. Lovinescu nu iese altfel: o megalomanie agresivă pe fond isteroid, ar suna, crud, diagnosticul. Aici, însă, domină, cum era de presupus, *cote-ul* antisemit, la care Mihail Sebastian tresare chiar şi atunci când Camil pronunță truisme specifice epocii, de genul: *„Comunismul ce altceva este decât imperialismul evreilor?"* (25 iun. 1936). *„Ieri, convorbire antisemită cu Camil, mai antisemit decât oricând"* (22 febr. 1937). Camil Petrescu rusofob cu dreptate (*„ Numai Germania nepoate apăra în contra ruşilor. In definitiv, ceea ce trebuie să dorim noi este să nu fim împărțiți",* 3 dec. 1939), dar şi omul convins că numai el ar putea organiza eficient... apărarea antiaeriană a Capitalei (5 sept. 1939), ori pledând pentru formarea unei Regiuni autonome evreieşti în Birobidjan (26 iul. 1941). în sfârşit, verdictul glacial de la urmă (5 sept. 1944): *„ Camil Petrescu, livid, înspăimântat, se agață cu naivitate de mine, de Belu. Mi-e milă de el. E sperios până la descompunere. Ar vrea să demonstreze, să se justifice, să se apere. El, bietul Camil, se disculpă. Asta a făcut mereu, şi sub Carol II, şi sub legionari, şi sub Antonescu: s-a disculpat".*

Iar dacă tot am pomenit de voi. II din *Agendele* lui E. Lovinescu (unde, ce-i drept, nu prea lipsesc bobitele de piper la adresa unor scriitori evrei), iată-1 pe criticul atât de constant hulit la extrema dreaptă de a fi campionul spiritului iudaic în literatura română agățat de Mihail Sebastian la capitolul *„ mici trăsături antisemite". „ Vorbeam despre Grindea - notează* Mihail Sebastian la 12 febr. 1941 - *şi despre mirarea mea de a-l vedea reuşind la Londra. — Ei, rassa, rassa! zice el râzând şi totuşi foarte convins ".* Aici susceptibilitatea îl face pe autor să exagereze, dacă nu cumva se răzbună fostul polemist de la *Cuvântul,* cel care îl ataca pe Lovinescu în 1928, apropo de incompatibilitate cu „noua spiritualitate". Fiindcă, în fond, ce mare taină şi ce mare păcat că Miron Grindea fusese ajutat de cercurile evreieşti londoneze? Şi de unde *„ trăsături antisemite "* în respectiva presupoziție a criticului? (Pentru a înțelege just chestiunea „rasială" la Lovinescu, v. cartea lui Leon Volovici mai sus citată, p. 182 ş.u.)

Ştiu că iar am exagerat cu descriptivul, dar nu se putea altfel. Dacă nu prin calitatea comentariului, încai prin cantitate să omagiezi această carte, care va avea, fără îndoială, un viitor pe măsură. (între timp, din cronica lui Z. Ornea din *România literară* nr. 5/5-11 febr. 1997, văd că, totuşi, riscul dispariției unor pagini, de care vorbeam săptămâna trecută, n-a fost simplă legendă: *„...ajungând* (manuscrisul, n.n.) *în arhiva muzeului Yad Vasem din Ierusalim. Acolo, separe, a cam fost cenzurat... ",* afirmă Z. Ornea, ducând mai departe episodul pierderii *„câtorva* pagini" în timpul „deturului necesar în Israel", de care pomeneşte Gabriela Omăt în *Nota ediției,* p. 14.)

îmi revăd fişele şi dau peste două enormităţi (frenezia generaţiei '27 de a bubui cu oiştea-n toate gardurile), care mă fac să reiterez avertismentul cu care

150

am început pagina de faţă: Mircea Eliade, citat la 6 nov. 1936: *„Prefer o Românie mică, cu provinciile pierdute, dar cu burghezia şi elita ei salvate, decât o Românie mare proletară"* (iniţial, Mihail Sebastian scrisese: *„sovietizată").* Şi Cioran, citat la 25 ian. 1941: *„Legiunea se şterge la cur cu ţara asta".* Absolutizări de moment în „stilul casei", strigăte exasperate şi discutabile la infinit, tipicele verdicte aruncate pe masă în momente dure, dar care decupate din context şi etalate ca drapel, pot face un rău imens. Ar fi păcat ca numai ele să circule, să „intre în folclor".

Să sperăm că până la urmă toată lumea - dreapta, stânga, pe scenă şi din culise - va înţelege *adevăratul mesaj - şi ultimul* - al lui Mihail Sebastian, cel perfect ipostaziat în rândurile din 13 dec. 1944: *„Aflu că a murit Nina Eliade. Un val de amintiri se ridică din trecut. Odăiţa ei de sus, din Pasajul Imobiliara; maşina de scris la care a copiat aproape în acelaşi timp* Maitrey *şi* Femei; *vizitele de seară in mansarda lui Mircea din Strada Melodiei; neaşteptatul lor amor* [...] *cununia lor civilă, în taină* [...] *anii noştri de prietenie frăţească - şi pe urmă anii de confuzie, de destrămare, până la ruptură, până la duşmănie, până la uitare. Totul e mort, dispărut, pentru totdeauna pierdut".*

„22", nr. 4-5-6/1997

BOGDAN ULMU

JURNAL (TEATRAL) ÎN *JURNAL*

S-a scris mult, foarte mult, neaşteptat de mult despre jurnalul lui Sebastian (care, iată, a reapărut într-o solicitată continuare de tiraj). Sute de jurnale au apărut, de-a lungul anilor, în librării, fără ecou (al lui Jules Renard, al lui Gide, al lui Stendhal, al fraţilor Goncourt, al Annei Dostoievskaia, Tolstoi, Casanova...); ei bine, tocmai cel al autorului *Accidentului* avea să doboare recordul mediati-zării, fiind socotit cartea anului (trecut), iar îngrijitorii ediţiei obţinând, pe bună dreptate, premiul Uniunii Scriitorilor. Mă rog, istoria literară are raţiuni pe care (nu întotdeauna) raţiunea le înţelege...

Nu vreau să repet ceea ce au spus preopinenţii mei întru prospectarea sebastiană; doresc să scriu, de data aceasta, despre felul în care apare oglindită, în voluminosul op, *lumea teatrului.* Cu oamenii ei, cu minusurile ei (căci pentru plusuri, scriitorul „nu avea organ"!), cu detalii biografice inedite. Ceea ce Massoff

nu şi-a permis în monumentala sa lucrare *{Istoria teatrului românesc,* în 8 volume), iată că, postum, dramaturgul reuşeşte: demitizarea artiştilor teatrului național interbelic.

E drept, autorul *Insulei* ne previne că neamul său are „gustul lamentației". Nu-i mai puțin adevărat că omul M.S. nu era un optimist, un luptător. Complexul evreului (într-o perioadă de violențe antisemite) ascute în el anxietatea şi duritatea observației. Dar nu-i mai puțin adevărat că scriitorul poseda o maximă *luciditate* şi avea un incontestabil simț psihologic. Cunoştea „la oameni". Aşa că, în cel puțin trei sferturi dintre cazuri, putem conta pe o oarecare obiectivitate. Pe detaşarea în etichetare. Chiar dacă aceasta ne va costa pe planul *IMAGINII...*

Multe mituri cad, o dată cu publicarea postumă (nici nu se putea altfel) a jurnalului! Mulți moştenitori vor fi fost deranjați de verdictele (prea) aspre! Mulți studenți (sau oameni de teatru mai tineri), care trăiau în cultul lui X sau lui Y, îşi văd dărâmat, azi, idolul de pe soclu! Dar adevărul are întotdeauna scuze, iar delicatețea nu-i obligatorie în istoriografie...

în jurnalul teatral din *Jurnal,* patru subiecte sunt preferențial abordate: *Jocul de-a vacanța,* Camil Petrescu, Leni Caler şi Marietta Sadova. Singurul dintre ele fără rezonanță e *Leni Caler,* dar revenirea lui obsedantă nu se datorează talentului *actriței,* ci al curtezanei de care Sebastian a fost atras până la finele nedrept de scurtei sale existențe. Autodisprețuindu-se pentru această slăbiciune, autorul

suferă, iubeşte, cunoaşte scurte momente de fericire şi, vai!, interminabile dezamăgiri; cea care rămâne în planul doi al istoriei teatrului românesc trece în prim-planul vieții sale erotice, deşi are „1000 de amanți", o deranjantă „facultate de a uita", devine „o Odette oarecare" (trimitere la *Swanri),* pare „drăguță şi odioasă", rămâne o „damă", categoric, definitiv, irevocabil, cu sânge scris, „petite putain charmante"! De altfel, în simplitatea ei, această instabilă comediană îi cere dramaturgului să scrie... mai VULGAR, pentru a avea succes de public!

Dacă Leni Caler a trăit dintotdeauna în sfera anecdoticii, *Marietta Sadova* a avut parte, în schimb, de un cert prestigiu. Actriță importantă, pedagog incontestabil, regizor apreciat, soție a unor bărbați iluştri (Haig Acterian, Ion Marin Sadoveanu). Jurnalul nostru însă n-o cruță nici pe ea: în perioada '36-'44 devine cinică, legionară-fanatică; antisemită deranjantă (pentru prietenul ei *M.S.*), într-o atitudine umilitoare față de Zelea Codreanu, care nu ştia cine e şi cu ce se ocupă, ridicolă în manifestările xenofobe (spre exemplu, acest om de cultură e-n stare să ceară... interzicerea filmelor străine, pe motiv că în ele nu se vorbeşte

româneşte!); profitând de faptul că Lucia Oemetrius avea sânge evreiesc (şi, într-o perioadă, nu putea semna), Sadova îşi însuşeşte nu doar piesele acesteia, ci şi *banii!;* e cabotină (leşină des, plânge, țipă isteric) şi intonează aiurea imnul legionar! „E ceva comic în aventura ei politică" -conchide dramaturgul. Dar şi dezolant - am adăuga noi, cei care o cunoşteam, mai mult indirect, ca un etalon de probitate morală...

în fine, lanțul dezamăgirilor se încheie cu figura marelui *Camil Petrescu.* Celebrul dramaturg, prozator şi teoretician apare în jurnal ca personaj cumplit de antipatic - un adevărat „negativ"? Un cumul cinetic de carențe: ipochimen pentru care alternezi, lecturând cartea,' mila, dezgustul şi superioara îngăduință. Megaloman incurabil, Camil spune că din trei romane profunde ale literaturii române, două-s ale lui; din trei mari romancieri ai lumii, doi sunt el; ca poet, e deasupra lui Valery; ca regizor „e cel mai mare"; ca actor - fireşte, „e cel mai mare din lume: pe lângă voce, am şi o colosală putere de expresie!"; ca poet filosofic, îl întrece pe Eminescu... De asemenea, Camil se crede şi mare strateg militar, mare om politic, mare... Da'n ce nu-i mare, acest *mic* om?! (şi când spun că era un om deplorabil, pun în balanță şi antisemitismul, oportunismul, laşitatea, vocația pentru intrigi şi bârfă, tendința nesănătoasă a disculpării: „Se disculpă mereu: şi sub Carol al doilea, şi sub legionari, şi sub Antonescu!", rezumă autorul).

Sebastian propune şi cititorul dispune; dar, după câte afli din acest neprețuit document de istorie (şi) teatrală, începi să înțelegi de ce marii artişti devin MARI, abia după trecerea lor în neființă...

Am vorbit, în numărul trecut al revistei, despre cele trei figuri teatrale (şi la propriu) care l-au marcat (obsedat) pe autorul Accidentului: Leni Caler, Camil

Culmea este că prietenii la care M.S. ținea cel mai mult erau toți *legionari:* Mircea Eliade, Nae Ionescu, Marietta Sadova, Haig Acterian, Dinu Noica, Mircea Vulcănescu, Emil Cioran! în timp ce, pentru rudele sale mai îndepărtate şi față de actorii de la *Baraşeum,* are atitudini... aproape antisemite! Iată un alt punct de atracție al *Jurnalului.*

Petrescu Marietta Sadova. Exceptând primul nume, celelalte au rămas jaloane solide în istoria literaturii dramatice şi a artei spectacolului. Majoritatea recenzenților însă nu a insistat asupra lor aşa cum, în general, cel mai mediatizat jurnal al literaturii române nu a prezentat un interes sub aspectul documentului de istorie teatrală (de tip Ioan Massoff). Este şi motivul pentru care revenim într-o însuşire de fişe foarte scurte de personalități ale lumii artistice, necruțător catalogate de cel care le-a cunoscut şi care, într-un jurnal (inițial) intim, îşi

permitea „satisfacția" de a spune exact ceea ce gândeşte...

Să începem cu greii culturii mondiale: Mircea Eliade a scris o piesă, *Ifigenia* (jucată şi acum un deceniu, pe prima scenă a țării). Autorul jurnalului vorbeşte cu încântare despre text; dar nu se poate abține să observe că a fost scrisă pentru a elogia Jertfa legionară"! Apoi unul dintre (ulterior) marii dramaturgi ai lumii (Eugen Ionescu) apare aici ca un fel de... Cetățean Turmentat spiritualizat; are o singură dorință (vrea să fugă din țară), face confesiuni de bețiv, veşnic e „descompus de panici" şi bântuit de „disperare fizică"! Haig Acterian (soțul Sadovei, în plus, socotit azi unul dintre cei mai mari teoreticieni & practicieni ai României) îi apare lui Sebastian „greoi" ca regizor, indecis politic (în '32 era comunist, iar în '36 - legionar), mereu arestat! Campionul mondial al sonetiştilor, marele dramaturg şi des-numitul director de teatre, prozatorul de succes şi conducătorul PEN Clubului, masonul de renume şi academicianul respectat de toate regimurile (este vorba despre Victor Eftimiu) este un oportunist patentat (fuge de la țărănişti la gogişti şi, ceea ce n-a mai aflat jurnalistul, ulterior la comunişti), e carierist de vocație - nu concepe să nu conducă direcția vreunui teatru, e gratulat de antisemit (îl face pe autorul *Insulei* „evreu nebotezat şi şabăsgoi al pravoslavnicilor")! Unul dintre cei mai puternici oameni de teatru din toate timpurile, patron, director de scenă, traducător, profesor etc. - Sică Alexandrescu - este în jurnal oneros, incult, escroc, duplicitar, posesor al unei vanități „de cabotin". Şi, ce-i mai odios, îl foloseşte pe Sebastian ca „negru", punindu-I să traducă, plătindu-1 mizerabil, şi-profitând că evreii nu aveau dreptul să fie jucați - semnându-i traducerile! (acest păcat îl avea şi Nicuşor Constantinescu şi, se pare, chiar marele actor Birlic!).

Soțul lui Leni Caler, omul de teatru Scarlat Froda, nu este nici el mai... breaz: pentru un interes imediat îşi plasează amanta (nevasta), iar spectacolul de teatru este privit din unghi exclusiv comercial (spre exemplu, la *Jocul de-a vacanța,* îi mai cere un decor autorului, pentru ca... să nu se plictisească publicul!). Marele actor, regizor şi profesor Al. Finți este „fals" în *Potopul;* colegul său de celebritate V. Maximilian este „exterior", „cabotin" în Bogoiu; apreciatul Vraca apare în *Jocul...* „foarte prost" în unele momente; importantul actor G. Mărutză este „declamator" în *Potopul;* bătrânul Fotino devine „inacceptabil" în spectacole; respectatul comedian A. Athanasescu nu-i decât „imbecil"; marele interpret Iancovescu este mincinos şi „cumplit de neserios"; Paul Prodan, directorul Naționalului, este un odios antisemit; celebrul regizor şi profesor Şahighian apare în carte ca un „prost, obtuz şi fals superior"; iar mai puțin respectatul său coleg Soare Z. Soare este bârfitor şi lipsit de gust (scrie cu

Vlădoianu nişte texte „triviale")! Prințul Antoine Bibescu rămâne „un apucat" (deşi a făcut multe pentru scriitorul nostru!), iar Mircea Ştefănescu nu şi-a găsit timp să-i citească *Ultima oră* (într-o perioadă în care-i promisese autorului că i-o semnează). Până şi bietul şef rabin Safran era (pardon de expresie) „stupid, pretențios, fără adâncime" (deşi, culmea, recunoaşte că i-au dat lacrimile la predica lui!). Iar în continuare, evreul Hechter nu se fereşte să-şi judece rudele îndepărtate (considerându-le dezagreabile), ori teatrul evreiesc Baraşeum (unde, i se pare, se joacă texte proaste, vulgare, lipsite de gust şi de-o veselie indecentă-dacă o raportăm la soarta coreligionarilor săi din acele vremuri grele). Iată, deci, unul dintre motivele pentru care judecata lui Sebastian poate fi scoasă de sub zodia subiectivismului: ea rămâne necruțătoare cu evreii, cu iubitele, cu rudele, în timp ce suferă întruna pentru antisemitul Nae Ionescu! (ca un detaliu amuzant: într-o perioadă, autorul constată cu uimire că nu mai are cu cine să schimbe o vorbă, toți prietenii săi fiind arestați!).

Despre actrițe, să mai vorbim oare? Să călcăm conduita cavalerismului? Să conchidem mai bine, cu un efort eufemistic, că erau, în majoritatea lor, imorale, prostuțe şi interesate (cuvintele folosite de autor sunt, în multe cazuri, greu de reprodus!). Oricum, pentru omul de teatru din generația mea, multe mituri a dărâmat acest jurnal care, iată, şi după peste cincizeci de ani de la încheiere, tot „prea devreme" pare publicat!... Este, de altfel, unul dintre meritele sale. Oricum, cercetătorul găseşte informații utile (sau măcar picante!) despre marile noastre actrițe Măria Ventura, Lucia Sturdza Bulandra, Marietta Rareş, Tantzi Cocea (amanta lui Ciutey - tatăl marelui regizor!), Sandina Stan, Agnia Bogoslava, Beate Fredanov, Lulu Nicolau, Eugenia Zaharia, Măria Magda, Marietta Anca, Nataşa Alexandra (care e dispusă să-i execute o felație mareşalului Antonescu, deoarece a scăpat țara de legionari!), Marioara Voiculescu ş.a.

Dar ca să nu încheiem în cheie anecdotică, un cuvânt şi despre jurnalul de creație la *Jocul de-a vacanța.* Este primul text dramatic al autorului; şi, fiindcă nu începuse războiul, este singurul detaliat în carte. Acest jurnal de dramaturg rămâne, peste ani, exemplar peste chinul, zbaterea, incertitudinile paralizante, bucuriile infantile, dificultățile de vizualizare regizorală, scenografică, teama de o distribuție neinspirată, raportul document/ficțiune ş.a.m.d., chestiuni din care un scriitor de teatru (chiar şi unul din zilele noastre!) are ce învăța. Este, de altfel, acest jurnal de dramaturg, compartimentul solid (alături de jurnalul de observator al războiului) al cărții atât de interesante apărute la Humanitas (spre bucuria

noastră) în continuare de tiraj!

în septembrie 1944 ni se relatează şi cum arăta un spectacol ostăşesc sovietic: „O biată trupă de front, cu un pianist amărât, cu doi dansatori circazieni de bâlci, cu un cuplu de dansatori atleți, cu un tânăr actor stângaci şi în sfârşit, o actriță comică, care spunea monoloage... [...] Totul destul de mizer, dar nu lipsea anumită căldură".

Din acest punct de vedere, al faptului că n-a mai apucat să guste „căldura" ruşilor, am putem spune că M. Sebastian a murit la timp...

Timpul, Iaşi, august

155

ROKANA SORESCU

„LOOK IN MY FACE: MY NAME IS MIGHT-HAVE-BEEN"

yytL un vers de Dante Gabriel Rosetti, care rezumă toată viața mea" scrie Mihail Sebastian în recent publicatul «Jurnal» 1935-1944 (Edit. Humanitas, 1996). „ Priveşte-mă-nfață: mă cheamă De-ar-fifost-să-fle " este mărturia curajului de a te privi aşa cum ți s-a impus să fii, de către alții. Aceasta şi face eroul neobişnuitului «Jurnal»: se înregistrează epic, fără izbucniri lirice şi fără analize psihologice. Mai bogat în fapte, mai detaşat şi mai lucid, mai fără iluzii şi fără tristeți decât romanele lui Sebastian, «Jurnalul» său îmbogăţeşte cu o piesă de rezistență literatura română.

«Jurnalul» lui Sebastian mi se pare cu deosebire interesant nu atât ca document istoric, cât ca document psihic... în devenirea istorică, tripticul «De două mii de ani» -«Cum am devenit huligan» - «Jurnal» s-ar putea să rămână drept cea mai importantă operă a lui Sebastian.

Faptul că apariția lui a fost în cele din urmă - dar nu mai devreme de 50 de ani de la moartea autorului - posibilă se datorează eforturilor mai multor persoane. Cel care a obținut de la familia scriitorului dreptul de publicare este şi acela care semnează prefața şi notele: cercetătorul Leon Volovici. Cunoscut istoric literar ieşean, din 1984, când s-a stabilit la Ierusalim, Leon Volovici a publicat studii (în română, ebraică, engleză) privitoare la istoria vieții intelectuale evreieşti din România, evoluția antisemitismului în România şi în țările est-europene *(Ideologia naționalistă şi problema evreiască,* Humanitas, 1995, a avut o primă ediție în limba engleză, la Oxford, Pergamon, 1991, şi a fost distinsă cu Premiul Arcadia) şi este astăzi cercetător la Universitatea Ebraică din Ierusalim şi unul dintre fondatorii societăților de studii „Mihail Sebastian" şi „Benjamin Fundoianu". Textul *Jurnalului* este îngrijit de cunoscuta editoare Gabriela Omăt, aşa încât ediția se prezintă impecabil din punct de vedere filologic şi istorico-literar. Lucrul este important, pentru că ne aflăm în fața unui document de primă însemnătate

pentru cunoaşterea perioadei, pentru lămurirea unor amănunte biografice legate de mari personalități culturale ale epocii (Nae Ionescu, Mircea Eliade, Camil Petrescu, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Marietta Sadova, Leni Caler), pentru luminarea etapelor şi modalităților de creație ale lui Sebastian (este perioada în care reface din memorie romanul *Accidentul,* pierdut la Paris, dar mai ales aceea a producțiilor sale dramatice - cele care l-au păstrat

156

în memoria publicului până azi -, *Jocul de-a vacanța, Steaua firă nume, Ultima oră).* Este, însă, în primul rând o mărturie psihică excepțională a felului în care un intelectual hipersensibil, mândru, cu obişnuința autoanalizei, îşi trăieşte condiția de evreu în anii cei mai grei pentru populația evreiască. început în februarie 1935, la două luni după încheierea eseului *Cum am devenit huligan* -dramatică definire de sine în raport cu agresivitatea cu care fusese întâmpinat romanul condiției iudaice, *De doua mii de ani* - *Jurnalul* se situează în succesiunea imediată a acestora, cu care alcătuieşte un corp comun. Pentru oricine cercetează raporturile unui intelectual evreu cu comunitatea din care face parte şi cu lumea în care viețuieşte această comunitate, raporturile cu mediul iudaic şi relațiile cu istoria care aşază lupta împotriva iudaismului în centrul său, evoluția consemnată în *Jurnalul* lui Sebastian este semnificativă. O ființă umană cu rafinamente intelectuale neobişnuite, cu spirit disociativ ieşit din comun, cu darul cuvântului, cu simțul umorului, cu iubiri, cu planuri de viitor, cu nostalgii, este constrânsă, este împinsă, cu brutalitate uneori, cu perfidie alteori, să nu mai fie nimic altceva decât un evreu, numai evreu. între asumarea unei etnicități şi transformarea ei într-o povară ce trebuie purtată silit, pentru a izola, pentru a condamna, se desfăşoară drama istorică prin care un individ devine exponentul unor atribute supraindividuale. Pierderea personalității - aceasta este istoria consemnată în romanul *De două mii de ani* şi în *Jurnal.* De fapt, uciderea personalității de către o istorie care neagă oricui dreptul de a fi el însuşi, în numele unui ideal comunitar, al unei răspunderi colective care absolvă de orice vină individuală. Tragedia lui Sebastian a fost de a nu putea rămâne decât el însuşi, indiferent dacă se raporta la comunitatea evreiască sau la comunitatea legionară. El însuşi: un om de o umanitate caldă şi înțelegătoare: inteligent şi interiorizat, cultivat şi timid, întors spre sine însuşi şi fascinat de nonconformismul gândirii teoretice, cu avânturi de dăruire şi cu retractilități imediate, cu vocația tragicului şi cu nostalgia fericirii senine în doi. Cele mai apropiate de psihologia ce determină subteran structura *Jurnalului* nu sunt personajele

masculine ale scriitorului, ci personajele feminine: Corina văzută de Ştefan, Mona închipuită de Miroiu. Un personaj care, el însuşi, pentru a fi fericit, a avut nevoie să trăiască izolat, dacă nu pe o insulă, măcar într-o pensiune pierdută între munți, cu cărțile lui - de la Moliere la Proust, de la Balzac la Shakespeare -, cu muzica lui - de la Bach la Mozart, de la Scarlatti la Mahler -, cu o femeie dragă - de la pictorița Zoe la Leni Caler. Această structură tipică de intelectual a fost răsucită cu brutalitate de istorie dinspre înăuntru înspre înafară şi silită, sub imperiul împrejurărilor, să se transforme într-o ființă hăituită pentru vina de a fi evreu. Istoria acestei transformări psihice, asumarea identității iudaice, schimbarea modalității de a se raporta la contemporaneitate, au comportat câteva etape ale relațiilor cu cei din jur, etape descrise cu acceptarea caracterului din ce în ce mai reprezentativ al celui ce spune „eu", în romanul *De două mii de ani,* cu o prefață de Nae Ionescu, în eseul - cronică a receptării romanului - *Cum am devenit huligan* şi în *Jurnal.* După cum lesne se observă gradul de personalizare,

de implicare, progresează o dată cu vremurile, la fel gradul de asumare a atitudinilor. De la o literatură autenticistă, care are tendința de a generaliza, la consemnarea directă şi nefalsificată a cotidianului. ;

într-un pasaj, suprimat în ediția din 1991, din *Schimbarea la față a României* (pasaj care, oricât de regretat, nu i-a fost nici iertat, nici uitat), Cioran sintetiza atitudinea contrară: „Evreul nu este *semenul,* deaproapele nostru, şi oricâtă intimitate ne-am lăsa cu el, o prăpastie ne separă, vrem sau nu vrem. Este ca şi cum ar descinde dintr-o altă specie de maimuțe decât noi... Omeneşte nu ne putem apropia de el, fiindcă evreul este întâi evreu şi apoi om".

Aceasta face Sebastian în *Jurnal:* consemnează reacția psihică a celui care descoperă că pentru cei mai apropiați oameni el este *absolut altul.* De aceea, asumarea identității evreieşti înaintează concomitent cu renunțarea-renunțarea la comunicarea cu aceia care văd în el numai străinul. Romanul *De 2000 de ani* era o încercare de sinteză *a tuturor* atitudinilor posibile față de problema evreiască, fie că acestea apăreau în lumea etnică românească, fie că apăreau în mediile evreieşti. Fiecare personaj era un exponent: de la antievreismul agresiv la sionismul militant. Prefața lui Nae Ionescu - solicitată ca de la discipol la maestru şi publicată în forma în care îi fusese oferită, din scrupulul de a respecta regula jocului -, generaliza pe baze teologice o situație istorică şi transforma un raport interuman într-o trăsătură de destin, de neschimbat, presupunând subiacent că singura atitudine posibilă în raport cu absolutul este aceea creştină: „Iuda suferă

pentru că 1-a născut pe Hristos, 1-a văzut şi nu a crezut. Şi asta încă nu ar fi fost prea grav. Dar au crezut alții - noi. Iuda suferă pentru că e Iuda". Această întemeiere teologică a antievreismului era singura atitudine care lipsea din romanul lui Sebastian, atent să consemneze mai ales tipuri de comportament. Trebuie spus însă că ea reprezenta şi în gândirea lui Nae Ionescu o noutate, o idee recent adoptată. Profesorul pe care îl cunoscuse şi îl admirase Sebastian profesase alte credințe, elogiul trăirii autentice nu fusese nici exclusivist, nici intolerant. Aceeaşi fusese şi atitudinea ziarului „Cuvântul" în vremea când colaborase acolo Sebastian, până la prima lui suprimare, în 1934. Nici circumstanțele reale ale prieteniei lui Sebastian cu tinerii intelectuali ai vremii -dintre care unii, dar nu toți, se vor apropia de mişcarea legionară -, nici perspectiva de completitudine a raporturilor posibile ale unui evreu cu lumea din jur nu au contat în fața reacțiilor furibunde pornite din ambele tabere. *Cum am devenit huligan* le consemnează, cu tot mai mare oboseală sufletească. *Jurnalul* le continuă, cu o perspectivă schimbată: aici sunt gesturi, vorbe, reflecții notate numai pentru sine, fără gândul, nici măcar fugar, în momentul notării lor, că ar putea deveni publice, cu tot ceea ce implică aceasta. Sinceritatea absolută față de sine şi modalitatea de situare față de sine - privirea celui ce se observă înstrăinat -, fac din *Jurnal* nu numai o sursă documentară importantă, ci şi o sursă de considerații psihologice asupra căilor prin care cineva este gradat transformat în „celălalt", străinul, duşmanul. Sunt două tendințe psihice contradictorii şi simultane: regăsirea de sine prin asumarea apartenenței la o comunitate umană

amenințată în existența ei; înstrăinarea de cei până atunci apropiați, după afecțiuni selective care împingeau etnicitatea la periferia personalității. Cu exemple epice, aceasta fusese şi drama romanului *De două mii de ani.* Sfâşierea personalității, schizoidia, provoacă o copleşitoare oboseală. însemnarea care urmează sintetizează perfect situația: „Treceți la catolicism! Treceți cât mai repede la catolicism! Papa vă apără! El singur vă mai poate scăpa. De câteva zile aud mereu aceeaşi parolă. Azi-dimineață Comşa, astă-seară Aristide şi Alice m-au întrebat cu mare seriozitate ce mai aştept. Nu-mi trebuie argumente ca să le răspund şi nici nu caut. Chiar dacă lucrul n-ar fi aşa de grotesc, chiar dacă n-ar fi aşa de stupid şi zadarnic - încă nu mi-ar trebui argumente. Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau.

Astăzi, mai acut decât altădată, sentimentul că nu e adevărat, că totul e îngrozitor de ireal, că mă zbat într-un coşmar, că mă afund în el - şi că ar trebui să mă trezesc.

Numai de n-aş înnebuni. Mă simt aşa de ostenit, încât uneori mi-e frică să nu mă destram, să nu-mi pierd controlul" *(17 decembrie 1941).*

Am insistat asupra celor două condiţii principale sub care trebuie înţeles *Jurnalul:* vulnerabilitatea unei personalităţi frustrate de împrejurări în umanitatea ei funciară, în universalitatea ei culturală şi asumarea condiţiei etnice de evreu, din ce în ce mai profundă, ca formă de înfruntare a agresivităţii istoriei, pentru că numai astfel se poate înţelege *de ce* selectează Sebastian relaţiile cu lumea din jur, mai ales acele atitudini, acele fapte, acele vorbe care răspund rănilor din el. Uneori pare că explicaţiile pe care şi le oferă în legătură cu comportamentul unor oameni - unii foarte apropiaţi - sunt reduse la sfera obsedantă a fricii sau a reticenţei acelora de a avea relaţii cu un evreu. De aceea pentru a înţelege azi şi pentru a explica - cât se poate - care au fost motivaţiile reale ale atitudinilor de viaţă de atunci, *Jurnalul* Iui Sebastian va trebui confruntat cu jurnalele, corespondenţa, memoriile celor pomeniţi de el, pentru ca obiectivitatea să fie - cât de cât - asigurată. Sursă documentară foarte preţioasă - este evidentă exactitatea notării -, dar şi sursă *parţială,* pentru că selecţia şi explicaţia se fac dintr-un unghi determinat de obsesia momentului. Sunt poate acolo relaţii de simpatie sau antipatie, răceli, rupturi care ţin de evoluţia firească a raporturilor umane, pe care Sebastian a încercat eroic să le păstreze cât mai mult la un nivel de normalitate care i-a fost refuzată. Şi trebuie ţinut foarte serios seamă de faptul că Sebastian nu şi-a conceput *Jurnalul* decât pentru sine şi că nu avea cum să bănuiască că peste 50 de ani va fi folosit ca izvor istoric. Cele două istorii convergente -istoria dezvoltării conştiinţei evreieşti la cineva dispus să se conceapă pe sine mai curând ca *homo universalis* şi istoria antievreismului, ale cărei date sunt consemnate cu atenţie de un cronicar ce înregistrează primejdia morţii -vor găsi de acum înainte în *Jurnalul* lui Sebastian un punct de pornire la fel de bogat în sugestii şi în sensuri ca şi romanul *De două mii de ani,* cu prefaţa lui cu tot.

Apropiat de aproape toţi cei care au dominat intelectual epoca, Sebastian le conferă portrete de care vom avea a ţine seama. Cel dintâi este cel al lui Nae Ionescu, admirat şi poate iubit, în ciuda fluctuaţiilor sale de atitudine, până la capăt. Această consecvenţă admirabilă a lui Sebastian în sentimentele faţă de Nae Ionescu, mărturisesc că mă pune pe gânduri. Este cea mai puternică mărturie în

favoarea puterii de fascinație pe care o exercită omul asupra celor mai rafinate spirite ale vremii. Pentru mine, pentru care e greu de înțeles *prin ce* vrăjea profesorul pe cei din jur, faptul că un om ca Sebastian, care avea toate motivele să îl deteste, 1-a privit cu afecțiune şi a plâns la moartea lui atârnă greu în balanță.

Camil Petrescu e perceput în reacțiile megalomane - cunoscute de contemporani şi banalizate prin repetare - şi în laşitățile oportuniste:

„Camil Petrescu se vaită că probabil lui nu i se va da nici una din casele luate de la evrei.

— Mie nu mi se dă niciodată nimic - spune el descurajat.

— Ei bine, de astă dată - răspund eu - chiar dacă ți s-ar da, sunt convins că n-ai primi!

— Să nu primesc? De ce să nu primesc?

Vorbea cu atâta linişte, încât am înțeles că nu vedea nici un motiv să nu-şi însuşească o casă care nu-i aparține, confiscată de la un evreu, dar că aşteaptă să i se dea o asemenea casă, şi că va fi pentru el o deziluzie dacă nu i se va da".

Lui Mircea Eliade i se atribuie solidaritate legionară şi laşitatea de a evita un prieten din motive politice, după ce amândoi ştiuseră să depăşească o posibilă rivalitate erotică. Ion Barbu există numai pentru că se luminează la față auzind de o victorie germană. în schimb, o vorbă sau un gest de prietenie - oferta de a-şi împrumuta numele pentru o piesă scrisă de Sebastian, de exemplu - au îndelungi reverberații.

Jurnalul de creație, care poate fi separat din textul global, notează, ca şi jurnalul existențial şi cel politic, momentele de criză. Operele fericite, născute uşor, nu au jurnal. Despre *Steaua Jară nume,* piesa care 1-a impus şi cu care va rămâne Sebastian, nu se pomeneşte aproape nimic. Se revine însă mereu asupra unor proiecte rămase în acest stadiu.

Jurnalul lui Sebastian mi se pare cu deosebire interesant nu atât ca document istoric, cât ca document psihic. Azi, când o politică agresiv antievreiască la nivelul statului, a nici unui stat, nu mai este de conceput, latura cealaltă, prin care se urmăreşte impactul pe care evenimentul istoric şi politic îl exercită asupra conştiinței unui om care se simte din ce în ce mai izolat într-o lume în care fusese şi a lui, din ce în ce mai apăsat de neîmplinire şi de imposibilitatea de a comunica cu ceilalți, dintre care unii îi fuseseră prieteni, tinde să devină paradigmatică. în devenirea istorică, tripticul *De două mii de ani - Cum am devenit huligan - Jurnal* s-ar putea să rămână drept cea mai importantă operă a lui Sebastian.

Luceafărul, nr. 11 (310)/1997

AWREI OIŞTEAAJU

UN DOCUMENT COPLEŞITOR: «*JURNALUL* LUI SEBASTIAN»

Aşa cum au observat şi alţi comentatori, jurnalul lui Sebastian este, de fapt, o colecţie de jurnale pe mai multe paliere, care fac un continuu schimb de substanţă între ele, rămânând totuşi distincte: *un jurnal de creaţie, unul de război, altul socio-politic, un jurnal erotic, unul muzical şi, bineînţeles, un jurnal evreiesc.*

Acest Jurnal evreiesc" nu poate fi înţeles fără să facem referiri la „romanul evreiesc" al lui Sebastian, *De două mii de ani,* care este prezent în ecuaţia *Jurnalului,* fără să facă parte propriu-zis din substanţa sa. Romanul *De două mii de ani* a apărut în iunie 1934 (în preajma „anului de aur al romanului românesc", cum a numit Paul Cornea anul 1933), şi a declanşat un scandal ieşit din comun, atât din cauza conţinutului său {„*De două mii de ani* a fost un act riscat de sinceritate" - va scrie Sebastian ulterior), cât şi din cauza faimoasei prefeţe semnate de Nae Ionescu (care fundamenta teologic antisemitismul). în decembrie 1934, Sebastian scrie replica sa polemică. *Cum am devenit huligan,* carte pe care o publică în ianuarie 1935. Or, *Jurnalul* său începe la 12 februarie 1935. De aceea susţin că acest jurnal este unul „posttraumatic".

în romanul autobiografic *De două mii de ani,* autorul prezintă o tipologie a evreului din societatea românească interbelică: *evreul sionist, comunist, capitalist, tradiţionalist şi evreul asimilist* (cum l-au numit unii exegeţi - Şerban Cioculescu şi Pompiliu Constantinescu -, dar Sebastian n-a fost de acord cu această etichetă); mai degrabă este vorba de *evreul integrat,* care este un *alter ego* al autorului.

Exact aceleaşi tipuri apar în scrierea *nonfiction,* în *Jurnal: evreul sionist* (A. L. Zissu), *evreul comunist* (Belu Zilber), *evreul capitalist* (Aristide Blank -evreul bancher, deci un tip care se suprapune unui stereotip) etc, şi bineînţeles, *evreul integrat* (Mihail Sebastian însuşi). Sebastian este, într-adevăr, evreul integrat, tipic: perfect integrat în societatea şi cultura românească. (Să spun în paranteză şi faptul că atât în *De două mii de ani,* cât şi în *Jurnal* apare şi o tipologie completă a antisemitului; dar despre asta, altă dată).

Sebastian este *un evreu care* (de multe ori) *uită că este evreu,* dar căruia i se aduce mereu aminte acest lucru. Şi, o dată cu trecerea anilor, i se aduce aminte

cu mai multă insistenţă şi agresivitate, până ce este complet expulzat din

societatea românească şi înghesuit, la un loc cu ceilalţi coreligionari, într-un ghetou mai mult sau mai puţin figurat. Să nu uităm că autorul traversează, în perioada *Jurnalului* (1935-1944), o epocă extrem de tulbure a României (şi a întregii lumi), când societatea, în ansamblul ei, se „rinocerizează", o dată cu -lucru mai mult dureros - majoritatea prietenilor săi apropiaţi (Mircea Eliade, Nae Ionescu, Camil Petrescu ş. a). „Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, - notează M. Sebastian, *Jurnal,* la 17 decembrie 1941 -, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau".

Prin anii '50, Jean-Paul Sartre susţinea teoria că nu caracterul evreului generează antisemitismul, ci - mai degrabă invers - antisemitismul generează caracterul evreului; sau, într-o formulare mai lapidară: „Evreul ar fi o creaţie a antisemitismului". Ca orice formulă de acest gen, aforistică şi paradoxală, ea este indiscutabilă şi Hannah Arendt era îndreptăţită să-i constate caracterul general şi absolut. Totuşi, acest paradox nu este lipsit de tâlc şi el poate fi sesizat în destinul tragico-ironic al lui Mihail Sebastian.

El trăieşte acest sindrom încă din copilărie, în Brăila natală şi cosmopolită, oraş cu o mulţime de neamuri (români, greci, armeni, evrei, turci), care coabitau într-un creuzet etnic, dar se izolau de alţii, pentru a putea supravieţui lingvistic, cultural şi confesional. Când tânărul Iosef Hechter răspundea la ora de istorie a României, spunând „patria noastră" sau „noi românii", mereu se găsea cineva din fundul clasei să spună „care noi românii, băi, jidane!" - îşi aduce aminte Sebastian cu umilinţă. Această pudoare de a folosi persoana întâi plural şi implicit jena de a-şi asuma pe deplin, cu toată gura şi cu toată inima, istoria şi cultura României 1-a urmărit continuu pe Sebastian. Şi, ulterior, matur fiind, mereu s-a găsit cineva (şi nu numai *„din fundul clasei")* care să-i conteste dreptul de a-şi iubi patria română.

Pe de altă parte, el nu a fost nici un fiu prea iubit al *Comunităţii evreieşti.* Dimpotrivă. Erau destule voci din cadrul *Comunităţii* care îi contestau şi dreptul să spună „noi, evreii" şi să-şi asume destinul şi istoria propriei sale etnii. Coreligionarii săi l-au numit, în presă, trădător, renegat, lichea, ticălos, huligan, evreu sarist şi antisemit, „o dejecţie a ghetoului evreiesc" (faimoasa formulare a lui I. Ludo), acuzându-1 de reacţionarism, de „lez-iudaism", de vânzare a secretelor neamului său, într-un cuvânt de antisemitism. A fost acuzat chiar că suferă de sindromul evreiesc al *urii de sine,* o presupusă ură faţă de originile sale etnice şi confesionale, origini care, chipurile, nu i-ar permite totala asimilare în societatea românească (acest sindrom, apărut în secolul al XlX-lea la unii evrei mai ales din

spațiul german, în epoca post-Mendelssohn, a fost numit „Der Judische Selbsthass" de către Theodor Lessing, într-o carte omonimă din 1930).

„E poate prima oară când, în viața publică românească, - notează Mihail Sebastian - se înregistrează o unanimitate de cuget şi simțiri. Mai mult chiar: o unanimitate de vocabular. Erau momente în care nu se mai deosebea cine

162

vorbeşte: *Adevărul Literar* sau *Apărarea Națională? Porunca Vremii sau Viața Românească?* Gazetele sioniste întindeau o mână fraternă ziarului d-lui Cuza revistele marxiste se înțelegeau de minune cu cele huliganice, dreapta şi stânga, democrații cu reacționarii, antisemiții şi revigoriştii - toată lumea, în sfârşit, cunoştea un singur duşman, denunța o singură crimă".

înfierat şi de români, şi de evrei cu aceste două „sintagme tribale", el le-a purtat pe amândouă cu demnitate: „Nu voi înceta niciodată să fiu evreu - scria el la 27 de ani. Asta nu e o funcție din care să poți demisiona. Eşti sau nu eşti. Nu e vorba nici de orgoliu, nici de jenă. E un fapt. Dacă aş încerca să-1 uit, ar fi de prisos. Dacă ar încerca cineva să mi-1 conteste, tot de prisos ar fi. Dar nu voi înceta, de asemeni, niciodată să fiu un om de la Dunăre. Şi ăsta tot un fapt e. [...] Dificultatea nu stă şi n-a stat niciodată în recunoaşterea juridică a situației mele, chestiune de amănunt, care nu mă priveşte pe mine, fiindcă eu n-am revendicări şi nu-mi recunosc drepturi. [...] Eu ştiu ceea ce sunt dificultățile, dacă există, nu pot fi decât în ceea ce sunt eu, nu în ceea ce scrie în registrele statului. Liber statul să mă decreteze vapor, urs polar sau aparat fotografic, eu nu voi înceta să fiu evreu, român...". Această *dublă identitate (şi-şi)* a însemnat de multe ori *nici o identitate (nici-nici).* Expulzat şi de o societate, şi de cealaltă, Mihail Sebastian a acuzat o profundă criză identitară, care i-a marcat, o dată în plus, destinul său tragic.

Luceafărul, nr. 23/18 iunie 1997

f i

t

IOANA PÂRVULESCU

v

UN ACT DE PREZENȚĂ '

h

V

Voci din public j

J „rvENEGAT şi antisemit" pentru evrei, dar şi „asimilist" pentru români,

„reacționar" şi „bolşevic" pentru ziarele de dreapta, dar şi „individualist" care refuză să fie „în uniformă" pentru cele de stânga, „un domn publicist de la ziarul ortodox-reacționar *Cuvântul",* de o „neobişnuită insolență", „luptător întru Christos şi Rege şi Națiune", dar şi tânăr „evreu de prin bălțile Brăilei"... Aceasta e imaginea lui Mihail Sebastian reconstituită de el însuşi din cioburile articolelor publicate în gazetele anului 1934. Aşa sunau comentariile la cartea *De două mii de ani.* Critica de „întâmpinare" devenise o operație colectivă de acuzare: „Ce nu s-a spus? Fiecare articol era o sentință de curte marțială, fiecare băiat de redacție un justițiar. N-au lipsit nici chemările la ordine, nici condamnările la rug, nici îndemnurile la asasinat", constată autorul adăugând într-o notă de subsol un citat din *Credința:* „Dar îți voi dovedi Mihail Sebastian, că tu nu ai voe să-ți asumi nici măcar dreptul la respirație, nicidecum acela de a scrie... căci trebue curățită literatura de oameni ca tine, Mihail Sebastian" *{Cum am devenit huligan,* Ed. Cultura Națională, Bucureşti, 1935, p. 23).

O asemenea încercare trăită la nici 28 de ani este hotărâtoare. Dacă nu rămâi de pe urma ei infirm sufleteşte, ieşi din ea întărit, cu dorința de comunicare şi nevoia de prietenie sporite. Este limpede că Mihail Sebastian se află în cea de-a doua situație. Tăria de caracter pe care o dovedeşte în cele mai grele situații din anii următori, de la prigonirea legionară până la primejdiile războiului, se explică şi prin această primă inițiere în subteranele omenescului.

Pentru a doua oară, în peste 60 de ani, Mihail Sebastian se află în centrul atenției publicului. Cum legea compensației se verifică fără greş în receptarea literară, această atenție este orientată acum pozitiv. Ceea ce nu înseamnă că vocile din public ar fi devenit monotone. Pentru unii, (din fericire procentul cel mai mic), Mihail Sebastian este un episod de tinerețe, un autor uşor sentimental care nu mai are ce să le spună. Pentru alții cartea lui este interesantă din perspectivă strict istorică. Celor care-1 consideră un martor credibil le răspund cei care-1 cred naiv ori subiectiv. Celor care-i văd rectitudinea morală le răspund cei care-1 suspectează de lipsă de rezistență morală pe termen lung şi care-i

descoperă semne de oboseală în finalul jurnalului. Celor care se recunosc şi caută să se identifice cu eul din pagină le răspund cei care se grăbesc să se disocieze de acesta. Dacă ar trăi, Sebastian ar fi pus la o încercare analogă (cu semn schimbat) celei din 1934 şi nu e exclus ca *malentendu-u* să umbrească în continuare mărturisirile sale. Şi pentru că o nouă replică a autorului la „dosarul de presă" de azi nu mai e posibilă, nu ne rămâne decât să-1 citim *cu bună-credință,*

corespunzând astfel imaginii pe care şi-o făcea despre un ipotetic cititor viitor. Singura definiție pe care Sebastian a dat-o scrisului său este aceea de *act de prezență.* A-l citi astăzi înseamnă acelaşi lucru.

Vocile scriitorului

Locul destul de modest al lui Mihail Sebastian în istoria literară (ales în fond de Călinescu) va trebui să fie regândit. Pe de o parte pentru că *Jurnalul* atârnă în balanță cât toate celelalte scrieri ale lui la un loc (fără publicistică). Pe de altă parte pentru că, permițând privirea în laboratorul de creație al autorului, limpezeşte (infirmă sau sprijină) o seamă de intuiții critice. Să adaug că judecățile de valoare din jurnal privitoare la propria operă sunt aproape fără cusur: aparțin unui scriitor care nu se joaca de-a v-ați ascunselea cu sine.

Ca şi Jeni Acterian, Mihail Sebastian s-ar fi făcut auzit în istoria literară şi numai prin vocea sa din *Jurnal.* Pentru că scriitorul are însă şi alte voci, e util să ni le amintim pentru a vedea dacă nu cumva ultima, cea mai autentică, modifică interesul față de celelalte.

Asemănătoare până la confuzie cu vocea din *Jurnal* este vocea publicistului Mihail Sebastian, ignorată pe nedrept sau neglijată astăzi. Eseurile şi cronicile sale (strânse în volum şi publicate în 1972 la Minerva, într-o ediție îngrijită de Cornelia Ştefanescu) aparțin aceluiaşi cititor, pasionat dar atent, înțelegător dar exigent care este cel din pagina confesivă. E de remarcat un anume simț de răspundere față de propriile afirmații, care-l obligă pe Sebastian la reveniri asupra aceluiaşi subiect, la precizări succesive, la ştergeri sau sublinieri. Este tocmai ceea ce face, ieşind din spațiul cărții comentate, în jurnal. Omul nu este un temperament coleric, nu se aprinde uşor. Entuziasmul sau supărările lui stau sub control. Remarcile sale sunt avansate cu măsuri de precauție, iar convingerea se definitivează (sau se anulează) după testări repetate. De aceea nu mi se par relevante ultimele pagini ale jurnalului, cele de după 23 august 1944. Ele sunt notații prime (pe care autorul însuşi nu le lua niciodată drept bune) şi care urmau să capete conturul adevărat abia în timp.

Vocea romancierului este uşor îndulcită față de cea din notațiile personale. Romancierul iese învins din competiția cu diaristul şi chiar din aceea cu publicistul, mai curajos şi mai tranşant. Debutantul Sebastian, cel din *Fragmente dintr-un carnet găsit* (1932), este un exemplificator al părerilor teoretice pe care le enunțase eseistul de numai 20 de ani (de exemplu în *Declinul genului*

[romanesc], 1927) şi un bun receptacul al tendințelor prozei timpului:

pulverizarea subiectului, „anecdotei" şi înlocuirea ei cu ondulările „dinamismului interior". *Femei* (1933) recâştigă o anume parte de poveste şi este unul dintre cele mai dense romane ale lui Sebastian: masculinul unic oglindit în femininul multiplu (sacrificat *ă dessein). De două mii de ani,* din care Eugen Ionescu aprecia numai primele 40 de pagini, nu este un roman mare, în ciuda unui subiect mare, iar din punct de vedere al receptării este cea mai nedreptăţită carte a autorului, căci discuția este mai mult sociologică decât literară. Romanul este povestea legăturii afective dintre un discipol şi maestrul său, iar mult discutata prefață nu este decât epilogul acestei afecțiuni eşuate. Ea face parte din poveste, este pagina cea mai violent autentică a ei. (De aceea Sebastian n-o putea refuza: povestea sa ar fi rămas neîncheiată). Oarecum asemănătoare, celelalte două romane, *Oraşul cu salcâmi* (1935) - pe care diaristul mărturiseşte a-1 fi considerat mult timp o ratare de care-i era ruşine - şi nenorocosul *Accidentul* (1940), scris încet şi chinuit, au un lirism neasumat până la capăt şi de aceea stânjenitor. Dar pagini îndrăznețe există şi aici, iar perspectiva din *Femei* îmbogăţeşte personajele feminine ulterioare. Adriana din *Oraşul...* e mai complex decât Gelu, iar capitolul despre fiziologia puberei este remarcabil. în schimb Nora şi Ann din *Accidentul* sunt simple figurante incapabile de un rol mare.

O situație mai specială are dramaturgul Sebastian. Spre deosebire de romane, piesele lui duc experiența lirismului până la capăt. *Jurnalul* mă face să cred că, dacă Leni Caler nu ar fi fost actriță (obligându-1 pe îndrăgostitul scriitor să scrie piese în care ea va avea rolul principal, interpretând scene trăite, de unde un subtil joc între realitate şi ficțiune), Mihail Sebastian ar fi scris mai degrabă poezie. Nimic din scrisul său până la *Jocul de-a vacanța* nu-1 anunță pe dramaturg şi nu-1 justifică. Dar handicapul se transformă în atu şi Sebastian îmbogăţeşte teatrul cu vocea sa poetică, azi cam demodată. Chiar în comediile scrise după încheierea episodului Leni, cum este *Ultima oră,* există amintirea ei, umbra ei care liricizează replicile (în scenele Magda-Andronic). Sub stratul liric există la Sebastian un umor de bună calitate (se simte şi în jurnal şi împiedică pateticul excesiv), iar piesa *Ultima oră* poate fi citită cu delicii de oricine a lucrat într-o redacție.

t

Vocile prietenilor

OM cu vocația prieteniei şi a comunicării, Mihail Sebastian nu avea cum să nu se revolte împotriva ideii de jurnal: „In definitiv, este ceva artificios în însuşi faptul de a ține jurnal intim. Nicăieri scrisul nu pare mai fals. îi lipseşte scuza de a fi mijloc de comunicare, şi lipseşte necesitatea imediată" notează el la 1 ianuarie 1941, pe prima filă a unui caiet nou. Vorbeşte şi despre „dificultatea mea de a

scrie «pentru mine»" şi de absurditatea scrisului care nu te ajută să

166

comunici cu cineva (p. 285). Cred în fidelitatea (obiectivitatea) remarcilor lui Mihail Sebastian nu pentru că îşi adresa acest jurnal lui însuşi, ci dimpotrivă, pentru că pare să fi crezut multă vreme că îl va putea arăta prietenilor săi. în gândul lui Sebastian trebuie să fi existat speranța că lucrurile vor reintra în normal, că prieteniile lui vor reintra în făgaşul din care au ieşit prin forța împrejurărilor şi că jurnalul va ajuta la limpezirea episoadelor care au făcut ferfeniță nişte relații normale. De altfel, spune la un moment dat că îşi citează exact unul dintre prieteni, pe Mircea Eliade, pentru a-i putea arăta mai târziu acest jurnal. Vocile amicilor lui Sebastian nu sunt, cu siguranță, contrafăcute. Ele pot fi însă înşelătoare datorită faptului că jurnalul nu consemnează decât (sau mai ales) ceea ce îl răneşte pe Sebastian. Faptul ca el nu a renunțat la aceste prietenii ține nu numai de firea autorului, ci şi de acele cuvinte spuse de prieteni pe care jurnalul nu le-a reținut.

„România literară", nr. 9, 5-11 martie 1997

TI A ŞERBĂNESCU

STEAUA CU DOUĂ NUME: MIHAIL SEBASTIAN

De când am aflat că undeva, pe lume, există „Jurnalul" lui Mihail Sebastian şi de când s-a ştiut că există într-adevăr, pentru că în „Caiete critice" apăruseră câteva fragmente care, precum rocile aduse de astronauți din lună, păreau să aducă luna pe pământ, o parte dintre împătimiții literaturii l-au aşteptat necontenit. Necontenit nu însemnă că s-au gândit numai la asta, ci doar că acolo, undeva, într-un colț privilegiat al memoriei, ei păstrau o lojă pentru „Jurnalul" lui Sebastian. Nu celebritatea piesei *Steaua fără nume* întreținuse această aşteptare -ci mai degrabă eseurile literare unde spiritul critic al autorului era mai pe deplin cuprins. Nici finețea romanului *Accidentul,* cu premoniția cuprinsă într-însul, nu hrănise această aşteptare, convingerea că „Jurnalul" ar putea fi un regal, ci mai degrabă *De două mii de ani* şi *Cum am devenit huligan* - două istorii ciudate şi sincere ale aceleiaşi aventuri existențiale. Toate aceste „pregătiri" literare anticipau o întâlnire de zile mari pe care inaccesibilitatea „Jurnalului" o plasa undeva în apropierea fatalității. Când aştepți de când te ştii o anume carte, despre care alte cărți ți-au vorbit deja recomandând-o atât de bine încât întâlnirea să devină mai degrabă o recunoaştere, există însă şi riscul unei decepții. Va fi, ea, cartea aşteptată? Vei fi, tu, unul dintre cititorii pe care şi ea îl aştepta?

Venit în ţară după cincizeci de ani de absenţă şi tot atâta postumitate, „Jurnalul" lui Mihail Sebastian, deopotrivă încărcat de legendă şi de uitare, una mai împovărătoare ca alta, s-a dovedit altfel decât îl bănuiau cei care-1 aşteptau după semnalmentele conţinute din cărţile de identitate ştiute şi altfel decât îl credeau cei care se întâlneau cu un necunoscut. Au crezut că e un jurnal. *Era o capodoperă. Literaţii au descoperit un om cu un maximum de umanitate.* Credeau că Sebastian e un scriitor a cărui fineţe nu brutaliza îndeajuns imaginaţia - şi au descoperit cel mai plin recipient de umanitate pe care-1 găsiseră vreodată în pivniţele unei cărţi. Neliteraţii au descoperit un scriitor pentru care viaţa se transformă în literatură prin tremurul fiecărei virgule şi prin îndoiala din fiecare punct. „Fu ca o revelaţie" cum ar spune Flaubert - căci pentru fiecare cititor „Jurnalul" lui Sebastian ascunde o revelaţie anume potrivită gustului său. Şi, mai ales, oferă priveliştea, atât de rară, a unei judecăţi drepte şi cinstite, a unui caracter fără cusur. *întâlnim în „Jurnal" un om cum nu am mai întâlnit, poate, nici unul dintre noi, în viaţă, şi care, din acest motiv, nu şi-a găsit*

în viaţă un interlocutor pe măsură. Pare ciudat că, lucid şi sensibil ca un personaj de Camil Petrescu, lui Mihail Sebastian i-a fost imposibil să se înţeleagă cu Camil Petrescu. De altfel, trăind în elita intelectuală a vremii sale (prietenii săi se numesc Mircea Eliade, Nae lonescu, Camil Petrescu, Rebreanu, Aderca), pe care o înfăţişează „şi fără umilinţă, şi fără de mândrie", Sebastian rămâne mereu singur. Nimic nu părea mai firesc decât dialogul perfect al unor asemenea inteligenţe. Dar fiindcă la inteligenţe egale şi chiar la talente aproape egale, caracterul joacă un rol important decisiv. „Jurnalul" lui Sebastian indică tocmai departajarea pe care o aduc buna-cuviinţă şi buna măsură între spirite asemănătoare - şi pe care opera în sine nu se osteneşte să le reţină niciodată. Uneori „omul" din scriitor este deasupra operei sale, alteori este sub cărţile sale. Mihail Sebastian este deasupra tuturor acestor plasamente şi ierarhii tocmai fiindcă le-a ignorat şi nu le-a oferit omenia din el în schimbul unui loc mai în faţă. De altfel, nu e ciudat că nimeni altcineva în afară de el n-a stat cu creionul în mână, aproape zi de zi, pentru a înregistra drama României din al II-lea război mondial? Nu e ciudat că nimeni n-a numărat mai febril zilele de război, amănuntele de luptă, comunicatele oficiale şi reacţiile din jur decât el? Atâta umanitate şi atâta dreptate era în el, încât era normal să nu-i ajungă o singură etnie. Şi-a ales-o şi pe a doua, iar Iosif Hechter a devenit Mihail Sebastian nu pentru că şi-ar fi trădat strămoşii şi părinţii, ci pentru că un om asemenea lui avea o

creditate mai largă şi mai adâncă. Un asemenea simţ just în judecata fiecărui gest, a fiecărui om, şi fiecărui cuvânt se obţine prin concursul mai multor etnii, şi are mai mulţi părinţi decât cei care l-au ivit pe lume.

La urma urmei, era mai mult decât evreu, şi mai mult decât român; era un om care-şi aparţine sieşi şi din acest motiv, incapabil să înşele, a încercat să se aleagă singur. Sebastian şi-a mai adăugat un cerc, un nume şi-o etnie nu pentru a le şterge pe primele, ci pentru a le completa. De altfel, când evreii au început să fie vânaţi de legionari, Sebastian s-a întors între ei şi a îndurat împreună cu ei umilinţele şi discriminările la care erau supuşi. Ar fi purtat cu voluptate şi steaua lui David dacă un ordin de ultimă oră n-ar fi anulat această măsură. Ştia să fie solidar în ceea ce trebuia, dar nu admitea solidaritatea necondiţionată cu nimeni chiar dacă, uneori, avea aceeaşi părere. Dar fiindcă nu-i era indiferent cu cine e solidar, când surprindea impurităţi într-o fidelitate, se retrăgea imediat, căzând ca o stea, între cele două nume ale sale, între cărţile sale, între deznădejdile sale. Şi cu toate acestea, înconjurat de prieteni celebri a căror fineţe nu i-a împiedicat să-şi manifeste grosolănia în prezenţa sa, Sebastian îi judecă limpede şi „nu-i iartă" (cum s-ar crede), ci îi priveşte cu o imensă uluire - de parcă ar fi privit o parte din sine care se desprinde din el şi se înstrăinează. Fascinaţia pentru Nae lonescu nu ajunge niciodată la idolatrie pentru că e cenzurată de luciditatea şi de respectul pentru adevăr. Toate mişcările întâi dezordonate, apoi absurde ale filosofului pentru care Sebastian îşi recunoaşte o inexplicabilă slăbiciune sunt observate atent de ochiul exersat în nuanţe al fostului discipol. Nimic nu-1 poate înşela pe Mihail Sebastian atunci când un cusur face greşeala de a-şi ivi un

colţişor: nici faptul că el aparţine femeii pe care o iubeşte, nici faptul că el atârnă din buzunarul sufletesc al unui prieten vechi, nici faptul că e revendicat de o celebritate - şi, cu atât mai puţin, dacă e gestionat de o rudă. Iubirea fără margini a lui Sebastian este însă întotdeauna egală cu exigenţa; niciodată nu se întinde peste exigenţă, niciodată nu e mai mică decât ea. De aceea e absurd să crezi că Sebastian şi-a iertat celebrii prieteni care i-au dezamăgit credinţa în calitatea lor umană. N-avea de ce să-i ierte, pentru că nu-i condamnase. Sebastian a înţeles, cu o nesfârşită durere, că erudiţia nu înlătură stupiditatea, că sensibilitatea nu dizolvă vulgaritatea şi că, în fine, nici chiar simţul dreptăţii nu izgoneşte nedreptatea. Nu şi-a îngăduit să condamne asemenea defecte pentru că şi ele îşi condamnau singure posesorul - şi de aceea nici nu şi-a permis să le ierte, pentru că nu se socotea îndreptăţit să acorde iertarea şi nici nu ştia în numele cui

s-o facă. *Sebastian era, cu alte cuvinte, înfăţişarea a tot ceea ce e mai curat în noi toţi, în momentele noastre răzleţe de bunătate inspirată şi de luciditate fără răsplată. încât, din acest motiv, lectura „Jurnalului" său devine un act de iniţiere nu numai în chinul de a trăi cu o vocaţie, ci şi în efortul sisific de a împiedica viaţa să-ţi sluţească vocaţia. Şi toate acestea, nu o dată pentru totdeauna, ci în fiecare zi.* „Jurnalul" lui Sebastian este dovada, de care avem atâta nevoie, că certificatul de om nu se obţine o dată cu buletinul de identitate şi certificatul de scriitor nu e definitiv datorită unei cărţi, ci sunt puse la încercare zi de zi şi trebuie cucerite în fiecare ceas. Până când îţi bate ceasul.

.Cotidianul", 14.2.1997

fLORIN ARDELEAN

DEFECTUL DE IMAGINE

l^a topos individual, memoria intră în livresc prin specia *jurnalului.* E o altă oglindă, o formă admisibilă de narcisism, o modalitate elegantă de reprimare a obsesiilor legate de propria identitate. Jurnalul ne ţine de urât până într-o bună zi când, după ce consemnările personale depăşesc o anumită cantitate sau durată, se petrece miracolul: el, cu mult mai mult decât clipa actualităţii, e viaţa noastră; trecutul, sub forma unui zăcământ fosilizat în paginile unor caiete, se autonomizează într-o existenţă ce-şi rupe mai toate legăturile cu insul fixat într-un prezent acaparant şi suficient de amăgitor. Lucrurile stranii merg până acolo încât se întâmplă să nu *te* mai recunoşti ca personaj într-un trecut ce-ţi era, cândva, proprietate personală. Sfârşeşti prin a fi fascinat de propria relatare. Atunci când avem acces la jurnalele altora, plăcerea se amplifică enorm datorită jubilaţiei de a trăi în deghizament, de a intra, asemeni unui virus, într-un corp străin. Identitatea noastră aparentă e subminată viclean de tentaţia transferului, de comportamentul de sosie şi apariţia în travesti. Jurnalul promite ajungerea, prin paradox, la adevăr. Toate căile obiectiviste dau greş; subiectivitatea cea mai pură, pretinde jurnalistul, e adevărata cale. Mai mult, chiar: adevărul promis va fi - cu certitudine! - cel mai interesant dintre toate adevărurile cu putinţă. Deliciile pot fi colosale, amănuntul biografic având des vocaţia scandalosului. Aproape totul îl acreditează drept literatură de top. De aici, însă, decurge şi pericolul mortal, boala ce poate ucide jurnalul în chiar temeiul lui: contrafacerea. Rădăcinile ei, tentaţia ce-o mobilizează la acţiune pătrund adânc în inconştientul nostru. A le smulge poate fi o traumă dacă nu de-a dreptul o imposibilitate.

Mihail Sebastian trăieşte acum, la mai bine de jumătate de veac de când a murit, un fenomen de anamneză, graţie viciului de substituţie prin jurnal. Editat de

„Humanitas", după atâta aşteptare, *Jurnalul* său a străfulgerat interesul şi judecăţile cititorilor, totul petrecându-se ca într-un film foarte bine regizat: aşteptarea a durat exact atâta cât trebuia pentru a provoca, în momentul rostirii replicii, reacţia cea mai profundă, cronicile apărute imediat lansării pe piaţă a cărţii redând, ca un seismograf extrem de sensibil, aprehensiunile, frustrările şi obsesiile vinovate ale unei societăţi, mai precis ale unei intelighenţii în curs de re-identificare pe căi destul de diverse, dar puţin eficiente. Putem vorbi, cred, de un şoc în cazul foarte multora. Pe neaşteptate, asemeni unui exerciţiu herme-

171

neutic ce-1 aduce pe interpret în orizontul de timp şi eveniment la care face referire un document oarecare, un text ce poate fi şi jurnal, lectorul retrăieşte prin substituţie angoasele, iubirile, jubilaţiile, tristeţile, crizele, visele, prieteniile, deziluziile, umilinţele, melancoliile, izbucnirile, lamentaţiile, speranţele unui scriitor evreu convertit, mai mult chiar, infiltrat, în redacţia *Cuvântului* aflat sub direcţia lui Nae Ionescu şi în cercul intelectual atât de select al *Criterionului.* Totul se petrece în ultimii zece ani din viaţa autorului - zece ani de istorie tensionată (1935-1945), marcaţi de evenimente pe care atât de multă vreme am refuzat să le asumăm firesc sau le-am bagatelizat din nevoia prefabricării unei imagini poporane adecvate. *Jurnalul* e înainte de toate disecţia unei/unor prietenii eşuate. Dintre acestea, relaţia cu Mircea Eliade e cea mai relevantă, ea fiind de altfel „acţiunea" centrală a jurnalului, punctul critic al memoriei ce substanţializează relatarea. Şocul lectorului survine pe direcţia aceasta, aşteptările lui fiind complet spulberate, contrariate chiar în mod brutal. Reacţia, însă, mi se pare a fi, totuşi, disproporţionată. De aceea e legitimă întrebarea: de ce ne-a surprins atât de mult Mihail Sebastian, cu mult mai mult decât *Jurnalul fericirii* al lui Nicolae Steinhardt? E de vină alergia românească la orice discuţie privind complicităţile cu antisemitismul sau o posibilă explicaţie vine din direcţia tipului de cultură în care existăm? Să lăsăm răspunsul pentru la urmă.

Ideograma mişcată

Mircea Eliade se bucură în cultura română de o imagine puternic acreditată. Ce ştim despre el? Iată, în principal, ce: şef al generaţiei de aur interbelice (i-a întruchipat cel mai fidel charisma), romancier de succes, savant de reputaţie mondială în istoria religiilor, fost asistent al lui Nae Ionescu la Universitatea din Bucureşti, între cele două războaie mondiale a fost colaborator la mai multe periodice româneşti, exponent de frunte la „Criterion" şi, în sfârşit, se mai ştie destul de bine că a participat activ la Mişcarea Legionară. *Memoriile* şi *Jurnalul* lui,

publicate tot la *Humanitas,* în 1991, respectiv 1993, întăresc şi mai mult ceea ce ştiam deja, cu excepția ultimului aspect (dar destul de clar lămurit din alte surse) şi nimic nu mai părea să poată veni în plus față de toate acestea pentru a diminua grandoarea unei statui de intelectual excepțional. Eventual ne puteam aştepta ca ea să crească în dimensiuni şi mai mult. Ei bine, contrar percepției imediate, M. Sebastian nu ne oferă un plus de informație la ceea ce ştiam deja despre Mircea Eliade la negativ (aderența sa la extrema dreaptă), nu adaugă nimic la nivelul *ideii,* la ceea ce ar trebui spus despre Eliade într-o carte de istorie contemporană. *Obiectiv,* deci, nimic în plus. Şi totuşi, Sebastian mişcă substanțial „ideograma Eliade", o răstoarnă aproape, exact în planul extrem de sugestibil al afectului, pe retina sentimentală a ochiului, „influxul" producând apoi scurtcircuite şi deranjamente în depozitul cerebral de informații. O mişcă, deci, din... privire! E vorba de acea „privire superioară" pe care o invoca la un

moment dat, în jurnalul său, Petru Comarnescu, adăugând şi un portret atitudinal şi comportamental afectat, probabil, de o lipsă de simpatie reciprocă, manifestă, de altfel, chiar în cadrul unor simpozioane, la „Criterion" (disputa privind pe *homo americanus,* de exemplu): „... prezumțiosul şi îngâmfatul de Mihail Sebastian, care face pe pontiful ajuns la definitiva înțelepciune" (P. Comarnescu, *Jurnal,* Inst. European, Iaşi, 1994), dar şi în contrast evident cu portretul făcut de Eliade: „Avea atunci 24 de ani (momentul când s-au cunoscut - n.n.), dar nu arăta mai mult de 20. Nu era înalt şi obrazul părea la început şters, aburit, îndepărtat. Era atât de discret şi delicat, încât ar fi putut trece drept timid. De-abia după ce-1 cunoşteai mai bine îi descopereai farmecul, generozitatea, *prezența* lui cu neputință de confundat" (Eliade, *Memorii).* Iată, într-adevăr, portretul unui om pe care ți l-ai dori ca prieten, fapt de altfel realizat destul de repede şi extrem de profund. Prima parte a *Jurnalului* lui Sebastian confirmă datele unei prietenii admirabile. Treptat însă, urmând fidel cursul evenimentelor politice, relația se deteriorează tot mai grav, M. Sebastian notând frecvent, ca într-un fel de „fişă de temperatură", propria boală sufletească declanşată de această disoluție. O face într-un fel dramatic, disperat, neputincios în fața unui destin asupra căruia nu are nici o posibilitate şi putere de intervenție. îşi propune chiar să amâne pe cât posibil deznodământul, să-1 îndulcească măcar prin strategia de „a lăsa de la tine", prin evitarea confruntării. *Jurnalul* inventariază gesturi, fraze, frânturi de conversație la masă, şuete la cafea ori discuții la telefon, reacții la unele evenimente pentru a contura în cele din urmă irevocabila ruptură a

unui intelectual evreu de un intelectual legionar. Punțile se rup, disonanțele nu mai sunt de idei, ci în modul de gândire. în fața crezului orb nuanțele dispar, abisul se naşte, iar amărăciunea lui Sebastian e din plin arătată. Teoretic, clivajul se produce între ideologia totalitarismului de dreapta, aflat în plină ofensivă mai ales din anul 1937, şi paradigma tot mai marginală a raționalismului şi comunicării reflexive şi deschise. Practic, concret, asistăm la drama interpersonală a rupturii provocate de antisemitism. Capacitatea *prezenței* (subliniată de Eliade însuşi), privirea lui Sebastian sunt cele care acuză nemilos un om ce nu mai poate reacționa personal, ci limitativ la o doctrină politică. Zbaterea e inutilă - ea mai mult sporeşte conflictul. Pentru prima dată, grație intelectualului şi evreului M. Sebastian, un cititor român din anul 1997 îşi poate da destul de exact şi pregnant seama de cum arăta şi cum vorbea, cum reacționa (ca prieten, ca om, ca intelectual, ca membru de partid) un legionar recrutat din rândul celei mai rafinate intelectualități a vremii. Amănuntele, micile gesturi, reacția de-o clipă, toate acestea colorează agresiv decorul şi imediat se întâmplă ceva important: Eliade „major" (savantul, romancierul, istoricul religiilor) e ocultat de Eliade „minor" (cel de toate zilele).

Mult mai târziu, după război, Eliade a avut intuiția dezastrului. El e primul şi cel mai înfricoşat de toate rătăcirile, inclusiv sau mai ales de eşecul prieteniei sale, cu Sebastian (!), după cum rezultă din textele autobiografice. Stafia legionarismului, mai ales dimensiunea antisemită a fenomenului, îl înspăimântă. De

toate acestea ne putem da seama foarte bine în momentul în care analizăm un incident biografic aparent nesemnificativ, dar care marchează ca un punct critic evoluția relației dintre cei doi. Iată ce notează în *Jurnalul* său M. Sebastian: „Am aflat mai de mult - dar am omis să însemnez aici (atât de puțină importanță începe să aibă pentru mine?) - că Mircea Eliade e în Bucureşti. Se înțelege, n-a căutat să mă vadă şi n-a dat nici un semn de viață. Altădată mi s-ar fi părut odios: ba chiar imposibil, absurd. Acum mi se pare firesc. E mai simplu, e mai clar. Cu adevărat, nu am nimic, absolut nimic să-i spun, nici să-1 întreb" (23 iulie 1942). Iată acelaşi fapt, petrecut pe când Eliade era ataşat cultural la Legația din Lisabona, relatat de acesta, e drept (şi semnificativ), nu la „cald", ci mult mai târziu, după 1960, an în care Eliade începe redactarea *Memoriilor:* „Am evitat să-1 văd pe Mihail Sebastian, şi faptul acesta, care m-a îndurerat, iar pe Sebastian ; 1-a mâhnit profund, va avea *grave consecințe* (s.n.) mulți ani în urmă". Obsesia acestei nevizite îl urmăreşte nemilos, aşa încât revine asupra ei atât în *Memorii,* cât

şi în *Jurnal,* ca pentru a se disculpa de o vină de care nimeni nu-1 poate absolvi. Regretele lui Eliade au accente patetice: „Nu mă voi consola niciodată ′ că nu l-am revăzut în august 1942, când m-am întors, pentru o săptămână la ■ Bucureşti. Mi-era, atunci, ruşine de mine - consilier cultural la Lisabona - şi de i umilințele pe care le îndura el, pentru că se născuse şi voise să rămână losif Hechter. Acum mă zbat, inutil în iremediabil" *(Jurnal,* M. Eliade). Am insistat i atât de mult pe acest incident şi am apelat la aceste citate pentru a demonstra că, de fapt, nu agenții Siguranței aflați pe urmele lui Eliade şi nici măcar teama ca nu cumva o eventuală vizită să-i pricinuiască, în plină politică de stat antisemită, neplăceri prietenului său l-au împiedicat să-1 viziteze. De fapt, în vara lui 1942, în plin război şi proces de aplicare a măsurilor antievreieşti (de la deportări în Transnistria la discriminările umilitoare - epurări din barouri şi Societatea scriitorilor, lucru la zăpadă, confiscarea radiourilor şi a... schiurilor etc), Eliade n-a riscat să se compromită pe sine, cu atât mai mult cu cât trecutul său legionar, internarea la Miercurea Ciuc din vara anului 1938 sau prezența pe listele legionare la alegerile din noiembrie 1937 i-ar fi putut aduce din partea administrației Antonescu neplăceri serioase. Apoi, prietenia nu mai exista! Trecutul putea fi lesne trecut cu vederea, cu atât mai vârtos cu cât războiul era o realitate directă. Mult mai târziu, după ce a aflat şi de reacția lui Sebastian, Eliade s-a îngrozit de gestul său şi a încercat să-1 repare. Spaima e prezentă în spatele textului *Memoriilor* sau în *Jurnalul* eliadesc, fiind vizibilă grija de a evita perioada sa legionară, cu toate implicațiile politice absolut inacceptabile pentru mentalul americanilor sau vest-europenilor. „Abluțiunile" făcute cuprind şi referințele patetice despre incidentul ce a marcat prietenia cu Sebastian. De-acum, trebuie să distingem între doi Eliade, despărțiți de concepții politice şi comportamente derivate complet diferite. Din păcate, Sebastian nu 1-a apucat pe al doilea Eliade, având deci tot dreptul să-1 taxeze aspru pe primul: „Nu există scuză pentru degringolada lui politică". Ultimul moment luminos al acestei prietenii e consemnat de Sebastian la 16 decembrie 1938: „Azi-dimineață la

Fundație, Mircea în grup cu Cioculescu, Biberi, Benador. Mă apropii să le spun bună ziua - şi, *spre surpriza mea* (s.n.), Mircea se ridică în picioare şi mă îmbrățişează. Gest reflex? Amintiri vechi mai puternice decât faptele recente?". E ultima oară când amintirile înving faptele...; drept represalii, acestea din urmă se vor răzbuna.

Şi până la urmă, cum puteau rămâne prieteni oameni ce trăiau tot mai real

în lumi diferite? Lumea lui Eliade e perfect invocată, ca ideal, de Cioran: „Nu vreau o Românie logică, ordonată, aşezată şi cuminte, ci una agitată, contradictorie, furioasă şi amenințătoare" *{Schimbarea la față a României).* Lumea lui Sebastian e muribundă, hăituită, grav amenințată, având drept singură miză supraviețuirea: „Ce-mi rămâne de făcut în aceste zile, care pot fi şi ultimele [...] Vom muri într-o zi ca nişte găini tăiate. Ar trebui să aştept dezastrul ce vine cu mai puțină destrămare, cu mai multă atenție şi cu ochii deschişi" (17 sept. 1939); sau, acelaşi Sebastian notează într-un alt loc din *Jurnal* - „Pentru mine războiul suspendă totul. Aştept pacea cum aş aştepta un tren". El încape în lumea Eliade-Cioran doar ca victimă, ca ins declasat. Față de fostul său prieten, Eliade poate nutri doar compasiune, milă, dar şi un rafinat dezgust pricinuit de un accident etnic: rafinatul intelectual Sebastian se numea, la origini, Hechter.

Intrusul generației „patent Nae Ionescu"

Nu cred că fragmentele eliminate din *Jurnal* tocmai la Ierusalim modifică substanțial percepția acreditată de forma edita a textului şi nici că i-ar afecta prezumția de sinceritate. Din filele cărții, pe măsură ce ne „încărcăm" cu identitatea de împrumut, răzbate imaginea unui intelectual rafinat, ce se bucură de darurile vieții, şi de cele senzuale, şi de muzica lui Bach, şi de desfătările pur livreşti. Ataşamentul său față de cultura română e total, nereticent. Tocmai de aceea e incapabil să se adapteze la vremuri, să accepte discriminarea dictată de rasism. Asistăm la un exercițiu dureros de introspecție la un om ce nu are nici o „genă" pentru fascism sau pentru comunism, considerându-le, deopotrivă, malcrescențe ale istoriei. Unele discuții şi rețineri pot interveni cu privire la scurta perioadă de la 23 august la 31 decembrie 1944. Evident, pot părea ciudate, contrastante cu spiritul întregului *Jurnal,* notațiile ce fac elogiul soldatului rus („sălbăticia lor candidă"), sau mefiența autorului față de cei care îi aduc la cunoştință abuzurile de tot felul ale „eliberatorilor" - crime, jafuri, tâlhării, violuri: „Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele. Mi se par normale. Chiar juste. Nu e drept ca România să scape prea uşor. La urma urmelor, Bucureştiul ăsta îmbelşugat (după patru ani de război! - «.«.), nepăsător, frivol e o provocare pentru o armată care vine dintr-o țară pustiită" (1 sept. 1944). Şi totuşi, nu marşează în direcția noii dictaturi, refuzând mai multe oferte. Detectează uluitor de repede incipitul noii dictaturi, dincolo de bucuria de a fi scăpat de spectrul deportărilor: „Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat

decât imbecilitatea pură şi simplă". Un camion, cât de întâmplător mai

rămâne să vedem, a curmat viața unui scriitor evreu antifascist şi nemarxist care, poate posibil, chiar probabil - ar fi fost curând internat în gulagul românesc, acuzat fiind de grave delicte împotriva noii ordini de stat. Mi-e greu să cred că s-ar fi putut salva prin oportunism un om care avea o atât de elementară filosofie a vieții - „Aş cere vieții doar puțină linişte, **o** femeie, cărți şi o casă curată".

3 *f*

Gândirea idolatră

Acum, chiar la urmă, iată şi răspunsul la întrebarea cu privire la motivația şocului provocat de *Jurnal.* Direct spus, fără menajamente, Sebastian ne-a surprins pe noi, cei de azi, ca inşi trăitori într-o cultură de tip idolatru. Ne zeificăm personalitățile ce apar punctiform, le sanctificăm şi ne raportăm la ele doar prin cânturi de slavă. E tocmai un simptom al tipului de *cultură minoră,* pe care Lucian Blaga îl descrie pe larg în *Trilogia culturii.* La fel cum o discuție ce-1 implică la modul critic pe Dumnezeu e o erezie, supunerea la suspiciune a personalităților ce populează o cultură minoră e interpretată drept abuz, necuviință, blasfemie sau chiar afront adus intereselor naționale. într-un astfel de climat, operația reificării se produce direct, implacabil, sub forma mumifierii valorilor. Totul e atemporal, intangibil, perfect sublim. Iată de ce şochează astăzi imaginea atât de vie şi de personală a unui Eliade antisemit. Pentru că afectează imaginea sfântă a panteonului de personalități inatacabile, etern conservate în elogii superlative şi într-o aură de morală desăvârşită. într-o cultură majoră un jurnal nu poate provoca un astfel de scandal, pentru că mentalitatea ei este una profund critică, infinit mai puțin precaută cu geniile din vârf. Apoi, tot într-o astfel de cultură, a maturității înțeleasă ca vârstă adoptivă (pe când cultura minoră are copilăria ca vârstă adoptivă, conform lui Blaga), specia jurnalului are o importanță cu mult diminuată, incomparabilă cu locul de prim rang, ca interes şi relevanță, avut la noi. Eliade a căzut, deci, victimă unui orizont de percepție dominat de principiile de receptare ale culturii de tip minor. în mod normal, statuia lui trebuie să rămână acelaşi (şi, ne temem degeaba - chiar va rămâne aceeaşi). Adevărata primejdie vine din alt temei: normalul ca atare e doar un construct teoretic.

Jurnalul lui Sebastian desface trei straturi ideografice: imaginea interbelică acreditată global, ca Elizeu al culturii române dintotdeauna; imaginea esențial anamorfozată de perioada comunistă: imaginea parțial şi partizan recuperată după 1989, într-un context mentalitar masiv retardatar. Noi credeam până la surpriza făcută de istorisirile unui nefericit evreu că *per global* stăm bine, că ne-am macrostabilizat, ba chiar am înregistrat unele mici câştiguri. Doar cu amănuntele stăm tot prost...

Familia, nr. 3/1997

MONICA GHEȚ

NUMELE „CELUILALT"

„....O, be some other name! What's In a name! that which we caii a rose By any other name whould smell as sweet;"

(Shakespeare: *Romeo andJuliet, act II, scene I)*

r antezia mă îndeamnă să cred că specia noastră s-a dezvoltat prin izolarea individului de grup. „Omul nu este făcut să aparțină turmei" spune undeva Erich Fromm. Religia ne învață că mântuirea e individuală, chiar dacă rugăciunea poate fi un ceremonial colectiv. Iar dacă aşa stau lucrurile, „identitatea" se manifestă şi se declară individual. Totodată, e adevărat că multiple rațiuni de apărare (ale speciei), nevoile de supraviețuire au îndemnat omul să comunice într-o „rețea" de relații interpersonale, alcătuind organismele sociale cunoscute de-a lungul istoriei. Porți numele unei familii, o reprezinți într-o oarecare măsură, dar răspunzi doar de faptele personale.

Cum se face atunci că la sfârşitul a două milenii de creştinism european mai există destui să-şi imagineze că ființa lor unică şi irepetabilă (câtă vreme nu luăm în calcul viitoarele surprize ale donării) se justifică doar prin apartenența la un grup, colectivitate, la o comunitate de tip tribal, nu cetățenesc, fiindcă tribul e produsul consangvinității. Revoluțiile pe continentul nostru înghesuit nu s-au născut pentru că unii erau mai francezi ori mai englezi decât alții (mai americani, etc), ci pentru că interesele sociale ale unora erau în conflict cu ale altora. Omul se dezvoltă, se formează în cadrul comunității, dar misia lui pe pământ rămâne singulară, opțiunile, câte îi sunt îngăduite în perimetrul civilizațiilor terestre, sunt individuale, asemeni propriei sale identități.

Cum se face atunci că până în zilele noastre, după grele încercări ale veacului, oamenii unor societăți moderne, europene, aparent democratice, îşi mențin rezerva față de alteritate - din considerente fals identitare. De pildă, până în ziua de azi se mai întâmplă la noi ca doar un nume să declanşeze în anumite medii butonul roşu al semnalului de alarmă: suspiciunea. Fost torționar notoriu, mărturisit în cărți, presă la televiziune? Da de unde! Escroc internațional, surprins asupra traficului de mărfuri şi influențe, autorul dovedit al unor mari operațiuni de „spălarea banilor murdari", urmărit de justiția câtorva state? Nici

vorbă! Ci doar un nume nu tocmai familiar, nu foarte „cum-se-cade" cu vagi sau inconfundabile rezonanțe „alogene". Un nume pe care nu ştii de unde să-1 iei. Dau un exemplu banal, şi regret că sunt nevoită s-o fac: propriul meu nume. Subiectivismul de care mă fac vinovată îşi are explicația în stupoarea lentă, dezvoltată târziu, când am înțeles (după 40 de ani!) că port un nume ce stârneşte nedumeriri, curiozități inadecvate. N-am indecența să vorbesc despre „persecuții" care n-au fost, dar insistența de a afla cât sunt de evreică, deşi replicam cu inocentă nonşalanță că provin dintr-o familie mixtă, polono-română, romano-catolică, n-au convins. Sunt persoane care persistă să-mi interogheze în acest sens amicii, rudele, etc. într-un elan dacă nu îngrijorător, cel puțin de prost gust.

Cu atât mai rău dacă e cunoscută proveniența numelui. Bunăoară Iosif Hechter, care îşi semna textele *Mihail Sebastian.* Ceea ce nu 1-a ajutat să fie mai puțin Iosif Hechter în conştiința inflamată de virusul „gardist" al marilor săi contemporani şi prieteni, însă nu-1 scuteşte nici azi, după 55 de ani de la moarte, de lehamitea ori țâfna excedată a multor intelectuali postbelici.

E straniu să observăm că numele poate fi adeseori purtătorul unui destin. Legenda ne povesteşte despre „misterioasele" vindecări ale copiilor datorate tratamentului aplicat de Paracelsus care propunea schimbarea numelui. Nu ştiu dacă Mihail Sebastian era la curent cu asemenea practici, cert este însă că pseudonimul ales de Iosif Hechter în calitatea sa de scriitor român, întrunea un paradox: Mihail, fiind arhanghelul justițiar, iar Sebastian, martirul creştin ucis de săgețile romanilor. Nu altfel s-au petrecut lucrurile cu dramaturgul, romancierul şi *semnatarul Jurnalului TpubMcatpost-mortem,* Mihail Sebastian. Luptător până la capăt pe frontul alb al hârtiei, dar şi reprezentant al evreimii martirizate înainte şi în vremea celui de-al doilea război mondial. Dacă nu deportat, oricum supus oprobriului lumii în care se formase, pentru care scria, şi pe care o iubea. Nici lui, şi nici unora dintre noi nu ne vine să credem că originea etnică poate fi în anumite împrejurări mai importantă decât opera sau atitudinea față de semeni, mai importantă decât fățişele noastre opțiuni ori gesturi cotidiene.

Prima mea întâlnire cu Mihail Sebastian a fost teatrul. în adolescență nu ştiam aproape nimic despre autor decât faptul că dăduse viață scenică unor personaje după mine de neuitat: Mona, profesorul Miroiu din *Steaua fără nume,* piesă ce s-a bucurat de o ecranizare franceză având-o drept interpretă pe fascinanta Marina Vlady. M-au încântat apoi melancolicii eroi ai *Jocului de-a vacanța,* şi siguranța captivantă a construcției dramaturgice din *Ultima oră.*

La vremea când George Călinescu îşi publica în 1940 *Istoria Literaturii Române,* acestea nu păreau cunoscute, deşi *Jocul de-a vacanța* avusese deja

succes pe prima scenă a țării. în pofida celor două pagini din *Istorie,* ilustrul critic are rezerve în privința talentului scriitoricesc al lui Sebastian: „Talentul artistic pare a lipsi, totuşi ca prozator, scriitorul posedă o ritmică vie şi o frază fin echivocă, de o maliție imperceptibilă. Autorul e încă prea tânăr pentru a i se determina personalitatea." Sau: „îndeosebi, cu aerul de a elogia vechi sentimente de toleranță, polemistul descrie inconsecvențele lui Nae Ionescu. Lucrul poate

178

impresiona pe neavenit. La Nae Ionescu inconsecvența e condiția însăşi a „trăirii". Ne întrebăm, cu oarecare temei, dacă nu era şi condiția „divinului" critic mai cu seamă în fața vicisitudinilor istorice abandonându-şi la „comandă" discipoli de talia lui Dinu Pillat, fie şi reangajându-1 mai târziu la Institut după eliberarea acestuia din detenție... Tot George Călinescu precizează la adresa lui Sebastian: „Estetica sa nu e decât aceea tipică la criticii evrei şi anume: iubirea. Criticul este sau prea generic sau incredul şi ceremonios." *(Istoria Literaturii Române,* pp. 963-964) Atenție, deci: nu o critică aservită intereselor sociale, nu o critică amabilă, slugarnică, ci o critică a *iubirii.* Aşadar nu precaută, ci pur şi simplu a iubirii, a empatiei, înțelegerii procesului de creație, intenției semenului tău, „mon semblable, mon frere"... Or, ce altceva era la origine doctrina creştină decât un discurs asupra iubirii!

E acelaşi Mihail Sebastian (alias Josef Hechter) care scria: „Liber statul să mă decreteze vapor, urs polar sau aparat fotografic, eu nu voi înceta prin aceasta să fiu evreu, român şi dunărean [...] Mă interesează o singură soluție, şi anume cea psihologică, cea spirituală [...] Mi se pare mai urgent şi mai eficace să realizez în viața mea individuală acordul valorilor iudaice şi al valorilor româneşti din care această viață este făcută, decât să obțin sau să pierd nu ştiu ce drepturi civice. Aş vrea să cunosc bunăoară legiuirea antisemită care va putea anula în ființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre şi de a iubi acest ținut." *(De două mii de ani,* pp. 239) Este aceeaşi iubire care-1 face solidar cu Geo Bogza întemnițat pentru „pornografie". Avocat în faimosul proces „literar", după ce încercase să alerteze şi alieze toate personalitățile presupus „liberale" (în spirit, nu politică), Sebastian pierde procesul. „Simțeam că orice am spune, procesul pentru el este dinainte judecat [...] Ce forță din lume poate scutura conştiința atrofiată a unui judecător cu mentalitate de funcționar?" *(Jurnal,* 4 aprilie, 1937) Aceasta, fiindcă în marile momente de criză, spune Sebastian, „detaşarea" nu este cea mai bună fereastră de la care se pot privi lucrurile.

Din păcate, pentru partea solară a ceea ce reprezintă în cultura română:

Mircea Eliade, Marietta şi Haig Acterian, Camil Petrescu, etc. aflăm şi o contraparte a lor, nu de „detaşare", ci de angajare în trista ideologie a „Gărzii de Fier" - pe care noi supravieţuitorii, mult încercaţi ai ideologiei adverse, comunismul, ce-a devastat ţara jumătate de veac - trebuie să o cunoaştem şi să ne-o asumăm azi fără crispare, dacă vrem ca fantomele trecutului de orice extremă să nu se preschimbe într-o nouă, terifiantă realitate. Şi mai ales să învăţăm că relaţia cu ceilalţi este interindividuală; prietenii noştri, indiferent de nume, extracţie socială ori etnică sunt şi vor rămâne semenii noştri, că soarta lor se poate răsfrânge asupra noastră şi invers. Să ne amintim, aşadar, cu câtă sobră durere notează Mihail Sebastian în *Jurnal* izolarea în care-1 exilase îndepărtarea confraţilor săi „de minte şi literatură", convertiţi la xenofobie şi intoleranţă: „Nici un telefon de la nimeni. Mircea, Nina, Haig, Lilly, Camil - au murit cu toţii. Şi îi înţeleg aşa de bine."

179

în pofida celor scrise de Nae Ionescu în prefaţa la romanul *De două mii de ani,* şi ale cărui argumente teologice sunt prea adeseori invocate pentru a-i justifica antisemitismul, cred că aceste argumente trebuie căutate şi în pasajele referitoare la calitatea *organică* a unei naţiuni, ce-ar fi unitatea de „sânge şi spirit a unei etnii pe un teritoriu dat, unde, desigur, se vorbeşte o singură limbă". Că locuitorii/cetăţenii unui stat utilizează, în mod firesc, limba ţării respective în toate împrejurările oficiale, nu presupune că aparţin aceleaşi credinţe sau etnii. Faptul că statele moderne se bazează pe o majoritate etnică nu exclude dreptul la existenţă a altor comunităţi lingvistice, ce se consideră la fel de îndreptăţite în teritoriu. Să nu uităm apoi nenumăratele cazuri de asimilare, descendenţii familiilor mixte, dispreţuiţi de Nae Ionescu şi condamnaţi de el la sterilitate.... de ce nu la sinucidere? De pildă, luându-ne după „reţeta" lui Nae Ionescu, ce-ar trebui să fac eu aşa cum mă aflu, descendenta unei familii mixte, poliglote, ataşată din prima copilărie de oamenii care m-au crescut şi format: români de pe întregul teritoriu al ţării, greco-catolici sau ortodocşi, nemţi, foşti prizonieri în lagărele siberiene, conţi unguri sau admirabili oameni simpli, cărturari evrei unguri, români, saşi de excelent renume, sau de către evrei supravieţuitori ai Holocaustului de la Auschwitz, ce-şi pierduseră întreaga familie: copii, soţi, părinţi în aşa-zisele „exagerate" lagăre ale morţii?! Şi care, eliberaţi din infern, mai aveau disponibilitatea să ne asiste pe noi copiii când eram bolnavi, părinţii trebuind să facă atunci faţă numeroaselor provocări ale activităţii lor. Am ales de bunăvoie să scriu româneşte, nu doar pentru că se vorbea în casă româneşte şi pentru că am

urmat şcoala română... deşi studiile ulterioare au fost de germanistică.

Mihail Sebastian scria româneşte. Iar dacă n-a ajuns un romancier de primă talie nu sunt de acuzat „deficiențele" în stăpânirea limbii române, acuzate de comentatorii primului roman, căci el s-a adeverit un foarte bun dramaturg şi un temerar eseist, fin observator şi analist în paginile *Jurnalului.* înclin să cred că a deranjat pe vremea lui, ca şi acum uneori atunci când se orchestrează interese de grup, supără aşadar, o anumită constanță a spiritului critic, evidența că individul nu-şi declină întotdeauna identitatea în funcție de colectivitatea căreia îi aparține - dacă-i aparține. „Moartea individului" scrie Sebastian „este moartea spiritului critic. Nu cred în acest deces. [...] Libertatea nu este o revendicare şi nici un ideal, ci o puternică obligație structurală, împotriva căreia ne revoltăm din când în când, invidioşi pe fericirea furnicilor." *(Cum am devenit huligan,* p. 267)

Acum după atâtea umori dezlănțuite la dezvăluirile *vechiului* Jurnal (1935—1944) al lui Sebastian să ne amintim speranța autorului în bunăvoința unui tânăr cititor, care va şti să înțeleagă şi să învețe. Noi toți avem şansa de a fi tinerii săi urmaşi: „încredințez aceste foi unui om tânăr, care le va primi cu bunăvoință şi le va citi aşa cum ar sta de vorbă cu el însuşi. Nu-1 cunosc pe acest tânăr şi nu ştiu unde este. Dar sunt convins că este."

Inedit

VKWR NEUMANN

DESPRE HOLOCAUST ŞI GULAG

fț Lăudăm *şi blamăm, venerăm şi condamnăm un lucru în măsura în care el se acordă sau nu cu interesele, nevoile şi idealurile pe care încercăm să le satisfacem (finalități pe care, prin însăşi natura noastră, nu ne putem împiedica să le urmărim) ajutați de propriile noastre lumini, adică de modul în care ne percepem condiția şi locul în Natură. Asemenea atitudini pot fi considerate raționale şi obiective în măsura în care avem o percepție exactă a acestei condiții, adică dacă înțelegem bine care ne este locul în marele plan al lumii, în acest proces ale cărui regularități pot fi discernute doar atât cât simțul şi cunoaşterea noastră istorică ne-o permit. "*

ISAIAH BERLIN

După ce interdicțiile tacite au făcut aproape imposibile dezbaterile, intelighenția începe să-şi spună punctul de vedere din ce în ce mai răspicat în legătură cu tragediile provocate de ambele regiuni totalitare. Ea se apropie astăzi de înțelegerea fenomenelor politice în cauză pornind de la biografiile unor persoane şi personalități care au traversat ambele forme de opresiune totalitară. Există mai multe motivații pentru care examinarea celor două forme de extremism intră abia

astăzi în centrul atenției. Pe de o parte, ies în evidență fapte oribile ce suportă compararea regimurilor de detenție, respectiv a lagărelor de exterminare. Apoi, sistemul comunist continuă să fie activ în câteva dintre statele lumii, privând persoane şi comunități lingvistico-religioase de libertatea de conştiință. Pe măsură ce informațiile sunt culese, iar analizele devin posibile, aflăm că milioane de ființe umane au trăit sau mai trăiesc în forme colectiviste (a se citi primitive) de viață. In ceea ce priveşte Europa Centrală şi de Est, astăzi suntem în măsură să înțelegem mai exact cum anume această zonă a fost mutilată sub aspect social şi cultural.

Crimele împotriva umanității săvârşite în numele uneia sau alteia dintre ideologii necesită o analiză lucidă, în care este de dorit ca emotivitatea să fie ținută sub control. Tendința de a privi fascismul roşu ca fiind altceva decât fascismul negru are încă adepți numeroşi nu doar în fostele state comuniste, dar şi în unele țări capitaliste avansate. Este de la sine înțeles că de o cunoaştere temeinică a faptelor şi a datelor celor două sisteme avem nevoie şi că răspunsurile comode ori bazate pe prejudecăți nu ne vor facilita cunoaşterea rațională a lucrurilor. Pe de o parte, cercetarea documentară propriu-zisă, iar pe

de altă parte, experiențele personale cunoscute prin intermediul mărturiilor orale şi scrise vor face posibilă interpretarea fenomenelor ce se înscriu în ceea ce numim crimă împotriva umanității. Dezvăluirile privind lagărele de exterminare fasciste şi comuniste contribuie la cunoaşterea ambelor sisteme (vezi „Communisme, fascisme et histoire du XX-eme siecle. Memoire et oublie du communisme", în *Commentaire,* Volume 21, Numero 81, Printemps 1998, pp. 215-251). Folosite în acelaşi scop de Hitler şi de Stalin, lagărele de la Sachsenhausen, Buchenwald şi Bautzen arată fără putință de îndoială cum anume s-au identificat procedeele criminale ale lui Hitler şi ale lui Stalin.

Care este motivul pentru care am acordat atenție modului de evaluare a amintitelor regimuri? în fostele state comuniste, aplecarea asupra fenomenelor în discuție are explicații multiple, uneori depăşind cadrele presupuse de dezbaterea de idei în jurul totalitarismelor. Apoi, unele afirmații se îndepărtează de concretețea faptelor, intrând într-o zonă a contradicțiilor ce sfârşesc adesea în interpretări emoționale. Argumentele teoretice nu sunt întotdeauna convingătoare. Folosindu-se de exemplul propriilor suferințe din perioada comunistă spre a căuta înțelegerea acelora ale unui semen pe parcursul regimului fascist, un intelectual încerca să decodeze mecanismul de funcționare al ambelor sisteme. Invocase ideea

colectivistă care făcuse ravagii în România ambelor sisteme politice, ceea ce mi se pare că ar permite înțelegerea unui fragment al realității; scosese în evidență modul propriu de a rezista în fața imixtiunii regimului totalitar, ceea ce ar putea constitui o experiență demnă de atenția culegătorului de mărturii; aşezase în prim plan condiția intelectualului ca fiind referențială în decodarea modului pervers practicat de comunişti în conducerea treburilor publice.

Nu este supărătoare dezvăluirea propriilor suferințe pricinuite de comunism, nici măcar ficțiunea care le însoțeşte (vezi Gabriel Liiceanu, „Sebastian, mon frere", în revista *„ 22 ",* nr. 17/1997). Ceea ce pare lipsit de temei este aşezarea unui număr de experiențe personale (chiar dacă unele au fost foarte neplăcute) față în față cu cele ale unui om şi ale unei comunități (este vorba de comunitatea evreiască), de parcă situațiile ar fi fost cândva comparabile în istoria României. Ca o paranteză, aş dori să invoc aici o optică existentă la nivelul politicii statale, optică ce nu derivă sau nu este specifică doar comunismului ori fascismului. în România secolelor al XlX-lea şi al XX-lea au trăit două sau trei categorii de cetățeni, unii de gradul I şi alții de gradul II sau III. Necunoaşterea sau nere-cunoaşterea condiției de minoritar ca fiind una specială face cu putință confuzia. Situația evreului, ca şi a comunității din care face parte nu îndreptățeşte comparații în genul celei mai sus citate. Exemplele oferite de istoria modernă (vezi Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare şi teoretice,* Editura Amarcord, Timişoara, 1996) pot fi însoțite de acelea ce astăzi sunt puse în discuție de toate tipurile de minorități ale țării noastre. Aş menționa că efortul depus pentru acceptarea ideii de protecție a minorităților este încă departe de a fi înțeles ca gest de moralitate. A nu se confunda cu naționalitatea,

sens asupra căruia filosoful Isaiah Berlin atrăsese atenția cu argumente credibile. Faptul că asistăm în politica românească la o fază de debut în ceea ce priveşte schimbarea orientării politice este lăudabil, dar se vede foarte bine cât de dificile sunt aceste teme pentru mentalitatea colectivă creionată după ideea de stat monocultural şi etno-național. Nu este lipsit de interes să precizez că pornesc de la experiența prezentului şi nu cred în acel tip de evaluare ce caută să facă abstracție de ceea ce a înmagazinat umanitatea în bine şi în rău de-a lungul vremii.

în altă ordine de idei, am să precizez că absența replicii în fața agresiunii ideologice şi instituționale comuniste mă face să cred că la momentul respectiv ori populația nu a conştientizat gravitatea fenomenului ori a funcționat compromisul

cu reprezentanții sistemului. De aici şi îndoiala mea cu privire la credibilitatea comparațiilor între suferințele intelectualului sub regimul comunist şi suferințele evreilor în anii fascismului legionar şi antonescian. Abilitatea comunismului din România în a propaga minciuna, dar şi în a da senzația inteligheņției (oferindu-i locuințe bune sau chiar de lux, funcții, călătorii în străinătate, burse academice) că poate supraviețui acceptabil a înfrânat mult organizarea societății civile şi mişcarea politică de disidență. Apoi, de aici şi imposibilitatea organizării mişcărilor anticomuniste, precum şi distanța ce separă astăzi România de țările în cadrul cărora populațiile s-au revoltat contra totalitarismului de stânga.

Ca şi în multe alte ocazii, şi în cazul la care am făcut trimitere suntem confruntați cu imaginea intelectualului romantic (neoromantic) deprins cu ideea defunctă că el este un factotum şi că raportarea exclusivă la ceea ce el a trăit şi a simțit poate deveni un reper sigur în evaluarea trecutului. Intelighenția română are prea puține merite în critica totalitarismului comunist, absența replicilor ei neîngăduind astăzi comparațiile forțate. Apoi, onestitatea unui asemenea demers este cu atât mai discutabilă cu cât scriitorul din interbelic este de mult dispărut, iar autorul comparației amintite este în plină activitate. Cum să poată fi luată în serios o asemenea paralelă în absența controlului riguros al faptelor? Observațiile nu mă împiedică să cred că principiile celor două sisteme sunt comparabile. Am vrut doar să sugerez că formele de comparație aduse în discuție nu au o acoperire din perspectiva ştiințelor sociale.

Se poate spune că termenii de Holocaust şi Gulag nu au aceeaşi semnificație? Ceea ce începem să înțelegem astăzi este că între bolşevism şi național-socialism asemănările sunt izbitoare: de la gândirea unică (monoculturalitatea etnicistă şi monologul promovat în numele superiorității unei singure clase) la dominația gloatei, de la religia puterii la falsificarea valorilor, de la variatele forme de discriminare la suprimarea libertății de expresie, la deportare şi omucidere găsim o gamă de orori ce fac posibilă continuitatea între fascism şi comunism. După o analiză comparativă excelentă, Francois Furet admitea existența unor distincții în plan filosofic (vezi *Trecutul unei iluzii,* p. 207). Se prea poate ca istoricul şi politologul să fi acceptat diferențele pornind de la

conținutul discursului comunist. în tot cazul, el este de părere că abstracțiile care constituie sensul istoriei în marxism-leninism au numai aparența adevărului. Războiul a favorizat transferul religiei politice în talerul unui singur partid, acela comunist. Antifascismul bolşevicilor nu a făcut altceva decât să contribuie la

adâncirea crizei democrației contemporane. Teologia sa a fost îmbrățișată de mulți intelectuali, ea fiind atractivă pentru toți cei care văzuseră în capitalism o formă de existență degradantă, ale cărei cruzimi trebuie suprimate.

Cât priveşte problema evreiască şi conexiunile ei cu totalitarismele fascist şi comunist, ea va fi de dorit să ocupe un capitol distinct. Aceasta cu atât mai mult cu cât națiunile Europei moderne au practicat antisemitismul ca politică de stat cu mult înainte de instaurarea regimurilor dictatoriale amintite. Aş face o observație care poate pune în încurcătură doar pe acela dintre noi care continuă să vadă liniar lucrurile, pentru acela căruia identitățile fixe şi „noul tribalism hegelian" îi sunt încă repere în evaluarea individului. Problema evreului epocii moderne şi contemporane, cetățean al statului şi aparținând națiunii în interiorul căreia trăieşte nu poate fi confundată cu aceea a unei minorități etnice. Personal, cred că a gândi în consens cu europenitatea pe care o revendicăm presupune a accepta ideea de națiune în sensul englez, olandez sau chiar francez al termenului. Adică, nu pe criterii etnice, ci pe structuri sociale şi comunitare existente. E aceasta o temă fundamentală pentru intelighențiile statelor recent eliberate de sub comunism (vezi, în cazul românesc, modul defectuos de a pune problema al lui Nicolae Manolescu, „Holocaust şi Gulag", în *România literară,* nr. 9/1998, şi „Ce înseamnă să fii rasist". *România literară,* nr. 19/1998).

Cred că va fi de dorit ca problema evreiască să fie înțeleasă nu doar prin prisma ideologiilor, dar şi prin aceea a condiției speciale rezervată evreului în statele ce au avut parte de comunism şi fascism. De aici şi imposibilitatea de a răstălmăci lucrurile. în acest caz, apelul la concepte şi la cunoaşterea istoriei în sensul desfăşurării concrete a faptelor poate fi de folos. Nu mă îndoiesc de necesitatea promovării punctelor de vedere deschise şi respingerea acelora tranşante. Cred că doar astfel ar fi util dialogul despre o temă ce nu a fost aprofundată în spațiul culturii române, după cum tot astfel ar putea fi evitate confuziile şi apropiate mai lesne ideile şi tendințele utile dezrobirii gândirii politice curente.

Sfera politicii m. 61/1998

WN POP

UN OM FĂRĂ UNIFORMĂ

r ână la ora acestor însemnări de cititor, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian (Ed. Humanitas, 1996) a avut timp să se impună, ca puține alte „documente de epocă", în conştiința critică şi mai larg publică românească. A avut loc, cum se exprima, de exemplu, Dan C. Mihăilescu în titlul pătrunzătoarei şi expresivei sale „cronici"

la această carte, „adeverirea unui mit" aşteptată de mulţi cu cea mai încordată curiozitate, din motive interesând nu atât confesiunile de scriitor ale autorului *Stelei fără nume* cât răsfrângerile ambianţei intelectuale şi politice a anilor '30-'40, ea a confirmat toate previziunile încurajate de fragmentele tipărite anterior. Publicarea celor cinci sute de pagini vine, de altfel, exact la timp, căzând în miezul aprinselor controverse pe care le ştim, în jurul strălucitei generaţii a lui Mircea Eliade, Cioran, Noica, supuse astăzi unui adevărat asediu interogativ, cu o conştiinţă critică în sfârşit dezinhibată. Liberă să se pronunţe deschis şi despre, ca să zicem aşa, petele din soare. Impactul ideologic al dreptei fascizante asupra câtorva dintre vârfurile acestei generaţii, procesul de „rinocerizare", cum 1-a numit Eugen Ionescu, apare, iată, privit de un martor din imediata apropiere şi care nu e un simplu spectator, ci se mişcă printre personajele din scenă, le întreabă, înregistrează replici şi gesturi, deloc neutru, ci, dimpotrivă profund implicat în tot ceea ce se petrece sub ochii săi; angajat *existenţial,* căci condiţia lui de minoritar evreu devenit obiect predilect de persecuţie, deposedat treptat de cele mai elementare drepturi, îl face în chip firesc extrem de sensibil la împrejurări şi împrejurimi. Este, fără îndoială, unul dintre „capitolele", între toate „delicate", care a polarizat şi mai atrage încă un public văduvit decenii de-a rândul de cunoaşterea acestui fenomen şi a unui moment istorico-politic redus frecvent la scheme rigide de lectură şi rămas, oricum, deosebit de incomod. Ceea ce spune despre ele jurnalul poate ruşina, desigur, conştiinţele exigente etic ori poate să rănească orgoliile celor ce stăruie în idealizarea imaginii despre „noi", ca entitate cvasimonolitic tolerantă, etern contemplativ-mioritică etc. Faptele rămân fapte, notate aproape cotidian, - iar dacă perspectiva asupra lor apare inevitabil limitată subiectiv şi redusă la spaţiul experienţei imediate şi de lectură a „diaristului", acest lucru nu le afectează în adâncime autenticitatea. Nu toate explicaţiile pot fi date, nu toate nuanţele sunt surprinse, însă din mulţimea mozaicală a impresiilor şi reflecţiilor zilnice se

II

încheagă în cele din urmă un amplu şi complex tablou de epocă, desfăşurat pe mai bine de un deceniu (1935-1944), în care Bucureştiul intelectual şi „umbrele pe pânza vremii" ale evenimentelor politice, ale războiului, şi un număr de personaje (printre care, desigur, şi autorul însuşi, cu viaţa lui intimă, cu întrebările şi răspunsurile privind propria-i operă) capătă culoare şi consistenţă. Curiozitatea cititorului de azi poate fi, aşadar, satisfăcută în mai multe direcţii de

aceste sute de pagini mereu interesante, aproape palpitante uneori, şocante nu o dată şi tulburătoare; foamei de „documente" a timpului nostru *Jurnalul* lui Mihail Sebastian îi oferă, neîndoielnic, o hrană substanţială.

Mesajul mai profund al acestei cărţi, care n-a rămas neobservat de primii săi cititori, dar merită încă şi încă o dată pus în evidenţă, adus în primul plan al atenţiei, îmi pare însă a fi unul legat de statutul specific al *intelectualului* aflat faţă în faţă cu societatea, cu politica şi cultura, cu *lumea* pur şi simplu. Dacă e adevărat că aceasta se defineşte ca fiind prin excelenţă o conştiinţă interogativă, problematizantă, trăind într-un regim al reflecţiei independente, punând la îndoială „evidenţele" şi refuzând să se supună „doxei", opiniei generale, atunci autorul *Jurnalului* îşi reprezintă în chip eminent „clasa". O dovedise, ca într-un fel de preludiu al cărţii de acum, în paginile intens-reflexive şi polemice din *Cum am devenit huligan* (1935), unde „dosarul cu probleme" al romanului publicat în 1934, *De două mii de ani,* cu controversata prefaţă a lui Nae lonescu, devenise pretextul uneia dintre cele mai răscolitoare confesiuni. Sunt pagini de parcurs în mod obligatoriu de către oricine vrea să înţeleagă în adevăratele sale dimensiuni şi semnificaţii poziţia celui ce urma să scrie *Jurnalul.* Acuzat de reprezentanţi ai propriei sale etnii ca „renegat" şi... „antisemit", privit de extrema dreaptă românească drept „bolşevic", sau interpretat, de către spirite mai echilibrate, ca „asimilat", scriitorul ţine să se delimiteze într-un spaţiu al individualităţii insubordonate ideologic, orgolioasă de independenţa sa, asumându-şi riscurile propriei libertăţi. Deplasarea „accentului istoric" de la om la masă, de la realitate la abstracţie, îi provoacă o reacţie decisă de respingere, formula cea mai expresivă în care se concentrează această atitudine fiind, poate, aceea a „omului în uniformă", emblemă negativă a conformismului, de dreapta sau de stânga: „Comuniştii şi fasciştii îşi fac din «spiritul de cazarmă» axa acţiunii lor politice. Mai mult decât atât: justificarea lor morală. «Omul în uniformă» este tipul de grandoare umană, pe care experienţele extremiste de dreapta şi de stânga încearcă să-1 impună timpului nostru. Cămăşile negre, brune, albastre şi verzi simplifică violent ideile, atitudinile şi sentimentele, reducându-se la o culoare, la un semn, la un strigăt. Se retează astfel dintr-o dată toate îndoielile posibile, se strivesc nuanţele, se teşesc sub o formidabilă presiune nivelatoare poziţiile personale de gândire. Nu rămân în joc decât două-trei adevăruri absolute şi nebuloase, asupra cărora nimeni n-are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară,,. Sau, mai departe, pe aceleaşi pagini: „Există un singur duşman care le poate sta împotrivă: spiritul critic. De aceea, orice dictatură, fascistă sau comunistă, debutează prin suprimarea lui". Şi încă, propoziţii ca

acestea, demne de orice antologie, aproape patetice în tensiunea afirmării dreptului la individualitate şi independenţă de spirit: „Nici o revoluţie nu va anula în noi conştiinţa opunerii dintre «eu» şi «lume»... Dar condiţia noastră naturală este libertatea, stare dificilă, dramatică şi obligatorie... A rezista spiritului de stup nu este o atitudine individualistă, ci, dimpotrivă, o afirmare a ideii de om, care trebuie menţinută... Se circulă greu astăzi prin lumea ideilor, fără uniformă. Spiritul critic n-a avut niciodată uniformă. E un «civil». Exemplele ar putea continua, tot atât de ferm-lămuritoare. Le regăsim, în variante diverse, în *Jurnal,* unde constituie, de fapt fundamentul ideatic al ansamblului de însemnări."

Un *civil* rămâne Mihail Sebastian şi în aceste caiete intime. Când scrie despre sine, invocă nu o dată „aptitudinile (sale) naturale de a fi fericit", „urgenta nevoie de a fi fericit", aspiraţia spre o anume normalitate a existenţei, temperamentul „acomodant", o doză de sentimentalism, nevoia de „mai multă intransigenţă, mai multă rigiditate chiar, în viaţa (sa)", excesul de „simplitate". Tot ce ţine de spiritul „cazon" îi repugnă - „Trebuie să fie în mine ceva iremediabil civil, care îi irită din instinct pe militari" - notează pe o pagină din 1939, iar pe alta se vede, într-un vis, ca „singurul civil în toată mulţimea asta în uniformă". Când, cu ocazia „Zilei cărţii", îmbracă totuşi uniforma, ca şi obligatorie, a Frontului Renaşterii Naţionale, are sentimentul de a fi „un scriitor care a purtat livrea"...

Cât de greu se circulă în lumea ideilor, fără uniformă, se vede însă mai ales din felul cum judecă autorul *Jurnalului* evoluţia sub unghi ideologico-politic a unora dintre prietenii săi cei mai apropiaţi, începând cu maestrul său, profesorul Nae lonescu, continuând cu Mircea Eliade ori Camil Petrescu. Dacă gesturile de conformism ale acestuia din urmă şi „ieşirile" sale antisemite sunt înregistrate pe fondul unei atitudini narcisist-megalomane cu automatisme ale unui personaj de comedie (cam amară), ce le atenuează efectul printr-un fel de teatralizare, metamorfoza celorlalţi doi este trăită la un alt grad de participare. „Curaţi" nu ies nici unul, nici celălalt, însă spiritul critic, ferm în esenţă, funcţionează aici foarte atent, totuşi, la nuanţele cerute de complexitatea personajelor. Calificat drept „combinard", „şmecher", „cabotin", chiar „diabolic", Nae lonescu rămâne, totuşi, „cel mai interesant şi mai complex om pe care l-am cunoscut", arestarea lui (ca şi a lui Eliade) în 1938 e deplânsă şi motivată, amical, ca fiind urmarea unei „socoteli greşite" şi a unei „penibile copilării"; iar moartea profesorului îi provoacă Jurnalistului" un „plâns nervos", cu gândul la „soarta stranie" a omului „extraordinar, care moare neîmplinit, nerealizat, învins..., ratat". Cât despre

„mereu mai marcatele alunecări spre dreapta" ale lui Mircea Eliade, ele sunt un permanent motiv de contrarietate, ruptura definitivă ezitând îndelung să se producă, în ciuda câte unei „penibile dispute politice"; sentimentul valorii intelectuale şi vechea afecţiune care-1 leagă de prietenul său îl fac pe Sebastian să-şi pună întrebări ca acestea: „Il voi pierde pe Mircea pentru atâta lucru? Pot uita tot ce este excepţional în el, generozitatea lui?" - Şi e semnificativ faptul că „erezia" - în speţă a lui Nae lonescu - e pusă încă o dată pe seama „abstracţiei,

grozave, sălbatice" care se numeşte „colectiv", cu uitarea omului ca individ. De aici şi concluzia, pe care am mai citit-o şi în *Cum am devenit huligan:* „Din momentul în care renunţi să fii singur, totul e pierdut".

Dar, tot ca în suita de replici din 1935, Mihail Sebastian rămâne consecvent în repudierea oricărui extremist, fie el comunist-sovietic, fie legionar: („Eu, care nu cred nici în unii, nici într-alţii şi încerc să judec nu cu premise, ci cu fapte"). A lucra într-o „redacţie terorizată de conformism", ca aceea a „României libere" din 1944, îi repugnă în egală măsură: „Ar fi fost imposibil să lucrez sub un regim de comitete secrete. Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură şi simplă"... Şi, nu e, poate, inutil de notat în acest context faptul că autorul *Jurnalului* ştie să păstreze cumpăna dreaptă şi atunci când înregistrează fapte şi atitudini reprobabile din partea propriei etnii, ferindu-se de *parti-pris-un* vinovate; iar când îşi reciteşte romanul *De două mii de ani,* nu ezită să noteze, alături de sentimentul de satisfacţie pe care i-1 dă calitatea cărţii, „excepţia câtorva pasaje, care au un prea accentuat aer de evreu". în fine, numai un om cu simţul măsurii şi exigenţa lucidităţii în orice judecată poate să se exprime despre inamicii săi cei mai îndârjiţi în termeni ca aceştia: „în tabăra (legionarilor) este mai multă orbire decât farsă şi poate mai multă bună-credinţă decât impostură"...

Omul fără uniformă înţelege astfel să se manifeste ca un om liber, neînregimentat nici unei ideologii, căutând echilibrul între extreme, chiar dacă în acest punct de mijloc, al conştiinţei critice, el nu-şi descoperă, de cele mai multe ori, decât solitudinea: o singurătate de om normal într-o lume profund dezechilibrată. Mihail Sebastian îndreaptă spre ea o privire dacă nu calmă şi senină - căci este una dintre victimele ei inocente, mereu obligată să-şi constate precaritatea - în orice caz lucidă, neînceţoşată de fervori partizane, deschise unei largi şi exigente comprehensiuni. Şi numai la limita disperării cuvântul său capătă accente răzbunătoare, invocând teribile acte punitive (ca în propoziţiile

referitoare la „exterminarea totală a Germaniei" ca răscumpărare a marilor crime hitleriste, ori la „incidentele sau accidentele" provocate de ocupanții ruşi ai capitalei româneşti, în toamna anului 1944); apeluri, în fond, la o necesară „dezmeticire", la o tragică asumare a „răspunderilor". Dincoace sau dincolo de ele se impune însă, pe tot parcursul acestor pagini, îndeosebi vocea omului care se străduieşte din toate puterile să rămână, pur şi simplu, *om;* nume foarte rar sigur de sine, însă întotdeauna convins că trebuie să afirme o conştiință liberă, de „iremediabil civil". Este, mi se pare, mesajul cel mai prețios al tulburătorului document intelectual semnat pentru posteritate de Mihail Sebastian.

Vatra, nr. 5/1997

MIHAI ZAMFIR

JURNAL

Apărut de curând în varianta sa completă, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian marchează evenimentul editorial al sezonului. Avem în sfârşit, sub forma elegantului volum tipărit la „Humanitas", nu doar cea mai bună carte iscălită Mihail Sebastian, ci şi unul dintre documentele esențiale privind epoca interbelică şi anii războiului, văzuți de un scriitor hipersensibil.

Anecdota a depăşit, în acest caz, documentul. Pentru că, iată - relațiile autorului cu stânga şi cu dreapta politică din anii '30, poziția lui specială de evreu-român, comportarea şocantă a unor prieteni (Mircea Eliade, Camil Petrescu) în anii prigoanei antisemite au părut publicului din anul 1997 mult mai interesante decât substanța intimă a *Jurnalului.* Acest public a receptat scrierea mai ales prin prisma bârfelor bucureştene ale momentului, prin ambiguitățile naratorului-personaj şi prin transcrierea amărăciunii sale zilnice, obligatorie în oricare însemnare intimă din lume. Bucureştii anilor '30 au fost aduşi, prin ecou, în România anilor '90. E o procedare explicabilă, dar nu ştim cât de potrivită pentru imaginea scriitorului.

Şi aceasta deoarece zonele de interes major se află în alte pagini decât în cele consacrate problemei evreieşti ori situației de persecutat rasial a autorului. Relația sa cu ceea ce am putea numi „identitatea iudaică" poate fi rezumată extrem de simplu cu ajutorul următoarei analogii.

Un celebru lingvist american (evreu de origine!) spunea că, dacă am vrea să definim semantic-existențial pe intelectualul Umberto X din Roma, atunci îl caracterizăm drept roman, italian, catolic, european şi occidental. Exact în această ordine determinată! Iar trăsăturile distinctive care-i compun personalitatea se prezintă într-o structură ascendent ierarhizată.

Mihail Sebastian a fost brăilean (om de la Dunăre, cum îi plăcea să spună),

apoi bucureştean, român, israelit, european şi occidental. Iar *Jurnalul* său, în ceea ce are mai specific şi mai profund, ocupă palierele superioare ale personalităţii: este jurnalul unui european şi al unui occidental. De aici situarea de către el a valorilor spiritului deasupra tuturor celorlalte, de aici admiraţia pentru democraţia parlamentară, toleranţa, cultul prieteniei, individualismul ireductibil, proclamarea dreptului la diferenţă.

Restul? Reziduuri cu circumstanţe accidentale, în care opţiunea conştientă a scriitorului n-a avut nici un rol. Dar pe care europeanul-occidental Mihail Sebastian a ştiut să şi le asume cu demnitate.

România literară, 16/23 aprilie 1997

189

MIRCEA M1HĂIEŞ

ÎNTRE FRONTURI

Jurnalul lui Mihail Sebastian, ţinut, cu oarecari intermitenţe, între 1935 şi 1944, este, sau ar trebui să fie, un , jurnal de tinereţe". Adică un jurnal al *formării.* început când autorul avea 28 de ani şi încheiat cu un an înaintea morţii sale, el este şi altceva: mărturia unui destin prea repede încheiat.

Nimic, de altfel, din tonul şi preocupările autorului nu induce ideea de personaj ezitant, de tânăr care ar necesita îndrumarea unui maestru. Sebastian coboară în propriul său jurnal asemeni Athenei Pallas, înzăuat, oţelit, înarmat, gata de luptă. Asta în ciuda faptului că fluctuaţii comportamentale există în jurnal din abundenţă, iar maestrul însuşi e un personaj care domină autoritar destule dintre paginile cărţii: Nae Ionescu. Ca orice publicare îndelung amânată, *Jurnalul* lui Mihai Sebastian a suferit un spectaculos proces de mitizare, mai ales după ce Nicolae Manolescu îl decretase drept una dintre marile scrieri confesive ale literaturii române. Interesul a sporit de la an la an, direct proporţional cu proliferarea legendelor care-i însoţeau absenţa din librării.

Un orizont de aşteptare supradimensionat conţine şi o egal de exagerată primejdie: contactul cu cartea propriu-zisă să diminueze misterul crescut atât de vertiginos în jurul ei. Ceva similar se întâmplă şi cu acest jurnal. Nu vreau să-i relativizez importanţa sau excelenţa. Pe anumite porţiuni, mai ales pe latură documentară şi de psihologie comportamentală, e vorba de o carte cu adevărat extraordinară. Dezamăgeşte oarecum refuzul autorului de a intra mai în adâncime în tragedia unei lumi care ar fi meritat o analiză infinit mai largă. Lucru scuzabil, însă, prin servitutile şi mecanicitatea induse de scrierea zilnică a jurnalului.

Poate că în acest joc al prezenței şi al absenței se află şi elementul de originalitate al confesiunilor lui Sebastian: în dramatica transcriere a destinului, în renunțarea de a nota câteva dintre cele mai importante momente ale istoriei la care a fost martor. Am resimțit ca pe o frustrare absența din *Jurnal* a celei de-a două jumătăți a anului 1940, în care o bună parte din destinul României s-a jucat în doar câteva zile. E drept că Mihail Sebastian motivează neținerea însemnărilor zilnice prin „silă (prin) îngrozitorul sentiment al inutilității..."

Unui om cu inteligența lui Sebastian, nu puteau, evident, să-i scape semnificațiile întâmplărilor politice prin care trecea România anilor '30-'40. Şi

totuşi, într-un stil numit de unul dintre contemporanii lui Mihail Sebastian „boicotul istoriei", autorul preferă să rămână neimplicat în evenimentele derulate cu atâta repeziciune. Dat fiind statutul său de minoritar etnic, probabil că nici nu ar fi avut cum să participe la aceste evenimente: el era hăituitul prin excelență, victima aflată în bătaia puştii, țapul ispăşitor care trebuia răpus cu orice preț.

Nu e de mirare că, în aceste condiții, Sebastian urmăreşte rebeliunea legionară cu un soi de oroare înfricoşată, închizându-se, în casă şi informându-se asupra luptelor de stradă prin „uşa întredeschisă dinspre terasă". Fireşte, un jurnal nu e neapărat o scriere de analiză, ci una de notație. Şi totuşi, când la dispariția unuia dintre personajele importante din viața sa scrie un singur rând: „A murit Nae Ionescu", frustrarea de cititor îndelung amăgit cu promisiunea unor dezvăluiri senzaționale e mai mult decât firească.

Cu toate acestea, figura autorului e cu adevărat fascinantă. Există în Mihail Sebastian ceva din înțelepciunea, din răbdarea, din calmul şi chiar din blândețea şlefuite de o cultură multimilenară - cea evreiască. Contribuțiile cu adevărat importante ale *Jurnalului* sunt legate de comportamentul câtorva dintre colegii săi de generație (şi prieteni!), de la Mircea Eliade şi Constantin Noica, la Haig Acterian, la Cioran (a cărui monumentală vorbă trebuie neapărat citată: „Legiunea se şterge la cur cu țara asta!", egalată doar de inepția lui Eliade, care susținea ritos că „România nu merită o țară legionară"). Alunecarea acestora spre extrema dreaptă, apoi activitatea lor aberantă în cadrul legionarismului românesc sunt văzute în perspectiva unei întristate dezamăgiri: ca şi cum prietenii săi cei mai buni ar fi căzut victimele unei maladii incurabile. Nimic resentimentar în notațiile lui Sebastian, nimic care să trădeze vreo frustrare personală - în afara aceleia de a-şi pierde prietenii.

Mărturie a unui timp al ciumei, *Jurnalul* transcrie cu un firesc impresionant

prăbuşirea în totalitarism a unei întregi ţări şi a unei întregi generaţii. Dacă în primii ani notaţiile mai au încă aerul graţios, mozartian, al tinereţii expansive, al ambiţiei descătuşate, căreia nimic nu îi stă în cale, după 1939 scenariul acesta aproape idilic (poate prea idilic: conversaţiile mondene alternează cu frecventarea asiduă a pârtiilor de schi din Bucegi şi a plajei de la Balcic, cu amorul liber şi cu audiţiile muzicale la radio) se întunecă progresiv.

Războiul, pierderea, de data aceasta definitivă, a prietenilor, speranţa aproape mistică pusă în victoria bolşevicilor schimbă întru totul peisajul în care Sebastian îşi plimbă drama. Lucid, el nu face greşeala de a-1 idealiza pe ocupantul sovietic şi îşi dă seama foarte repede că marii tragedii hitleriste îi va urma una la fel de mare, venind dinspre Răsărit. Imediat după 23 august 1944, el scrie: „Nedumerire, frică, îndoială. Soldaţii ruşi care violează femei (Dina Cocea povestea ieri). Soldaţi care opresc maşini pe stradă, dau jos pe şoferi şi pasageri, se urcă la volan şi dispar. Magazine prădate. Azi după-amiază, la Zaharia, au năvălit vreo trei şi au răscolit casa de fier, de unde au luat ceasornice. (Ceasornicul e jucăria care le place mai mult)."

Dacă un destin tragic nu l-ar fi răpus atât de timpuriu, probabil că Sebastian ar fi devenit o victimă a comunismului, aşa cum a fost şi una a nazismului. E greu să nu vezi în această ciudăţenie a sorţii un simbol al intelectualului de totdeauna: mereu între lumi, mereu între fronturi, el îşi poartă drama singurătăţii şi a tristeţii ignorat de brutalitatea realului - şi încercând, cu un tragism adeseori derizoriu, să o ignore la rândul lui.

„Cuvântul", nr. 2, februarie 1997

VALERM CRISTEA

„DIN ACEEAŞI FAMILIE"

Decedat la 29 mai 1945 în urma unui accident de circulaţie petrecut în centrul Bucureştiului, la numai 38 de ani (neîmpliniţi) şi la doar trei săptămâni după zdrobirea Germaniei hitleriste, epilog pe care îl dorise cu ardoare, Mihail Sebastian a rămas în literatura română, ironia sorţii (căci desconsidera oarecum

teatrul), mai ales ca dramaturg, cu piese precum *Jocul de-a vacanța* (repr. 1938),
Steaua fără nume (repr. 1944), *Ultima oră* (repr. 1946), piese beneficiind, în perioada postbelică, şi de versiuni cinematografice. Deşi şi-a publicat, în 1939,
în volum studiul despre *Corespondența lui Marcel Proust,* eseistica şi paginile
f de critică literară - „de o deosebită vivacitate şi ascuțime intelectuală" (Dumitru
?• Micu, *Scurtă istorie a literaturii române,* voi. II, Ed. Iriana, 1995, p. 205) - ale
y scriitorului au fost editate doar parțial, postum: (Asupra excelenței acestui aspect
l al activității lui Mihail Sebastian mi-a atras atenția, cu ani în urmă, Dana
î Dumitriu). In ce priveşte romanele (sau pseudo-romanele) scriitorului:
* *Fragmente dintr-un carnet găsit* (1932, debut editorial), *Femei(l933,* însumare
a patru nuvele, de fapt), *Oraşul cu salcâmi* (1935), „liric la modul sobru, interior,
pătruns de o poezie a vârstei critice, a schimbării, a aşteptării, nu fără afinități cu
! cea generată în romanul lui Proust de apariția «fetelor în floare» şi de aceea a
Valurilor Virginiei Woolf, deşi, evident, cu totul firavă, comparativ". (Dumitru
Micu, *op. cit.,* p. 203), *Accidentul* (1940), unde „satisfacțiile durabile" sunt tot
„de natură lirică" *(Ibidem),* fără a fi - ultimele două - complet uitate, rămân
totuşi la periferia romanului românesc interbelic. Adăugând la toate acestea
faptul că singura carte de „succes", mai exact spus de scandal, a lui Mihail
Sebastian, *De două mii de ani...* („cartea asta rămâne", va aprecia ulterior
autorul, întrebându-se: „Voi mai scrie vreodată un lucru egal de grav?"), precum
şi volumul *Cum am devenit huligan,* unde autorul, dovedindu-se un admirabil şi
fin polemist, răspunde atacurilor în trombă şi venite din toate părțile, n-au mai

văzut lumina tiparului, din 1934, respectiv 1935 când au apărut, vreme de mai bine de jumătate de veac, păstrarea în manuscris a grosului *Jurnalului,* din care au fost publicate doar fragmente în 1945, 1947, 1976 etc, ca şi handicapul rândurilor minimalizatoare, nedrepte, dedicate elevului lui Nae Ionescu de G. Călinescu în marea sa *Istorie,* devenită biblia atâtor generații de cititori (pe celălalt mare critic al epocii, E. Lovinescu, se grăbise să-1 minimalizeze şi să-1

nedreptăţească însuşi Mihail Sebastian), avem explicația statutului de *scriitor minor* aplicat lui Mihail Sebastian şi a menținerii sale în al doilea sau al treilea plan.

Furtuna revoluției din decembrie 1989 a învolburat şi postumitatea scriitorului de care ne ocupăm. Plecat dintre noi imediat după prăbuşirea nazismului, Mihail Sebastian se reîntoarce după prăbuşirea comunismului. Nu vrem să spunem că în anii acestuia nu s-ar fi făcut nimic pentru el: e destul să amintim de contribuțiile doamnei Cornelia Ştefănescu, „editor şi interpret avizat al operei lui Mihail Sebastian" (Eugen Simion, „Literatorul", nr. 8/1997, p. 3). Acum însă, pur şi simplu, Sebastian reînvie cu o altă statură. Anii '90 îl readuc în actualitate grație Editurii Humanitas. Aflată la începuturile ei, aceasta re-publică mai întâi, în 1990, pe o hârtie de o foarte proastă calitate, într-un singur volum (preț 72 lei!), cărțile *De două mii de ani...* şi *Cum am devenit huligan,* precedate de faimoasa *Prefață* bobârnac a lui Nae Ionescu; „singurul roman în stil autentist al lui Sebastian", „autobiografic, însă nu în întregime", *De două mii de ani...* „este un tipic roman ideologic" (Dumitru Micu, *op. cit.,* p. 20:1). Ca impresie personală, dincolo de meritele sale indiscutabile, romanul ca roman mi s-a părut nu o dată schematic, aproape... realist-socialist în transformarea în bine a eroului-arhitect, desproblematizat o dată cu angajarea sa pe un şantier, apoi pe altul: „Viața este simplă, viața este imens de simplă"; „Am crezut mereu în dreptul de a pune între mine şi lume o uşă închisă, a cărei cheie să rămână în păstrarea mea. Iat-o dată de perete, această uşă. Toate porțile vraişte, toate intrările libere, toate refugiile descoperite"; „Voi clădi casa de la Snagov.. Neapărat. La nevoie, împotriva voinței lui Blidaru. Trebuie să fac o casă liniară, simplă, cu ferestre mari, cu terasa dreaptă, o casă pentru soare"; „la Snagov, pe şantier, pe schele, între oameni care

lucrează, între pietre, ciment şi bârne, nu există probleme. Problemele încep de cum mă întorc în oraş". Vom reveni, vom; apela nu o dată la *De două mii de ani...* De curând, la finele anului 1996, Ed. Humanitas, acum înfloritoare, publică, în cadrul colecției „Memorii/Jurnale", volumul (de aproape 600 de p.; coperta, excepțională: Ioana Dragomirescu-Mardare) ***Mihail Sebastian. Jurnal 1935-1934.*** *Text îngrijit de Gdbriela Omăt. Prefață şi note de Ion Volovici.* Scoase în 1961 din țară cu ajutorul Legației israeliene din Bucureşti de către fratele mai mic al scriitorului, Andrei Benu Sebastian, stabilit din acel an în Franța, cele nouă caiete ce alcătuiesc *Jurnalul* se află în prezent în proprietatea familiilor între timp decedaților frați ai lui Mihail, mai susamintitul Andrei Benu Sebastian (în Jurnal: Benu) şi Pierre Hechter (în Jurnal: Poldy, emigrat în Franța înainte de 1935, când demarează *Jurnalul,* obiectul deselor îngrijorări ale familiei din România, provocate de soarta lui în şi după 1940). Membrii (dintre care cităm pe Radu Beligan, Paul Cornea, Norman Manea, B. Elvin...) Fundației „Mihail Sebastian" (Mihail Sebastian Foundation), creată de regretatul regizor de film Harry From, reuşesc „în cele din urmă să învingă reticențele familiei de a da manuscrisul publicității. în vara lui 1995, Leon Volovici, unul dintre membrii Fundației, aducea în țară şi încredința

Editurii Humanitas copia «xerox» a celor nouă caiete..." *(Mențiuni asupra ediției,* p. 13). Nu ştim dacă era cazul de a „scuza" *Jurnalul* lui Sebastian apropo de dezinteresul Securității *{Mențiuni...,* p. 14): „Dacă Securitatea nu-i confiscase (lui A.B.S. - s.n. V. Cr.) până atunci *Jurnalul,* asta se datora, credea Benu Sebastian, secretului bine păstrat asupra informațiilor de ordin istoric şi politic pe care le cuprinde: «... românii sub Dej-Ceauşescu neştiind ce conține, [aceasta] a permis miracolul să nu-mi fie cerut până la plecarea în 1961 şi să-1 salvez...»". Prin forța lucrurilor, Mihail Sebastian a fost în primul rând un antifascist, un necomunist mai degrabă decât un anticomunist; nocivitatea totalitarismului roşu încă nu apucase să se manifeste la noi cum aşa de „bine" ştiuse s-o facă în Rusia (spre deosebire de acela al totalitarismului brun); până una, alta „bolşevicii" contribuiseră din plin la înfrângerea Germaniei hitleriste în mai 1945, când scriitorul moare, destinul României şi al Europei de Est nu părea fără speranță, pecetluit etc. Securitatea (cel puțin cea de până la 1961) n-ar fi fost deloc deranjată să citească în ultimele file ale *Jurnalului:* „Ieri, la un cinematograf, un film despre războiul Ucrainei. Oroarea întrece totul. Nu te mai servesc nici cuvintele, nici gesturile. Soldații ăştia ruşi, care trec pe străzile Bucureştiului, cu zâmbetul lor de copil şi cu bădărănia lor cordială, sunt nişte îngeri. De unde iau puterea să nu

pună foc peste tot, să nu ucidă, să nu prade, să nu prefacă în scrum oraşul ăsta...?". Câteva cuvinte despre *Prefaţa* d-lui Leon Volovici. Mi s-a părut prea diplomatică, încercând să împace şi capra şi varza, atenuând ceea ce nu poate fi atenuat: „Cât de uşor ne putem înşela (sau, mai grav, putem înşela pe alţii) alegând, de pildă, câteva însemnări depreciative sau zeflemitoare despre Camil Petrescu. Numai totalitatea referirilor, inclusiv corespondenţa şi numeroasele pagini pe care le-a publicat Sebastian despre activitatea literară şi publicistică a lui Camil Petrescu dă adevărata imagine a unei prietenii de o rară forţă şi longevitate în capricioasa lume literară". Una e corespondenţa şi paginile publicate, în cazul cărora funcţionează cenzura politeţii şi autocenzura prudenţei, şi cu totul altceva însemnarea de jurnal intim, de o sinceritate absolută. Nu se poate face media între cele două modalităţi de exprimare. în *Jurnalul* lui Mihail Sebastian, Camil Petrescu apare exact aşa cum apare în „agendele literare" ale lui E. Lovinescu (din care tocmai a apărut al doilea volum): insuportabil de infatuat, egoist etc. O prietenie „de o rară forţă?", în nici un caz din partea lui Camil. îl admitem pe dl. Volevici la p. 357 a *Jurnalului* pe care ar trebui să-1 cunoască cel mai bine: „îşi închipuieşte că s-ar putea ca eu însumi să cad în cine ştie ce gravă încurcătură - şi atunci mă previne că nu trebuie să contez pe el. «E o obrăznicie să te adresezi unui prieten, numai pentru că el e mai puţin expus». Poate că împotriva acestei «obrăznicii» eventuale ţinea să mă prevină. Dar Camil e ultimul om căruia m-aş adresa într-un moment greu". Alt exemplu de escamotare a adevărului: „Cu toate diferenţele, uneori radicale, pe terenul ideilor, Sebastian menţine relaţii amicale cu nu puţini intelectuali evrei, fie că c vorba de liderul şi ideologul sionist A.L. Zissu, fie de comunistul Belu Zilber, fie de scriitorii Felix Aderca sau Camil Baltazar..." Dacă

Mihail Sebastian detestă cu adevărat pe cineva în *Jurnalul* său, apoi e vorba de dl. şi d-na Zissu! E fals din mai multe puncte de vedere a spune că imediat după 23 august 1944 Mihail Sebastian percepe „începutul noii rinocerizări, de sens opus, prosovietic, care va afecta nu puţini intelectuali, români sau evrei". „Cu deosebire după invadarea Poloniei de către armatele germane şi sovietice...". După cum e formulată propoziţia s-ar putea înţelege că invadarea Poloniei de către cele două armate s-a produs simultan. Este evident că prefaţatorul doreşte să dea satisfacţie anticomunismului visceral şi antirusismului ultraşovin. Nimic mai amuzant, şi totodată mai trist, decât a vedea un evreu, altfel extrem de sensibil, pe bună dreptate, la cea mai măruntă manifestare antisemită, promovând

xenofobia în dauna altora. Cea mai valoroasă contribuție a prefeței d-lui Leon Volovici constă în reproducerea, din monografia d-nei Dorina Grăsoiu *{Mihail Sebastian sau ironia unui destin),* a textului comunicării de concediere de la Revista Fundației Regale: „Avem onoarea a vă încunoştiința că, în baza Decretului Lege din 9 august 1940, sunteți licențiat din serviciu pe ziua de 7 septem brie a.c, fiind evreu".

Republicat în 1990, când libertatea de exprimare şi manifestare subit dobândită dăduse naştere unor mari tensiuni politice şi sociale, romanul *De două mii de ani...* nu a avut, dacă îmi amintesc bine, ecoul scontat. Apărut de numai câteva săptămâni, ineditul *Jurnal* Mihail Sebastian, 1935-1944, se bucură în schimb de un mare succes, se scrie şi se vorbeşte despre el, stârnind opinii dintre cele mai diverse, aprinzând polemici. La emisiunea din 22 februarie a d-lui losif Sava, amfitrionul îi reproşa lui Mihail Sebastian că nu şi-a asumat evreitatea, în vreme ce d-na Gabriela Adameşteanu, apreciind în general *Jurnalul,* mărturisea că ultimele lui pagini au durut-o. Vom reveni la aceste ultime pagini, adevărată probă de foc pentru cititorii lui Mihail Sebastian! Anticomuniştii de serviciu dau ca sigur faptul că dacă n-ar fi murit, Sebastian ar fi ajuns până la urmă la puşcărie. Campion al antirusismului la Televiziunea națională, eminentul muzicolog losif Sava pare a şti nu numai că maşina care 1-a accidentat mortal pe scriitor era sovietică (lucru posibil!), ci şi că accidentul a fost premeditat: a doua zi (30 mai 1945) Mihai Sebastian urma să-şi înceapă colaborarea la „Liberalul!! Să se fi temut forța de ocupație într-atât de un biet ziar (în curând toată presa neco-munistă va fi de altfel desființată), de un nou colaborator al lui? Au avut şi alți colaboratori ai „Liberalului" aceeaşi soartă? Ce-i drept, talentul lui Mihail Sebastian era excepțional, dar îl prețuia (că de cunoscut nu-1 cunoştea) Armata Roşie în aşa măsură ca să se decidă să-i smulgă pana în acest mod? Şi apoi, retras rapid dezamăgit de la „România liberă", de ce s-ar fi înregimentat Sebastian la „Liberalul"? O însemnare clin 13 octombrie 1944 exprimă convingerea că vechiul stat reacționar va trebui să cedeze şi nu arată nici o simpatie nici pentru liberali (v. şi *Cum am devenit huligan,* p. 283), nici pentru țărănişti... Prieteni naționalişti şi prieteni evrei manifestă deopotrivă, fireşte din perspective diferite, o vizibilă rezervă față de Sebastian.

Ca şi Mihai! Sebastian, şi eu mă aflu la mijloc, încerc să-i înțeleg şi pe unii şi pe alții, şi în primul rând pe Mihail Sebastian însuşi. Lectura Jurnalului său, copleşitoare, mi-a dezvăluit un *excelent scriitor, un om de o rară calitate morală şi*

intelectuală (nu ireproşabil, desigur) şi un caz, aş spune, unic în cultura română.

Scriitorul. Printre acuzele ce i s-au adus lui Mihail Sebastian după apariţia romanului *De două mii de ani...* se numără şi aceea, absurdă în cazul lui, că nu ştie româneşte. în realitate, ştie româneşte - şi ştie să scrie româneşte - ca puţini alţii (români sau evrei). O sursă a încântării cu care se parcurge *Jurnalul* **o** constituie pur şi simplu talentul autorului de a scrie - fin, nuanţat, precis, just, cu ironie şi umor, nu o dată polemic. Aflând că N. Davidescu afirmase că „evreii nu ştiu româneşte", citând ca argument comparaţia cu o „gâscă îndopată" folosită de Mihail Sebastian, acesta, după ce verifică exactitatea memoriei poetului (care nu se înşelase), îi trimite o savuroasă scrisoare de confirmare (p.p. 88-89). în acelaşi pasaj, despre acelaşi N. Davidescu: „face un sifilis de manifestare antisemită" (p. 88); „o boală glumeaţă la început" devine cu timpul intolerabilă (p. 308); „Mi-e dor de puţină uşurinţă" (p. 171), scrie el inspirat, plângându-se că scrie greu; preparându-se pentru o nouă infidelitate, Leni e surprinsă „mergând agale, cu un tânăr domn elegant şi cu pasul ei de plimbare amoroasă" (p. 162); „Moment de recrudescenţă anglofilă. Astă-seară şi Camil şi Rosetti, şi Ţuţubei erau de acord că nemţii au pierdut partida. Va fi de ajuns peste câteva zile să avem un nou atac german şi un nou succes - pentru ca toţi trei să fie de acord că englezii sunt pierduţi. E un pendul psihologic, de o regularitate mecanică" (p. 413); „Gaston Antony îmi spune că în curând va apărea statutul evreilor, care se află în lucru. Evreii botezaţi - zice el - vor avea un regim mai bun şi, în orice caz, vor fi feriţi de deportare. Gaston îmi spune că el singur, din toată familia, a rămas nebotezat. E o comedie absurdă, grotescă. Am trecut astă-seară pe la «Baraşeum». Se repeta o piesă. Sala era plină de evrei - *dar în tot teatrul* (îmi spunea Bogoslava), *numai doi-trei mozaici: restul catolici; ortodocşi, protestanţi..."* (p. 450^451); lucrând la o piesă „mă las antrenat cu uşurinţă *în bătaia scurtă ca de rachetă a dialogulut* (p. 433); „Sunt extenuat fiziceşte. Mă simt gol, pustiu, stupid, sălciu. Ce ar putea să mă readucă la viaţă? Poate pădurea, poate marea, poate câteva zile în munţi. *Mi-ar trebui un val de sănătate.'*[1] (p. 373); despre războiul în curs de desfăşurare, subiect de conversaţii superficiale: „Suntem îmbarcaţi într-o mult mai complexă catastrofa" (p. 337); octombrie 1941: „Stranie senzaţie de a intra în sală. Ateneului, unde nu mai călcasem de atâta vreme! Nu-mi puteam învinge timiditatea, ruşinea, frica.

Aş fi vrut să nu mă vadă nimeni, să nu văd pe nimeni. Mi se părea că sunt un fel de fantomă revenită pentru o clipă la lumină. Ce freamăt de rochii, de mâini albe, de blănuri, de uniforme. Nenumărate fete tinere frumoase. Câteva femei admirabile. Bărbaţii aproape toţi bine îmbrăcaţi, calmi, respirând siguranţă de sine,

confort. Pe strapontina mea mă simţeam mizerabil, dizgraţiat, urât, bătrân, trist, jerpelit. *Războiul numai prin mine trece?* Numai eu îl trăiesc? Toată

197

această lume nu-1 simte, nu-1 vede, nu-1 cunoaşte?" (p. 403-404)... *Jurnalul* lui Mihail Sebastian ne înfăţişează nu numai un admirabil scriitor (de la a scrie, a fi un virtuoz al scrisului), ci şi un admirabil scriitor în sensul curent al cuvântului. Un scriitor complex: moralist, analist, portretist, dar şi prozator, reporter, dramaturg, eseist şi critic literar („E ceva dansant într-o comedie de Shakespeare. Mişcări plutitoare, dezlegate de realitate - ca într-un balet") şi chiar muzical. Aş spune chiar că, în *Jurnalul* său, Sebastian e mai prozator decât în romanele şi mai dramaturg decât în piesele sale. Numeroase dialoguri şi scenete alegre înviorează paginile cărţii:

„Aseară, la «Capsa». Intrasem să-1 iau pe Rosetti cu care aveam acolo rendez-vous. La o masă imediat alăturată, Ion Barbu şi Onicescu. Aveau înaintea lor, desfăcute larg, ziarele de seară. Barbu, urmărind o hartă a frontului din Africa, era foarte deziluzionat de oprirea lui Rommel. Onicescu îi dădea curaj:

- Un piston, oricât de puternică ar fi, după ce loveşte are un recul, oprirea
de la El Alamein e un rocul.

Barbu nu părea cu totul remontat.

- Şi pe urmă - continuă Onicescu - nu vezi ce s-a petrecut la Nord? Au distrus un convoi american de 50 de vase.

- Radical! strigă Barbu şi într-adevăr toată faţă i se luminează.

Mă amuzau amândoi foarte mult. Erau ca doi jidani făcând strategie la cafenea - cu aceleaşi temeri, cu aceleaşi entuziasme - numai că de cealaltă parte a baricadei" (p. 460).

Se perindă portrete de neuitat (galeria scriitorilor interbelici reprezintă doar o parte din ele): „Ieri dimineaţă, deschizând fereastra, primul lucru pe care l-am = văzut a fost o fată tânără, ieşind din vila din faţa casei mele (de la Balcic, *n.n.* \ V.Cr.) şi alergând pe drumul de jos, în şort alb, cămaşă albă de sport şi o bluză-; orange; toate strălucind în soare. Putea fi o fată urâtă (...) dar în clipa aceea era ; tinereţea, libertatea, dimineaţa însăşi. *Unejeunefille enfleurs...* (Mai ales că citesc - ca de obicei în vacanţă - Proust)" şi plutesc bucăţi mari şi grele de proză:

„Asasinii - 6 sau 9, nici până acum nu ştiu - au fost «executaţi chiar pe locul crimei» şi pe urmă lăsaţi acolo, pe trotuar, o zi şi o noapte, cu o placardă la căpătâi: trădători de ţară!

Am fost ieri-dimmeață până acolo (dincolo de podul Elefterie). Mii de oameni veneau cu tramvaie, cu maşini, cu autobuze sau pe jos. Eram parcă într-un imens bâlci. Se râdea, se glumea. O companie din regimentul meu abia reuşea să țină lumea la oarecare distanță de cadavrele executaților (Dacă aş fi fost concentrat, gândeşte-te că aş fi putut fi şi eu acolo de gardă!). Cine nu răzbea până în primul rând nu vedea nimic. O cucoană de lângă mine zicea:

- Ar trebui să se ție ordine, să ne pună pe două rânduri, să vadă fiştecare.

Oameni din împrejurimi aduseseră scări de lemn şi cine voia să vadă mai bine plătea 2 lei ca să se urce şi să privească de sus, peste rânduri.

- Nu face! zicea un tip care plătise 2 lei, dar rămăsese dezamăgit. Nu face, nu se văd decât picioarele.

Totul mi s-a părut atroce, umilitor, deşănțat" (p. 233-234). Umorul, ironia, vorba fără perdea pigmentează nu o dată mici portrete, scenete (v. p. 177, 301). Evocări de natură (Mihail Sebastian e un poet al potopului de zăpadă), de medii şi atmosferă (ca în remarcabila variantă de „Căldură mare" de la p. 32-33), frecvente înregistrării de vise {*Jurnalul* lui Sebastian cuprinde mai multe jurnale decât numără dl. Volovici: o carte de vise, în orice caz; vise nu doar cu Leni Caler sau Balcic, ci şi cu Nae Ionescu, Stalin, Hitler, cu legionari şi cu război: „Vis complicat, absurd, din care nu mai țin minte decât că România intrase în război ca să ocupe «Pocuția». Eu mă întrebam: război cu cine? Cu Polonia? Cu Cehoslovacia? Unde o fi Pocuția?"), subtile observații psihologice: „La urma urmelor, oamenii văd mereu ceea ce îi lasă punctul lor de vedere. Faptele sunt aceleaşi - şi pentru Onicescu şi pentru mine. Citim aceleaşi gazete, cunoaştem aceleaşi lucruri, dar totul devine pentru el şi pentru mine fundamental diferit, ca şi cum am trăi pe planete deosebite" (p. 518), meditații profunde despre trecerea timpului (p. 210), ratare (p. 455), despre adevăr şi minciună: „Am renunțat să mai urmăresc mersul războiului. Nici n-am cum. Lectura ziarelor este parcă un exercițiu de descifrare a unui text, pentru care îți lipseşte cifrul. Şi totuşi este aşa de interesant! Pentru prima oară mi se întâmplă să gândesc că adevărul este un lucru în mod absolut necamuflabil. De sub toate contrafacerile, de sub toate minciunile, de sub toate aberațiile, oricât de adânc l-ar ascunde, oricât de groaznic l-ar mutila- încă răzbate, încă sclipeşte, încă respiră..." (p. 354); „Titlu posibil de eseu: «Despre realitatea fizică a minciunii». De arătat cum minciuna, oricât de arbitrară, creşte,

se ramifică, se organizează, devine sistem, capătă contur, puncte de sprijin şi cum, de la un anumit grad mai departe, se substituie faptelor, se transformă ea însăşi în fapt şi începe a exercita o presiune de neînlăturat, nu numai asupra lumii celeilalte, dar asupra autorului minciunii însuşi" (p. 500) se îndeasă în cartea de care ne ocupăm, una din cele mai „pline", mai felurite şi mai bogate din câte am citit în ultima vreme, dându-ne o impresie totodată de fineţe şi forţă. Nu degeaba vechiul cititor al lui Proust citeşte în timpul războiului enorm de mult Balzac. Se tot vorbeşte de revizuiri! Iată un caz de revizuit, un scriitor şi o operă menite să urce zdravăn pe scara ierarhiei valorilor.

Omul. La începutul legăturii lor, actriţa Leni Caler îi spune: „Ai atâtea lucruri de copil în dumneata şi eşti totuşi aşa de obosit de viaţă": Notând în *Jurnal* caracterizarea, scriitorul o confirmă din plin: „pentru cineva care nu mă cunoaşte decât de 10 zile, surprinzător de just. Da. Aşa e. E înspăimântătoare linştea cu care accept gândul morţii", (p. 25) Cu înfăţişarea unui „băiat de liceu" (Cella Delavrancea), Mihail Sebastian se simte „bătrân; bătrân" şi simte o „apatie de plumb", „Un fel de silă, *un fel de oboseală de a fi om*[11] (s.n., V.Cr.): *Jurnalul* său cuprinde şi un abundent jurnal al stării de lehamite, de greaţă existenţială: „...n-am nici un chef. Cenuşă şi clei - asta e tot". La tot pasul (poate şi în pas cu moda) găsim notaţii de genul: „mă simt gol, pustiu, stupid, sălciu"; „rareori am fost mai destrămat, mai ostenit, mai trist"; „Nu sunt trist. Sunt

pustiu"; „Tot ce mi se întâmplă trece undeva dincolo de mine, fără aderenţă - ca şi cum nu m-ar privi. Am senzaţia că sunt şifonat, prăfuit de drum şi că aştept să ajung undeva, pentru ca să mă schimb, să mă perii, să iau o baie, să mă transform. Şi, în fond, nu mă duc nicăieri, nu aştept nimic, nu mă aşteaptă nimic"; „Silă, dezgust, indiferentă, descompunere"; „...mă dau la fund, dezarmat, învins, resemnat, incapabil de un gest de o sforţare. De prea multă scârbă; de prea multă silă..."; „din nou, din senin, un sentiment de exasperare, de neputinţă, de oboseală. Până când? Până când? Până când? «Din senin» - e cam ridicol spus. Vreau doar să spun că nu s-a întâmplat nimic nou, că totul e mereu ca ieri, ca alaltăieri, ca acum o săptămână, ca acum două săptămâni - dar că dintr-o dată simt mai ascuţit, mai apăsător că mă înăbuş. Aş vrea să strig, să urlu"; „De ce nu pot reintra şi eu în viaţă?" Şi totuşi va putea, va reintra din când în când în viaţă, chiar dacă va continua să se numească „larvă", „epavă", „un om pierdut", „un ratat". E destul, uneori, pentru aceasta să ridice privirea spre cer: „Cred că era săptămâna trecută, sâmbătă sau duminică, în momentele acelea în care socoteam

totul pierdut, când, nu ştiu de ce, am ridicat pe stradă privirea în sus spre cer. Mi-au dat lacrimi. Era un cer albastru, curat, cu nori albi, plutitori, fără greutate: un cer meridional parcă. Putea să nu fie aici. Putea să fie la Annecy, la Geneva, la Lisabona, la Santa Barbara. S-ar fi putut ca lăsând capul în jos să nu mai găsesc în jurul meu aceşti Bucureşti din august 1941, ci un oraş liber, în care să pot trece liber, necunoscut, viu". Vacanțele, la munte sau la mare (la Balcic), îi redau gustul jocului de-a viața, sosirea primăverii e percepută printr-un subit imperativ al fericirii: „Simt că a izbucnit primăvara. O simt după multe lucruri, dar mai ales o simt după urgenta mea nevoie de a fi fericit". Asistând din întâmplare la operațiunea de plantare a unui pin uriaş, asistă de fapt la o aspră lecție despre voința de viață: „dar ce m-a surprins şi mai mult au fost oamenii care se sileau să ridice copacul. I-am numărat: peste 50. Ce voință de viată, indiferentă, puternică, fără cuvinte, fără gesturi, de o grandoare tăcută, în copacul ăsta, care părea uriaş între oamenii care se agitau în jurul lui". Războiul acționează într-un dublu sens: pe de o parte îl îndepărtează de vechile lui drame („Pentru mine războiul suspendă totul"), pe de alta i le adânceşte: „Niciodată poate m-am simțit mai acut, şi în acelaşi timp, sentimentul că sunt un om sfârşit şi dorința deznădăjduită de a reveni la viață. Erau în mine - sunt încă în mine -aptitudini de fericire - un anumit elan, nu ştiu ce lirism, o mare încredere în lumină, în seninătate, în viață, o anumită căldură, o nesfârşită putere de a iubi... -şi toate, toate au fost înăbuşite, ruinate, pierdute. E un blestem care mă urmăreşte de departe. Războiul e o catastrofă care uneori copleşeşte - şi mă face să le uit -nefericirile mele vechi, dar alteori ori le adânceşte, le subliniază, le menține treze, ca pe nişte răni mereu sângerânde". Nota dominantă rămâne însă aceea de neputință: „Adevărul e că nu izbutesc nimic. Nici măcar să citesc disciplinat o carte de la început la sfârşit. Sunt sălciu, somnoros, descompus, dezgustat de mine însumi. Aştept de undeva puțină grație". Spirit laic, raționalist şi individualist, sceptic, autocritic şi sensibil la ridicol, structural, iremediabil civil

(faptul de a fi purtat, într-o - unică - împrejurare uniforma Frontului carlist îi provoacă mari mustrări de conştiință), Mihail Sebastian nu avea însă de unde să aştepte (nici măcar) „puțină grație". Rămâne deci să se „descurce" singur, cum poate, „dezastruos de stângaci", fără aptitudini practice: „Nu voi izbuti niciodată să trec dincolo de o mizerie mai mult sau mai puțin suportabilă, nu voi face niciodată bani, nu voi avea niciodată bani... Şi, sincer vorbind, foarte sincer, fără nici un motiv de a mă păcăli pe mine însumi, cred că banii îmi şi sunt indiferenți. Aş cere vieții

doar puțină linişte, o femeie, cărți şi o casă curată" sau militante: „Nu sunt un om de întruniri, de comitete, de şedințe", în solitudinea (cândva cultivată orgolios) şi sărăcia sa („Ieri - notează scriitorul la 1 oct 1941 -rămăsesem cu trei lei în buzunar. Sentiment curios de a fi pe stradă complet fără bani. Te simți dezarmat. Nici să te urci într-un tramvai nu poți. Nu ştiu ce voi face."), cu sabia lui Damocles a legilor rasiale deasupra sa, încă dinainte de război, pregătit să i se întâmple orice în timpul acestuia. Farmecul acestui pasionat cititor al lui Montaigne (şi al lui Jules Renard) provine din *exactitatea zâmbitoare* a observațiilor sale, dintr-o tandră distanțare, din lipsa de prejudecăți (nu-i cruță, dimpotrivă, când e cazul pe cei de-o etnie cu el) sau din uşurința de a renunța la ele, de asemeni când e cazul (discuția strict intelectuală, agreabilă cu un pictor homosexual cu care inițial regretase că-şi dăduse întâlnire), din atitudinea de largă toleranță:

„A apărut cartea Cellei (Serghi - n.n V.Cr.), cu următoarea bandă: «Scriitorii Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Mihail Sebastian au recomandat editurii acest roman».

Epilog: ieri-dimineață, doamna Rebreanu îi telefonează alarmată lui Camil Petrescu, întrebându-1 cum de a permis o asemenea obrăznicie: numele lui Rebreanu şi al lui Sebastian la un loc.

într-o zi am să-i spun lui Rebreanu această mică întâmplare. Râzând, se înțelege...", din modul calm, neiritat în care ştie să primească opinia defavorabilă, oricât de nedreaptă (v. nota din 17 iulie 1941, după citirea în corecturi a paginii consacrate lui în *Istoria* sa de G. Călinescu) şi din modul ironic în care întâmpină laudele nemeritate: „Telefon emoționat de la Froda. A citit *Accidentul* de la început până la sfârşit, fără să-1 lase din mână. E uimit; nu ştie ce să-mi spună, nu ştie cum să mă felicite, nu ştie cum să-mi mulțumească. De mulți ani, de la *Climats* al lui Maurois (vai!) n-a mai citit o carte aşa de frumoasă. E o carte care trebuie citită numai de inițiați...", din dorința de a nu fi rău, cu un Cioran radios de pildă; întâlnit pe stradă în 2 ian. 1941: „Nu vreau să fiu rău cu el"; şi chiar dacă ar vrea, nu poate. „Vizită întâmplătoare la Aderca. A scris şi mi-a cetit o lungă replică la *Istoria* lui Călinescu (...) De ce nu mă simt «vizat» personal de ce se spune, se face sau se scrie împotriva mea? *De ce nu simt gustul răzbunării? {n.n-* V.Cr.). De ce eu - altădată aşa de combativ, săritor şi iritabil - sunt aşa de placid?", din incapacitatea de a secreta *„otrăvuri"* (ca Sainte-Beuve şi atâția alții), păstrând o notă amicală până şi în malițiile sale, întotdeauna civilizate, din, în sfârşit dar nu în ultimul rând, marile rezerve de afecțiune față de prieteni şi

foşti prieteni: „Ca să rămân în ordine politică, ar trebui să mai însemn mica discuție încordată pe care am avut-o cu Aderca, luni seara, la «Continental», ieşind de la Teatru. Nu e prima. Şi bag de seamă mereu mai marcate alunecări spre dreapta din partea lui. Când suntem în doi, ne înțelegem încă destul de bine. în public însă, poziția lui de dreapta devine extremă şi categorică. Mi-a spus cu nu ştiu ce agresivitate directă, o pură enormitate (enormitate reluată de mulți după '89 - n.n. V.Cr.): «toți marii creatori sunt de dreapta». Pur şi simplu. Dar nu voi lăsa ca asemenea disensiuni să umbrească nici măcar cu o impresie *dragostea mea pentru el* (n.n - V. Cr.). Voi încerca pe viitor să evit «controverse politice» cu el"; „Alaltăseară au fost la mine Nina şi Mircea. Ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat... Ca şi cum n-ar fi între noi un an de uitare... Multe lucruri pitoreşti despre viața lui de lagăr la Ciuc şi mai ales despre conviețuirea cu Nae, pe care 1-a evocat cu atâta căldură, *încât mi s-a făcut deodată dor de el {n.n.,* V.Cr.)... Cât de rău îmi pare că n-am apucat să-1 văd înainte de rearestarea lui!"; „Dejun la «Corso» cu Camil, care mă chemase să revedem împreună *Teze şi antiteze* - despre care, înainte de a le publica, are o sumă de îndoieli şi ezitări. Amuzantă intrare în materie, printr-o declarație de admirație la adresa mea.

- Sunt, zicea, în literatura românească numai trei cărți profunde prin sentimentele lor conjugate. *De două mii de ani, Patul lui Procust* şi *Ultima noapte.*

M-am sustras cu hotărâre elogiului.

- Nu, Camil, să lăsăm asta. Să vorbim despre *Patul lui Procust,* dar să trecem peste cărțile mele.

Nu pot primi fără oarecare duioşie tactica atât de facilă, şi mereu aceeaşi, a admirației lui totdeauna oportună.

Dar îi păstrez neclintită vechea mea afecțiune {n.n., V.Cr.). Micile lui «chestii» mă amuză totdeauna, nu mă indignează niciodată.

Şi e sigur că e un tip remarcabil. Am recitit articole de-ale lui din 1922, 1924. Sunt uluitoare prin precizie, prin ton, prin stil". „Trebuie să dăm peste o întâmplare precum aceea din 23 ian. 1942, notată oarecum confuz, cu o surprinzătoare, imoralistă lipsă de vibrație: „Aseară, la uşa noastră, un copil de 2-3 luni, părăsit în scutece. Mă temeam de complicații cu poliția: declarații, interogatorii, anchete... Totul a trecut fără plictiseli. Dar am avut o jumătate de oră tragicomică" pentru ca simpatia noastră față de Sebastian să sufere un reflex.

Cazul. Evreu din Brăila, descinzând în linie paternă din negustori de grâne", „în contact permanent cu realitățile concrete", din oameni cu nesângerare, pe care nu 1-a subțiat talmudismul şi nu 1-a otrăvit lumina lămpii, serile

târzii, în sinagogi", care au trăit lângă un fluviu, au trăit printre vapoare, printre cereale", „...bunicul meu, țin şi astăzi minte ce ciudată înfățişare de barcagiu avea seara, când se întorcea de la docuri, cu cizmele lui grele de ținte şi potcoave, cu mâinile bătătorite, alb din cap până în picioare de praful sacilor cu grâu şi porumb, pe care îl respirase o viață întreagă, 14 ore pe zi, din zori până în noapte. Era ceva aspru şi colturos în el: ceva de barcagiu, de căruțaş, de muncitor

202

cu ziua (...) Trăia afară, între vânturi; cu picioarele pe piatră şi pământ, scrutând zarea inundată a bălții, vorbind tare ca să acopere cu glasul lui vuietul fluviului, sirena vapoarelor, uruitul elevatorului. Un om de la Dunăre", socotindu-se el însuşi totodată evreu, român şi dunărean, întâlnindu-1 încă din vremea bacalaureatului - şi luându-şi-1 ca pe un fel de stareț - pe omul fatal al vieții sale, Nae Ionescu („Este până azi singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun, fără să am însă prin aceasta sentimentul unei abdicări, ci, dimpotrivă, al unei impliniri, al unei reintegrări", va spune eroul romanului *De două mii de ani...,* de unde am luat citatele de mai sus), care îl remarcă şi în a cărui revistă, „Cuvântul" va debuta în 1927, împrietenindu-se cu Mircea Eliade - „prietenul cel dintâi şi cel din urmă", cum va spune în *Jurnal* (la p. 134) şi cu alți reprezentanți ai strălucitei generații ce se va manifesta şi în cadrul *Criterion-vAm* pluralist, satisfacându-şi stagiul militar ca orice cetățean român (în preajma războiului va fi concentrat de câteva ori), losef M. Hechter, al cărui pseudonim literar va deveni din 1935 şi numele său de stare civilă, deci Mihail Sebastian va face pe cont propriu încercarea unică, supremă la noi de a ajunge să fie socotit „DIN ACEEAŞI FAMILIE". Intelectuală, sudată prin respectul aceloraşi valori. Citim în *Jurnal,* în dreptul datei de 20 ianuarie 1938:

„A apărut *Cuvântul* (prima reapariție după suspendarea ziarului în ianuarie 1934. Cuvântul va fi din nou suspendat în aprilie 1938 - *n. ed.).* Nu-mi pot reprima nu ştiu ce tresărire de surpriză, aproape de emoție, revăzând titlul lui caligrafic, pe care în fiecare dimineață, în fiecare seară l-am avut înaintea ochilor, atâția ani. Mi se pare în acelaşi timp foarte familiar şi teribil de străin. Şi, ca pe vremuri, de câte ori văd pe stradă, în tramvai, un trecător ținând în mâini gazeta asta, care a fost aşa de mult gazeta mea, am sentimentul că e un prieten, *un om din aceeaşi familie* (n.n. - V. Cr.).

Ce ironic e cuvântul ăsta astăzi: «din aceeaşi familie».

Aseară, pentru prima oară după patru ani, ferestrele erau luminate la redacție. Am trecut pe acolo cu puțină tristețe, dar nu cu prea multă. Sentimentul

de ireparabil atenuează o despărțire. Aici, ca şi în iubire, greu este când păstrezi impresia că totul nu e încă rupt, că mai poate fi reluat, restabilit... Dar când ruperea e definitivă, când plecarea e fără întoarcere - şi uitarea e mai repede, şi consolarea mai uşoară."

S-ar zice că Mihail Sebastian trece pe lângă ferestrele nostalgic luminate ale casei unei foste iubite... Utopia scriitorului s-ar putea numi *fraternitatea liberă a elitei* (autentice). El nu s-a gândit nici să se convertească, nici să se asimileze (respinge termenul de „asimilist" folosit de Pompiliu Constantinescu şi Şerban Cioculescu); nu e, nici vorbă, un renegat, cum a fost acuzat de coreligionari (ar trebui să pun ghilimele, deoarece Sebastian nu a fost un credincios), chiar dacă în *De două mii de ani...* există şi unele sunete false, un exces de obiectivitate, de comprehensiune - ce ni se pare ostentativ. Ca atunci, de pildă, când autorul crede posibil să aprecieze din punct de vedere estetic o manifestație antisemită (p. 150). Nu poate şi nici nu vrea a înceta de a mai fi evreu, vrea insă

să i se accepte că e totodată şi dunărean, şi valah, şi român: „Aş vrea să cunosc bunăoară legiuirea antisemită - scrie el memorabil în *De două mii de ani...* -care va putea anula în ființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre şi de a iubi acest ținut". „Mi se pare mai urgent şi mai eficace să realizez în viața mea individuală acordul valorilor iudaice şi al valorilor româneşti din care această viață este făcută, decât să obțin sau să pierd nu ştiu ce drepturi civice". E un „ *evreu-român "* (J, p. 440) şi nu un „ *evreu cu pasiune ",* precum acel căpitan american cunoscut la Bucureşti în decembrie 1944 şi, altfel, evocat cu simpatie. Pariul lui Mihail Sebastian a fost de a dovedi că, rămânând ceea ce este, va putea să conlucreze, în cadrul culturii române, în vederea promovării şi triumfului valorilor şi principiilor umaniste şi democratice. Valori şi principii întruchipate, în ochii lui, ca şi în cei ai altora, foarte mulți, ca şi în ai noştri, de Franța. Un lucru trebuie mereu subliniat: scriitorul a fost un adversar intratabil al extremismelor (la plural!). Iată un pasaj cât se poate de edificator *(J,* p. 231, 17 sept. 1939):

„Ieri ruşii au încheiat un acord cu Japonia. Azi-dimineață la patru au trecut în Polonia, ca să mai ocupe ce a rămas neocupat de nemți.

Fericiți oamenii cu idee fixă! Ei, cel puțin, îşi mai pot păstra calmul şi mai pot crede că înțeleg. Pentru comunişti, chiar pentru ăştia de la noi, lucrurile sunt încă în ordine şi «revoluția în mers». Orice ar face Sovietele, bine fac.

Pentru legionari (termen care te deşteaptă din morți) victoria germană e acum asigurată şi la umbra ei se poate trăi perfect. Dar eu? *Eu care nu cred nici*

într-unii, nici într-alţii (n.r. - V. Cr.) şi încerc să judec nu cu premise, ci cu fapte? Nu trebuie să-ţi pierzi minţile? Nu trebuie să disperi? Nu eşti obligat să-ţi spui că de aici încolo într-adevăr totul, totul e pierdut?"

în mod firesc antihitlerist (spre deosebite de atâţia colegi de breaslă, mai mulţi decât credeam, care au cochetat cu hitlerismul şi chiar i-au cedat, uneori la modul isteric - v. amuzanta scenă de la „Capsa" din 20 iunie 1944, *J,* p. 548, şi incredibilele declaraţii de admiraţie faţă de Hitler ale lui Aderca!), când începe războiul din Răsărit, scriitorul sancţionează totuşi astfel declaraţia radiofonică a lui Molotov, care „protestează contra «agresiunii», «brutalităţii» etc. Iată lupul sovietic silit să joace rolul mielului inocent. Parcă ar fi o biată Belgia oarecare". De-a lungul anilor conflagraţiei mondiale o mare parte a atenţiei diaristului (cum se spune mai nou) este dedicată mersului războiului. Sebastian comentează desfăşurarea operaţiunilor militare în Apus, în Africa şi apoi în Est (desfăşurarea acestora din urmă mai ales) în chip reţinut, obiectiv, aproape neutru. Este însă evident că dorea înfrângerea maşinii de război germane (a cărei teribilă forjă, fără a-i provoca ţipete de admiraţie complice, i se părea şi lui „demonică, strivitoare") şi deci victoria Aliaţilor, inclusiv a ruşilor. El nu putea avea dilemele lui Şerban Cioculescu, de pildă, evocate cu umor la p. 441 a *Jurnalului:* „Şerban Cioculescu, văzut azi la un aperitiv. E cu inima îndoită. Nu ştie ce să dorească. Victoria germană? însemnează protectorat. Victoria anglo-rusă? însemnează sancţiuni. N-am putut face nimic pentru uşurarea conştiinţei lui".

Mihail Sebastian nu a câştigat pariul. Schimbarea orientării „Cuvântului" (publicaţie sinuoasă, contradictorie şi complexă, cu accente pozitive şi colaboratori - mai ales tineri - merituoşi, cârmind la un moment dat spre stânga burgheză - confirmă Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea,* p. 118-123) şi a mizelor jocului politic pe care îl făcea Nae Ionescu, prefaţa-torpilă a acestuia (admirat şi iubit şi visat în continuare, antum şi postum, în ciuda lucidităţii necruţătoare cu care e privit) la romanul *De două mii de ani...,* totala „alunecare a Europei spre dreapta" *{Cum am devenit huligan,* p. 281) şi, o dată cu Europa, alunecarea în aceeaşi direcţie a unei însemnate părţi a intelectualităţii noastre, „înverzirea" a nu puţini prieteni şi cunoscuţi (marea dramă a relaţiilor ideologico-sentimentale cu Mircea Eliade, rezumată în cadrul aceleiaşi însemnări, din 25 sept. 1936, printr-o îngrijorată constatare şi o emoţionantă promisiune: *„simt spărtura mereu mai mare dintre noi"* şi *„voi face tot ce e, posibil ca să-l păstrez totuşi";* în ultimele pagini ale Jurnalului, la data de 13 decembrie 1944,

când află de moartea Ninei Eliade, Sebastian mai evocă o dată *„anii noştri de prietenie frăţească"),* valul persecuţiilor şi represiunilor antisemite care-1 loveşte relativ (doar relativ!) mai puţin amarnic pe scriitorul invitat uneori de prinţul Antoine Bibescu: excluderea din barou, concedierea de la RFR, pierderea dreptului de a profesa ca ziarist, de a folosi telefonul, de a semna ca dramaturg şi de a servi în armata română, câştigarea în schimb a dreptului de a figura pe lista scriitorilor evrei scoşi din librării şi biblioteci, obligaţia de a se muta din garsoniera din calea Victoriei în apartamentul neîncăpător al părinţilor săi din Antim, primejdia batalioanelor de muncă (de care Mihail Sebastian de cele mai multe ori scapă, dar fratele Benu -nu), teama de percheziţii (stârnind la un moment dat gândul distrugerii *Jurnalului*^ şi în general teama de tot ce poate fi mai rău pe fondul introducerii şi amplificării legislaţiilor rasiale - de unde intenţia avocatului Sebastian de a-şi face după război teza de doctorat cu subiectul „legislaţie antisemită în lume, în perioada hitleristă" - a pogromului de la Iaşi, a deportărilor în Transnistria, a impunerii populaţiei evreieşti la plata unor mari sume de bani, a colectării de paturi, pături; paltoane, cămăşi ş.a., a preţurilor diferenţiate, mai mari, a tot felul de ştiri şi zvonuri cumplite etc.) îl determină pe Mihail Sebastian să treacă de la acel mândru *eu* individualist democrat şi european la străvechiul *noi* al etniei prigonite. Copacul orgolios evadat din pădure („Sunt un copac evadat din pădure", afirmase scriitorul în *De două mii de ani...,* p. 85) se întoarce umil în codrul totuşi protector, deşi bătut de o teribilă vijelie. „Azi dimineaţă (11 sept. 1941 - *n.n.* V.Cr.) un negustor evreu din strada Blănari (om de treabă, de altfel) la care mă dusesem cu Ceacâru, ca să semneze pe lista noastră de subscripţie, mi-a spus: «Ei vezi? acum eşti evreu! Şi mâine, dacă o să se îndrepte lucrurile, iar ai să uiţi». Auzise şi el că am scris o care («Anul 2000»!?), că avusesem un scandal, că fusesem un renegat". Acţionează însă nu doar tema, ci şi demnitatea: „Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi la urma urmelor indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu.

Dar aci, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau". în situaţia disperată în care se află, îndemnat şi de alţii, începe să se gândească, cu intensitate, să plece, să fugă, să evadeze. (Ce s-ar fi întâmplat cu Sebastian dacă n-ar fi murit? Răspunsul cel mai plauzibil e că ar fi emigrat, precum cei doi fraţi ai lui. La 2 mai 1943 dramaturgul scrie aceste rânduri semnificative: „aş vrea ca la finele războiului să am în valiza mea două-trei piese, susceptibile de a fi primite

la New York sau la Londra. Nu spun că voi reuşi. Dar jocul trebuie încercat, mai ales că alte multe jocuri nici nu cunosc, nici nu-mi sunt accesibile".). Până una alta se duce la Templu. Unde asistă la serviciul religios, înduioşat, dar şi cu spirit (mereu) critic: „Am trecut dimineața pe la Templu. L-am ascultat pe Safran, care tocmai îşi termina predica: Stupid, pretențios, eseistic, gazetăreşte, fără adâncime, fără seriozitate, fără patimă. Dar lumea plângea - şi eu însumi aveam lacrimi în ochi". Ultimii ani antebelici şi cei ai războiului au spulberat visul lui Mihail Sebastian cu privire la o solidaritate intelectuală de tip european (vis perfect irealizabil şi astăzi!). Prea mulți dintre confrații lui de breaslă s-au lăsat fascinați de extrema dreaptă şi chiar de hitlerism, şi mai mulți s-au dovedit poltroni şi oportunişti. în a doua pagină a *Jurnalului* citim: „De o săptămână, început de revoluție în barou. Câteva întruniri pentru «numerus clausus». Alaltăieri, sâmbătă, a vorbit şi Istrate Micescu, raliindu-se cu totul mişcării... Exact o săptămână după apariția interview-ului meu cu el. Hotărât lucru am mână proastă. Ce oameni! Din caş, din iaurt, din apă...". Iar în penultima: „aseară, recepție la Externe. Vivi a stăruit să mă duc, şi m-am dus. Agreabil ca mondenitate, dar dezgustător ca spectacol politic. Aceiaşi oameni care cu cinci luni mai înainte trinquau cu Killinger!..." Pentru ca o reflecție găsită chiar în miezul volumului să ne facă să exclamăm: Nimic nou sub soare! Nimic de bine -în orice caz: „Niciodată nu sunt mai interesanți oamenii decât în momentele de bruscă schimbare politică. De la o zi la alta, reneagă, modifică, atenuează, explică, se pun de acord, se justifică, uită ce nu le place, îşi amintesc ce le convine. Şi dacă ar intra în această subită transformare puțin cinism - încă ar fi de suportat. Dar e un demon al consecvenței care îi obligă să arate că şi ieri, când erau cu vechiul regim, şi astăzi, când sunt împotriva lui, atitudinea lor era şi este «principial» aceeaşi".

Câteva cuvinte despre ultimele pagini ale *Jurnalului.* După toate câte le indurase, după toate câte le-ar mai fi putut îndura, Sebastian, aflat într-o stare nefirească pentru el, dar perfect explicabilă de decomprimare bucuros-mânioasă, fericit-răzbunătoare, îşi exprimă satisfacția că „nemții au crăpat" şi cere „exterminarea totală a Germaniei": „Numai exterminarea totală a Germaniei ar putea răscumpăra: pe o balanță ideală a Justiției - tot, sau măcar o parte din ce s-a întâmplat". Exterminarea totală a Germaniei!? A Germaniei care dăduse lumii acei mari compozitori cu a căror muzică se delecta scriitorul în partea de început a *Jurnalului* (deschizându-1, parcă deschizi fereastra unei camere din care năvălesc valuri de sunete divine...). Asemenea vorbe ce scapă unui om adus la exasperare nu trebuie luate drept altceva decât sunt. Cu atât mai mult trebuie

citit cu atenție şi judecat fără pripă un pasaj ca acesta, care urmează consemnării corecte, obiective a actelor de violență comise de unii soldați sovietici: „Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele. Mi se par normale. Chiar juste. Nu e drept ca România să scape prea uşor. La urma urmelor, Bucureştiul ăsta îmbelşugat, nepăsător, frivol, e o provocare pentru o armată care vine dintr-o țară pustiită". „Nu e drept ca România să scape prea uşor!" Dar România nu scăpase deloc uşor - şi nu avea să scape (asta scriitorul nu putea s-o ştie; putea doar s-o bănuiască). România nu scăpase uşor - dacă n-ar fi să ne gândim decât la anul 1940, la ultimatumul sovietic şi la dictatul de la Viena (evenimente ce nu puteau să nu-I afecteze pe Sebastian chiar dacă nu le consemnează în *Jurnal,* oprit la 17 iunie, scriitorul fiind prea şocat de capitularea Franței, considerată de el ca un sfârşit de lume, pentru a mai continua însemnările - reluate abia la 1 ian. 1941), la sutele de mii de tineri morți în Rusia, la bombardamentele anglo-americane şi germane... Nu la România se referă aici Mihail Sebastian, la România oamenilor simpli, cinstiți şi serioşi, pe care îi întâlnise în timpul vacantelor şi concentrărilor sale: „în plimbarea de aseară (până la Muncei), am întâlnit un cioban de la Mezeat, cu care am stat mult de vorbă. Ar trebui să găsesc timp ca să însemnez aici lucrurile pe care mi le-a spus. E tulburător pentru «condiția umană» pe care o revelează, cu simplicitate, dar şi cu patetism". îmi plac în companie oamenii care nu râd: unul, Săgeată Iulian, cu ceva mereu sever în figura lui, şi altul Rădulescu, mi se pare, cu o expresie tristă, dezarmată în privire, care mi se pare sfâşietoare". Ar fi multe lucruri de spus despre oamenii din compania mea. îmi plac mai ales oamenii simpli, neteterişti. Sergentul Plăcintă Gheorghe, de exemplu. Mă irită, dimpotrivă, ceea ce se cheamă cu un termen aproape reglementar «bucu-reşteni!» - adică băieții deştepți, volubili, glumeți, puțin şmecheri, şmecheria fiind de altfel singura formă de distincție cazonă", ci la cei relativ puțini care l-au umilit, ocolit, uitat, trădat. Nu întâmplător, cuvântul România este urmat îndeaproape de cuvântul Bucureşti; iarăşi, nu e vorba de Bucureştiul ca atare, ci de Bucureştiul cafenelelor şi al teatrelor, într-adevăr „îmbelşugat, nepăsător, frivol", în care se trăncănea cu voioşie şi inconştiență (câtă vreme frontul era departe) despre război, parazitând un fel de miticism pe fond apocaliptic. Cât priveşte afirmația: „Nu pot lua prea în tragic toate incidentele sau accidentele...", ea nu face, cred, decât să pună faptele în context; într-adevăr, acea armată venea dintr-o țară pustiită", din iadul unui măcel cumplit, fără precedent. Dar e oare cazul să-1 „apăr" pe Mihail Sebastian, cel care a iubit atât de mult cultura română şi pe atâția dintre

reprezentanții ei de frunte? Ce să mai adaug la cele deja spuse? Că proiecta un volum despre „Romanul românesc" (ce urma să includă studii despre Rebreanu, Sadoveanu, H.P.-Bengescu, Camil Petrescu ş.a.) şi altul despre poeți ca Arghezi, Blaga, Maniu? Să amintesc de vizitele pe care i le făcea la Roman lui Blecher, *„mereu mai pe moarte"* (p. 144) sau de dragostea lui de frate mai mare uşor amuzată față de un Eugen Ionescu aflat în țară între 1940-1942, mereu agitat, mereu descompus de panică (din cauza dosarului său etnic „imperfect"), un fel de marionetă a fricii, speriat ca un copil?

207

Despre modul în care a fost reflectat în *Istoria* lui G. Călinescu, Mihail Sebastian scria în 1941: „E probabil cel mai sever lucru ce s-a scris împotriva mea. Nici un talent artistic, nici o aptitudine de scriitor. Cu prima observație începe, cu ultima termină. Am fost agasat, dar nu mai mult. E plictisitor să se afle o asemenea pagină intr-o istorie literară, care prin caracterul ei monumental este un fapt irevocabil. O asemenea carte de 1000 de pagini în quarto se scrie o dată la 30-40 de ani. Trebuie deci să aşteptăm 4 decenii pentru ca să obținem o rectificare". Au trecut între timp nu 30-40, ci 50-60 de ani şi o altă istorie literară monumentală nu a mai apărut. A apărut în schimb *Jurnalul* monumental al lui Mihail Sebastian. Printre proiectele acestuia s-a numărat şi acela al unui „mare roman" (p. 419). Fără exagerare, cred că putem considera extraordinarul *Jurnal* recent apărut al lui Mihail Sebastian drept un mare roman. Prin care s-a obținut, în sfârşit, la aproape 52 de ani de la moartea scriitorului, „o rectificare". O rectificare esențială, senzațională.

Adevărul literar şi artistic, nr. 359 şi 360 (9 şi 16 martie 1997)

fi'

DANIEL CRISTEA-ENACHE **NAE IONESCU - MIHAIL SEBASTIAN: O INFLUENTĂ DECISIVĂ**

Preambul

.Publicat după jumătate de secol de „claustrare" în forma de manuscris (cele nouă caiete), *Jurnalul* lui Mihai 1 Sebastian s-a bucurat de o receptare, efectiv, extraordinară. Numeroasele comentarii făcute deja pe marginea lui de către critici dintre cei mai prestigioşi configurează o zonă a *sympathiei* - exprimată, la unii, până la limita identificării. Este drept că şi orizontul de aşteptare al acestor ani favorizează o asemenea apariție editorială, care satisface pe deplin nevoia noastră de *autenticitate,* de confesiune directă şi mărturie onestă. Anii '90, prin uşorul

dezinteres față de ficțiune şi nevoia imperioasă de *document,* reprezintă, în fapt, o *reeditare;* o repetare (în alte cadre, desigur) a neliniştiților ani '30, în care o identică aspirație spre reprezentările ne-mediate ficțional ale vieții propulsase în prim-plan problema (ba chiar febra) autenticității. Există, fireşte, şi riscul compromiterii „autenticului" prin omisiuni, erori involuntare sau trucări intenționate, măsluiri interesate ale adevărului. (Reproşuri de acest tip i-au fost aduse, de pildă, consistentului - la propriu şi Ia figurat - *Jurnal* al lui Paul Goma). Dar, prin simplul fapt că - respectând o lege nescrisă - a ajuns la cunoştința publicului (şi la conştiința sa) după cel 50 de ani de „existență manuscrisă", *Jurnalul* lui Mihail Sebastian devine un reper al moralității -evident, şi datorită structurii morale a autorului său. El nu are cum să fie (sau să pară a fi) o reglare de conturi (ceea ce i se reproşează, de regulă, *Jurnalului* lui Goma) - deoarece, o dată cu oamenii care trăiesc în el, s-au stins şi patimile de acum 50-60 de ani, iar lucrurile compromițătoare pe care le putem afla din el, cu referire la intelectuali de frunte, de mult intrați în canonul literaturii române, îşi păstrează nealterată justificarea. Ele nu sunt *scrise, create,* ci *consemnate* cu maximă scrupulozitate. Dispare, astfel, chiar şi cea mai mică umbră de îndoială asupra demersului din care *caietele* s-au materializat: „accidentele" morale, faptele regretabile comise de aceşti mari intelectuali nu au fost puse pe hârtie nici din dorințe obscure - pentru a câştiga, eventual, un „ce" profit, nici pentru a culpabiliza în dreapta şi-n stânga în mod gratuit - ci, pur şi simplu, pentru că ele *au existat* - şi ziaristul le-a consemnat.

209

Contribuind decisiv la receptarea lui Mihail Sebastian ca un veritabil reper -şi etalon - moral al Intelectualului român (ce mai mereu se justifică prin povara grea a „vremilor"), *Jurnalul* schimbă, în acelaşi timp (frumoasă concomitentă!), locul *scriitorului,* pe tabla de valori a literaturii române. O „revizuire" se impune, aici, făcută grabnic - mai ales pentru că monumentala *Istorie* a lui G. Călinescu (ce a dat, în mare, configurația canonului actual al literaturii noastre) a Instituționalizat, s-ar putea spune, o nedreptate prin minimalizarea lui M. Sebastian. Fără a fi ceea ce se numeşte un „clasic", acesta nu este nici un scriitor oarecare - ci, dimpotrivă, un exemplu fericit de plurivalentă creatoare, de exercitare cu rezultate notabile în mai multe genuri: proză, dramaturgie, critică, eseistică- şi, iată, confesiune diaristică. Ultimul „sector" pare a fi printre cele mai performante, *Jurnalul* constituindu-se ca o adevărată revelație asupra *scriitorului.* Paradoxul valorii „literare" a unui document pur, fără ambiții ficționale, a fost, de

altfel, semnalat de criticul Eugen Simion: „Sunt aici concentrate aprehensiunile şi justificările unui diarist tânăr român într-un gen şi el tânăr în literatura noastră. Cu ele, Mihail Sebastian a reuşit să dea o operă exemplară, poate cea mai importantă operă a sa. Ca şi în cazul Gide, partea *neliniară* a scrisului său se dovedeşte a avea mai mare vitalitate, decât literatura propriu-zisă. Curiozitățile şi farmecul literaturii!.

în fine, să nu pierdem din vedere tocmai țelul programatic al oricărui jurnal ținut de un scriitor: acela de a înfățişa spiritul nu numai în hainele de gală ale eului creator, ci şi în hainele „de casă" ale eului biografic - adică ale unui om ca toți oamenii, cu meritele şi scăderile lui, cu calitățile şi defectele sale. *Jurnalul* lui M. Sebastian este, din acest punct de vedere, un document revelator în cel mai înalt grad asupra destinului său ingrat, mereu, „Inventiv" în a-i furniza dezastre (până la absurdul accident al sfârşitului). înlănțuire strânsă, aproape fără fisură, de ghinioane, accidente şi dezastre, viața lui Mihail Sebastian pare a fi fost pusă în scenă de un regizor cu un pronunțat gust pentru experimentul macabru, un regizor, totodată, cu o mare personalitate şl extrem de inovator - cam ca aceia cu care s-a războit autorul dramatic Sebastian, pentru a apăra integritatea fizică şi simbolică a pieselor sale.

Sub semnul lui Might-have-been

O frază din *Jurnal,* pusă pe hârtie în august 1941, oferă poate cea mai adecvată perspectivă asupra vieții unui om care, la acea dată, avea 34 de ani: „Gânduri, regrete, melancolii. Dacă în 1938 sau, şi mai simplu, în 1937 (când cu invitația la Geneva) aş fi plecat în Anglia şi aş fi rămas acolo (ceea ce, cu un efort de voință, ar fi fost posibil) - ce ani extraordinari ar fi fost aceşti ani de război. Cred că aş fi fost încă destul de tânăr ca să iau Anglia drept o nouă tinerețe, pe care s-o fi trăit studențeşte, cu hărnicie, cu atenție, cu pasiune. E un vers de Dante Gabriel Rosetti, care rezumă toată viața mea:

210

P

Look in myface; my name is Might-have-been. " (p. 371) Acest ciclic „ar fi putut să fie", ironic prin însăşi regularitatea incidenței sale este invocat încă o dată, în aceiaşi termeni, pentru a fixa mai bine semnificația momentului unei alte renunțări: renunțarea la îmbarcarea pe vasul „Struma", ce urma să ia la bord peste şapte sute de emigranți evrei, cu destinația Palestina, şi locul de plecare - România angajată, la acea dată, în război alături de Germania lui Hitler: „«Struma» - ca să ajung până acolo ar fi trebuit să am simțul aventurii şi -mai ales - să fiu mai tânăr, mai sănătos, mai puțin ruinat de viață. *Look in myface; my name is Might-*

have-been. " (p. 402) „Ruinat de viață", M. Sebastian a fost tocmai datorită „acumulării" unor asemenea posibilități pierdute sistematic. Parcă după principiul vaselor comunicante, e detectabilă, însă, în desfăşurarea vieții sale, şi o acumulare de ghinioane teribile, de glume sinistre ale sorții. Cerându-i o prefață pentru romanul *De două mii de ani...* profesorului (divinizat, la acea dată) Nae Ionescu, aceasta vine după un moment de cotitură tragică a istoriei - şi de alterare morală puternică a maestrului. Prea onest pentru a refuza publicarea ei, tânărul autor intră, fără voia lui, într-un uriaş scandal, balcanic şi persistent la culme, în cursul căruia primeşte atacurile tuturor; ale evreilor, care-1 acuză că şi-a trădat neamul, şi ale românilor „verzi", care-1 insultă grobian tocmai pentru că e evreu; ale stângii democrate, care-1 numesc reacționar, şi ale dreptei naționaliste, care-1 demască drept bolşevic. Prins între toate aceste fronturi (unul îl deschisese însuşi profesorul său, prin prefața antisemită încredințată cu un cinism de zile mari), Sebastian răspunde magistral tuturor acuzelor, într-o carte *(Cum am devenit huligan)* ce reprezintă, şi azi, un etalon al polemicii de idei şi atitudine.

La puțin timp după consumarea ultimelor ecouri ale acestui murdar scandal, scriitorul culpabilizat de mai toată lumea (excepțiile fiind mai mult decât fericite) are, din nou, un groaznic ghinion: pierde, la Paris, manuscrisul unul roman abia încheiat. Accidentul stupid cu *Accidentul* din toamna lui 1937 a fost însoțit şi de pierderea unui *caiet* al *Jurnalului* - parcă în semn de refuz de a mai consemna asemenea groteşti întorsături ale destinului. Ce mai urmează?

Apare monumentala *Istorie* a lui G. Călinescu, unul dintre marii noştri maeştri în a elogia valoarea şl a demasca impostura, lipsa do talent. Scriitorul Mihail Sebastian e, practic, desființat. Iată reacția autorului nedreptățit, care ar trebui - aici, la noi, la porțile Orientului - să-1 acopere de ocări pe criticul, în acest caz, întrucâtva „opac". Am citit ieri în corecturi (date de Roserti) pagina dedicată mie în *Istoria literaturii* a lui Călinescu. E probabil *cel mal sever lucru ce s-a scris împotriva mea (s.n.).* Nici un talent artistic, nici o atitudine de scriitor. Cu prima observație începe, cu ultima termină. Am fost agasat, dar nu mai mult. E plictisitor să se afle o asemenea pagină într-o istorie literară, care prin caracterul ei monumental este un fapt irevocabil. O asemenea carte de 1000 de pagini *in quarto* se scrie o dată la 30-^10 de ani. Trebuie deci să aşteptăm 4 decenii pentru ca să obținem o rectificare", (p. 358).

„Steaua fără noroc" a lui Sebastian face ca accidentele de *grande histoire* şi

cele de *petite histoire* să vină concentric asupra lui. Prea... evreu pentru a nu suferi în intervalul 1933-1944, asistând dezarmat la întețirearestricțiilor, pedepselor şi crimelor antisemite, cu un frate în Franța ocupată de nemți şi un altul aflat într-un lagăr de muncă, dat afară de la Fundația regală pentru literatură şi artă, ducându-şi zilele de pe azi pe mâine, mereu cu spectrul sărăciei în față, tracasat şi îngrozit de concentrările succesive ce nu-i permiteau să se... concentreze asupra creației, obligat să presteze activități de „maxim" interes obştesc (să dea zăpada, cu lopata, de pe o linie de cale ferată pe alta - şi viceversa!) şi să plătească, în rând cu toți ceilalți evrei, „biruri" împovărătoare, în bani, obiecte şi zile-muncă, mereu în pericol de a fi trimis în Transnistria, *Interzicându-i-se a semna cu propriul nume,* simțindu-se din ce în ce mai izolat, atât față de români cât şi față de evrei (pe care nu ezită a-i înfățişa, când e cazul, în culori întunecate - ca pe Zissu), silit să renunțe la unicul său spațiu de intimitate (personală şi creatoare), garsoniera de pe Calea Victoriei, şi să se întoarcă în casa părintească din Antim, pierzându-şi, rând pe rând, toate speranțele şi idealurile (la căderea Franței, *Jurnalul* se întrerupe brusc, ca sub stare de şoc), consolându-e - amară consolare! - cu laitmotivul *„might have been ",* omul Iosef Hechter pare a se fi născut pentru a suferi. Pe de altă parte, ca scriitor, Sebastian este prea subtil pentru a avea succes de public, şi prea fin pentru a putea fi un mare romancier. O ironie tristă punctează memorabil această situație - la rândul ei, tristă - a unui *scriitor,* şi el, aflat între mai multe fronturi (marele public, ce nu poate fi câştigat prin „clapa subtilului", şi posteritatea critică, pentru care numai izbânzile - „chiar când sunt rodul infamiei morale" -contează):

„Traducerea pentru B. mi-a luat tot timpul. N-am avut răgaz nici măcar pentru o notă aici. E o farsă stupidă, pe care o traduc mecanic, fără plăcere -*What a Dirty Thing.* Mă voi sili să termin totul până sâmbătă şi pe urmă, cu sentimentul de a mă spăla pe mâini şi de a mă apropia de un lucru în sfârşit curat, voi reveni la *Insula.* Mă gândesc cu oarecare melancolie - nu cu multă - că sunt în stare să fac piese nesfârşit mai bune decât Jean de Letraz. Dar ce folos? *Eu îl traduc pe el, nu el pe mine"* (s.n., p. 499).

Ia sfârşit şi războiul, cu victoria Aliaților. Dincolo de spectacolul fascinant al apariției şi întăririi noilor conformisme (ale celor oportunişti şi în regimul trecut), Sebastian pare a se fi înscris în fine, pe o traiectorie - creatoare şi socială - ascendentă. Angajat în cadrul Ministerului de Externe, solicitat de reviste şi teatre, oferindu-i-se din nou vechea slujbă de la Fundație, trimițându-i-se drepturi de autor din Italia şi având promisiuni de a fi tradus, cu *Steaua fără nume,* în străinătate, solicitat să țină un curs de literatură la Universitatea

Populară, având numeroase proiecte ce abia îşi aşteaptă materializarea, M. Sebastian pare a cunoaşte, în sfârşit, un moment de linişte şi glorie. Cum va „profita" de el? O spune, într-un fragment memorabil, Camil Petrescu (prietenul, altfel, deseori criticat în *Jurnal):*

212

r

„Dar a trecut acum de treizeci şi şapte de ani, şi iată, pare că în 1945 începe adeverirea legendei orientale. Amenințarea a trecut şi totul se întoarce urcând (...) Sunt patru luni de noroc şi mai are cel puțin încă treizeci de ani de creație literară şi dramatică, de viață intensă, probabil de succese europene. Dar într-o marți, 29 mai, s-a dus să ia masa la părinți, la 3 şi jumătate vrea să ia tramvaiul, grăbit, căci înainte de prelegerea inaugurală unde îl aşteaptă o sală tixită, mai are de făcut o cursă. Trebuie ca tocmai când e atât de intens preocupat să vină pe largul Bulevardului Regina Măria, la o oră de circulație redusă, o maşină în plină viteză, e nevoie ca această maşină, care nu poate trece pe lângă el, să aibă frânele şubrede, să-1 târască zeci şi zeci de metri, pentru ca astfel un accident care ar fi putut fi oarecare, ar fi putut să fie grav, să devină neapărat mortal... Totul în câteva clipe năucitoare.

Stea fără nume şi noroc".

O ironie atroce face, aşadar, ca *Jurnalul* să se întrerupă, prin moartea autorului său, nu în anii cei mai întunecați ai războiului, ci tocmai într-un moment ce părea a fi dătător de speranțe. Cititorul încearcă un sentiment ciudat atunci când, ştiind că 1945 va fi anul morții lui Sebastian, parcurge în confesiunea aceasta pagini de mare tensiune, în care sunt numărate cu febrilitate zilele care vor fi să fie până la sfârşitul lui - sfârşit dorit, sperat, vizat a surveni cât mai grabnic, o dată cu înfrângerea Axei. Când ştim ce va însemna „pacea" pentru acest om chinuit, ne încearcă, parcă, un sentiment de culpă, pentru omniscienţa noastră, şi unul de zădărnicie în fața oricărui efort, oricărei „zbateri". Dar *Jurnalul* merge mai departe, prinzând în pagină încrederea nedezmințită într-un viitor mai puțin sumbru decât prezentul, cu o continuă oscilare între „regrete şi speranțe" (ultimele două cuvinte, încheind - parcă, simbolic - confesiunea lui Sebastian).

Epilogul e, prin urmare, acesta: o moarte absolut stupidă şi revoltătoare, un *summun* de absurd, un adevărat „scandal metafizic" (după cum i-a spus, cu o sintagmă din Gabriel Marcel, Petru Comarnescu) - „încununând", de fapt, o suită de ghinioane şi accidente din timpul vieții, o înlănţuire impresionantă de atacuri, deziceri, calomnii şi trădări. Moartea lui Mihai Sebastian încheie definitiv, irevocabil, lanțul de nenumărate posibilități pierdute, de perpetuu „might have

been". *Jurnalul* său, însă, apărut după jumătate de veac, ar putea fi („might be"!) o revanşă (ce-i drept, palidă) asupra Timpului şi timpurilor.

O iluzie numită „Criterion"

Prin prisma distanţei istorice (la propriu), ne vine greu, acum, să înţelegem cum a fost posibilă apropierea lui Mihail Sebastian, adică a evreului Iosef Hechter, de atâţia propovăduitori ai dreptei (sau chiar ai extremei drepte). Nu trebuie însă pierdut din vedere un „amănunt", *fundalul* pe care se desfăşurau aceste relaţii nu fusese, până la un anumit moment, alterat în mod profund. Practic, abia după venirea lui Hitler la putere, „peisajul" a început să se schimbe

fundamental şi la noi. Apropierea lui Nae Ionescu de mişcarea legionară, strângerea relaţiilor cu liderul acesteia, Corneliu Zelea Codreanu, apoi asasinarea lui I. G. Duca, urmată de represalii (printre care suspendarea „Cuvântului" şi arestarea directorului său, considerat autor moral al crimei), au dus la spulberarea climatului intelectual de până atunci: un climat de autentic dialog şi colaborare fertilă, susţinut până în 1933 chiar de către Nae Ionescu... Asociaţia „Criterion" reprezintă punctul de maximă alezaţie al, de acum, defunctei stări de spirit.

Ideea înfiinţării ei i-a aparţinut neobositului organizator şi animator cultural, minţii sclipitoare a lui Petru Comarnescu, care, într-o seară de duminică, în anul 1932, a venit cu propunerea de a se organiza la „Fundaţia Carol I" un ciclu de conferinţe-simpozion, dedicate fie unor mari personalităţi contemporane, fie unor probleme controversate, „la ordinea zilei". Entuziasmul tinerilor - a căror medie de vârstă nu depăşea 25 de ani! - a fost mare, după cum mare a fost şi răsunetul manifestărilor „criterioniştilor". Cum a decurs prima conferinţă? Care era atmosfera ei? O spune Mircea Eliade, într-o pagină emoţionantă şi emoţionată din *Memoriile* sale:

„Cred că am inaugurat ciclul cu Freud. Printre vorbitori îmi amintesc doar de Mircea Vulcănescu şi Paul Sterian, dar eram vreo cinci-şase, printre care şi un psihanalist. Când am intrat, nu ne venea să ne credem ochilor. Amfiteatrul «Fundaţiei Carol I» era arhiplin. Biletele la parter fuseseră de mult vândute şi lumea se năpustise la balcoane şi galerii. Şedeau pe unde apucau, pe scări, pe balustrade. Apoi, pentru că nu-i mai putea opri nimeni, pătrunseseră în sală, se rezemau de pereţi, se aşezau chiar pe estradă. Probabil că nici n-am fi putut începe dacă Petru Comarnescu n-ar fi anunţat, în sală şi în foaier, că vom repeta

simpozionul după câteva zile şi, cu ajutorul pompierilor de serviciu, n-am fi închis şi zăvorât poarta de la intrare. Lipisem acolo şi un afiş, anunțând repetarea simpozionului. Dar unul dintre noi s-a sacrificat şi a rămas afară, în stradă, două ceasuri, lămurind şi liniştind grupurile de auditori fără noroc".

Structura acestor manifestări era, aşadar, de *symposion,* de confruntare a ideilor şi opiniilor celor mai diverse. Ce argument mai puternic ar putea fi adus, decât acela că la conferința despre Lenin (I) au fost invitați să vorbească, pe de o parte, comuniştii Belu Silber şi Lucrețiu Pătrăşcanu, iar pe de alta, simpatizanți ai dreptei naționaliste ca M. Polihroniade şi Mircea Vulcănescu? (Un amănunt picant: când Mihail Polihroniade, la un moment dat, a citat expresia lui Lenin potrivit căreia „statul burghez e un cadavru ce va fi răsturnat dintr-o singură lovitură" a fost straşnic aplaudat şi de studenții naționalişti, şi de simpatizanții comunişti!...). „Criterion" funcționa, prin urmare, ca un fel de creuzet în care erau topite cele mai tăioase antinomii, parcă după principiul *melting-pot-u\ui* american (să fie oare întâmplător faptul că tocmai filo-americanul Comarnescu a avut ideea înființării asociației?). *Evreul* Mihail Sebastian participa la acest fertil dialog fără a-şi contrazice câtuşi de puțin sau a-şi trăda în vreun fel sistemul de valori, cadrul de referință ori datele personalității sale - dimpotrivă. O scenă

plină de semnificație pentru relevarea acestui principiu al unității în diversitate („a se cufunda în, dar a nu se confunda cu") - principiu aplicat cu strictețe şi în mod constant de către M. Sebastian, ca şi de ceilalți „criterionişti" - e relatată tot de către M. Eliade: la conferința despre „America, în raport cu Occidentul şi Extremul Orient", Petru Comarnescu a suportat cu oarecare stoicism criticile aduse de Eliade, în numele spiritualității orientale, dar a explodat atunci când Sebastian a „zeflemisit" şi el pe *homo americanus,* în numele spiritului francez, încercând de mai multe ori să-1 întrerupă pe vorbitor şi fiind, pentru aceasta, chemat la ordine de preşedinte, filo-americanul pătimaş Comarnescu „a continuat să exclame, să pufnească în râs sau să se întoarcă brusc în scaun ori de câte ori i se părea că Mihail Sebastian întrece măsura".

Acestei forme benigne, aproape comice, de manifestare a unei atitudini *de respingere* i-a luat locul, într-o altă împrejurare avându-1 ca protagonist pe M. Sebastian, o ostilitate exprimată trivial, ba chiar abject: la conferința despre Charlie Chaplin, în cadrul căreia Sebastian urma să ia cuvântul, i s-a strigat de către cuzişti, verde-n față *{verde* - la propriu şi la figurat!): „Un ovrei despre un alt ovrei!" Episodul nu era, desigur, întâmplător - el dovedind *limitele* între care se

înscria demersul generos (prea generos...) al asociației „Criterion". Scopurile ei nobile erau menite să fie puternic contracarate şi, în cele din urmă, zădărnicite de curentele politice la ordinea zilei, de mizeria morală „a oamenilor în uniformă" (indiferent de culoarea acesteia) - „activişti" care au şi reuşit, de altfel, cu largul concurs (de nu chiar complicitatea) Poliției şi Siguranței, să o dizolve printr-un imund scandal de presă.

Interesantă este însă atitudinea pe care a adoptat-o, în fața acestei inepte abjecții, Mihail Sebastian: „era în picioare, cu câteva foi pe care îşi însemnase planul conferinței. Se făcuse foarte palid. A rupt foile, a făcut un pas înainte şi a început, cu o voce fierbinte, sugrumată de emoție. «Aveam de gând să vă vorbesc despre un anumit aspect al artei lui Charlot, a spus. Dar cineva dintre dumneavoastră mi-a adus aminte de ovrei. Şi am să vorbesc, ca evreu, despre evreul Charlot...».

Sala a izbucnit deodată în aplauze. Mihail Sebastian a ridicat brațul şi le-a spus: «Vă mulțumesc», apoi a improvizat una din cele mai patetice şi mai inteligente conferințe (...) A prezentat un Charlot pe care numai cineva din Europa Răsăriteană îl putea ghici şi înțelege. A vorbit despre solitudinea omului în filmele lui Charlot, aşa cum reflecta ea solitudinea ghetourilor. Când a încheiat, după vreo douăzeci de minute, l-au răsplătit aplauze frenetice. O parte din sală aplauda în picioare".

Dincolo de această nobilă atitudine (şi reacție), trebuie sesizat *gradul de utopie* cu care era încărcată acțiunea „Criterionului". Ea dădea iluzia unei înțelegeri peste toate punctele de conflict, şi speranța unei armonizări a tuturor principiilor şi intereselor divergente. Pentru a folosi o memorabilă formulă maioresciană („aplicată" criticii literare), „Criterion" era de fapt, *„un vis al inteligenței libere",* o utopie a convergenței elitelor, o transcendere a partizanatelor

politice. Nu în ultimul rând, o „abolire" a balcanismului, a băşcăliei gratuite care, de altfel, i-a şi găsit grabnic o poreclă ce se voia teribil de spirituală, „Cretinion". Alături de alții, dar poate cu şi mai mult entuziasm, Sebastian a crezut în această utopie, venind bucuros în întâmpinarea ideii de dialog sincer şi polemică urbană. Că frumusețea şi noblețea acestui moment au degenerat, finalmente, într-un penibil absolut, aceasta e deja o altă problemă. Important e, în cadrul acestei discuții, să fixăm contribuția extrem de importantă a evreului Hechter-Sebastian la edificarea unui fertil climat spiritual, numit „Criterion" - o asociație care se defineşte cel mai bine prin memorabila concomitentă a aplauzelor adresate

lui M. Polihroniade, de către naţionalişti şi comunişti.

Evreul de la „Cuvântul"

După cum am văzut, situarea evreului Sebastian alături de numeroşi exponenți ai dreptei naționaliste este doar aparent paradoxală, întrucât ea se bazează, în fapt, pe o netă delimitare a propriului „spațiu" ideologic-teoretic - însă perspectiva noastră prea „ştiutoare" asupra efectelor dezastruoase ale „maladiei" fasciste şi hitleriste tinde a pierde din vedere nuanțele şi contextele acelei epoci, impunând, astfel, o grilă *maniheistă* extrem de rigidă. Nu prea este în spiritul adevărului istoric o atare categorisire netă şi „fără rest" în grupuri şi grupuscule perfect izolate - ca poziție şi atitudine - unele de altele. în realitate, generația '30 cuprindea orientări distincte, însă cu un liant foarte puternic: profesorul de metafizică şi logică Nae lonescu, pe la seminariile căruia trecuseră - şi se formaseră - aproape toți componenții ei: M. Eliade, M. Vulcănescu, P. Sterian, Dan Botta, E. Cioran, C. Noica, A. Golopenția, H.H. Stahl, Ion I. Cantacuzino, Alex C. Teii, M. Polihroniade, M. Sebastian, P. Comarnescu, I. Jianu, T. Vlădescu, P. Țuțea, T. Herseni, O. Neamțu, P. Deleanu, C-tin Mateescu, V. Băncilă, Arşavir şi Haig Acterian, Gh. Racoveanu, Eugen lonescu, D. C. Amzăr, Ion Ionică, P. Viforeanu, C-tin Enescu, P. Vojen, P. Manoliu, S. Tudor, N. Roşu. Lista e, cu adevărat, impresionantă - şi a fost redată *in extenso* tocmai pentru a arăta marea diversitate pe care aceste nume o aduc în tiparele unei unități ce ar putea părea „monolitică". Petru Comarnescu, bunăoară, se apropia de Mihail Polihroniade numai în „punctul de plecare"; traiectoriile ideologice ale celor doi se vor despărți, apoi, într-o iremediabilă divergență. Concluzia la care vrem să ajungem este aceea că Mihail Sebastian putea sta „liniştit" alături de toți aceşti colegi ai săi de generație, pe baza „solidarității biologice", fără ca prin aceasta să împărtăşească ideile şi convingerile lor. Vom vedea, mai jos, în ce constă-totuşi - paradoxul relației Nae lonescu - M. Sebastian dar, până atunci, trebuie desfăşurată istoria colaborării evreului Iosef Hechter la o revistă „antisemită" precum „Cuvântul".

Când vorbim acum, după 50 de ani, de „antisemitismul" „Cuvântului", comitem eroarea de a aplica o etichetă ce corespunde „conținutului" numai de la

un anumit moment încolo. într-adevăr, dacă ne gândim că legionarul Vasile Marin a fost redactor la această revistă, că Ion I. Moța, alt legionar de frunte, i-a încredințat, la plecare în Spania, scrisorile sale lui Nae Ionescu, că acesta a avut o „istorică" întâlnire cu Corneliu Zelea Codreanu chiar în redacția „Cuvântului", că profesorul de metafizică purta mereu asupra sa fotografiile Căpitanului (!), că, în

fine, după moartea lui Nae Ionescu, soția sa a cedat proprietatea revistei lui Horia Sima... - toate aceste fapte (la care se adaugă altele) demonstrează cu prisosință linia „legionaroidă" a „Cuvântului".

Să fie, aşadar, adevărat că evreul M. Sebastian „a fiert şapte ani în cazanul cu smoală antisemită de la «Cuvântul»"? Nici vorbă! Şi asta, pentru simplul motiv că au existat, în realitate, *două vârste, două faze* (diametral opuse) ale acestei reviste: prima, din noiembrie 1927 până în noiembrie 1933, în care linia „Cuvântului" era antiliberală, filocarlistă şi țărănistă, de nu chiar „bolşevică" (!); a doua, între noiembrie 1933 - Ianuarie 1934, precum şi pe timpul scurtei reapariții din 1938 -perioadă în care „Cuvântul" se „înverzise" considerabil, făcând o politică anticarlistă şi filolegionară. Mai e nevoie să precizăm că Mihail Sebastian aparține - „fizic" şi spiritual - primei vârste a „Cuvântului"? O spune le însuşi, în capitolul „«Cuvântul» dinaintea tristelor fapte de la sfârşitul anului 1933. Acestui «Cuvântul» i-am aparținut şi îi voi aparține mereu în amintire. Sunt bucuros să primesc toate insultele pentru această faptă şi pentru această mărturisire".

„Cuvântul" căruia i-a aparținut Sebastian era nu doar o revistă la care redactorii şi colaboratorii aveau dreptul să scrie ce gândesc (şi să polemizeze cu alți redactori sau colaboratori, inclusiv cu directorul Nae Ionescu), ci şi o gazetă eminamente revoluționară, de... stânga, aproape subversivă. Revoluționară, deci, dar nu în sens legionar: „Şi nu e vorba, n-a fost, cel puțin până în noiembrie 1933, despre o falsă revoluție, variantă a unui huliganism camuflat în genul hitlerismului sau al gardismului de fier. «Cuvântul» nu se lăsa păcălit de diversiunile antisemite pe care le montau vizibil când liberalii, când averescanii, când național-țărăniştii". Revista şi, personal, directorul ei luau ferm atitudine tocmai împotriva antisemitismului şi a persecutării comuniştilor: „bolşevicul" Belu Silber, închis la Jilava, avea aşadar toate motivele să ceară, disperat, ajutorul „fascistului" Nae Ionescu - „fascist" care, de altfel, scria negru pe alb în revista sa, în urma devastărilor făcute, în decembrie 1927, asupra caselor de rugăciune evreieşti de la Oradea:

„Uniunea Studenților Creştini, întrunită în congres la Oradea, a devastat casele de rugăciune evreieşti. Asta dovedeşte la ce nivel spiritual stau tinerii noştri (...)

Studenții arată că pentru ei creştinismul e o firmă polemică şi politică - nu o realitate spirituală.

A devasta o casă de rugăciune a oricui este semnul celei mai întristătoare secete sufleteşti. A devasta o sinagogă însemnează însă în specie a nega Vechiul Testament, care este în *timp* baza însăşi a evangheliei, a rupe continuitatea

bisericii lui Dumnezeu.

217

Iată ce nu înţeleg studenţii şi iată de ce nu sunt creştini (...) Păcat în orice fel. Păcat împotriva creştinismului, nu numai ca religie a iubirii: ci împotriva realizărilor istorice ale creştinismului (...)

Pentru noi, creştinii, evreii nu sunt necredincioşi, ci credincioşi întârziaţi pe drumul mântuirii: noi am ajuns la noua legătură - ei o aşteaptă pe Mesia cu calul alb, care va veni să-i mântuiască, şi nu vor să afle că Mesia a venit.

Astea sunt sinagoga, Vechiul Testament şi iudaismul religios, pe care Uniunea Studenţilor Creştini le-a insultat sângeros prin distrugerile de la Oradea.

Domnilor studenţi, să învăţaţi de aici înainte aceste lucruri - e greu. Schimbaţi, deci, titulatura Uniunii".

„Cuvântul" acesta, „cu viziera ridicată" pentru a lupta împotriva extremismelor naţionaliste şi diversiunilor antisemite, nu prea pare a fi cea mai adecvată revistă pentru un Vasile Marin, după cum directorul ei nu prea dă semne a împărtăşi idealurile unui Corneliu Zelea Codreanu. Această stare de lucruri, această „degenerare" neverosimilă, va surveni abia din toamna lui 1933, când revista a început să insereze ştiri şi reportaje despre activităţile legionarilor, şi când Nae lonescu şi-a convocat redactorii - printre care evreii Sebastian şi Ion Călugăru - pentru a-i avertiza: „Ziarul nostru a luat o anumită atitudine (s. n.), cine înţelege să rămână să-şi facă socotelile". Şi dacă, iniţial, Mihail Sebastian refuzat să creadă într-o asemenea uluitoare „schimbare la faţă" (încurajat şi de răspunsul profesorului la întrebările sale îndurerate: „«Cuvântul» antisemit? «Cuvântul» fascist? Nu simţi că e absurd?"), aşteptând ca atmosfera de „confuzie" să se limpezească - în cele din urmă, prin suspendarea gazetei în urma asasinării lui I. G. Duca, „socotelile" dintre evreul Iosef Hechter şi revista „Cuvântul" au fost definitiv încheiate.

Ghiţă Blidaru şi Nae lonescu

Editarea *Jurnalului* ţinut de M. Sebastian între 193 5 şi 1944 înseamnă nu doar concretizarea posibilităţii de a cunoaşte *sur le vif* evoluţia (de fapt: involuţia) societăţii româneşti în acei ani dramatici, ci şi constituirea unui veritabil *detector-seismogrqf* 'al relaţiei autorului cu „maestrul" său, profesorul Nae lonescu. în romanul *De două mii de ani...,* această relaţie era deghizată -ce-i drept, transparent - şi „topită" în ficţiune. *Jurnalul,* însă, scris pentru a fi publicat - după cum s-a şi întâmplat - abia peste 50 de ani, anulează prin însuşi demersul său (de moralitate şi exactitate a redării evenimentelor) orice posibile distorsiuni ale adevărului. A compara cele două figuri: Ghiţă Blidaru, profesorul din roman, şi Nae

lonescu, profesorul din realitate, este nu numai un lucru cât se poate de firesc în ordinea discuției noastre, ci şi un exercițiu absolut fascinant -din care putem înțelege mai bine volputatea publicării acelor „Şantiere" de creație ale tinerilor scriitori din anii '30, ca o căutare, pe urmele lui Gide, a autenticității. Autenticul şi ficțiunea se apropie, uneori, până la identificare,

218

pentru a se nega, apoi, „apăsat" - în funcție de oscilațiile profesorului de după 1933, cu câteva sclipiri din vechea sa strălucire, dar cu un *trend* orientat, din păcate, implacabil în jos.

Ghiță Blidaru este una dintre figurile centrale ale romanului cu problematică evreiască *De două mii de ani...* Este chiar zeul tutelar al acestei ficțiuni, personajul care îl fascinează de la bun început pe eroul-narator şi îi determină, *indirect* dar şi *direct,* traiectoria spirituală şi destinul personal. Momentul întâlnirii celor doi pare situat sub incidența hazardului: încercând să scape cu fuga de corecțiile „principiale" aplicate de studenții antisemiți, eroul intră într-o „sală mică, incomodă", unde zece-doisprezece ascultători asistă la prelegerea ținută de „un om foarte tânăr". Cursul despre „noțiunea de valoare în istoria doctrinelor economice" al acestuia (despre care eroul află că îl cheamă Ghiță Blidaru şi vine „de la Miinchen sau de la Berlin") se dovedeşte, curând, că-şi depăşeşte cu mult cadrele inițiale, pentru a se transforma într-o serie de uluitoare prelegeri ce pun în discuție totul - şi aceasta, într-o manieră de expunere complet *atipică,* aflată la mare distanță (aproape într-un alt plan!) în raport cu prelegerile profesorilor „obişnuiți".

„Ce miraj şi ce simplitate în omul ăsta. Vorbeşte noduros, cu colțuri, cu asperități, cu ocoluri. Aruncă aici un cuvânt, deschide dincolo o poartă secretă, loveşte dincoace o piatră găsită în drum. Totul la întâmplare, oarecum în voia hazardului. Şi pe urmă, pe la sfârşitul ceasului, când te uiți cu dezolare la câmpul de gândire pe care 1-a devastat în halul ăsta, deodată lucrurile încep să se ordoneze, nu ştiu cum, nu ştiu prin ce întoarcere de resort. Ideile aruncate în trei sferturi de oră în dreapta şi stânga, fără legătură, se întorc în ultimul sfert acasă, liniştite, clare, necesare, într-o stringență uluitoare, încheind un ciclu de cugetare cum ar încheia o construcție simfonică".

Vraja prelegerilor profesorului pare, însă, a se destrăma în realitate -*Jurnalul* redând fără nici o „colorare" ficțională, în termeni neutri, aproape „seci", felul în care fostul elev priveşte lecțiile fostului maestru, alterate acum de „politicale", cabotinism şi trădarea propriilor convingeri anterioare:

„Sâmbătă, 14 [martie 1936] Ieri n-am mai fost la cursul lui Nae. A început să mă plictisească. Ultimele lecții au fost reeditări, destul de enervante prin facilitatea lor politică, reeditări ale lecțiilor de anul trecut", (p. 46).

„Joi, 14 [mai 1936] Alaltăieri, la Braşov, la procesul studenților gardişti, Nae a declarat (i-am citit depoziția în ziare) că nu orice asasinat e interzis de religie şi că, deci, în mod firesc studențimea se solidarizează cu asasinii lui Duca.

Cred că nu mă voi mai duce la cursul lui. Nu ca să dau «sancțiuni» împotriva lui. Dar, foarte sincer vorbind, Nae Ionescu începe să nu mai fie interesant. E prea simplă schema lui".(p. 58)

Să nu se înțeleagă, de aici, că obiectivitatea absolută a diaristului ar cunoaşte vreo sincopă şi că, prin urmare, Sebastian ar susține un neadevăr - „scăderea" vizibilă a calității lecțiilor lui Nae Ionescu - numai pentru că nu mai este de acord cu poziția politică adoptată de acesta. Evitând măsluirea adevărului pentru a-i ieşi,

lui „schema", Sebastian are, dimpotrivă, față de Nae Ionescu - după cum observa Eugen Simion - „o iubire spirituală mereu contrariată". In fapt, notațiile din *Jurnal* pendulează între o admirație sinceră, atunci când e cazul:

„Marţi, 26 [mai 1936] Nae şi-a închis cursul vineri după-masă. Am fost. Lecție sobră (cu un singur moment de cabotinaj - şi încă nu exagerat), lecție foarte frumoasă, strânsă, abilă, cu o sumă de fericite formule (...) Lecția a fost într-adevăr remarcabilă - iar soluția lui pentru problema individ-colectivitate este, nici vorbă, interesantă (deşi simt sofismul, fără să-1 pot pentru moment preciza..." (pp. 58-59), şi o respingere, după cum am văzut, netă - alteori. De altfel, profesorul sesizează nemulțumirea fostului elev şi îi dă o replică memorabilă, atât prin calitatea unei prelegeri susținute, cât şi în mod direct, la sfârşitul acesteia:

„Marţi, 26 [mai 1936] (...) Ieşind din sala de curs, Nae mi s-a adresat:

- Pentru tine am făcut lecția asta. De doi ani te uiți la mine chiorâş. Ei, acuma ce zici?" (p.58).

Necruțătoarea *oglindă* a diaristului fixează, aşadar, ambele ipostaze: cea a unui „Nae din timpuri bune"[19], pe de o parte; cea a unui Nae Ionescu *alterat* ca om (dar şi ca profesor), pe de alta. Câtă diferență față de entuziasmul parcă necondiționat pe care eroul din *De două mii de ani...* îl are față de „mentorul absolut" Ghiță Blidarul

„Câtă pasiune este în omul ăsta aşa de neted construit, câte furtuni ascunde stăpânirea lui de sine, gândirea lui geometrică. Este până azi singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun (s.n.), fără să am însă prin aceasta sentimentul

unei abdicări, ci, dimpotrivă, al unei împliniri, al unei reintegrări".

Există totuşi în roman un moment foarte important, oarecum simbolic pentru transformarea fascinantului Ghiță Blidaru în dezamăgitorul Nae Ionescu de după „înverzirea" din 1933; recurgând la profesorul Blidaru ca la o ultimă redută a normalității în nebunia antisemită din Universitate, tânărul erou, freneticul admirator, primeşte următorul răspuns:

„Ghiță ieşea de la secretariat. M-am apropiat şi i-am vorbit. Nu mai ştiu ce. Jur că nu mai ştiu şi că asta nu este un truc, ca să-mi cruț un moment mai mult de silă personală.

M-a întrerupt. 1

- Ce vrei dumneata, domnule?

- Domnule Profesor, m-au dat afară şi... ^

- Ei, şi ce vrei să-ți fac eu?

A plecat, fără să aştepte răspuns.

Ar trebui să alerg pe străzi un ceas, două, trei, ar trebui să mă bat cu zece mii deodată, ar trebui să tai cu toporul un vagon cu butuci, ca să cad seara dărâmat pe pat şi să dorm şi să uit".(p. 45)

Acest stupefiant „Ei, şi ce vrei să-ți fac eu?", azvârlit unui tânăr venit la tine ca la un maestru absolut, spiritual şi moral, este, s-ar putea spune, premisa elaborării faimoasei Prefețe la romanul *De două mii de ani...;* dar în acelaşi timp

o formula care sintetizează cel mai bine toate actele şi atitudinile acelui Nae lonescu profund modificat de politica filolegionară, pe care *Jurnalul* îl înfățişează (încă o dată; cu programatică obiectivitate!) în toată „nuditatea" sa. Iată câteva mostre ale dezamăgirii crunte încercate de fostul elev: „Bietul Nae! Ce repede coboară treptele..." (p. 41); „Armura lui logică are o mie de fisuri", (p. 50); „Şi cel puțin dacă ar fi cu adevărat [gardist], sincer şi fără calcule..." (p. 59); „Ar trebui să-1 văd şi să-i spun: «Acuma, domnule profesor, nu mai **e** nici o îndoială că politica dvs. e o eroare. Numai printr-o teribilă eroare puteți fi alături de Stelian Popescu»". (p. 87)...

Descoperim astfel, cu o anume stupoare, un Nae lonescu megaloman şi cabotin, „şmecher" şi cinic arivist, mascându-şi după „principiile" frumoase -vorba vine! - o grosolană dorință de căpătuire:

„Baltic. Sâmbătă, 30 aprilie [1938] (...) Lui Nicholson (deputatul laburist care a fost acum 2 săptămâni la Bucureşti) i-a spus că nu va înțelege nimic din

România, dacă va voi să o judece cu criteriul «libertăţii individuale». E o valoare pe care nu o cunoaştem, pe care am împrumutat-o de aiurea şi peste care evoluţia organică, firească, a neamului românesc trece nesocotind-o obligatoriu.

Foarte bine, aş fi vrut să-i replic lui Nae. Dar când spui asta de pe terasa unei magnifice vile la Balcic, sau din balconul unui somptuos palat la Băneasa, când te aşteaptă afară un Mercedez Benz, când hainele ţi le aduci de la Londra, rufele de Ia Viena, mobilele de la Florenţa, articolele de toaletă de la Paris, toată teoria asta este teribil de reacţionară", (p. 160)

Fostul „ucenic" oscilează, aşadar, între vechea admiraţie şi noile dezamăgiri (din ce în ce mai frecvente), şi începe să aplece urechea la cuvintele grele spuse pe seama profesorului:

„Sâmbătă, 14 [martie 1936) (...) Duminica trecută, la Nenişori, Tudor Vianu mi-a făcut într-un sfert de ceas procesul lui Nae, cu extremă violenţă (nu de vocabular). îi contestă orice originalitate. îl crede un reprezentant al lui Spengler şi al încă vreo câtorva nemţi actuali, pe care i-a utilizat din timp, fără să indice sursele.

Se poate. Nu ştiu", (p. 46)

Mai mult chiar, Sebastian constată singur în ce constă marea „originalitate" a lecţiilor profesorului: „totul e în Spengler cu o înmărmuritoare asemănare de termeni", (p. 58) (Ca o paranteză, trebuie remarcat paradoxul „suculent" al situaţiei lui Nae lonescu: un *magister* care, prin prelegerile sale, a dezvoltat în elevii lui (printre care străluciţii creatori de mai târziu: Eliade, Cioran...) un al şaselea simţ - al gândirii şi exprimării strict personale, „pe cont propriu", şi asta în timp ce el însuşi nu aplică preceptul „Fii tu însuţi!"...

Toate aceste (s)căderi ale „maestrului" sunt redate de Sebastian în nişte pagini pe care le-am numi de **satiră îndurerată.** O legătură indestructibilă pare a-i uni, în ciuda tuturor divergenţelor, pe cei doi - şi nimic din ceea ce face sau spune profesorul nu reuşeşte să-1 facă pe fostul discipol să-1 uite definitiv. Sunt, poate, unele dintre cele mai frumoase pagini ale *Jurnalului* acelea în care

admiraţia şi dragostea lui Sebastian pentru Nae Ionescu transpar printre rânduri, uneori punând în umbră toate reproşurile făcute „pe merit"; „Neschimbat, etern Nae! Brusc, fără pregătire, fără tranziţie, mi-a povestit tot ce i-a spus lui Nicholson, de 1-a pus - se înţelege - în cur. Inimitabilul lui accent de modestie degajată! Cât e de copilăros, cât de mult vrea să epateze şi cât de multă plăcere îmi face să-1 ajut, cu aerul meu de admiraţie interzisă, de mirare perpetuă, de

aşteptare surprinsă, intrigată. Copilăria asta a lui e unul din ultimele lucruri pentru care îmi este încă drag", (p. 160) Vechea fascinație (fascinația eroului din *De două mii de ani...* pentru profesorul Ghiță Blidaru) iese din nou la suprafață, în pofida diferențelor esențiale dintre al doilea Nae Ionescu şi mereu acelaşi Mihail Sebastian. Iar la moartea „maestrului", *Jurnalul* redă într-un fragment antologic întreaga durere a unui om care nu-1 poate uita pe fostul său mentor, în ciuda a tot ceea ce se întâmplase - urât şi grav - între ei:

„Vineri, 15 martie [1940] A murit Nae Ionescu.

Sâmbătă, 16 (martie 1940] Plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri-dimineață, intrând în casa lui Nae Ionescu, două ore după ce a murit.

Se duce cu el o întreagă perioadă din viața mea, acum - acum de abia -definitiv închisă.

Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit, nerealizat, învins şi - dacă nu mi-ar fi greu s-o spun - ratat.

Mi-e atât de drag tocmai pentru că a avut aşa de puțin noroc! Ce insolent, ce jignitor mi se pare succesul altora! Şeicaru e sănătos, bogat şi triumfător. Manoilescu va fi ministru. Tătărescu e prim-ministru. Herescu este profesor definitiv şi preşedinte la SSR. Corneliu Moldovanu are premiul național de literatură şi dă şuete la cafenea. Victor Eftimiu dă recepții...

Dar Nae Ionescu moare la 49 de ani, neluat în serios, înfrânt", (pp. 267-268).

Pentru un moment, în *Jurnalul* lui Mihail Sebastian, Nae Ionescu şi Ghiță Blidaru s-au contopit.

„Iosef Hechter, tu eşti bolnav..."

După cum s-a putut vedea, degradarea relației dintre M. Sebastian şi fostul său profesor nu a dus la o rupere definitivă între cei doi - deşi motive, pentru un atare deznodământ, Sebastian avea suficiente. Dacă ne gândim numai la scandalul uriaş (şi imund) al Prefeței „distrugătoare" încredințate de Nae Ionescu - şi ar fi fost de ajuns, pentru oricine altcineva în afară de Sebastian, ca să se considere dezlegat de „un om față de care mă simțeam responsabil". Structura morală a tânărului Hechter 1-a împiedicat, însă, a refuza publicarea textului semnat de fostul său „maestru", chiar dacă acesta argumenta - cu o logică aparent impecabilă, în fapt întemeiată pe mai multe sofisme - necesitatea ca Iuda „să sufere". Finalul teribil al Prefeței, în culori negre, de Apocalips:

„Iosef Hechter, tu eşti bolnav. Tu eşti substanțialmente bolnav, pentru că nu

poți decât să suferi; şi pentru că suferința ta e înfundată. Toată lumea suferă, Iosef Hechter. Suferim şi noi, creştinii. Dar pentru noi e o ieşire, pentru că noi ne putem mântui. Ştiu, tu nădăjduieşti, nădăjduieşti că va veni odată cel aşteptat, Mesia, pe calul alb, şi atunci vei stăpâni pământul. Nădăjduieşti, Iosef Hechter. E singurul lucru ce-ți mai rămâne.

Eu însă nu pot face nimic pentru tine. Pentru că eu ştiu că Mesia acela nu va veni. Mesia a venit, Iosef Hechter - şi tu nu l-ai cunoscut. Atât ți se cerea în schimbul tuturor bunătăților pe care Dumnezeu le-a avut pentru tine: să veghezi. Şi nu ai vegheat. Sau nu ai văzut - pentru că orgoliul ți-a pus solzi pe ochi.

...Iosef Hechter, nu simți că te cuprinde frigul şi întunericul?", nu şi-ar fi găsit *o replică* adecvată în nepublicarea textului, ci, dimpotrivă, în tipărirea lui - ceea ce s-a şi întâmplat, spre stupefacția generală. Foarte mulți nu au înțeles, atunci, un lucru elementar: nu editarea Prefeței era un lucru îngrozitor pentru autorul romanului, ci scrierea ei - sau, în cuvintele lui Sebastian: „Posibilitatea ei mă înspăimânta, nu publicitatea. Tragic este faptul că a putut să o cugete şi să o scrie Nae Ionescu, nu că o va cunoaşte Petre Pandrea şi I. Ludo".

Absolut curios (cel puțin la prima vedere) este însă următorul fapt: argumentul „de tip hegelian" utilizai de Nae Ionescu: „Iuda suferă pentru că e Iuda, şi deci pentru că trebuie să sufere" - ilustrând teoria suferinței *metafizice* a evreului, ce nu-şi poate depăşi umbra, condiția de evreu - se „mulează" perfect pe un fragment din chiar romanul prefațat, în care eroul-narator abordează în *mod identic* această problematică.

„...Nu numai că antisemitismul mi se pare explicabil, dar evreii mi se par singurii vinovați. Aş voi doar să recunoşti că esența antisemitismului nu este nici de ordin religios, nici de ordin politic, nici de ordin economic. Cred că este pur şi simplu de esență metafizică. Nu te speria. Există o obligație metafizică a evreului de a fi detestat. Asta este funcția lui în lume. De ce? Nu ştiu. Blestemul lui, destinul lui. Dacă vrei, treaba lui".

Identitatea aceasta frapantă dintre pozițiile Prefeței şi romanului nu poate constitui însă un argument în favoarea demersului profesorului, de vreme ce ficțiunea e ficțiune (şi implică deci, „fără probleme", contraziceri ori distanțări *ironice* între text şi subtext), iar un articol teoretic - mai ales cu veleități de program - ar trebui să rămână un articol teoretic. In orice caz, se poate considera că publicarea Prefeței reprezintă nu numai „răzbunarea" şi obligația morală a lui Sebastian, ci şi *punctul separării apelor,* momentul divergenței definitive - chiar dacă, aşa cum am văzut, relațiile dintre „ucenic" şi „maestru" au continuat. *Aura* acestei legături s-a spulberat o dată pentru totdeauna, iar acel „Nae din timpuri bune" a devenit doar o imagine

incidentală, un fel de *memento* trist al vechii relații spirituale.

Este acum momentul să punem întrebarea esențială: a fost *influența lui Nae Ionescu asupra lui Mihail Sebastian o influență decisivă?* Răspunsul, bazat pe argumente, este şi afirmativ, şi negativ. Fără a dori să comitem sofisme ieftine, vom vedea că paradoxul e doar aparent, dată fiind exercitarea acestei influențe pe două planuri.

în ceea ce priveşte planul vieții şi activității lui M. Sebastian, putem afirma cu certitudine că influența lui Nae lonescu a fost cel care, aflat în comisia de la examenul de bacalaureat al brăileanului Iosef Hechter, a remarcat teza acestuia despre „poezia lirică românească" - o teză atât de puțin „pe linie" şi atât de „greşită" în ochii unor profesori obişnuiți (adică: obişnuiți cu litera de evanghelie a manualului). Nae lonescu a fost cel care, director al „Cuvântului", a publicat primele articole ale unui necunoscut ce semna cu pseudonimul Mihail Sebastian. Nae lonescu a fost cel care 1-a trimis pe fostul său elev să se specializeze la Paris, pentru a-şi lua doctoratul în drept. în fine, Nae lonescu a fost cel căruia i s-a solicitat în 1931 o prefață la o carte cu tematică evreiască - şi care, în 1934, i-a încredințat lui Sebastian, pentru a fi publicat, un text ce fundamenta teologic antisemitismul.

Toate aceste momente, toate aceste împrejurări au fost, cu adevărat, decisive pentru destinul individual al lui Iosef Hechter-Mihail Sebastian. Să nu trecem cu vederea această frază-simbol din *Cum am devenit huligan:* „Am trimis articolul «Redacției Cuvântul», fără nici un alt adaos, semnat cu primul pseudonim găsit. Ar fi fost de ajuns să nu apară pentru ca aceşti şapte ani de viață să se fi petrecut altfel (s.n.). Altfel, cum? Nu ştiu.

Dar a apărut".[9]

Nu putem intra în hățişul de posibilități nerealizate, de ipoteze-tip „Might-have-been". O întreagă perioadă din viața lui Sebastian - şi încă perioada cea mai importantă; a căutării *drumului propriu* - stă sub semnul (malefic sau nu: asta e, deja, o altă problemă) lui Nae lonescu.

în ceea ce priveşte sistemul de valori, de referință, în funcție de care se conturează atitudinile teoretice şi poziția ideologică, relația Nae lonescu-Mihail Sebastian aduce cu sine o extrem de curioasă diferențiere. Diferențiere curioasă nu atât *în sine,* cât prin faptul că ea dublează în mod constant o apropiere reală, aproape o comuniune. Ceea ce în cazul asociației „Criterion" părea a fi unicul mod - extrem de original pe la noi, prin Balcani! - de ființare şi supraviețuire (acceptarea

faptului că omul şi creatorul de lângă tine poate avea o cu totul altă poziție), a caracterizat întotdeauna legătura dintre „maestru" şi „ucenic" (de ce altceva l-ar fi apreciat profesorul pe elevul Iosef Hechter de la Brăila, dacă nu pentru faptul că gândea *cu capul lui?).* Şi totuşi, nu este oarecum paradoxală această apropiere, dată fiind spectaculoasa diferențiere a sistemelor teoretice? Nu este întrucâtva contradictoriu demersul lui Sebastian, care se afla - ca spirit - mult mai aproape de E. Lovinescu, de pildă, decât de (orice s-ar zice!) *naționalistul~Nae* lonescu? în această ordine de idei, trivialul atac al lui Victor Eftimiu:

„Ei [I. Trivale, F. Aderca, B. Fundoianu, Alfred Hefter, Aureliu Weiss, Mihail Sebastian] m-au atacat paralel cu dreptcredincioşii creştini antisemiți de la foile naționaliste, tradiționaliste şi ortodoxe, în frunte cu răposatul Nae lonescu"; „Puntea de trecere între roşcații fii ai lui Israel şi ortodoxia tuciurie o făcea tânărul Mihail Sebastian, evreu nebotezat şi frecvent şabăsgoi al pravoslavnicilor", nu poate oculta, sub violența tonului, realitatea ciudățeniei

relației de apropiere dintre profesorul naționalist Nae lonescu şi evreul Iosef Hechte'r. Cum se împăcau, totuşi, uriaşa iubire pentru Franța a lui Mihail Sebastian cu împotrivirea fermă a lui Nae lonescu față de „penetrarea" influentei franceze? Cum se armoniza marea admirație pentru spiritul francez a lui Sebastian cu dezgustul profesorului față de „ignobila deformație apuseană"? Şi, în fine, nu e puțin ciudată diferența uriaşă de opinie dintre fundamental-democratul şi europeanul Sebastian şi fundamental-autohtonistul şi naționalistul Nae lonescu, care cerea imperios (în 1932 - deci în faza lui „bună"!) „decuplarea noastră de structura politică şi economică a Europei"?

Practic, între „maestru" şi „ucenic", câte probleme, atâtea divergențe! Sebastian e un iubitor al valorilor apusene, în timp ce Nae lonescu exaltă Răsăritul; Sebastian e un evreu nepracticant, în timp ce Nae lonescu pune semnul unei absolute egalități între etnicitate („rumânie") şi ortodoxie; Sebastian e un pur apolitic, repugnându-i „oamenii în uniformă", pe când Nae lonescu o un om politic prin excelență, plăcându-i să manipuleze, din umbră, ba pe rege, ba pe legionari (celebrele „cete de voinici"!); Sebastian e un adevărat şi tipic burghez (exclamația lui: „Şi eu sunt burghez!", reprezentând strigătul său de luptă împotriva tuturor iluminaților viforoşi, adică a criminalilor „cu sentiment"!), în timp ce Nae lonescu este tocmai un iluminat, un vizionar în descendența spirituală a lui Pârvan şi Iorga; în fine, poate cel mai important lucru, Sebastian e un *raționalist* umanist, un moralist „contemplator reflexiv" al naturii umane (de aici şi marea lui

dragoste pentru Montaigne), „mizând" pe *individ,* în timp ce Nae lonescu e un iraționalist convins, respingând net soluțiile melioriste ale luminismului, şi creditând total organicismul şi colectivitatea. *Spiritul critic* îl defineşte pe Mihail Sebastian (anumiți critici chiar au considerat critica şi eseistica partea cea mai viabilă a operei sale), mereu consecvent pe poziția sa „de veghe şi de critică" şi ironizând fin caracterul oarecum *tehnic,* artificial al *neliniştii* tinerei generații din care face parte:

„Seară la Costaridi. Lungi dezbateri despre nelinişte, nevroză modernă, Gide, generația războiului, Berdiaev... *Sunt uimit cu câtă vervă se poate vorbi despre nelinişte, la cafea* (s.n.)".

în schimb, pentru Nae lonescu pare o adevărată fericire să constate că „noi trăim o epocă de lichidare a spiritului critic".

Să recapitulăm: Mihail Sebastian este (în opoziție netă cu profesorul şi mentorul său): pătimaş filofrancez; mare admirator al Occidentului şi al valorilor apusene; apolitic *par excellence;* esențialmente burghez; raționalist umanist, mereu moralist „contemplator reflexiv" al naturii umane şi valorizând *individul;* analist lucid şi echilibrat; spirit disociativ înțelegând doza de relativism a lucrurilor şi creditând nuanța, ca împotrivire activă şi rezistență surdă față de gândirea maniheistă:

„Cămăşile negre, brune, albastre şi verzi simplifică violent ideile, atitudinile şi sentimentele, reducându-le la o culoare, la un semn, la un strigăt.

Se retează astfel dintr-o dată toate îndoielile posibile, se strivesc nuanțele, se teşesc sub o formidabilă presiune nivelatoare pozițiile personale de gândire.

225

li

Nu rămân în joc decât două-trei adevăruri absolute şi nebuloase, asupra cărora nimeni n-are voie să se întrebe, dar pentru care toată lumea trebuie să moară.

Da, nu - alb, negru. Atât. Restul o suprimat, şters din conştiința noastră, sterilizat în sensibilitatea noastră. Cu o cămaşă, cu un imn, cu un salut şi cu o insignă, ai rezolvat toate problemele, ai găsit toate răspunsurile. Vrei o religie? Iată o carte de membru. Vrei o metafizică? Iată un imn. Vrei o pasiune? Iată un şef.

Este enorm de simplu. Cheia adevărului, cheia tuturor adevărurilor stă în această cămaşă care îi va ține loc de conştiință, de simțire şi de acțiune (...) Corurile, marşul în cadență şi simbolurile vagi, aceste beții psihologice, sunt materia primă a oricărei dictaturi (...) Există un singur duşman care le poate sta

împotrivă: spiritul critic".

Nu era, aşadar, mai firesc, ne întrebăm văzând această veritabilă profesiune de credință, ca Mihail Sebastian să fie alături nu numai la figurat, ci şi la propriu, de E. Lovinescu? *He might-have-been,* ar fi putut să fie - dar n-a fost! Şi totuşi, dincolo de incidentele fireşti, până la un punct, dintre marele critic şi tânărul „impertinent" ce-i contestase calitățile de prozator, cum se explică *răceala* relațiilor dintre cei doi? O frază din *Jurnal* ne pune pe gânduri:

„Miercuri, 12 februarie [1941] (...) Vizită la Lovinescu. *{N-am mai fost la el acasă de vreo 12 ani* - s.n.). Acelaşi, mereu neschimbat. L-am găsit ascultând cu răbdare o nuvelă de un tânăr şi pe urmă, la sfârşit, tuşind evaziv", (p. 305).

Este una dintre rarele referințe din *Jurnalul* lui Sebastian la E. Lovinescu; şi asta - *nota benei* - într-o perioadă (începând cu 1935) în care relațiile cu Nae lonescu se alteraseră profund. Şi totuşi, figura acestuia continuă să domine întregul *Jurnal,* în timp ce E. Lovinescu apare fulgurant (şi în ipostaze foarte penibile) doar de câteva ori. Să fie, aici, o influență malefică a profesorului de metafizică şi logică? Ar putea fi o explicație:

„...e ceva demoniac în Nae - şi nu pot crede că omul ăsta poate fi anulat printr-o critică universitară", (p. 46);

„Sâmbătă, 31 mai (1941] (...) Joi seara, reuniune la Vianu, cu Ralea, Papilian, Pippide, Eugen lonescu. Lungă discuție despre Nae lonescu, care pentru Ralea şi Vianu nu era decât un stâlp de cafenea, un bărbier, un farsor, un «şef». M-am amuzat să le spun că pentru mine Nae lonescu era diavolul", (p. 339).

O altă notație din *Jurnal* este, însă, cu adevărat simptomatică pentru evidențierea *continuității* influenței pe care Nae lonescu a exercitat-o, chiar şi după moartea sa, asupra fostului său elev.

„Marţi, 18 martie [1941] (...) A murit, la Cannes, Titulescu. Nu l-am cunoscut, nu l-am auzit niciodată vorbind, n-am avut simpatie personală pentru el şi nici admirație politică. Am fost mai mult înclinat să cred în cabotinajul lui puțin isteric *(sunt unele imagini de la* Cuvântul *care persistă în mine* - s.n.), Nici prin Maryse şi Gheorghe, nici prin Sacha Roman, nici prin Aristide - care mi l-ar fi putut face mai familiar - nu m-am apropiat cu nimic de el", (p. 314).

Relația cu Nae Ionescu 1-a influențat, aşadar, decisiv pe M. Sebastian în planul vieții şi activității; în acelaşi timp, lăsându-i „intact" sistemul teoretic şi cadrul de valori, i-a modificat - aproape imperceptibil, dar, prin aceasta, nu mai puțin semnificativ - ansamblul firesc de relaționare şi comuniune cu

personalitățile care se închinau aceloraşi valori ca şi el.

Concluzii

Jurnalul lui Mihail Sebastian satisface, s-ar putea spune, numeroase şi diverse orizonturi de aşteptare. Răspunzând nevoii actuale de *autenticitate,* de „captare" a vieții „aşa cum este ea", cu frumusețile şi mizeriile ei, iar nu prin intermediul ficțiunii (cu a sa străveche teorie a *mimesis-ului),* el oferă o punte de acces atât spre spiritul unei epoci frământate, trăind cu acuitate „criza", cât şi spre spiritul creator şi „zbaterea" biografică a autorului său. Nimic gidian, aşadar, în demersul său: *Jurnalul* nu are o miză a esteticului tras din metatext, din „Şantier". Esteticul, cât este (şi este!), provine din întorsăturile nervoase ale frazelor, din lapidaritatea formulelor fericite, din articulațiile unor scene nu *construite,* ci prinse în câteva tuşe rapide. Afirmația: „este ceva artificios în însuşi faptul de a ține un jurnal intim. Nicăieri scrisul nu mi se pare mai fals. îi lipseşte scuza de a fi un mijloc de comunicare, îi lipseşte necesitatea imediată, „nu e o mică ipocrizie de artist, ci o confirmare în plus că *Jurnalul* - şi jurnalul, ca gen - înseamnă pentru Sebastian „un depozit de date, un loc de refugiu, un exercițiu nu de stil, ci mai degrabă un exercițiu de libertate interioară". E, în fapt, o mică *răzbunare* împotriva vremurilor şi a oamenilor alterați de ele: Sebastian se răzbună nu prin îngroşare şi caricare, ci, dimpotrivă, printr-o deplină exactitate, printr-o maximă scrupulozitate a redării. Evident, nu se cruță defel nici pe sine însuşi - totul se supune *regulii de fier a adevărului strict.*

Fiind, astfel, un document excepțional pentru psihologia unui om şi a generației din care face parte, luminând în egală măsură *zonele* cu care traiectoria vieții şi activității sale interferează, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian aduce, totodată, şi o spectaculoasă „răsturnare" în receptarea lui ca scriitor. Ca un fel de (întârziată, dar nu tardivă) compensație, aerului uşor vetust, al prozelor sale îi ia locul, în spațiul acestei confesiuni, o atmosferă de modernitate necăutată, izvorâtă din sinceritatea şi lapidaritatea notației - în lipsa oricărei preocupări pentru stil. *Câtă sinceritate, atâta dramă,* s-ar putea spune, parafrazându-1 pe Camil Petrescu; toate mizeriile unei vieți şi ale unei epoci în ansamblul ei sunt înfățişate „în direct", fără nici o edulcorare ori omisiune intenționată.

Din acest punct de vedere, relația lui Sebastian cu „maestrul" său, Nae Ionescu, transpare în toată complexitatea, „ciudățenia" şi drama ei - sub semnul

unei influențe decisive asupra vieții şi activității „discipolului". Este, poate, una dintre cele mai interesante legături spirituale stabilite între profesorul de

metafizică şi elevii săi, această relație dintre naționalistul Nae lonescu şi evreul Iosef Hechter; este şi motivul pentru care am încercat să o urmărim „programatic" în cadrul acestui eseu - deşi, suntem convinşi, ea nu-şi va epuiza, probabil, prea curând toate determinările, implicațiile şi semnificațiile latente.

Adevărul literar şi artistic, nr. 521, 522, 524 şi 525 din 6, 13, 27 iunie şi 4 iulie

*Jurnalul*de ieri
şi dilemele de azi *văzute*
de Departe

W1LUAM TOTOK

ANTISEMITISMUL CEL DE TOATE ZILELE

însemnări de jurnal ale scriitorului româno-evreu Mihail Sebastian

Publicarea *Jurnalului*[1] lui Mihail Sebastian (1907-1945) a provocat un şoc în România. Oficialitatea românească a reacționat la această apariție postumă cu consternare, dar şi cu atitudini exprimând o respingere încrâncenată, uneori chiar cu atacuri furibunde, agresive, jignite sau pline de mâhnire. Dezbaterea din ultimii ani, străbătută de controverse, asupra rolului dictatorului militar Ion Antonescu în timpul celui de-al 2-lea război mondial, ca şi asupra implicărilor de extremă dreaptă ale intelectualilor români în anii treizeci şi patruzeci, reevaluarea Gărzii de Fier fasciste (cunoscută şi ca „Legiunea Arhanghelului Mihail") - toate acestea s-au dezlănțuit din nou. Consecința nu a fost nicidecum o re-pla-sare a fronturilor în favoarea adevărului istoric. Un val de indignare națională a inundat presa românească. Publicații liberale au încercat să înfrunte furtuna stârnită de incorigibila tabără național [ist] ă (în text: tabără *națională, incapabilă de învățăminte)* cu argumente istorice plauzibile". Inclusiv cu citate din *Jurnalul* lui Sebastian. Polemica a fost înregistrată de mai multe importante gazete occidentale, cu diagnosticarea contrariată a unei lipse de obiectivitate de neignorat, în introducerea la un amplu eseu publicat în „Frankfurter Allgemeine Zeitung", „istoriografia socialistă" este socotită răspunzătoare pentru împiedicarea unei „evaluări obiective a perioadei interbelice, precum şi a consecințelor ei politice şi ideologice"[3]. Că modelele de interpretare istorică național-comuniste din era ceauşistă au contribuit decisiv la consolidarea unei gândiri naționaliste nu se pomeneşte însă decât marginal. Scrierile legionare reeditate după 1989 (erau

interzise, *tabu* sub Ceauşescu) au oferit tocmai reprezentanților vechi linii national-comuniste (protocroniste)[4] noi argumente pentru alimentarea tezelor lor naționaliste - din punct de vedere istoric, politic şi ideologic[5]. Paralel cu ofensiva publicistică a grupului susmenționat, un cerc de persoane, care se autodefineşte ca „noua dreaptă", a desfăşurat în ultimii ani o neobosită propagandă revizionistă, cu scopul de a nega holocaustul românesc, de a cosmetiza ideologia fascistă a Legiunii şi de a minimaliza exprimările şi activitățile de extremă

dreaptă ale unor Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Ernest Bernea sau Petre Tuțea[6]. Totodată se poate constata şi o intelectualizare a discursului naționalist[7], prin care se tinde şi spre semnalarea unei delimitări de ieşirile rudimentare ale unor cercuri (neo)legionare. Intelectualizarea unor extremişti de dreapta români are drept consecință o creştere a audienței lor în cercuri academice. într-un mod asemănător cu ce se petrece în Europa Occidentală, se tinde spre declanşarea unui proces care să şteargă granițele între gândirea conservatoare şi elemente ale unei ideologii extremiste. Un proces care nu se desfăşoară nici organizat, şi nici omogen sub raport ideologic. Ca variante ideologice se pot evidenția „neolegionarii" primitivi şi „noua dreaptă". Ambele direcții aspiră la rolul de „lideri de opinie" şi încearcă să orienteze dezbaterea politică spre teme revizioniste, coincidente în mare măsură cu modelele de agitație radicale ce există pe plan internațional.

Apariția *Jurnalului* lui Sebastian a coincis cu încheierea procesului de diferențiere (schițat mai sus) între partidele, grupările, cercurile de persoane, asociațiile şi publicațiile naționaliste, care *nu* acționează unitar. Totodată, *Jurnalul* se situează la începutul unei noi dezbateri despre trecut şi marchează, am putea spune, un salt calitativ în re-evaluarea critică a trecutului. Un proces de rememorare colectivă *Jurnalul* însă, cu siguranță, nu 1-a declanşat. Analogiile cu dezbaterea în jurul cărții lui Goldhagen din Germania[8] sau, tot în Germania, cu discuțiile despre *Jurnalele* lui Viktor Klemperer[9] sunt evidente, în ciuda unor deosebiri considerabile. Oricum, toate aceste cărți pun de fapt aceleaşi întrebări fundamentale, şi anume: Cum de a fost posibil să fie nimiciți nenumărați evrei, cum de au acceptat pasiv atâția oameni (în cazul nostru: nemți, respectiv români) persecuțiile, deportările, masacrele a căror victimă a fost populația evreiască, cum de a întâlnit „antisemitismul eliminator"[10] o atât de largă acceptare?

Jurnalul lui Sebastian nu oferă un răspuns la aceste întrebări, dar descrie cu exactitate starea de spirit a elitei intelectuale din acei ani, dând o imagine şi

despre surda atmosferă antisemită în simțirea oamenilor de rând. Cei care-1 critică pe Sebastian îi neagă tocmai capacitatea înfățişării obiective a faptelor. *Jurnalul* însuşi este considerat textul de bază al tuturor istoricilor, scriitorilor şi publiciştilor aflați în fruntea unei campanii internaționale îndreptate împotriva lui Mircea Eliade[11]: revista „Toladot", Daniel Dubuisson, Norman Manea[12], Adriana Berger şi Leon Volovici.

Argumentele contra lui Sebastian s-au ivit de altfel, răzlețe, încă din anii treizeci şi patruzeci în critica literară. O sinteză edificatoare a unei optici naționaliste găsim în „monumentala" *Istorie a literaturii române* (1941) a lui George Călinescu. La lectura capitolului despre Mihail Sebastian frapează imediat croiala limbajului, neîndoielnic modelat după tiparele clişeelor antisemite ale vremii. Dacă acest corifeu al istoriografiei literare româneşti s-a supus ca un sclav incalificabilului „spirit al vremii" sau a ascultat de o reală convingere proprie - nu este obiectul dezbaterii noastre. Fapt este că opera lui Sebastian e analizată de Călinescu dintr-o perspectivă etnică şi ca atare respinsă

ca neromânească . Linia de demarcație între autori români sau doar de *expresie* românească (adică majoritari româno-evrei) corespunde unei metode de analiză care exprimă o opțiune politică. Argumentele sunt clişee, expunerea - o filipică şovină împotriva cosmopolitismului resimțit ca iudaic. Totodată însă Călinescu afirmă că Sebastian ar fi incapabil, din punct de vedere literar, să reflecte „experiența rasei sale" şi îi reproşează „lipsa imaginației". Numele proprii străine ale personajelor sale de roman îl irită pe Călinescu („sunt crispante"); proza lui i se pare monoton-erotică. Cel mai cunoscut roman al lui Sebastian, *De 2000 mii de ani,* este caracterizat ca fiind patetic („pateticul dovedeşte sensibilitatea exagerată a evreului"). Concluzia lapidară a întregii expuneri este cum nu se poate mai limpede: Sebastian n-are „însuşiri de scriitor." Interesante sunt şi observațiile categorice ale lui Călinescu asupra unor fragmente din *Jurnal* publicate într-o revistă, pe care le etichetează de-a dreptul ca „o imitație de jurnal gidian", pagini „afectate" şi „snobe". Călinescu exprimă implicit îndoieli asupra autorității epice a autorului acestor extrase, socotite irelevante, reflectând exclusiv procesul de lucru scriitoricesc.

în numeroase comentarii asupra *Jurnalului* apărut acum integral, lui Sebastian i se neagă din nou capacitatea de a fi un intermediar literar credibil între realitatea românească [obiectivă] a acelor ani şi puterea de pătrundere subiectivă a eu-lui [său] scriitoricesc. Această apariție postumă îi deschide însă lui Sebastian accesul spre conştiința abisală a societății româneşti, conştiință

împovărată de propria istorie insuficient elucidată. Aşa se şi explică reacţiile de mare încărcătură emoţională, oscilând între violentă respingere şi autoconfruntare critică, între indignare îndârjită şi aprobare entuziastă.

Mihail Sebastian înregistrează în *Jurnalul* său etapele perioadei de incubaţie fascistă, culminând cu anii cumpliţi ai dictaturii antonesciene. Confruntarea cotidiană cu cele mai dezgustătoare forme de antisemitism declanşează la autorul însemnărilor o dureroasă decantare a găsirii de sine etnice.

în ultimă instanţă *Jurnalul* înfăţişează sugestiv şi detaliat şi criza de identitate a evreului român între antisemitism şi asimilare. Ce se petrece întâi în cercul prietenilor apropiaţi se extinde mai târziu asupra evenimentelor de stat.

Un rol-cheie îi revine în această evoluţie prietenului lui Sebastian, Mircea Eliade. Capitularea omeniei se coagulează în realitatea arbitrarului, a discriminării, a persecuţiei. *Jurnalul* lui Sebastian nu este un fanar al rezistenţei, ci o mărturie asupra desumanizării. Este, în cele din urmă, şi o trecere în revistă a trăirilor unui om disperat, pradă total expusă spaimelor realităţii politice. Exprimările incredibile ale lui Eliade, pe care Sebastian le notează cu crescândă oroare, dau glas demenţei rasiste neînfrânate, care lua forme tot mai ameninţătoare în anii treizeci şi patruzeci. Şi antisemitismul românesc din acei ani a fost, folosind o caracterizare a Hannei Arendt, „exact ceea ce afirma a fi: un pericol mortal pentru evrei - şi nimic altceva".[14]

Consternat, Sebastian notează, la 25 septembrie 1936, remarcile prietenului său Eliade, care, plin de ură, îi doreşte moartea ministrului de externe Nicolae

Titulescu, blamat ca „trădător francmason" în cercurile de extremă dreaptă: „— Titulescu? Ar trebui executat. Pus în faţa unui pluton de mitraliere. Ciuruit de gloanţe. Spânzurat de limbă."[15]

La 2 martie 1937 Sebastian pune pe hârtie o altă „lungă discuţie politică" cu „prietenul său". Din vorbele lui Eliade („a fost liric, nebulos"), Sebastian deduce „declaraţia lui" „că iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei." Ca precursori ai Gardiştilor, Eliade numeşte câţiva voievozi medievali români (Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Ştefan cel Mare), pe conducătorul revoluţiei de la 1848 Bălcescu, în fine pe scriitorii Eminescu şi Hasdeu.[16]

Cu durere Sebastian înregistrează, în anii următori, cum prietenul său se implică tot mai adânc în obsesia antisemită a ideologiei legionare. La 20 septembrie 1936, notează laconic că „Mircea" este „mai filogerman decât oricând" [...] „Rezistenţa polonezilor din Varşovia - zice Mircea - este o rezistenţă iudaică.

Numai jidanii sunt în stare să şantajeze cu femeile şi copii aruncaţi în plină linie, pentru ca să abuzeze astfel de scrupulele germane"[17]. Cercul prietenilor cu care se identificase - avându-1 în centru pe Eliade - se destramă. Resemnat, Sebastian înregistrează enormităţile prietenului său, în acelaşi timp se distanţează îndurerat de aţâţi alţi oameni de care se crezuse legat în spirit. Revelaţia erorii îl umple de amărăciune şi dezamăgire.

Succesele trupelor naziste, venirea la putere a lui Ion Antonescu, includerea reprezentanţilor Gărzii de Fier în guvern şi proclamarea „Statului naţional legionar", puciul eşuat al legionarilor împotriva lui Antonescu şi pogromurile antisemite, intrarea României în „războiul sfânt împotriva bolşevismului", pogromul de la Iaşi, legile antievreieşti înăsprite şi şicanele ce urmează, deportarea evreilor din estul României în lagărele morţii din Transnistria, umilitoarea muncă obligatoriile şi interdicţiile profesionale - toate acestea sunt reţinute de Sebastian în *Jurnal,* care poate fi cu îndreptăţire comparat cu o cronică, unde apar mereu şi exemple ale antisemitismului de fiecare zi. La 1 iulie 1941 este notat dialogul cu un vatman de tramvai, care-1 întreabă: „— Au intrat trupele naziste şi aliaţii lor la Moscova?" „— încă nu. Dar intră cu siguranţă, azi-mâine." „— Păi să intre. Ca să-i jupuim pe jidani."[18]

în această atmosferă înfierbântată de ură, *Jurnalul* devine o mărturie documentară a simplei supravieţuiri cotidiene. Dacă instinctul de conservare îl împiedică să se sinucidă, viziuni sumbre străbat nu numai însemnările de zi cu zi ale scriitorului, dar şi visele lui suprarealiste. Realitatea însă întrece uneori orice închipuire. Amănuntele, aflate succesiv, despre pogromurile antievreieşti din Bucureşti sunt sintetizate de Sebastian la 4 februarie 1941:

„Ceea ce te încremeneşte mai ales în măcelul de la Bucureşti este ferocitatea absolut bestială cu care s-au petrecut lucrurile. Ea străbate până şi prin termenii atât de seci ai comunicatului oficial, care anunţa deunăzi că în pădurea Jilava au fost asasinate 93 de persoane (ultim eufemism pentru evreu: «persoană») în noaptea de marţi, 21. Dar ceea ce se povesteşte este mult mai cutremurător decât ceea ce se comunică oficial. Acum se dă ca absolut sigur că evreii măcelăriţi la abatorul din Străuleşti au fost atârnaţi de beregată de cârligele

abatorului, în locul vitelor tăiate. Pe fiecare cadavru se lipise o hârtie: «carne cuşer». Cât despre cei asasinaţi în pădurea Jilava, ei au fost mai întâi despuiaţi (pentru că hainele era păcat să rămână acolo) şi pe urmă împuşcaţi şi aruncaţi unul peste altul."[19]

O dată cu înăsprirea măsurilor antisemite creşte şi atmosfera antisemită generală în rândurile populaţiei, atmosferă care se manifestă în nenumărate acte arbitrare, tolerate de autorităţi:

„E o demenţă antisemită, pe care nimic nu o poate opri. Nu e nicăieri nici o frână, nici o raţiune", scrie Sebastian în *Jurnal* la 20 octombrie 1941. „Dacă ar exista un program antisemit - încă ar fi bine. [...] Dar nu e decât pură bestialitate fără control, fără ruşine, fără conştiinţă, fără scop, fără ţintă. Orice, orice, absolut orice e posibil. Văd pe feţele evreieşti paloarea spaimei. îngheaţă surâsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare. într-o zi, într-o depărtată zi, coşmarul va trece - dar noi, tu, el, eu, noi ăştia care ne privim în ochi unii pe alţii, noi vom fi căzut de mult. Din iunie până azi cifra evreilor asasinaţi depăşeşte (spune Gaston Antony) 100 000."[20]

în mod convingător Sebastian contrazice mitul inocenţei apolitice a colegilor lui scriitori români, în frunte cu Eliade. Nici unul dintre ei nu era un politician cinic însetat de putere; ci erau toţi nişte exaltaţi fanatici, care-şi găsiseră în Legiunea fascist-totalitară patria ideologică. Constantin Noica a descris apropierea de Legiune (o „mişcare a spiritului, năzuind la desăvârşirea creştină") ca un proces de purificare lăuntrică: „nu e de ajuns să spui «jos jidanii şi înstrăinaţii», ci trebuie să devii tu însuţi un ins în stare să înfrunţi pe străini şi pe înstrăinaţi."[21]

Iar Eliade declara patetic: „Cred în destinul neamului românesc - de aceea cred în biruinţa mişcării legionare. [...] Biruinţa legionară va aduce după sine nu numai restaurarea virtuţilor neamului nostru, o Românie vrednică, demnă şi puternică - ci va crea un *om nou,* corespunzător unui *nou tip de viaţă* europeană.""[22]

Scurtă vreme înainte de izbucnirea aşa-numitei rebeliuni legionare, Sebastian îl întâlneşte, la 2 ianuarie 1941, pe Cioran, care-i comunică „radios" că a fost numit ataşat cultural la Paris[23].

„E un caz interesant", observă Sebastian. „E chiar mai mult decât un caz: e un om interesant, remarcabil de inteligent, fără prejudecăţi şi cu o dublă doză de cinism şi laşitate [...][24]

Cu o zi înaintea acestei întâlniri, el îşi sintetizase starea în *Jurnal:* „Toate pierd acum din intensitatea lor tragică şi grotescă. Mi se părea atunci că nu voi şterge niciodată din inima mea sila, scârba, oboseala. Ajunsesem la un fel de stupoare, care mă făcea să primesc fără revoltă, ca prin somn, atâtea lovituri câte au urmat: excluderea din barou, concedierea de la *Fundaţie,* trimiterea la sapă, în detaşament de muncă...[25] Poate că ar fi trebuit să le scriu pe toate. Poate că ar fi bine să le ţin minte. într-o zi, voi încerca să mi le amintesc, să le reconstitui - şi îmi va fi greu să găsesc altceva decât imagini şterse, cuvinte uzate."[26]

în timpul stăpânirii lui Antonescu, prietenul său Eliade se afla la Lisabona, ca diplomat. închinase o carte dictatorului fascist Salazar. „...în timp ce el trăieşte din plin «ordinea nouă» (scrie Sebastian la 27 mai 1942) - eu trag aici

235

după mine o existență mizerabilă de prizonier." „Iar după război - *presupunând că voi scăpa şi că ne vom întâlni* - anilor lui de înflorire eu nu le voi putea opune decât triştii mei ani de umilință şi ratare.

Ratarea nu se scuză niciodată, cu nimic. Izbânzile - chiar când sunt rodul infamiei morale - tot izbânzi rămân."

Sebastian supraviețuieşte evenimentelor tragice. După prăbuşirea dictaturii militare fasciste, la 23 august 1944, el se apropie de intelectualitatea de stânga, lucrează temporar în redacția ziarului comunist „România liberă", dar întrevede primele semne amenințătoare ale unei noi dictaturi. în 1945 moare în urma unui accident de circulație.[28]

Note: î

1 Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944,* Editura Humanitas 1996.

2 Câteva dintre cele mai importante comentarii din presa românească le citām aici spre exemplificare: Dan C. Mihăilescu, *Adeverirea unui mit* (suită de 3 articole), în: *„22",* nr.3(361)din28.I.-3.H.1997,pag. 19; nr. 5 (363) din 4.11.-10.11.1997, pag. 7; nr. 6 (364) din ll.II.-17.il. 1997, pag. 19; Dan *Stanca Jurnalul lui Mihail Sebastian,* în: „România liberă", 15.1.1997, pag. 20; George Pruteanu, *Martiriul unui Sebastian* (suită de 4 articole), în: „Dilema", nr. 211/7-13.11.1997, pag. 13; „Dilema", nr. 212/14.-20.II.1997, pag. 13; nr. 213/21-27.11.1997, pag. 13; nr. 214/28.II.-6.III.1997, pag. 134; Mircea Handoca, *Mircea Eliade şi Mihail Sebastian,* în: „România literară", nr. 22/4.VI. 1997; Z. Ornea, *Un eveniment: Jurnalul lui Sebastian,* în: „România literară", nr. 5/5.II. 1997.

Joseph Croitoru, *Refugiu în metafizică. O confruntare românească cu trecutul: Mircea Eliade în umbra Gărzii de Fier.* în: „Frankfurter Allgemeine Zeitung", din 01.07.1997.

[4] O prezentare detaliată a acestei deformări ideologice, orientare ce se depărta de modelul comunist declarat internaționalist, cuprinde, printre altele, şi cartea de Katherine Verdery: *Compromis şi rezistență,* Bucureşti, 1994.

[5] A se vedea în acest sens de ex. cea mai recentă carte a lui Ion Coja: *Legionarii noştri. Sunt român şi nimic din ce este românesc nu mi-e străin.* Bucureşti, 1997.

[6] Cf. Răzvan Codrescu, *Spiritul dreptei. între tradiție şi actualitate.* Bucureşti, 1997. Codrescu este unul dintre colaboratorii cei mai zeloşi ai revistei de extremă dreaptă din Sibiu, „Puncte cardinale", care a tradus printre altele scrierile lui Claudio Mutti. Cunoscutul publicist italian ultraconservator este un nepot al lui Julius Evola. Ca traducător al scrierilor lui Mutti, care între timp se află pe piață şi sub formă de cărți, R. Codrescu a folosit mai multe pseudonime. Vezi: Claudio Mutti, *Mircea Eliade şi Garda de Fier.* Traducerea şi îngrijirea ediției: Adolf Crivăț-Vasile, Sibiu, 1995; *Penele arhanghelului. Intelectualii români şi Garda de Fier.* Prefață de *Philippe Baillet,* Postfață de Răzvan Codrescu, Bucureşti, 1997.

în anii din urmă au existat repetate contacte cu reprezentanți ai „noii drepte" vesteuropene (în primul rând ai cercului din jurul lui Benoist din Franța). Bogdan George Rădulescu este fondatorul clubului „Acolade" din Bucureşti, club cu o orientare de dreapta conservatoare. La întrunirile acestui club s-au dezbătut următoarele teme principale: „Cultul strămoşilor", Rezistența împotriva americanizării, „Ecologia-o formă a renaşterii popoarelor", „împotriva expansiunii Occidentului - manifest pentru o Europă integrală". (Vezi Gerald Pruvost, *Noua dreaptă europeană a fast reprezentată şi de România,* în: „România liberă", 23.09.1997, pag. 2.

[7] Gabriel Andreescu oferă în două cărți o documentație asupra acestei noi forme a naționalismului intelectual. Cf: Gabriel Andreescu, *Naționalişti antinaționalişti. O*

polemică în publicistica românească, Iaşi, 1996; *România versus România,* Bucureşti, 1996.

[8] Cele mai importante luări de atitudine faţă de cartea lui Daniel Jonah Goldhagen, *Executanţii obedienţi ai lui Hitler. Nemţi cu totul obişnuiţi de faţă cu Holocaustul,* Berlin, 1996 au fost sintetizate de istoricul Wippermann într-o (analiză critică a reacţiilor din Germania: Wolfgang Wippermann, *A cui e vina?,* Berlin, 1997.

[9] Victor Klemperer, *Vreau să depun mărturie până-n ziua cea din urmă, Jurnale 1933-1941* (voi. I), *Jurnale 1942-1945* (voi. II), editate de WalterNowojski în colaborare cu Hedwig Klemperer, Berlin, 1996.

[10] Expresia folosită de Goldhagen se referă exclusiv la Germania. Istoricul american susţine teza că uciderea în masă a evreilor a fost o „particularitate" germană, străină tuturor celorlalte naţiuni. Având în vedere genocidul practicat pe cont propriu de Antonescu, teza lui Goldhagen nu este decât parţial adevărată. Mai mulţi istorici au semnalat că forme ale „antisemitismului eliminator" au existat şi la alte naţiuni, diferenţa constând, ce-i drept, în practica [acţiunea] singulară şi consecventă a naziştilor. „Marea ruşine şi vină a majorităţii nemţilor care au trăit în acea perioadă (într-o vreme când regimul, în ciuda tuturor actelor teroriste, încă nu se consolidase încă) constă în abandonarea medicilor, juriştilor, colegilor de profesie sau de studii evrei, în acceptarea faptului că au fost daţi afară- din uniuni profesionale, din corporaţii, ba chiar şi din asociaţiile sportive, muzicale sau de amici ai animalelor-prietenii şi vecinii lor", observa revista „Der Spiegel" (nr. 21/20. V. 1996, pag. 66) într-un comentariu la ediţia americană a cărţii lui Goldhagen. Constatările

sunt întru
totul valabile şi pentru România, care, din 1938, s-a scufundat tot mai adânc în mlaştina
unui antisemitism de stat acceptat fără aproape nici un protest de popor.

[1'] Cf. Mircea Handoca, *Mircea Eliade şi Mihail Sebastian,* în: „România literară", nr. 22/4.VI. 1997.

[12] Norman Manea a declanşat, scurtă vreme după evenimentele din 1989, prima mare controversă, relevând implicările fasciste ale generației lui Mircea Eliade. Textul lui a apărut, cu o întârziere de aproape 4 ani, şi în versiune germană. (Norman Manea, *Felix Culpa. Amintiri şi tăcere - Mistere la Mircea Eliade,* în: „Lettre Internationale", primăvara 1995). Atacurile împotriva lui Manea nu au mai încetat, începând din 1992. în nenumărate eseuri, articole, cărți, emisiuni radio şi TV. Manea a fost calificat drept un „falsificator de rea-credință", care-i atribuie lui Mircea Eliade legături cu Legiunea fascistă, cu intenția de a compromite opera istoricului religiilor. Numeroşi critici şi istorici literari au participat la campania dezvinovățirii politice a lui Eliade. (Vezi, printre altele: Cornel Ungureanu, *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului,* Timişoara 1995; *Mircea Eliade şi literatura exilului,* Bucureşti 1995. în această ordine de idei trebuie menționate şi câteva eseuri şi cărți ale lui Ioan Petru Culianu, de ex. I.P. Culianu, *Mircea Eliade* (cu o postfață de Sorin Antohi), Bucureşti, 1995. Despre evoluția lui I.P. Culianu a se vedea şi recenzia publicată în revista noastră, în acest număr, sub semnătura lui Edward Kanterian la cartea lui Ted Anton: *Eros, Magic and the Murder of Professor Culianu,* Northern University Press Evanston, 1996. De asemenea, William Totok, *Legionari ai ciberspațiului. Postfascism românesc pe Internet,* în „Revista semestrială ptr. istorie, literatură şi politică sud-est-europeană" *(Halbjahresschrift fiir siidosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik,* Anul IX, nr. 1/1997, pag. 19. De acum înainte, vom cita revista sub prescurtarea HJS).

O contraofensivă publicistică asemănătoare au avut de înfruntat, ca şi Manea, autorii celor trei cărți de importanță majoră despre reexaminarea trecutului fascist al României: Alexandru Florian/Radu Florian/Victor Neumann 1.9. (îngrijitori de ediție): *Ideea care ucide. Dimensiunea ideologiei legionare.* Bucureşti, 1994; Z. Ornea, *Anii*

treizeci. Extrema dreaptă românească, Bucureşti, **1995 şi Leon** Volovici, *Ideologia naționalistă şi „problema evreiască " în România anilor '30,* Bucureşti, 1995.

[13] Cf. George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,*
ediție nouă revizuită de Al. Piru, Bucureşti, 1982, pag. **936-964.**

[14] Hannah Arendt, *Elemente şi origini ale stăpânirii totalitare,* Frankfurt/Main,
1955, pag. 11.

[5] Sebastian, *Jurnal,* pag. 85.

[16] Idem, pag. 115.

[17] Sebastian, *Jurnal,* pag. 231 ş.urm.

[18] Idem, pag. 353.
^"ibidem, pag. 299.

[20] Sebastian, *Jurnal,* pag. 405.

[21] Cf. *Buna Vestire,* Anul IV, nr. 25/6-10.1940.

[22] Cf. *Buna Vestire,* Anul I, nr. 244/17.12.1937.

[23] Cioran s-a aflat - contrar unor afirmații ulterioare - la Bucureşti în timpul scurtei
dictaturi național-legionare, până în ianuarie 1940. Numirea sa ca ataşat cultural în Franța,
numire datorată lui Horia Sima, a fost anihilată de înfrângerea aşa-numitei rebeliuni
legionare. Emil Cioran, care studiase în Germania, în 1934, a tipărit în publicația
bucureşteană de extremă dreaptă *Vremea* mai multe texte în care-şi exprima entuziasmul
pentru fascismul lui Hitler şi statul Fuhrer-ului: „Pentru nici un politician al vremii
noastre nu simt atâta simpatie şi admirație ca pentru Hitler. [...] Hitler a ațâțat în bătălia
politică focul entuziasmului şi a răsturnat cu spirit mesianic un întreg sistem de valori,
aplatizat şi trivializat de raționalismul democratic. Cu toții avem nevoie de o misticăy
pentru că suntem de mult sătui de acele adevăruri din care nu izbucneşte nici o flacără."
Citat din: *Vremea,* Anul VII, nr. 346/15.07.1934.

Asemeni celebrilor săi colegi de generație, şi Cioran a sprijinit organizația fascistă) românească. Spre deosebire de Eliade, el nu devenise membru al organizației, nici nu candidase pe listele electorale ale Gărzii de Fier.

întemeietorului Legiunii, Corneliu Zelea Codreanu, Cioran i-a închinat însă o exaltată cuvântare *in memoriam,* difuzată de postul de radio Bucureşti, la 27 noiembrie 1940. In aceeaşi zi, extremişti de drepta i-au asasinat peNicolae lorga şi pe Virgil Madgearu. Textul lui Cioran a fost publicat, la 25.12. 1940, şi în ziarul *Glasul strămoşesc* din Sibiu.

[24] Sebastian, *Jurnal,* pag. 287.

~[5] In urma legislaţiei antievreieşti, evreii au fost concediaţi din toate serviciile, oficiile şi instituţiile publice. Totodată, evreii au fost siliţi, în locul serviciului militar, să presteze muncă obligatorie. Sebastian a fost concediat atunci din redacţia *Revistei Fundaţiilor Regale* şi de asemenea nu a mai avut dreptul sâ-şi exercite activitatea de avocat. A se consulta în acest sens şi Lya Beniamin (autoare şi îngrijitoare a ediţiei, în sensul selecţiei textelor documentare): *Evreii din România între anii 1940-1944.* Voi. I: *Legislaţia antievreiască,* Bucureşti, 1993; Voi. II: *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniştri,* Bucureşti, 1996.

[26] Sebastian, *Jurnal,* pag. 286.

[27] Idem, pag. 455.

[28] Despre împrejurările neelucidate ale morţii lui circulă diverse speculaţi. Unii afirmă chiar că Sebastian ar fi fost asasinat de comunişti (vezi Mira Moscovici, *Cine l-a ucis,* în: „Dilema", Anul V, nr. 238 din 15.-21.08.1997, pag. 2 şi Ioan Comşa, *Cine l-a ucis pe Sebastian?* în: „Dilema", Anul V, nr. 244/26.09.-02.10.1997, pag. 2.

Halbjahresschrift fur sudosteuropăische Geschihte. Literatur und Politik, anul 10, nr.l.

VWGIL DUDA

***JURNALUL* LUI MIHAIL SEBASTIAN**

rvareori se întâmplă ca o carte să fie nevoită să aştepte peste 50 de ani, nu doar de când a fost scrisă, dar şi de la dispariţia de pe această lume a autorului, ca să ajungă să fie tipărită pentru prima oară. Din acest punct de vedere *Jurnalul* ţinut de marele nostru compatriot între anii 1935-1944, o carte de literatură în înţelesul cel mai deplin al cuvântului (faptul că nu a fost destinată publicării nu-i schimbă caracterul de „operă", căci multe jurnale şi volume de corespondenţă au acest caracter, în ciuda voinţei exprese sau implicite a autorului) împărtăşeşte

destinul arhivelor istorice de prim plan, care nu pot fi „despuiate", potrivit unor norme unanim acceptate, înaintea scurgerii unei jumătăți de secol de când documentele cu mențiunea „strict confidențial" ajung la cunoştința publicului.

Legea drepturilor de autor prevede şi ea acest termen, care îngăduie moştenitorilor unui scriitor să se împotrivească tipăririi unor texte. De cele mai multe ori, editorii, mereu în căutarea de „bombe", reuşesc să convingă familia că scurgerea acelor cinci decenii nu este neapărat necesară.

în cazul urmaşilor legitimi ai lui Sebastian, inflexibilitatea nu a putut fi înfrântă. Cum informațiile despre existența „caietelor", conținând însemnările lui Mihail Sebastian, circulau în lumea literară, drept este să recunosc că am fost dintre aceia cărora refuzul obstinat al autorizației de publicare li s-a părut un act abuziv sau măcar discutabil. De aceea mă simt dator, acum când am încheiat lectura cărții, să spun (scriu) că întârzierea forțată a avut numeroase justificări.

Referirile vehemente - căci Sebastian a dovedit o admirabilă severitate față de „personajele" sale, dar o şi mai teribilă necruțare față de el însuşi, ceea ce îl absolvă de învinuirea „părtinirii", a prejudecăților adesea inevitabil nedrepte, parțiale sau doar prea subiective - la persoane care încă erau în viață, chiar în urmă cu trei-patru ani, ar fi abătut interesul nostru într-o direcție (zonă) minoră, a senzaționalului ieftin. Cred, aşadar, că amânarea, până la limita legală de timp, a fost îndreptățită.

Singurul regret pe care-1 am este acela că mulți dintre prietenii mei, pieriți în plină tinerețe, au pierdut posibilitatea de a afla gândurile, de o extraordinară acuitate, care bântuiau, într-o epocă decisivă pentru destinul României, al întregii lumi, una dintre cele mai sensibile conştiințe şi una dintre cele mai profunde inteligențe din toate câte au „ars" în spațiul mioritic.

239

Nu intenționez, în acest articol preliminar, să mă opresc la vreuna dintre componentele de conținut, care asigură *Jurnalului* un loc decisiv în literatura română şi, deopotrivă, în istoria modernă a României. Voi mărturisi doar, în treacăt, că, în cazul nostru, al celor cărora destinul le-a hărăzit să fie evrei din România, paginile de note ale lui Sebastian determină o implicare existențială (şi afectivă) cu caracter, îndrăznesc să spun, absolut. Nu-mi vine în minte o altă carte care să vorbească „în numele nostru" cu mai multă forță, adevăr (şi adevăr poetic) decât acest volum de însemnări intime ale unui ins atât de „special".

Un om a cărui structură psihică şi intelectuală îl plasa printre cei mai fragili, mai retraşi, mai însingurați dintre semenii noştri.

Aşa s-a nimerit? Aş crede, mai curând, că tocmai firea sa de „inadaptabil" (termen extrem de sărăcăcios) 1-a desemnat să fie principalul nostru „purtător de cuvânt".

Mi-am propus doar să fac nişte însemnări cu caracter gazetăresc, astăzi, când, în calitate de redactor al acestui ziar (care şi-a luat, deloc întâmplător, numele după titlul piesei *Ultima oră),* urmează să particip la întâlnirea organizată de Cercul cultural din Ierusalim cu prilejul apariţiei *Jurnalului.*

în spiritul de seriozitate, simţ al răspunderii şi farmec al iniţiativelor organizatorice, cu care ne-au obişnuit colegii noştri din capitală, la reuniunea de azi au fost invitaţi să participe doi dintre elevii lui Sebastian de la Liceul evreiesc din Bucureşti, precum şi „omul care ştie tot" despre felul cum au fost salvate caietele de însemnări, prin intermediul ambasadei israeliene la Bucureşti.

Faptul că prima dezbatere importantă (nu mă îndoiesc că vor urma numeroase altele, în Israel, în România, în alte locuri unde numele lui Sebastian este respectat) are loc la Ierusalim dobândeşte o semnificaţie ieşită din comun. Ierusalimul este centrul spiritual către care Sebastian şi-a îndreptat privirea în momentele cele mai grele ale existenţei sale.

Jurnalul său conţine mărturii neîndoielnice privind iudaismul funciar al acestui mare scriitor al literaturii române, iar preocuparea lui pentru sărbătorile religioase evreieşti atestă, în primul rând, atracţia pentru Ierusalim. El a fost, apoi, un candidat potenţial la plecarea cu „Struma". Numai lipsa de bani şi formalităţile birocratice l-au oprit de la această călătorie fatală spre acelaşi Ierusalim.

La Institutul „Yad Vasem" caietele *Jurnalului* şi-au aflat primul adăpost sigur; tot acolo a fost păstrat un microfilm, deosebit de necesar reconstituirii paginilor alterate de timp.

„Regizorul" publicării *Jurnalului* este dr. Leon Volovici, poate cel mai de seamă cunoscător al tragicei perioade consemnate de Sebastian. Prefaţa şi adnotările sale la ediţia apărută la „Humanitas" în Bucureşti au capacitatea (căreia i se cuvine o analiză specială) de a da aureola necesară şi de a păstra intact misterul unei capodopere.

Puţini istorici literari reuşesc această performanţă. *Jurnalul* îşi strecoară sugestiile, aş spune: în mod direct, în strălucita carte dedicată de Volovici acelui „obsedant deceniu".

„Ultima oră" (Tel Aviv), 14 februarie 1977

UN OM DREPT ÎNTR-O ROMÂNIE ÎNSÂNGERATĂ

(cititor, scriitor, meloman, cu certitudine. Dar dincolo de asta, ceea ce contează aici este evoluția României - şi îndeosebi a Bucureştiului - într-o vreme în care Sebastian vede cum, puțin câte puțin, un anumit mediu intelectual românesc foarte naționalist, din care fac parte mulți dintre cei mai buni prieteni ai săi - Mircea Eliade, Constantin Noica, Emil Cioran, romancierul Camil Petrescu, Nae lonescu filosoful şi, foarte curând (1934), maestrul spiritual al Gărzii de Fier - adoptă o atitudine antisemită şi pronazistă. Singur Eugen lonescu nu se maculează cu nici un compromis.

Căci [Sebastian] îi frecventează în calitate de prieten intim. Şi, în înverşunarea ținerii jurnalului, notează tărăgănările, micile laşități, tăcerile celor pe care, deseori, se încăpățânează în pofida lucidității, ori din cauza unei dezamăgiri fără fisură a-i considera prieteni. „2 ianuarie 1941 - îl întâlnesc azi-dimineață pe Cioran pe stradă. E radios. «M-au numit.» A fost numit ataşat cultural la Paris. «înțelegi - zice - [...] dacă rămâneam pe loc, trebuia să mă duc la concentrare.»

Sigur că înțeleg, dragă Cioran. Nu vreau să fiu rău cu el. [...] E un caz interesant. E chiar mai mult decât un caz: e un om interesant, remarcabil de inteligent, fără prejudecăți şi cu o dublă doză de cinism şi laşitate, amuzant reunite."

Dintre vorbele lui Mircea Eliade - foarte prezent - notează printre altele: „Mai bine un protectorat german decât o Românie încă o dată invadată de jidani. Iată ce gândeşte fostul meu prieten Mircea Eliade."

Cât despre relația sa cu Nae lonescu, aceasta se plasează sub dublul postulat al fascinației şi al durerii: „Este fără îndoială cel mai interesant şi mai complex om pe care l-am cunoscut. Asta în ciuda tuturor celor ce s-au întâmplat şi se vor mai întâmpla - în stare să mă edifice asupra valorii lui morale, dar nu şi să mă dezamăgească în ce priveşte calitățile lui de inteligență."

„Cele întâmplate" înseamnă o prefață solicitată de Sebastian lui lonescu pentru cartea sa *De două mii de ani.* Era în 1934, când acesta din urmă se apropia de legionari: prefața a fost marcată de un antisemitism virulent. Sebastian,

distrus dar nu fără panaş, a publicat-o ca atare. „Singurul mod în care mă pot răzbuna" - spusese el atunci.

Sebastian va supraviețui războiului şi va muri accidental în 1945, la Bucureşti, lovit de un camion.

Jurnalul său, publicat abia acum doi ani în România, a bulversat mulți

cititori şi a suscitat nu mai puţine dezbateri, la ora la care, în România, se încearcă banalizarea, ba chiar reabilitarea mareşalului, cel răspunzător de angajarea ţării în războiul împotriva URSS alături de Hitler; poate că unii îşi vor aminti de violenţa polemicilor provocate de publicarea în Franţa a *Jurnalului* lui Drieu La Rochelle, acum câţiva ani: „un trecut care nu trece", spunea acesta...

„Le Figaro", 31 dec. 1998

ALEXANDRA LA1GNEL-LAVAST1NE

l „RINOCERIZAREA" LUI ELIADE, **CIORAN SI A ALTOR CÂŢIVA...**

I

A trebuit să aşteptăm cincizeci de ani pentru ca, în sfârşit, să apară în

», versiune integrală, la capătul a numeroase tratative cu familia, *Jurnalul* lui

!'■ Mihail Sebastian, scriitor evreu român, mort într-un accident survenit în mai

\: 1945. Acest document excepţional despre Bucureştiul anilor negri - perioada

: dintre 1935 şi 1944, pe care mulţi, astăzi, ar dori-o ştearsă cu buretele -

dezlănţuie, tocmai din acest motiv, o vie polemică. Până acolo încât *Jurnalul* să

se profileze, încă de pe acum, drept unul dintre evenimentele editoriale majore

de după 1989. Căci, această halucinantă cronică a unei societăţi în derivă ne

cufundă într-un climat cultural şi politic saturat progresiv de ascensiunea

fascismului când, notează Sebastian în august 1941, statul a devenit o „imensă

i uzină antisemită", în timp ce, pentru majoritatea populaţiei, „sângele evreiesc,

batjocura evreiască au fost divertismente publice prin excelenţă". Imaginea

globală ce rezultă este, trebuie să o spunem, acuzatoare.

Acuzatoare mai întâi de toate, la adresa elitei intelectuale a epocii. O lume

\ pe care Sebastian o cunoaşte bine. Căci, înainte de a trăi experienţa ineluctabilei

I sale transformări într-un scriitor paria, acest tânăr romancier şi dramaturg

f de succes, puţin dandy, publicist apreciat de crema Bucureştiului, la

sfârşitul anilor '20, se număra printre cei mai proeminenţi reprezentanţi ai Tinerei generaţii contestatare şi anticonformiste ce îl avea în frunte, din 1927, pe Mircea Eliade. Atmosfera politică se schimbă radical o dată cu venirea lui Hitler la putere, în 1933. Urmându-şi mentorul comun, metafizicianul Nae Ionescu, cei mai străluciţi membri ai acestei Tinere generaţii se raliază treptat la ideologia mişcării legionare, a Gărzii de Fier, una dintre cele mai populare şi mai violente formaţiuni de extremă dreapta din acea regiune a lumii. Eliade, Cioran, filosoful \ Constantin Noica şi mulţi alţii vor contribui din acel moment la elaborarea doctrinei acesteia şi la justificarea crimelor sale.

„Convertirea gardistă" a prietenilor săi, la care asistă cu consternare, ocupă un loc predilect în *Jurnalul* lui Sebastian. Sub acest aspect, textul constituie o extraordinară meditaţie asupra grelei responsabilităţi a intelectualilor în legitimarea fenomenului fascist. El arată, îndeosebi, cât de emblematic a fost rolul jucat de Mircea Eliade, a cărui evocare frecventă este cu atât mai patetică în aceste însemnări, cu cât autorul îl considera cel mai bun prieten al său.

243

Totul începe în 1936, când Sebastian spune că simte între ei „tăceri jenante" şi îşi făgăduieşte ca pe viitor să evite controversele politice cu Eliade. Făgăduială nerespectată. „Lungă discuţie politică cu Mircea" notează el pe 2 martie 1937. „A fost liric, nebulos [...] Nu aleg decât declaraţia lui că iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei." In conversaţie este evocat apoi un student liberal bătut de legionari. Eliade aprobă. „Foarte bine i s-a făcut". „El [Mircea], continuă Sebastian, nu s-ar fi mulţumit numai cu atâta, ci i-ar fi scos şi ochii. Toţi cei care nu sunt gardişti, toţi cei care fac altă politică decât cea gardistă sunt trădători de neam şi merită aceeaşi soartă." Articolele sale politice din epocă o dovedesc, de altfel. Eliade a fost trup şi suflet, începând din 1937, alături de mişcarea legionară, văzând în ea posibilitatea unei revoluţii spii ituale şi creştine. Anumite texte, mai puţin numeroase, atestă luările sale de poziţie în privinţa „pericolului evreiesc", adăugând elemente noi pe linia constanţei şi fervorii

antisemitismului său. De pildă, în cele notate pe 25 martie 1937. Eliade, care s-a dus la spectacolul baletelor Jooss, a ieşit de acolo revoltat. „A găsit că spectacolul e semit", consemnează Sebastian. „Este tot ce a găsit de spus. Suntem în plină disoluție a prieteniei noastre." Doi ani mai târziu, la 20 septembrie 1939, Eliade are o ieşire, în prezența lui Sebastaian, în legătură cu invadarea Poloniei de către trupele germane, în al căror triumf rapid speră. „Mircea, mai filogerman, mai antifrancez şi antisemit decât totdeauna", remarcă Sebastian. „Decât o Românie încă o dată invadată de jidani, mai bine un protectorat german; iată ce gândeşte fostul meu prieten Mircea Eliade" - notează autorul *Jurnalului* în loc de orice comentariu. Prețioasele observații ale lui Sebastian din data de 7 decembrie 1937 confirmă totodată faptul că Eliade a participat cu adevărat la campania electorală a Gărzii de Fier, parcurgând țara din sat în sat cu echipele de propagandă ale acesteia - un militantism pe care el 1-a negat întotdeauna. Frapează, oricum, contrastul dintre tonul predominant al lui Sebastian prin care răzbate decepția, dar niciodată ura şi comportarea lui Eliade față de el.

în ianuarie 1941, Sebastian mărturiseşte că a ajuns la un fel de stupoare, ce 1-a făcut să primească ca prin somn toate loviturile ce s-au succedat: excluderea din barou, concedierea de la „Revista Fundațiilor Regale" unde era redactor, munca forțată la care a fost constrâns în timpul războiului, la fel cu Paul Celan sau Serge Moscovici.

Dacă minimizând, am putea spune că Eliade nu iese deloc înălțat din acest document, ce dezvăluie profunzimea şi dimensiunea militantă a unei angajări pe care viitorul istoric al religiilor nu va înceta, ulterior, să o ascundă, din mărturia lui Sebastian mai reiese şi că acest caz e departe de a fi fost unul izolat. *Jurnalul* confirmă îndeosebi faptul că Cioran, care a pretins în permanență a-şi fi părăsit țara natală în 1937, în realitate se afla la Bucureşti în 12 februarie 1941, reîntors fiind din toamnă. Sebastian, care îl descrie drept „remarcabil de inteligent", reunind „o dublă doză de cinism şi laşitate", notează chiar că autorul *Tratatului de descompunere* ar fi participat la rebeliunea legionară din 21-23 ianuarie 1941, care se finalizase într-un program de o deosebită atrocitate.

Tot reale, dar nu mai puțin semnificative pentru climatul epocii: întâlnirile lui Sebastian cu scriitorul Camil Petrescu. Cel care pe coperta a IV-a a edițiilor franceze este prezentat drept „un Proust român" îi explica lui Sebastian, încă în 1936, că evreii sunt echivoci, prea numeroşi şi, fireşte, comunişti cu toții comunismul nefiind altceva decât „imperialismul evreilor". „Spune asta [...] una

din cele mai frumoase inteligențe din România", scrie Sebastian. Pe 11 septembrie 1942, Sebastian îi spune despre zvonurile în legătură cu un nou tren de deportați. „O clipă mi se pare că se cutremură şi el. Dar nu... — Nu-i nimic, zice Camil. Mă gândesc că ruşii au făcut aceleaşi atrocități când au clădit canalul Volgăi - şi conştiința mea e împăcată." La rândul său, episodul următor rezumă, de unul singur, un întreg capitol al istoriei postbelice. îl regăsim pe Camil Petrescu la sfârşitul anului 1944. România a întors armele împotriva celui de-al III-lea Reich, iar Armata roşie e instalată deja în țară. *Jurnalul* ne prezintă un Petrescu mai întâi livid şi înspăimântat-„cu câtă naivitate se agață de mine", observă Sebastian - dar care, foarte repede, va şti să treacă de la brun la roşu, cu arme şi bagaje, ca atâția alții, de partea partidului comunist.

Alt personaj foarte prezent în *Jurnal:* Eugene Ionesco.

Descoperim legăturile strânse ce n-au încetat să-i unească, pe el şi pe Sebastian. Ionesco vine la el în grabă la fiecare măsură antisemită, chiar şi atunci când prietenii lor se evaporează; el se ridică, livid, când răsună la radio primele fraze dintr-un discurs al lui Hitler: „Nu pot! Nu pot! Spunea asta cu nu ştiu ce disperare fizică", povesteşte Sebastian pe 3 octombrie 1941. „A fugit, şi eu după el. Aş fi vrut să-1 îmbrățişez."

Jurnalul se încheie la sfârşitul anului 1944, prinzând astfel şi schimbarea regimului. Nu putem, nici de astă dată, să nu subliniem admirabila clarviziune politică a autorului care, cu toată uşurarea de a vedea sfârşindu-se războiul, nu întârzie să perceapă primele semne ale unei noi „rinocerizări". Spiritul critic nu poartă uniformă, căci omul în uniformă este mereu infailibil. El este un civil, aşa cum minunat se exprima, încă în 1934, acest etern huligan.

„Le Monde", 12 sept. 1997

HARR\l CARASSO

***JURNAL* DE MIHAIL SEBASTIAN**

JYlihail Sebastian s-a născut în 1907 la Brăila, port românesc la Dunăre. După terminarea liceului din localitate, a făcut studii de Drept, dar a fost repede atras de viața literară intensă a unei Românii ce îşi împinsese granițele foarte departe, de unde şi dublarea populației evreieşti, şi unde, ideile generoase ale revoluției de la 1848 erau influențate de Gobineau, Spengler, T. S. Eliot şi Ezra Pound prin mijlocirea filosofului Nae Ionescu, cel care a avut o înrâurire asupra multor prieteni ai lui Sebastian, printre care Emil Cioran şi Mircea Eliade. La debutul său, Sebastian a gravitat în acest cerc, de care s-a distanțat rapid, menținând totodată legături de prietenie ce i-au fost reproşate. Dar, în România de

dinainte de război, doar ucigaşii fascişti scoteau cuțitele în plină stradă; intelectualii şi le lăsau la garderobă. El a debutat în ziarul lui Nae Ionescu, *Cuvântul,* apoi, în 1933, a publicat un roman-jurnal intitulat *De două mii de ani,* cu o prefață apăsat antisemită a mentorului său, ale cărui concepții de dreapta evoluaseră continuu în timpul redactării cărții (v. *Evreii din România,* Los Muestros, p. 16, nr. 23, iunie 1996). Dezamăgit, Sebastian a scris o urmare: *Cum am devenit huligan,* întorcându-se apoi spre lucrări mai literare, ca *Oraşul cu salcâmi,* şi piese de succes ca *Jocul de-a vacanța.* Activitatea de avocat i-a fost curmată o dată cu excluderea evreilor din barou, în 1940, după venirea fascismului la putere. A supraviețuit în timpul războiului prin expediente, dar a mai scris două piese, *Ultima oră* şi *Steaua fără nume,* şi un roman, *Accidentul.* Majoritatea prietenilor săi români au păstrat legătura cu el, ajutându-1 chiar material, ca Rosetti care îi plătea un salariu, Sică Alexandrescu, care a montat *Steaua...,* sau Birlic care îi dădea de tradus, dar după Eliberarea de către Armata Roşie, unii dintre aceştia au trecut pe o poziție de defensivă, urmare afluxului de evrei români în conducerea aparatului politic comunist. Iar Sebastian s-a pomenit sfâşiat între prietenii care îl evitau (dar nu chiar atât de „rinocerizați" cum s-a afirmat ulterior) şi coreligionarii care, neputându-1 recupera, îi reproşau aceste prietenii. A refuzat funcțiile ce i s-au propus şi se pregătea să-şi reia cariera didactică (a fost profesorul meu de franceză la Liceul evreiesc din Bucureşti şi îmi amintesc de o minunată expunere, în fața unei clase nu prea atente, despre romantismul francez în general şi despre romanul epistolar *Oberman,* de Etienne Pivent de Senancour) atunci când moartea 1-a secerat, pe 29 mai 1945. Un

camion sovietic punea capăt unei vieți dificile şi unei foarte promițătoare cariere de scriitor.

Ultima oră a fost prezentată la Teatrul Național din Bucureşti în 1945, dar după moartea lui Sebastian nu s-a mai vorbit despre el până în 1954, când piesa a revenit, via Moscova! în 1956, aceeaşi trupă ajucat-o la Paris, adunând colonia românească, dar atât.

Numele lui Sebastian nu avea să reapară decât după căderea comunismului românesc, în profuziunea de cărți lansate figurând şi volumul *De două mii de ani,* a cărui reeditare a constituit un uriaş succes, datorat în mare parte prefeței nefaste semnată de Nae Ionescu. începuse, însă, a se vorbi de un enorm *Jurnal,* pe care [scriitorul] l-ar fi ținut între 1935 şi 1944 şi al cărui manuscris ar fi fost scos din România în 1961, ajungând mai întâi în Israel, apoi la Paris, unde fratele [lui

Sebastian] îl ținea sub cheie.

în 1996, cu autorizația acestuia, Editura Humanitas din Bucureşti, publica acest volum de 600 de pagini, în supervizarea cercetătorului israelian Leon Volovici, autorul unui foarte interesant eseu despre scriitorii fascişti români din anii '30. *Jurnalul* a avut un colosal succes de public: mulți români descopereau care a fost viața lor - sau cea a părinților lor - în timpul războiului, şi aflau că spolierea evreilor n-a însemnat decât câteva zdrențe, câțiva închişi şi opt ore de muncă, iar noaptea acasă, la căldurică, aşa cum se exprimase un fel de Xavier Vallat român, Radu Lecca, în fața unui coleg de puşcărie.

Dar reacțiile au fost foarte diferite, incluzând până şi numeroase tentative de recuperare (directorul Editurii Humanitas, Gabriel Liiceanu, vorbea de „Sebastian, fratele meu", încercând să compare suferințele evreilor cu cele ale scriitorilor români vânați de Ceauşescu pentru „deviere"). La centrul comunității evreieşti din Bucureşti, oameni credincioşi, laici, sionişti şi comunişti reconvertiți şi l-au revendicat pe Sebastian, imaginând destinul său posibil în toate direcțiile: Israel, Statele Unite, Franța (Nicolas Weill, de la „Le Monde" adaugă Elveția...).

în Israel, primirea a fost amestecată: i s-a reproşat lui Sebastian prima parte a acestui *Jurnal,* prea fixată pe evenimente culturale ori mondene, recunos-cându-i-se luciditatea paginilor următoare, precum şi fidelitatea față de vechii prieteni ce aveau să-1 trădeze (Mircea Eliade fiind exemplul cel mai flagrant, la mare distanță față de alții, care au rămas decenți).

în Franța, editura Stock şi-a asumat riscul da a traduce *De două mii de ani,* fără prefața lui Nae Ionescu (aşa cum, mai târziu, Sebastian şi-o dorise), precum şi *Jurnalul,* apărut luna trecută, în frumoasa traducere a lui Alain Păruit. Până la această oră, „Le Monde" a publicat mai multe exegeze ale cărții, unele dintre acestea precedând numărul special din „Temps modernes" şi articolele din „L'Ârche" şi „Liberation"; pariem că lista nu se va opri aici.

Numărul din „Temps modernes" şi mai ales analizele aprofundate publicate de Norman Manea în „The New Republic" (una dintre acestea fiind reprodusă de revista lui Claude Lanzmann) au suscitat în România comentarii virulente, în

care se întrezăreşte un nou antisemitism, mult mai subtil, dar nu mai puțin nociv decât lătrăturile lui CV. Tudor în „România Mare", o revistă pe lângă care „Gringoire"[1] face figură de „NRF"[2]. Aceste comentarii sunt supărătoare pentru intelectualii români ce constată că valori de o rezonanță neliniştitoare, cum ar fi „omul şi pogonul", sunt calificate însă drept „eterne valori româneşti".

în această chestiune, a se citi „L'Arche" din noiembrie 1998, p. 56-57. Adaug că un alt ziar antisemit din Bucureşti regretă că în România nu se găseşte sârmă ghimpată sau gazul Zyklon B, cu care să fie trataţi vizitatorii israelieni sosiţi direct din Cazinoul din Tel Aviv şi care se îmbulzesc în centrul Bucureştiului...

Jurnalul lui Mihail Sebastian, cu lectura lui în mai multe planuri (literar, intim, meditaţie asupra creaţiei artistice, cronica războiului dintre 1939-1945), va fi citit dintr-o singură suflare de către iniţiaţi. El îi va captiva, probabil, şi pe alţi cititori interesaţi de viaţa evreilor în România anilor '35-'44 descrisă de pana rafinată a unui estet, mare consumator de cultură occidentală, preocupat de un război pe care îl trăia de la o distanţă destul de mare şi fără prea multă informaţie asupra unor evenimente la care n-a luat parte decât în mică măsură. Suficient însă, pentru ca o mare amărăciune să impregneze paginile scrise după Eliberarea României (după cum se ştie, acolo viitorul nu cânta, ci răcnea lozinci).

Tripla sa revendicare („Evreu, român şi dunărean"), prost primită de toate părţile, i-a atras totuşi numeroşi prieteni, şi aceştia nu oricine (Cioran, Eliade, Eugen Ionescu, Rebreanu printre alţii o sută). Câţiva îl vor părăsi în timpul războiului, dar numeroşi vor fi cei ce-1 vor susţine, mai ales pentru [piesa] STEAUA FĂRĂ NUME, jucată sub un nume de împrumut în 1944, în timpul bombardamentelor aliaţilor, ecranizată în 1965 de Henri Colpi, cu Marina Vlady

- un excelent film francez ce ar trebui reluat cu acest prilej.

Prezenţa în jurul lui Sebastian a numeroşi prieteni evrei comunişti (deşi el era în dezacord cu aceştia) explică stinghereala anumitor prieteni români, susţinători ai lui Antonescu sau prooccidentali. Relaţiile sale cu comunişti lucizi precum Pătrăşcanu, Brauner şi Zilber, căzuţi în dizgraţie încă din 1945, arestaţi în 1948 şi judecaţi în 1952, o poveste tulbure ce nu este cazul să o relatăm aici, explică - poate - moartea sa prematură şi, fără îndoială, deloc accidentală.

Acest *Jurnal,* livrat aproape sub formă de „fier brut", nu era desigur destinat publicării ca atare, de unde şi cruzimea anumitor pagini privind viaţa intimă a autorului şi pe care unii, pe nedrept, i-o reproşează. Se observă două mari goluri, între iunie şi decembrie 1940, apoi după decembrie 1944. Unii

- printre care mă număr - consideră că primul hiat e datorat dublei stupori pro

vocate, la mică distanţă, de înfrângerea dezastruoasă a Aliaţilor şi de instalarea fascismului românesc la putere. Cât despre cel de-al doilea, totul ne determină să credem că Sebastian a scris nişte lucruri care îl destinau şi mai abitir unui sfârşit prea puţin literar („cât să-1 împuşte pe Pătrăşcanu a doua oară" se exprima unul

dintre frații săi, executorul testamentar). Dacă ar fi scăpat, s-ar fi refugiat fără

248

îndoiala în Occident, Israelul neoferindu-i un debuşeu pe măsura imensului său talent literar.

N-aş vrea să-1 supăr pe domnul Nicolas Weill, dar acest *Jurnal* nu aparține unui înfrânt, aşa cum îl etichetează în titlul recenziei sale. Cine caută o definiție pentru Mihail Sebastian, o va găsi în „Petit Robert des nous propres", la notița dedicată lui Etienne Pivert de Senancour: „[...] în romanul său autobiografic OBERMAN (1804) apare o suferință existențială («Aş vrea să ştiu!»), ce se traduce prin incurabila tristețe a eroului ce gustă voluptatea melancoliei".

Note:

[1] „Gringoire" - revistă satirică franceză, de orientare fascistă. " „NRF" - „La Nouvelle Revue Francaise", prestigioasă revistă literară franceză, de orientare democratică.

„Kore", Paris, nr. 5/1999

EbGAR RE1CHMANN

PENTRU MIHAIL SEBASTIAN CARE 1\IU ERA FRATELE MEU

Singurătate de martor care, aspirat de golul paginii albe, încearcă să-şi retraseze itinerarul în contrapunct cu cel al unui autor de excepție. Singurătate şi dezordine, exasperare şi perplexitate. Sebastian ar fi putut să fie fratele meu mai mare cu 22 de ani, cu o generație. Dar, n-a fost să-mi fie frate, omul care vine acum să deranjeze aparenta linişte a celor din generația următoare. Aşa că, mă voi mulțumi să evoc destinul său şi pe al meu, pornite în două oraşe vecine, evoluând apoi în aceeaşi capitală şi în aceleaşi circumstanțe.

„Mă vor ucide cu discreție şi îmi vor purta doliul cu demnitate" scria pe un ton ironic şi premonitoriu Mihail Sebastian cu cinci luni, bob numărat aproape, înainte de moartea lui cea adevărată, accidentală, survenită în primăvara anului 1945. Avea 38 de ani, iar eu 16, în țara aceea de unde ocupanții nazişti tocmai fuseseră izgoniți, făcând loc următorilor. Puțin mai înainte, pe când mureau milioane de oameni, nimeni n-a intenționat să atenteze în mod special la viața mea, doar amenințarea unei deportări colective a evreilor din Bucureşti atârnând deasupra familiei noastre în vremea interminabililor ani de fascism. în schimb, bombele aruncate zi şi noapte cu începere din 4 aprilie 1944, când de aviatorii americani şi englezi, când de nazişti în ultima decadă a lui august, în acelaşi an, riscau mult mai mult să curme viața mea şi alor mei, ca şi pe cea a lui Mihail

Sebastian.

Când Mihail Sebastian menționa „discreția" ce-i va înconjura moartea şi „demnitatea" doliului ce se va purta după el, recurgea el oare la metaforă, se gândea la soarta operei sale, îngropată în tăcere şi uitare, sau presimțea brusca apariție a maşinii ce avea să-1 strivească, în mai 1945, pe un bulevard al capitalei României? Cert este că scriitorului i se provocaseră deja mai multe răni greu de vindecat. Mai întâi a fost acea tentativă de asasinat spiritual ticluită de Nae Ionescu, profesorul şi fostul său maestru spiritual. Povestea prefeței pe care Sebastian i-o ceruse pentru unul dintre cele mai emoționante romane ale sale, *De două mii de ani,* este astăzi bine cunoscută. O prefață băşcălioasă şi vulgară, purtând amprenta unui antisemitism fals creştin, pe care Sebastian acceptase totuşi să o publice. Decepționat şi plin de amărăciune, a avut această îndrăzneală tocmai ca să dezvăluie adevăratul chip al unui guru care copia texte din filosofii germani, dându-le drept ale sale. Imediat, batjocura şi luările peste picior au

izbucnit din toate părțile. Marxişti şi credincioşi, liberali călduți şi fascişti, dar şi presa unei stângi fragile şi câteva ziare evreieşti şi-au exprimat indignarea, incriminându-1 pe autor. încă o încercare, deci, de lichidare morală, cu atât mai dureroasă cu cât unii ce îi erau apropiați luau parte cu voioşie la imolare. Cum e posibil, se întrebau aceştia din urmă, ca un evreu, fiul onorabilei familii Hechter din Brăila, oraşul de la Dunăre, să aibă de-a face şi să se compromită cu un individ atât de puțin recomandabil ca Nae Ionescu? Publicarea textului, şi încă de către un evreu, nu dovedea oare un orgoliu suprem, o evidentă voință de a provoca? Scriitorul a supraviețuit, ba chiar şi-a dat osteneala să răspundă public detractorilor săi.

Furtuna aceasta răvăşea cafeneaua literară românească pe la mijlocul anilor '30, când capitala, înnoită şi cochetă, era considerată drept „micul Paris" al sud-estului european. Locuitorii săi se agitau în ritm de foxtrot, se minunau în fața manifestărilor suprarealiste, invadau terasele de vară, umpleau sălile de teatru şi de concert şi descopereau, o dată cu băile de mare, automobilul, navigația aeriană şi radioul, deliciile modernității. Un nou pas de dans, *lambeth-walk,* tocmai se impunea. Era şi perioada în care legionarii Gărzii de Fier îi ucideau cu gloanțe de revolver pe miniştrii democrați. Succesorii lor, printre care marele port național Octavian Goga, figură emblematică a manualelor şcolare, decretau primele legi antisemite, ce privau zeci de mii de evrei de orice drept legitim în timp ce, în mahalalele mizere, lipsite de apă şi electricitate, impregnate de mirosul

gunoaielor, al ciorbei de burtă şi al rachiului ieftin, continuau să răsune accentele tragice ale viorilor ţigăneşti. De aici îşi recruta Garda de Fier adepţii, „patrioţii" muşchiuloşi, gata să-1 taie pe străin, fie el evreu ori ţigan, pentru ca pe ruinele trecutului să răsară o ţară „frumoasă ca soarele de pe cer", cum suna deviza legionară.

Recruţii veneau şi din Universitate, studenţi famelici din familii cumsecade, învăţători prost plătiţi electrizaţi de „revoluţia naţională". Acest apocalips, urlau ei, va pune capăt „conspiraţiei iudeo-bolşevice" cât şi „capitalismului apatrid" controlat de evrei. Intelectuali de renume, pe vremuri respectabili, aceşti prieteni ai lui Mihail Sebastian cu care el continua să păstreze legătura, îi susţineau, militau, deveneau mult mai mult decât vagi complici. în acest moment, cu puţin înainte de intrarea României în război alături de Germania nazistă, are loc cea de-a treia ucidere simbolică a lui Iosif Hechter, cunoscut sub numele de Mihail Sebastian. Ea va desăvârşi transformarea lui într-un mort viu. Mort până la 23 august 1944, data înlăturării lui Antonescu, prin faptul că, sub jurisdicţia acestui şef de stat, a fost privat de identitatea sa românească şi de orice existenţă legală ca scriitor. Viu, întrucât întotdeauna există un infern al angajamentelor, iar Sebastian n-a încetat niciodată scrisul. Sosit de tânăr la Bucureşti, din Brăila sa natală, el a făcut mult mai mult, în aceşti ani îngrozitori, decât să corespundă aşteptărilor produse de strălucitul său debut. El a lăsat o operă romanescă şi teatrală de prima mână şi totodată, prin jurnal, o mărturie despre enigmatica ambiguitate românească (şi nu numai românească), ce permitea victimei sortite

anihilării să stea la masă cu potenţialii săi călăi, ba chiar să întreţină raporturi cordiale cu aceştia.

Brăila cea scăldată de Dunăre, oraşul în care s-a născut într-o familie din burghezia mijlocie, ca şi a mea, se află la 45 de grade latitudine nordică şi 27 de grade şi 40 de minute longitudine estică faţă de meridianul Parisului. Eu provin din Galaţi, poartă a Europei dunărene situată la câteva fracţiuni de grad mai la nord-est, exact la 30 de kilometri de oraşul lui Mihail Sebastian. In copilărie, mergeam acolo cu părinţii mei la fiecare sfârşit de săptămână, luând vaporul, cu excepţia iernii, când fluviul era blocat de gheţuri. Ne aşteptau prietenii tatei, foarte mândri de Brăila lor, care îl dăduse României mai întâi pe Panait Istrati, apoi pe Mihail Sebastian. Când ne plimbam pe strada Regală, eu în costum de cercetaş, cei mari în haine de culoare închisă, îl arătam pe fiecare trecător ce părea să se deosebească de ceilalţi muritori şi îl întrebam pe Hansi Brociner,

prietenul tatei, dacă nu era vorba de unul dintre cei doi. Cu toată această proximitate, nu i-am întâlnit pe Istrati sau Sebastian. în schimb, a doua zi, întors la Galați, le răsfoiam cărțile, aflate pe noptiera mamei, amestecate cu cele ale lui Mircea Eliade. N-aveam nici zece ani, nu înțelegeam nimic din ele, dar dădeam aproape mereu peste pasaje erotice, care deja mă tulburau prin puterea lor de sugestie. Pe vremea aceea mergeam la şcoala comunală, unde alogenii erau mai numeroşi decât oriunde în România, dat fiind diversitatea locuitorilor din Galați, armeni şi greci, turci şi bulgari, ucraineni şi evrei. Dintre aceştia din urmă, numai în clasa mea eram şase. „Minorități naționale", aşa ni se spunea.

Aproximativ zece ani mai târziu, comuniştii, noii stăpâni ai țării, găsiseră o formulare mai naivă, dar poate mai potrivită, care se răspândise în presă, în manuale, în discursuri şi documente oficiale: „naționalități conlocuitoare"! Cu toată ipocrizia sa, această denumire caraghioasă ce ascundea atâta ură, atâtea resentimente reînviate astăzi, permitea menajarea susceptibilității „minoritarului", interzicând în acelaşi timp românului majoritar să-şi afirme dominația disprețuitoare şi şovină.

în iarna lui 1939, directorul i-a chemat pe părinții mei la şcoală. Deşi neglijent şi distrat, eram printre primii din clasă, nu atât din cauza calităților ce mi se atribuiau, cât mulțumită condițiilor favorabile dezvoltării acestora. Ca atare, trebuia să prezint în fiecare săptămână raportul de activitate al echipei de cercetaşi pe care o comandam şi, cu această ocazie, să spun rugăciunea de dimineață şi să ridic drapelul pe catargul din mijlocul curții. Părinților mei li s-a comunicat că asta nu mai era posibil. Copiii de altă religie decât cea creştină nu vor mai exercita aceste funcții, specificau ultimele instrucțiuni ale Ministerului Educației Naționale. Bineînțeles, aceste măsuri nu puneau sub semnul întrebării şcolaritatea elevilor evrei, şi cu atât mai puțin dragostea şi lealitatea pe care aceştia o manifestau pentru România lor, se scuzase bietul director. Sugerase că o convertire, chiar formală, ar putea curma această situație neplăcută. „Trecătoare", se grăbise el să adauge. M-am simțit umilit, am dat din picioare, am plâns, am cerut convertirea imediată. Voiam să fiu creştin-ortodox ca şi ceilalți.

„Ridicarea drapelului la Galați nu merită o liturghie" a decis tata, rezolvând astfel problema, spre imensa mea disperare. Puțin înainte de începerea anului şcolar următor, accesul la cursurile elementare, liceele de stat şi universități era interzis „israeliților". O lege ce îi viza în aceeaşi măsură pe elevi şi studenți, dar şi pe profesori. Orice convertire survenită după o anumită dată, devenea nulă şi

neavenită, preciza un decret dat în aceeaşi zi.

Războiul, da - războiul şi România între două ape, tot neutră. După căderea Parisului în iunie 1940, Armata Roşie, în baza pactului germano-sovietic, ocupa Bucovina şi Basarabia. Situat cum era lângă Basarabia, iată Galaţiul devenit oraş de frontieră. Refugiaţii soseau în puhoaie, în timp ce proletariatul evreu cerea să plece imediat în fosta URSS pe care o considera ţara libertăţii şi a tuturor speranţelor. Burghezia, evreiască şi creştină, mare, mică sau mijlocie, cea din care făceau parte ai mei, se ascundea. Dacă la mahala candidaţii la plecare erau bătuţi şi înjunghiaţi de legionari, cartierele rezidenţiale trăiau teroarea zvonurilor. „Vin ruşii, sunt aici, lângă port e o baie de sânge." Părinţii mei îşi păstrau calmul. Eu, nu!

Două luni mai târziu, Ungaria anexa nordul Transilvaniei, regele abdica, generalul Antonescu susţinut de Garda de fier lua puterea, armata germană se instala în România cu binecuvântarea noilor guvernanţi.[1] în noiembrie acelaşi an, un cutremur distrugea o treime din Galaţi. în faţa ameninţării unor pogromuri previzibile, dacă nu a unei invazii sovietice pe care noi o consideram, în mod eronat, iminentă, trebuia să ne părăsim casa grav afectată şi să fugim departe, spre vest. Plecarea, deci, către capitala în care ne aşteptau alte ruine, provocate de acelaşi cutremur şi, la puţin timp după aceea, unul dintre cele mai sălbatice pogromuri ale secolului. Relaţia nu mai funcţiona deloc între şeful statului, Antonescu, şi prietenii săi legionarii, care îi reproşau „blândeţea", acuzaţie falsă - căci nemţii salutau eficacitatea dictatorului. Bilanţul acestor „certuri de familie" s-a cifrat la sute de morţi, zeci de case şi magazine jefuite, marele templu sefard în flăcări, dar şi prin înlăturarea legionarilor de către generalul Antonescu, care a restabilit ordinea şi i-a condamnat pe criminali.

Locuiam pe atunci într-un apartament de două camere, împrumutat, din care urma în curând să plecăm, situat în centru, pe strada Boteanu, lângă palatul regal. La nici cinci minute distanţă, era garsoniera lui Mihail Sebastian, pe Calea Victoriei. Nu ne-am întâlnit pe stradă însă, scriitorul urmărind, ca şi mine şi părinţii mei, de la fereastră, în zilele geroase ale lui ianuarie 1941, luptele sângeroase dintre soldaţii generalului şi rebeli. Sobru şi precis, nota ceas de ceas derularea evenimentelor în jurnalul său - proaspăt apărut în versiune franceză."

Deşi Garda de Fier fusese dizolvată la sfârşitul lui ianuarie, un alt pogrom, mult mai dureros, îndolia comunitatea evreiască din Iaşi în luna iunie, când România intra în război împotriva URSS. De data aceasta, răspunderea revenea aceluiaşi Antonescu, aceleiaşi armate române care, cu cinci luni în urmă, zdrobea insurecţia foştilor prieteni şi aliaţi. Cum un alt decret interzisese evreilor să

părăsească Bucureştiul, noi nu ne-am putut da seama de proporţiile nenorocirii

253

decât mult după aceea, în timp ce Sebastian transcrisese scurtul şi atrocele comunicat de presă: „500 iudeo-masoni şi comunişti au fost executaţi la Iaşi." Printre miile de victime (7000, conform lui Curzio Malaparte care descrie pogromul în *Kaputt*[3]) se aflau şi rude ale mamei mele, rămase în laşul ce devenise, ca şi Galaţiul, oraş-frontieră, cu un an mai înainte.

în timp ce trupele române şi germane pătrundeau tot mai adânc în nesfârşita Ucraina, lăsând în urma lor şanţuri pline de evrei împuşcaţi sau omorâţi cu toporul, în timp ce supravieţuitorii din Basarabia şi nordul Moldovei rămas la români erau mânaţi pe jos dincolo de Nistrul îngheţat, în lagărele unde îi aştepta moartea lentă prin foame, frig şi boli, în timp ce chiar în România iminenţa deportării în Polonia ori în Transnistria devenea tot mai clară, trăiau la Bucureşti cei mai ciudaţi ani din viaţă. E adevărat că aceia ce n-au fost martori direcţi ai acestei faze suprarealiste (dintre pogromul din 1941 şi lovitura de stat a tânărului rege Mihai din august 1944), respectiv cititorii şi comentatorii *Jurnalului,* ar putea să se întrebe şi să se mire de ceea ce le apare opac, laconic, lacunar. în fapt, scriitorul lua masa în oraş, conversa cu foştii prieteni „rinocerizaţi", îşi redacta jurnalul, scria cea mai bună piesă de teatru a sa, aranja să fie montată sub un nume fals cu complicitatea unui amic director de teatru, încasa aconturi modeste pentru scrierile viitoare de la editorul său, admirabilul universitar antifascist Alexandru Rosetti, preda într-un liceu, se îmbărbăta în preajma altor prieteni rămaşi democraţi. în rest, citea Shakespeare, Bernard Shaw şi Montaigne, asculta şi comenta Bach, Debussy şi Mozart. Atunci, de ce se plângea, se întreabă actualii săi detractori, revizionişti, negaţionişti ori chiar oameni de bună-credinţă din România de astăzi? Şi totuşi, până şi cei se pretind cu stângăcie a fi „fraţii săi", punând astfel pe acelaşi plan Shoah şi represiunile comise sub regimurile comuniste, recunosc validitatea suferinţei acestui mort viu, imensa lui singurătate în faţa ameninţării cu deportarea, repetat anunţată, repetat amânată. La limită, scria el, acest fatal final de partidă nu putea decât „să-i indigneze" pe prietenii săi. Nimic mai mult!

Când o catastrofă distruge un imobil sau un oraş întreg, ea lasă uneori spaţii neatinse. De câte ori, după un bombardament, n-am văzut camere intacte, cu fiecare mobilă la locul ei, unde locatarii aşteptau intervenţia salvatoare la etajele superioare, în timp ce faţada era deja prăbuşită? Până şi la Galaţi, unde nemţii aruncaseră în aer două treimi din oraş în timpul retragerii lor, în iunie 1944,

rămăseseră câteva insulițe de case în picioare, cu ferestrele sparte şi acoperişurile smulse. în timp ce în Europa bubuia furtuna care, dintr-o clipă în alta, avea să ne măture pe toți, noi ne aflam în ochiul ciclonului, unde domnea o linişte înspăimântătoare.

Unde aveam să locuim, căci trebuia să plecăm din strada Boteanu, iar şederea în capitală era interzisă evreilor sosiți din provincie? Şeful de cabinet al unui ministru antonescian, originar din Iaşi şi vechi prieten al familiei mamei mele, a aranjat totul! Tata a obținut autorizația de şedere şi a închiriat un aparta-

ment ce dădea spre un parc magnific. Cu ce îl va plăti, însă, când întreprinderea sa de transporturi internaționale fusese „românizată"? Om de curaj, fostul lui contabil, promovat acum director, 1-a ținut lângă el şi i-a dat jumătate din ceea ce câştiga, cu condiția, bineînțeles, ca atunci când „nebunia" se va termina, tata să depună mărturie în favoarea sa. Cum să merg în continuare la şcoală? La Bucureşti funcționau mai multe licee evreieşti particulare, grație ajutoarelor secrete venite de la Joint Committee şi contribuției părinților, fiecare după venit. Am avut parte de unul dintre cele mai bune, „Liceul teoretic evreiesc", unde predau profesori alungați din Universitate şi alți intelectuali marginalizați, care puteau astfel să subziste. Mihail Sebastian îşi cheltuia energia într-un alt liceu, numit semnificativ „Cultura", inițiind alți adolescenți în scandarea incantatorie a versurilor lui Racine şi a textelor lui Montaigne pe care nu înceta să le actualizeze. Cum să-mi petrec timpul liber, când prin parcul ce se întindea lângă imobilul în care locuiam b'ântuiau grupuri de tineri a căror activitate favorită era vânarea copiilor evrei, iar la piscinele oraşului era interzis accesul câinilor şi al evreilor? Dar, una dintre camerele noastre dădea spre casa, înconjurată de grădină, a familiei Rosetti. Profesorul Rosetti - întâmplarea face să fi fost unul dintre protectorii lui Mihail Sebastian şi tatăl unui băiat de vârsta mea, rămas până astăzi un prieten foarte apropiat - a hotărât să vin să mă joc cu acesta căci, le spunea el părinților mei, „în parc, derbedeii riscă să-i facă rău, foarte rău copilului dumneavoastră." în ce priveşte piscinele prohibite animalelor şi evreilor, afişele cu interdicția erau ascunse în locurile cel mai puțin vizibile. Nimeni nu se sinchisea să ştie cine-i evreu şi cine nu. Contrar situației din Franța, am fost cruțați de purtarea stelei galbene. La fel ca noi, alte mii de familii se adaptau la mecanismele aberante, contradictorii şi imprevizibile ale acestui infern climatizat, un spațiu închis, punctat de tragedii tăcute.

Astfel, în cartierele populare, jandarmii îi vânau pe cei care ceruseră

plecarea în Basarabia devenită sovietică, îi arestau pe suspecţii denunţaţi că nutresc idei subversive. Odată deportaţi în Transnistria, erau ucişi de alţi jandarmi, gardienii români sau ucraineni ai acelor lagăre zise de muncă. Şcolile evreieşti, strict supravegheate, erau obiectul unor descinderi recurente şi, în toamna lui 1941, mai mulţi elevi ai liceului „Cultura", asupra cărora se găsiseră literatură marxistă şi manifeste împotriva războiului, au fost împuşcaţi. Presa n-a vorbit despre asta.

în februarie anul următor, eram în clasa a III-a de liceu, corespunzătoare clasei a V-a în sistemul francez. într-o dimineaţă geroasă, nu aveam căldură, iar poliţişti în civil au invadat clădirea. Interzisă părăsirea locului din bancă, ghiozdanele golite, percheziţie corporală. La „cei mari" n-au găsit nimic dar, în clasa noastră, percheziţia era cât p-aci să se încheie catastrofal. Un sticlete a descoperit câteva versuri stângace în care îmi exprimam nostalgia după copilăria mea la Galaţi. Erau bătute frumos la maşină, pe un Remington străvechi, de Jean Nachman, bunul şi rotofeiul meu coleg, astăzi prosper om de afaceri laZiirich. în

buzunarele lui Roger Wechsler, un leneş de 13 ani ca şi noi, agentul a dat de o cutie cu prezervative. Deţinerea de maşini de scris nu era interzisă ea evreilor şi nu compusesem şi alte poezii, mult mai subversive, întrebă cu o blândeţe înfiorătoare cel care conducea echipa Siguranţei?[4] închişi imediat în cancelaria profesorilor, păziţi de un poliţist cu arma în mână şi de directorul terorizat, Harry Brauner[5], am reuşit totuşi să strecurăm un mesaj disperat către părinţi. Au sosit rapid, dar n-am putut vorbi cu ei. După câteva ceasuri, ne strângeau în braţe. Prostiile voastre m-au costat ochii din cap, ba am rămas şi fără bătrâna mea maşină de scris, oftă Nachman, tatăl lui Jean, unul dintre cei mai înstăriţi membri ai comunităţii evreieşti din Bucureşti. Nu mi-am mai văzut amărâtele de versuri, nu l-am mai revăzut nici pe Roger Wechsler, dat afară din şcoală „pentru activităţi sexuale ilicite dăunătoare sănătăţii" (sic!).

Corupţia (de la un nenorocit de bacşiş până la sumele inimaginabile impuse anual comunităţii), precum şi un mănunchi de binevoitori (acţionau în favoarea noastră Casa Regală, diplomaţii reprezentând Vaticanul şi ţările neutre[6], o mică parte a clerului dar şi a clasei politice) susţineau totuşi slabele noastre şanse de supravieţuire. Suportam, deci, de bine de rău, mârşăvia grotescă a legislaţiei rasiale, dar ce se întâmpla cu războiul, cu succesele Aliaţilor de după înfrângerea germanilor şi românilor la Stalingrad în ianuarie 1943? în timp ce tata şi cu mine mutam cu o fericire nespusă steguletele înfipte în harta, de la Volga şi Caucaz

până la Apeninii Italieni, Mihail Sebastian nota şi comenta desfăşurarea operaţiunilor militare cu pertinenţa unui strateg autentic. *Jurnalul* său poate părea „puţin lucid" altor cititori decât cei bucureşteni. Dar cum ar fi putut Sebastian, izolat şi lipsit de informaţii ca noi toţi între zidurile acestui fals ghetou care era capitala României, să ştie că, pe măsură ce sfârşitul războiului se apropia, exterminarea evreilor în Europa se intensifica, ajungând la proporţii inimaginabile? Cazul României este paradoxal, rămânând o excepţie curioasă, o mărturie despre oportunismul şi laşitatea mai multor intelectuali prestigioşi, printre care Mircea Eliade şi Camil Petrescu, dar şi despre duplicitatea conducătorilor ţării. Ea ne va salva viaţa. Măsurile antisemite deveneau mai discrete, situaţia era mai destinsă.

După Stalingrad, Antonescu dorea să facă uitate atrocităţile de care se făcuse responsabil, îşi asigura o cale de ieşire continuând să-şi afirme loialitatea de nezdruncinat faţă de prietenii săi nazişti. Aşa că a repatriat câteva mii de supravieţuitori din Transnistria, printre care şi pe dr. W. Filderman, conducătorul cel mai de vază al comunităţii evreieşti, a permis trecerea fugarilor din Transilvania în drum spre Palestina, a autorizat plecarea unor vapoare, dintre care unele au avut, însă, o soartă funestă. După 4 aprilie 1944, data primului bombardament american asupra Bucureştiului, s-a dat chiar un decret ce prevedea restituirea aparatelor de radio confiscate cu patru ani în urmă, pentru ca şi noi, asemeni celorlalţi, să putem fi avertizaţi în timp util despre iminenţa unor atacuri aeriene deosebit de sălbatice. în pofida acestor gesturi, Antonescu

intenţiona să lupte până la capăt şi îl asigura pe Hitler de fidelitatea sa. înlăturat de tânărul rege Mihai şi reprezentanţii clasei politice în seara de 23 august 1944, judecat şi condamnat la moarte, el face azi obiectul a numeroase tentative de „reabilitare", întreprinse de cei care îl consideră drept un „erou naţional al luptei anti-bolşevice", ştergând cu buretele crimele sale de război.

Ca şi noi, Mihai! Sebastian a aflat vestea la radio, la orele 10 seara, a fost ca şi noi în faţa palatului regal, în mulţimea aceea fericită ce-i aclama pe regina-mamă şi pe rege. Necunoscuţii se îmbrăţişau, oamenii maturi plângeau de bucurie, serbarea s-a prelungit mult după miezul nopţii. Dar, unde se ascundeau antisemiţii de altădată, ori nu cumva cei ce ne înconjoară sunt aceiaşi care ne întorceau spatele acum câţiva ani, se întreba tatăl meu cu o undă de tristeţe în voce? Nici de data asta nu l-am întâlnit pe Mihail Sebastian. ii citisem deja toate romanele, mai ales pe cel cu un titlu atât de profetic la adresa propriului destin, *Accidentul,*

văzusem şi revăzusem piesa lui de teatru *Ursa mare*[1], jucată sub un nume de împrumut. Muream să stau de vorbă cu el despre toate, să-i declar admirația ce i-o port. Nu se trăgea el, ca şi mine, dintr-un mare port la Dunăre? A doua zi şi în următoarele două, aviația nazistă a bombardat fără oprire centrul Capitalei. Mulți morți, clădiri distruse, palatul regal lovit, apoi totul s-a liniştit. Eram liberi, eram în siguranță, iar Mihail Sebastian, ca ațâți scriitori evrei din microcosmosul literar moldo-valah, putea în sfârşit să se afirme la vedere. Poate, curând, îi voi putea arăta proza mea naivă, i-aş cere sfatul. Şi totuşi, dacă nouă luni mai târziu, acel camion nu l-ar fi lovit, dacă el ar fi rămas în viață, aş fi urmat acelaşi drum cu el?

împreună cu Lena Constante[8], Harry Brauner, directorul liceului meu, şi Lucrețiu Pătrăşcanu, viitorul ministru comunist din guvernul de tranziție (acesta din urmă va fi executat în urma unui proces înscenat, ceilalți doi vor fi condamnați la ani grei de închisoare), scriitorul desfăşurase deja activități clandestine cu puțin înainte de miraculosul 23 august 1944. Oare avea să se lase antrenat în direcția unei stângi pure şi dure şi, ca ațâți alți intelectuali - aceştia, simpatizanți pe vremuri ai fascismului - să devină un tovarăş de drum al partidului? Joi 31 august, după ce asistase la una dintre primele şedințe ale unui cotidian comunist ce-i solicita colaborarea, Mihail Sebastian scria: „Mă felicit că nu mi-am angajat acolo semnătura.f...] Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecilitatea pur şi simplu. [...] în trei zile, după năvala lui Graur şi a bandei lui, am înțeles că intru într-o redacție terorizată de conformism. Nu, nu. Mai bine scriu piese de teatru."

Teatrul său, opera sa romanescă, *Jurnalul* său prea devreme întrerupte, nu consfințesc oare victoria postumă a scriitorului? Eu unul, am fost mai puțin lucid decât Mihai Sebastian. învățătura lui Graur, directorul „Liceului teoretic evreiesc" şi a bandei sale, am urmat-o vreme de aproape şase ani stalinişti, cu entuziasmul adolescentului care descoperă promisiunile mesianice ale „comunismului victorios". Până când m-am trezit. Dar, „aceasta e o altă poveste".

257

Note:

1 Vezi „La Shoah en Roumanie" de Carol Iancu, 1998. Universit6 Paul Valery,
Montpellier.

2 Ed. Stock, octombrie 1998, în traducerea lui Alain Păruit.

3 12 000 conform lui Carol Iancu.

4 Poliția secretă, strămoşul Securității.

[5] Specialist în folclorul românesc, frate cu pictorul Victor Brauner, Harry Brauner a fost închis după război, în urma unui proces de tip stalinist.

[6] Printre care nunțiul apostolic Cassulo şi M. de Weck, ambasadorul Elveției.

[7] Primul titlu al piesei *Steaua fără nume* (N.T.)

[8] Pictoriță şi romancieră, autoarea unui roman tradus în franceză, „L'Evasion silencieuse", 1986, La Decouverte.

„Temps modernes", noiembrie 1998

JOSEPH CROITORII

REFUGIU ÎN METAFIZICĂ.

O confruntare românească cu trecutul: Mircea Eliade în umbra Gărzii de Fier

In România, istoriografia socialistă împiedicase, vreme de decenii, **o** evaluare obiectivă a perioadei interbelice în țară, precum şi a consecințelor ei politice şi ideologice. Astfel a rămas neelucidată şi problema implicării intelectualilor români ai epocii în mişcarea fascistă din țară. în primul rând era vorba despre atitudinea renumiților scriitori din exil Mircea Eliade (1907-1986) şi Emil Cioran (1911-1995) față de „Garda de Fier" şi fațade național-socialism. Când, după 1989, scrierile din exil ale acestor gânditori au fost publicate şi în Patria lor, iar românii au început să se aplece şi asupra unor texte ale „Gărzii de Fier" ce constituiseră până atunci tabuuri, s-a aprins o dezbatere ce pare fără sfârşit despre trecutul lui Eliade şi Cioran. Dezbaterea s-a intensificat după moartea lui Cioran şi după apariția câtorva lucrări despre poziția intelectualilor români în perioada interbelică. în 1991, scriitorul româno-evreu Norman Manea, trăind în exil în S.U.A., 1-a acuzat în „The New Republic" (din 5 august) pe Mircea Eliade, istoric al religiilor şi romancier, mort cu cinci ani în urmă, de a fi fost un adept entuziast al Gărzii de Fier, acea mişcare de înnoire antisemită şi totalitară, care încercase, prin metode teroriste, să preia puterea în România anilor '30-'40. O astfel de acuzație mai fusese exprimată o dată, în deceniul şapte, dar apoi făcută uitată. Tot în 1991 a apărut şi cea mai cuprinzătoare cercetare întreprinsă până atunci asupra atitudinii politice a intelectualilor români din perioada menționată, un studiu aparținând lui Leon Volovici, istoric româno-evreu emigrat în 1984 în Israel *(Naționalist Ideology andAntisemitism. The Case ofRomanian Press,* Oxford, New York 1991). Cartea lui Volovici nu a fost însă accesibilă opiniei publice româneşti

decât în 1995. Alături de studiul lui Zigu Ornea, publicat concomitent la Bucureşti, despre relațiile intelectualității autohtone cu extremismul românesc de dreapta din anii treizeci, scrierea a declanşat o nouă dezbatere.

Volovici este de părere că extremismul politic al Gărzii de Fier şi „noul naționalism românesc" din epoca interbelică sunt fenomene condiționate de specificul acelor vremi. Gardiştii s-au putut baza în primul rând pe numeroşii absolvenți ai unor studii superioare, sărăciți, care, în absența unor perspective de

viitor, s-au lăsat corupți politiceşte de mişcarea Gărzii de Fier, care promitea generațiilor tinere un viitor mai bun. Tradiția antisemitismului românesc a favorizat şi ea ascensiunea Gărzii de Fier. Acest antisemitism, intensificat în perioada interbelică, a fost cu pricepere instrumentat şi radicalizat de Gardişti. După Volovici, sprijinul larg pe care „Garda" 1-a primit din partea populației a fost consecința unei obediențe conformiste față de cei aflați la putere sau față de cei ce se pregăteau să acceadă la putere.

Victoria asupra Răului sau naşterea unei teocraţii

în această categorie de comportament oportunist se încadrează şi admirația lui Eliade pentru conducătorul „Gărzii", Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938). Eliade, asemeni altor intelectuali de seamă, vedea în Zelea Codreanu deschizătorul de drumuri al unei „revoluții spirituale" naționale. Ei concepeau națiunea română ca un organism, ca „ethnos" ale cărui origini erau proiectate înspre idealizatul univers rural. Elementul românesc al acestei mişcări de înnoire națională era misticismul creştin-ortodox al „românismului", conferind „căpitanului" Legiunii, Codreanu, aura unui mântuitor mesianic: el reprezenta speranța într-o victorie asupra Răului - asupra liberalismului occidental, a raționalismului şi democrației; de la el se aştepta şi crearea unui stat românesc totalitar-teocratic.

în procesul mântuirii pus sub semnul „creştinismului", duşmanul principal îl constituiau evreii, de care urmau să fie „curățate" instituțiile politice şi academice ale României. Ideologia rasistă- în ciuda admirației față de național-socialismul german - nu a avut un rol major în acest proiect, fiind chiar criticată din pricina adversității ei față de religie. Eliade, neacceptând „determinismul biologic" al naziştilor, nu vedea nici în fascism şi nici în național-socialism un model pentru România. Dimpotrivă, el propaga o a treia cale: revoluția creştin-ortodoxă, care - cum credea el în 1937 - avea să izbândească în România, țară făcând parte dintr-o „Europă creştină" sub conducerea şefului Gărzii, Codreanu. în 1938, Eliade şi-a exprimat în cotidianul bucureştean „Vremea" deplina admirație față de „noua

aristocrație legionară", care promova renașterea valorilor României medievale: „Conștiința misiunii istorice, vrednicia și bărbăția, disprețul față de [...] canalii" - prin acestea din urmă fiind vizați cei ce se împotriveau revoluției spirituale.

Cu tot sprijinul acordat Gardiștilor, Eliade nu s-a lăsat antrenat în antisemitismul lor radical, afirmă Volovici. Remarcile lui Eliade cu privire la evrei nu sunt lipsite de o anume adversitate, dar în același timp mereu ambivalențe, în 1934 el încă s-a mai manifestat ferm împotriva atitudinii antievreiești a lui Nae Ionescu. Filosof, mentor al tinerei generații de intelectuali, trecut din 1933 de partea Gărzii de Fier (Eliade fiind pe-atunci asistentul lui), Nae Ionescu încercase să-i demonizeze pe evrei într-o prefață la o carte a lui Mihail Sebastian,

scriitor român evreu, prieten apropiat al lui Eliade; demonizare operată cu motivații teologice. Eliade condamnase această poziție și subliniase că Biserica creștină nu negase niciodată dreptul evreilor la mântuire.

Dar numai cu doi ani mai târziu Eliade era într-atât de contaminat de antisemitismul aflat în expansiune, încât zugrăvea în articolele sale din diverse gazete bucureștene imaginea unei Românii amenințate de dominația evreilor și a străinilor. Totodată el reliefa caracterul răzbătător al evreilor și lupta lor pentru cucerirea unor poziții-cheie. încă în 1937, Eliade considera național-socialismul ca fiind un pericol mai mic pentru evrei decât primejdia reprezentată de comunism pentru creștini: „Oricâte s-ar relata despre teroarea lui Hitler, nu pot omite faptul că o sinagogă din centrul Berlinului a rămas neatinsă - în contrast cu soarta bisericilor din Rusia."

Mesajul probabil cel mai controversat azi se găsește în articolul lui Eliade *De ce cred în biruința legionară,* apărut în oficiosul Gărzii de Fier „Buna Vestire" la 17 decembrie 1937, cu trei zile înaintea alegerilor care au adus Gărzii de Fier - sub denumirea partidului „Totul pentru țară" - un dramatic plus de voturi. Eliade lansa un avertisment față de un (ipotetic) sfârșit al neamului românesc „surpat de mizerie și sifilis", „cotropit de evrei și sfârtecat de străini". Confruntat după decenii cu aceste afirmații, Eliade a susținut că nu a scris el însuși acest text, ci a răspuns doar unor întrebări formulate de redacția revistei. Dacă Eliade a fost sau nu antisemit rămâne în continuare un subiect de dispută. Daniel Dubuisson, istoric al religiilor francez, opinează că scrierile lui Eliade în domeniul cercetării religiilor îi relevă antisemitismul, dar Volovici replică acum acestei afirmații că Eliade nu poate fi socotit nicidecum un antisemit autentic, ce-i drept tot Volovici adăugând: „Nu puteai, în acea epocă, să fii un simpatizant al Gărzii de Fier și să te

sustragi cu totul antisemitismului ei."

Zigu Ornea, în studiul lui despre anii treizeci, ajunge la o judecată asemănătoare, ceva mai blândă însă în privința intelectualilor colegi de generație cu Eliade.

Şi Ornea ține seama de mizeria socială şi economică, motivație a coruptibilității politice. Dar spre deosebire de Volovici, care crede că tinerii intelectuali au contribuit activ la elaborarea ideologiei extremei drepte, Ornea consideră că ei s-au lăsat doar îndoctrinați de mentorul lor, filosoful, Nae Ionescu, un proces favorizat de visul lor îndelung nutrit despre o „revoluție morală". Dacă nu-şi vedeau Patria în stare să influențeze cursul evenimentelor, ei doreau să-i dea măcar noi valori pe plan spiritual. Ideile exaltate ale acestor tineri păreau să-şi găsească reflectarea în viziunea politică şi în misticismul creştin-ortodox al Gărzii de Fier.

Pe Eliade însă Ornea îl învinovățeşte că, fără a se înrola efectiv în mişcare, a fost propagandistul Gărzii de Fier. Pentru „Buna Vestire", oficiosul Gărzii, Eliade a scris articolul intitulat *O revoluție creştină,* în care elogia Garda de Fier ca mişcare creştină înnoitoare. Credința lui nu a fost deloc zdruncinată de faptul că mişcarea legionară propaga deschis - ba chiar începuse să şi practice -asasinatul politic. Pentru Eliade, această realitate nu părea să se afle în nici o contradicție cu valorile creştinismului evocate de el.

261

Este un capitol din biografia sa pe care Eliade a încercat mai târziu să-1 eludeze. Ca mărturie documentară împotriva istoricului religiilor, ajuns o celebritate mondială, Ornea inserează câteva citate din *Jurnalul* scriitorului român evreu Mihail Sebastian (1907-1945) -*Jurnal* până de curând cunoscut doar din puține fragmente - Sebastian făcând parte din cercul apropiat lui Eliade. Mai grăitoare încă decât remarcile lui Eliade într-un cerc particular, scrierile sale publicate în acea vreme îl arată ca adept înflăcărat al Gărzii. Oricum, Sebastian nu-şi crede urechilor când Eliade, la începutul lui martie 1937, într-o conversație cu el „stilizează" câteva personaje de seamă ale Evului Mediu românesc drept „gardişti" şi-i proclamă „trădători" pe „toți cei care fac altă politică decât cea gardistă".

însemnările româneşti ale lui Sebastian, blocate vreme de peste cincizeci de ani de familia lui din Israel, au apărut integral în urmă cu câteva luni în România, îngrijitor al ediției fiind Leon Volovici; cartea a stârnit imediat noi dezbateri. Opinia publică liberală a României socoteşte jurnalul lui Sebastian drept unică voce autentică, necoruptă din vremea fascismului, deşi Sebastian

fusese inițial şi el un admirator al lui Nae Ionescu.

înfăţişarea lucidă a procesului de corupere politică a colegilor lui de generație demonstrează că evreul Sebastian a fost un observator exact şi oferă detalii în plus privind implicarea lui Eliade în maşinăria propagandistică a Gărzii de Fier. în autobiografia lui scrisă în româneşte, apărută întâi (1981) în traducere engleză, apoi în franceză şi abia în 1991 în România, Eliade trece sub tăcere angajarea lui politică din acea perioadă. Sebastian bunăoară descoperă din pură întâmplare, cu prilejul unei vizite la Eliade, în decembrie 193 7, că acesta se aflase în echipa de propagandă electorală, cu intelectuali şi conducători ai Gărzii, drumețind vreme de două zile prin țară; abia întors, Eliade încercase să-i ascundă prietenului adevărul asupra absenței sale. Apoi, în acelaşi pasaj, Sebastian notează: „Marietta" [Sadova, regizoare, prietenă apropiată a lui Eliade şi a lui Sebastian], „care a venit mai târziu, a intrat în casă cântând imnul gardist: *Ştefan Vodă..."* [în textul căruia se găseau şi instigări împotriva evreilor]. „încep nici să nu se mai jeneze de mine", remarcă Sebastian. Entuziasmul crescând al lui Eliade pentru mişcarea legionară împovărează tot mai apăsător relația de prietenie dintre cei doi. Când, doar cu puține zile mai târziu, s-a putut citi în „Buna Vestire" acel articol imnic al lui Eliade, închinat biruinței legionare, Sebastian nu-şi mai găseşte cuvintele. Fără nici un comentariu, el transcrie în *Jurnal* lozincile instigatoare ale lui Eliade, îndreptate şi împotriva evreilor. După alte câteva zile, legionarii care candidaseră în alegeri pe listele partidului „Totul pentru țară" se situau pe locul al treilea în ordinea voturilor dobândite, câştigându-şi astfel dreptul de a-şi spune cuvântul în elaborarea politicii antisemite a guvernului Goga, guvern de dreapta ce nu avea să fie însă de lungă durată.

li

Amintiri vechi sau gest reflex? •ʢ

Când regele României a înlăturat de la putere, în februarie 1938, guvernul Goga şi i-a pus sub urmărire necruțătoare pe membrii şi simpatizanții Gărzii de Fier,

nici Eliade n-a scăpat neatins. Arestat în iulie, a petrecut câteva luni într-un lagăr de concentrare pentru Gardişti, refuzând să declare în scris că renunță la activitățile sale politice în favoarea Gărzii de Fier. îmbolnăvindu-se grav, dar probabil şi în urma intervenției unui general prieten, a fost eliberat din detenție. Eliade se referă, în autobiografie sa, la internarea în lagăr, dar neagă a fi fost în serviciul Gărzii de Fier. Sebastian nu mai ştia nimic despre Eliade, de când acesta scăpase din lagăr. Când s-au întâlnit, după un timp, într-un grup de amici. Eliade îl îmbrăţişează cu spontană exuberanță, ca pe un prieten bun şi vechi. Sceptic,

Sebastian notează: „Gest reflex? Amintirile vechi mai puternice decât faptele recente?"

Odată cu prima victorie militară a Germaniei asupra Poloniei, simpatizanții Gărzii şi-au luat din nou avânt. Un cunoscut, care avusese o dispută pe teme politice curente cu Eliade, în a doua jumătate a lui septembrie 1939, îl lămureşte pe Sebastian în privința adevăratei poziții politice a interlocutorului său: Eliade se arătase „mai filogerman decât oricând, mai antifrancez şi antisemit decât totdeauna". Rezistența poloneză o defăimase ca „iudaică", deoarece numai Jidanii" -apelativ insultător pentru evrei - ar fi în stare să trimită în luptă femei şi copii. Un protectorat german, susținuse Eliade, ar fi de preferat unei Românii altfel amenințată să fie „încă o dată invadată de jidani". Acum înțelegea Sebastian de ce, în convorbirile cu el, Eliade părea „că se refugiază în metafizică", totdeauna.

Când, spre sfârşitul lui septembrie 1939, în urma asasinării primului ministru Armând Călinescu de către activişti ai Gărzii de Fier, autoritățile româneşti au pus să fie împuşcați sute de legionari şi adepți ai Mişcării, şi viața lui Eliade era aparent în primejdie, ceea ce îl determină pe Sebastian să-i facă o vizită. La această întâlnire găseşte un Eliade iritat de „represiunea criminală" a guvernului, nicidecum dispus să accepte că teroarea ordonată de stat era o consecință a valului de teroare premergător, inițiat de Garda de Fier.

în timp ce Sebastian a petrecut anii războiului la Bucureşti, unde a trăit, până la moartea sa într-un accident (1945), cu spaima persecuțiilor antisemite, Eliade a plecat, la începutul deceniului al patrulea, ca ataşat cultural al guvernului român întâi la Londra, apoi la Lisabona. în decembrie 1942, într-una dintre ultimele însemnări din *Jurnal* referitoare la Eliade, Sebastian scria: „Mircea Eliade a vrut războiul ăsta. L-a aşteptat, 1-a dorit, a crezut în el - dar stă la Lisabona."

Enigma de la Berlin şi *killer-W* din Chicago

După publicarea *Jurnalului* lui Sebastian, în România s-a făcut auzit curând reproşul că ediția a fost manipulată de cei care au îngrijit-o. Această opinie este susținută de Dan Petrescu, fost disident şi actual redactor-şef al prestigioasei edituri bucureştene „Nemira". învinuire respinsă de Leon Volovici ca „absolut absurdă". Nu este o întâmplare că Petrescu apără constant reputația lui Eliade -în numărul din aprilie al revistei de cultură „Timpul" el a respins şi orice acuzație de antisemitism (privitoare la Eliade): Dan Petrescu este căsătorit cu

sora lui Ioan Petru Culianu, savantul emigrat din România şi asasinat în 1991 la Chicago în împrejurări rămase până azi neelucidate. Culianu a fost

primul biograf al lui Eliade, apărătorul său loial şi mai târziu succesorul său la catedra de Istoria Religiilor a Universității din Chicago. Azi Petrescu administrează moştenirea scrierilor lui Culianu. în spatele asasinării lui Culianu - ucis în plină zi într-o toaletă a Universității, practic executat cu un glonț ce i-a fost tras în cap, evident de *killeri* profesionişti - poate fi presupusă atât Securitatea românească, precum şi/sau cercuri militante, din exil, ale unor neogardişti români.

Nu de mult profesorul de publicistică din S.U.A. Ted Anton a reluat cazul în cartea *Eros, Magic and the Murder of Professor Culianu,* Northwestern University Press 1996. Dar în ciuda unor cercetări ample şi costisitoare nici el nu a putut elucida misterioasa crimă. Descoperirile lui Anton aduc totuşi pentru prima oară oarecare lumină asupra relațiilor lui Eliade cu I. P. Culianu. Astfel, Eliade i-a încredințat biografului său, pe lângă scrierile sale, şi documente personale, dar când Culianu a adus vorba despre poziția sa politică din anii treizeci, Eliade a blocat discuția. Culianu, aflat atunci abia la începuturile carierei sale academice, a înțeles foarte repede că ascensiunea sa profesională depindea în mod decisiv de influența lui Eliade, afirmă Ted Anton. Aşa că problema implicării politice a lui Eliade nu a mai fost atinsă în biografie.

Când s-au manifestat primele acuzații împotriva lui Eliade, Culianu i-a luat cu tot mai mare fermitate apărarea. Biografia lui Eliade, scrisă de Culianu, apărută în 1978 în Italia, a fost publicată în 1995 sub îngrijirea lui Dan Petrescu la Editura „Nemira", alături de alte câteva scrieri până atunci necunoscute ale lui Culianu despre Eliade, scrieri care nu-1 mai negativizează întru nimic pe maestru. In reprezentarea atitudinii „ireproşabile" a lui Eliade, Petrescu pare a urma - nu numai ca publicist, dar şi ca editor al scrierilor lui Culianu - exemplul acestuia din urmă. Corespondența dintre Culianu şi Eliade, a cărei publicare este aşteptată de câțiva ani cu mare interes în România, nu a fost până acum dată la tipar. întrebat fiind, Petrescu a răspuns că publicarea nu va avea loc înainte de 1999-2000.

Multe întrebări ce s-au acumulat, legate de trecutul lui Eliade, rămân deocamdată fără răspuns. Oare voiajele frecvente ale lui Eliade la Berlin, Leipzig şi Miinchen, între anii 1935-1937, au servit - cum afirmă el - doar unor scopuri ştiințifice sau au avut şi un motiv politic tăinuit? A întreținut mentorul lui Eliade, Nae Ionescu, contacte cu Germania nazistă? Cât de strânse erau relațiile lui Eliade cu „centrul de forță" al Gărzii de Fier şi, mai târziu, cu activiştii ei fugiți din țară? Şi ce însemnătate va fi având dosarul, pomenit de Culianu, asupra „simpatiilor politice ale lui Eliade din anii 1938-1940, dosar în posesia căruia Culianu intrase, după propria lui mărturie? Oare savantul ucis ştia prea multe despre Eliade? După ce întreprinsese cercetări aprofundate asupra trecutului lui

Eliade, el a mărturisit că legăturile acestuia cu Garda de Fier vor fi fost totuşi mai strânse decât ar fi vrut el, Culianu, să constate.

Zuflucht im Metaphysischen în „Frankfurter allgemeine Zeitung", 01.07.1997

264

EbWARJb KANTEMAN

MIHAIL SEBASTIAN, *JURNAL (1935-1944)*

„ 1 impui trece încet şi viaţa pe care o duc cere nervi mai tari decât ai mei. Am momente de curată disperare, când îmi vine să urlu. Lipsa mea de rezistenţă lăuntrică mă umple de spaimă. Ce să mai aştept de la viaţă?"

Aceste rânduri sunt extrase dintr-o scrisoare a autorului evreu-român Mihail Sebastian (1907-1945), adresată - pe când era rezervist concentrat -prietenului său Camil Petrescu, într-o vreme când Europa se afla în pragul izbucnirii celui de-al doilea război mondial. Sebastian nu este disperat doar din pricina mizerabilului trai soldăţesc, pe care îl duce temporar, ci pentru că prevede catastrofele istorice ce aveau să vină - războiul, holocaustul. Scriitorul a observat timpuriu semnele ameninţătoare ale epocii. „Nu m-am temut niciodată de oameni sau de lucruri, ci numai de semne şi simboluri" - scria el în romanul lui de debut *De două mii de ani,* al cărui protagonist, un tânăr evreu, trăieşte o puternică criză de identitate declanşată de antisemitismul mediului său înconjurător.

Mihail Sebastian făcea parte din aşa-numita „Nouă generaţie" - generaţia tânără a intelectualităţii româneşti, care domina, în prima parte a deceniului trei, viaţa spirituală a României. Profesorul de filosofie Nae Ionescu, precum şi Mircea Eliade, care avea să dobândească mai târziu, ca istoric al religiilor, un renume mondial, erau purtătorii de cuvânt ai acestor tineri, care au eliberat România din lipsa ei de însemnătate istorică, au rupt cu pozitivismul şi istoricismul tradiţional şi doreau să creeze modelul unui om „nou", „autentic". Acest program oarecum vag, implicând iniţial doar scrieri filosofice, de artă sau literare, avea să capete contururi funeste spre sfârşitul deceniului trei, atunci când într-o mare parte a Europei naţionalismul radical - în România sub forma Gărzii de Fier - câştiga influenţă şi voturi. Sebastian a fost nevoit să constate, deziluzionat, cum prietenii lui au devenit rând pe rând simpatizanţi şi activişti ai grupării politice de extremă dreaptă. El însuşi nu s-a lăsat înregimentat nici unei ideologii, şi-a păstrat independenţa, ce-i drept plătind un preţ - acela de a găsi prea puţină înţelegere şi solidaritate la colegii lui. Astfel el, evreul, a rămas un marginalizat, un *outsider* între fronturi. Eugen Ionescu, unul dintre puţinii care i-au rămas întotdeauna aproape, a scris, un an după moartea lui Sebastian: „Am

simțit atâta dragoste pentru el [...] Mihail Sebastian şi-a păstrat mintea limpede şi o omenie adevărată [...] îmi devenise un prieten, un frate."

Sebastian a scris, din 1935 până-n 1944, deci până aproape de moartea sa, un *Jurnal,* care a reținut cu permanentă luciditate, dar şi cu majoră implicare, evenimentele cumplite ale epocii. Acest *Jurnal* este poate una dintre moştenirile sale cele mai de seamă, nu numai pentru că ne îngăduie o privire din interior asupra României dinaintea şi din timpul războiului, dar ne şi permite să retrăim nemijlocit situația şi atmosfera acelor ani. Lectura este pe alocuri atât de zguduitoare, încât nu putem cataloga *Jurnalul* numai ca un document istoric - deşi este un document istoric de mare importanță. Semnificația unor asemenea texte ar putea fi şi aceea de a evoca, pur şi simplu, faptul că ai trăit întâr-.plări, evenimente, în fața cărora nu eşti îndemnat nici să acționezi, nici să teoretizezi, doliul fiind unicul sentiment adecvat.

S-a speculat mult, în România, asupra *Jurnalului* lui Sebastian. S-au întreprins câteva încercări de a-i convinge pe moştenitorii săi de necesitatea publicării lui. Abia în 1995 a izbutit s-o facă Leon Volovici. împreună cu Gabriela Omăt el a putut publica *Jurnalul* (1996) la Editura Humanitas din Bucureşti. *Jurnalul* constă din nouă caiete şi are trei întreruperi mai lungi, întreruperi care însumează un total de aproximativ 16 luni.

Sebastian şi-a început *Jurnalul* în 1935, într-o vreme când autoritarismul încă nu câştigase teren în România. Drept care, la început, trăirile care-1 preocupă nu sunt de natură gravă. Notații despre lucrări de muzică clasică, ascultate la radio sau în sala de concert, însemnări despre vise sau despre conversații cu prieteni, cu iubite, reflecții despre existența de scriitor, înregistrarea stadiilor de evoluție ale unor romane sau piese de teatru (proiectate sau în lucru) - toate acestea, câteodată de o remarcabilă originalitate, rămân în limitele unor aşteptări fireşti ale cititorului. Curând însă apare uimirea în fața unor cunoscuți sau prieteni, la care începe procesul „rinocerizării", al unei crescânde ideologizări. Uimirea se transformă cu timpul în dezamăgire şi finalmente în resemnare, având drept consecință ruperea relației de prietenie. Mircea Eliade este probabil exemplul cel mai grăitor. Sebastian 1-a socotit lungă vreme printre prietenii săi cei mai apropiați. Dar pe măsură ce creşteau simpatiile naive ale lui Eliade față de Garda de Fier, el implicându-se fără clarviziune politică şi fără simțul răspunderii democratice în ideologia legionară, Sebastian resimțea tot mai necruțător despărțirea.

Spre sfârşitul anilor treizeci, *Jurnalul* înregistrează cu intensitate sporită evoluțiile politice îngrijorătoare din Europa şi cu deosebire din România. Cu crescândă îngrijorare Sebastian urmărea agravarea situației: militarismul insolent al germaniei, anexările ei teritoriale, „războaiele fulger" din Polonia, Belgia, Franța - resimțite drept catastrofe - şi reacția inițial neputincioasă a aliaților.

„Ciudate zile de război. Primul moment mi s-a părut zdrobitor: când au apărut ieri primele telegrame despre bombardarea Varşoviei, am avut sentimentul că totul se năruie. [...] Totul e confuz, nesigur, încăneangajant, încă

nedecis. Şi ceea ce mi se pare cu totul neverosimil e acest Bucureşti luminat, vioi, plin de lume, cu restaurantele pline, cu străzile animate, un Bucureşti cel mult curios de ce se întâmplă, dar nu intrat în panică şi nici conştient de prezența unei tragedii care a izbucnit. *(02.09.1939)."*

O dată cu invazia germană în Polonia, caracterul *Jurnalului* se schimbă, însemnările de ordin particular se răresc şi din când în când s-ar ivi impresia unui continuu reportaj de front, dacă n-ar fi notate represaliile cărora le este supus autorul, ca evreu (concedierea de la redacția publicației unde lucra, munca obligatorie, impozitele speciale şi rechiziționarea unor obiecte, spectrul deportării ca o amenințare constantă). *Jurnalul* lui Sebastian este astfel, nu în ultimă instanță, un rechizitoriu împotriva criminalei politici antievreieşti din România în timpul războiului, mai ales împotriva politicii dictatorului Antonescu, aliatul lui Hitler. Nu mai poate fi „cosmetizată" de acum înainte existența evreilor sub Antonescu.

în fine, ajung la Sebastian primele informații despre pogromuri antisemite şi holocaust. „E o demență antisemită, pe care nimic nu o poate opri. [...] Dacă ar exista un program antisemit - încă ar fi bine. Ai şti până la ce limite se poate merge. Dar nu e decât o pură bestialitate fără control, fără ruşine, fără conştiință, fără scop, fără țintă. Orice, orice, absolut orice e posibil. Văd pe fețele evreieşti paloarea spaimei. îngheață surâsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare. într-o zi, într-o depărtată zi coşmarul va trece - dar noi, tu, el, eu, noi ăştia care ne privim acum în ochi vom fi căzut de mult. *(20.10.1941)."*

Halbjahresschrift fur Sudosteuropäische geschichte, „Literatur und politik", nr. 1, mai 1997

ANDREI COORESCU

SCHIMBAREA LA INIMĂ

(Scrisoare **din** New Orleans)

Se traduce în engleză *Jurnalul* lui Mihail Sebastian (Ivan R. Dee, noiembrie 2000). Tocmai a:m citit şpalturile si m-au cuprins multe şi felurite emoţii. Cronica lui Sebastian asupra transformării rapide a societăţii româneşti dintr-o băltoacă levantină într-un stat totalitarist antisemit o să aibă mare succes aici. Pe mine, personal, mă împinge să-mi reevaluez admiraţia necondiţionată pentru Mircea Eliade.

Sebastian descrie, cu detalii cutremurătoare; „rinocerizarea" prietenilor săi intelectuali seduşi de fascism. Dar nici una dintre aceste transformări nu a fost atât de uimitoare ca aceea a lui Eliade. Afilierea lui Mircea Eliade la fascism nu a fost doar un flirt. Ca şi în cazul lui Paul de Man, un alt intelectual postbelic al cărui trecut a devenit scandal public mult după ce se petrecuse, Eliade nu a fost doar-un simplu radical de duminică. El a fost un membru activ al Gărzii de Fier pronaziste. Sebastian înregistrează cu o admirabilă sensibilitate şi răbdare disoluţia prieteniei lor. A durat mult până când Eliade, antisemit furibund şi susţinător al lui Hitler, a ajuns sâ-şi renege prietenul evreu, dar procesul acestei înstrăinări seamănă foarte mult cu a asista la îngroşarea pielii lui Eliade şi a vedea cum răsare pielea de rinocer. Acumularea treptată de umiliri şi orori zilnice în anii în care viaţa lui Sebastian atârna de un fir este redată cu obiectivitate, cu foarte puţină autocompătimire. Această sinceritate obiectivă mă face să reconsider, cu durere, afecţiunea profundă pe care o am pentru Eliade a cărui operă şi personalitate le-am admirat ani de zile, fără să-i cunosc (sau încercând să-i ignor) trecutul.

Crescut în anii '50, când cărţile lui Eliade erau interzise, am avut numai foarte vagi noţiuni despre opera şi personalitatea lui, dar aveam, ca mulţi dintre contemporanii mei, o admiraţie fără margini pentru faimosul surghiunit. Această adoraţie *in absentia* era o consecinţă a cenzurii şi un act de răzvrătire din partea noastră. După ce am emigrat, i-am citit cărţile şi am fost cucerit de misticismul lor „ştiinţific", fără de compromisuri, care corespundea admirabil cu viziunea propriei mele generaţii mistico-vizionare, cu minţile încâlcite de LSD.

Influenţa lui Eliade în America era, pe la jumătatea anilor '60, enormă şi mă mândream, ca proaspăt imigrant, cu compatriotul meu. La scurt timp după ce am ajuns în Statele Unite, am plecat în pelerinaj la Chicago, unde Eliade era şeful catedrei de Religii Comparate la University of Chicago. Am fost primit cu căldură. Eliade a fost uimitor de generos cu puştiul pletos cu care se trezise la uşă. El şi

soția sa Christinel mi-au deschis uşa casei lor, m-au primit în vârtejul lumii lor străjuite de cărți, m-au scos la masă în oraş şi m-au bombardat cu întrebări despre România şi literatura românească. Eliade şi-a evocat tinerețea literară, cu o evidentă nostalgie a vocației sale de romancier, pusă în chingi de exigențele muncii de universitar. La un moment dat, m-a întrebat ce cred tinerii scriitori din România despre mentorul său, Nae Ionescu. Chiar şi eu aflasem, prin filtrele ocultării comuniste, că Nae Ionescu fusese părintele intelectual al fascismului românesc. Am mormăit ceva epitete, numai pe jumătate amintite, dintr-un eseu antifascist pe care fusesem obligat să-1 citesc la şcoală, mai ales pentru a demonstra că numele îmi era familiar. Eliade se necăji. Nu fusese sau nu păruse deloc necăjit când îi spusesem că sunt evreu. în America de la mijlocul anilor '60, eminentul profesor avea mulți prieteni evrei. Dar acum, după ce l-am citit pe Sebastian, mă îndoiesc că renunțase definitiv la antisemitism. Cu siguranță, nu a scris nimic prin care să arate că îşi regretă trecutul fascist, în contrast izbitor cu un alt erou al vremurilor mele de început, filosoful româno-francez E.M. Cioran, care declarase că simpatiile sale pentru Garda de Fier au fost o greşeală îngrozitoare.

Sebastian arăta cu claritate că entuziasmul față de fascism al multor intelectuali români non-evrei era numai în parte sincer. în majoritate, ei făceau jocul acestei forțe în ascensiune într-o competiție crâncenă pentru slujbe, funcții, prestigiu şi bani. Eliade însuşi a fost numit ataşat cultural, în timpul războiului, mai întâi la Paris, apoi la Lisabona. O slujbă foarte bine plătită, care i-a permis să fugă de România comunistă, în care nu s-a mai întors niciodată. Nu pot scăpa de sentimentul că Eliade a fost un oportunist. Lumea intelectuală şi politică a capitalelor europene interbelice era întrețesută într-o mreajă grețoasă de intrigi, înşelătorii şi servilism, având în centru interesul personal.

Cu toate acestea, ar fi mult prea uşor să descrii adeziunea lui Eliade la fascism drept o tactică strict utilitaristă. Filosofia sa, cu lustrul său „ştiințific", este o evidentă recuperare nietzscheană a religiilor păgâne şi a culturilor extatice, într-o formă nerafinată, astfel de idei mistico-mitice păgâne erau parte integrantă a ideologiei național-socialiste oficiale. La polul intelectual mai rece al aceleiaşi operațiuni, eliminarea „subiectului" din limbaj şi teorie, practicată de Paul de Man, anunța dinamica unui subconştient colectiv eliberat de slăbiciuni „umaniste". Fără nici o îndoială, aceste filosofii s-au păstrat la fel de atrăgătoare şi astăzi, când mecanizarea lumii creează panică în rândul oamenilor care nu mai ştiu care este rolul lor în univers. O analiză a rădăcinilor fasciste ale acestor filosofii ar

trebui să ne dea de gândit. Dacă aceste revolte împotriva conformismului şi a mecanizării s-au putut transforma cu atâta uşurinţă în cel mai mare conformism şi cea mai puternică mecanizare a măcelului cunoscută în istorie, nu cumva au o fisură la chiar temelia lor?

în ceea ce mă priveşte, Sebastian mi-a deschis larg ochii şi mi-a dărâmat, cum trebuia şi era sănătos să se întâmple, unul dintre idoli. Mai mult, jurnalul său mă împinge să mă uit cu şi mai multă îngrijorare la România de azi, unde idolatrizarea necritică a intelectualilor interbelici poate duce la un alt dezastru politic. Trag nădejde că *Jurnalul* lui Sebastian va avea un efect umanizant şi asupra celor care, din ignoranţă sau nesimţire, îşi permit să celebreze pe faţă monştri precum Ion Antonescu.

Dilema nr. 390/2000

VERA CĂLIN

ÎNSEMNĂRI (NICIODATĂ PREA TÂRZIU)

JMulţumită surorii mele, am primit de la Bucureşti *Jurnalul* lui Mihail Sebastian de curând apărut, publicat postum, cu mari rezistenţe din partea familiei. Am citit pe nerăsuflate cele cinci sute de pagini, reprezentând caietele umplute de Sebastian din 1935 până în 1944. Dacă măcar, timp de o clipă, interesul meu pentru această operă ar fi fost literar, aş fi spus că jurnalul n-ar fi trebuit să fie publicat integral, că e adesea repetitiv, că unele însemnări sunt simple inventarieri, că există pagini din cale afară de diluate, în sfârşit, toate neajunsurile unei scrieri intime, zilnice, nededicate publicării. Poate aş fi formulat şi unele obiecţii faţă de anumiţi oameni, în momentele zbuciumate ale epocii în care a trăit. Dar am înţeles de la primele pagini că interesul meu pentru această carte este parai iterar şi cred că aşa a fost pentru mulţi dintre contemporanii mei, care au *chit Jurnalul.* Sebastian vorbeşte, în însemnările lui, despre personaje cunoscute sau chiar familiare mie, despre fapte, evenimente, probleme, care mi-au însoţit adolescenţa şi prima tinereţe. O scurtă destindere, după care începe asaltul legionarilor. Războiul din Spania. Moartea lui Moţa şi Marin. Eram în clasa a şasea de liceu. Pe tema martirilor căzuţi pentru cauza lui Franco, am avut un conflict cu o colegă, de pe urma căruia am fost eliminată din şcoală. Anul acela l-am făcut în particular. Rebeliunea legionară. Asasinatul lui Armând Călinescu. La masă, tata numai despre asta vorbea. Războiul. Hitler. Ocuparea Poloniei, a Franţei, Rusia, Stalingrad. Fratele meu, „neamţu", cum îi ziceam, de acolo a dezertat. Nume, nume. Titulescu, Iorga, Vişoianu. Reveneau în discuţiile politice din jurul meu. Campania din Africa, Rommel, Tobruk, El Alameein. Pe urmă viaţa politică din

România: Nae Ionescu, despre care auzeam des, Mircea Eliade, pe care în urmă l-am cunoscut, Pătrăşcanu, Belu Zilber. Cât despre viața culturală, mă simțeam, citind, înconjurată de umbre familiare: Rosetti, Camil Petrescu, Cicerone Theodorescu, Cella Serghi etc, etc. Viața artistică, teatrul, în care Sebastian era profund implicat. Repertoriile, artiştii. Leni Caler, pe care o vedeam des, pe scenă, dar despre care nu ştiam că avusese o legătură cu Sebastian; Bălțățeanu, Vraca, Beligan, Sică Alexandrescu; concertele: Casals. Locuri: Predealul, unde am petrecut atâta vreme, iarna; Balcicul,

unde am petrecut două vacanțe de vară. Şi atâtea alte fapte, care, la un moment dat, alcătuiau, pentru cei din generația mea, substanța vieții.

Sebastian făcea parte dintr-o familie de evrei asimilați. Avea prieteni de origine iudaică şi alții creştini. Până la un moment dat, Mircea Eliade a fost prietenul lui cel mai bun şi a încercat să salveze prietenia chiar şi după ce Eliade a devenit legionar şi eu cred că a mers prea departe în încercările lui. Respecta, din spirit tradiționalist, sărbătorile evreieşti, dar sărbătorea cu naturalețe Crăciunul. Lucrurile se schimbă din momentul în care antisemitismul ia proporții şi duce la crime. Spune: „Undeva, într-o insulă cu soare şi umbră, în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi, la urma urmelor, indiferent dacă sunt sau nu evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Şi cred că nici nu vreau." Ceea ce îmi aminteşte din nou de cuvintele lui Sartre, care spunea că a fi bătrân şi a fi evreu sunt situații pe care nu le decide individul în cauză, ci cei din jurul lui. Sigur, cugetarea nu se potriveşte oricărei categorii de evrei, nu acelora care au crescut şi s-au format în tradiția iudaică. Dar se potriveşte atâtor evrei asimilați (dintre care făceau parte membrii familiei mele), care, fără să se lepede de iudaism, se socoteau români. Din momentul în care hitlerismul dezlănțuie campania de exterminare a evreilor - rasa inferioară - iar legionarii încep campaniile antisemite, care antrenează intelectuali de calitate şi degenerează în crime, Sebastian devine evreu, e obsedat de tot ce ține de destinul evreilor, respectă riguros tradițiile: „Sâmbătă a fost lom Kipur. Nu încerc să pun ordine în «iudaismul» meu. Am postit. Am fost la templu să aud sunând «şoiferul»... Prietenii mei evrei şi cu mine n-am mers atât de departe. Dar este cert că, atunci, ne-am simțit în primul rând evrei. Asta explică alegerea noastră: între nemți şi ruşi, între nazism şi comunism, nu puteam şovăi". Asta explică de ce Sebastian, total apolitic, se bucură când ruşii intră în România. In ultima zi a anului 1944 scrie: „Mi-e ruşine să fiu trist. Este totuşi anul care ne-a redat libertatea." Peste toate amărăciunile, peste toate

suferințele, peste toate deziluziile rămâne totuşi acest fapt fundamental. Câteva luni mai târziu, Belu Zilber m-a anunțat că, plecând de la el, Sebastian a fost lovit de o maşină. Accidentul s-a comentat un timp, unele elemente rămâneau nelămurite, dar, pe urmă, faptul a încetat să se mai discute. Din *Jurnal* aflu că, în noaptea de 23 august, când mă aflam cu mulți alții, în casa lui Torosian de pe Armenească, aşteptându-1 pe Pătrăşcanu, care era la Palat, în audiență la Rege, se afla şi Sebastian printre noi.

‚Pro şi contra", Petah Tikva, Israel, nr. 23/2000

Polemici finale,
Replici,
Mărturii,
Interogări...

PAUL GOMA

***JUR/VALUL* LUI SEBASTIAN**

Paris, 7 octombrie 1997

Împrejurări diverse au făcut să am în mână *Jurnal-\x* lui Mihail Sebastian abia la un an după apariție. Insă amânarea lecturii n-a avut doar părți rele: răgazul mi-a îngăduit să citesc o sumă de recenzii, cronici, dezbateri; mi-a permis să aflu că sunt pus pe coloana a două (la colțul măgarilor, vorba lui Buduca), iar *Jurnal-u* meu considerat „inoportun", „rău", „resentimentar", „calomnios la adresa unor contemporani iluştri", ba de-a dreptul: „mincinos" fireşte, în raport cu cel exemplar de adevărat, strălucitor de credibil, orbitor de creştineşte-iertătoriu, al lui Sebastian.

Nu sunt primul care să declar cu mâna pe inimă: *Jurnal-\x* lui Sebastian m-a încântat, m-a desfătat; l-am citit suferitor, jubilator- şi mult participator. Cu toate acestea (sau chiar din pricina aceasta) nu m-a surprins: amănuntele (cu excepția, fireşte, a celor intime) îmi sunt cunoscute, sunt de parcă ar fi ale mele, chiar dacă între noi (biografic) se află treizeci de ani de... singurătate în hăituiala. Fiindcă persoanele devenite personalități despre care scrie Sebastian sunt *aceleaşi* persoane devenite personalități, trei decenii mai târziu (cum observau Liviu Antonesei şi Dan Petrescu); sub altă mască; sub altă identitate - în fine: pseudonimul literar.

Pe Sebastian l-au chinuit, hăituit, batjocorit, alungat de la inima lor, nu

Zelea Codreanu şi nu A.C. Cuza, nici Antonescu - ci magul Nae Ionescu, ci neasemuitul Mircea Eliade, ci nemaipomenitul Camil Petrescu, ci sfântul Mircea Vulcănescu; pe mine nu m-au îngenuncheat securiştii lui Drăghici, ai lui Pleşiţă - nici Popescu Dumnezeu, nici chiar Ceauşeştii; pe mine m-au pălmuit colegii Dinescu, Doinaş, Blandiana, Manolescu; mi-au distrus cărţi amicii Liiceanu, Sorescu; mi-au blocat şi înmormântat cărţi neduşmani ca Viorica Oancea şi Marian Papahagi, iar când mi-a apărut, în sfârşit, *Jurnal-u\,* au organizat campanii în stilul *Săptămânii* barbiste şi al *Luceafărului* unghenist - cine? *România literară* a lui Manolescu, *„ 22"* al Gabrielei Adameşteanu - ambele pilotate de Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca - prieteni de-o viată.

Societatea românească 1-a ţinut pe Mihail Sebastian (cel mai român dintre evrei) la distanţă; la gard - *ca străin* (iar Evreii l-au tratat ca renegat!); deci potenţial duşman; societatea românească, la patru decenii distanţă (de parcă nici n-ar fi trecut peste toţi tăvălugul comunist), mi-a pus palmele în piept şi m-a menţinut la... ne-aproape, la gard, ca *înstrăinat* - nuanţă! - deci obiectiv: duşman, drept pentru care m-a expulzat - din Uniunea Scriitorilor; din ţară; din literatură; din exil.

La Sebastian neromânismul se chema: iudaitate; la mine... cum să-i zic - îi zic: basarabenitate - cu un termen inventat de un critic literar francez, în legătură cu volumul *Arta refugii.*

*

Chiar de n-ar fi trecut pe aici Liiceanu, confiscatorul, şi nu doar al drepturilor asupra scriitorilor români vii şi morţi, ci şi al unor termeni întorşi pe dos, în timp ce oglinda era orientată spre alţii - ca în *Apelul către lichele;* ca în afirmaţia interogativ-uimitivă: „De ce sunt monarhist?" (deşi adevărata ar fi fost: „De când am devenit, oportun, monarhist? - nici măcar pe 22 decembrie 89..."); ca în ungerea unui găinar ca Pruteanu drept: „arheu al naţiei" - de aici nu mai era decât un pas până la a declara fără tresărire, tară roşire (tară simţire):

„Sebastian - mon frere"...

Chiar aşa? Chiar aşa. La porţile Dâmboviţei orice e posibil. Cu cât nesimţitorismele sunt mai groase, mai neobrăzoase, cu atât mai uşor trec drept dovezi de inteligenţă, de bună-creştere, în faţa românului analfabetizat.

De ce n-ar fi trecut şi pe-aici Liiceanu (prevăd că azi-mâine cel-mai-tânăr-filosof la-români are să rostească, şi mai trasportat, că Arcul de Triumf i-e unchi - cine să-1 pună la locu-i: valetul D.C. Mihăilescu?; vechilul Buduca?, argatul tovarăşei Costache de la Casa Scânteii, răspunzând la numele: Ştefănescu? - sau

poate fetele de ambe sexe de la „ *22 ")* - tot nu mi-aş fi declarat frăţietatea cu Sebastian.

întâi, am mai spus-o: dacă aş rosti adevărul (că mă leagă de Sebastian un sentiment fratern- întru expulzarea din românie), m-aş trezi frate şi cu Liiceanu! (nici chiar aşa n-am ajuns!); apoi, la vârsta şi la experienţa mea, pot admira, preţul un om, o- carte, dar nu mai pot fi frate, nici în glumă, decât cu mine însumi.

insă neînrudirea (freritatea liiceană în pană de obiective ale flatărilor sale tară frontieră) nu mă împiedică să găsesc *Jurnal-u* lui Mihail Sebastian o carte de excepţie. Diaristul însuşi scria că un op ca *Istoria literaturii...* a lui Călinescu (în care era maltratat) se scrie o dată la 40 de ani - acelaşi lucru sunt tentat să-1 spun despre *cartea* lui.

Fireşte, m-au interesat în *Jurnal-u* lui Sebastian informaţiile propriu-zise despre „breaslă" şi despre individualităţile ce o alcătuiau; directorii de conştiinţă de atunci: strămoşii noştri, nu?, maeştrii, corifeii, modelele noastre-şi, negreşit, „răutatea" cu care Sebastian îi... înjură- termen în circulaţie şi pe vremea aceea.

276

*

Dacă i-aş aplica lui Sebastian criteriile cantitative („câte personalităţi-persoane sunt înjurate - din totalul de...?", aplicat mie, chiar de comentatorii favorabili, „rezultatul" ar fi...

„Cei buni" din Sebastian sunt - în afară de mamă, tată, fraţi, bunici, unchi, mătuşi: Blecher, Al. Rosetti, N.M. Condiescu, Emil Gulian. Eugen Ionescu, Bibeştii (trei: Antoine, Elisabeth, Martha) şi...

Şi cam atât. Opt persoane - mari şi late, într-o viaţă de om. Bine mai punem de Ia noi două, să dea zece: nu strică să dregem busuiocul statistic al trecutului de glorii.

Protestanţii breslaşi contemporani mie vor trece, alegru, peste contradicţie la alt reproş:

Sebastian şi-a publicat (sic!) *Jurnal-u* după cincizeci de ani de la moarte (re-sic!), pe când acest Goma ne înjură, ne bălăcăreşte pe noi, cei în viaţă, pe noi, cei de faţă...

Voi reveni la această obiecţie - de căpătâi, cum altfel, mai ales că e formulată de... autori de jurnale (tot contemporane), de amintiri, de „confesiuni violente": Ţepeneag, Breban, Zaciu, deloc tandri cu ai lor contimporani... -deocamdată să rămânem pe terenul cifrelor:

Aşadar, la Sebastian am găsit 8 (opt) personaje „pozitive"; cele „negative", cu toatele, erau încă de pe atunci în fruntea „spiritualităţii româneşti". Să le pomenim pe acestea din urmă în ordinea în care se află consemnate în *Jurnal:*

Nae Ionescu, Mircea Eliade, Camil Petrescu, Ralea, Cioran, Barbu, Rebreanu, Mircea Vulcănescu, Eftimiu, Macovescu, Zaharia Stancu, Al. Graur... - floarea intelighenţiei, nu?

Aceştia sunt doar (o parte dintre) bărbaţi(i) - dar femeile? Le vom trece sub tăcere: nici Sebastian, în momentul în care le aşternea pe hârtie numele întreg şi faptele aşişderi, nu se gândea să le facă publice.

Dar să ţinem minte acest „amănunt" - nu pentru a-i face vreun reproş lui Sebastian, Doamne-fereşte, ci pentru a le atrage atenţia indignaţilor înveşmântaţi în costume din tablă galvanizată - de tipul Zaciu: Goma-cel-rău nu a scris în jurnalul său nici măcar cu iniţiale numele femeilor cu care s-a culcat; el, Zaciu, în jurnalul publicat, da. Or, iată-1 pe profesorul clujean sufocându-se de indignare şi tratând „fapta" lui Goma (de a fi pomenit pe Geta Dimisianu, se înţelege: într-un context dincolo de bine şi de sex) drept „sminteală" în sens biblic; cum ar veni nebuneală...

Nici o pagubă: de când e lumea lume, cei ce spun adevărul în faţă sunt trataţi de nebuni.

*

Aşadar, există *Jurnal-vX* lui Sebastian ca mărturie despre vremea lui. Dar bineînţeles că *mărturia lui Sebastian este profund subiectivă - să fie oare şi*

neadevărată? La, această întrebare Liiceanu, Pleşu, Pruteanu, D.C. Mihăilescu, Manolescu, Buduca, Monica Lovinescu, Ştefănescu, Ornea, Zaciu, Breban, Tepeneag şi alţi „înjuraţi" (fiindcă am scris şi am publicat *adevărul subiectiv* despre breasla lor şi despre bţeslaşii ei) au răspuns că... *Sebastian, spre deosebire de Goma, a scris adevărul!*

A, dacă Goma ar fi respectat „legea nescrisă a jurnalului", aceea de a-1 publica după 50 de ani, *atunci,* da, ar fi spus şi el adevărul - însă pentru că li—1 aruncă în obraz, *acum,* pentru că spală în piaţa mare izmenele căcate ale intelectualităţii daco-române - hotărât: este un mincinos, un calomniator- şi un nebun.

*

Dacă negatorii acceptă că, spre deosebire de mine, Sebastian spune adevărul, atunci am dreptul să întreb:

„Din care lume venim? Cine şi cum ne erau înaintaşii? Cine erau ei, în afara

«operei» (pe care le-o cunoaştem: e mare!, chiarfoarte-mare!!!) şi cum se purtau față de Puterea de atunci? Dar față de colegi, față de prieteni? "

Oricâți bemoli am pune la cheie (cert: jurnalul intim este expresia unei subiectivități deformatoare; desigur: diaristul în chestiune este un evreu printre neevrei; tară îndoială: Sebastian fusese respins de evrei; atras de ultranaționalişti, fatal: antisemiți - de aici starea lui de masochist, de jupuit de viu), „ceva-ceva" tot este adevărat.

De acord: exagerează („N-o fi fost chiar aşa!"), dar subiectivul, dar evreul, dar masochistul *Sebastian exagerează adevăruri, nu minciuni.*

Să vedem cum arată, în *Jurnal-u* său persoane-personaje-personalități, prin „operă", piscuri ale literaturii române:

Camil Petrescu

De-abia ne obişnuiserăm cu cele spuse despre el de E. Lovinescu, în *Agendele* publicate în 1993. De ce ne-am mira, de ce am face pe indignații, atunci când Sebastian relatează dialogul avut în legătură cu faptul că evreii începuseră a fi bătuți pe stradă, la tribunal, de „studenți" - şi astfel trecut în *Jurnal,* la data de 25 iunie 1936 - pag. 67:

„Ieşind de la Capsa, am făcut câțiva paşi pe stradă şi mi-a explicat din nou atitudinea față de ultimele bătăi antisemite.

— E regretabil, dragă, dar tot evreii poartă răspunderea. i*

— De ce, Camil? /

— Pentru că sunt prea mulți.

— Dar ungurii nu sunt şi mai mulți? "

— Poate, dar cel puțin sunt masați la un loc, în aceeaşi regiune.

(N-am înțeles argumentul, dar n-am vrut să insist. La ce bun să reeditez lunga mea convorbire cu el, din ianuarie 1934. Sunt edificat asupra lui - şi tot ce poate face este să mă deprime, în nici un caz să mă surprindă.)

în continuare mi-a spus:

— Dragă, ovreii provoacă. Au o atitudine echivocă. Se amestecă în lucruri care nu-i privesc. Sunt prea naționalişti.

— Ar trebui să te decizi, Camil. Sunt naționalişti sau sunt comunişti?

— Ei, ştii că-mi placi? Suntem între noi, dragă, şi mă mir că mai pui astfel de întrebări. *Comunismul ce este altceva decât imperialismul evreilor?*

Spune asta Camil Petrescu. Camil Petrescu este una dintre cele mai frumoase inteligențe din România."

Atenție: Sebastian a folosit în *Jurnal,* semne ale dialogului (ca un dramaturg ce era). Eu nu sunt dramaturg şi nu sunt Sebastian - se vede că din acest motiv Țepeneag, Breban, Al. George, Zaciu, Manolescu, Balotă contestă adevărul unor discuții relatate dialogat în *Jurnal-\A* meu: fiindcă le sunt contemporan? Ori pentru că „adevărul deranjează"? (ca pe Ierunca cel care explică, râzând, că în *Jurnal-ul* lui Goma, numai „alo"-urile sunt autentice... Bine şi atâta).

Mai departe: 6 nov. '36 - pag. 94:

„Vorbeam despre literatura românească. Am reținut fără zâmbet declarația lui:

— Dragă Sebastian, un singur scriitor este astăzi capabil să dea un roman
mare - şi acela sunt eu".

în 5 dec.'37-pag. 132:

„— Nici Reinhardt, nici Stanislavski, nimeni, nici un regizor n-a putut face descoperirile mele în teatru. Sunt cel mai mare regizor, pentru că am pentru asta şi o profundă cunoaştere a textului şi o extraordinară cultură filosofică şi o sensibilitate nervoasă extraordinară..."

în fine, 28 martie '41 - pag. 319:

„Camil Petrescu se vaetă că probabil lui nu i se va da nici una din casele luate de la evrei.

— Mie nu mi se dă niciodată nimic - spune el descurajat.

— Ei bine, de astă dată - răspund eu - chiar dacă ți s-ar da, sunt convins că n-ai primi!

— *Să nu primesc? De ce să nu primesc?* (subl. mea, P.G.).

Vorbea cu atâta linişte, încât am înțeles nu numai că nu vedea nici un motiv să nu-şi însuşească o casă care nu-i aparține, confiscată de la un evreu, dar că aşteaptă să i se dea o asemenea casă şi că va fi pentru el o deziluzie dacă nu i se va da".

Ca să nu se piardă, explic, aici, sublinierea. în octombrie 1990, la Aix-en-Provence, l-am întrebat pe Doinaş, cum de nu protestase împotriva mineriadei din 13-15 iunie acelaşi an. Mi-a răspuns:

«Să protestez? De ce să protestez?»

279

Nae Ionescu

Sunt cunoscute relațiile sado-masochiste ale autorului romanului *De două mii de ani* cu prefațatorul. Câteva notații din *Jurnal:*

în 17 mart. '35 - p. 21:

„Am călătorit cu Nae Ionescu. Se ducea să ție o conferință la Galați [...].

Nae a dat o şuetă politică teribilă. El a pornit mişcarea lui Vaida. (Acum zece zile mă asigura de exact contrariul) [...] Recunoaşte că în fapt «numerus valahicus» e o platformă de agitație, în nici un caz un program [...].

Ce m-a deprimat puțin pentru Nae a fost tonul cu care povestea totul. Combinard, şmecher, «teribil». Ce i-a spus el lui Averescu, cum 1-a tras pe sfoară pe George Brătianu, cum s-a răfuit la Braşov cu Vaida:

— L-am pus cu curul pe gheață. Hotărât, îl prefer în sala de curs.

[...] Cât poate fi de cabotin omul ăsta! într-un ceas a povestit tot ce ştiam de la el: cum a trăit revoluția de la Mtinchen, cum le făcea discursurile miniştrilor revoluționari, cum revoluția a încetat o dată cu fabrica de bani de la Dachau... [...] a trecut la Beck, la Varşovia [...], lui Karl Radek i-a explicat că succesorul lui Stalin va fi Gengis Khan. [...]

— Dar pe Hitler îl cunoaşteți personal?

— Da. L-am văzut. Mare om politic, domnule. Vezi d-ta, Troțki, care e enorm de deştept şi Stalin care e un prost...

[...] Avea aerul pe care, acum 15 ani, trebuie că-1 avea la Capsa, dând şuete. Tânăr e acest scump Nae Ionescu."

în 30 mart. '35-pag. 22:

„Lecția de ieri a lui Nae a fost sufocantă. Gardism de Fier pur şi simplu -fără nuanțe, fără complicații, fără scuze. [...] Aş fi vrut să-i spun ce monstruoase contraziceri cu sine însuşi debitează, dar era grăbit [...].

Şi ce e mai deprimant e că toate teoriile astea pornesc de la un vulgar calcul politic. Sunt convins că, dacă ieri a vorbit aşa - cu atâtea aluzii politice şi atât de penibil hitlerist -, a fost pentru că, în primul rând, printre ascultători, se afla un gardist de Fier în costum național. Simțeam că vorbeşte pentru el."

în 14 martie '35 - pag. 46:

„Tudor Vianu mi-a făcut un sfert de ceas procesul lui Nae Ionescu [...]. îi contestă orice originalitate. îl crede un reprezentant al lui Spengler şi al încă vreo câtorva nemți actuali, pe care i-a utilizat din timp. Fără să indice sursele.

Se poate. Nu ştiu. Dar e ceva demoniac în Nae - şi nu pot crede că omul ăsta poate fi anulat printr-o critică universitară".

în 14 mai '36-pag. 57:

„Citesc - nu ştiu de ce cu atâta întârziere, căci o aveam de mult în bibliotecă -*Anees decisives* de Oswald Spengler. Surpriza de a găsi fraze întregi, formule, idei, paradoxuri din cursul lui Nae. Tot cursul lui de anul trecut (politică internă şi externă, pace război, definiția națiunii), toate «loviturile» lui

280

(Singapor, Franța care moare, Rusia putere asiatică, Anglia în lichidare) totul e în Spengler cu o înmărmuritoare asemănare de termeni.

Şi încă n-am terminat. Alaltăieri, la Braşov, la procesul studenților Gardişti, Nae a declarat (i-am citit depoziția în ziare) că nu orice asasinat e interzis de religie şi că deci în mod firesc studențimea se solidarizează cu asasinii lui Duca."

în 27 mai '37 - pag. 59:

„Recitesc întâmplător câteva capitole din *De două mii de ani* (vechiul meu obicei de a scoate la întâmplare o carte din dulap şi de a rămâne pe urmă un ceas ca s-o răsfoiesc). Sunt unele lucruri pe care le uitasem complect. Am avut o adevărată surpriză. Cu excepția câtorva pasaje, care au un prea accentuat aer evreu, restul mi se pare excepțional. Nu ştiam, nu mă aşteptam. Aş fi foarte bucuros să retipăresc într-o zi cartea asta, fără prefața lui Nae şi fără nici o explicație din partea mea."

La 15 iun. '36 - pag. 64:.

„Dragoş P(rotopopescu) care mă crede încă în intimitatea lui Nae, mi-a spus [...]:

— Ce e cu Nae? [...] S-a cam ars la nemți. L-au lucrat. Am auzit dintr-o sursă foarte bună că Sân-Giorgiu a dus la Berlin scrisoarea lui Nae către Blank şi că a arătat-o acolo la diverşi miniştri. [...] se pare că a fost însărcinat de Rege să facă treaba asta, iar regele, care deține originalul scrisorii, i 1-a dat lui Sân-Giorgiu, pentru a-1 arăta nemților..."

Marietta Sadova

La22 oct. '36-pag. 91:

„Mircea mi-a dat aseară (am mâncat la el) detalii amuzante despre ceaiul de ieri de la Polihroniade. Era şi Zelea Codreanu de față, căruia toți îi spuneau «Căpitane». Marietta Sadova venise cu cartea lui Codreanu şi i-a cerut un autograf.

— Cum e numele d-tale? a întrebat el.

— Marietta Sadova - a răspuns ea sigură şi, pentru că el nu părea edificat, a adăugat: De la Teatrul Național.

— Doamnă sau domnişoară? a cerut el mai departe explicații, întocmai

cum facem noi de Ziua Cărții.

Cred că a fost o mică lovitură pentru biata Marițica - ceea ce totuşi n-a împiedicat-o (spune tot Mircea) să-1 privească şi să-1 asculte tot timpul pe «Căpitan» cu un zâmbet extatic. E de altfel zâmbetul extatic cu care-1 priveşte pe Aristide Blank. Pot spune că Marietta e ipocrită? Nu. Dar e un curios dozaj de simț practic acerb şi de sinceritate generoasă.

„[...] Haig (Acterian) i-a dus «Căpitanului» întreaga lui operă (versuri, eseuri) şi i-a oferit-o cu dedicație. După plecarea lui Codreanu, Marietta şi Haig

281

au declarat într-un glas că au trăit o zi **formidabilă. «Colosală» cred că a** fost termenul lor exact.

în 1932 Haig era comunist."

La 16 dec. '36-pag. 101:

„Aseară la Vişoieni, Marietta reclama interzicerea prin lege a tuturor filmelor străine.

— Să se vorbească numai româneşte! cerea ea cu oarecare violență.

[...] Biata fată, simte că sub regimul ăsta nu mai are nimic de aşteptat. Este loc pentru o Leni Riefenstahl a statului zelea-codrenist. Marietta candidează."

Barbu

în 9 iul. '42 - pag. 460:

„Aseară, la Capsa. Intrasem să-1 iau pe Rosetti [...]. La o masă imediat alăturată, Ion Barbu şi Onicescu. Aveau înaintea lor, desfăcute larg, ziarele de seară. Barbu, urmărind o hartă a frontului din Africa, era foarte deziluzionat de oprirea lui Rommel. Onicescu îi dădea curaj:

— Un piston, oricât de puternic ar fi, după ce loveşte, are un recul. Oprirea
la El Alamein este un recul.

Barbu nu părea cu totul remontat.

— Şi pe urmă - continuă Onicescu - nu vezi ce s-a petrecut la Nord? Au distrus un convoi american de 50 de vase.

— Radical, strigă Barbu şi, într-adevăr, fața i se luminează.

Mă amuzau amândoi foarte mult. Erau ca doi jidani făcând strategie la cafenea - cu aceleaşi temeri, cu aceleaşi entuziasme - numai că de cealaltă parte a baricadei."

în 8 sept. '44-pag. 562:

„întâlnire pe stradă cu Ion Barbu. Sunt 6-7 ani de când nu mă mai salută.

Sunt 6-7 ani de când, pur şi simplu, nu mă mai cunoaşte. Dar astăzi s-a repezit la mine, a deschis larg braţele, mi-a întins mâna cu efuziune.

— Aţi avut dreptate! strigă spre Carandino şi spre mine.

(Atâta tot. «Aţi avut dreptate», ca şi cum ar fi fost vorba de o partidă de şah, o partidă de table, la care el mizase prost.) Dar adaugă cu melancolie, cu regret:

— Au făcut prea mari greşeli. - Hitler s-a dovedit un diletant. Nu trebuia să-1 lase la comandă. Dacă nu l-ar fi schimbat pe Brauchitsch..."

Rebreanu *;

în 4. ian. '43 - pag. 492: *|

„începând de azi, evreii au nu 50, ci 100 de grame **de pâine mai puţin declt**

creştinii. Patru din zece raţii zilnice ne sunt suprimate. Pi

282

Rebreanu pregăteşte, la Naţional, *Shylock.* Camil Petrescu [...] 1-a întrebat dacă pasajul revoltei lui Shylock împotriva unei antisemite [...] nu va fi dificil de jucat în împrejurările de azi.

— Nu, răspunde Rebreanu, nu, că-i dăm o interpretare antisemită.

— Şi, adaugă Camil, ăsta a scris *Iţic Ştrul dezertor!"* în 11 oct. '43 - pag. 527:

„Joi seara, la Rebreanu [...]. Am ezitat mult să mă duc - şi am fost pe urmă furios că totuşi m-am dus. N-ar fi trebuit. Pe Rebreanu e mai bine să-1 întâlnesc după război. Acum n-am ce să-i spun. Mai ales la el acasă. E o slăbiciune, o indiferenţă, o nepăsare care anunţă de pe acum toate uitările, toate compromisurile.

Mă voi întoarce la oamenii ăştia? Războiul va fi trecut fără să rupă nimic? Fără să aducă între viaţa mea «dinaintea» şi cea de «mâine» nimic irevocabil, nimic ireductibil?"

Vulcânescu

în24 iunie '41 -pag. 350:

„Am telefonat ieri lui Mircea Vulcănescu. Voiam să-1 întreb despre aceste arestări. Vor continua? S-ar putea să mă vizeze şi pe mine? E adevărat (aşa cum mi s-a spus de acum vreo zece zile) că simplul fapt de a fi evreu şi de a fi făcut parte cândva dintr-o asociaţie de presă constituie un motiv? Mi-a răspuns la telefon scurt, răstit, fără să-mi fi spus bună-ziua: «Ei, ce-i?». Se înţelege, nu mai «era» nimic."

Cioran

în2 ian. '41 -pag. 286:

„îl întâlnesc azi-dimineață pe Cioran pe stradă. E radios.

— M-au numit.

A fost numit ataşat cultural la Paris.

— înțelegi - zice - dacă nu mă numeau, dacă rămâneam pe loc, trebuia să
mă duc la concentrare. Primisem ordinul de concentrare chiar azi. Nu m-aş fi prezentat cu nici un preț. Dar aşa, totul s-a rezolvat. înțelegi?

Sigur că înțeleg, dragă Cioran. Nu vreau să fiu rău cu el (şi mai ales nu aici - la ce-ar servi?). E un caz interesant. E chiar mai mult decât un caz: e un om interesant, remarcabil de inteligent, fără prejudecăți şi cu o dublă doză de cinism şi laşitate, amuzant reunite."

în 25 ian. '41 (după rebeliune) - pag. 294:

„Cioran îi spunea ieri lui Bellu (Zilber) că «Legiunea se şterge la cur cu țara asta». Cam acelaşi lucru îmi spunea Mircea în momentul represiunii

Călinescu: «România nu merită o mişcare legionară». Pe **vremea** aceea nimic nu-1 satisfăcea decât dispariția totală a țării".

în 12 feb. '41-pag. 306:

„Cioran, cu toată rebeliunea la care a luat parte, îşi păstrează locul de ataşat cultural la Paris pe care i 1-a dat Sima câteva zile înainte de cădere. Noul regim îi va aduce un spor de salariu. Pleacă peste câteva zile. Ei, aşa da revoluție!"

Eliade

La27 nov.'35-pag. 40:

„Când suntem în doi, ne înțelegem încă destul de bine. în public însă, poziția lui de dreapta devine extremă şi categorică. Mi-a spus cu nu ştiu ce agresivitate directă, o pură enormitate: «toți marii creatori sunt de dreapta». Pur şi simplu.

Dar nu voi lăsa ca asemenea disensiuni să umbrească nici măcar cu o impresie dragostea mea pentru el. Voi încerca pe viitor să evit «controversele politice» cu el".

La25 sept. '36-pag. 85:

„Aseară Mircea a izbucnit deodată, în mijlocul unei conversații destul de potolite despre politica externă şi despre Titulescu, ridicând deodată glasul, cu acea teribilă violență cu care mă surprinde uneori:

— Titulescu? Ar trebui executat. Pus în fața unui pluton de mitraliere.

Ciuruit de gloanțe. Spânzurat de limbă.

— De ce, Mircea? îl întreb surprins.

— Pentru că a trădat. înaltă trădare. A încheiat cu ruşii un tratat secret, pentru ca în caz de război să ocupe Bucovina şi Maramureşul.

— De unde ştii?

— Mi-a spus generalul Condiescu.

— Şi e de-ajuns? Sursa nu ți se pare pătimaşă? Informația nu ți se pare fantezistă?

M-a privit lung, cu stupoare, incapabil, să priceapă că cineva se mai poate îndoi de un asemenea «adevăr». Pe urmă l-am auzit spunându-i Ninei în şoaptă:

— îmi pare rău că i-am spus.

Ar fi vrut să adauge: «el nu poate înțelege asta - e orbit».

[...] El este un om de dreapta, până la ultime consecințe. în Abisinia a fost cu Italia. în Spania, e cu Franco. La noi, e cu Codreanu. Face numai eforturi -cât de penibile? - pentru a ascunde acest lucru, cel puțin față de mine. Dar se întâmplă să-1 răzbească, şi atunci țipă, cum a țipat aseară.

El, Mircea Eliade, crede orbeşte, ce scrie *Universul.* Informatorul lui e Stelian Popescu şi crede orbeşte în el. Veştile cele mai absurde, mai trivial tendențioase găsesc în el un ascultător credul.

284

[...] Aş vrea să eliminăm din discuția noastră orice aluzie politică. Dar e posibil? Strada urcă până la noi, vrând-nevrând şi în cea mai anodină reflecție simt spărtura mereu mai mare dintre noi."

In2 mart. '37-pag. 115:

„Lungă discuție politică cu Mircea, la el acasă [...] declarația lui - în sfârşit leală - că iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei. Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Ştefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hajdeu - toți au fost la timpul lor gardişti. Mircea îi cita de-a valma.

Altminteri n-aş putea spune că n-a fost amuzant. După opinia lui, studenții care l-au ciopârțit cu cuțitele de Traian Bratu, aseară, la Iaşi, nu sunt gardişti ci ori... comunişti, ori național-țărănişti. Textual. [...] El, Mircea Eliade nu s-ar fi mulțumit numai cu atâta, ci i-ar fi scos şi ochii. Toți cei care nu sunt gardişti, toți cei care fac altă politică decât cea gardistă sunt trădători de neam şi merită aceeaşi soartă.

S-ar putea să recitesc cândva aceste rânduri şi să nu-mi vină a crede că ele rezumă cuvintele lui Mircea. De aceea e bine să spun că n-am făcut decât să

redau întocmai vorbele lui. Asta, ca nu cumva să le uit. Şi poate că într-o zi lucrurile vor fi destul de liniştite - pentru ca să-i pot ceti această pagină lui Mircea şi să-1 văd roşind de ruşine.

Să nu uit, de asemeni, explicația pentru care el aderă cu atâta inimă la Gardă:

— Eu întotdeauna am crezut în primatul spiritual.

Nu e nici farsor, nici dement. E numai naiv. Dar există naivități aşa de catastrofale!"

în 4 apr. '37-pag. 122:

„Arestarea lui Bogza m-a înmărmurit. [...] Eram convins că după o noapte petrecută la poliție, îi vor da drumul [...]. Bietul Bogza, care nu pricepe cu siguranță nimic din tot ce se petrece, el, aşa de naiv, aşa de copil, aşa de aiurit!

Mi-am închipuit că asupra acestor lucruri nu e posibil nici un dezacord cu oamenii de condiția mea. Sunt anumite lucruri pe care - de la un anumit nivel de sensibilitate - le consider de la sine înțelese. Totuşi, cu ce stupoare a trebuit să constat astăzi la prânz că Mircea Eliade este de partea lui Puiu Istrati (judecătorul - *nota mea,* P.G.), nu de partea lui Bogza!

întâi şi întâi Bogza (spunea Mircea) nu e scriitor. Nu e nici membru al S.S.R. [...]

— De ce să mă revolt eu de arestarea lui Bogza - striga el. L-a arestat? Ei, şi? O să stea o lună la puşcărie şi gata. Nu e grav. Grav este altceva. Că tinerii ăştia sunt martirizați, de 10 ani în puşcării...

— Care tineri, Mircea?!

— Tinerii naționalişti. Da, sunt martirizați în puşcării. Pentru ce? Pentru că i-au dat 25 la cur lui Gogu Rădulescu? [...]

N-am mai putut suporta urmarea. Nu numai fiindcă mi se părea stupid să-1 aud repetând, vorbă cu vorbă, cuvintele lui Nae (Ionescu) - dar pentru că mă speria platitudinea de gândire în care-1 vedeam sucombând. L-am oprit.

285

— Dragă Mircea, sunt de părere să schimbăm vorba [...]. ... Şi într-adevăr am schimbat vorba.

Dar e posibilă în astfel de condiții o prietenie?" în 7 dec.'37 - pag. 132:

„Ieri (Sfântul Nicolae) ziua Ninei (soția lui Eliade, fostă prietenă a lui Sebastian - *n.m.,* P.G.). Am telefonat dimineața ca s-o felicit.

— Conița e la domnu general - mi-a spus servitoarea - iar domnul profesor
mănâncă la părinții d-lui.

Seara am fost la ei la masă şi am aflat că în realitate Mircea lipsise două zile din Bucureşti, în campanie electorală, şi abia aseară se întorsese acasă. Minciuna de la prânz, a servitoarei, m-a îngrozit: minciună organizată, minciună de familie, în care nu s-au jenat s-o facă complice pe servitoare. Mi s-a părut mai trist decât însuşi faptul de a-1 şti pe Mircea umblând prin țară, în echipă de propagandă, din sat în sat, cu Polihroniade. Mai făceau parte din echipă Haig Acterian şi Penciu. Au luat cuvântul pe rând. Se pare că Haig vorbea cu gesturi mari, puțin teatral. Nu ştiu dacă şi Mircea a ținut discursuri. Totul mi se pare grotesc. Nu înțeleg cum de nu sunt sensibili la această teribilă comedie. Marietta (Sadova) care a venit mai târziu, a intrat în casă cântând imnul gardist: *Ştefan Vodă...* încep nici să nu se mai jeneze de mine."

Cronologic, aici vine însemnarea din 17 dec. '37-pag. 133, a cărei autenticitate a contestat-o Dan Petrescu (vezi *Timpul* din aprilie, mai, iunie, iulie 1997).

Chiar unui cititor neinițiat *inserția* îi sare în ochi. Dacă la acesta primă uimire se adaugă mărturisirea Gabrielei Omăt, îngrijitoarea... copiei; nu a originalului; dacă se ține seamă şi de faptul că în „afacere" şi-a amestecat mâinile şi pixul Leon Volovici (o să revin la el), atunci supoziția că notația a fost *introdusă recent* în textul lui Sebastian devine certitudine. Cu atât mai vârtos, cu cât Z. Ornea asigură că el (Ornea) a văzut... xeroxurile originale! Ei, dacă Ornea a văzut - cu ochii lui personali - originalele xeroxurilor...

Mai departe - în 2. ian '38 - pag. 144:

„Permisul mi l-au retras. Numele nostru în toate gazetele, ca nişte delicvenți". (Este vorba de o decizie a guvernului Goga-Cuza de a se retrage tuturor gazetarilor evrei permisele de circulație pe tren - şi publicarea numelor lor în presă). Tot 2 ian. '38:

„Nici un telefon de la nimeni. Mircea, Nina, Marietta, Haig, Lilly, Camil -au murit cu toții. Şi îi înțeleg aşa de bine!"

în 13 ian'. '38:

„Aproape două luni de când nu l-am mai văzut pe Mircea. Aproape zece zile de când nici nu ne-am telefonat. [...] N-am ce să-1 întreb, şi desigur n-are ce să-mi spună. Dar, pe de altă parte, e o prietenie de ani de zile, şi poate că i-am fi datorat acestei prietenii un ceas sever de despărțire".

în 16 ian.'38-pag. 148:

„Am fost la Mircea azi: credeam că ne vom explica. Dar, vorbind, mi-am dat seama că e inutil [...]. Totul e sfârşit între noi."

In 20 sept. '39:

„Titel Comarnescu îmi povesteşte o convorbire politică pe care a avut-o deunăzi cu Mircea, mai filogerman decât oricând, mai antifrancez şi antisemit decât totdeauna.

«Rezistența polonezilor de la Varşovia - zice Mircea - este o rezistentă iudaică. Numai jidanii sunt în stare să şantajeze cu femeile şi copiii aruncați în prima linie, pentru ca să abuzeze astfel de scrupulele germane»".

în fine, peste ani - la 23 iulie 1942 - pag. 462:

„Am aflat mai demult - dar am omis să însemnez aici (atât de puțină importanță începe să aibă pentru mine?) că Mircea Eliade e la Bucureşti. Se înțelege, n-a căutat să mă vadă şi n-a dat nici un semn de viață."

*

Am extras atâtea exemple de „răutăți" la adresa celor-buni (ai lui Sebastian), nu doar pentru a ilustra încă o dată Cloaca Valachica, cea care, vai, nu a început doar odată cu năvălirea ruşilor şi cu înscăunarea comunismului (măru-i putred de prin anii '20); ci ca să-mi apăr dreptul la adevăr(ul subiectiv).

Citesc pe ultima copertă a *Jurnal-\i\ui* lui Sebastian extrase din presă: dacă nu mi-aş cunoaşte „confrații" şi n-aş şti că le lipseşte, nu talentul (cine nu are talent, chiar geniu, la români?), ci coloana vertebrală; dacă nu le-aş cunoaşte laşitatea, supuşenia dezgustătoare „pe timpul dictaturii" şi obrăznicia pieptului-de-aramă de după decembrie '89 - aş spune:

«Nu-mi vine să-mi cred ochilor: exact aceleaşi persoane, exact aceiaşi critici literari, exact aceiaşi „directori de conştiință": D.C. Mihăilescu, Ornea, Pruteanu, Cosaşu, Manolescu - şi încă: Buduca, Zaciu, Balotă, Ştefanescu - au scris, despre *Jurnal-\x* meu, exact invers decât despre al lui Sebastian. De ce invers? Doar pentru că... n-am aşteptat să mor? Pentru că n-am aşteptat să moară şi ei - abia după aceea să mi-1 public? Sau pentru că, aşa cum Sebastian îi arăta (în intimitate) pe cei buni ai lui: Nae Ionescu, Cioran, Camil Petrescu, Eliade -eu i-am arătat pe „bunii" mei, ca „noi-răi"?

*

Chiar nici unul dintre cei care au găsit *Jumal-u* lui Sebastian: „o realitate", în schimb, pe al meu, „o insultă la adresa intelectualilor noştri curați" să nu fi observat asemănările până la confuzie, în ciuda lumilor despărțite prin o jumătate de veac şi prin o răsturnare istorico-socialo-psihologică - măcar pentru că, între timp a avut loc, vorba lui Ierunca, *Fenomenul Piteştii*

Nu se poate să nu fi tresărit Monica Lovinescu, citind la pagina 33 (7 sept.

1935) următoarele:

„Comarnescu mi-a comunicat un lucru care, dacă aş fi pentru moment într-o dispoziție mai puțin sceptică, mi s-ar părea monstruos. A făcut propuneri de împăcare *Credinței!* A dejunat cu Stancu. Aş spune că e incalificabil. M-am certat cu cei de la *Credința* în chestia asta. Am refuzat să-i dau mâna lui Sandu

287

Tudor. Toate astea pentru ca acum să se ajungă la o astfel de capitulare. Când mă voi deprinde să fiu mai puțin entuziast în relațiile mele cu oamenii?"

încă un episod din Sebastian (20 oct. '37 - pag. 126):

„Camil [...] cu ingenuitate mă întreabă:

— Dar, în fond, ce are Toma Vlădescu cu d-ta?

A trebuit să-i amintesc că, în 1931, când eu eram în bune raporturi cu T. V., el, Camil, m-a introdus, fără să mă consulte, fără să mă întrebe, în groaznica lui polemică cu V.

Nu o regret, desigur - dar nu e picant că astăzi eu tot «la cuțite» sunt cu Toma Vlădescu, în timp ce Camil dejunează împreună cu el şi mă întreabă pe mine îngereşte «ce are»?"

Nu a sughițat Monica Lovinescu? Cum aşa?, doar la fel a făcut: m-a ațâțat împotriva lui Țepeneag, împotriva lui Gelu Ionescu, împotriva lui Vlad Georgescu, împotriva lui Manolescu, împotriva lui Pruteanu - *din pricina unor chestiuni care o priveau numai pe D-sa,* apoi, în ciuda promisiunilor, fără să mă avertizeze, „îngereşte", dejuna cu duşmanii - pentru ca eu să mă întreb, ca boul -şi ca Sebastian:

„Cum mai am destulă copilărie ca să rețin asemenea nimicuri...?"

*

Dacă ar fi să o cred pe Ileana Vrancea, de la Universitatea Ebraică din Ierusalim - şi de ce n-aş crede-o? - Leon Volovici, prefațatorul, autorul notelor, dar şi colportorul fotocopiilor după *Jurnal-u* lui Sebastian este una şi aceeaşi persoană cu participantul la diverse simpozioane româno-israeliene, ce s-a ilustrat prin falsificare de citate (vezi: Ileana Vrancea, *Sensul unic al amneziei selective -secvențe israeliene*-în *Dialog,* iulie 1995-februarie 1996, pag. 76-85).

Aşadar, după Ileana Vrancea, la al IV-lea simpozion româno-israelian - din 1986 -, Leon Volovixi a afirmat:

„Antonescu, el însuşi un adept al unui antisemitism «ponderat»; nerasist în esență, prelua sloganurile Gărzii de Fier când vorbea despre «primejdia iudeo-bolşevică»...

Este foarte adevărat că, în 1990 Volovici a retras ne-rasismul lui Antonescu, iar în 1991 1-a introdus în „bagajul intelectual al Gărzii de Fier". Acum patronează *Jurnal-u* lui Sebastian!

Cu ce drept? Cu ce prestigiu? Cu al unui falsificator de documente? Cu al unui ins atent ca *adevărul istoric* să fie totdeauna pliat pe politica externă a Israelului?

Deci Dan Petrescu avea dreptate, când presupunea manipularea manuscrisului *Jurnal-ulul* De la falsificarea citatelor, nu mai e decât un pas până la falsificarea documentelor întregi.

Cu o acoperire morală ca a lui Leon Volovici, cu o garantare a „autenticității... xeroxurilor" solicitată de Zigu Ornea (activist de nădejde la organul

288

prin excelență diversionist: *Dilema),* toate bănuielile sunt permise - în privința *integralității Jurnal-u\ui,* în a *integrității* a ceea ce a fost publicat - cum altfel, dacă au „lucrat" pe el specialişti din epoca de aur a comunismului, în fiecare zi fabricanți ai trecutului, mereu altul, dar în armonie cu prezentul?

Fireşte, intruziunile, ciopârțirile, ajustările, aranjările - sub conducerea dr.-ului Volovici (cel care susținea că antisemitismul lui Antonescu era „ponderat", în acelaşi timp garantând autenticitatea spuselor evreului Hechter!) -nu afectează esența mărturiei.

Jurnal-u lui Sebastian rămâne una dintre *cărțile* răsărite o dată la o jumătate de veac.

Familia, Oradea, noiembrie-decembrie/1997

DAM PEWESCU

„E MAI BINE SĂ NE ȚINEM DEPARTE DE LUMEA LITERARĂ ROMÂNEASCĂ"

JJucureşti, 20 martie 1997

Dragă Liviu,

în timp ce tu străbați plaiurile alemane (chiar mai vălurite decât ale noastre - e-hei, ce mioritism ar fi putut da ele, bine considerate!, eu îmi amintesc de lansarea pe care am făcut-o împreună *Jurnalului* lui Paul Goma şi o nemulțumire mă roade: presa noastră fiind eminamente tâmpă, a reieşit din ce a fost redat (incomplet, mai ales în ce mă priveşte) de Ia acea lansare că discursul meu fusese îndreptat împotriva lui Goma! Or, tu ştii foarte bine că Paul Goma face parte dintre acei puțini oameni pe care, orice ar face ei de-aici încolo şi orice s-ar

întâmpla, eu nu mă pot supăra (el pe mine însă, da). îți mărturisesc în plus că, într-o situație gravă, decisivă, aş prefera să-1 am alături pe Goma mai curând i decât pe oricare dintre personajele *Jurnalului* său. Cred că noi toți, cei de la] lansare, am făcut într-un fel sau altul greşeala de a încerca să-1 justificăm pe I Goma; or, cu toată evidența, nu el are nevoie de a fi justificat, ci, aşa cum s-a şi j întâmplat cu cei câtiva pictați în *Jurnalul* său care au fost de față la lansarea cu] pricina şi au rezumat istoria relațiilor lor cu autorul din punctul lor de vedere, j tocmai aceştia ar fi trebuit să se explice; din păcate şi după cum am anticipat, „nucleul dur" al personajelor lui a decis să boicoteze *Jurnalul-* împingând totuşi „la înaintare" niscaiva pioni, de genul Groşan (purtătorul de servietă al lui Pintilie), Pruteanu (care cu totul altceva scrie în „Dilema" lui Pleşu-Volkswagen decât cuvântase la lansare), ba chiar Monica Lovinescu (a cărei replică-„precizare" din „ *22 "* a venit cu prea mare promptitudine ca să putem crede că ea avusese timpul fizic de a vedea cu ochii ei *Jurnalul* incriminat).

Sigur, Goma e rău, Goma exagerează, Goma are multe inexactități de detaliu (dar să nu uităm că el însuşi, în *Jurnal,* este necruțător cu sine), Goma, îndeosebi, calcă nonşalant convenția tacită care ar exige publicarea scrierilor intime nonficționale la jumătate de veac după dispariția autorului lor şi în orice caz după aceea a personajelor reale ce se întâmplă să populeze acest gen de scrieri (să nu cumva să le strice „imaginea", pasămite); cu toate astea, Goma e un fenomen pe care n-avem cum să nu-1 luăm în seamă; până una-alta, el asumă

partea umbroasă a culturalilor noştri, adică tocmai aceea pe care ei ar vrea s-o disimuleze: ei, da, el, nu. Goma deficționalizează lumea noastră culturală, îndemnându-ne indirect să nu socotim nicidecum că un ins care scrie, de pildă, ar avea prin aceasta vreun ascendent uman asupra celor care nu scriu; astfel, se ruinează un vechi clişeu, pe care eu îl cred de extracție slavă, acela ce face din scriitor purtătorul de cuvânt al unei colectivități mai mult ori mai puțin „mute", ceea ce-i menajează în sânul ei un loc de excelență.

Hazardul a făcut ca, aproape simultan cu *Jurnalul* lui Goma, să fi apărut şi acela al lui Mihail Sebastian - de altfel, tu ai vorbit la lansare în paralel despre amândouă; atunci, eu nu-1 citisem încă pe al lui Sebastian; am făcut-o între timp, impresionat de cei ce declaraseră că această scriere, pe lângă faptul că îl plasează pe autorul ei mult mai sus în ierarhia literelor noastre decât opera-i antumă, le-a mai şi modificat radical imaginea despre perioada noastră zisă interbelică (nu-i vorbă că, dacă l-ar fi citit cu atenție pe Goma, ar fi aflat, cum a aflat şi el de la „Monici",

că nici interbelicul nu era cu totul deosebit de ceea ce *numim* astăzi Magna Cloaca Valachica; în astă paranteză fie zis, „Monicii" ştiu cu siguranță mult mai mult despre aceleaşi medii scrutate de Goma şi Sebastian decât spun; jurnalul lui Virgil Ierunca, zice Goma, multe va da peste cap în lumea noastră literară - doar că, pentru asta, va mai trebui să aşteptăm, pesemne).

Or, pentru mine, distanța de la interbelic la noi este exact aceea dintre *Jurnalul* lui Sebastian şi *Jurnalul* lui Goma; e ca şi cum am alătura imaginile de epocă dintr-un colț al Bucureştiului de imaginile-i actuale: cam aceleaşi clădiri, dar parcă mai spațiate şi mai curate atunci....

îmi vine să cred că *Jurnalul* Iui Sebastian a fost cam bricolat

Ei bine, o dată acestea stabilite drept cadru, ce credit acordăm totuşi „revelațiilor" celor doi autori (dacă, bineînțeles, nu decidem să-i citim cum ne îndemna Mihai Zamfir, găsind că *Jurnalul* lui Goma este un „roman încântător")? După mine, exact acelaşi credit, căci în ambele jurnale vorbeşte o sensibilitate rănită (nu pomenesc nimic de subiectivism, fiindcă, vorba cuiva, e stupid să pretindem obiectivitate atunci când avem de-a face cu un subiect). La Sebastian însă, eu, cu ochiul meu deformat de editor, nu mă pot împiedica să nu sesizez unele posibile nereguli în legătură cu această ediție. Prima este că, aşa cum spune şi îngrijitoarea ei, Gabriela Omăt, e lipsită de *incipit;* într-adevăr, cel ce se hotărăşte să țină un jurnal îl începe la o dată semnificativă pentru el şi/sau notează la început ceva de genul: „De astăzi m-am hotărât să țin un jurnal..." etc. La Sebastian, lipsesc câteva file (dar câte?), pe care Gabriela Omăt *le presupune* de la începutul *Jurnalului* (12 februarie 1935) şi acoperind „cel puțin" perioada februarie-ianuarie 1935; în acelaşi timp, ea notează: „Din prima tinerețe, Sebastian **a** scris jurnal aproape continuu..."; ce să înțelegem oare prin „prima tinerețe"? Nedumeririle mele sporesc şi la această frază a aceleiaşi Gabriela

Omăt (care, acum văd, nu figurează sub formula „ediție îngrijită de...", ci sub aceea de „text îngrijit de..."): „...sperăm ca editorul care, mai norocos, se va bucura cândva de acces nemijlocit la caietele autografe (ale lui Sebastian)..." Cum adică? Nu tocmai textul *original* al acestora formează obiectul editării *Jurnalului* lui Sebastian la Humanitas? Şi ce a mai „îngrijit" atunci Gabriela Omăt dacă, aşa cum rezultă din fraza citată, *nu a văzut textul original?*

Pe scurt, dragă Liviu: îmi vine să cred că *Jurnalul* lui Sebastian a fost cam bricolat - probabil chiar înainte de editare - fiindcă, hai să ne oprim acum o clipă asupra punctului lui cel mai „tare": „dezvăluirile" pe care le face în legătură cu

atitudinea politică a lui Mircea Eliade dintre războaie, în general, şi cu atitudinea aceluiaşi faţă de evreul Sebastian, în particular.

O notaţie extrem de suspectă

Nu e o taină pentru nimeni că Eliade, fără a se înregimenta în vreun partid politic, a fost mai degrabă de dreapta; şi cu simpatii legionare, probabil mediate de influența mentorului său, Nae lonescu; de aici însă şi până la a-1 decreta antisemit, ba chiar nazist (cum face Daniel Dubuisson, pe baza unui citat deturnat, de altminteri - se va vedea curând, când cartea sa va apărea la Nemira), e o cale cam lungă şi imposibil de parcurs, pe baza informațiilor existente, cu toată onestitatea. Sebastian are în *Jurnalul* său faţă de Eliade o atitudine izvorâtă dintr-o prietenie (deci dintr-o relație sentimentală) contrariată: îl privea oare cu adevărat Eliade cam chiorâş pe Sebastian, prietenul şi egalul său în epocă (vreau să spun: criterionist şi el, colaborator la *Cuvântul* şi el, naeionescian şi el), pentru că era evreu? îşi răceşte el cu adevărat din această pricină relațiile cu Sebastian (căsătorit fiind cu Nina Mareş, care fusese prietena lui Sebastian)? Şi-atunci de ce, când ruptura părea între ei consumată, Sebastian notează (cu surprindere) că, întâlnindu-se în public cu Eliade, acesta îl îmbrățişează (e drept, după ce trecuse prin lagărul de la Miercurea-Ciuc)? Pe de altă parte, Sebastian e mult mai îngăduitor în *Jurnal* cu porcării făţişe din partea altora, precum Camil Petrescu ori prințul Antoine Bibescu chiar - le notează, dar nu rupe cu ei.

în fine, apare acea notaţie ciudată, fără nici un comentariu, sub data de vineri, 17 decembrie 193 7 - trei-patru fraze dintr-un text intitulat „De ce cred în biruința mişcării legionare?" de Mircea Eliade. De ce zic că este ciudată? Pentru că ea conține trimiterea bibliografică/oarte *exactă,* respectiv: *Buna Vestire* „de ieri", precizează Sebastian, ca să adauge imediat în paranteză: „anul I, no 244, cu data de vineri, 17 decembrie 1937". Toată notaţia mi se pare extrem de suspectă: ar fi singurul loc din *Jurnal* în care Sebastian dovedeşte o asemenea acribie în trimiteri; de ce ar fi făcut-o aici, când, într-o altă situație, care-1 privea direct şi personal, e mult mai evaziv şi le încurcă (vezi al doilea paragraf de sâmbătă, 10 octombrie 1942, unde comentează acuzele dintr-o carte a lui Victor Eftimiu, greşit, deşi între ghilimele - editorul îl corectează într-o detaliată notă de subsol)?

Treaba se complică însă şi mai mult dacă ştim că textul lui Eliade din *Buna Vestire* are deja o istorie în literatura detractorilor săi (deci nu e un text întâmplător ales, ci unul pe care se pune greutate) - care, de altfel, pretind a-1 fi luat tocmai din *Jurnalul* lui Sebastian, la o dată când acesta nu apăruse (iată

atunci o dovadă a manipulării *Jurnalului* manuscris: în fine, ceva de care *Jurnalul* lui Goma nu poate fi acuzat!). Pe scurt: în revista *Minimum* de la Ierusalim (nr. 18/septembrie 1988, pp. 47^49 - ca să fac şi eu o trimitere exactă), apare un articol cu titlul *Ciudatul destin al unei scrisori a lui Mircea Eliade către Al. Mirodan,* sub semnătura Adrianei Berger (într-o introducere, semnată M, probabil de la Mirodan, Eliade e calificat de „lichea superioară"). Semnatara povesteşte că, prin martie-aprilie 1984, pe când se îndeletnicea cu clasarea şi inventarierea corespondenței lui Eliade, acesta i-a înmânat o scrisoare proaspăt sosită din Israel, de la Alexandru Mirodan, unde era rugat să se explice asupra prieteniei sale cu Sebastian, adică asupra unor pasaje din *Jurnalul* lui Sebastian (în 1984!), între care şi „articolul" din *Buna Vestire* (pun ghilimele, fiindcă în realitate e vorba de un răspuns la o anchetă, nu de un articol), din care se citează o frază. Eliade, după ce i-a explicat Adrianei Berger că nu el scrisese „articolul" cu pricina, dându-i şi alte detalii (lui Culianu îi spusese acelaşi lucru, adăugând că răspunsul său la ancheta *Bunei Vestiri* ar fi fost scris în realitate de Mihail Polihroniade), a rugat-o pe ea să-i scrie în acest sens lui Mirodan (el avea mâinile deformate de artrită, scria greu). Scrisoarea, zice Adriana Berger, n-a ajuns însă niciodată la Mirodan. Şi atunci, ea formulează bănuiala că incendiul de la biroul lui Eliade, de la Meadville Theological Seminary, întâmplat cu patru luni înainte de moartea lui, n-ar fi fost deloc întâmplător- lucru pe care-1 pune în legătură cu un pasaj din volumul II al *Jurnalului* eliadian, respectiv: „Simt din ce în ce mai mult nevoia de a ține un jurnal secret... şi care va trebui să fie ars imediat după moartea mea."

De ce nu se ocupă de Eliade o persoană mai puţin jegoasă?

Să vedem mai întâi *Jurnalul* lui Eliade, ca s-o luăm de la coadă la cap; într-adevăr, la p. 252 (ediția de la Gallimard, 1981), stă scris (în traducerea mea): „Simt din ce în ce mai mult nevoia de a ține un Jurnal secret, aşa cum făcea Tolstoi, de pildă, un Jurnal destinat numai mie şi care va trebui să fie ars imediat după moartea mea sau de îndată ce va fi descoperit printre hârtiile mele. De altfel, în afară de mine, el n-ar interesa pe nimeni altcineva. Pentru mine însă, utilitatea lui ar fi considerabilă: el mi-ar îngădui ca, răsfoindu-1, să-mi amintesc de crizele mele de artrită sau de melancolie, de izbucnirile mele bruşte de mânie sau de exaltare, de clipele de inspirație, de presentimentele pe care le-am avut, fără a mai vorbi de mici amănunte de fiecare zi. Un fel de *De senectute* până la urmă, văzută la microscop." Parcă n-ar justifica, acest ipotetic jurnal secret al lui Eliade, bănuielile Adrianei Berger, ce zici? Această ființă s-a oploşit pe lângă

Eliade de prin 1983 - cf. *Fragments d'un Journal III. 1979-1985,* Gallimard, 1991, p. 124: „Telefon de la A.B. (se află la Los Angeles din vară). O poftim să vină la noi, pe cheltuiala noastră, din ianuarie şi până la 1 aprilie 1984. Mă va ajuta să-mi pun ordine în bibliotecă", nota Eliade la 19 noiembrie 1983. Tot el îi găseşte şi locuinţă (pe 11 ianuarie 1984, cf.p. 127) şi, într-adevăr, Adriana Berger îi este de mare folos: „La întoarcere, trec pe la Meadville. A.B. i-a spus lui Christinel la telefon că nu-mi voi mai recunoaşte biroul. Cu adevărat, nu-1 mai recunosc! A deschis a doua cutie metalică şi a pus pe jos toate extrasele şi cărţile din ea, a «aranjat» pe rafturi cărţile care erau scaune şi aşa mai departe. Ca să nu izbucnesc, mă întorc acasă. Degeaba încerc să adorm, lungit pe canapea. Seria asta de ghinioane mă copleşeşte. A câta oară A.B. îmi dă peste cap şi îmi «reorganizează» biblioteca, dosarele, notele? O să am nevoie de cel puţin o săptămână ca să mă orientez în noua «organizare» a bibliotecii mele. Şi n-am nici măcar atâta vlagă cât să ridic o carte mai groasă. Va trebui să cer studenţilor să mă ajute" *{op. cit.,* pp. 134-135, notaţie din 6 aprilie 1984).

Cât despre Al. Mirodan, bănuiesc că este acelaşi cu dramaturgul stalinist care a debutat cu piesa *Ziariştii,* pe care H. Zalis o găsea superioară *Hoţilor* lui Schiller şi pe baza căreia a intrat la pârnaie bietul l.D. Sârbu (ajutat, prin articole „demascatoare" în *Scânteia,* de dramaturgul însuşi, de H. Zalis şi de Andrei Băleanu, teatrologul refugiat în Germania, cred), fiindcă avusese unele obiecţii la valoarea piesei supraschilleriene (în plus, Tess zice că revista *Minimum* era scoasă pe banii lui nea Nicu).

Şi după toate astea, dragă Liviu, îngăduie-mi, rogu-te, o întrebare provizorie: dacă într-adevăr „cazul" Mircea Eliade este limpede şi indubitabil, de ce nu se ocupă de el o persoană onestă şi mai puţin jegoasă?

Şi două modeste concluzii: îl cred pe Sebastian cât şi pe Goma; una peste alta însă, e mai bine să ne ţinem departe de lumea literară românească (şi culturală, în genere). Aşa că nu te mai întreba de ce-şi scriu rar!

Cu drag, din inima Capitalei,

Scrisoare deschisă către Liviu Antonesei, „Timpul" nr. 4, aprilie 1997, Iaşi

Z. OKNEA

OPINTIRI ÎMPOTRIVA *JURNALULUI* LUI SEBASTIAN

Jurnalul lui Mihail Sebastian, apărut integral, în sfârşit, după patru decenii de aşteptare, s-a bucurat şi se bucură de un extraordinar succes de critică şi de public. Primele două tiraje ale *Jurnalului* s-au epuizat instantaneu şi, acum, în librării a apărut al treilea tiraj. Fără îndoială că acest răvăşitor jurnal este nu

numai cartea de cel mai mare succes a anului 1997 dar, cred, a ultimilor ani. Impresionează, aici, extraordinar, franchețea mărturiilor şi dezvăluirea, din interior, a condiției tragice a scriitorului datorită originii sale iudaice. Cum despre situația de prigoniți a evreilor din anii războiului (şi mai înainte) nu se ştia mai nimic, întrucât deceniile comuniste au tabuizat şi acest contencios, generațiile mai noi (chiar cele mai vârstnice) trăiau cu convingerea că evreii din România au fost puşi la adăpost de regimul Antonescu. Brusc, acum, la lectura jurnalului lui Sebastian, au luat cunoştință de realitatea apăsătoare a acelor ani, realizând că ideea de toleranță, mult vehiculată, e o pură invenție, un mit-clişeu inoperant. Au fost câteva conştiințe (i-aş aminti pe domnii Eugen Negriei, Gabriel Liiceanu, H.R. Patapievici, dna Gabriela Adameşteanu şi încă altele) care au mărturisit acest sentiment, datorat dezvăluirii unei realități necunoscute. Şi nu este vorba numai de victimele genocidului din Basarabia şi Bucovina de Nord (unde evreii, trimişi în Transnistria, au dat peste o sută de mii de victime) sau de cei pieriți în pogromul de la Iaşi şi în zilele rebeliunii legionare, ci de realitatea discriminării de care sufereau ceilalți toți, îngroziți de ziua de mâine, aducătoare, poate, de necazuri vestind nenorocirea finală. Sebastian, ca evreu care îşi asumase evreitatea, consemnează, aproape rece, în jurnal, toate umilințele discriminării îndurate. E probabil că tocmai tonul acesta nerechizitorial al jurnalului îl face credibil, provocând acel şoc de care aminteam mai înainte. Sebastian a trăit, din 1937, şi o mare durere personală, consemnată, desigur, în jurnal. A fost tragedia pierderii unor buni prieteni, asistând, dezamăgit, la convertirea lor întru legionarism şi *ipso fado,* întru antisemitism. Erau foştii Criterionişti şi colegi de redacție de la „Cuvântul", printre care - cel mai bun prieten, Mircea Eliade. La 19 decembrie 1937, nota: „A pierde o situație -«Cuvântul», o serie de prieteni - Ghiță Racoveanu, Haig, Marietta, Lilly, Nina şi, în sfârşit, *prietenul cel dintâi şi cel din urmă Mircea* (subl.m.), a pierde totul, absolut totul, poate fi la 30 de ani nu un dezastru, ci o experiență de maturitate".

Era, în viața sa, un sfârşit dureros de etapă, trebuind să ia totul, răscolitor, de la început. Şi nu putea. Pentru că, deodată, pierdea, tot ceea ce îi era apropiat sufleteşte. în forul intim credea că, odată, cândva, totul va putea fi reînnodat. De aceea, tocmai, după ce consemnează declarațiile filogardiste efectiv extaziate ale lui Eliade, adaugă: „E bine să spun încă o dată că n-am făcut decât să redau întocmai vorbele lui. Asta, ca nu cumva să le uit. Şi poate că, într-o zi, lucrurile vor fi destul de liniştite - pentru ca să-i pot ceti această pagină lui Mircea şi să-1 văd

roşind de ruşine". Toate dezvăluirile despre legionarizarea incontestabilă a lui Mircea Eliade au şocat, de asemenea, imens pe cei ce nu ştiau mare lucru despre acest moment din viața strălucitului cărturar. (Ca unul care am scris cartea *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească,* mărturisesc că jurnalul lui Sebastian nu mi-a dezvăluit nimic nou, cunoscând, din lectura presei acelui deceniu, mai multe decât notează autorul romanului *De două mii de ani.)*

S-a întâmplat un lucru curios. Unii, scandalizați de aceste dezvăluiri, în legătură cu legionarizarea lui Mircea Eliade şi a prietenilor săi, încearcă să le minimalizeze, lăsând a se înțelege că Sebastian exagerează un episod necaracteristic. A făcut-o inevitabilul domn Mircea Handoca într-un articol recent din *Jurnalul literar,* cum a procedat şi în urma intervenției d-lui Norman Manea în acelaşi caz. După dl Mircea Handoca n-ar fi vorba decât de 12 articole prolegionare ale lui Eliade şi ele nu sunt deloc caracteristice. îl rog pe dl Mircea Handoca să-şi reamintească de ce nu sunt mai multe astfel de articole. Asta, pur şi simplu, pentru că M. Eliade n-a mai avut unde să publice altele, după ce, de la începutul lui 1938, presa de extremă dreaptă a fost interzisă de regele Carol al II-lea. Că Eliade îşi păstrase convingerile din 1937 o dovedeşte internarea sa în lagărul de legionari de la Miercurea Ciuc. Apoi, a fost ajutat, în 1940, de Al. Rosetti să plece în misiunea diplomatică de la Londra. Şi, acolo, degeaba tot neagă dl M. Handoca, a avut dificultăți cu acreditarea din partea Ministerului englez de Externe - tocmai datorită episodului legionar din 1937-1938. De altfel, Dumitru Danielopol, trimis al BNR la Londra în acea vreme şi frecventator permanent al Legației române din capitala britanică, a relatat, în nişte memorii relativ recent publicate, că în perioada statului național legionar, soția lui Eliade, Nina, era o fanatizată gardistă şi tot anunța colegii că soțul ei va fi chemat la Bucureşti pentru a i se încredința, ca filolegionar ce era, înalte responsabilități. Negarea sau minimalizarea episodului legionar a lui Mircea Eliade (pe care, dimpotrivă, Cioran şi-1 asumase) este o copilărească naivitate. E un fapt de ordinul nudei evidențe. Şi e tot atât de contraproductivă negarea sau minimalizarea acestui episod legionar precum e şi pretenția unora - falsă - că el s-a răsfrânt asupra operei sale cărturăreşti, saturând-o.

Am constatat cu surprindere că şi mai tânărul confrate, dl Dan Petrescu, se înscrie printre cei care se dovedesc a fi alarmați de aceste consemnări din jurnalul lui Sebastian. Dsa merge mai departe chiar, punând sub semnul îndoielii însăşi autenticitatea acestui jurnal. într-un recent articol din *Timpul* ieşean (4 aprilie 1997) îşi afirmă această îndoială, subintitulându-şi un paragraf „îmi vine

cred că jurnalul lui Sebastian a fost cam bricolat". Argumente nu prea are 1 Dan Petrescu. Acela, notat de îngrijitoarea ediției, dna Gabriela Omăt, în vlențiuni asupra ediției", că prima pagină a jurnalului din 12 februarie 1935 -ar avea început, e transformat în probă a faptului că familia l-ar fi „coafat", aranjându-1. Scrupuloasa până la infinitul mic, dna Gabriela Omăt a menționat şi faptul, mărturisit de fratele lui Sebastian într-o scrisoare din 1991 către dl Ion Comşa, că din jurnal au dispărut, în 1960-1961, când ar fi fost scos din țară, câteva pagini. Şi încercând să localizeze această lacună, dna Gabriela Omăt propune ipoteza că e posibil de identificat în chiar acest moment de început al jurnalului. Alt „argument" al unei intervenții posibile a unei alte mâini decât a autorului jurnalului crede dl Dan Petrescu a fi descoperit în precizarea din text la însemnarea din 17 decembrie 1937, când se relatează lungul răspuns al lui Mircea Eliade la ancheta ziarului *Buna Vestire* „De ce cred în biruința mişcării legionare". Aici, i se pare suspectă d-lui Dan Petrescu precizarea bibliografică a datei şi a numărului gazetei. Am văzut această pagină xerox şi îl pot asigura pe dl Dan Petrescu că e chiar scrisul autorului jurnalului care, probabil, a fost atât de uluit de declarația lui Eliade, încât a simțit nevoia preciziunii bibliografice. Iar întreaga demonstrație a d-lui Dan Petrescu în legătură cu nepaternitatea lui M. Eliade asupra acestui text e, pentru mine, perfect neconvingătoare. Ştiu de mult, dintr-o relatare a d-lui Lescot Mak Riketts, cu care am avut o convorbire, prin 1985, la Biblioteca Academiei, că profesorul 1-a avertizat că acest text, 1-a scris, de fapt, Mihail Polihroniade, redactor la *Buna Vestire,* dar n-a protestat, pentru că nu voia să aducă prejudicii unui prieten. Am verificat atent acest text împreună cu altele, tot legionare, ale lui Eliade şi am ajuns la încheierea că îi aparține indiscutabil viitorului profesor de istoria religiilor. Şi chiar dacă, prin absurd, versiunea Eliade ar fi adevărată, faptul de a nu se fi disociat de text în epocă şi mai târziu revelează indubitabil o comunitate de convingeri cu Polihroniade. Dar, din păcate, textul semnat e chiar al lui Eliade. Toată demonstrația cu invocarea Adrianei Berger nu are, să mă ierte, nici o relevanță. Singurul lucru important este că e indiscutabilă paternitatea lui Eliade asupra textului-răspuns la ancheta *Bunei Vestiri.* Apoi, dl Dan Petrescu pune la îndoială veracitatea jurnalului având ca „argument" precizarea d-nei Gabriela Omăt că a lucrat nu cu caietele originale, ci după copii xerox ale acestor caiete. E o precizare menită să justifice eventualele erori de lecțiune care, deşi scrupuloasă foarte cum o ştiu, au mai rămas, poate, în corpul ediției. Nu e nimic scandalos şi neobişnuit în utilizarea unei copii xerox în loc de original. în acelaşi fel se procedează, la Editura Minerva, cu *Jurnalul* lui

Lovinescu *(Sburătorul. Agende literare),* dna Monica Lovinescu încredinţând editurii şi editoarei o copie xerox şi nu caietele în original pe care înţelege să le păstreze. Aceasta, îl asigur pe dl Dan Petrescu, nu impietează deloc asupra exactităţii textului reprodus în ediţie. Să adaug, aici, că editoarea jurnalului lui Sebastian este şi editoareajurnalului lui Lovinescu (ajuns la voi II), dna Gabriela Omăt. Şi îngrijeşte, cu mare acribie şi devotament, textul jurnalului lui Lovinescu, cum a procedat, cam în aceeaşi

297

vreme, cu jurnalul lui Sebastian. Pentru că o copie xerox (care înlocuieşte originalul), repet, nu impietează asupra reproducerii integrale a textului, ci numai îngreunează enorm munca, făcând posibile eventuale erori de lecţiune. Există, ce-i drept, în cele nouă caiete ale jurnalului lui Sebastian, câteva rânduri haşurate de familie. Când s-a putut reconstitui ce e sub haşură, dna Gabriela Omăt dă în subsol textul eliminat. Dar aceste intervenţii nu falsifică deloc textul întreg.

încât din toată „argumentaţia" d-lui Dan Petrescu privind „bricolarea" textului la jurnalul lui Sebastian nu stă în picioare mai nimic, fiind toate diletante răstălmăciri ale datelor chestiunii. Şi am intervenit numai pentru că am auzit şi alte opinii, tot ale unor oameni de bună-credinţă, care pun la îndoială autenticitatea jurnalului lui Sebastian. Aceste opinii bănuitoare nu se sprijină pe nimic, fiind simple ipoteze fără acoperire. Jurnalul lui Mihail Sebastian e perfect creditabil, chiar dacă pe unii îi deranjează realitatea unor dezvăluiri de aici. îi sfătuiesc să se concilieze cu adevărul. Pentru că jurnalul lui Sebastian este şi va rămâne un document de epocă, tulburător şi inatacabil.

„Dilema", nr. 226, 23-29 mai 1997

MIRCEA HANDOCA

MIRCEA ELIADE Şl MIHAIL SEBASTIAN

/\

Începutul acestui an ne-a dăruit o carte deosebită: *Jurnalul* lui Mihail Sebastian, excepţional document de epocă (1935-1944). Mustind de autenticitate, recenta apariţie a Editurii *Humanitas* ne dezvăluie momente revelatoare din biografia spirituală a autorului, alături de cei cu care şi-a întreţesut viaţa: scriitori, actori, regizori, pictori, graficieni.

Jurnalul lui Sebastian nu reprezintă pentru mine o „noutate absolută". încă din 1980 am încercat să-1 conving - fără succes - pe Andrei (Benu), fratele mai mic al lui Mihail, să accepte publicarea textului.

în septembrie 1985, când am fost la Paris în mod special ca să-1 întâlnesc pe Mircea Eliade, i-am făcut o vizită şi deţinătorului acestui fabulos manuscris, în Bd. de la Republique 47, din Boulogne.

Am văzut cu ochii mei cele nouă caiete ale *Jurnalului,* m-am convins de autenticitatea lor, am citit şi transcris fragmente semnificative. în anii următori am scris câteva articole despre Sebastian, i-am tipărit două conferinţe inedite şi câteva pagini din *Jurnal (Criterion,* nr. 4, mai 1990).

Jurnalul, in extenso, l-am citit însă pentru prima oară acum, în îngrijirea Gabrielei Omăt, prefaţă şi note de Leon Volovici.'

Atât istoricul, cercetătorul literar, cât şi amatorul de cancanuri pot fi satisfăcuţi. Cartea de faţă oferă cu generozitate un imens material faptic despre anii războiului, persecuţiile la care erau supuşi evreii, crimele legionarilor. Aflăm date inedite (sau mai puţin cunoscute) asupra genezei unor opere literare, pasiunii de meloman a lui Sebastian şi experienţelor lui erotice.

Mircea Eliade ocupă un important loc în paginile *Jurnalului.* Indicele de nume conţine aproape 70 de referiri la el, din care, mai mult de jumătate relatează, în mod amplu, întâmplări, citează discuţii, emite judecăţi de valoare.

Dacă memorialistica lui Eliade prezintă o imagine luminoasă, emoţionantă a lui Mihail Sebastian, *Jurnalul* celui ce a scris *De două mii de ani* reţine aproape în exclusivitate portretul unui înverşunat legionar fanatic: Mircea Eliade.

Cred că nu e inutil să-1 citez pe Eliade: „Mă împrietenisem destul de bine cu Belu Zilber, şi cu atât mai mult m-a mâhnit un articol al lui, în *Şantier,* în care, printre altele, spunea că sunt «puţin mistic, puţin agent de siguranţă». Câteva zile după aceea a venit să mănânce la noi, ca şi cum nimic nu s-ar fi

întâmplat. I-am spus: «Belu, tu mă cunoşti, ştii cum îmi câştig viaţa, ştii cât de mult muncesc ca să-mi pot plăti chiria, să-mi pot cumpăra cărţi, să-mi pot invita prietenii la masă. Cum de-ai putut scrie, atunci, că sunt «puţin agent de siguranţă?» A început să râdă. «Eşti mai naiv decât credeam, mi-a răspuns. Asta n-are nici o importanţă. Asta face parte din jargonul gazetăriei marxiste. Eu sunt si Uf să atac poziţia ta ideologică şi o fac utilizând clişeele clasice, dar ţin la tine ca om şi preţuiesc prietenia ta.»... L-am privit întristat. «îmi pare rău, i-am spus. Eu am altă concepţie despre prietenie şi chiar despre gazetărie...» Cred că nu ne-am mai văzut de atunci." *(Memorii,* I, Ed. Humanitas, 1991, p. 322).

Prietenia cu Belu Zilber a încetat în 1935. Mihail Sebastian - deşi şi el adversar al ideilor de dreapta ale lui Eliade - conţină să-1 întâlnească, acceptă

invitațiile la dejun şi la cină ale acestuia, participă la revelionul organizat de familia Eliade (în 1937). îi expediază-în anii 1936-1937!-scrisori prieteneşti, de o deosebită căldură, îi oferă propriile-i cărți cu dedicații surprinzătoare (față de ceea ce scrie în *Jurnal)* şi continuă să-1 recenzeze."

Nu vreau să „cosmetizez" imaginea eroului meu, dar nu pot accepta culpabilizarea lui cu orice preț.

Trebuie să fim prudenți în folosirea memorialisticii ca principală sursă documentară.

Pentru a ne convinge de autenticitatea unor date, situații, întâmplări, *Jurnalele* (al lui Sebastian, dar şi al lui Eliade) trebuie să fie coroborate cu documentul autentic din epocă.

Pentru a ne da seama cât de mult contează atmosfera şi starea sufletească a lui Sebastian în momentul când face o afirmație, mă voi referi la aprecierile lui asupra *Iphigeniei,* piesa de teatru scrisă de Eliade în 1939-1940 şi jucată pe scena Teatrului Național din Bucureşti în februarie 1941, în timp ce autorul se afla la Londra.

Iată ce scrie Sebastian la 12 februarie 1941:

„Premiera *Iphigeniei* lui Mircea Eliade la Național. Se înțelege, nu m-am dus. Mi-ar fi imposibil să mă arăt la nu importă ce premieră, cu atât mai puțin la una care, în mod fatal (autor, interpreți, subiect, public), *trebuie să fi fost un fel de reuniune legionară.* Aş fi avut impresia că asist la o «şedință de cuib...». E adevărat ca textul e plin de aluzii şi subînțelesuri (pe care le remarcasem încă de anul trecut, la lectură), dar oricum, e greu să se interzică o *Iphigenie.* Simbolul mi se pare cam gros totuşi. «Iphigenia sau jertfa legionară» s-ar putea numi piesa în subtitlu. Acum, după cinci luni de guvernare şi trei zile de rebeliune, după atâtea asasinate, incendii şi prădăciuni - nu se poate spune că nu se nimereşte" (p. 305)[3]. Multe acuzații ale lui Sebastian, de-o rară violență, nu sunt altceva decât simple enormități, neargumentate. „ *Nimic nu-l satisfăcea decât dispariția totală a țării"* (p. 294). întreaga eseistică eliadescă e - în fond - o contrazicere a acestei afirmații... iresponsabile. *„Mircea Eliade a vrut războiul ăsta. L-a aşteptat, l-a dorit, a căzut în el, crede în el"* (p. 489).

Nu numai în scrierile publicate, dar nici în corespondența inedită nu vom găsi măcar o propoziție ce ar putea să confirme acest slogan.

Scrisorile lui Eliade către Al. Rosetti din anii războiului (publicate în ultima vreme de Liviu Călin în *Viața Românească* şi *România liberă)* constituie o

strălucită pledoarie că expeditorul *nu a vrut războiul, nu l-a aşteptat, nu l-a dorit, nu a crezut în el.* Să nu fi ştiut nimic Sebastian de lipsurile materiale în care se zbătea Eliade în prima jumătate a anului 1938? Imposibil de crezut! Atunci de ce s-a oprit exclusiv la „opulența" ataşatului nostru de presă de la Lisabona (fantazând cu voluptate)?

Oricine poate citi azi, la Biblioteca Academiei scrisoarea lui Eliade către Cezar Petrescu, din mai 1938:

„Cinci descinderi. Şi percheziții, descindere la proprietar, jandarmi pe stradă, sergent la poartă Soția şi copilul nostru nu mai au somn. De cinci zile de când a venit să «mă ridice» - fără mandat, fireşte - eu sunt fugărit ca un vânat de lux, din casă în casă, din gară în gară, din oraş în oraş. Am de lucru ca să-mi pot plăti chiria şi coşnița şi nu pot lucra. M-am angajat să editez în limba franceză o revistă de studii religioase, *Zalmoxis,* şi am primit de două luni şase studii de la savanți străini. Nu pot tipări revista, pentru că nu mai găsesc fonduri. Şi, mai ales, pentru că sunt urmărit ca un câine."...

în monografia mea consacrată lui Mircea Eliade am reprodus şi alte documente zguduitoare din vara anului 1938: scrisorile disperate ale lui Eliade către Dinu Devechi şi C. Georgescu-Delafras.

Afirmațiile lui Sebastian sunt contrazise de cercetările documentelor de arhivă făcute de Mac L. Ricketts şi Constantin Popescu-Cadem.

Iată una dintre ele, notată la 27 mai 1942: „La Lisabona orientarea sa politică (e mai legionar decât oricând) îl face nefolositor. Mi se spune că ar avea 400.000 lunar. Poate e exagerat, dar nici 200.000 n-ar fi răi. Să recunosc că am avut un moment de revoltă, de scârbă şi de tristă invidie când am aflat toate astea. în timp ce el duce o existență de magnat în regimuri paradiziace, de viață, de pace, de lux, de confort, de visare - în timp ce el trăieşte din plin «ordinea nouă» - eu trag aici după mine o existență mizerabilă de prizonier"... (p. 455).

Nimeni nu poate să probeze, cu vreun articol sau act oficial, că în 1942 Mircea Eliade *„e mai legionar ca oricând"* Corespondența (cu familia, Al. Rosetti, Dinu Noica) nu conține nici măcar un rând din care să se întrezărească *„activitatea de magnat".*

Orice cititor de bună-credință are dreptul să se îndoiască de pasajele unde Sebastian foloseşte adverbele *poate, probabil* sau verbele impersonale *[mi] se spune.*

Dar controversele apar nu numai în disputele politice. Sebastian îi reproşează Iui Eliade lipsa de sinceritate, aducând drept argument... propria sa duplicitate: „Mircea Eliade a citit cartea şi mi-a dat un telefon care mi s-a părut mai

mult inimos decât entuziast. «Cea mai bună carte a ta», «un roman modern», «foarte interesant», «o carte cu multă natură», - toate acestea spuse repede,

301

apăsat, cu o căldură parcă silită, nu ştiu nici dacă înseamnă mare lucru şi nici măcar dacă reprezintă exact impresia lui. *Mi separe* (subl. M.H.) că sub această volubilitate amicală se ascund foarte multe reticențe. Aş fi vrut să-i explic că am nevoie să-mi spuie limpede, precis, fără menajamente impresiile lui adevărate de lectură - dar îmi dau seama că e aşa de greu să obții din partea cuiva o asemenea sinceritate. Eu însumi, după *Şarpele,* după *Domnişoara Christina,* ba chiar recent de tot, după *Iphigenia,* nu am acoperit cu câteva exclamații admirative... nemulțumirea mea reală?" (p. 264).

Jurnalul lui Sebastian trebuie citit în paralel cu scrisorile adresate lui Eliade de autorul *Stelei Jară nume .*

Tonul prietenesc, frățesc al acestor epistole (scrise în aceeaşi perioadă cu *Jurnalul)* parcă ar aparține altei persoane.

La 25 iulie 1936 îi scrie despre „o sumă de lucruri amuzante, pe care ți le voi povesti la întoarcere. Rosetti mi-a arătat o scrisoare a lui Jules Bloch către el, care se termina astfel: «N-am citit încă *Yoga* lui Mircea Eliade, dar colegii mei care o cunosc deja vorbesc ca despre o lucrare excepțională.»" „Cum putem interpreta" faptul că, dintre zecile de colegi, prieteni, cunoscuți, Sebastian îl roagă *tocmai* pe Mircea Eliade (la 14 septembrie 1937): „Nu uita, te rog, să încasezi în ziua de 20 septembrie de la Fundație leafa mea pe care s-o înmânezi *Mamei."*

Aceeaşi discrepanță flagrantă există între virulența paginilor din *Jurnal* şi afecțiunea autografelor scrise de Sebastian pe pagina de gardă a cărților dăruite lui Eliade.

Reproduc doar trei dintre aceste dedicații:

Volumul *Cum am devenit huligan:* „Lui Mircea, care nu mi-a dat dreptul să disperez în suportarea acestor mizerii aici povestite - şi care nu vor supraviețui, dacă vor supraviețui, decât pentru că şi el a spus un cuvânt - cel mai frumos." (1935, *Mihai); Oraşul cu salcâmi:* „Ninei şi lui Mircea, singurii pentru care nu pot scrie o «dedicație», dar pentru care aş putea scrie - şi poate o să scriu într-o zi - o carte întreagă. (1936, Vechiul lor *Mihai)"; Corespondența lui Marcel Proust:* „Ninei şi lui Mircea, regăsiți (4. VII. 1939, *Mihai Sebastian)".*

Consider inutile orice alte comentarii...

Parafrazând celebrul dicton că din *Mantaua* lui Gogol a ieşit întreaga literatură rusă, putem spune că din *Jurnalul* lui Sebastian au descins

reprezentanții de frunte ai campaniilor anti-Eliade: revista *Toladot,* alături de Daniel Dubuisson, Norman Manea, Adriana Berger şi Leon Volovici.

Note:

[1] Ediția D-nei Gabriela Omăt este ireproşabilă. Am colaționat mai multe pasaje aflate în arhiva mea cu volumul tipărit şi nu am găsit nici o fisură. Acribia îngrijitoarei de ediție merită felicitări. Notele Dlui Leon Volovici sunt însă incomplete, superficiale, pe alocuri inexacte. Numeroase persoane nu se „bucură" de note, datele biografice lipsesc cu

desăvârşire, iar cele 3-4 mențiönări de opere literare - la câțiva scriitori - par ridicole (la peste o sută de autori nu se indică nici o carte).

" Sebastian a publicat peste 20 de recenzii şi foiletoane despre beletristica şi eseistica lui Eliade, fără să şovăie în folosirea superlativelor. Articolele apărute în anii 1935-1937 elogiază cărțile: *Oceanografie, Şantier, Huliganii, Yoga, Domnişoara Christina. Jurnalul* însă învăluie în tăcere acest „capitol".

[3] Fragmentele *Jurnalului* despre Eliade au fost reproduse în 1972 în revista din Israel *Toladot.* Sub covârşitoarea influență a rândurilor acuzatoare ale lui Sebastian, cercetătorul german Wolfgang Geiger (autorul unei teze de doctorat consacrate lui Eliade) îmi cerea (cu ani în urmă) detalii despre piesă. I-am trimis textul *Iphigeniei* (publicat de mine în revista *Manuscriptum,* nr. 1/1974, cu un studiu introductiv intitulat *Mitul jertfei creatoare)* şi l-am rugat să-mi spună dacă sunt îndreptățite comentariile lui Sebastian. Bineînțeles că nici cercetătorul german şi nimeni din cei ce *au citit textul* nu au găsit acele „aluzii legionare".

[4] Am publicat aceste scrisori - aflate în arhiva mea - în revista *Orizont* din Timişoara, în decembrie 1988 şi ianuarie-februarie 1989.

România literară, nr. 22/1997

GABRIELA OMĂT

S-A OPERAT O INTERVENȚIE STRĂINĂ ÎN *JUR/VALUL* LUI SEBASTIAN?

Insistent solicitatul facsimil al notei de vineri, 17 decembrie 1937, din *Jurnalul* lui Mihail Sebastian se prezintă precum se vede. în afara eventualității fanteziste ca întregul corp al manuscrisului să constituie o vastă capodoperă plastografică, este cât se poate de evident că scrisul este al lui Mihail Sebastian şi numai al lui.

Deşi în ce mă priveşte primul impuls a fost acela de a reproduce pagina în formulă *no comment,* socot că etica profesională impune o serie de precizări.

Pentru cea dintâi cer scuze cititorilor, căci e o mărturisire: dacă aş fi avut minime indicii că textul xerogramei ce mi s-a pus la dispoziție prezintă alterări vicioase, străine de mâna autorului, aş fi refuzat categoric să mă implic într-o acțiune de fals şi manipulare grosolană. (De ce i s-ar fi pretat însă Editura Humanitas? E greu să nu se crispeze cineva sub senzația de penibil pe care o degajă asemenea supoziție, cu scenariul ei tenebros despre contrafacerea unui autograf...)

Am mai declarat-o: indiferent dacă-i împărtăşesc sau nu optica şi trăirile, mărturisirea lui Mihail Sebastian mi-a impus prin fervoarea autenticității ei intime. Dincolo de calitățile literare evidente ale *Jurnalului,* nu se poate rămâne insensibil la zbaterea pas cu pas consemnată a unei conştiințe pentru a-şi păstra cumpăna şi identitatea sub repetate şocuri sufleteşti, cu efecte grave şi ireparabile. Dincolo de complexul social şi etnic, de idei şi înclinații politice când nu şi impregnându-le -, cred că dominanta morală, etosul iradiant al acestei cărți stă în drama iubirii rănite şi incapabile să se răstoarne în ură. De la relațiile amoroase la cele cu prietenii şi până la - culminație, pentru mulți scandaloasă - raporturile cu mentorul său Nae lonescu, mi se pare că natura „feminină" a sensibilității lui Mihail Sebastian 1-a situat în zona iubirii care nu decade din esența ei iubitoare, fie şi scurtcircuitată de suspiciuni, invidii, indignări, resentimente de tot felul. (Sub specia iubirii, paradoxală şi inanalizabilă, straniul comportament în raport cu Nae lonescu nu e nici neinteligibil, şi nici măcar incriminabil.)

Am întârziat cu aceste considerații numai spre a înfățişa motivația subiectivă, energică, voi spune chiar resimțită în regim de somație, care m-a

determinat să restitui filologic acest text - şi mai ales pe el - sub auspiciile probității şi exactității. Dacă am insistat, cum au observat de altfel comentatorii, asupra fiecărei intervenții de detaliu în text, dacă am menționat orice deteriorare accidentală a filei ori a rândului, nu o pornire maniacală spre acribie şi ştaif filologic mi-a dictat-o, ci convingerea că, odată trecută vremea colportajelor prin

selecție neinocentă, editarea acestui *Jurnal,* integrală, trebuie să respire şi să inspire bună-credință *şifair-play.* Pentru ca această carte să împlinească un rost bun în timpul actual, al tuturor mentalităților în dezordine. Malversațiile, montajele tendențioase de informații rămân astfel în seama interpreților de text, iar clipa de /âse-adevăr, conştiinței fiecăruia dintre ei.

Alte precizări, acum de ordin tehnic:

Pe tot parcursul manuscrisului nu am constatat intervenția unei mâini străine decât în următoarele două situații, semnalate, de altfel, consecvent la subsol:

- o dată, în seria rândurilor sau cuvintelor anulate; există anumite haşuri *verticale* dese şi apăsate, care fac imposibilă lectura textului eliminat (cf. fila 135, *sâmbătă, 17 ianuarie 1942);* comparate cu ştersăturile lui Sebastian, de obicei printr-o simplă linie *orizontală,* care nu obnubilează scrisul de dedesubt, ele pot da de bănuit că aparțin altcuiva, cel mai probabil fratelui său, Benu. însă, cum toate aceste haşuri se pot studia urmărind subsolurile, din context reiese lesne că ele nu au afectat informații dintre cele care interesează disputa iscată în lunile din urmă;
- în al doilea rând, scrisul lui Benu Sebastian, menționat expres de autor prin adnotare marginală, a încercat să reconstituie rânduri sau paragrafe şterse de umezeală. La fila 425, bunăoară, nota din 21 decembrie 1941, care transcria o scrisoare către Scarlat Froda, a fost pe original complet distrusă. Din fericire, existența unui microfilm anterior accidentului a salvat versiunea primă a scrisorii, față de care în cea a lui Benu apăreau câteva aproximații.

O altă secvență, celebră aceasta, unde scrisul lui Benu a încercat să refacă două-trei cuvinte şterse, îl priveşte chiar pe Mircea Eliade: *marți, 2 martie 1937.* Voi reproduce nota, pentru că mi se pare o cheie perfectă a aparent inexplicabilei minuții de care dă dovadă Sebastian peste câteva luni, în transcrierea extraselor din *Buna Vestire* de vineri, 17 decembrie 1937 (cu răspunsul lui Mircea Eliade la ancheta despre credința în „biruința mişcării legionare"). Dar, înainte de a cita, atrag iar atenția că numai trei cuvinte, şi nu cele esențiale, fuseseră aici alterate de uzura paginii. Iată nota: *„Lungă discuție politică cu Mircea, la el acasă. Imposibil de rezumat. A fost liric, nebulos, plin de exclamații, interjecții, apostrofe... Din toate astea nu aleg decât declarația lui - în sfârşit leală - că iubeşte Garda, speră în ea şi aşteaptă victoria ei.* [...] *S-ar putea să recitesc cândva aceste rânduri şi să nu-mi vină a crede că ele rezumă* (cuvintele lui Mircea). *De aceea e bine să spun încă o dată că n-am făcut decât* să *redau întocmai cuvintele lui. Asta ca nu cumva să le uit. Şi poate că într-o zi lucrurile vor fi destul de liniştite -pentru ca să-ipot ceti această pagină lui Mircea şi să-l văd roşind de ruşine".* (P. 115, s.m., G.O.)

Această panică, exprimată repetat, de altfel, privind eventualitatea unei confruntări târzii, când spusele şi scrisele de-atunci vor fi părând neverosimile, nu putea, naşte, drept cel mai imediat reflex, decât strângerea de probe, reproducerea întocmai a cuvintelor lui, notarea exactă a unei date bibliografice. E de mirare că o lectură iscoditoare poate scăpa asemenea preţioase accente, care atestă acuitatea unei obsesii şi comportamentul tipic pe care-1 declanşează.

Cât priveşte însemnarea neglijentă despre Victor Eftimiu *(sâmbătă, 10 octombrie 1942),* care e pusă în contrast cu „maxima precizie" a celei despre prietenul Mircea Eliade, reiese net că e vorba de reproducerea din memorie a celor relatate de un intermediar. Nu e cazul să insistăm; nota de subsol nu opera o punere la punct, ci o completare - spre folosul cititorului - a informației bruiate de o memorie dezgustată. Dar... dar e de ținut cont că, spre deosebire de Mircea Eliade, Eftimiu era departe de a-1 obseda pe Sebastian!

Că *Buna Vestire* din 17 decembrie 1937 a avut-o Sebastian sub ochi când şi-a scris însemnarea nu încape îndoială. Că spune „de ieri" şi nu „de azi" este pentru cine s-a familiarizat cu presa interbelică, o situație curentă. Ediția de a doua zi dimineață a unui ziar putea fi frecvent citită de cu seară, mai ales de membrii breslei gazetăreşti. în „agendele" lui E. Lovinescu am întâlnit situația aceasta de zeci de ori - şi simpla foiletare a notelor finale din ediția lor de la „Minerva" arată de ce scrie E. Lovinescu *„a apărut articolul meu cutare",* iar data gazetei este şi cu două zile ulterioară însemnării lui. Orice editor de scriitori interbelici poate fi consultat cu folos în această cauză.

închei cu un regret difuz de a fi prelungit aceste explicitări, mai necesare publicului neprofesionist, incitat la suspiciune, decât oamenilor de meserie care, nemaitrăind pe vremea lui Octav Minar, reprobat şi el dur de contemporani, ştiu că un document nu poate fi falsificat cu procedee atât de grotesc inconştiente cum e rescrierea unui text autograf, pe care un editor în toată firea ar reproduce-o fără să marcheze intervenția unui scris străin...

Dacă vreo agresiune asupra textului acestui extraordinar *Jurnal* se va fi produs, cred că n-ar fi putut consta decât în îndepărtarea („pierderea") unor secvențe ale lui, lucru, la ora actuală greu sau cu neputință de probat.

„22", nr. 46/1997

GABRIEL MMISIAMU

CUM AR FI EVOLUAT SEBASTIAN?

Cetitorul poate va accepta şi aceste câteva însemnări tardive despre *Jurnalul* lui Mihail Sebastian, o carte atât de mult discutată, stârnitoare şi de polemici, socotită de unii evenimentul editorial nu doar al anului trecut, ci şi al ultimilor ani. Sunt numeroase motivele pentru care a fost astfel întâmpinată, dar nu le mai enumăr. Ele țin de complexitatea personalității lui Mihail Sebastian, de factura, şi ea complexă, a relațiilor pe care acest scriitor le-a avut cu contemporanii săi, prieteni sau adversari, sau prieteni deveniți, în planul ideilor, adversari, țin, desigur, şi de factura complicată a epocii pe care jurnalul o răsfrânge, şi de multe altele. Fapt este că apariția acestei cărți, la cincizeci de ani după moartea autorului, îl relansează pe Mihail Sebastian ca figură proeminentă a literaturii române, ba chiar se poate spune că îl urcă, cel puțin pentru un moment, pe o treaptă mai înaltă decât aceea pe care se aflau, până deunăzi, scriitori mai „realizați", prin operă, decât el.

Din autorul unei inteligente eseistici şi critici literare, al unor piese uşoare, ingenios alcătuite cu tehnica teatrului franțuzesc de bulevard, al unor romane inegale, dintre care cele mai bune ating cota mijlocie a prozei noastre interbelice, din acest autor, aşadar, jurnalul face azi o prezență ce poate fi percepută ca una dintre cele mai importante ale literaturii române a veacului. S-au mai văzut asemenea redimensionări şi ele țin de neprevăzutul oricărei mişcări literare, care nu e niciodată liniară şi care nicicând nu se „încheie". „Revizuirile", de care se face azi atâta caz, sunt operațiuni ale criticii impuse de ceea ce se întâmplă necontenit în spațiul literar, modificări de perspectivă, înaintări în prim-plan sau retrageri în plan secund ale unor valori, căderi în uitare, sau relansări spectaculoase, cum e şi aceasta de care beneficiază acum M. Sebastian prin apariția jurnalului său. Literar, el nu contase niciodată pe această scriere, ba aflăm, din documente de ultim ceas, că dorința lui ar fi fost să nu fie niciodată publicat.

încheiat la sfârşitul anului 1944, jurnalul apucă să se refere prea puțin la perioada de după 23 August. Pe baza acestor puține referiri s-au schițat totuşi, în discuțiile generate de carte, unele ipoteze în legătură cu felul în care s-ar fi manifestat M. Sebastian în România postbelică sovietizată, de nu intervenea

stupidul accident care i-a curmat viața la 29 mai 1945. O ipoteză ce s-a emis, sprijinită pe faptul că în anii războiului Sebastian fusese apropiat de Lucrețiu Pătrăşcanu şi de cercul de prieteni ai acestuia (Belu Zilber, Lena Constante, Harry Brauner), îl vede pe scriitor evoluând pe linia lor, adică a unei

stângi moderate, intelectuale, umanizate. Această ultimă trăsătură o apreciază de altfel scriitorul cel mai mult la Pătrăşcanu („Pătrăşcanu mă atrăgea prin ceea ce este uman în el"). Afinităţile cu aceşti intelectuali, angajaţi din plin în desfăşurările politice din vara lui 1944, l-ar fi dus poate şi politiceşte - lasă să se înţeleagă Leon Volovici, editorul şi prefaţatorul jurnalului - alături de ei, şi nu este exclus, ni se sugerează, ca şi Sebastian, dacă trăia, să fi împărtăşit soarta de proscrişi a acestora, supuşi represiunii dej iste ce se va dezlănţui curând asupra lor. Un scenariu în care din procesul lotului Pătrăşcanu să fi făcut parte şi Sebastian nu li s-a părut de neimaginat unor comentatori ai jurnalului.

Sunt însă, în aceeaşi secţiune finală a cărţii, câteva însemnări din care ar putea fi dedusă şi o îndreptare a lui Sebastian spre o altfel de stângă, spre stânga radicală, să-i spunem astfel, dispusă a-i capta şi canaliza unele impulsuri pedepsitoare şi de revanşă mărturisite în jurnal. Revine în câteva locuri la ideea că România trebuie să plătească pentru greşelile ei („Dezmeticirea României va veni când se va pune serios problema răspunderilor. Fiindcă altfel ar fi prea ieftin"), spre a nu mai vorbi de Germania care, pentru a se face dreptate, s-ar cuveni pur şi simplu să dispară prin exterminare („Numai exterminarea totală a Germaniei ar putea răscumpăra pe o balanţă ideală a Justiţiei - tot, sau măcar o parte din ce s-a întâmplat"). Dar acestea sunt reacţii extreme şi mai mult afective, ce pot fi puse pe seama amintirii, încă atât de vii, a unor tragice desfăşurări. Când Sebastian gândea astfel, în octombrie 1944, războiul continua, Germania nu fusese militar răpusă, ci controla încă centrul Europei. Nu mă refer însă la acest fel de reacţii, mai degrabă afective, cum spuneam, ci la insistenţa cu care Sebastian revine, în ultima parte a jurnalului, asupra ideii că „vechiul stat va trebui să dispară", la exprimarea „dezgustului pentru eterna Românie, în care nimic nu se va schimba", la nemulţumirea că „vechiul Stat" nu cedează mai repede şi la credinţa că „schimbări profund radicale trebuie să intervină urgent". Or, „vechiul stat", pe care Sebastian îl dorea dispărut cât mai repede, era statul revenit, de bine de rău, după 23 August, la democraţie şi pluralism, statul monarhiei constituţionale şi al guvernelor Sănătescu şi Rădescu, fiindcă a acestor guverne era încăpăţânarea de a „rezista", iar schimbările „radicale" pe care Sebastian le voia cât mai rapide nu puteau duce, atunci, decât la dictatura comunistă întemeiată pe teroare. Cum au şi dus, dar scriitorul n-a mai apucat să vadă.

Pornind de la aceste preocupări obsesive ale lui Sebastian, nu poate fi deci exclusă, tot ca ipoteză, desigur, trecerea lui, cel puţin pentru o perioadă, de partea aşa-numitelor forţe revoluţionare ale intelectualităţii, „progresiste", poate

alături de Jebeleanu, Bogza, M.R. Paraschivescu, Cicerone Theodorescu, militanți de stânga în România antebelică, dar şi frecventatori, unii dintre ei, ca şi Sebastian, ai cenaclului *Sburătorul.* Este, de bună-seamă, o presupunere, ca şi cealaltă, a apropierii politice de grupul Pătrăşcanu. După cum nu poate fi eliminată nici presupunerea izolării, a retragerii din orice fel de activism. Cititorul jurnalului îşi aminteşte că năvala „bandei lui Graur" în redacția „terorizată" de conformism a „României libere" îl făcuse să exclame: „Nu, nu. Mai bine scriu piese de teatru". Premise sunt, în paginile jurnalului, pentru toate aceste „evoluții", dar pe ce drum ar fi mers cu adevărat scriitorul, aceasta rămâne enigma sa, în veci inelucidabilă.

„Ramuri", nr. 9, 1997

CORNELIA ŞTEFĂNESCU

CUM AM AJUNS LA MIHAIL SEBASTIAN

Încă de când am publicat, în 1968, respectând normele de conținut şi dimensiune cerute de Editura Tineretului, micronomografia *Mihail Sebastian,* mi-am exprimat părerea în finalul capitolului despre publicistică, amplu descrisă acolo, dar şi comentată, că opera acestui scriitor reprezintă în adâncul său cel mai intim un sistem de vase comunicante, din care se vede că eseistica îl duce la roman şi romanul la teatru. Faptul face ca autorul să nu poată fi explicat organic pe porțiuni izolate de manifestare.

Mai spuneam atunci, fiindu-mi cunoscute fragmentele de jurnal publicate în *Lumea românească* (1939), *Revista Fundațiilor Regale* (1945), *Lumea* (1945), *Revista literară* (1947) şi în volumele *Opere alese* editate de Vicu Mândra, ce va însemna pentru economia operei lui Sebastian publicarea în întregime a *jurnalului,* semnificația acestuia fiind evidentă chiar şi din puținul pus în circulație, fie de autor, fie de apropiații lui, posesori ai unor asemenea pagini.

într-un timp relativ scurt de la publicarea micromonografiei, realizând greutatea afirmațiilor de mai sus, am pus în circulație două volume: *întâlniri cu teatrul* (Editura Meridiane, \969) ş\ *Eseuri, Cronici, Memorial* (Editura Minerva, 1972), parte infimă din textele răspândite în publicațiile româneşti interbelice, folosite de mine în demonstrațiile pe care se sprijină micromonografia. Dimensiunea operei aproape neştiute a lui Mihail Sebastian, sau poate doar întrezărită prin precedentele referiri la ea, prin semnalarea titlurilor publicațiilor la care a colaborat Sebastian, şi precizarea etapelor acestei colaborări, urmată de

bibliografia detaliată care încheie lucrarea Dorinei Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin* (Editura Minerva, Colecția Universitas, 1986), cu atât mai mult, calitatea sa documentară, teoretică, estetică, morală, se va impune o dată cu volumele de publicistică, presupuse de mine, în calitate de editor, la zece. Debutul a fost înregistrat în 1994, prin *Opere,* voi. I (Editura Minerva, Colecția Scriitori români).

Jurnal, 1935-1944, intrat în circuitul curiozității publice prin diligentele lui Leon Volovici către familie, fericite, aş spune, cunoscând din proprie experiență ce au însemnat acestea în timp, prin munca Gabrielei Omăt şi prin materializarea Editurii Humanitas, îmi consolidează cu prețioase date şi informații imaginea vaselor comunicante.

310

Demonstrația pe texte a relației dintre jurnal şi publicistică o voi face pe spațiu larg, presupus de însăşi calitatea şi dimensiunea elementelor de analizat. Țin însă, în virtutea preocupărilor mele de istoric literar şi a responsabilității ce decurge din ele, să nu las să treacă neştiute condițiile care m-au implicat în destinul de scriitor al lui Mihail Sebastian.

Când Editura Tineretului mi-a solicitat colaborarea, mi-a sugerat să mă opresc asupra unei opere cu o frecvență de interpretare mai redusă în respectiva perioadă. Condiția era să vin cu o contribuție documentară necesară, pentru a face credibilă imaginea scriitorului, în vederea includerii lui într-o colecție. Altfel spus, motiva alegerea.

Frecventând periodicele interbelice pentru stabilirea suprafeței de receptare a operei lui Marcel Proust în țara noastră, subiect de mai multă vreme cercetat de mine şi, realizând că numele lui Mihail Sebastian apare frecvent în compania celui al romancierului francez, alegerea a decurs de la sine. Noutatea documentară solicitată de Editura Tineretului sta în rezultatul prospectării acestui ocean informațional, prea puțin abordat tocmai pentru dimensiunile sale şi pentru aventura căutărilor, uneori în gol, a subiectului propus.

Nu realizam atunci, la ce goană, nu contra cronometru, ci contra propriului meu timp, mă angajasem.

Dacă m-a ajutat cineva, dincolo de formarea mea de cercetător la şcoala lui G. Călinescu, în direcția documentelor, a fost Mircea Şeptilici. Actorul, intelectual remarcabil, posesor al unei arhive Sebastian de invidiat, rătăcită dacă nu chiar pierdută după plecarea lui din țară, mi-a deschis căile la care doar el avusese acces. A cântărit foarte greu faptul că a scris fraților lui Mihail Sebastian la Paris,

prezentându-mă prin însăşi activitatea mea de până atunci: cărţile şi articolele publicate. Aşa am ajuns să citesc, în locuinţa lui Andre Sebastian (Benu), la care am fost primită ca acasă de doamna Beatrice Sebastian şi de mama domniei sale, ca să nu mai vorbesc de acest frate mai mic, Andr6 Sebastian, a cărui primă întâlnire în 1974 a însemnat şi prima mea lectură a jurnalului, cele nouă caiete manuscrise, de format mare, înţesate de un scris adesea greu de descifrat.

Nu cred că s-ar gândi cineva că asemenea introducere în existenţa unui om ar fi fost posibilă dintr-o dată. Ar fi fost inuman, cu atât mai mult că lectura îmi era însoţită de comentariile fratelui, de-a dreptul subjugat de personalitatea scriitorului, redescoperită - spunea el - graţie cercetărilor mele; mai ales că micromonografia deschidea o cale de apropiere de o operă care părea să nu mai aibă sorţi de a fi readusă la suprafaţă prea curând în condiţiile restricţiilor ideologice ale epocii. Aşa se întâmpla deobicei, când mă aflam la Paris, graţie schimbului ştiinţific dintre Academie şi CNRS. Cu începere din 1974, am beneficiat de câte o perioadă zgârcită de studiu în Biblioteca Naţională şi în fondurile publicaţiilor franceze, pe tema relaţiei dintre Marcel Proust şi prietenii lui români. Ultima oară, în 1990, am frecventat Biblioteca Naţională, anume pentru Mihail Sebastian, în calitate de colaborator al cotidianului parizian „Le

Soir". Amănuntul biografic îl deţineam dintr-o scrisoare adresată de Mihail Sebastian lui Petru Comarnescu, la 12 august 1936. Din păcate, atunci nici unul dintre fraţi nu mai era în viaţă. Andre murise înainte de sfârşitul anului 1990, doctorul^ Hechter în cursul anului 1977.

în 1975, fratele mai mare, Pietre Hechter, singurul care şi-a păstrat numele, a venit la Bucureşti să-1 revadă, să treacă şi pe la Brăila, pentru că - spunea el, mai crezând mai necrezând —, nu se ştie dacă se va mai întoarce vreodată pe aceste meleaguri. Doctorul venise însoţit de verişoara lor, doamna Jacques Floersheim. M-a căutat anume prin Mircea Şeptilici pentru că avea un mesaj important: să-1 însoţesc la Editura Minerva spre a discuta soarta jurnalului, considerat de ambii fraţi ca aparţinând patrimoniului cultural al ţării nouotre şi, prin urmare, numai aici fiindu-i de drept locul unde să fie editat.

Ceea ce a urmat, după întâlnirea cu factorii de răspundere ai Editurii Minerva, este cuprins şi în cronica ediţiilor de Z. Ornea din 5-11 februarie a *României literare,* îndată după apariţia *Jurnalului.*

O vreme nu am înţeles motivul renunţării la prima hotărâre, mai ales că eu nu făcusem nici o solicitare în această direcţie, cu atât mai puţin vreo pasiune.

Andre Sebastian mi-a mărturisit că demersul a fost oprit de Mircea Eliade, nemulțumit de felul cum era prezentat în notele particulare ale prietenului, ceea ce a şi favorizat apariția, în *Manuscriptum,* a unor pagini, însoțite de o scurtă introducere semnată de N. Manolescu. Eu mai vreau să cred şi acum plauzibilă încredințarea manuscrisului tiparului, până la trecerea pragului celor cincizeci de ani de la moartea scriitorului. Interpretare mai elegantă pentru oricare dintre părți. Ştiam din scrisori că, după moartea prematură a doctorului Hechter, a rămas Andre Sebastian să țină piept solicitărilor, în scris şi personale, pentru obținerea mult râvnitului manuscris.

între Andre Sebastian şi mine a fost purtată o susținută şi interesantă corespondență. Ea vine să completeze imaginea de personaj de roman autenticist pe care mi-o făcusem despre cel mai mic dintre frați, ajuns şi el la o vârstă care îl marcase. Dar nu mai mult decât preocuparea şi neliniştea de a fi pe măsura datoriei față de Mihai, mai ales că nu îşi ierta că multă vreme valoarea scriitorului fusese umbrită în viața familiei de personalitatea umană a celui care îi ocrotise copilăria şi adolescența.

în discuții, referirea lui Mihai ajunsese în ultimii ani unică şi covârşitoare. O confirmă şi dl Ion Comşa, prietenul şi colegul din biroul avocațial de odinioară, însoțitorul drumurilor de munte, de atâtea ori numit în paginile *Jurnalului* de Mihail Sebastian. Şi el deținător al unei prețioase corespondențe cu trimitere directă la acest subiect.

Parcă apăsat de responsabilitatea față de nerespectarea celui dintâi impuls, Andre Sebastian mi-a propus să-mi trimită, copiate de el, pagini din jurnal, pe teme care mă interesau direct, ca fiind legate de preocupările mele imediate: Marcel Proust, familia Bibescu. Aşa am ajuns să public în *Revista de istorie şi teorie literară,* sub titlul *Alte pagini din jurnal,* I şi II, portretele lui Antoine

Bibescu, ale soției sale, Elisabeth Asquith, şi ale Marthei Bibescu la Mogoşoaia, cât şi câteva scrisori adresate de scriitor lui Poldi (Pierre Hechter). Fiecare grupaj este însoțit de câte o postfață explicativă: *Alte „fragmente" din „jurnal"* (nr. 1/1986) şi *Dincolo de hotarele epicului* (nr. 4/1986). între timp, revista *Caiete critice,* într-un număr dedicat jurnalului intim, cuprinde în paginile sale *Pagini despre muzică,* iar *Jurnalul literar,* într-un număr închinat lui Mihail Sebastian, în 1991, alte *Fragmente de jurnal.*

Am relatat toate acestea pentru ca cititorul să poată urmări, etapă cu etapă, cum a fost valorificat jurnalul, lui Mihail Sebastian, de-a lungul celor cincizeci de

ani de la dispariția scriitorului, până la apariția textului integral. Fac acest oficiu, întrucât ediția *Jurnalului* nu cuprinde asemenea obligatorie informație științifică. Ea ar fi demonstrat realitatea că, în parte, cel puțin fragmentele ce se referă strict la literatură şi la mediul literar interbelic erau cunoscute de specialişti. Fără a pleda pentru o editare fragmentară, realitatea arată că ineditul absolut despre care se discută atâta este, de fapt, doar parțial inedit. Marea revelație pe care critica actuală şi-o revendică asupra acestui valoros text a fost înregistrată încă din anii '70-'80, de către sincerii iubitori ai operei lui Sebastian, preocupați de destinul ei, şi, de ce nu, admiratori ai curajului său.

UN ALT FEL DE A CITI *JURNALUL* LUI MIHAIL SEBASTIAN

Conform promisiunii din numărul anterior al *Jurnalului literar,* îmi propun să susțin aici, apelând la citate, ideea că opera lui Mihail Sebastian reprezintă în adâncul ei cel mai intim un sistem de vase comunicante. Ideea am dedus-o din vocația scriitorului de a se întâlni pretutindeni în operă cu propria-i respirație, cu propriile-i stări de spirit, concentrate sau detaliate, ca şi cum s-ar afla mereu în căutarea unui sol propice concretizării lor.

Omul, descris de mai toți cei care l-au cunoscut de aproape ca fiind de o excesivă discreție în viața de toate zilele, îşi iese din rezervă în operă atunci când încredințează paginii scrise ceva din tensiunea sensibilității sale care îi accentuează disponibilitatea analitică. Eliberat parcă de constrângeri exterioare, relații sociale, dar mai ales *„cenzura, conştientă sau nu"* a tiparului, cum scrie în cronica din 1940 la *Jurnalul* lui T. Maiorescu, tiparul făcând parte *„din însuşi procesul de expresie"* al unui scriitor, Mihail Sebastian se angajează *mjurnalul* său într-un nestăvilit monolog, animat, rapid, nervos, cu izbucniri vehemente, cu întoarceri asupra lui însuşi, cu prăbuşiri, cu pauze favorizate de refugiul în muzică, totul sensibilizat de o rafinată efervescență intelectuală. Abrupt ori subtil în afirmații, terenul de la care porneşte când le face este concret, până ce neliniştea crispată, întinsă uneori până la complexe, nu-i încețoşează luciditatea, remarcată în judecățile de valoare cuprinse în operă, stingherindu-1, agresându-1, asprindu-1, întunecându-i sensibilitatea de analist şi psiholog, contrazicându-1 în relația cu prietenii, spulberându-i până şi imaginea, construită pe discreție, în relația cu femeile.

Din componentele disparate de care am dispus până la apariția, în forma integrală ^*jurnalului,* mi-am putut da seama că nu de puține ori observațiile de aci nu aparțin exclusiv *jurnalului.* Sebastian se contopeşte adesea într-atâta cu faptele

şi trăirile consemnate, fie doar enunțate, fie expuse pe larg, încât ajunge să le preia din starea lor brută, să le prelucreze, să le adapteze preocupărilor de moment, ca, apoi, să le transfere în coloanele publicațiilor la care colabora, în haina altfel expresivă a eseurilor, a cronicilor literare şi dramatice, a comentariului politic.

Lectura actuală a *jurnalului,* integrală şi organizată, ce presupune derularea fără sincope a datelor, zi, lună, an, mi-a oferit prilejul să-mi continui cercetarea, metodic de astă dată; să aprofundez relatările şi să înțeleg mult mal bine mecanismul relației, prin comparare a *jurnalului* cu abordarea extrem de vie a bogatei sfere de cultură şi de viață, care este publicistica. Nu sunt întâmplătoare cazurile când textele publicisticii devin resort ce proiectează în afară gândurile pe care Sebastian nu le-ar fi dorit pierdute, cum s-ar fi întâmplat, dacă ar fi rămas doar în filele *jurnalului,* presupunând că nu ar fi intenționat să-1 publice. Dimpotrivă. Gânduri şi derulări de fapte l-au preocupat, sau chiar l-au obsedat. Căutând să le găsească rădăcinile, a ajuns la subtile interpretări, la motivări, la generalizări, la teoretizări. Este încă un argument în favoarea includerii în opera lui Sebastian a tot ce înseamnă publicistica lui care, în stadiul actual de cunoaştere, nu mai poate fi privită ca activitate subsidiară creației beletristice, impu-nându-se ca unitate într-o desfăşurare organic paralelă. Evident, *jurnalul* are acelaşi statut, mai ales când ambele forme de manifestare sunt abordate împreună, acceptându-li-se unitatea.

Aşa cum am anunțat, pentru a-mi susține ideea vaselor comunicante, voi uza de texte, trimiteri în două direcții, y'u/?îa/-publicistică, realități distincte, verificate şi verificabile.

Unele au obiectiv precis. Atunci, datele se corelează mai uşor. Un exemplu îl priveşte pe Geo Bogza, arestat în 1937 pentru *Poemul invectivă,* scris cu cinci ani înainte, şi antrenat într-un proces asupra căruia a referit Mihail Sebastian într-un articol din „Rampa", în 1935. în 4 aprilie 1937, Sebastian îşi notează în *jurnal: prestarea lui Bogza m-a înmărmurit.* După relatarea pe larg a momentului, *jurnalul* reține îndârjirea lui Sebastian, nu atât față de confirmarea mandatului, cât față de opacitatea judecătorului pentru care *„cazul este dinainte judecat'. „Ce forță din lume poate scutura conştiința atrofiată a unui judecător cu mentalitate de funcționar? în mâna unor astfel de oameni stă libertatea lui Bogza! Ei formează statul, puterile constituționale, dreptatea..."* Ecoul acestei indignări se face auzit la scurt interval, adică la 10 aprilie, în articolul *La litterature et Ies tribunaux,* din cotidianul bucureştean de limbă franceză, *L'Independance roumaine,* la care Sebastian era colaborator permanent, semnând cu pseudonimul Flaminius. întregul articol este conceput ca o demascare a *„comediei judiciare"* la care literatul

român este obligat să asiste şi al cărei mobil este poemul, înfierat pentru *„cruditatea expresiei",* prilej pentru Sebastian de a

314

rememora cazurile celebre din literatură care au adus Injustiție, pentru opera lor care nu convenea *„bătrânilor respectabile'* şi fetelor crescute în umbra cărților edulcorate ale aşa-numitei *„bibliotheque rose",* pe Flaubert, Rimbaud, Hasdeu. *,JMimeni nu-i obligă să-l citească pe infernalul Arthur Rimbaud'* este concluzia articolului.

însemnarea din 16 aprilie 1938 îl priveşte direct pe Mihail Sebastian, în calitate de cronicar teatral: *„Toată ziua de azi am pierdut-o dând târcoale unei biete cronici dramatice, pe care ar trebui să o scriu pentru* Viața românească". Ținând cont de apariția lunară a revistei, era firesc să caut în numărul pe aprilie reacția la însemnarea făcută la jumătatea lui martie, în cazul în care scriitorul nu ar fi renunțat la iritarea lui. Şi nu a renunțat. Cronica apare, intitulată: *Două duzini de trandafiri. Rămânem prieteni. Gluma destinului. Madame Sans-Gene.* Mai mult decât ceea ce spune despre aceste piese, este interesantă participarea lui Sebastian la elucidarea unei probleme care îl viza direct: *„Cronicarul teatral care îşi scrie cronica în 24 de ore de la spectacol e de invidiat. La această scurtă depărtare, seara de teatru din ajun merită oboseala unui articol. O premieră este cel puțin un fapt de actualitate, şi măcar cu acest titlu poate fi consemnată într-o rubrică de ziar, a doua zi după ce a avut loc. A doua zi, da. Dar treizeci de zile mai târziu? E un exces de memorie pe care puține spectacole îl merită şi pe care, mai ales, puține îl suportă. O cronică dramatică lunară este în mod fatal injustă. Ea este obligată să aibă exigențe deplasate. Ea se serveşte de o unitate de măsură ce depăşeşte ambițiile teatrului nostru, care trăind de la o zi la alta, de azi pe mâine, nu poate fi judecat de la lună la lună".* Acest text din *Viața românească* este evident dependent de paragraful mai înainte citat, extras din însemnarea zilei de 16 martie 1937. Din lipsă de spațiu şi pentru că nu răspunde direct scopului propus, nu reproduc în întregime această deschidere de cronică sprijinită pe disocieri şi analize ale condiției teatrului bucureştean. Ea este însă în conformitate cu susținuta poziție de neaderare a lui Sebastian la monotonia repertoriului primei noastre scene şi la invazia traducerilor îndoielnice dintr-o literatură dramatică, nesemnificativă.

Atingând problema proliferării în teatrul românesc a traducerilor de piese îndoielnice, ating implicit şi problema lui Mihail Sebastian, traducător. Dispus să răspundă Teatrelor Național şi Baraşeum, solicitărilor lui Sică Alexandrescu, Birlic, Antoine Bibescu, Fundațiilor, traducerile intră frecvent în alcătuirea

Jurnalului[11], de la sfârşitul lunii aprilie 1939 până la mijlocul lui decembrie 1944. Rar se întâmplă ca datele piesei, autor şi titlu, să nu fie însoţite de câte o remarcă, de tipul: *anonimatul îmi permite să traduc orice, fără scrupule".* Disperarea pentru timpul irosit la traducerea unei piese ca *The Taming ofthe Shrew* îl aduce în starea de a se crede că *„am fost într-un detaşament de muncă obligatorie, la poligon";* dispreţul faţă de autorul tradus: *„Mă gândesc cu oarecare melancolie - nu cu multă — că sunt în stare să fac piese nesfârşit mai bune decât Jean de Letras. Dar ce folos? Eu îl traduc pe el, nu el pe mine";* cedările şi umilirile (este grăitoare scena evocării întâlnirii cu reprezentantul la

Bucureşti al Editurii Hachette: *„C'estpour vous rendre service, car autrement, vous savez, des traducteursj'en ai des tas et des tas"; „şantajul moral"* exersat asupra lui şi *„laşitatea*[1]*'* de a accepta orice condiţie de plată sunt insatisfacţii încredinţate *jurnalului.* Purgarea intelectuală o găsim în *Revista Fundaţiilor Regale* din februarie 1940, ca sinteză amară a unor stări obsedante, în *Notă despre traduceri: „Să nu uităm că modul în care se* confecţionează *astăzi traducerile este o formă intolerabilă de spoliere a scriitorului ca muncitor intelectual, care ori este pur şi simplu îndepărtat de la chemarea sa şi înlocuit cu oameni fără calitate, lucrând pe* preţ redus, *ori este constrâns să accepte, el însuşi, aceleaşi umilitoare retribuţii de mizerie".* Asemenea text poate fi citit, el însuşi, ca pagină a unui jurnal intim obiectivat din spirit de pudoare intelectuală. El vine în contradicţie flagrantă cu altul, intitulat *Notă tot despre literatura dramatică,* publicat în *Revista Fundaţiilor* din noiembrie 1936. Aici traducerile ating cea mai înaltă cotă a esteticului şi a responsabilităţii morale în sfera culturii. Cel care scria *„numai cu mari şi excepţionale titluri artistice e legitim să primeşti şi să transmiţi mai departe opere străine"* nu ajunsese încă să se confrunte cu condiţia care 1-a împins la autopersiflarea din 1940, lucrată cu o secretă voluptate, în care omul de cultură europeană îşi face oficiul decantării propriului conflict interior.

DIN NOU DESPRE „JURNALUL" LUI M. SERASTIAN

„Dacă citesc cine ştie ce carte, scriu despre ea poate mai mult dintr-o necesitate de expresie, adică din necesitatea de a formula ideea pe care eu însumi am căpătat-o. O nevoie de claritate poate genera o pagină de critică[1]*,* se destăinuie Mihail Sebastian lui Oscar Lemnaru într-o convorbire publicată în *Facla* din 24 februarie 1936. Pe această destăinuire mă sprijin în încercarea mea de a demonstra, acum pe altă cale decât în articolul precedent, relaţia dintre *Jurnalul* lui Sebastian şi publicistica sa, în datele ce urmează putând fi vorba mai curând de

întrepătrundere între cele două, decât chiar de relație. Şi toate acestea pentru că am reuşit să surprind, dincolo de suprafața textului critic ori eseistic, reflectarea în el a unor observații de moment, a unui gând, întâmplător sau obsedant, a unor exprimări calme ori disperate, adesea autentice mutilări sufleteşti prin analize neîndurătoare.

Exemple pot fi găsite în cele mai diferite domenii de abordare critică, mereu în relație cu propriile-i trăiri. încep prin a apela la teatru, întrucât tot prin argumente din teatru mi-am încheiat demonstrația din numărul anterior al *Jurnalului literar.* Toată emoția de autor dramatic a lui Sebastian, consemnată pe parcursul lunii august 1937 în *Jurnal,* de la lectura pentru prima oară a textului piesei *Jocul de-a vacanța,* când îi urmăreşte ecoul replicilor în sufletele actorilor, la confruntarea cu afişul, pe stradă, cu publicul, în sală, şi cu critica, se regăseşte

316

în comentariul *„teatrului văzut din culise",* din cronica *Pe marginea unei cărți de teatru: G. M. Zamfirescu. „Mărturii în contemporaneitate",* publicată în septembrie 193 8, în *Revista Fundațiilor Regale. „ Teatrul efascinant pentru că e primejdios. Intră în el atâta hazard, atâta necunoscut, atâta mister, încât nu e de mirare că, în apropierea lui, oamenii devin superstițioşi, cabotini, farsori. Nimic nu e mai pitoresc şi mai mişcător, decât teatrul văzut din culise. Ce amestec de naivitate şi ipocrizie, de orgoliu şi nelinişte, de megalomanie şi panică!*[11]

, însemnarea din 18 aprilie 1935 a *Jurnalului* surprinde panica lui Sebastian când, după o vizită la femeia iubită, îşi dă seama că *‚femeia vine către mine". '„Dar prudent nu e,* comentează el, *şi nu ştiu cum o să ies de aici".* Motivarea urmează imediat: *„Câte lucruri mi-a stricat nenorocul meu! Aveam atâtea lucruri în mine, ca să fiu fericit. Aveam o facilitate extremă, fără complicații, fără drame. Şi toate astea rupte groaznic la 17 ani şi jumătate. Mi-e silă uneori. Mi-e milă de cele mai multe ori. De ce, Doamne, de ce?"* Se citeşte aici, printre rânduri, atmosfera închisă a sexualității, comentată de Sebastian, altă dată, în *Copiii teribili,* romanul lui Cocteau, ori extrasă pe fişa de temperatură morală la lectura versului „La *chair est triste, helasT* de Mallarme. Ceva din tulburarea *jurnalului,* referitoare la experiența adolescentului, am găsit-o încă din 1928, în eseul din „Cuvântul", *Ibsen, întâia metafizică.* Adică, acea nebuloasă care priveşte *„dezlegarea trupului"* în pubertate, *„clandestin, mediocru şi nehigienic - într-o casă cu felinar colorat.* In ambele cazuri este surprinsă dispoziția sufletească pusă sub semnul unui lirism confuz, cu accente de tristețe, care ar putea fi considerate minore dacă nu ar fi coroborate cu stângăcia manifestată de Sebastian față de femei. Stângăcie pusă sub semnul

nedumeririi de mai toți *cititorii jurnalului* care, provocați de situațiile şi scenele din paginile sale, mi-au pus întrebarea frontal despre o posibilă carență biologică, întrezărită printre rânduri. Cea mai avizată lămurire vine din partea lui Sebastian însuşi, când analizează, drama lui Octave de Molivert, un personaj stendhalian, al cărui *„amor fără inițiativă şi fără curaj"* este pus de Gide pe seama *„impotenței"*. Cronica la romanul *Armance,* din tripticul stendhalian *Armance, Lamiel, Lucien Leuwen,* publicat la *Cuvântul* în 1930. Fraza mobilă, formată din ocolişuri interioare, dar şi din afirmații răspicate, fixează cu fiecare cuvânt o nuanță în plus, potrivnică interpretării date de Gide: *‚JV-am găsit însă nici în scrisori şi nici în altă parte un asemenea amănunt, care de altminteri nu mi se pare necesar pentru a-l înțelege pe erou. Este, într-adevăr, în sentimentul lui ceva deviat şi aplecat înlăuntru, o tristețe şi o destrămare care sună depărtat ca şi de sub un clopot înecat, este o ezitare şi o întârziere de ritm, dar, departe de a vedea în aceste semne zbaterea unui impotent, eu simt o senzualitate mai ascuțită, mai complexă, dornică de umbre şi căutătoare de senzațit.*

Mai rețin încă un exemplu, cu caracter oarecum general, Derutat de complexul de sentimente contradictorii, trăite în preajma actriței Leni Caler, Mihail Sebastian ocupă întreaga notă a *jurnalului* din 10 iunie 1935 cu un portret, scris într-o epică denunțătoare, de o duritate a formulării neîntâlnită în

operă. Martor al dramei îndrăgostitului, care se exprimă de pe poziția spectatorului neajutorat al scenelor de o frivolitate ieşită din comun din partea cuiva de la care nici măcar nu se aştepta la virtute, cititorul este derutat, la rândul său, aflând către finalul textului că scriitorul îi *„cumpără"* actriței o carte, *Jurnalul* lui Barbellion, mărturisindu-şi totodată gestul ca „revoltător" şi „trivial". Orice putea el să-i ofere. Dar de ce tocmai această mărturie de viață a unui tânăr naturalist englez, care descoperă la 14 ani *Originea speciilor,* iar până la 24 trăieşte între laborator şi grădina zoologică, pregătindu-se prematur pentru moarte cu lecturi din Biblie, Nietzsche, Dostoievski, Bergson. Nu aveam altă cale de ales pentru a-mi explica preferința lui Sebastian, decât să mă conving ce a însemnat pentru el respectivul *jurnal,* atunci când a scris cronica *W. N. P. Barbellion* pentru *Cuvântul* din 1930. *‚flu se potface prevestiri despre viața cărților,* scrie Sebastian cu un simț, parcă, premonitor. *Destinul lor este ca al nostru, ascuns".* După o seamă de concludente desluşiri ale ființei umane descrise, dintre care *„inima deschisă durerilor",* Sebastian îşi defineşte personajul ca pe *„un om care n-ar fi vrut să trăiască decât pentru a tulbura conştiințe, pentru a determina*

reacțiuni sufletești, pentru a urî și a iubi, pentru a fi urât și a fi iubit.

Pentru spațiul, presupus a fi restrâns în cazul unei cronici permanente, cum este cea de față, mă voi opri spre exemplificare, de data aceasta, la două ființe iubite de Sebastian, care l-au contrariat și l-au obsedat deopotrivă, Leni Caler și Nae Ionescu. Bineînțeles, fiecare cu gradul său de reliefare pe mai multe planuri, insistând pe contrazicerile interioare ale moralistului și criticului, mai ales în primii doi ani de însemnări ale *jurnalului.*

Accentele sceptice, ironice, somptuoase, derutate, răspândite în *jurnal* la adresa actriței și femeii de lume, mișcător de adolescentin iubite, își găsesc, surprinzător, reflexul în analiza cărții de eseuri *Valori* de M. Ralea. Prezentarea volumului se sprijină pe aprecieri dezinvolte asupra echivalențelor dintre filosofie și muzică, asupra specificului său de „exercițiu" și de *Joc de sugestia.* Unica pagină pe care Sebastian o copiază din carte, între ghilimele, în cronica sa *Un eseist* (apărută în *Revista Fundațiilor Regale,* iunie 1935) este aceea care, prin vorbele lui Ralea, răspunde problemelor și neliniștilor sale: *„Femeile obișnuite sunt acelea a căror sensualitate e exprimată direct, întipărită evident în toată expresivitatea lor. Ea sugerează în permanență o anumită animalitate. Femeile superioare se deosebesc încă prin aceea că au sexualitatea derivată ".* Citatul continuă, dar, așa cum am arătat, spațiul nu îngăduie să respect dimensiunea propusă de comentator. La începutul anului 1936, în eseul asupra cărții lui Alain, *Sentiments, passions et signe,* publicat la *Vremea,* citim: *,^4 iubi și a încerca să înțeleagă diferențele de psihologie sau de temperament e pentru Alain un act de modestie, dar și unul de verificare. Nimic în această lume nu poate fi mai dramatic, mai delicat și mai secret, decât comunicarea unui om cu alt om".* Evident, comentariul se încarcă de substanță emoțională și este dens când se referă la cunoașterea sufletului omenesc, după ce i-au fost descoperite *„cele mai capricioase avatarurf*[1] într-o totală lipsă de *‚fanatism".*

Asupra afecțiunii lui Mihail Sebastian față de Nae Ionescu nu mai este

cazul a insista. A scris-o, ori de câte ori a avut prilejul, și a manifestat-o, fără

drept de a-i fi pusă la îndoială sinceritatea, după ce i-a solicitat și i-a acceptat

prefața la romanul *De 2000 de ani.* Dar imaginea ar fi rămas incompletă, lipsită

de plastica evocării din *jurnal,* când selectarea nu a mai operat prin

constrângeri

convenționale asupra suflului dramatic interior, născut din îndelungata lor

intimitate spirituală. Nae Ionescu este surprins în ipostaze care îi contrazic, dar îi

şi accentuează faima: ridicat pe umeri de studenți, când le vorbea, plăcându-se a

se auzi într-o ,*juetă politică teribilă*[1]*',* într-un vagon-restaurant, față de şeful

brăilean al adepților lui Argetoianu; *„minciuna de simplă bravadă"* că l-ar fi

cunoscut pe Hitler, spusă *„triumfător"* față de *„doi colonei,* capul lui de *„leu*

gânditor " din timpul unei audiții la Atheneu, dar şi *„vanitatea"* de a fi văzut în

maşina lui Mercedes Benz, *„de un milion". „Mă întreb dacă Nae nu-şipierde*

complet controlul de sine", observă în *Jurnal* Sebastian, la începutul anului

1937, reținându-i *„megalomania,,, „orgoliul nemăsurat de înfrângeri sau pur şi*

simplu o fază de miticism acut. Nu ştiu să fi rămas alt portret al controversatului

om, care să contrazică pe acel al copleşitorului profesor, în afara experienței,

transmise stăruitor de sincer de Sebastian în *jurnal.* în schimb, portretul întru

totul solidar cu modelul, construit pe câteva planuri, dintr-o sumă de ramificări

anecdotice, articulate pe semnificații, se regăseşte *„în sensul regiei interioare",*

cum ar fi spus Camil Petrescu în *Teze şi antiteze,* în portretul personajului

Sparkenbrooke, din cartea romancierului englez Charles Morgan, comentată de

Sebastian în *Revista Fundațiilor Regale* din 1938. *„Când vorbeşte despre un om*

; *genial, literatura riscă să rețină mai ales indiciile vizibile, manifestările*

exterioare ale genialității şi să rămână în zona cea mai suspectă, cea mai

susceptibilă de stimulare a omului excepțional", scrie, generalizând, Sebastian.

[această latură teatrală nu-i lipseşte nici lordului Sparkenbrooke, eroul

j *admirabilei cărți de față ",* trece Sebastian la particularizarea personajului. *,J£ste*

■ *un tip fastuos, dramatic, iubitor de glorie, extravagant, excesiv, cu ciudate*

capricii, care îi măresc misterul, cu neaşteptate izbucniri de orgoliu, care accentuează parcă intenționat bizareria personajului. Este oare ceva mai facil, mai convențional, mai cinematografic decât o asemenea apariție fascinantă?" îşi

\ dau aici întâlnire toate mărturisirile din *jurnal.* Portretul resoarbe şi rezolvă

| nenumăratele conflicte interioare ale lui Sebastian, într-un examen critic adânc,

I mult peste afirmațiile curente. Prin câteva linii puternice, susceptibile de ample

; precizări, Sebastian şi-a luat libertatea să scrie un pamflet mascat la adresa lui

Nae Ionescu. Ținând seama de relația dintre cei doi, poate nu mi-aş fi îngăduit

nici eu asemenea apropiere dacă nu aş fi citit *în jurnal* trimiterea directă la cartea

; lui Charles Morgan. în nota din 7 ianuarie 1938, vizita la Nae Ionescu îi

l! prilejuieşte lui Sebastian evocarea omului îmbătrânit, în ambianța biroului său. O

|| frază rostită la întâmplare de acesta i se pare lui Sebastian desprinsă *„textual din*

If *romanul lui Charles Morgan",* de unde *„impresia că-l am înaintea mea pe*

ți Sparkenbrooke în persoană".

1 319

Faptul de a fi apărut în \o\umjurnalul lui Mihail Sebastian înseamnă foarte mult pentru cunoaşterea lui, ca om, pentru adevărul perioadei istorice dintre 1935-1944, printr-un unghi de vedere marcat personal. El ne îmbogățeşte fericit literatura memorialistică. Cei doi frați au fost îndreptățiți când s-au gândit să-1 încredințeze spre publicare unei edituri din România, considerându-1 ca aparținând de drept patrimoniului nostru cultural. Desigur, dacă ar fi văzut lumina tiparului mai de mult, ar fi fost cunoscută activitatea lui de traducător, şi poate nu ar fi fost pierdute atâtea texte prin secretariatele teatrelor, unele dintre ele putând fi adevărate surprize, ca în cazul piesei *Potopul* de Berger. Ținând seama de discuția lui în jurul piesei *Insula* şi de toate însemnările de regie, consemnate în *jurnal,* nici Mircea Şeptilici nu ar mai fi vrut să se confrunte cu atâtea gr^atăți în scrierea ultimului act al piesei *Insula,* neterminată de autor.

Prin argumentele mele şi prin cele care, din lipsa de spaţiu, le-am ocolit, continuu să susţin că *jurnalul* nu are cum surprinde pe cunoscătorii în materie, apelul insistent pentru intrarea în posesia manuscrisului egalând cu o forţare a uşilor deschise. A vorbi de valoarea sa la modul absolut înseamnă a minimaliza o întreagă viaţă dedicată scrisului, dar, oricum, *jurnalul* şi publicistica, între-gindu-se, rămân în continuare un domeniu de cercetare.

Articole apărute în „Jurnalul literar", serie nouă, nr. 1-4, martie 1997

k

6

.<i

jir

DANMĂMCĂ

***JURNALUL* DE SCRIITOR**

„Oribilele mele taine"

(Mihail SEBASTIAN)

Aminteam, în foiletonul din ianuarie, butada lui Emil Cioran, potrivit căreia „Ies sources de l'ecrivain ce sont ses hontes". Nu-mi imaginam că realităţile literare îi vor da atât de repede dreptate. Fireşte, nu este vorba despre fapte abominabile săvârşite de cutare scriitor şi despre care acelaşi depune mărturie, secretă, în jurnalul ferecat cu zeci de lacăte. „Crimele" sunt, la acest nivel, de ordinul trăirilor intelectuale şi mai puţin al faptelor. Cele din urmă rămân, în cazul în care au fost înfăptuite, fie pentru confesional, fie pentru derulări tardive. „Cheltuieli numai de mine ştiute" este un eufemism dulce, a cărui necesitate se arată imperioasă fie şi numai pentru că oamenii trebuie să se suporte unii pe alţii. Mi-e teamă că, în cazul unei prea mari sincerităţi, am fi tentaţi să renunţăm la a ne numi oameni. Am deveni „fiinţe" care, atunci când, de nevoie, se întâlnesc, sunt cuprinse de un sentiment de reciprocă „nausee". Acelaşi sentiment le copleşeşte când se privesc în oglindă. Deşi unii folosesc oglinda doar pentru a-şi arunca „un clin d'oeil".

La jumătatea drumului între „la nausee" şi „le clin d'ceil" se află autorul de jurnale intime. Cele mai autentice jurnale intime sunt acelea fie nescrise, fie distruse. Altfel, autorul unui jurnal poate fi bănuit de complicitate la un compromis ale cărui limite sunt totdeauna greu de stabilit şi care provoacă presupuneri de tot felul.

Tocmai aici, la jumătatea drumului, se află şi literaritatea jurnalului zilnic, deoarece propune o meditaţie care înlesneşte detaşarea. Mă feresc, de aceea, să

folosesc prea des termenul de, jurnal intim", întrucât consider că este vorba, în acest caz, de un oximoron greu de acceptat.

S-a afirmat că scrierea unui jurnal sterilizează creația de ficțiune, ba, chiar, că ar fi o mărturisire a impasului creator. Desigur, şi această afirmație trebuie luată „cum grano salis". O dovedeşte un *Jurnal* apărut recent, datorat lui Mihail Sebastian (textul este îngrijit de Gabriela Omăt, iar prefața şi notele sunt semnate de Leon Volovici). însemnările au fost făcute pe parcursul unui deceniu (1935-1944), unul dintre cele mai frământate ale societății româneşti din secolul al XX-lea. De aceea, şi comentariile sunt atrase de o privire adecvată, care să

țină mai mult de interesele memorialisticii. Există şi o asemenea dimensiune a textului lui Sebastian care nu poate fi defel neglijată. Cel ce a scris *De două mii de ani* şi a solicitat o prefață lui Nae lonescu nu poate fi scos din contextul istoric. Ar fi o nedreptate, întâi pentru că este vorba de ultimii zece ani din scurta existență a unui om. Apoi, pentru că este vorba despre expunerea, dură, asupra unor fapte de epocă. în al treilea rând, pentru că este vorba despre grave procese de conştiință. în sfârşit, pentru că este vorba despre mărturia asupra unor fapte de scriitor.

în mod limpede, Sebastian nu a fost un om comod cu sine şi a refuzat să se cruțe. *Jurnalul* este o descriere a intensității trăirilor. Nu este „Bildungsschrift": de la început până la sfârşit, autorul rămâne acelaşi. Poate doar câteva mărunte nuanțe să fi evoluat. Se observă cu uşurință detaşarea căreia i-aş zice suulimă, dacă nu ar fi tragică. Sebastian trăieşte lucruri care îl macină sufleteşte şi pe care, totodată, le studiază atent, fără să le îndepărteze. Sentimentul morții nu lipseşte, dar nu are o relevanță atât de mare precum acela al zădărniciei propriei existențe. Nu înseamnă neapărat acceptare a morții, ci, mai ales, frenetică trăire a vieții. Viața se cere trăită intens, pentru a sufoca astfel pulsiunile tanatice. O zi de vacanță la munte, alte câteva pe schiuri, o seară de iubire trupească şi altele de muzică - toate se recunosc pentru a potența savoarea clipei, Sebastian fiind totuşi un fals epicureu. Se apropie mult de existențialiştii atei, poate chiar îi precede pe alocuri, fără să aibă totuşi încrâncenarea şi angoasa acestora. Mai poate fi oare Sebastian existențialist în lipsa acestor trăsături? Iată o întrebare nu tocmai retorică, deoarece îi rămâne prețul pus pe libertatea ființei, dedusă din libertatea de a alege. în condițiile deceniului al patrulea, românesc şi european, Mihail Sebastian se zbate să-şi păstreze dreptul de a alege şi nu admite ca alegerea sâ-i fie impusă de nimeni. îi reproşează lui Nae lonescu tocmai tendința de a sufoca individul: „uită că vorbeşte despre oameni. Uită că oamenii ăştia au

pasiuni, au, orice ar spune, un instinct de libertate, au conştiința existenței lor individuale".

Aşadar, în plină expansiune a conştiinței gregare, fie ideologice, fie etnice, fie religioase, Sebastian nu se sfieşte să-şi asume un rol paradoxal şi să se îndepărteze de colectivismele de tot felul. La început, va fi fost ca o joacă, de unde solicitarea unei prefețe pentru *De două mii de ani* din partea lui Nae lonescu. Se cunosc consecințele. Dar *abia Jurnalul* scoate la lumină ambivalența relațiilor dintre Mihail Sebastian şi Nae lonescu. Necunoscând decât fragmente din jurnal, Z. Ornea era poate îndreptățit să afirme că neinspirata solicitare i-a provocat lui Nae lonescu un acces de antisemitism *(Anii treizeci. Extrema dreaptă românească,* 1995, p. 406-407). Cred totuşi că relațiile dintre cei doi, romancier şi prefațator, erau totuşi de o natură care înlătură bănuiala de exclusivism, atât de o parte, cât şi de alta. Cel puțin textul lui Sebastian este elocvent sub acest raport. Postum, Sebastian îi întoarce elogiul din prefață: „plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri dimineață, intrând în casa lui Nae lonescu, două ore după ce a murit. Se duce cu el o întreagă perioadă din viața mea, acum - acum de abia - definitiv închisă. Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care

moare neîmplint, nerealizat, învins şi - dacă mi-ar fi greu să o spun - ratat. Mi-e atât de drag tocmai pentru că a avut aşa de puțin noroc [...] Nae lonescu moare la 49 de ani, neluat în serios, înfrânt".

Pendularea lui Sebastian între grupuri diferite provine, în primul rând, din dorința imensă de a rămâne el însuşi. Aici, într-adevăr, poate să fie o câtime de absurd. Numai că „absurdul" presupune o succesiune de acțiuni sisifice, în vreme ce Sebastian a ales o dată pentru totdeauna şi întâmpină totul cu oarecare seninătate. El nu se dezminte nici aici, deoarece nu îmbrățişează total o atitudine care l-ar fi depersonalizat. De aceea, el a preferat să transforme neînregimentarea într-o sursă de ideație, într-un schimb fertil de idei. Abrutizarea pe care o presupune ideologizarea îl înspăimântă: „imbecialitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decât imbecialitatea pură şi simplă".

De aici, refuzul, riscant în condițiile epocii, de a jura în numele oricărei specii: „din momentul în care renunți să fii singur, totul e pierdut". Este drama-poate chiar tragedia - intelectualului din deceniul al patrulea, constrâns să se exprime clar de partea cui se situează. Sebastian este singurul care optează pentru el însuşi. Nici de dreapta, nici de stânga, nici cu românii, nici cu evreii. în aceste condiții, se pune problema forței necesare supraviețuirii. Gravitatea alegerii ridica

asemenea întrebare capitală, mai ales pentru un pătimaş al ideilor. O soluție a fost recitirea însemnărilor din *Jurnal,* menită să găsească forțe doar în sine. Era conştient că arderea lăuntrică este intensă. Atât de intensă, încât la 29 de ani se vede „bătrân, bătrân".

Existența interioară i se părea captivantă tocmai pentru că astfel descoperea acolo o imensă forță de viață. Este semnificativă scena relatată în ziua de 12 aprilie 1936, la care asistase împreună cu Camil Petrescu: câțiva muncitori se străduiau să planteze un copac pe un teren străin. Şi scriitorul notează că 1-a impresionat mai întâi făptui că rădăcina pinului era protejată de un strat gros din solul originar; apoi, tăria pe care o intuieşte în arborele din fața lui: „ce voință de viață, indiferentă, puternică, fără cuvinte, fără gesturi, de o grandoare tăcută".

Simbolul utilizat de Sebastian este limpede, denotă o aspirație dramatică şi de o onestitate desăvârşită. în acest sens, nu cred că Nae lonescu avea dreptate să reducă drama lui „Mihail Sebastian" doar la ceea ce el numea „apăsătoarea fatalitate" care îl striveşte pe „losef Hechter". Ecuația mi se pare mult prea simplistă, înscriindu-se în modalitatea maniheistă a deceniului al patrulea şi având astfel unica justificare a dominantei din epocă. Nici nu putem, pe de altă parte, confunda „voința de viață" cu dorința de asimilare, deoarece am simplifica din nou lucrurile. Dar nici nu putem să excludem cu totul această componentă din drama lui Sebastian.

în realitate, respins şi de unii, şi de alții, Mihail Sebastian trăia tensiunea intelectualului adevărat, pe care complicațiile etnice o agravau. De aceea, sunt convins că Mihail Sebastian nu reprezintă un „caz etnic", ci un simptom al elitei. Este vorba de elita intelectuală românească interbelică, a cărei afirmare începuse în deceniul al treilea şi se amplifică în al patrulea. Rădăcinile procesului sunt mai

vechi şi se află în a doua jumătate a secolului al XlX-lea. însă crearea României Mari îl complică din multe puncte de vedere. Lucrurile începeau să se clarifice oarecum după 1930, dar radicalismul ideologic se constituie într-o piedică extrem de gravă. Am schițat aici doar câteva linii ale cadrului în care se forjează elita intelectuală interbelică ale cărei urme vor dăinui până după 1950 şi ale cărei intenții vor fi preluate de generația şaizecistă.

în cuprinsul acestui proces trebuie privit şi Mihail Sebastian, care constituie un „caz" numai în măsura în care refuză înregimentarea. De aceea, în 1944, el judecă extrem de dur, aşa cum o făcuse şi în 1935, „conformismul", indiferent dacă este vorba de Victor Eftimiu sau de Alexandru Graur. îşi păstra atitudinea

dintotdeauna pe care însemnările din 17 septembrie 1939 o exprimă dureros: „Dar eu? Eu care nu cred nici într-unii, nici într-alții şi încerc să judec nu cu premise, ci cu fapte? Nu trebuie să-ți pierzi mințile? Nu trebuie să disperi? Nu eşti obligat să-ți spui că de aici încolo într-adevăr totul, totul e pierdut?"

Este normal ca un astfel de om, oricâtă vitalitate ar avea, să obosească din când în când şi să facă loc unor umori negre. De aici, numeroasele vise, pe care le înregistrează conştiincios şi care ar putea fi considerate prea „literare". Deoarece nu cred că *Jurnalul* lui Sebastian este un artificiu, sunt convins că visele au fost reale şi că se datorează oboselii amintite. Nu este vorba de oboseala de a exista, ci de efortul de a rămâne el însuşi, de a nu-şi altera conştiința morală. De aici, prelucrarea extrem de sumară a realității: persoanele au identitate precisă, evenimentele nu sunt deloc stranii. Astfel de vise sunt extrem de frecvente şi ar merita o descifrare aparte. De exemplu, visul transcris în ziua de 3 iunie 1941 şi din care reiese o ireproşabilă tendință de evadare din con-juncturalul obsedant. Pentru un om de luciditatea lui Mihail Sebastian, întreaga realitate din jur este un vis urât, pe care neputându-1 ocoli, îl analizează spre a-şi putea cunoaşte forțele. Şi clipele de cădere nu sunt puține: „Totul e ca într-un coşmar groaznic, din care aştepți să te trezeşti. Doamne, îndură-te."

Desigur, nu doar la cele de până acum se reduc încercările prin care a trecut Mihail Sebastian. Cred însă că am precizat esența şi cauzele lor. De aceea, mă grăbesc să prezint şi unele fapte de epocă, pe care le evocă *Jurnalul* şi care au o singură caracteristică: alterarea sau nealterarea conştiinței morale. Apar numeroşi scriitori, oameni de cultură sau politicieni cunoscuți. Şi nu totdeauna într-o lumină favorabilă. Firesc, trebuie să admitem, în ceea ce-i priveşte, şi subiectivismul autorului. Dar nu este mai puțin adevărat că unele „portrete" sunt confirmate, altele infirmate, iar altele sunt serios zdruncinate. Orgoliul unuia dintre marii noştri romancieri este sesizat de Sebastian la dimensiunea lui bolnăvicioasă atestată şi de alte surse. Ştiind de manuscrisul încredințat posterității (precum mesajul aruncat oceanului) spre a o zdruncina din temelii, devine credibilă însemnarea despre lecția de strategie militară pe care acelaşi era convins că o poate da unor mari comandanți. Fața de intelectualul Mihail Sebastian, a cărui valoare era recunoscută, dar care era de altă etnie şi de altă credință, unii colegi români se comportă în mod firesc, ba chiar ostentativ firesc.

Alții sunt doar rezervați. Alții omeneşte complici. Alții stingheriți. Este categoria cea mai numeroasă şi Mircea Eliade o demonstrează aş zice desăvârşit.

El ezită între convingerile politice şi prietenia intelectuală, manifestându-se nu o dată jenant de prudent. Poate că Mihail Sebastian va fi îngroşat cumva liniile, deşi comportamentul rămâne verosimil şi ilustrativ pentru diplomaţia compromisului.

Verosimile sunt însemnările din ziua de 26 martie 1941, despre Eugen Ionescu: „venit din nou ieri dimineaţă la mine, disperat, fugărit, obsedat, neputând suporta gândul că poate îl vor da afară din învăţământ. Un om sănătos care află brusc că are lepră poate înnebuni. Eugen Ionescu află că nici numele de Ionescu, nici un tată incontestabil român, nici faptul de a se fi născut român - şi nimic, nimic, nimic nu poate acoperi blestemul de a avea în vine sânge evreiesc. Noi, cu lepra asta scumpă ne-am obişnuit de mult".

Viziune dantescă asupra unor trăiri care depăşesc tragedia unei etnii şi se înscriu în drama umanităţii. „Leprozeria" bucureşteană a anilor treizeci i-a oferit lui Sebastian ocazia unei imense cazuistici, rezumată concis şi profetic în 1941: „noi suntem îmbarcaţi într-o mult mai complexă catastrofă". Viziunea sumbră revine, în 1944, după o scurtă şi explicabilă euforie: „balcanism grotesc".

Astfel, Mihail Sebastian face dovada că elita intelectuală nu poate supravieţui decât prin asumarea unei libertăţi totale a gândirii.

In ce măsură a fost el însuşi un intelectual deplin liber este o problemă de discutat. Prea era înconjurat de inamiciţii un astfel de specimen pentru a putea rezista „â battons rompus". Oricât sprijin ar fi găsit în sine, oricât sprijin ar fi găsit în prieten, sentimentul de însingurare era totuşi prea puternic. 1-1 reaminteşte un negustor evreu, într-o împrejurare dramatică: „Ei, vezi? Acum eşti evreu! Şi mâine, dacă o să se îndrepte lucrurile, iar ai să uiţi" (77 *septembrie 1941).* Mihail Sebastian nu a uitat însă de ceea ce el însuşi pune în ghilimele: „iudaismul" (77 *octombrie 1943).* Cu luciditatea-i caracteristică, observă că este vorba de un refugiu, de un remediu, nu de o dăruire necondiţionată („Cred? Vreau să cred? Nu. Nici măcar atât etc").

în momentele dificile, etnia s-a arătat unicul refugiu cu adevărat protector. I s-a întâmplat lui Mihail Sebastian precum lui Liviu Rebreanu. Honved regal, dar ameninţat în însuşi fiinţa lui, Rebreanu se sprijină pe etnia pe care păruse a o ignora şi recurge tot la o formă de ceremonial colectiv, folclorul. Mihail Sebastian se foloseşte de prilejul unor sărbători religioase.

în ce măsură jurnalul este şi un act literar, nu numai un document, poate să ateste o însemnare din 1943: „Jurnalul ăsta devine absurd. O proastă obişnuinţă, nimic mai mult". Sunt convins ca tocmai literaritatea mărturisirilor 1-a făcut pe Sebastian să le condamne atât de vehement. Le reciteşte cu acelaşi sentiment care îl împinge să-şi judece romanele, eseurile, piesele. Detaşarea este ceea ce le-a

produs pe acestea şi tot detaşarea a produs şi textul însemnărilor zilnice. Există, în mod limpede, două instanțe care le generează: pe de o parte, cel care povesteşte evenimentele şi trăirile, deci un fel de narator; pe de altă parte, cel care receptează textul, deci un fel de cititor implicit. „Iată cum gândeşte fostul

325

tău prieten Mircea Eliade", i se adresează Sebastian cel din realitatea lui Sebastian cel din text. Sau: „Mi-e ruşine - îți jur că mi-e ruşine".

Dialogismul poate să țină de structura de dramaturg a lui Sebastian. Dar poate să fie vorba şi de o tensiune spirituală extrem de puternică şi de impunerea unei înfruntări a două roluri psihologice diferite. Dialogul lăuntric pare să contribuie şi el la o anume stabilitate interioară, prin adâncirea cunoaşterii de sine, ca rezultat al unei dialectici a ființei. Cred că dacă Mihail Sebastian ar fi citit *Ich un Du,* cartea din 1923 a lui Martin Buber, i-ar fi dat dreptate, cel puțin în parte.

Uneori persoana din realitate devine personaj prin raportare la un tip preexistent în literatură. Este cazul lui Nae Ionescu, prezentat nu o singură dată în conformitate cu rețeta din schița *AmiculX...* de 1. L. Caragiale. De altfel, nu văd nici un motiv pentru care *Jurnalul* de față să intre în categoria literaturii „de frontieră", în vreme ce scrierea de debut, după cum se ştie, tot un jurnal (zis însă „carnet") să figureze ca literatură propriu-zisă.

De altfel, Mihail Sebastian a apelat la procedeul jurnalului şi în alte locuri, încât se pare că acesta caracterizează o bună parte a scrisului lui artistic. Nu este doar o simplă supoziție. Căci, pe măsură ce îşi scrie discursul despre sine, el îşi eliberează şi textul flcțional, cel din *Accidentul,* din *Steaua Jară nume,* din *Ultima oră.*

Pentru un contemporan, „tainele" încredințate *Jurnalului* - nu sunt atât de „oribile" pe cât însuşi Mihail Sebastian le credea. Poate tocmai din această decepție să rezulte şi caracterul subtil literar al textului.

Convorbiri literare, februarie 1997

CUPRINS